શ્રી આત્માનંદ જન્મશતાબ્દિ સ્મારક ગ્રંથમાળા પુષ્પ ૨

વીર-પ્રવચન

લેખક
મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી

卐

∴ પ્રકાશક ∴
જૈનાચાર્ય શ્રી આત્માનંદ જન્મશતાબ્દિ
સ્મારક ટ્રસ્ટ બોર્ડ-મુંબઈ

વિક્રમ સં. ૧૯૯૫ ∴ ∴ શ્રી વીર સં. ૨૪૬૫

મૂલ્ય ૦-૧૦-૦

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૧ શેઠ સકરચંદ મોતીલાલ
૨ ,, ડાહ્યાભાઈ નગીનદાસ
૩ ,, દલીચંદ વીરચંદ
૪ ,, રતીલાલ વાડીલાલ
૫ ,, ફુલચંદ શામજીભાઈ
ટ્રસ્ટીઓ
જૈનાચાર્ય શ્રી આત્માનંદ જન્મ
શતાબ્દિ સ્મારક ટ્રસ્ટ બોર્ડ

પત્રવ્યવહાર
શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી
ઑ. મંત્રી : શતાબ્દિ ટ્રસ્ટબોર્ડ
તાંબાકાંટા, વહોરાનો જુનો માળો, ચોથે દાદરે
મુંબઈ નં.-૩

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
ધી નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ઘીકાંટા : નોવેલ્ટી ટોકીઝ પાસે
અમદાવાદ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ભુમિકા

'વીર-પ્રવચન' નામા એ ગ્રંથને પ્રસ્તાવનાની અગત્યતા નથી, કેમકે એમાં સંગ્રહ કરવામાં આવેલા વિષયો જૈન ધર્મ સંબંધી વિદ્વાન પૂર્વાચાર્યો તેમજ પ્રસિદ્ધ લેખકોએ જે જે ગ્રંથો લખેલા છે તેમાંથી વાંચન અને અભ્યાસ દ્વારા એકઠા કરવામાં આવેલાં છે. લેખકનો પ્રયાસ તો કેવળ શબ્દ-ગુંથણી રુપ છે. આ જાતનુ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં જે નિમિત્ત ભૂત છે તે સંબંધી બે શબ્દ ઉલ્લેખનીય છે.

મારા સદ્દગત વડિલ બંધુ શ્રી કસ્તુરચંદ, જૈન ધર્મના ઉમદા સંસ્કારથી અલંકૃત હોઈ પ્રતિદિન સામાયિક કરવાના નિયમ વાળા હતા. આમતો અમારા કુટુંબમાં ધર્મ સંસ્કારનો સુયોગ હતો જ અને છે. ખંભાતમાં ભાયજી ચોકસીના નામથી ખ્યાતિ પામેલા કુટુંબમાં તેમના પુત્ર શ્રી ડાહ્યાભાઈ અને તેમના પાંચ પુત્રોમાંના શ્રી દીપચંદભાઈને ત્યાં અમારો ઉભયનો જન્મ. માતાનું નામ પ્રેમબાઈ. કુટુંબમાં બે પુત્ર અને ચાર પુત્રીઓ મૂકી પ્રેમબાઈ ગુજરી ગયેલ, એ છ ભાંડુઓમાંના ત્રણ મોટેરાં શ્રી કસ્તુરચંદ, ચંચળબેન તેમજ મંગળબેન, સૃષ્ટિ પટ પરથી કેટલાક સમયપૂર્વે સિધાવી ગયા છે. જે રહ્યાં છે એમાં લેખક, તેમજ ખીમીબેન અને ઇચ્છાબેન રૂપ ભગિની યુગલ છે. આમ છતાં પૂર્વની પુણ્યાઇને લઈ મરનાર તેમજ મોજુદના બાળબચ્ચાઓ મળી આજે પણ પિતાશ્રી દીપચંદભાઈનુ કુટુંબ ભર્યું લાગે છે. આટલી સામાન્ય વિગત પછી, મુળ વાત પર આવતાં જણાવવું જોઇએ કે શ્રી કસ્તુરચંદભાઇના જીવનમાં જે સાહસિકતા હતી તે પ્રશંસનીય હતી. ખંભાતમાં તેમને જૈન સુબોધક સંગીત મંડળી ઉભી કરેલી અને એ દ્વારા કેટલાયે વર્ષો સુધી શાંતિ ભાવનાઓમાં સક્રિય ભાગ લીધેલો. પાછળથી મુંબઈ વસવાટ થતાં અને

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પ્રૌઢ વયમાં પ્રવેશ્યા છતાં યુવાનો સહ ખભો મેળવી શ્રી સ્થંભતીર્થ જૈન મંડળના સ્થાપનમાં તેમજ એની હસ્તક ચૈત્ય વ્યવસ્થાપક સમિતિ ઉભી કરાવવામાં આગેવાની ભર્યો ભાગ તેમણે લીધો હતો.

ધનાર્જન–વૃત્તિ સાથે સમાજ સુધારણાના વિષયમાં રસ લેવાની ધગશ પણ હતી. પ્રતિવર્ષ તેમને શ્રી સિદ્ધાચળની યાત્રા કરવાનો તેમજ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનેમિસુરિજીને વંદન કરવાનો નિયમ હતો. અષાડી પૂર્વે જો તેમ ન બનતું તો દુધનો ત્યાગ કરતા. ધાર્મિક ગ્રંથ વાંચનનો શોખ હોઈ, જૈન ધર્મના તત્વો સબંધી તેમજ વિધિ–વિધાનને લગતુ લખાણ એકજ પુસ્તકમાં સાદી અને સરળ ભાષામાં સંગ્રહાયેલું હોય તો અતિ લાભદાયી થઇ પડે તેમ તેઓ માનતા. તેમની એ મનોકામનાથી આ જાતનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. જો કે તેઓ આજે એને નજરે જોવાને વિદ્યમાન નથી છતાં તેમના સ્મરણાર્થે–તેમની જ આપ કમાઇના દ્રવ્યમાંથી પ્રકાશિત થયેલ કૃતિ, જનતાને ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવવામાં યત્કિંચિત્ ફાળો અર્પશે તો એનાથી તેમના આત્માને સંતોષ પ્રાપ્ત થશે.

તેમના જીવનને દ્રષ્ટિ સન્મુખ રાખી, મારૂં જીવન સંસ્કારી બનાવવામાં જે સગવડતા થઈ છે તેના બદલાના એકાદ અંશ રૂપે આ કૃતિ તેમને જ અર્પણ હો.

આ કૃતિ તૈયાર કરવામાં જે જે પુસ્તકોની સહાય લેવામાં આવી છે તે દરેક ગ્રંથોના લેખકોનો આ સ્થળે આભાર માનુ છું; અને લખાણમાં શાસ્ત્ર મર્યાદાનું કોઈ સ્થળે ઉલંઘન થયું હોય તો તે માટે ક્ષમા ચાહું છું. અલં પ્રાસંગિકેન.

પ્રેમકુટિર. સ્થંભતીર્થ
શ્રાવણ શુકલ તૃતિયા ૧૯૯૩

લેખક
મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

અનુક્રમણિકા

૧ ધર્મની વ્યાખ્યા-પરિક્ષા— પા. ૧ થી ૩૯ સુધી

પરિક્ષાના સાધન-શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા
તત્ત્વત્રયી-જૈનધર્મની કેટલીક માન્યતાઓ
દેવ-ગુરૂ-ધર્મ સ્વરૂપ જૈનધર્મનું સાહિત્ય

૨ ઐતિહાસિક વિભાગ— પા. ૩૯ થી ૧૬૧ સુધી

૨૪ તીર્થંકર સ્વરૂપ-શ્રી વીર પ્રભુની પાટ પરંપરા
સંપ્રતિરાજના કાર્યો-વસ્તુપાળ તેજપાળ

૩ તાત્તિક વિભાગ— પા. ૧૬૨ થી ૨૩૮ સુધી

આઠ કર્મોની ૧૫૮ પ્રકૃતિઓ-લોકસ્વરૂપ-
સમવાય સ્વરૂપ-નય-પ્રમાણ અને નિક્ષેપા સ્વરૂપ
સ્યાદ્વાદ યાને અનેકાંતવાદ—ગુણસ્થાનં સ્વરૂપ

૪ વિધાયક બાજુ — પા. ૨૩૮ થી ૨૮૮ સુધી

માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણ—એકવીસ ગુણ
બારવ્રત-મહાશ્રાવક લક્ષણ સાધુ ધર્મ.

૫ વિદ્યમાન સાશન વિભાગ— પા. ૨૮૯ થી ૩૨૭ સુધી

તીર્થસ્થળો-પર્વના દિવસો-દ્વાદશાંગી

નોટ—આ બીજી આવૃત્તિમાં 'ભુમિકા' કેવળ પ્રથમ આવૃત્તિની છે, બાકી અનુક્રમણિકા તેમજ ગ્રંથના લખાણમાં જરૂરી સુધારણાઓ કરી છે તેમજ પ્રાંત ભાગે તીર્થ સ્થળો આદિનું વર્ણન નવું ઉમેર્યું છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શુદ્ધિપત્રક

પાનુ	લીંટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫	૧૫	યત્યો.	યત્નો
૧૮	૮	જગતનું	ભાવના
,,	૯	ભાવના	જગતનું
૧૯	૧૧	માત્ર	માત્ર
૩૦	૮	प्रीणयतिः	प्रीण(यन्तः)
,,	૧૦	कियतिः	कियन्तः ॥
,,	૧૬	Thorws	Thorns.
૫૭	૨૫	સ્થાધ્યું	સ્થાપ્યું
૫૯	૨૨	આવા	આવી
૬૧	૨૭	તમારો	તમારા
૭૮	૩	ચત્ર	ચૈત્ર.
૮૧	૧૫	ઓજ	(કંઇ નહીં)
૮૨	૮	ગંદિરમાં	મંદિરમાં
૮૨	૧૨	જાતિસ્મૃતિનો	જાતિસ્મૃતિને
૮૫	૩	ચર્યંનેતિ	તિર્યંચને
૮૭	૯	લાગ્ગો	લાગ્યો
૯૦	૬	પ્રીતિ	પ્રતિ
૯૩	૧૯	કાજકાર્ય	રાજકાર્ય
૯૫	૭	ગાત્રીય	ગોત્રીય
૯૬	૫	પ્રદશોદિશ	દશોદિશ
૧૦૮	૧૯	પ્રીપ્રભવ	શ્રી પ્રભવ
૧૧૧	૧૭	પયેલો	ગયેલો
૧૧૩	૨૦	ઉપદશ	ઉપદેશ.
,,	૨૩	અગી-ર	અગીયાર
૧૧૪	૨	શાંતિનાશ્રનો	શાંતિનાથનો
,,	૧૭		લઘુગુરુ ભાઇ સુપ્રતિબદ્ધ સ્વામી
૧૧૫	૪	વાક્ષે	વાસક્ષેપ
,,	૨૬	ધારવતો	ધરાવતો
૧૨૦	૧૮	ભારવર્ષી	બારવર્ષી
૧૨૩	૯	તપાસ	તાપસ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પાનુ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨૮	[illegible]	वीतरागम्	वीतरागताम्
૧૩૦	[illegible]	વિષાય	વિષય
૧૩૨	[illegible]	૨૧	૩૧
૧૩૩	૧	[illegible]નું	હતું
૧૩૭	૧૫	—	સન્મુખ
૧૩૭	૧૯	સ્વતિક	સ્વસ્તિક
૧૪૦	૬	સ્વાતિ	સ્વામી.
૧૪૧	૧૫	ગ્રંશો	ગ્રંથો
૧૪૪	૩	અયદવેસૂરિ	અભયદેવસૂરિ
૧૪૪	૨૬	ચુરિપદવી	સુરિપદવી.
૧૫૪	૧૫	સુરિપંગવ	સુરિપુંગવ
૧૬૪	૨૩	કર્મભૂતિ	કર્મભૂમિ
,,	૨૩	અકર્મભૂતિ	અકર્મભૂમિ
૧૬૫	૨૪	પ્રકાયના	પ્રકારના
૧૬૭	૨૩	ગ્રેરણા	પ્રેરણા
૧૬૮	૧૮	કહો	કર્મો
૧૭૦	૩	પદાર્થના	મુસાફરના
૧૭૨	૧૫	જેવા	જેવો
૧૭૭	૧	નજરે	નજર
૧૭૯	૧	પકડાત ?	પકડાતાં
,,	૨૩	આદારિક	ઔદારિક
૧૮૦	૯	૧૨૩	૧૨૪
૧૮૦	૨૨	અત્કૃષ્ટ	[illegible]કૃષ્ટ
૧૮૪	૧૩	વરતુનું	[illegible]તુનું
૧૮૬	૧૬	કે	તે
,,	૧૭	કે	
૧૮૮	૫	પ્ર[illegible]સ્થાનક	ગુણસ્થાનક
૧૯૪	૧૧	અ[illegible]મે	[illegible]નુક્રમે
૧૯૬	૧૪	તમને	તેમને
૧૯૬	૨૭	ધાતકો ખંડ	ધાતકી ખંડ
૧૯૭	૭	નથ;	નથી.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરિજી મહારાજ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ઉપરથી ફલિત થાય છે કે ધર્મ ગ્રહણમાં પણ પરીક્ષા કરીને જ પગ માંડવાનો છે. 'ઉજળું એટલું દુધ ન હોય, તેમ સર્વત્ર આંબાના ઝાડો પણ ન જ હોઈ શકે ' સર્વ ધર્મ સરખા છે એમ કહી નાંખવામાં બુદ્ધિની વિશાળતા નથી પણ કેવળ લીલામ છે. ' ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજાં ' જેવો મૂર્ખાઈ ભર્યો ન્યાય છે. વસ્તુ વસ્તુ વચ્ચે જેમ તરતમતા અને ભિન્નતા રહેલી છે તેમ ધર્મ ધર્મ વચ્ચે પણ ઉત્તમતા-કનિષ્ટતા રૂપ ધોરણો છે; તેથી સુજ્ઞજને પ્રથમ પરીક્ષા કરી એમા જે ધર્મ ઉત્તીર્ણ થાય તેને જ પકડવો ઘટે છે.

ધર્મ પરીક્ષા—

જેમ સુવર્ણની પરીક્ષા ચાર પ્રકારથી થઈ શકે છે દાખલા તરીકે કસોટી પર ઘસવાથી, છેદ કરવાથી, હથોડાવતી ટીપી જોવાથી અને અગ્નિમાં તપાવી જોવાથી; તેવીજ રીતે ધર્મરૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ કનકની પરિક્ષા કરવાના ચાર સાધનો છે. શ્રુત, શીલ, તપ અને દયા. જે ધર્મ ગ્રંથોમાં કર્ણને પ્રિય લાગે અને આત્મા હોંશથી ગ્રહણ કરે તેવો ઉમદા બોધ ભર્યો છે, જેમાં શીલ યાને સચ્ચારિત્ર ઉપર ખાસ ભાર મુકવામાં આવ્યો હોય છે, જ્યાં કર્મોરૂપી અનાદિકાળની મલિનતાને જડમૂળથી ધોઈ નાંખવામાં અન્ય સર્વ સાધનો કરતાં ' તપ ' નામના તેજી સાધનને અગ્ર પદ આપવામાં આવેલું છે, અને જેમાં સારાયે વિશ્વના તમામ પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા-અમીદૃષ્ટિ રૂપ વર્ષાનું સિંચન ડગલે પગલે દેખાડવામાં આવ્યું હોય છે તેજ ધર્મ આત્મ પ્રગતિમાં એક સારા અને અનુભવી ભોમિયાની ગરજ સારે છે. એના સેવન-પાલન-મનન અને નિદિધ્યાસનથી આત્મા પરમાત્મા બની શકે છે. **अहिंसा परमो धर्मः** એ ટંકશાળી વચન છે. જગતના નાના મોટા-કીડીથી કુંજર સુધીના-જીવો સાથે મૈત્રીભાવ ભર્યું આચરણ કરવાનું જે ધર્મ શીખવાડે, તેજ ધર્મ અભ્યુદય અર્થે હોઈ શકે. ઉપરોક્ત ચાર પ્રકારની પરીક્ષામાં પસાર થયેલ સુવર્ણને જ ' સો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ટચનું ' બિરૂદ મળી શકે છે, તેમ ધર્મ પણ ઉક્ત ચાર પ્રકારની કસોટીમાંથી ઉત્તીર્ણ થઈ શકે તેવો હોય તો જ તે શ્રેષ્ઠપણાની કોટિમાં જઈ શકે છે; જેમ શિઆળને સિંહનું આમડું ઓઢાડવા માત્રથી તે સિંહ નથી થઈ શકતું તેમ મારો ધર્મ સર્વોત્કૃષ્ટ છે એમ માત્ર બોલવાથી ધર્મની શ્રેષ્ટતા સાબીત થઈ શકતી નથી.

પરીક્ષાના સાધન—

વર્તમાન કાળે પ્રાચીન ગણાતા એક પણ ધર્મના સ્થાપક દ્રષ્ટિગોચર થતાં ન હોવાંથી; એનામાં કેવા પ્રકારના ગુણાવગુણ હતાં અગર તો એનું વર્તન કેવા પ્રકારનું હતું એ જોવાનું-એની તુલના કરવાનું-સાધન માત્ર અત્યારે તેની વિદ્યમાન પ્રતિકૃતિ, તેમજ તેણે ઉપદેશેલા [illegible]સૂત્રો જે ગ્રંથરૂપે પ્રકાશિત થયા હોય છે તેજ છે, અર્થાત્ હાલમાં નજરે આવતી મૂર્તિઓ અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના ધાર્મિક પુસ્તકો દ્વારા મૂળ સ્થાપકો સબંધે જ્ઞાન મેળવી શકીએ અને એની સરખામણી મારફતે કયો શ્રેષ્ટ છે એ વાતનો નિષ્કર્ષ કાઢી શકીએ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિ જેવા વિદ્વાન્ મહાત્માએ કહેલું છે કે " આગમ તેમજ યુક્તિથી જે અર્થ સિદ્ધ થઈ શકે, તે પરીક્ષા કરેલા કનકની માફક ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. એમાં પક્ષપાતનું શું પ્રયોજન છે? સાંભળવાને કાનો, વિચારવાને સારૂ બુદ્ધિ તથા વાણીનો યોગ છતાં જે સાંભળે કે વિચારે નહીં તેને માટે શું કહેવું? પ્રત્યક્ષ રીતે શ્રી રૂષભદેવ કે વિષ્ણુ, શંભુ કે બ્રહ્મા અથવા એ સિવાયના કોઈ દેવને જોયા નથી; છતાં તેમની મૂર્તિઓ ઉપરથી તેમજ તેમને લગતા ધર્મ ગ્રંથોમાંથી તેમના વિષે આવતા સ્વરૂપ પરથી તેઓમાં રહેલા સત્ય વિષે વિચાર કરવામાં આવે તો યથાર્થ વસ્તુનો બોધ થઈ શકે છે."

શક્રના હસ્તમાં વજ્ર, બળદેવની મૂર્તિ હળ સહિત, વિષ્ણુ ચક્રરૂપી શસ્ત્રવાળા, કાર્તિકસ્વામી શક્તિને ધરનારા, અને રૂદ્ર ત્રિશુળ ધારણ કરી શ્મશાન ભૂમિમાં રહેનારા અને તેવાજ પ્રકારના અન્ય

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

દેવો પણ કંઈને કંઈ બાબતમાં ઉણપવાળા નજરે જોવાયા છતાં કયો બુદ્ધિમાન તેઓનામાં દેવપણાનો આરોપ કરી શકે? પાસે શસ્ત્ર રાખવાથી કયાંતો પોતાને ભય છે એ વાતનું, અગર અન્યને હણવાની વૃત્તિનું સ્પષ્ટ અનુમાન થાય છે. સ્ત્રી સહિતની મૂર્તિ ઉપરથી અતિ કામાંધ દશાનો ચોકખો ખ્યાલ આવે છે. એ રીતે બીજા પણ ચિન્હો ઉપરથી, તેમજ મૂર્તિના આકાર ઉપરથી, એટલું તો સહજ રીતે પુરવાર કરી શકાય છે કે, એ કક્ષામાં વિચરતાં આત્માઓને દેવકોટિમાં નજ મૂકી શકાય. એની સામે વીતરાગ દશા સૂચક જીનપ્રભુની મૂર્તિ લ્યો, એ પરથી તરતજ એમાં રહેલી વિશિષ્ટતાનો ખ્યાલ આવશે. જેમાંથી રાગાદિ દૂષણો સર્વથા નાશ પામી ગયા છે એવી મૂર્તિની રચના જ, અરે! તેની આકૃતિ જ કંઈ જુદા પ્રકારની હોય છે. 'આકૃતિ ઉપરથી સ્વરૂપનું સૂચન થાય છે' એ નીતિકારનું વચન યથાર્થ છે. શાસ્ત્ર ગ્રંથો જોતાં પણ આવાજ પ્રકારની વિચિત્રતા નજરે પડે છે. એક સ્થાને 'અહિંસા પરમો ધર્મ:'ની વાત કરનાર ગ્રંથમાજ બીજી જગ્યાએ યજ્ઞ માટે હોમવાના પશુના વર્ણનો સાંભળી હૃદયમાં કમકમાટ આવે છે. શીળ વા ઉત્તમ પ્રકારના આચારને અગ્રપદ આપનાર શાસ્ત્રમાંજ 'નિયોગ' જેવા નિંદનીય કાર્યની વાતો વાંચતા, અને આવા પગલે પગલે દૃષ્ટિગોચર થતાં વિરોધો માટે શું ધારવું તે સમજી શકાતું નથી. દયાની લાંબી લાંબી વાતો કરનાર બૌદ્ધ ધર્મીઓ પણ હિંસા સેવતા જોઈ મન ગુંચવાઈ જાય છે. આવાજ પ્રકારની સ્થિતિ ખ્રિસ્તી અને મુસલમાન ધર્મ સંબંધમાં છે. ટુંકામાં કહીયે તો ઉમદા પ્રકારના તત્વો સાથે તેવા પ્રકારનું આચરણ દેખા દેતું નથી પ્રસ્તુતમાં કહેવાનું એટલુંજ કે ધર્મના લક્ષણ જે સૂચવી ગયા છીએ એ અનુસારના પૂરેપૂરા લક્ષણો માત્ર "જૈનધર્મ"માંજ પ્રાપ્ત થાય છે. તેની સાક્ષીરૂપે "જીન ભગવાન"ની મૂર્તિ અને "જૈન આગમ ગ્રંથો"નું સ્વરૂપ વિચારવાની સૌ કોઈને છૂટ છે. પક્ષપાતની દૃષ્ટિનો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ત્યાગ કરી જૈન ધર્મનો વિચાર કરતાં તેનું સર્વ શ્રેષ્ઠપણું સૌ કોઇને માન્ય થાય તેવું છે.

શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા—

આધુનિક સમયમાં કેટલોક વર્ગ એવો છે જે નજરે જોયેલી વાતને જ ખરી માનનારો છે. બીજો કેટલોક વર્ગ વાતવાતમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ માંગનારો છે; જ્યારે વળી કેટલાકને તો ઇતિહાસિક બાબતો વિના બીજું સર્વ કલ્પિત જ ભાસે છે; અને કેટલાકને ધાર્મિક બાબતોમાં ડગલે ને પગલે અતિશયોક્તિની જ ગંધ આવે છે. આવા પ્રકારની વિચિત્ર માન્યતાવાળા જનવૃંદને અત્રે પ્રથમ જણાવી દેવાની અગત્ય છે કે તમારી ઉપરોક્ત માન્યતાઓ કેવળ એકપક્ષીપણાની સૂચક છે; કેમકે તમો ગમે તેટલા પ્રમાણ શોધો યા તો ગમે તેટલી દલીલો રચો છતાં ઓછેવત્તે અંશે તો તમારે કોઈ એક વાતમાં પણ શ્રદ્ધા રાખીને ચાલવું જ પડશે. અતિન્દ્રિય બાબતો જ એવી ગૂઢ પ્રકારની છે.

ધર્મના કોઇપણ તત્વને કસી જોવાની ના નથી. જીનપ્રભુનું એવું કથન નથી કે ગમે તેમ અંધશ્રદ્ધાથી માની લેવું છતાં સાથે એ પણ સમજી લેવાનું છે કે અમુક વિષયો કદાચ આપણી બુદ્ધિની ન્યુનતાને લઈ ન સમજાય તો તેથી તે સર્વ કલ્પનામય છે એમ કહેવા તૈયાર થવામાં કેવળ ઉતાવળાપણું છે.

જે પુરૂષની પંદર વાતો સાચી હોય તેની સોળમી વાત આપણાથી ન સમજાય તો તેને ખોટી કહેવા તૈયાર થવા કરતાં તે વાત સમજવાની આપણી શક્તિની ખામી હોવી જોઇએ એમ માનવું વધુ ઉચિત છે. દુનિયાના સર્વ બનાવો કે તેને લગતી સર્વ રીતો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નજરે જોઈ શકાય એવું બનવું જ્યાં અશક્ય છે ત્યાં પછી નજરે ન જોઈ શક્યા માટે વાતો ખોટી જ છે એવો વૃથા બકવાદ શા કામનો? એવી જ રીતે ઐતિહાસિક બાબતો વિષે પણ ભૂલ ભરેલી માન્યતા રહેલી છે. ઇતિહાસિક તરિકે ગણાતી બધી બાબતો સત્ય જ છે એમ કોણ કહી શકે તેમ છે? આજે પણ ઇતિહાસવેત્તાઓ વચ્ચે ક્યાં મતફેરો નથી? જુઓને સમ્રાટ નેપોલિયન વિષે ઈંગ્લાંડના ઇતિહાસકારોએ જે લખાણ લખ્યું છે તે સત્યથી કેટલું વેગળું છે? સ્વતંત્ર લેખક મી. એબટના લખાણ પરથી એ વાત સાબિત થાય છે અને તેઓએ ચિતરેલી જૂઠાણાનો ખ્યાલ આવે છે. ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીદેવી સંબંધે પણ આવી જ ભૂલભરી નોંધો તેમણે કરેલી છે. હિંદમાં પોતાના દેશની મહત્તા બેસાડવા અને પોતાના જાતભાઈઓએ કરેલાં કાળા કામો છુપાવવા અંગ્રેજ લેખકોએ બંગાળા અને અયોધ્યાના હેવાલોમાં કેટલીયે હાથપગ વગરની વાતો ગોઠવી છે. કલકત્તાની અંધારી કોટડી (Black Hall) વિષેનો એકજ દાખલો અત્રે બસ થઇ પડશે. એ વાત સત્ય તરિકે ઠોકી બેસાડનાર લેખકોની દલીલો કેવા પોકળ પાયા પર ચણાયેલી હતી તેનો ખ્યાલ આધુનિક પુરાતત્વ શોધકોએ આપ્યો છે. એક સમયના ઇતિહાસકારોએ માની લીધેલા અનુમાનો આજે ખોટા પડતા અને એને સ્થાને નવીન પ્રકારના જ બનાવોના ખ્યાલ આપતાં વૃત્તાન્તો આપણે શું નથી વાંચતાં? શોધખોળના આ યુગમાં હજુ તો કેટલું યે પરિવર્તન થશે.

કહેવાનું એટલું જ કે ઐતિહાસિક વાતની પાછળ ધમપછાડા કરનારા વર્ગે પણ વગર વિચાર્યે માત્ર ઇતિહાસને ખરો માની બીજી પ્રમાણિક વાતો પ્રત્યે દુર્લક્ષ્ય કરવું એ ઠીક નથી. આથી રખે માની લેવાય કે ઐતિહાસિક તત્ત્વ સંબંધે પરામર્શ કરવો એ અયોગ્ય છે. બુદ્ધિ અનુસાર વિચારણા જરૂર કરાય એમાં લેશ માત્ર વાંધો નથી, પણ અપૂર્ણ વિચારણાને અંતે પ્રચલિત માન્યતાને એકદમ ખોટી ન

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ઠરાવી દેવાય એ પરત્વે સંપૂર્ણ ધ્યાન આપવાનું છે. સર્વની સમજ શક્તિ એટલી જ્વલંત ન જ હોઇ શકે કે જેથી હરેક વિષયમાં તે સોંસરી પાર પામી જાય. તેથી જ પુનઃ પુનઃ એ વાત પર ભાર મૂકવાનો છે કે જ્યાં દુન્યવી બાબતોમાં પણ ઉલ્ટાસુલ્ટી માનવા રૂપ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં વાર નથી લાગતી ત્યાં ધર્મ વિષયિક કઠીણ વસ્તુ એકદમ કયાંથી સમજી શકાય. અને નજ સમજી શકાય તો એ સમજવા સારૂ સમયની રાહ જોતાં યત્ન જારી રાખવો જોઇએ પણ એથી ઉલ્ટું મ્હને ન સમજાયું માટે એ ઢંબગ છે અથવા તો કલ્પિત છે એમ કહેવા તત્પર નજ થવું, એમ કરવામાં કેવળ કહેનારની રભસ વૃત્તિ (ઉતાવળાપણું) જ તરી આવે છે!

જો આપણને બે હજાર વર્ષનો ઇતિહાસ લખનાર મનુષ્યો ઉપર વિશ્વાસ રહેતો હોય તો તેથી કેટલાયે સમય પૂર્વે થયેલાં, સાધુ મહાત્માઓના લખાણ પર તેથી પણ વધુ રહેવો જોઇએ. લેખકો સંસારી જીવન ગાળનાર હોવાથી દાક્ષિણ્યતાથી કે મમત્વથી સર્વથા મુક્ત ન થઇ શકે, જ્યારે સંસાર ત્યક્ત સાધુ પુરૂષોને તેવું કંઈ બંધન ન હોવાથી તેમજ સત્ય વસ્તુ પ્રરૂપવારૂપ તેમનો ધર્મ હોવાથી, તેમના લખાણમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો એ જ યોગ્ય છે.

વળી કેટલીક વાતો પ્રત્યક્ષ હોય છે, અને કેટલીક અનુમાનાદિ પ્રમાણોથી માનવાની હોય છે. ધારો કે એક મનુષ્યે પોતાના દાદાને નજરે જોયા નથી કેમકે તેના જન્મ અગાઉ તે મૃત્યુ પામી ગયા હતા, તેથી શું તે વિષયમાં શંકા ધરી શકાશે? જવાબ નકારમાં જ આવવાનો, કારણ કે અનુમાન પ્રમાણથી એની સાબિતી કરી શકાય છે. બીજી વાત વિચારીયે. સોમલ એ ઝેર છે, તેના ભક્ષણથી મરણ નિપજે છે, એ વાત તેને ખાધા વગર પણ આપણે માની શકીએ. કોઈ કહે કે જાતે અનુભવ કર્યા વગર એ માનવા જેવું નથી અને તરતજ અનુભવ કરવા મંડી જાય તો એમાં પ્રાણહાનિ સિવાય બીજું

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શું સંભવે ? એટલે કહેવું જ પડશે કે એવા પ્રકારની વાતો અનુભવી પુરૂષોના વચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને જ અવધારવા યોગ્ય છે. આતો સામાન્ય રીતે સંસારમાં બનતી અને અનુભવાતી બાબતોની વાત થઇ, તેમાં પણ આવા પ્રકારની શ્રદ્ધા વા વિશ્વાસની જરૂર પડે છે તો પછી ધર્મના તત્ત્વો અને તેની ગણત્રી જેવા ગહન વિષયની તો વાત જ શી કરવી? એવા ગહન અને બારિક વિષયમાં આપણા ચર્મચક્ષુ કરતાં જ્ઞાનચક્ષુ જ વધુ સારી રીતે કામ કરી શકે છે. કેવળ બુદ્ધિવાદ ત્યાં કામ આવતો જ નથી, એ વિષય પરત્વેનું દરેક કથન તેના મૂળ પ્રકાશકે પ્રથમ જ્ઞાનચક્ષુ દ્વારા યથાર્થ રીતે નિહાળી પછી જ સ્વપર કલ્યાણ અર્થે તેનો ઉપદેશ કરેલો હોવાથી જ્યાં લગી તેવા પ્રકારનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ન ઉદ્ભવે ત્યાં લગી વિશ્વાસ રાખી જાણવા પ્રયત્નશીલ રહેવાનું છે. જેમ જેમ જ્ઞાનના આવરણનો ક્ષયોપશમ વધતો જાય છે તેમ તેમ ઘણી ગૂઢ જણાતી બાબતો પણ સરલરૂપે સમજાતી જાય છે, એટલે એવો ક્ષયોપશમ થતાં લગી ધિરજ ધરવાની અને એ સારૂ ઉદ્યમવંત રહેવાની જરૂર છે. તેટલા સારૂ પ્રારંભમાં શ્રદ્ધા રાખી આગળ વધવાની જરૂર છે એ વાતપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. શ્રદ્ધા વિના કોઇપણ વસ્તુની પ્રાપ્તિ યથાર્થરૂપમાં થઇ શકતી નથી. મહાત્માઓ તે વિષે શું કહે છે તે જુઓ.

શ્રદ્ધા વિના જે અનુસરે, પ્રાણી પુણ્યના કામ;
છાર ઉપર તેહ લીંપણું, ઝાંખર ચિત્રામ.

ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી

દેવગુરૂ ધર્મની શુદ્ધિ કહો કિમ રહે,
કિમ રહે શુદ્ધ શ્રદ્ધા ન આણો,
શુદ્ધ શ્રદ્ધાન્ વિણ સર્વ ક્રિયા કરે, છારપર લીંપણો તેહ જાણો.

શ્રીમદ્ આનંદઘનજી,

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

તત્ત્વત્રયી—

જૈનદર્શનનું સ્વરૂપ સમજવા સારૂ આ 'તત્ત્વત્રયી' કહેતાં ત્રણ મુખ્ય તત્વો જાણવાની જરૂર છે. જ્યાં લગી એ ત્રણ તત્ત્વોનું યથાર્થ નિરીક્ષણ કર્યું ન હોય, ત્યાંસુધી આગળ વધવું એ વૃષભ (બળદ) જોડ્યા વિનાના ગાડામાં બેસી માર્ગ કાપવાની ઇચ્છા રાખવા બરાબર છે. જેમ વૃષભ યુક્ત શકટ ઇપ્સિત સ્થળે પહોંચાડે છે તેમ આ ત્રણ તત્ત્વોની યથાર્થ સમજ ધર્મ સંબંધી બીજું દરેક પ્રકારનું રહસ્ય સમજવાને માટે આત્માને ભાગ્યશાળી બનાવે છે અર્થાત્ એવી લાયકાતનું ભાજન બનાવે છે. વળી એક રીતે કહીયે તો આ ત્રણે તત્ત્વોમાં જ સારાયે જૈનદર્શનનું તત્ત્વજ્ઞાન અથવા તો સમગ્ર વિશ્વની રહસ્યમય બાબતો સમાઇ જાય છે. દેવતત્ત્વ, ગુરૂતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વ રૂપ અનુક્રમે તેના નામો છે. દેવ તત્ત્વમાં દેવ કોણ હોઇ શકે? કેવા પ્રકારના હોઈ શકે? દેવ છે એમ સાબીત કરવાના સાધનો આદિ વસ્તુનો વિચાર આવે છે.

દેવ તેજ હોઇ શકે કે જેનામાંથી દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, ઉપભોગાંતરાય, વીર્યાંતરાય, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા, કામ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, નિંદ્રા, અવ્રત, રાગ અને દ્વેષ રૂપ અઢાર મહાન્ દૂષણો સર્વથા નષ્ટ થઇ ગયા હોય અર્થાત્ જેમનામાંના એકાદનો એક અંશ સરખો પણ ન રહ્યો હોય, વળી જે અશોકવૃક્ષ, સુરપુષ્પ વૃષ્ટિ, દેવતાઈ ધ્વનિ, ચામર, આસન, ભામંડળ, દુદુંભિનાદ અને છત્રરૂપ આઠ પ્રાતિહાર્યની દેવતાઈ શોભાથી યુક્ત હોય અને જેમનામાં જ્ઞાનાતિશય, વચનાતિશય, પૂજાતિશય અને અપાયાપગમ અતિશય રૂપ ચાર પ્રકારની સર્વોત્કૃષ્ટ વિશેષતા હોય. વળી જેમની વાણી પાંત્રીશ ગુણથી અલંકૃત હોય અને આવા બીજા સંખ્યાબંધ ગુણોનો જેમાં વાસ હોય તેજ દેવપણાને યોગ્ય છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

અતિશય એટલે જ દુનિયાના અન્ય જીવો કરતાં જેમાં કોઈ પ્રકારની વિશિષ્ટતા વા ચમત્કૃતિ છે તે; અર્થાત્ આશ્ચર્યકારક શક્તિ.

જ્ઞાનાતિશયથી એ સુચવવામાં આવેલ છે કે એમના જેવું જ્ઞાન અન્ય સામાન્ય કક્ષાના આત્મામાં નજરે પડે નહીં, સંપૂર્ણ જ્ઞાનીદશા. વચનાતિશયથી એમના વચનો' સત્ય અને ટંકશાળી હોય, એમાં શંકા કિંવા અસત્યનો અંશ માત્ર ન સંભવે. પૂજાતિશયથી દુનિયાના પટપર દરેક સ્થાને પોતામાં રહેલ ઉત્તમ ચારિત્ર યાને વર્તનથી પૂજાને યોગ્ય બને, જનવૃંદ તેમની હર્ષથી સેવાભક્તિને બહુમાન કરવા પ્રેરાય અને અપાયાપગમ અતિશયથી જ્યાં જ્યાં તેઓ વિચરે-પગ મૂકે ત્યાં ત્યાં મારી-મરકી, રોગ, પીડા, દુર્ભિક્ષ (દુકાળ) આદિ કષ્ટોની પરંપરા નાશ પામી જાય; એટલે કે ત્યાં મંગળ-મયતાવર્તી રહે. 'પુન્યવાનના પગલે પગલે રિદ્ધિ સિદ્ધિ પેદા થાય' એ કવિ વચન યથાર્થ છે. અહીં તો પુન્યના રાશિ (ઢગલો) પ્રભુ રહ્યા ત્યાં પછી આપદાઓનું નામ રહેવા જ ક્યાંથી પામે?

ગુરૂ તેજ હોઈ શકે કે જેઓ મુખ્યતાએ કરી કંચન, કામિનીના સંગથી સર્વથા મુક્ત હોય, અહર્નિશ અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય અને અકિંચનતા રૂપ પંચ મહાન્ વ્રતો યા નિયમોને દ્રઢતાથી પાળનારા હોય. જેઓને માત્ર એક જ મોક્ષ મેળવવારૂપ અભિલાષા વર્તતી હોય, સંયમી જીવનનું પાલન કરી કેવળ માધુકરી વૃત્તિએ અને તે પણ રસની લોલુપતાથી નહિ પણ ધર્મ કરણીમાં શરીર એક અગત્યનું સાધન છે એમ સમજી તેને ટકાવવા પુરતો આહાર ગ્રહણ કરી પોતાનો બાકીનો સમય કેવળ ધર્મ પરિશિલન અને આત્મ ચિંતનમાં વ્યતીત કરતા હોય. જીજ્ઞાસુને મીઠા શબ્દોમાં ધર્મનો બોધ આપી જાણતા હોય, છતાં કોઈ પણ સંજોગોમાં તુષ્ટ થઈ ન તો આશીર્વાદ આપે અગર તો રૂષ્ટ થઈ ન તો શ્રાપ દે તેવી પ્રકૃતિવાળા હોય. એજ સાધુપણાનો આદર્શ.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ધર્મ તેજ હોઈ શકે અગર તેવા ધર્મના પાલનથી આત્મા દુર્ગતિમાં ગબડી જતાં બચી જઈ સદ્‌ગતિનું ભાજન થઈ શકે અને એ દ્વારા આત્મકલ્યાણ સાધી શકે છે; કે જે ધર્મ યાને શાસ્ત્ર ગ્રંથમાં અહિંસા, સત્ય, ચારિત્ર; તપ અને દાન આદિ મહાન ગુણોને અગ્ર સ્થાન મળ્યું હોય, જ્યાં વિરોધાભાસનું નામ ન સંભવતું હોય; વળી જ્યાં માત્ર આ દુન્યવી સુખના જ લોભો દેખાડી સંતોષ ન પકડાયો હોય, પણ એની સાથે એ સુખોથી લાખગણા ચઢીયાતા એવા આત્મિક સુખોની વાતો વિશેષ પ્રમાણમાં બતાવી હોય, વળી જેમાં કાપાકાપી કે મારામારી અથવા ભાંગફોડ કે નિંદા કુથલીના વર્ણનની છાંટ પણ ન હોય એ પ્રકારનો ધર્મ જ આપણે બાંધી ગયા છે લક્ષણ જેનું એવા ફળને દેનારો થઈ શકે. એટલું હૃદયમાં કોતરી રાખવું કે આવા સુંદર પ્રકારના ધર્મના કથક અવશ્યમેવ અઢાર દૂષણોથી સર્વથા રહિત જ હોય. જે વૃક્ષના મૂળમાં અગ્નિ પ્રદીપ્ત હોય તે ઝાડ કદાપિ નવપલ્લવિત થયું સાંભળ્યું છે ખરૂં? અર્થાત્ જ્યાં એ અઢાર દોષો ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં પ્રવર્તતાં હોય ત્યાં અહિંસા કે સત્યની પૂર્ણ સ્વરૂપવાળી વાતોનો સંભવ પણ ન હોઈ શકે. કદાચ રેખારૂપે દૃષ્ટિગોચર થાય તો પણ પાછળ અજ્ઞાન તિમિરના પડળો જરૂર હોવાના. ધર્મની શ્રેષ્ટતાનો મુખ્ય પાયો એના કથકની પ્રતિષ્ઠા ઉપર અવલંબે છે. **पुरुष विश्वासे वचन विश्वासः** એ પદ યથાર્થ છે. જેના રાગ દ્વેષાદિ દોષ ગયા હોય તેજ નિઃપક્ષપાતપણે વસ્તુનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરી શકે. કથની કરતાં આચરણ સચોટ છાપદાયી હોય છે. કહેવું સોહેલું છે પણ આચરણમાં મુકવું જ દોહેલું છે એ અનુભવનું વચન છે. નીતિકારે કહ્યું છે કે-'જેના મન, વચન, અને કાયામાં-એટલે કે જેવા મનમાં વિચાર તેવા જ પ્રકારના વચનમાં ઉચ્ચાર અને તેને અનુરૂપ કાયાનું વર્તન- એકતા છે, તે મહાત્માઓને મારા વંદન છે.' આ ઉપરથી સારાંશ એ તારવી શકાય છે કે જ્યાં દાક્ષિણ્યતા-રાગ કિંવા મોહ કે કામ તૃષ્ણાની

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જરાપણ છાંટ હોય છે ત્યાં શુદ્ધ વચન કે સંપૂર્ણ વસ્તુ–તત્વની આશા મૃગજળવત્ નિરર્થક છે. કદાચ એવાં વચનોનો પ્રથમ દર્શને પ્રતિભાસ થાય પણ ખરો, છતાં કિંપાક વૃક્ષના ફળ માફક એવી મનોહરતા ઉપર ચોંટી જ હોય છે. કેટલીકવાર તે ભ્રમમૂલકને ઉન્માર્ગે લઈ જનારી નિવડે છે. તેથીજ ધર્મ પસંદગી વેળા સાવચેત રહેવાનું છે. અગાઉ આપણે જોઈ ગયા તેમ મૂર્તિ અને ગ્રંથો ઉપરથી કયા ધર્મમાં ઉક્ત દોષો સંભવે છે અને ક્યામાં નથી સંભવતા એની ખાત્રી કરી લેવાની છે. આનો અર્થ એમ કરવાનો નથી કે અન્ય ધર્મોની નિંદા કરી પોતાના ધર્મના યશોગાન ગાવા. અત્રે તો ન્યાયબુદ્ધિએ વિચારવાનું છે કે સર્વવૃક્ષ ગણમાં જેમ બધા વૃક્ષો આંબાના નથી હોતા, પણ કોઈ લીમડા તો કોઈ પીપળા વીગેરેના પણ હોય છે તેમ દુનિયાપરના સર્વ ધર્મો આત્મ–કલ્યાણ કરનારા નથી હોતા, તેમાં પણ ઓછીવત્તી તરતમતા રહેલી છે. ઉભયવૃક્ષના ફળ ખાઈ જોવાથી જેમ આંબા લીમડાની પરીક્ષા કરી શકાય છે તેમ અત્રે પણ યુક્તિપૂર્વક વિચારણા કરવાથી કયો ધર્મ આદરણીય છે એ સમજાઈ જાય છે.

જે દેવમૂર્તિની સાથમાં સ્ત્રીજાતિ યાને લક્ષ્મીની મૂર્તિ હોય તેથી શું એવો સ્પષ્ટ ખ્યાલ નથી આવી શકતો કે તેની વિષય લાલસા હજુ સર્વાંશે પૂર્ણ નથી થઈ શકી ? તે વિના દેવ ગણાતી વ્યક્તિને સાથમાં શૃંગારભાવ સૂચક લલનાની અગત્ય પણ શી ? હાથમાં કમંડળ દેખાય તો પછી એમ ધારવું જ પડે કે દેહની પવિત્રતા અર્થે તે રાખવામાં આવેલું છે. જપમાળાથી કોઈનું ધ્યાન ધરવાનું હજુ તેને બાકી છે અને તલવાર કિંવા ગદા વા ધનુષ્યનો દેખાવ ચોકખું સમજાવે છે કે એ રાખવાનું પ્રયોજન કયાં તો શત્રુને હણવાનું છે કિંવા તેનો ભય હોવાથી હાથમાં શસ્ત્ર ધારવું પડે છે. રૂદ્ર પ્રકૃતિ-પરથી જ ફલિતાર્થ થાય છે કે કષાયનો નાયક ક્રોધ અહીં ઘર કરી બેઠો છે. વાઘપર સ્વારી કરનાર વિકરાળ ચ્હેરાવાળી દેવીના હાથમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat　　www.umaragyanbhandar.com

મસ્તકોની માળા જોઈ કયું હૃદય કબુલ કરવા તત્પર થાય કે એ અમારી અંબા છે? અરે હિત વત્સલ માતા છે? સ્નેહ વત્સલ માતૃહૃદય આવા વિકૃત રૂપમાં હોઈ પણ શકે? વળી જગતની માતાને–આદ્ય-શક્તિને અગર મહામાયાને ઘેટા બકરાના તે ભોગ શાના હોય! એવી જાતના ચિત્રો, દેખાવો કિંવા એ પ્રકારની મૂર્તિઓ જોતાં જ કમકમાટ ઉભરાઈ આવે ત્યાં દેવપણાની કે પ્રભુપણાની ભાવના જન્મે જ ક્યાંથી! જો આવા દારૂણ સ્વભાવવાળા અથવા તો આવી બાળોચિત કામલીલા કરનારા દેવ કે ભગવાન હોય તો પછી સૌ કોઈને તે સ્વરૂપ લભ્ય થતાં ઝાઝીવાર નજ લાગે. સંસારમાં ક્યાં એવા પ્રકારની લીલાઓની ખોટ છે! તો દેવત્વના આટલા વર્ણન શા? એની સાધનામાં તપ જપનું શું પ્રયોજન! ખરેખર એ બધા ચિન્હો અપૂર્ણતા જ સુચવે છે અઢાર દોષોમાંના થોડા ઘણાની અસ્તિ દેખાડી આપે છે. અજ્ઞાનતા કે દ્રષ્ટિરાગથી એ વાત ન સમજાય તેથી સત્ય વાત મિથ્યા થવાની નથી. જીસસ ક્રાઇસ્ટની મૂર્તિ તો જવલ્લેજ નયન પથમાં આવે છે. ઘણે ભાગે ક્રોસનું ચિન્હ જણાય છે. ભલે તેમાં કરૂણાનો આરોપ કરીએ છતાં કુંવારી મેરીના પેટે જન્મ એ વાત આ બુદ્ધિવાદના યુગમાં કેવી રીતે ટકી શકે! ઇસ્લામની સંસ્કૃતિ ઉપરથી જ એ ધર્મમાં કેવા પ્રકારની ઘટનાઓ ઉપર એનો પાયો રચાયો છે તેનો ખ્યાલ આવે છે. દયાના ફીરસ્તા તરિકે પ્રસિદ્ધ થયેલા મહાત્મા શ્રી ગૌતમ બુદ્ધ, એમની શાંત મુદ્રા ઉપરથી જ અહિંસા. સત્ય આદિ ધર્મલક્ષણોને માન આપનાર હતા એમ નયન પથમાં આવે છે છતાં સંપૂર્ણતા ત્યાં પણ નહોતી એમ ઉપસ્થિત થતાં વિરોધી વાક્યોથી પૂરવાર થાય છે. એમના અનુયાયીના જીવનો એમનાં મૂળ સિદ્ધાંતથી કેટલા વેગળા ગયા છે તે ઉંડા ઉતરતાં સહજ સમજાય તેમ છે. એમાં તત્ત્વોની નબળાઈ માનવી કે અર્થના અનર્થ થયાનો આરોપ લાદવો એ એક જૂદો જ પ્રશ્ન છે.

આ સાથે એટલું કહેવું આવશ્યક છે કે ઉક્ત દરેક માર્ગમાંથી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

થોડું વધતું ગ્રહણ કરવા જેવું જરૂર છે. તેથી જ આનંદઘનજી જેવા આધ્યાત્મિક તત્ત્વવેત્તા 'ષટ્ દર્શન જીન અંગ ભણીજે, ન્યાય ષડંગ જો સાધેરે,' એમ કહેવા લલચાયા છે. ઉક્ત ધર્મો એકેક નય પ્રમાણે સાચા ઠરી શકે છે, પણ સત્ય કેવળ એક નયમાં નથી રમતું એ વાતને લોખંડના ટાંકણે કોતરી રાખવાની છે, સાત નય કિંવા વ્યવહાર નિશ્ચયરૂપ બે નયથી કસોટી કર્યા બાદ જે વચનો સો ટચના સોના બરોબર તવાઈ મૂળરૂપમાં બહાર આવે છે તેજ ખરાં છે. સ્યાદ્વાદની ખૂબી જ ત્યાં રહેલી છે એટલેજ અત્રે કહેવું પડે છે કે, ઉક્ત માર્ગોમાં પૂર્ણપણે ધર્મ રહેલો નથી. આત્મધર્મ વિષે ત્યાં જુજ કહેવાયું છે. એની પૂર્ણતાના ઇચ્છકે શ્રી અરિહંતના વચનોપર લક્ષ આપ્યે જ છુટકો છે. આમ છતાં એ પંથોની કે તેના પ્રણેતાઓની લેશ માત્ર નિંદા કરવાની સખત મનાઈ કરેલી છે. આવી ઉદારતા એજ સત્યધર્મની કેટલીક વિલક્ષણતાઓમાંની એક છે. સત્ય એવી વસ્તુ છે કે તેનો વિજય નિઃશંક રીતે સર્જાયેલ જ છે. તેને સામાની વંચનાનું જેમ પ્રયોજન નથી તેમ પોતાપરની ટીકાથી ગભરાવાપણું પણ નથી. સર્વજ્ઞ પ્રભુનો ધર્મ યાને જૈન ધર્મ એ એકજ એવો માર્ગ છે કે જ્યાં દેવની મૂર્તિ પ્રત્યે નજર નાંખતાં કેવળ શાંત દશા કે વીતરાગ દશાના સાક્ષાત્કાર સિવાય બીજુ કંઈ દેખાવાનું જ નહી; અને દેવના ચરિત્રમાં ઉંડા ઉતરતાં નિશસ્ત્રે બહારના શત્રુઓને મિત્ર માની માત્ર આત્માના ખરા શત્રુઓ જે છે તેમના સામું જ યુદ્ધ ખેડાયલું નજરે પડશે. ન તો બાળચેષ્ટા દેખાશે કે ન તો અભિમાન કે ગર્વના પ્રસંગો જોવા મળશે. નમ્રતા--સરળતા--સહનશીલતા--દઢતા અને આત્મકલ્યાણ અભિમુખતા આદિ ગુણો સબંધે જ વાતો હશે; શ્રી અરિહંતની મૂર્તિ તરફ એકાદ નજર ફેંકો, એટલે જ એમાં રહેલી રાગદ્વેષાદિ દોષો વગરની શાંતદશા, તેજસ્વી સૌમ્યતા, અલૌકિક સમભાવ, પ્રસન્ન વદન, ગંભીર મુદ્રા, જ્ઞાનપૂર્ણતારૂપ ઉત્કૃષ્ટ ગુણો ઉડીને આંખે વળગશે. પદ્માસન આકૃતિમાં વિરાજતી એ મૂર્તિમાં રાગ કે દ્વેષનું એક બિંદુ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

પણ તમને નહીં જડે. રાગાદિ અઢાર દૂષણો રૂપ કર્મશત્રુઓને પરાસ્ત કરવા માટે સંસારના સુખને ઠોકરે મારી, રાજ્ય મહાલયના વૈભવનો ત્યાગ કરી, લાવણ્યવતી લલનાઓના સ્નેહને છોડી દઈ એ મહાનુભાવોએ વૈરાગ્ય પૂર્વક પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી, અરણ્યવાસ આદરી, મૌનદશાનું અવલંબન ગ્રહી, દેવદેવી દાનવરાક્ષસ અને મનુષ્યતિર્યંચાદિના કરેલા મરણાંત ઉપસર્ગોને પણ સમતા રાખી સહન કર્યા, તે પણ બળ હોવા છતાં ને હાથમાં હથિયાર પકડયા વગર માત્ર ઉઘાડી છાતીએ. વળી જ્યાં એવા ઉપસર્ગો સારા પ્રમાણમાં થઈ આવે તેવા અનાર્ય દેશમાં એકાકી વિચરી, ઈંદ્રાદિક દેવોની માગણી છતાં તેમની જરાપણ સહાય ન સ્વીકારતાં કેવળ પોતાના આત્મબળે એ સર્વ સહન કરી, અપૂર્વ એવા કેવળજ્ઞાનને–સમસ્ત વિશ્વના સકળ સ્વરૂપને હસ્તામલકવત્ દેખાડનાર અનુપમ આરસાને–પ્રાપ્ત કર્યું. આ તો પ્રતિકુળ સંયોગોની વાત કરી, પણ અનુકુળ સંયોગો કંઈ ઓછા નથી સહ્યા. દેવાંગના-ઓએ પોતાના અંગો ઘસીને 'કામ' જગાવી ચલાયમાન કરવા સારૂ કંઈ કંઈ યત્નો કર્યા છે છતાં, આ દૃઢ મનોબળી આગળ એ સર્વ છારપર લીંપણ સમા વૃથા ગયા છે. ત્યારે જ કૈવલ્ય જેવા સ્થાયી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે. એ દ્વારા પ્રભુશ્રીએ લોકલોકના ભાવો જોઈ સ્વ ઉપદેશ શૈલી નક્કી કરી છે. પછી જ કેવળ ભાવદયાથી ખેંચાઈ મૌન તોડી જનતામાં પોતે જે અનુભવેલ છે, એવા જ્ઞાન વારિધિમાંથી અમૃતતુલ્ય વાણીમાં ઉપદેશના વહેણ શરૂ કર્યા છે. મોહમાં ફસાઇ જઈ બાળચેષ્ટા કરનારા કિંવા તપ કે કષ્ટથી ભય પામનારા એમની સરખાઇમાં જરાવાર ભાગ્યે જ ઉભા રહી શકે તેમ છે. એક તરફ ચરણમાં રૂપના અંબાર સમી લલનાઓ પડવા છતાં જે બ્રહ્મચર્ય-વ્રતમાંથી રજમાત્ર ખસતા નથી, બીજી તરફ અંગનાઓ પર મોહ પામી, પોતાના કાર્યોને વિસરી જઈ એના પગે પડવા જનાર આત્માઓ વચ્ચે જરા સરખામણી કરો તો કેટલું અંતર લાગે છે? ક્યાં આ અને ક્યાં તેઓ બિચારા ? રાજર્ષિ ભર્તુહરિએ ખરૂંજ કહ્યું છે કે–'કંદર્પદર્પદલને

વિરલા મનુષ્યાઃ' આવી ઉચ્ચકોટિના પુરૂષોનું જ્ઞાન એ સત્ય અને કોઇપણ જાતના પૂર્વાપર વિરોધ વગરનું હોઈ શકે છે. આપ્ત વાક્ય પણ તેમના જ મનાય. કેરડાના વૃક્ષ પાસે જઇ કલ્પવૃક્ષના ફળની માગણી કરવાથી ઓછું તે પ્રાપ્ત થવાનું હતું! સાગરનો પાર પામવાના ઇચ્છકે લાકડાના નાવનો આશ્રય લેવો ઘટે. પથરનું નાવ આશ્રય તો આપે નહીં પણ પોતે ડુબે અને આશ્રય લેનારને પણ ડુબાડે.

વધુ વિસ્તારનું કંઇ પ્રયોજન રહેતું નથી. જૈનાગમમાં આ સંબંધી ઘણા પુસ્તકો સંસ્કૃત–પ્રાકૃતમાં વિદ્વાન્ પુરૂષોના રચેલા મૌજુદ છે. ગુજરાતી ભાષામાં પણ એ સંબંધી લખાણ છે. એ બધાનો પાર પામવાનું વિદ્વાનોને સોંપી આપણે બ્રાહ્મણત્વ ત્યાગી જૈનત્વ સ્વીકારનાર પ્રખર વિદ્વાન્ શ્રીમદ્ હરિભદ્રસુરિના વચન અનુસારે 'રાગ, દ્વેષ અને મોહાદિ દૂષણોથી રહિત અને જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રાદિ અનુપમ ગુણોથી સહિત, જો કોઇપિણ દેવ તરીકે પૂજાને પાત્ર હોય તો તે જીન ભગવાન જ છે માટે તેજ શુદ્ધ દેવ છે. તેમણે સ્થાપન કરેલ ધર્મ તેજ શુદ્ધ ધર્મ છે અને કેવળ મોક્ષની જ અભિલાષાથી તેનું પાલન કરનાર, પંચ મહાવ્રતને ધરવાવાળા સંસારત્યાગી સાધુ મહાત્માઓ તેજ શુદ્ધ ગુરૂ છે' એ વાત પર અચળ શ્રદ્ધા ધરીએ.

આ પ્રશંસનીય શ્રદ્ધા એનું બીજું નામ સમ્યકૃત્વ. આ 'સમ્યક્ત્વ' નામા અપૂર્વ નાવ વગર આપણાથી જૈનધર્મના અગાધ જ્ઞાનરૂપી સાગરમાં પ્રવેશ કરવાનું બની શકે નહીં, એટલે પ્રથમથી જ આપણા હૃદયમાં એનું સચોટ રીતે સ્થાપન કરી લઇએ જેથી પછી આગળ પ્રયાણ કરવું શ્રેયકારી થઈ પડે. એ વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ તો અનુભવી જ જાણી શકે; આપણે 'પુરૂષ વિશ્વાસે વચન વિશ્વાસ' રૂપ સૂત્ર જોઈ ગયા. એનો અર્થ એવો નથી કરી લેવાનો કે કોઇપણ બાબત વિષે જાતે વિચારવું પણ નહિં અગર જરા મગજને તસ્દી પણ ન આપવી. તો પછી પ્રાપ્ત થયેલ બુદ્ધિનો અર્થ શું? ખુદ ભગવાનના વચનો છે કે તમારી શક્તિ પહોંચે ત્યાં લગી દરેકે દરેક

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

વચનની ખાત્રી કરવા યત્ન કરો. ટંકશાળી વચનોને જરાપણ ભય નથી. ભય અસત્યને છે. સત્ય તો સર્વદા જયવંતુ જ વર્તે છે. આમ છતાં કેટલીક વાતો જૈનધર્મમાં પણ એવી છે કે જે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સાબીત નથી કરી શકાતી, વળી બીજી કેટલીક અતિશય ઝીણી હોવાથી સ્થુળદ્રષ્ટિ જીવોને સમજવી દુષ્કર છે એટલે આવી બાબતો પરત્વે અત્યારે આપણે એ આપ્ત પુરૂષના કથનમાં વિશ્વાસ રાખીને જ આગળ વધવાનું રહ્યું. દુન્યવી નિયમ છે કે જેની પંદર વાત સાચી હોય તેની સોળમી પણ સાચી હોય જ; છતાં આપણાથી ન સમજાય તો એમાં આપણી જ કંઈ કસુર થતી હોવી જોઈએ એ નિશ્ચિત છે. પ્રથમ દર્શને દરેક વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ ન જ સમજાય. વળી કેટલીક બાબતોને સમજવા સારૂ સારા પ્રમાણમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ પણ જોઇએ. જે અભ્યાસ વગર ને કર્મક્ષય વિના ન સંભવી શકે; તેથી પણ શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા પુરવાર થાય છે.

જૈનધર્મની કેટલીક માન્યતાઓ—

(૧) જૈનધર્મ પ્રમાણે આ જગતની રચના ઈશ્વરે નથી કરી પણ તે અનાદિકાળથી છે; છતાં કાળપ્રભાવે તેમાં વૃદ્ધિ-ક્ષય થતાં રહે છે.

(૨) કેટલાક શોધકના મત અનુસાર અત્યારની દુનિયા આસ્ટ્રેલિયા સાથે ૭ ખંડ જેટલી જ છે, જે જૈનધર્મ પ્રમાણે ખરૂં નથી. આ ૭ ખંડ ધરતી એ જંબુદ્વીપનામા વિશાળ બેટનો ભારત તરિકે ઓળખાતો, અને તે પણ અપૂર્ણ ભાગ માત્ર છે. એ ભરત જેવા તો કેટલાયે બીજા ક્ષેત્રો 'જંબુ'માં છે અને ઉપરાંત જંબુદ્વીપ જેવા સંખ્યાબંધ દ્વીપો અને એને ફરતાં મોટા સમુદ્રો છે. વળી એ સર્વ થાળીના આકારે ગોળ છે. વળી કેટલાક પૃથ્વિને સૂર્યની આસપાસ ફરતી માને છે તે વાત પણ અત્રે મંજુર નથી. ધરતી જેવા પદાર્થને ગતિ કરતો માનવાનું કંઈ કારણ નથી. એમાં કલ્પનાજાળપર અવલંબી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

મંતવ્ય બાંધતાં પહેલાં જ્ઞાનીના વચનો જ વધુ શ્રધ્ધેય છે. એટલે સૂર્ય ચંદ્રના વિમાનો ઉક્ત જંબુદ્વીપના મધ્યભાગમાં આવેલા મેરૂનામા ઉંચા અને વિશાળ પર્વતની પ્રદક્ષિણા કરતાં ગતિ કર્યા જાય છે, તેથી અમુક ભાગમાં દિવસ અને અમુક ભાગમાં રાત્રિ થવારુપ ક્રમ જળવાય છે.

(૩) જગતના જીવોને પ્રાપ્ત થતાં સુખ દુઃખોમાં ઘણા ઈશ્વરનો હાથ જુએ છે. "ભાઈ! એ તો પ્રભુની મરજી" એમ મન મનાવે છે પણ એવું કંઈ જ નથી. એ સર્વનું નિમિત્ત કારણ જીવે કરેલા પોતાના પૂર્વભવોનાં તેમજ ચાલુ જગતનું કર્મોજ છે. એટલે કર્મ-સત્તાથીજ આ સચરાચર ભાવના ચક્ર વહ્યા કરે છે.

(૪) કેટલીક માન્યતા જ્યારે એવી હોય છે કે કોઈપણ જીવ વધારેમાં વધારે ધર્મકરણી કરી, ભગવાનના ભક્તપણાને પામી શકે છે, પણ તેથી આગળ તે જઈ શકતો નથી, જ્યારે જૈનધર્મ તો સ્પષ્ટ કથે છે કે દરેક જીવ જો કર્મક્ષય કરવામાં ઉત્કૃષ્ટ વીર્ય ફોરવે તો, તે પોતાના મૂળ ગુણોને નિર્મળ કરી જાતે પરમાત્મા બની શકે છે.

(૫) જગત રચના-તેમાં વારંવાર થતા ફેરફારો દરેક કાર્યોની નિષ્પત્તિ અને ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ આદિમાં કોઈ ઈશ્વરને કર્ત્તા હર્ત્તા ઠરાવે છે, કોઈ બ્રહ્મા વિષ્ણુ ને શિવની ત્રિપુટીને આગળ ધરે છે, કોઈ પ્રકૃતિના માથે એ બોજો ઠલવે છે, જ્યારે કેટલાક એ સર્વ મિથ્યા છે યાને માયાજાળ છે એમ માની, પરભવ જેવા મહત્વના પ્રશ્નપર આંખ બંધ કરી આ ભવ મીઠાની લ્હેરમાં મશગુલ બને છે. જૈન ધર્મ આ વાત ખુલ્લી રીતે ઈનકાર કરતાં 'પરભવ છે' એ માન્યતાપર ભાર મૂકી કર્મ-પુરૂષાર્થ-કાળ-સ્વભાવ અને નિયતિરૂપ પાંચ સમવાય-કારણથી વિશ્વના દરેક બનાવો-ફેરફાર કિંવા કાર્યો થઈ રહ્યા છે એ વાત પુરવાર કરી બતાવે છે.

આ સિવાય પણ બીજી નાની મોટી બાબતો છે જે વિષે આગળ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

વાત કરીશું. પ્રથમ આપણે જૈનધર્મ વિષે ઉપલક દૃષ્ટિએ વિચાર કરી જોઇએ કે તે શું વસ્તુ છે? તેમાં કયા કયા નવિન વિષયો છે કે જે વિષે અન્ય મતોમાં ભાગ્યેજ એકાદ હરફ પણ ઉચ્ચારાયો હોય. વળી વર્તમાન સમયે જૈનદર્શન વિષે વિદ્વાનોનો શો મત છે અને તેમાં કેટલો સત્યાંશ રહેલો છે?

જૈન ધર્મ અર્વાચીન નથી પણ પ્રાચીન છે—

થોડા વર્ષ પહેલાં એ માન્યતા ચાલતી હતી કે જૈનધર્મ એ બૌદ્ધધર્મ કે બ્રાહ્મણ ધર્મની એક શાખા છે અને તેના પ્રચારક શ્રી મહાવીર છે અને તેના તત્ત્વો નાસ્તિકતાને પેદા કરનારા છે. પણ અભ્યાસે અને શોધખોળે આ વાતને જુઠી પાડી છે અને સાબીત કરી આપ્યું છે કે માત્ર બુદ્ધ કે બ્રાહ્મણધર્મના પુસ્તકોના વાંચન ઉપરથી અને જૈનધર્મ સંબંધી કંઈ પણ જ્ઞાન નહિં ધરાવનાર વિદ્વાનોની આ ઉપજાવી કાઢેલી કલ્પનાજ હતી, વળી એ કલ્પના પર ઓપ ચઢાવનાર કેટલાક વિદ્વાનો શ્રી મહાવીર તેમજ બુદ્ધના કેટલાક તત્ત્વોમાં મળતાપણું જોઈ એમ કરવા લલચાયા હતા. પણ આજે એ બધું અદ્રશ્ય થઈ ગયું છે. પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનો પણ માનવા લાગ્યા છે કે જૈનધર્મ એ એક જૂદોજ ધર્મ છે જે બૌદ્ધ કે બ્રાહ્મણ ધર્મની હરિફાઈમાં અડગ ઉભો રહી શકે તેમ છે અને પ્રાચીન છે તેને પોતાનો નિરાળો સંદેશ જગતને પહોંચાડવાનો પણ છે; એટલુંજ નહિં પણ આત્મા અને વિશ્વ વિષેના તેના મંતવ્યો જોતાં વિચિત્ર લાગે તેવા છતાં યુક્તિયુક્ત છે. સમજમાં આવી શકે છે.

તર્કશાસ્ત્રની દૃષ્ટિયે જોતાં એની સ્યાદ્‌વાદની થીયરી કંઈ જૂદીજ રીતે તરી આવે છે. વિશ્વરચના પરત્વેના પ્રથક્કરણમાં તે દલીલપૂર્વક આગળ વધ્યે જાય છે અને આચારમાં એના નિયમો નીતિશાસ્ત્રની ઝીણામાં ઝીણી પરીક્ષાને પણ વટાવી જાય તેવા છે. આ રીતે દરેક

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

દ્રષ્ટિબિંદુથી જોતાં જૈનધર્મ એક નિરાળો પણ જાણવા જેવો ધર્મ છે અને માનવ જાત-અરે! આખીયે જીવરાશિની ઉત્ક્રાન્તિ કિંવા સ્વ કલ્યાણમાં એણે સારો ફાળો આપ્યો છે. જૈનધર્મ એ બૌધ-ધર્મની શાખા નથીએ વાત હવે દીવા જેવી સ્પષ્ટ છે. વળી બૌદ્ધધર્મના ગ્રંથો 'મહાવગ્ગ' અને 'મહા પરિનિર્વાણ સૂત્ર' જેવામાં જ્ઞાતપુત્ર સંબંધી, તેમની માન્યતા સંબંધી, અને ગૌતમ બુદ્ધના સમોવડીયા તરીકેના જે ઉલ્લેખો નજરે પડે છે એ ઉપરથી, સહજ સમજી શકાય તેમ છે કે ઉભય સમકાલીન છતાં ભિન્ન માર્ગી હતાં. જ્ઞાતપુત્ર એ ક્ષત્રિયનો એક ભાગ જે જ્ઞાતક વા નાતક તરિકે ઓળખાતો હતો તેમાં શ્રી વીર જન્મેલા હોવાથી પડેલું નામ છે. જ્ઞાતપુત્ર એટલેજ શ્રીમહાવીર. શ્રી કલ્પસૂત્ર અને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ઘણી વેળા શ્રી વીરને સ્થાને એ શબ્દનો પ્રયોગ કરાયેલો નયનપથમાં આવે છે. દર્શનસારના કર્ત્તા શ્રી દેવનંદી આચાર્ય તો કહે છે કે શ્રી બુદ્ધ, પિહિતાશ્રવ નામના સાધુના શિષ્ય હતા કે જે પિહિતાશ્રવ સાધુ પ્રભુશ્રી પાર્શ્વનાથની છઠ્ઠી પાટે પરંપરામાં થયા હતા. ટુંકમાં કહેવાનું એટલુંજ છે કે આ અને આવા બીજા ઉલ્લેખો પરથી સાબીત થાય છે કે બૌદ્ધધર્મ કરતાં જૈન ધર્મ જુનો છે પણ તેની શાખા તો નથી જ.

જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મથી પણ પ્રાચીન છે કે જે વાત બુદ્ધના સમયમાં તેમની સહ મેળાપ થયેલા કેટલાક જૈન સાધુ કિંવા નિગ્રંથોના વૃતાન્તો ઉપરથી ફલિત થાય છે. આ ઉપરાંત મહાભારત પણ એ વાતની સાક્ષી પુરે છે. તેમાં કેટલેક ઠેકાણે જૈનધર્મ સંબંધી ઉલ્લેખો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે જ્યારે બૌદ્ધધર્મ સંબધી જવલ્લેજ તેમ બન્યું હોય છે.

આદિ પર્વમાં ઉત્તંકે મુસાફરીમાંથી પાછા ફરતા એક ક્ષપણકને જોયાનો ઉલ્લેખ છે. ક્ષપણક એટલે જૈનસાધુ.

શાંતિપર્વમાં સપ્તભંગી ન્યાય વિષે કહેવામાં આવ્યું છે કે એ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

'સપ્તભંગી' સ્યાદ્‌વાદ યાને જૈનધર્મનું એક મુખ્ય અંગ છે. રામાયણમાં પણ 'શ્રમણ' શબ્દ વપરાયેલો છે જેનો અર્થ ટીકાકારે દિગંબર સાધુ કર્યો છે.

હિંદુસ્થાનમાં બૌદ્ધધર્મથી કેટલાયે વખતે પૂર્વે જૈનધર્મ પ્રચલિત હતો એ પુરવાર કરવાને ઉપરના ટાંચણો બસ છે. એની વિશેષ પૂર્તિ અર્થે કેટલાક ઐતિહાસિક પુરાવા પણ મૂકી શકાય તેમ છે. મથુરામાંથી મળી આવેલા કોતરકામના કેટલાક નમૂના સુચવે છે કે શ્રી મહાવીરની પૂર્વે ત્રેવીશ બીજા તીર્થંકરો થયા હતા કે જેમાંના પ્રથમ શ્રી રૂષભદેવ હતા, આ શિલાલેખો શ્રી મહાવીર પછી છસો વર્ષે કોતરાયેલા છે. હવે જો શ્રી મહાવીરજ જૈનધર્મના પ્રથમ સ્થાપક હોત તો મથુરાના જૈનોએ શ્રી રૂષભદેવને બદલે શ્રી મહાવીરના નામના જ લેખો કોતરાવ્યા હોત.

આથી સમજાય છે, કે હિંદમાં શ્રી મહાવીર થયા પૂર્વે કેટલાયે સમયથી–કે જેની ગણના ન થઈ શકે તેવા કાળથી–જૈન ધર્મ પ્રવર્તતો હતો કે જેની શરૂઆત શ્રી રૂષભથી થઈ હતી. વળી શ્રી પાર્શ્વનાથ પણ ઐતિહાસિક પુરૂષ તરિકે ગણાઈ ચુકેલા છે. તે બ્રહ્મદત્તના વખતમાં થયા છે કે જે બ્રહ્મદત્ત વિષે બુદ્ધ જાતકોમાં ઘણીવાર ઉલ્લેખ થયો છે. અત્યારના શોધકોએ શ્રી પાર્શ્વનાથ માટે ક્રાઈસ્ટ પૂર્વે ૮૦૦ વર્ષ ઉપરનો કાળ નિયત કર્યો છે. આ બધું જૈન ધર્મનું પ્રાચીનત્વ અને બૌદ્ધ ધર્મથી તેનું ભિન્નત્વ દર્શાવી આપે છે.

હિંદુશાસ્ત્રોમાં અને પુરાણોમાં પણ જૈનધર્મ વિષે લખેલું મળી આવે છે. ભાગવત પુરાણ અનુસારે જૈનધર્મના મૂળ સ્થાપક શ્રી રૂષભદેવ છે કે જેઓ કેટલાયે ક્રોડવર્ષો ઉપર મનુના સમયમાં થયા છે. વેદમાં પણ તીર્થંકરો સંબંધે કહેવાયું છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

(१) नैन्द्रं तद्वर्धमानं स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पुरुषा विश्वदेवाः स्वस्ति नास्ताध्र्योरिष्टनेमिः स्वस्तिनः
(यजुर्वेद वैश्वदेवऋचौ.)

(२) दधातु दीर्घायुरत्वायबलाय वर्चसे सुप्रजास्त्वाय रक्ष रक्षारिष्ट नेमि स्वाहा (बृहदारण्यके.)

(३) ऋषभ एव भगवान्ब्रह्मा तेन भगवता ब्रह्मण स्वयमेवा-चीर्णानि ब्रह्माणि तपसा च प्राप्तः परं पदम् ।
(अरण्यके.)

(४) वाजस्य नु प्रसव आबभूवेमा च विश्वा भुवनानि सर्वतः । स नेमिराजा परियाति विद्वाप्रिजां पुष्टि वर्धमानो अस्ये स्वाहा ॥ (यजुर्वेदसंहिता.)

(५) कथिाकौपीनोत्तरासङ्गादीनां त्यागिनो यक्षजातरुपधरा निर्ग्रन्था निष्परिग्रहाः ॥ (संवर्त श्रुति)
(तत्त्वनिर्णय प्रासाद. पा. ५०६)

આ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે ક્રાઇસ્ટ પૂર્વે પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં કે જે વૈદિક કાળની છેલ્લી હદ બંધાય છે તે વેળા પણ જૈનધર્મમાં જે જે પુરૂષોની તીર્થંકરો તરીકે પૂજા થાય છે તે ચોવીશ તીર્થંકરોની પૂજા થતી હતી. ટુંકમાં કહેતા વૈદિક કાળની તારિખ પહેલાં કેટલાયે કાળપૂર્વે જૈનધર્મ હતો; અને તે હિંદુધર્મની સાથે બૌદ્ધધર્મની સ્થાપના અગાઉ પણ પ્રવર્તતો હતો. જૈનધર્મની પ્રાચીનતા સંબંધે આથી વધુ શું જોઇએ!

જૈનધર્મ નાસ્તિક નથી પણ આસ્તિક છે.

કેટલાક અજ્ઞાનતાથી જૈનધર્મને નાસ્તિકમતની કોટિમાં મૂકી દે છે, પણ જરા વિચાર કરવામાં આવે તો આમ કરવામાં તેઓ કેવી ભયંકર ભૂલ કરે છે તેનો સહજ ભાસ થાય તેમ છે. હિંદુધર્મની

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

માફક જૈનો પણ ઘણી જાતના દેવતાઓને માને છે. તેઓમાં પણ ઇંદ્રાદિ દેવોના નામો છે. અલબત્ત એટલું કહેવું પડશે કે હિંદુધર્મની માફક જૈનધર્મ ઇશ્વરને જગતના કર્ત્તા તરિકે સ્વીકારતો નથી. એની થીયરી (સિદ્ધાંત) પ્રમાણે સૃષ્ટિ–મંડાણ અને તેના રક્ષણ સંબંધીનો સર્વ વ્યવહાર કર્મના શીરે છે. જૈન સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તે આત્માઓ પરમેશ્વર કહેવાય છે કે જેઓએ સંપૂર્ણ પ્રકારે કર્મોનો ક્ષય કરી પૂર્ણપણે અક્ષય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી હોય છે. આ સિવાયના ઇંદ્રાદિ દેવો કિંવા અન્ય કોઈ આત્માઓને પરમેશ્વર તરીકે ઓળખવામાં આવતા નથી. ઉપરોક્ત પ્રકારના પૂર્ણ આત્માઓને પરમેશ્વર કિંવા શીવ, શંકર, પુરૂષોત્તમ, બુદ્ધ કે અર્હન્તના નામથી સ્તવવામાં આવે છે. એ કરતાં ઉતરતા પ્રકારના દેવો જેવા કે ઇંદ્ર–ચંદ્રાદિ એ સર્વ જો કે ઉંચા પ્રકારના શક્તિશાળી આત્માઓ છે; છતાં તેઓને પણ પોતાનું પુન્યરૂપ ભાતુ વાપરવાથી ખલાસ થયે પુનઃ જન્મ ધારણ કરી જપ અને તપ દ્વારા પૂર્ણતા સાધવાની બાકી હોય છે. ટુંકમાં કહીયે તો તેઓનો દરજ્જો સુખ શક્તિમાં ને રિદ્ધિસિદ્ધિમાં ચઢીયાતો હોવા છતાં–પૂર્ણતા–સંપૂર્ણ જ્ઞાન દશાથી તેઓ પણ ઘણા વેગળા છે. પરમાત્મ પદ પ્રાપ્ત કરવા સારૂં તેઓને પણ માનવયોનિમાં જન્મ લેવો પડે છે.

આ સ્પષ્ટ બાબતથી સમજાય તેમ છે કે જૈનદર્શનની નાસ્તિક મત તરીકે વ્યાખ્યા કરનારા ધુમાડાના બાચકા ભરે છે! બલ્કે અંધારામાં ગોથાં ખાય છે! નાસ્તિકની વ્યાખ્યાનું પણ તેમને ભાન હોય તેમ લાગતું નથી. મહાન્ વ્યાકરણકાર 'પાણિની' કહે છે––

सस्ति नास्ति दिष्टं मतिः ૪।૪।૬૦ अस्ति परलोक इत्येवं मतिर्यस्य स आस्तिकः। नास्तीति मतिमस्य स नास्तिकः

અર્થાત્ જેઓ પરલોક કે પુનર્જન્મ નથી માનતા તેઓ જ નાસ્તિક છે જ્યારે એમ માનનારા જરૂર આસ્તિક છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

બાકી 'વેદ'ને ન માનવા માત્રથી જો નાસ્તિક થઈ જવાતું હોય તો કેવળ જૈન દર્શન જ નહિ પણ ખ્રિસ્તીધર્મ–ઈસ્લામધર્મ અને પ્રાર્થના સમાજ કે જે હિંદુધર્મની શાખા છે તે સર્વ એ કક્ષામાં આવી જશે.

જગતકર્ત્તા ઈશ્વર માનવો એ જ માત્ર કંઈ આસ્તિકદશાનું લક્ષણ નથી અને હોઈપણ ન શકે. બુદ્ધિથી જે વાત ગળે ન ઉતરી શકતી હોય અથવા તો જ્યાં યુક્તિઓ દ્વારા વાતનું ચોકઠું બેસી શકતું નહોય ત્યાં કેવળ આસ્તિક થવાના નામે હાજી હા કરવી એ કોના ઘરનો ન્યાય! ભગવત ગીતા કે જેના કથક શ્રીકૃષ્ણને માનવામાં આવે છે તે પણ શું વદે છે:—

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।

વિચારો આ શ્લોકથી શું શ્રીકૃષ્ણ પણ નાસ્તિકતાની ખીણમાં નથી ગબડી પડતા? પણ ખરી રીતે નાસ્તિકતાની વ્યાખ્યા ઉપર બાંધી તેજ છે; તેથી જૈનધર્મને નાસ્તિક કહેનારાના પ્રલાપ પોતાની જનનીને વંધ્યા કહેવા સમાન નિરર્થકજ છે.

પ્રારંભમાં આટલું કહ્યા પછી આપણે આપણા મૂળ વિષય તરફ વળીએ. એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે આપણું કાર્ય અન્ય દર્શનોની તુલના કરવાનું કે જૈનદર્શનની શ્રેષ્ટતા સ્થાપવાનું નથી, પણ શ્રદ્ધાપૂર્વક જૈનદર્શન યાને જૈનધર્મ શું ચીજ છે તે સમજાય તેવી રીતે અવલોકન કરતાં જવાનું છે. દરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણ્યા પછી જ એના ગુણદોષ જણાય છે. એમાં રહેલી ચમત્કૃતિ યા વિશિષ્ટતાનો ખ્યાલ પણ ત્યારે જ આવે છે.

<u>દેવસ્વરૂપ—</u>

અરિહંત અને સિદ્ધ મહારાજનો સમાવેશ દેવ તત્વમાં થાય છે, કેમકે સંપૂર્ણપણે અઢાર દૂષણોપર કાબુ મેળવનાર મહાન્ વિભૂતિઓ એજ છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, ઉપભોગાંતરાય, વીર્યાંતરાય, હાસ્ય રતિ, અરતિ ભય, જુગુપ્સા, શોક, કામ, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, નિંદ્રા, અવિરતીપણું રાગ અને દ્વેષ મળીને અઢાર દૂષણો ગણાય છે. એમાંનો એક પણ દેવત્વના નામને મશીનો કૂર્ચક લગાડે તેમ છે, તો પછી જ્યાં એકથી અધિકનું અસ્તિત્વ હોય ત્યાં પ્રભુત્વ કેટલી પળ ટકી શકે એ વિચારણીય છે. અત્રે એટલું કહેવું કાફી છે કે એ દોષોનું જડમૂળથી નિકંદન કર્યા બાદજ અરિહંત પદની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, ત્યારે જ પ્રાતિહાર્ય અને અતિશાયીપણાની અનુપમ લક્ષ્મીનો યોગ સાંપડે છે. અત્રે એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે અને તે એકે સંપૂર્ણપણે, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય રૂપ આઠ કર્મોનો ક્ષય કરી નાંખ્યા બાદ સિદ્ધત્વ લબ્ધ કરી શકાય છે. જ્યારે અરિહંત થવામાં તો એમાંના જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય રૂપ ચાર ઘાતી કર્મોનો જ ક્ષય કરવો પડે છે. એ આત્મ ગુણને ઘાત કરનારા હોવાથી 'ઘાતી' કહેવાય છે. આ રીતે દરજ્જામાં સિદ્ધ અરિહંતથી ઉંચા હોવા છતાં ગણત્રીમાં અરિહંત પ્રથમ લેવાય છે તે એટલા માટે જ કે તેઓ પૃથ્વી તળપર વિચરી કેવળજ્ઞાન રૂપી દિવ્ય આરિસાની સ્હાયથી ઉપદેશની અમીવર્ષા દ્વારા ભવ્યજીવોના કલ્યાણમાં સાધનભૂત બને છે; અર્થાત્ 'સવી જીવ કરૂં શાસન રસી' રૂપ ભાવ દયા વિસ્તારે છે તેથી એમનો ઉપકાર સિદ્ધ ભગવાન કરતાં વિશેષ છે. સિદ્ધપણામાં જ્યાં દેહ, ઇંદ્રિય કે સંસારમાં વસવાટ સરખો નથી ત્યાં કંઇપિણ કરવાપણું હોય જ શેનું ? કેવળ આત્મ ગુણમાં રમણતા અને ચૌદ રાજલોકને અંતે રહેલ સ્ફટિક રત્નની શિલા સમી નિર્મળ ભૂમિમાં કાયમનો વાસ એજ સિદ્ધત્વની મહત્તા. સિદ્ધચક્રના યંત્રમાં અરિહંત પદની ઉપર એમનું સ્થાન છે. એ સર્વોપરિતા સૂચક છે.

અરિહંતમાં તીર્થંકરપણાનો ભાવ રહેલો છે. તીર્થંકર નામ રૂપ શુભ કર્મ સિવાયના આત્માઓ કે જે 'ઘાતી' કર્મોનો નાશ કરે છે,

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

તે 'સામાન્ય કેવળી'ની કોટિમાં આવે છે. તેઓ પણ ઉપદેશ દેવાની શક્તિ ધરાવે છે અને દેવકૃત 'સુવર્ણ કમળ' પર બેસી તેમ કરે છે. પ્રાતિહાર્ય કે અતિશયપણાની સંપદા તેમને નથી હોતી. આમાં જ તીર્થંકરપણા રૂપ શુભ કર્મના ઉદયથી તરતમતા રહેલી છે; બાકી સિદ્ધ દશામાં ઉભયને સરખું જ સ્થાન છે.

જૈન ધર્મ 'કાળ' ને ચક્રની ઉપમા આપે છે એટલે કે ચક્ર જેમ સતત્ ગતિમાન હોઈ શકે છે તેમ કાળ પણ પોતાનું કાર્ય અસ્ખલિત રીતે કર્યે જ જાય છે. અસ્તોદય રૂપ કાળપક્ષીની ઉભય પાંખોની સરખામણીમાં અત્રે અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણીરૂપ કાળચક્રની બે બાજુઓ છે, ચક્રમાં જેમ 'આરાં' કિંવા લાકડાનાં સાંધાઓ જોડયા હોય છે, તેમ અત્રે પણ વખતની ઓછી વત્તી બાંધણી રૂપ નાના મોટા અથવા સૂક્ષ્મ સ્થૂલ ગણત્રીવાળા 'આરા' છે તેની સંખ્યા ૭ ની છે. અવસર્પિણી કાળ એટલે જે વેળા સર્વ પદાર્થોમાં ક્રમશઃ ઘટવાપણું પ્રવર્તતું હોય તેવો કાળ જ્યારે ઉત્સર્પિણીમાં એથી ઉલ્ટું વધવાપણું થતું રહેતું હોય તેવો કાળ. હાલ આટલી સામાન્ય સંમજુતીથી આગળ વધવું શ્રેયસ્કર છે કેમકે એ સંબંધમાં આગળ વધુ વિવેચન આવવાનું જ છે.

જૈન ધર્મ મુજબ આપણે વસીએ છીએ તે મનુષ્ય લોક,–દ્વીપ પછી સમુદ્ર અને પછી દ્વીપ પાછો સમુદ્ર એવી રીતે ગણનાને ઉલંઘી જાય–તેટલા દ્વીપ સમુદ્રોથી વેષ્ટિત (વીંટાયેલો છે). છે. આમાં ઉર્ધ્વલોક કે અધો લોકની વાત નથી આવતી એ ધ્યાનમાં રાખવું. આપણે અત્રે એ વિસ્તૃત સાંકળને એક બાજુ રાખી શાસ્ત્રકાર જેને ખરો મનુષ્ય લોક કહે છે અર્થાત્ જ્યાં માનવીઓનો વસવાટ હોય છે જ તેવા જંબુદ્વીપ ધાતકીખંડ અને અર્ધ પુષ્કરવર દ્વિપ રૂપ અઢી દ્વિપનું જ કામ છે; કારણકે આપણે જેને ૭ ખંડ ધરતી માનીએ છીએ અને યુરોપ, એશિઆ, આફ્રિકા, અમેરિકાને આસ્ટ્રેલીયા આદિ ભાગોથી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ઓળખીએ છીએ તે માત્ર ઉક્ત જંબુદ્વીપનો તો એક નાનો અને છેડાનો ભાગ જે 'ભરતક્ષેત્ર' નામે ઓળખાય છે તેના માત્ર અપૂર્ણ ભાગ રૂપે જ છે. જેવો એક છેડે ભરત તેવો સામે છેડે ઐરવ્રત નામનો દેશ છે, વચલા ભાગમાં અતિ વિશાળ અને ઘણો ઉંચો એવો 'મેરૂ' નામનો પર્વત છે જેની ઉભય બાજુએ 'મહા વિદેહ' નામા વિશાળ ક્ષેત્ર છે. આ રીતે એકલા જંબુદ્વીપમાં બાજુના 'ભરત' ને 'ઐરવ્રત' અને વચમાનું 'મહાવિદેહ' મળી ત્રણ ક્ષેત્રો આવેલા છે તેવી જ રીતે 'ધાતકી ખંડમાં' અને પુષ્કરાર્ધમાં ત્રણથી બમણા એટલે એ જ નામવાળા છ છ ક્ષેત્રો આવેલાં છે. હાલ આપણને આ ક્ષેત્રો સહ સંબંધ હોવાથી એ દ્વીપો સંબંધી બીજી વાતોમાં નહીં ઉતરતાં એ ક્ષેત્રો કે જે 'કર્મ ભૂમિ'ના નામથી ઓળખાય છે તેની સાથે તીર્થંકરોને શો સંબંધ છે તે જોઇએ.

જ્યાં અસિ (તલવાર) કૃષિ (ખેતી) અને મષિ (શાહી-લેખન કાર્ય) રૂપ ત્રિવેણી દ્વારા જીવન નિભાવવાનું હોય છે અર્થાત્ દરેક કરણીમાં ઉક્ત ત્રિપુટીમાંની એકાદની પ્રધાનતા હોય છે તે કર્મભૂમિ; અને કર્મભૂમિ વિના ન તો તીર્થંકરાદિ જેવા શ્લાઘ્ય મહાત્માઓ કે ચક્રી, વાસુદેવ જેવા બળાઢ્ય વીરો જન્મી શકે. એ પણ એક સત્ય છે કે દુન્યવી નિયમાનુસારે મધ્ય કક્ષામાં રહેનાર જીવંત કે નિર્જીવ વસ્તુઓને અંતિમ ભાગે રહેનાર કરતાં સુખાશયિતા વિશેષ હોય છે તેમ અત્રે પણ તીરપ્રાંત તરિકેના ભરત ઐરવત કરતાં મધ્ય પ્રદેશવર્તી મહાવિદેહને એક લાભ વિશેષ છે અને તે એ કે ઉભયને કાલચક્રનો નિયમ સદૈવ લાગુ પડે છે જ્યારે મહાવિદેહમાં તેની સત્તા માત્ર છ આરામાંના 'ચોથા' જેટલી જ છે.

તીર્થંકરોની ઉત્પત્તિ તેમજ નિર્વાણ ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જ સમાઈ જાય છે. ન તો પાંચમો કે ન તો બીજો કદિ એ સમય

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નિરખવા ભાગ્યશાળી થતા હોય છે તેમ મહાવિદેહમાં સદા ચોથા આરાના ભાવ હોવાથી તીર્થંકરોનું ઉત્પત્તિ નિર્વાણ પણ કલ્લોલિનીના (નદીના) સલિલ (પાણી) માફક વહેતું જ રહે છે.

ભરત ઐરવ્રત માટે દરેક સર્પિણી કિંવા પક્ષમાં 'ચોવીશ' તીર્થંકરનો અંક નિયત કરાયેલો છે. છતાં એનો ક્રમ એક પછી બીજાનો હોવાથી હૈયાતિ તો એકની જ રહે છે જ્યારે મહાવિદેહમાં વધારેમાં વધારે બત્રીશનો સદ્ભાવ અને કમતીમાં કમતી 'ચાર'નો યોગ દેખાડ્યો છે. આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ કાલે જંબુદ્વીપમાં (ભરતમાં ૧, ઐરવ્રતમાં ૧ મહાવિદેહમાં ૩૨=૩૪) ચોત્રીશ તીર્થંકરો હોય અને એ હિસાબે અઢીદ્વીપના પંદર ક્ષેત્રોમાં ૧૭૦ જીનવર વિચરતા હોય છે.

ગુરૂસ્વરૂપ—

'**આચાર્ય** ઉપાધ્યાય અને સાધુરૂપ' ગુરૂતત્વના ત્રણ મુખ્ય ભેદો છે. અરિહંત પરમાત્માના ઉપદેશને જનતાની રૂચિ અનુસાર ગુંથવાનું કાર્ય ગુરૂ વર્ગના શિરે રહેલું હોય છે. તેથી જ 'ગુરૂ દીવો. ગુરૂ દેવતા' જેવી ઉક્તિઓ (કહેવતો) પ્રચલિત છે. ભગવાનના ઉપદેશને 'દ્વાદશાંગી' કે 'બાર અંગ'ના સ્વરૂપમાં ગુંથનાર ગણધર મહારાજો પણ આ ગુરૂ વર્ગમાંના જ. જો કે ચૌદપૂર્વના જાણનારા અને ગણને ધરનારા એવા તેઓશ્રીનું જ્ઞાન શ્રુતના ઉપયોગપૂર્વક કેવળજ્ઞાનીના જેવું જ હોય છે છતાં જ્યાં લગી કૈવલ્યની પ્રાપ્તિ થઈ નથી હોતી ત્યાં લગી એ સર્વનો સમાવેશ નવપદના ત્રીજાથી પાંચમા પદ સુધીમાં એટલે 'ગુરૂપદ'માં જ થાય છે.

સૂરિ કે આચાર્ય છત્રીશ ગુણ યુક્ત હોય છે જેની ગણત્રી આ પ્રમાણે છે. પાંચ ઈંદ્રિયોના વિકાર રોકનાર, નવવિધ બ્રહ્મચર્યરૂપ ગુપ્તિના ધારક, ચાર કષાયથી મુક્ત બનેલા, પાંચ મહાવ્રતધારી, જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર રૂપ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પાંચ પ્રકારના આચારને પાલનારા, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિને ધરનારા. આ ગુણોમાંના ઘણા ખરા ઉપાધ્યાય અને સાધુમાં પણ જરૂરના છે અને હોય છે છતાં એની પૂર્ણતા સુચક પદ સૂરિવરનું ગણાય. આવી જ રીતે પઠન પાઠનરૂપ ગુણોની ગણત્રીએ ઉપાધ્યાયજીમાં પચીશની અને સાધુમાં વર્ત્તનના મુદ્દાપર દ્રષ્ટિ રાખી સત્તાવીસ ગુણની ગણના કરાયેલી છે.

સાધુ–મુનિ–શ્રમણ–નિગ્રંથ-અનગાર આદિ ગુરૂના પર્યાયવાચી શબ્દો છે. જો કે દરેકમાં અર્થથી તરતમતા રહેલી છે છતાં સામાન્ય ભાવ સરખો જ છે. આ સિવાય લાયકાત તેમજ જ્ઞાન–અભ્યાસ અને યોગવહન આદિ ક્રિયાના ધોરણે પન્યાસ-ઉપાધ્યાય–પ્રવર્તક, વાંચક, પંડિત–ગણિ–અનુયોગાચાર્ય, આચાર્ય, સૂરિ, ભટ્ટારક, ગચ્છાધિપતિ અને યુગપ્રધાન, પૂર્વધર અને ગણધર રૂપ નામાભિધાનો છે.

જે આત્માઓને ત્યાગનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજમાં ઉતરી ગયું હોય અને જેમને મન ‘ સંસારમાં રહેવું ’ એ કેદખાનામાં વસવા સમાન લાગતું હોય, તથા જેમનો ભાવ સંસારના ક્ષણિક સુખો પરથી છેલ્લી ડીગ્રી સુધી હેઠળ ઉતરી ગયો હોય, તેઓ મુખ્ય રીતે આત્મકલ્યાણ સાધવા અને ગૌણ રીતે સ્વશક્તિ અનુસાર બીજાને સુમાર્ગના દર્શક થવા એ ઉત્કૃષ્ટ જીવન સ્વીકારે છે. સાધુ જીવન જીવવું સ્હેલ નથી. એ પંથપર સુવાસિત ગુલાબો કરતાં તીક્ષ્ણ કંટકો વધુ પથરાયેલા છે. તેથી જ કહેવામાં આવ્યું છે કે—‘ સંયમ પંથ અતિ આકરો, વ્રત છે ખાંડાની ધાર. ’ આમ છતાં કબુલે જ છુટકો છે કે એ વિના આત્મદર્શન કિંવા સ્વ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિનો અન્ય રસ્તો નથી જ. પારમાર્થિક સેવા પણ એ દ્વારા જ સુંદર રીતે થઈ શકે છે. એ જીવન જીવનારા જ જનતામાં અગર તો સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં સ્વસેવાનો સારો પાક તૈયાર કરી લણી શકે છે. તેમના બોધ કે લખાણની કિંમત અમૂલ્ય અંકાવાની. કારણ એટલું જ કે તેમની પાસે ત્યાગી–સ્પૃહા

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

વગરના-આદર્શ જીવનની-મુદ્રા છે. એમને માટે જેવું મનમાં તેવું વચનમાં અને કરણીમાં પણ તે પ્રકાર રૂપ ત્રિપુટીનો સહયોગ સહજ છે. 'ખાંડી વચન કરતાં શેરભર વર્ત્તન વધુ અસરકારક નીવડે છે.' એ વાતનો ઉક્ત પુરૂષોના કાર્યમાં ડગલે ને પગલે સાક્ષાત્કાર થાય છે. કહેણી એવી જ કરણી એ તેમનો મુદ્રાલેખ હોય છે. તેમના જેવા સંતો માટે ગવાયું છે કે—

मनसि वचसि काये पुण्य पियूषपूर्णा,
त्रिभुवन मुपकार श्रेणिभिः प्रीणयतिः ।
परगुणपरमाणुन् पर्वतीकृत्य नित्यम्
निजहृदि विकसन्तः सन्ति संतः कियतिः ॥

મન, વચન, અને કાયામાં એટલે વિચાર, વાણી અને વર્તનમાં પુન્યરૂપી અમૃતથી ભરેલા ને સકળ વિશ્વમાં ઉપકાર વર્ષાવતા સૌ કોઈને પ્રિય થઈ પડતા, પારકાના અણુ જેટલા ગુણને પર્વત સમો મોટો ગણી સ્વઅંતરને સદા વિકસ્વર યાને પ્રમુદિત રાખતા સંત પુરૂષો વિચરે છે. સંતો કે ગુરૂઓની આ વ્યાખ્યાને એકાંત ન સંભવે. ઉત્સર્ગ સાથે જ અપવાદ જોડાયેલો છે. Hedges have thorws વા વાડને કાંટા હોય એ નિયમાનુસારે આ નિયમ સર્વત્ર લાગુ ન પણ પડે. એ ઝભા તળે જ કેટલાક વિપરીત જીવન જીવતા હોય, એમાં અશક્યતા જેવું નથી. વળી એનું માપ કાઢતાં માત્ર વર્તમાન કાળને જ જોવાનો નથી. અત્રે જે ઉલ્લેખ થઇ રહ્યો છે તેમાં ખાસ કરીને 'ગુરૂતત્વ'માં જૈનધર્મની દ્રષ્ટિએ કેવી કોટિના પુરૂષોને સ્થાન છે તેનો કંઈક ખ્યાલ આવે એ અર્થે આટલો વિસ્તાર કરવો પડ્યો છે. ટુંકામાં કહીયે તો 'જ્ઞાન પૂર્વકનો વૈરાગ્ય' એ ગુરૂ પદના મૂલ્યવાન અલંકારરૂપ છે. ગુરૂપદમાં ઈંદ્રિયપર કાબુ ને કષાયના રોધ ઉપરાંત પાંચ મોટી પ્રતિજ્ઞાઓ જેવી કે અહિંસક રહેવું, સત્ય વદવું, દીધા વગર પારકી ચીજ લેવી નહીં, આજીવન બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું અને

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સંયમી જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડતાં ઉપકરણો વર્જીને કોઈ પણ જાતનો પરિગ્રહ ન રાખવારૂપ–છે. આ પાંચનું પાલન કડક રીતે ત્યાગી જીવન વાહકને કરવું પડે છે. ઉપરાંત રાત્રિભોજનની બંધી તેમને ખાસ હોય છે.

જે મહા પ્રતિજ્ઞાઓ વિષે અગાઉ કહેવામાં આવ્યું તેમાં કામિની અને ધનનો પરિહાર આવી જ જાય છે એટલે સાધુ જનથી 'કંચન અને કામિની' રૂપ સંસારની મધલાળ ઘણી દૂર જ રહે છે. તેમને કેવળ દેહ ટકાવવા અર્થે જેમ ભ્રમર પુષ્પને કિલામણા કિંવા ઇજા પહોંચાડયા સિવાય રસ ચુસી એક પુષ્પથી બીજા પર ને ત્યાંથી ત્રીજા પર જાય છે તેમ દરેક ઘરમાં ફરી થોડો થોડો આહાર લઈ સ્વજીવન જીવવાનું હોય છે. તેઓ નથી તો કોઇને આશીર્વાદ આપતા કે નથી તો કોઇને શાપ દેતા. કેવળ 'મોક્ષ'ની જ સ્પૃહા રાખનારા તેઓ હોય છે, એ માર્ગે ગતિ કરવા દશ પ્રકારના યતિધર્મનું તેઓ કડક રીતે પાલન કરે છે તે આ પ્રમાણે (૧) ક્ષમા (ગમે તેવા ક્રોધી સામે પણ ખામોશ રાખનાર) (૨) માર્દવતા–સરળતા (૩) આર્જવતા–નમ્રતા (૪) મુક્તિ ધર્મ–નિર્લેપતા, (૫) તપ (૬) સંયમ (૭) સત્ય (૮) શૌચ (૯) અકિંચનતા અને (૧૦) બ્રહ્મચર્ય. આ ઉપરાંત ક્ષુધા, તૃષા વિગેરે બાવીશ પ્રકારના પરિષહો વા કષ્ટો જરા પણ મનમાં દુભાયા સિવાય સહન કરવાના અને અનિત્યાદિ બાર ભાવનામાં મનને પરોવવાનું તેમના દૈનિક કર્ત્તવ્યરૂપ લેખી શકાય. નવતત્ત્વમાંનું આખું સંવર તેમજ નિર્જરા તત્ત્વ, આ ગુરૂપદની દિવ્ય પરાગને અંગે આલેખાયું છે તે સંબંધમાં આગળ વાત આવનાર હોવાથી અત્રે વધુ લંબાણ ઇષ્ટ નથી.

શ્રીરૂષભદેવ તેમજ શ્રી મહાવીરસ્વામી અથવા તો પહેલા અને છેલ્લા જીનના સાધુઓ માટે પ્રમાણોપેત શ્વેત વસ્ત્રો પરિધાન કરવાનો ધર્મ છે, જ્યારે મધ્યકાલીન બાવીશ પ્રભુના માટે એ નિયમનું ફરજી-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આતપણું નથી. તેઓ કિંમતી તેમજ રંગીન વસ્ત્રો પણ લઈ શકે છે. પ્રથમ ચરમનો કાનુન પાંચ ભરત તેમજ પાંચ ઐરવ્રતને બંધન કર્ત્તા છે, જ્યારે બાવીશ જીનના મુનિ જેવું વર્તન પાંચ મહાવિદેહમાં વિચરતાં સાધુ સમુદાય માટે છે. અઢીદ્વીપ બહાર સાધુ જીવન શક્ય નથી. વિદ્યાધર: શ્રેણીમાંના કેટલાક વિદ્યાચારણ કે જંઘાચારણ મુનિઓ સ્વશક્તિના પ્રભાવે નંદીશ્વરદ્વીપ સુધી તીર્થયાત્રા નિમિત્તે જઇ શકે છે, છતાં તે સર્વની ચર્યા કે ગમનાગમનઆદિનું કાર્ય તિર્યગ લોક પુરતું જ છે.

સાધુ જીવનના આશયો ઉપર જ સાધ્વી જીવન ઘડાયેલું છે. પંચ મહાવ્રતરૂપ પ્રતિજ્ઞાઓનું પાલન આદિ સર્વ નિયમની સમાનતા ત્યાં પણ છે; વિશેષતા એટલી જ કે સાધ્વીજીવનમાં મોટું પદ માત્ર પ્રવર્તિનીનું છે અને ચિરકાળ દીક્ષિત સાધ્વી પણ નવી દીક્ષા લીધેલ સાધુને વંદન કરે છે. આનું કારણ ધર્મમાં પુરૂષ પ્રધાનતા છે તેજ છે. વળી સાધુ–સાધ્વીના વાસ માટે જૂદા જૂદા ઉપાશ્રયો છે. ઉભયમાં ધર્મ શ્રવણ નિમિત્ત કે કંઈ શંકાના નિવારણ કાર્ય સિવાય જરાં પણ મળવા કે સાથે રહેવાપણું નથી. બ્રહ્મચર્યને જરા પણ ડાઘ લાગે તેવું વર્તન કે આચરણ જૈનધર્મમાં લેશ માત્ર સંભવે તેમ નથી. અન્ય બાબતોમાં એનો અનેકાંતવાદ પણ શિયળ પાલનના કાર્યમાં એકાંત સૂચક છે. શીળને દૂષિત કરનારી સ્ખલનાને જરા માત્ર ત્યાં સ્થાન નથી.

અન્ય દર્શન કે પંથના સાધુઓથી જૈનધર્મના સાધુ સાધ્વીનું જીવન ઘણીખરી બાબતમાં ચઢીયાતું હોઈ પાલનમાં અતિ કડક છે તેથી જ તેની પવિત્રતા અને પુણ્યશ્લોકતા અદ્વિતીય છે.

ઉક્ત સાધુ–સાધ્વીઓને તપ રૂપ જળથી જ સ્નાન કરવાનું હોવાથી દ્રવ્ય જલનું સ્નાન તેમને માટે નિષેધ છે, તેવી જ રીતે કેશલોચ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

શરીરશૌચ આદિના નિયમોમાં કેટલીક વિલક્ષણતા છે. એનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જ્ઞાની પુરૂષોએ જ્ઞાનની ઉંડી દ્રષ્ટિ ફેંકી-અવલોકન કરી ઘડયો હોવાથી બાહ્ય નજરે જોનારને કેટલીક વાર અજાયબી પહોંચે તેમ છે છતાં તે દરેક નિયમ સહેતુ છે. માટે ટુંકામાં એટલું કહી શકાય કે સંયમી જીવન જરાપણ સ્વછંદની ગર્તામાં ગબડી ન પડે તે માટેજ એ બંધનોની કડકતા છે. એથી સ્વચ્છતા કે શુદ્ધતાની દુર્લક્ષ્યતા છે એમ સમજવાનું નથી. શ્રી વીરના શાસનમાં થયેલા ધુરંધર સૂરિ પુંગવોએ દેશ–કાળને ધ્યાનમાં લઈ કિંવા દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ ભાવ એ ચતુષ્કને અનુસરી કેટલાક સુધારા વધારા કરેલા છે એ સંબંધમાં અત્રે ઉલ્લેખ અસ્થાને હોવાથી પ્રસ્તુત વિષય પરત્વે અત્ર પૂર્ણ વિરામ થાય છે.

ધર્મસ્વરૂપ—

જૈનધર્મ અન્ય ધર્મો કિંવા પંથોથી કેટલીક બાબતમાં વિલક્ષણતા ધરાવે છે, તેમાં મુખ્યપણે તેની સ્યાદ્વાદશૈલી, ચાર ભાવના અને આત્મા જ કર્મજંજીરને તોડી પરમાત્મા થઈ શકે છે એ વાત ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

આગળ દેવ સ્વરૂપમાં જોઇ ગયા તેમ અરિહંત પદ પ્રાપ્ત કરનાર વ્યક્તિ દેશકાળ તરફ નજર રાખી, ધર્મની પ્રણાલિકા બાંધે છે. ધર્મ અનાદિ ચાલ્યો આવે છે છતાં તીર્થંકર પ્રભુ પોત પોતાના શાસનમાં એને જે રીતે પ્રરૂપવો હોય તે રીતના રસ્તાઓ યોજે છે. અત્રે કહેવાનું એટલું જ છે કે પ્રરૂપક કેવળ જ્ઞાનરૂપી દિવ્ય આરીસાથી વિશ્વની સકળ વસ્તુ સંકલના સાક્ષાત્ જોઈ લે છે, એટલે અન્ય દર્શનકારોની રચના કરતાં તેઓશ્રીની રચનામાં જરૂર વિલક્ષણતા રહે છે, ને વળી વસ્તુસ્વરૂપનો યથાર્થ સાક્ષાત્કાર થાય છે. ગુરૂસ્વરૂપમાં વર્ણવી ગયા તેવા મહાત્માઓ ઉક્ત જ્ઞાનીના અભાવ સમયે, આજ્ઞાનું જરાપણ ઉલ્લંઘન

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કર્યા વગર સ્વશક્તિ અને પ્રાપ્ત કરેલ બુદ્ધિ પ્રભાવ અનુસાર મનુષ્ય ગણની સમજ શક્તિ પર દૃષ્ટિ ફેંકી, એને યોગ્ય ભાષા-અલંકાર સજાવી, રજુ કરે છે.

સ્યાદ્‌વાદ શૈલીની અલૌકિકતા એ છે કે તે કોઈ પણ વાતને સર્વથા નિષેધતી પણ નથી તેમ કેવળ એનું સમર્થન પણ નથી કરતી. જૂદી જૂદી અપેક્ષાથી વસ્તુમાં રહેલ સ્વભાવ પ્રમાણે એનું પ્રથક્કરણ કરી સાર ગ્રહણ કરે છે. ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિબિંદુઓથી એ શૈલીદ્વારા સત્યની તારવણી થઈ શકે છે. તેથી જ એને 'અનેકાંતવાદ' પણ કહેવામાં આવે છે. એનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણ્યા વગર કેટલાક તેને અનિશ્ચિતવાદ કહે છે પણ તે સર્વથા ખોટું છે. એમાં ઉંડુ અવગાહન કરનાર માટે પ્રચલિત પંથોના ઝગડા કિંવા માન્યતા ફેરો જેવું કંઈજ રહેતું નથી. આ શૈલી અન્ય કોઇ પણ દર્શન કે મતમાં નથી, તેથી જૈન ધર્મની એ એક વિલક્ષણતા છે.

ચાર ભાવના એ પ્રસ્તુત ધર્મનું ખાસ ચિહ્ન છે એમ ભારપૂર્વક કહી શકાય. દરેક પંથો પોતાની સત્યતાનો ડંકો બજાવતા અને બીજા સર્વને હલકા ચિતરતા નજરે આવે છે; જ્યારે આ ભાવનાઓથી અલંકૃત થયેલ જૈનધર્મ પોતાના મંતવ્યને દલીલોથી સિદ્ધ કરતાં છતાં બીજામાં રહેલ સત્ય સ્વીકારવાનું જરાપણ વિસરતો નથી. એની ભાવનાઓથી એ અખિલ વિશ્વસહ મિત્રભાવ રાખી શકે છે. ભાવનાઓનું સ્વરૂપ વિચારતાં આ વાત સહજ સમજાય તેમ છે. કહ્યું છે કે-

परहितचिंता मैत्री, परदुःख विनाशिनी तथा करुणा ।
परसुख तुष्टि र्मुदिता, परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥

અથવા બીજી રીતે કહીયે તો.

सत्त्वेषु मैत्री, गुणिषुप्रमोदम् क्लिष्टेषु जीवेषु कृपापरत्वम् ।
माध्यस्थभावं विपरीतवृत्तौ, सदा ममात्मा विदधातु देव ॥

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat　　www.umaragyanbhandar.com

ભાવાર્થ:—(૧) મૈત્રીભાવના, એટલે દુનિયાના સર્વ જીવો સાથે મિત્ર જેવો સંબંધ. જેમ સુહૃદપરના સંકટને પોતાનું ગણી, યથાશક્તિ એના નિવારણના ઉપાયો યોજાય છે તેમ પોતા સિવાયના દરેક પ્રાણી સાથે બંધુભાવ રાખી તેના હિતની ચિંતામાં તત્પરતા દાખવવી એનું નામ મૈત્રી ભાવના, (૨) પ્રમોદ ભાવના, એટલે પોતા કરતાં ગુણોમાં જે આત્માઓ અધિક હોય તેમને જોઈ રાજી થવું. અર્થાત્ પારકાના સુખને જોઇ, એની ઉત્કૃષ્ટ દશાને નિહાળી મગ્ન થવું. યાને સંતોષ ધરવો એનું નામ પ્રમોદ. ગુણીનું બહુમાન કરવાથી પોતામાં ગુણો આવે છે અને એથી ઉલ્ટું એ પ્રત્યે રોષ રાખવાથી હોય તે ગુણો પણ નષ્ટ થાય છે. (૩) કરૂણા એટલે કર્મે જેને દુ:ખીઆ બનાવ્યા છે અથવા તો ત્રાસ પમાડી ત્રાહ પોકરાવી છે તેવા જીવોના તાપો હરવાની વૃત્તિ. અન્યનું કષ્ટ કેમ નિવારણ થાય એવા જે મનના પરિણામ અને એ સાથે તનના પ્રયત્નો એનું નામ જ કૃપાદષ્ટિ. (૪) માધ્યસ્થ્ય ભાવના, અર્થાત્ સમવૃત્તિ કે તટસ્થવૃત્તિ. દુષ્કૃત આચરનાર કે પાપપંકમાં મગ્ન બનેલને ઉપદેશવારિથી ઘણુંયે સિંચન કરતાં-સમજાવતાં-છતાં જ્યારે તે પોતાના કાર્યમાંથી ન હઠે ત્યારે એ આત્મા ઉપર જરાપણ દ્વેષ ન ચિંતવતાં, કર્મની પ્રકૃત્તિઓ સ્મૃતિમાં લાવી, તે જીવ પ્રત્યે તટસ્થવૃત્તિ ધરવી અથવા તો એના એ કાર્યો પ્રતિ દુર્લક્ષ્ય કરવું એનું નામ મધ્યસ્થતા કે ઉપેક્ષા.

આ ભાવનાઓ-અંતરની પ્રેરણાઓ-સૌ આત્માઓ પ્રત્યે આચરી દેખાડવાની હોવાથી એમાં જૈન-અજૈનપણું જોવાનું નથી, વળી ખુબી પણ એ છે કે અધિકગુણી પ્રત્યે બહુમાન અને ઓછા કે રીબાતા પ્રત્યે દયા જ્યારે સરખા સહ મિત્રતા અને માઠા કાર્યો કરનાર પ્રત્યે શત્રુતા નહિ પણ કેવળ સમતા કે સમભાવ! જે દર્શનનો આ મુદ્રાલેખ છે તે દર્શન શાશ્વતું હોય તેમાં શી નવાઇ!

આ લક્ષણોવાળો ધર્મ, આત્માને કર્મબંધનોથી સત્વર છોડવી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શકે. એ માટે જ એક સ્થાને દાન-શીલ-તપ અને ભાવરૂપ ચાર પ્રકારે ધર્મનિરૂપણ કરાયો છે, છતાં મુખ્યતા તો ભાવનીજ છે. પરિણામની ધારા ભાવનાપર અવલંબે છે એટલે જ ઉક્ત ચારમાં પ્રથમના ત્રણ કરતાં એનું સ્થાન શ્રેષ્ટ છે. ભાવનાના અદ્‌ભુત બળ આગળ દ્રવ્યસંખ્યા, આચાર વિશિષ્ટતા કે તપાનુષ્ઠાન ગૌણ બને છે. ‘ આત્મા અને કર્મ ’ અથવા તો ચેતન અને જડ અગર તો Soul and Matter સબંધમાં અરિહંત ધર્મમાં જેટલું કહેવાયું છે તેટલું અન્યત્ર નહી જડે. સુખોની વ્યાખ્યા પચરંગી છતાં ખરૂં સુખ તે આત્મિકજ છે અને એની પ્રાપ્તિમાં બહારના સાધનો કરતાં, મૂળ એ આત્માના પોતાના ઘરના છતાં અનાદિ કાળથી કર્મરૂપી આવરણોથી ઢંકાયેલા જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રરૂપ આંતરિક ઉપચારો ઘણું કરી શકે છે. તેથી જૈન દર્શનકારે ‘ આત્મા ’ અને ‘ કર્મ ’ રૂપ ઉભય વિષયમાં અતિ બારીકાઈથી છણાવટ કરી એવું તો સરસ અજવાળું પાડયું છે કે એના અભ્યાસકને મુકત કંઠે પ્રશંસા કરી કહેવું પડે કે આ દર્શન અન્ય દર્શનોમાં અદ્વિતીય છે.

જૈન ધર્મના મુખ્ય બે ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. (૧) સાધુ-ધર્મ (૨) શ્રાવક ધર્મ. જેઓ સંસારને સર્વથા છોડી દઈ, કેવળ આત્મ કલ્યાણ અર્થે જ રચ્યા પચ્યા રહેવાનું સ્વીકારે તેમનો સમાવેશ સાધુ વિભાગમાં થાય છે.

પણ સૃષ્ટિનો મોટો સમુદાય આ નિયમથી પર હોય છે. તેને સંસારની માયા એકદમ છોડવી કપરી લાગે છે, તેવાઓ સારૂં જે ધર્મના નિયમોની સંકલના એ બીજો શ્રાવક ધર્મ.

ખુદ પરમાત્મા મહાવીર દેવ કહે છે કે ઉભય માર્ગે પરમાત્મ-પદની સિદ્ધિ થઈ શકે છે. એ વાત ઉભય માટે અંકિત કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓથી પણ સમજી શકાય છે કેમકે પરસ્પર ઘણું સામ્ય તેમાં રહેલું છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

આ ભેદ અધિકારી પરત્વેના છે. માયા જાળને વીર્ય ફેરવી જે જલદી કાપે છે તે સંસારનો પાર સત્વર સાધે છે, છતાં વીર્ય ઉત્કટ દાખવવું પડે છે એ ભુલવું જોઈતું નથી. એનો માર્ગ સાધુપણાનો સીધો છતાં કંટક બહુલ, ટુંકો છતાં કષ્ટ સાધ્ય, સુંદર છતાં ખાંડાની ધાર સમો કઠણ! જેનામાં એવી વીર્યની જાજ્વલ્યતા નથી, માયાને કાબુમાં લઈ એની છાતીપર ચઢી બેસવાના પરાક્રમ નથી તેને સારૂ સરળ માર્ગ જોઈએ અને તે શ્રાવકધર્મ. જ્યાં ઝાઝા કષ્ટો વેઠવાના ન મળે અને ઝાઝાં તપો આચરવાના ન હોય! તેથી આ રસ્તો સરળ છતાં ઘણા વાંકવાળો, સુખસાધ્ય છતાં લાંબા સમયે ફળ આપનારો અને ટુંકમાં કહીયે તો 'વીર'નો નહિં પણ 'મધ્યમ'નો છે.

સાધુ ધર્મ પાલન સંબંધે પાંચ 'મહાવ્રત' અને શ્રાવક ધર્મ-વાળા માટે એમાં કેટલીક રખાયેલી છુટો રૂપ પાંચ અનુવ્રત તથા એ ઉપરાંત ગુણવૃદ્ધિના કારણરૂપ ત્રણ 'ગુણવૃતો' અને શિક્ષાના આધાર-રૂપ ચાર 'શિક્ષાવ્રતો' મળી 'બારવ્રત' રૂપ દ્વિવિધિ ધર્મ સંબંધે પુષ્કળ કહેવામાં આવ્યું છે. તત્વવિચાર અને વિધિપ્રરૂપણા પર જૈન ધર્મમાં સવિશેષ કહેવાયું છે. એ સાથે નય, નિક્ષેપ કે પાંચ સમવાય અથવા તો સપ્તભંગી કે પ્રમાણવાદને જરાપણ વિસરવામાં નથી આવ્યો.

એનું યથાર્થ માપ કહાડવાને સારૂ કાગળના પૃષ્ટો એ યોગ્ય સ્થાન નથી. ખરૂં સ્થાન તો હૃદયરૂપી ભૂમિકા છે. આમ છતાં એ વિષય સંબંધે આગળપર લખવાનું હોવાથી આટલી સામાન્ય વિચા-રણાથી વિરમીશું.

ઉપરોકત પ્રકારે 'દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ' સ્વરૂપમાંથી પસાર થઈ આપણે હવે 'જૈન ધર્મ'ના ભૂતકાળમાં દ્રષ્ટિ ફેંકવાની છે, તે વિના ચાલુ કાળના ઈતિહાસનું પાનું અધુરૂં ગણાય. વળી તત્ત્વની ચર્ચામાં ભાગ લઈ આત્મા-કર્મના ભેદ-પ્રભેદો નિરખી લેવાના છે. કેમકે તે વગરનું જ્ઞાન ઉપર ટપકીયું જ લેખાય. વળી આચાર-વિચાર સંબંધે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જાણી લઈ અન્ય દર્શનો સહ એની તુલના કરી લેવાની છે તે વિના ઇતર કરતાં એની દિશા ભિન્નતા નહીં સમજાય અને છેવટે વર્તમાન પરિસ્થિતિ સમક્ષ ખડા થવાનું છે. એ બધું સમજવા સારૂં જૈન સાહિત્યમાં ઘણા ગ્રંથો છે. તેના ચાર ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે.

જૈન ધર્મનું સાહિત્ય-(ચાર અનુયોગ)

આગળ જૈન ધર્મના ત્રણ મુખ્ય તત્વવિષે કહેવાઈ ગયું. હવે એ ધર્મ પ્રવર્તકોએ તેમજ તેમની પરંપરામાં થયેલ સાધુ પુંગવોએ જે સાહિત્યની રચના કરી તે તરફ જરા નજર ફેરવીએ.

આજે અંગ-ઉપાંગથી માંડી વિદ્યમાન દશામાં જેટલું લખાણ ગ્રંથ-પાના કે પુસ્તક રૂપે દ્રષ્ટિ ગોચર થાય છે, તે સઘળુ નિમ્ન લિખિત ચાર માર્ગમાં વહેંચી શકાય છે—

(૧) **દ્રવ્યાનુ યોગ**—આત્મા-કર્મ-૭ દ્રવ્ય-પાંચ અસ્તિકાય-આઠકર્મપ્રકૃત્તિ-પાંચ સમવાય-આદિ સર્વપ્રકારના તાત્વિક વિષયોના પુસ્તકોને આ પ્રથમ કક્ષામાં મૂકી શકાય.

(૨) **ગણિતાનુ યોગ**—ખાસ કરીને આ વિભાગમાં ગણત્રીના વિષયને સ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે એટલે તેમાં સૂર્ય-ચંદ્ર-તેમજ જંબુદ્વિપ-પ્રજ્ઞપ્તિ-તેમજ તેવા પ્રકારના કાળ ગણત્રી વિગેરેના લખાણનો સમાવેશ થાય છે.

(૩) **ચરિતાનુ યોગ**—આ ભાગ પર સૌથી વિશેષ સાહિત્ય નયણે પડે છે. જેટલા ચરિત્રોના ગ્રંથો છે તે તથા એ સિવાયના જેટલા નાના મોટા કથાનકોના પુસ્તકો છે એ સર્વની ગણના આ યોગમાં થાય છે.

(૪) **ચરણકરણાનુ યોગ**—આ ચતુર્થપ્રકારમાં વિધિવાદને લગતા, ક્રિયાકરણીને સુચવતા સર્વ લખાણનો સમાવેશ થાય છે. મત ફેરનુ સ્થાન પણ અહીં જ બૃહદ્રૂપે દેખા દે છે.

ઉપર જોયું તેમ જૈનધર્મનુ સાહિત્ય વિપુલ હોઈ ભિન્ન ભિન્ન

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

વિષયોમાં વિખરાયેલું છે. પ્રવેશકની દ્રષ્ટિયે ક્રમસર યોજનાવાળું વાંચન એકદમ ઉપલબ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. કેટલાક ગ્રંથો એવા પણ છે કે જેમાં કેવળ ઉક્ત ચાર અનુયોગોમાંનો એકાદો હોય; પણ ઘણુ ખરૂતો એક જ પુસ્તકમાં અંતરાળે દરેક અનુયોગોની વાત આવી જાય તેવી સંખ્યા જ વધારે દ્રષ્ટિપથે ચડે છે. અત્રેતો એ અનુયોગો ઉપરથી નીચે પ્રમાણે વિભાગની સંકલના કરી આગળ વધવું ઉચિત ધાર્યું છે—

(૧) ઐતિહાસિક વિભાગ. (૨) તાત્વિક વિભાગ. (૩) વ્રત-કરણી વિભાગ. (૪) વિદ્યમાન સાધન વિભાગ.

એ ચારના સબંધમાં અનુક્રમે બનતી સરળતાથી, યોગ્ય થઈ પડે તેવી સંક્ષિપ્તતાથી લેખિનીને ગતિમાન કરવાની છે.

ઐતિહાસિક વિભાગ—

વીસમી સદીમાં ઘણા ખરાનું મંતવ્ય એમ હોય છે કે, જેની સાલવાર નોંધ મળતી હોય કિંવા જેના ઉપર આંગ્લ શોધકોએ શીલ શીક્કા કર્યા હોય તેટલું જ ઐતિહાસિક ગણાય જ્યારે બાકીનુ બધું મિશ્રણ વા દંતકથાની શ્રેણિમાં મૂકાય. આ માન્યતા સહ મળતાં થઈ શકાય તેમ ન હોવાથી અત્રે ભાર મૂકી કહી દેવું પડે છે કે અમારા વિદ્વાન્ પૂર્વ પુરૂષોએ જેની સાહિત્યમાં ગુંથણી કરી છે અને જેને પ્રત્યક્ષ-અનુમાન-અને આગમ પ્રમાણના મજબૂત આલંબનો પ્રાપ્ત થાય છે એ સર્વને પરંપરાગત ઈતિહાસની કોટિમાં મૂકતા અમને સહજ પણ આચકો નથી આવતો. લબ્ધ થતાં કાવ્યો-કથાનકો-રાસાઓ કે પ્રશસ્તિઓ એ સર્વમાં કવિની શક્તિ મુજબ ઓછી વત્તી અતિશયોક્તિ અગર વર્ણન વિશાળતા અવશ્ય હોઈ શકે છતાં મૂળવસ્તુ સાવ કલ્પના જાળતો નથી જ સંભવી શકતી. શોધકોની દલીલો માર્ગ ન ચીંધી શકે તેટલા ખાતર એનુ મહત્વ ઓછુ આંકવું

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

એ શિષ્ટ ન્યાય ન ગણાય. વળી દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ રૂપ ચોભંગીના કારણે પરિવર્તના ચાલુ રહેતી હોવાથી, વસ્તુના શુદ્ધ રૂપમાં આંકડા મેળવવા પણ દુર્લભ થઈ પડે છે; તેથી એ બાબત સંબંધમાં અહીં વધુ ચર્ચાનુ પ્રયોજન પણ નથી.

ઘણા ઘણા વર્ષો પહેલાની વાત છે. જૈન સિદ્ધાંત અનુસાર એ પહેલાથી ત્રીજા આરાની વાત કહેવાય. એ કાળે આ ભારત વર્ષમાં માનવીઓ વસતા હતા, છતાં આપણા જેવા કાવાદાવાથી ભરેલાં નહિ. કેવલ ભોળા અને ભદ્રિક. તેથી એમનુ સામુદાયીક નામ 'યુગ-લીક' યાને યુગલીઆ પડયું હતું. માત્ર કલ્પવૃક્ષની સ્હાયથી ગુજારો ચલાવી, ભૌગિક જીવન જીવતાં–નરનારીના જોડલે જન્મતા અને પકવ વયના થતાં તેઓજ પતિ–પત્નિ રૂપે જીવન ગાળતા. એમને મન ભાઈ બ્હેન જેવા સબંધનો ખ્યાલ ન હતો તેમ પાપ–પુન્ય રૂપી બારાખડી ઘુંટવાની સમજ પણ નહોતી. ઓછું જાણતા એટલે ઓછી મૂર્છાથી જીવન વીતાવતા. પણ અસ્તોદયના ચક્રમાં તેમનો વારો આવ્યો–એ જીવનની સુખપ્રદ ક્ષણો અદ્રશ્ય થઈ પડી. યુગલીક કાળની ઘટિકા ભરાઇ રહી. કલ્પવૃક્ષ રીસાયા કે શું? પણ પૂર્વવત્ અભિલાષા પૂરક ન રહ્યા. દરમીઆન નાભિકુલકરને ત્યાં શ્રી રૂષભદેવનો જન્મ થયો. પ્રભુ માતા મરૂદેવીએ ચૌદ મોટા સુપના (સ્વપ્ન) દેખ્યા. પ્રથમ વૃષભ નિરખવાથી, ગર્ભનો તેવો મહિમા અવધારી લઈ, પુત્ર જન્મતાં 'વૃષભ' એવું નામ સ્થાપ્યું. દેહકાંતિ સુવર્ણ સમી સુશોભિત હોઈ 'વૃષભ' ના ચિન્હ ઉક્ત હોવાથી પણ 'વૃષભ' નામની યથાર્થતા સ્વીકારાઈ. યુગલીક કાળ અસ્ત થઈ ચુકયો હતો એટલે પછી કર્મ ભૂમિના સર્જનનો યોગ તેઓશ્રીના હસ્તે નિર્માયેલો હોવાથી, શિલ્પ–લિપિ, અને કળાના પ્રથમ દાતા–ગુરૂ–તેઓ જ બન્યા. વિનય ગુણવાળા યુગલિકોના આચરણથી આનંદ પામી ઈંદ્રે નગરી વસાવી એનું વિનિતા–નામ આપ્યું. પ્રથમ રાજ્યાભિષેક પણ શ્રી રૂષભનો જ કર્યો. પરકીય

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કન્યાનું પ્રથમ પાણિ ગ્રહણ પણ તેમનાથી જ આરંભાયુ અર્થાત્ ટુંકમાં કહીયેતો આજની કર્મ પ્રધાન ભૂમિના મૂળ મંડાણનો પાયો તેમનાથી જ નંખાયો એટલે તેમનુ દ્વિતિય નામ આદિનાથ પણ સુપ્રસિદ્ધ થયું.

પાંચસો ધનુષ્યની ઉંચાઇવાળા તે મહાપુરૂષને, સુમંગળા, સુનંદા નામા બે મહિષીઓ, ભરત, બાહુબલિ વી. સો પુત્રો અને બ્રાહ્મી–સુંદરી રૂપ બે પુત્રીઓનો પરિવાર થયો. આયુષ્યનો અતિમોટો સમય ગૃહવાસમાં વીતાવ્યા બાદ તેઓશ્રીએ, અનગારત્વ સ્વીકાર્યું. તેઓ પહેલા જ સાધુ થયા. તેમની સાથે જો કે ઘણા રાજપુત્રોએ અને સમોવડીયા ક્ષત્રીપુત્રોએ સંયમ સ્વીકાર્યો પણ યોગ્ય રીતે પાલન કરી શકયા નહીં. શ્રી વૃષભ તો ત્રણ જ્ઞાન યુક્ત હોવાથી ચારિત્રમાર્ગના કાનુનો જાણતા હતા પણ સાથેનો સમુદાય એથી અજ્ઞાત હતો; વળી ભદ્રિક એવા યુગલીકો પણ મુનિદાનની વિધિથી અજાણ હતા એટલે પ્રભુસાથેના કચ્છ આદિ મુનિ સમુદાયે અમુક સમય પર્યંત ક્ષુધાની યાતનાઓ સહન કરી પણ આખરે વનપકવ ફળો પર જીવન ગુજારનાર બનવાથી તેઓ તાપસો ગણાયા. પ્રભુશ્રીને વર્ષ પર્યંત કલ્પનીય આહાર ન મલ્યો. પશ્ચાત્ શ્રેયાંસ કુમારને ઘેર પ્રથમ પારણુ ઇક્ષુરસથી કર્યું. તે દિન આજપણ અક્ષય તૃત્તિયાના પર્વતરિકે વિખ્યાત છે.

તેમના પુત્રોના નામો પરથી, ભાગમાં આવેલી ધરતીના નામો પડ્યા. ઉદાહરણ તરીકે અંગકુમાર પરથી અંગ દેશ, સોવીર પરથી સૌવીરદેશ. ભરત રાજાને ચક્રવર્તીની સીમ્બોલ (નિશાની) સમા ચૌદ રત્નોનું સાનિધ્ય મળતાં તેમને છખંડની સાધના માટેના પ્રયાણની તૈયારી કરવા માંડી. દરમીઆન ધર્મસંકટ પ્રાપ્ત થયું. બન્યું એમકે આયુધશાળામાં ચક્રરત્ન અને પુરિમતાલ નામા પરામાં પ્રભુશ્રી રૂષભદેવને કૈવલ્ય ઉપન્યાના સમાચાર સાથે મલ્યા. ઘડીભર રાજવીને મનમાં ઘડભાંગ થઇકે પ્રથમ કોની પૂજા કરૂં ? પણ છેવટનો ફેંસલો ક્ષણમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જ આવી ગયો. લૌકિક કરતાં લોકોત્તર કાર્યનુ મહત્વ વધુ સમજાયું અને 'રીઝવવો એક સાંઈ, લોકતે વાત કરેરી' એવી અડગતાથી પ્રભુજી તરફ પગલા માંડયા.

કેવો દિવ્ય પ્રસંગ? બાર પર્ષદા મળી છે. ત્રિગઢ મધ્યે તેજથી ઝળહળ થઈ રહેલા, અશોક વૃક્ષથી અલંકૃત બનેલા સિંહાસન પર ત્રિલોકનાથ વિરાજ્યા છે. ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી રહ્યા છે. અનુજ્ઞા આપ્યા બાદ દિવ્ય ચૂર્ણની વર્ષા વરસી રહી છે. આજે એના સ્વપ્ના લાવવા રહ્યા! એ યુગનુ જીવ્યું ધન્ય છે. પૌરષીદ્રય (બે પ્રહર) વીતી જતાં અનગારીને આગારીના કાર્યો ભિન્ન દિશામાં શરૂ થયા. પ્રભુશ્રીએ પૃથ્વીતલ પર અટન કરી 'શાસનનો વિજય વાવટો ફરકાવ્યો' ભરતજીએ માગધ, વરદામ, અને પ્રભાસ, સાધીને વૈતાઢયનો માર્ગ લીધો. 'તમિસ્ત્રા' ગુફાને ઓળંગી, કિરાત વૃંદ પર સ્વામીત્વ સ્થાપ્યું. 'ખંડ પ્રપાતાના' માર્ગે નિકળી નવનિધિ પ્રાપ્ત કર્યા અને એ રીતે સાઠહજાર વર્ષે ભરત ખંડની પ્રદક્ષિણા કરી અયોધ્યા (વિનિતા) માં પગ મેલ્યો. પણ ચક્ર રત્ને તો રૂસણુ લીધુ. ચક્રીત્વની સાધના અધુરી ભાસી. નવાણુ ભ્રાતાના રાજ્ય સ્મૃતિપટમાં રમ્યા. પુનઃ નિશાન ફરકયા. પિતૃ રાજ્ય પર ચક્રીની માલિકી તે વૃષભ પુત્રોથી કેમ સહી જાય! અઠ્ઠાણુતો કમર કસી નિકળી પડયા પિતાજીની સલાહ લેવા. સંસારને તૃણ ગણનાર પરમ યોગી તે લડવાની સલાહ આપવાના હતા?' એમણેતો વૈરાગ્ય રંગી અમૃત પાયા. શસ્ત્રો ફેંકી દઈ એ સર્વે ત્યાગી બન્યા. ઉત્કટ વીર્યને કર્માશ્રવ કરતું રોકી 'સંવર'ના પંથમાં ફેરવ્યું. રાજ્ય લક્ષ્મીને ટક્કર મારે તેવી કૈવલ્યશ્રીને પ્રાપ્ત કરી.

પણ એક હજુ બાકી રહ્યો. એનુ નામ બાહુબલિ. ગુણમાં પણ નામ પ્રમાણે. તક્ષશિલાનો સ્વામી, બહલિદેશનો માલિક, પ્રજાનો માનીતો પાલક, કોઈનુ પણ આધિપત્ય ન સ્વીકારે ત્યાં ભરતનુ કેવું! સાથે રમેલા ને કેટલીયે વાર ભરતજીને હરાવેલા! દૂતનો સંદેશ શ્રવણ કરતાંજ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જેના રોમે રોમમાં અકથ્ય ઉકળાટ વ્યાપી રહ્યો. સારાયે અંગપર વીરતા નૃત્ય કરવા લાગી. એટલા જ શબ્દો બહાર આવ્યા—

આટલી રાજ્ય સમૃદ્ધિથી પણ વડિલ ભ્રાતાનો લોભ ન શમ્યો કે પિતૃદત્ત ભાગ પર આંખ માંડી ? ફિકર નહીં આ ભુજાનો સ્વાદ ચાખ્યા વિના શાંતિ ન વળતી હોય તો આવી જાવ રણમેદાનમાં. વિજય વિના સ્વામિત્વની આશા કેવી ! ઉભય બંધુઓ વચ્ચે ઘોર રણયજ્ઞ આરંભાયો. અહિંસારૂપી અનુપમ મંત્રના પ્રકાશકના પુત્રોને હાથે એનો હ્રાસ થવા લાગ્યો ! લોહીના નદીઓ વહી ! વિબુધોએ વચ્ચે પડી, સૈંન્યોને લડતા અટકાવી દ્વંદ્વયુદ્ધથી જયપરાજયનો નિર્ણય લાવવાનું નક્કી કર્યું. ચાર વેળા તો વિજયશ્રી બાહુબળિને વરી ચુકી. પૂર્વ ભવની વૈયાવચ્ચ (સેવા)નો એ પ્રતાપ ! છેલ્લી શરત શરૂ થઈ. ભરતજીની મુષ્ટિથી ઢીંચણ સુધી ભૂમિમાં દબાયેલા, પ્રચંડ શક્તિધારી બાહુબળિએ જ્યાં પ્રલયકાળના વાયુ સમી મુષ્ટિને ભમાવી ત્યાં સૌના રક્ત શોષાઈ ગયા ! ચક્રી હતા ન હતા થવાની પળો ગણાવા માંડી. પણ અચાનક વિચાર સ્ફૂર્યો, બાહુબળિએ ભુજા સ્થંભાવી. ' આખરે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા, પિતાને સ્થાનકે, વળી ચક્રવર્તી ! એનો અંત મારે હાથે ન ઘટે.' મુષ્ટિ પાછી પણ ન ફરે. ત્યારે કેશલોચન એજ ધર્મ. બસ સાધુ જીવનના પૂનિત પંથે પ્રયાણ—જ્યેષ્ટ બંધુ ચરણમાં પડયા. ખમાવીને છુટા પડયા. ક્રોધ—માયા ને લોભને જીતી લેનાર બાહુબળિ ' માન 'ના ફાસલામાં સપડાયા ! લઘુ બંધુઓને વાંદવા પડે તેટલા ખાતર પ્રભુ સમીપ ન જતાં કાર્યોત્સર્ગમાં સ્થિત થઈ ઉભા. કેવલ ધર્મ ધ્યાનમાં જ મન પરોવ્યું; છતાં માનથી ન છુટયા હોવાથી કૈવલ્ય આધુ પણ ન આવ્યું. આ સ્થિતિ લગભગ વર્ષ સુધી ચાલુ રહી. વેલડીઓથી વીંટાણા અને પક્ષીઓથી ઘવાણા છતાં ધ્યાનમગ્ન દશામાંથી એક રૂંવાડું પણ ન ફરકયું. પણ લાચાર ! સકષાયીને તે કેવળજ્ઞાન હોય પણ ખરાં ?

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ત્રિકાળદર્શી આદિનાથ પ્રભુ તો જ્ઞાનબળે આ સર્વ વ્યતિકર જાણી ચુક્યા હતા. પરમાર્થના સાગરે મર્યાદા નજીક રહેલી નિહાળી. તરતજ પરિસ્થિતિથી વાકેફ કરી બ્રાહ્મીસુંદરીરૂપ સાધ્વીયુગ્મને ત્યાં જવાની આજ્ઞા કરી. એકાંત પ્રદેશમાં અતુલ કષ્ટ વેઠી જેની કાયા શ્યામવર્ણી થઈ ગઈ છે એવા મુનિ બાહુબળને ધ્યાનના ઊંડાણમાં દીઠા–'વીરા મારા ગજ થકી ઉતરો, ગજ ચઢયા 'કેવળ' ન હોય રે' એટલા ઇશારારૂપ વચનો વદી એ તો માર્ગે પડી.

પણ અહીં તો ધ્યાનમાં ભંગાણ પડયું, વિચારમાળાના મણકા રથના પૈંડા માફક ફરવા લાગ્યા. ગજ શો ને વાત શી? સાધ્વીઓ તે મૃષા વદે? આત્મામાં વિચાર જ્યોતિ પ્રજ્વલિત થઈ પુનઃસર્ચ લાઇટથી ખૂણે ખૂણા શોધવા લાગી. ત્યાં તો વયે અનુજ છતાં જ્ઞાને કરી ગરિષ્ટ એવા બંધવોને શા માટે વાંદુ એવો અભિમાનરૂપી હસ્તિ નજરે ચઢયો એને ઓળખી લીધો. 'સત્યનો પંથ છે શૂરાનો' એ નિયમ મુજબ તરતજ વાંદવા જવા પગ ઉપાડયો. ગર્વનું ઉન્મુલન થયું. અંતર નિર્મળ બન્યું, અને તરતજ કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્તિના દુદુંભિ વાગ્યાં.

મરૂદેવા માતાને તો પ્રભુશ્રીને કૈવલ્ય થયા પછી રિદ્ધિ સહિત વાંદવા જતાં, પુત્રની સંપદાના પૌત્ર ભરત મુખે વર્ણન સાંભળતાંજ હસ્તિ–સ્કંધ પર કેવળ જ્ઞાન થયું હતું અને આયુષ્યનો અંત આવી ગયેલ હોવાથી તરતજ એ મોક્ષે સિધાવ્યા હતા.

કુટુંબમાં ઉક્ત પ્રકારે વડિલ તરિકે ચક્રી ભરતેશ્વર રહ્યા હતા. કચ્છ મહાકચ્છના પુત્રો નમિ વિનમિને, પ્રભુ પ્રત્યેની તેમની અડગ ભક્તિથી પ્રસન્ન થઇ, નાગકુમાર ધરણેંદ્રે વૈતાઢય પર્વતપર ૧૧૦ નગરો વસાવી આપ્યા બાદ, કેટલીક વિદ્યાઓ પણ શિખવાડી હતી. ત્યારથી જ વિદ્યાધર વંશનાં બી રોપાયાં હતાં.

રાજપિંડ હોવાથી ભરતરાજના ઘરનો આહાર પ્રભુશ્રીને તો અસ્વીકાર્ય હતો. એટલે રાજાને માટે સુપાત્ર દાનનાં દ્વારો બંધજ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

રહેવાનાં ને ! આવી સહજ શંકાનું સમાધાન આપતાં તીર્થપતિએ ભરત પ્રતિ કહ્યું કે એમ ન સમજ ત્હારા માટે તો આખું શ્રાવક-શ્રાવિકા યાને સ્વધર્મી બંધુરૂપ ક્ષેત્ર પડ્યું છે. એની યથાશકિત શુશ્રુષા જરૂર કર. એમાંથી જ તીર્થંકરો ગણધરો કિંવા મુનિવરો અને સાહુ-ણીઓ વિગેરે સર્વ પાકવાના છે. એના વડેજ ચૈત્ય પ્રતિમા જ્ઞાન અને તીર્થ આદિની રક્ષા થવાની છે. એમાં ખર્ચાતી લક્ષ્મીનો સમાવેશ સુપાત્ર દાનમાં જ થાય છે.

તરત જ ચક્રીએ રસોઇઆને આજ્ઞા આપી દીધી પણ વિવિધ રસવતીના મોહે અને વિના પરિશ્રમે પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી દિવસાનુ દિવસ સંખ્યા વધતી જ ચાલી ! ભક્તિ બાજુ પર રહી ગઈ અને યાતના વધી પડી. વિચાર કરતાં ભૂપતિને આ માર્ગ વિવેકભર્યો ન લાગ્યો. ઉદ્યમ વિના માત્ર ભોજન લાલસા એ તો જીવન બિગાડનું કારણ જણાયું. તરતજ તેમણે અધ્યયન સારૂં ચાર વેદની યોજના ઘડી. પ્રતિદિન જમનાર માટે એનું પઠનપાઠન આવશ્યક ઠરાવ્યું. વળી તેઓએ '**जितो भवान् वर्धते भय तस्मा न्माहन् माहन्**' રૂપી શ્લોક પોતાને (ભરત મહારાજને) સંભળાવીને જ ભોજનશાળામાં જવું એવો કાનુન કર્યો. વળી તેમના શરીરે કાકિણી રત્નવડે. 'જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર' રૂપ રત્નત્રયના ભાવસૂચક ત્રણ રેખાઓ કરી કે જેથી એમાં અધિકાર વિના અન્ય કોઇ ઘુસી શકે નહીં અને રસોયાને ઓળખાણ પડતાં વાર પણ ન લાગે. આ રીતે જ્ઞાનાર્જનમાં રક્ત રહેનાર એક નવો વર્ગ ઉભો થયો જે જતે દિવસે ' માહના ' તરિકે ખ્યાતિ પામ્યો જેનું સમય જતાં ' બ્રાહ્મણ ' રૂપમાં પરિવર્તન થયું. ભરતરાજ યોજિત વેદોના નામ. (૧) સંસારદર્શન, (૨) સંસ્થાપન પરામર્શ, (૩) તત્વાવબોધ, (૪) વિદ્યાપ્રબોધ હતાં. પણ પાછળથી તેમાં ઘણી ઘણી મેળભૂક કરવામાં આવી. કુદરતી બને છે તેમ શરૂઆતમાં સારૂં કાર્ય પરંપરામાં ઓછી સમજથી કિંવા પોતીકી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શિથિલતાના સંરક્ષણ માટે કેવું વિકૃત સ્વરૂપ ધારણ કરે છે તેનો ખ્યાલ ઉપરની વાતથી સહજ આવી શકે છે. અષ્ટાપદ ગિરિપર પ્રભુશ્રી તો સિદ્ધિપદને વર્યા; એ વેળા દેવો અને માનવોએ દુઃખાતે હૈયે નિર્વાણ પ્રસંગ ઉજવ્યો. ચક્રીએ એ સ્થાને સિંહનિષદ્યા પ્રાસાદ કરાવ્યો.

ભારત વર્ષના પ્રથમ ચક્રવર્તી ભૂપાળ તરિકે શ્રી ઋષભપુત્ર ભરતે ચીરકાળ રાજ્ય કર્યું. તેમને સૂર્યયશા પ્રમુખ સંખ્યબંધ સંતાનો પ્રાપ્ત થયા. ચોસઠ હજાર તો અંતેઉરીઓ હતી. બીજી રિદ્ધિનો પાર ન હતો. એક દિન અરિસા ભુવનમાં ફરતાં અંગુલી પરથી એક મુદ્રા સરી જમીનપર પડી. નૃપતિનું ધ્યાન તરત જ એ તરફ ખેંચાયું. દર્પણમાં પાંદડા વિહુણી અટુલી ડાળી સમી ભૂષણ રહિત આંગળી જોતાં જ મન ભાવના શ્રેણીમાં આગળ વધ્યું. એક તરફ દેહપરના આભુષણો એક પછી એક ઉતરવા લાગ્યા અને બીજી બાજુ સંસારની અને એમાં અહર્નિશ દૃષ્ટિગોચર થતાં પદાર્થોની અનિત્યતા નિહાળતું મગજ વધુ ઉંડુ ઉતરવા લાગ્યું. જોતજોતામાં વિચારશ્રેણી આધ્યાત્મિક પ્રદેશમાં પૂર્ણ છુટથી વિહરવા મંડી. ધ્યાનની ઝડી સજ્જડ જામી. એની ઉત્કટતા વધી ગઈ ટુંક સમયમાં ઘડીપરના વિલાસી છખંડના સ્વામી, કૈવલ્યથી વિભૂષિત બની ત્રણ લોકના પૂજનિક સંત થઇ પડયા. દેવોએ સાધુવેશ હાજર કર્યો અને ભરતજી રાજ્યધુરાના ભારને ફગોટી દઈ, તંત્રની માયાજાળને તિલાંજલિ આપી વિશ્વના ચોકમાં કેવળ જનકલ્યાણ અર્થે નીકળી પડયા, જીવનના અંતિમ શ્વાસ સુધી ઉપદેશ વારિના સિંચન ચાલુ રાખ્યાં.

પિતા–પુત્રનાં આયુષ્ય સરખાં હતાં, ચોરાશી લાખ પૂર્વો એટલે અતિ ઘણાં વર્ષો, પિતા તીર્થંકરની શ્રેણીમાં અગ્રપદે પુત્ર ચક્રવર્તીની ગણનામાં અગ્રપદે પ્રભુ પહેલાં મોક્ષે સિધાવ્યા; અને કેટલાક સમય બાદ મુનિશ્રી ભરત પણ તેજ સ્થાને પહોંચ્યા, ઉભયનાં જીવન સાર્થક

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

થયાં. કર્મયુગની શરૂઆત આ રીતે થઈ. અયોધ્યાના સિંહાસને સૂર્યયશા આવ્યા. પ્રતિજ્ઞા પાલનની અડગતાથી તેમનું નામ ઇતિહાસ પૃષ્ટ પર સુવર્ણાક્ષરે કોતરાયેલું છે. પરંપરામાં થયેલ કેટલીક પેઢી સુધીના રાજાઓ દર્પણાગારમાં જ કેવળજ્ઞાન પામતાં હતાં. આઠમી પાટે થયેલ દંડવીર્ય ભૂપાળે શ્રી શત્રુંજય તીર્થનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો. વખતના વહેવા સાથે, કાકિની રત્નના અભાવે સુવર્ણ, રજત, અને અંતમાં સૂત્રના ઉપવિતનું પરિધાન શરૂ થયું.

અતિ ઘણા વર્ષો પસાર થયા બાદ એ જ અયોધ્યામાં પ્રભુશ્રી ઋષભથી શરૂ થયેલા ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં જ, જીતશત્રુ ભૂપની વિજયા નામે રાણીની કુક્ષિએ બીજા તીર્થંકર શ્રી અજીતનાથનો જન્મ થયો. તેમની કાયા સુવર્ણવર્ણી હતી અને તેમને ગજનું લંછન હતું. પાસા બાજી રમતાં કેટલીયે વાર વિજયા રાણીનો પરાજય થતો પણ જ્યારથી પ્રભુજીવ ગર્ભમાં આવ્યો ત્યારથી એક પણ પરાજય ખમવો પડયો નહીં. અજીતનાથ નામ પાડવામાં એ પણ એક નિમિત્ત કારણ. બાકી તો તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ દરેક પ્રભુના નામના જૂદા જૂદા રહસ્યયુક્ત અર્થો થઈ શકે છે. '**यथा नामा तथा गुणा**'નો મેળ પણ તો જ મળે.

સગર નામા બીજા ચક્રવર્તી પણ તેમના જ શાસનમાં થયા. તેમને જન્હુ આદિ સાઠ હજાર પુત્રો હતાં. એકદા તીર્થ અષ્ટાપદની યાત્રાએ તેઓ નિકલ્યા. સિંહનિષદ્યા પ્રાસાદમાં વિરાજમાન મણિમય બિંબો જોઇ તેઓ આનંદ પામ્યા. ભાવિકાળમાં કોઈ આશાતના ન કરે એ હેતુએ તીર્થની આજુબાજુ ફરતી ખાઇ ખોદવાનો વિચાર થયો. દંડરત્ન તો સાથે જ લાવ્યા હતા એટલે ઝટ અમલ કર્યો. પૃથ્વીના પડો વિજળીક બળના ઘસારાની માફક થતાં તીવ્ર ખોદનથી ઉપડવા માંડ્યાં. ઠેઠ નાગલોક સુધી ભોંય પોચી થઈ ગઈ. નાગરાજ આટોપ કરી દોડી આવ્યા, પણ ચક્રીના સંતાનોને નિરખી ધીરા પડ્યા.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પોતાના ભુવનમાં પડતા કચરાની કહાણી કહી. કાર્યથી વિરમવા જણાવી એ તો સિધાવી ગયા. પણ જન્હુ કુમારનું હૃદય શાંત ન બન્યું. ખાઇ પાણી વગર રહે તો પૂરાઇ જવાની ધાસ્તી લાગી, એટલે લાગલા જ ગંગા નદીનો પ્રવાહ વાળી લાવ્યા. સરિતાના પ્રવાહે કેટલુયે નુકશાન કરી નાંખ્યું, નાગ ભુવનોમાં પાણી ભરાવા માંડયું. નાગદેવ પુનઃ ક્રોધાયમાન થયા. સગર તનુજોની ઉદ્ધતાઇથી આવેશમાં આવી જઇ, તેમને બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યા. આમ અચાનક એકી સાથે સાઠે હજારનો કોળીયો થઇ ગયો. આમાં ભવિતવ્યતાના હાથ અને કર્મરાજના પ્રપંચ જરૂર સમજી લેવાના. પૂર્વે એ સર્વ જીવોએ સાથે જ કર્મ ઉપાર્જેલું તેથી વિપાક પણ સાથે પામ્યા. સામંતાદિ સકલ પરિવાર જો કે આ પ્રકોપમાંથી બચી ગયો છતાં ચક્રીને શું જવાબ દેવો એવા ભયથી એટલી હદે વ્યામૂઢ થઇ ગયો કે, ત્યાંથી અતિ મંદ ગતિએ રાજધાની પ્રતિ કૂચ કરવા લાગ્યો. ચક્રીશ્વરના પ્રબળ હુતાશનમાં તેઓ ભસ્મ થઇ જવાના એમ તેમને ડગલેપગલે પ્રતિતી થવા લાગી. કેટલાકને તો રાજવીને પોતાનું મુખ બતાવવા, કરતાં ત્યાંજ યમરાજના અતિથિ થવાનુ ઉચિત લાગ્યું.

સગર ચક્રી જો કે ધર્મવાસિત હૃદયનો હતો છતાં આખરે એક મનુષ્યજ હતો. એક ઉચ્ચારે પોતાના તનુજ ગણના પરલોક પ્રયાણ સમાચાર શ્રવણ કરતાં જરૂર તેનું હૃદય ચીરાઇ જાત. દેવના સ્વામીએ અવધિ જ્ઞાનથી આ સ્થિતિ પારખી લઇ, વિપ્ર વેશે ત્યાં આવી, પોતિકા મૃત પુત્રને પુનઃ જીવન અર્પણ કરવાના મિષે સંસારની અસારતા, અને આયુષ્યરૂપી દોરીના ત્રૂટવા બાદ ફરીથી સાંધવાની અશકયતા સંબંધે તેમના જ મુખે શબ્દોચ્ચાર કરાવ્યા. સગરરાજ અંતમાં વિપ્ર વેશમાં રહેલા શક્રને 'મરેલાં તે જીવતાં થયાં જાણ્યા છે?' એમ કહી '**अनित्यं संसारे भवति सर्वम् यत् नयनगम्**' વાકયનું સ્મરણ કરતાં શોકને વિસારે પાડવાની સલાહ આપી જ્યાં અંતઃપુરમાં પધારે છે ત્યાં સામંતગણના મુખથી સાઠ હજારના સ્વાહા થયાના સમાચાર કર્ણ પર પડયા. સખત વાવાઝોડાના તોફા-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નથી જેમ વૃક્ષ ઉખડીને જમીન પર પડી જાય તેમ રાજન્ પણ ધરણી પર ઢળી પડ્યો. બેભાન દશાને પામી ગયો. તરત જ રાજ-વૈદ્યોને તેડવા માણસો દોડ્યા. અંતઃપુરમાં વાયુવેગે વર્તમાન પ્રસરતાં સર્વત્ર હાહાકાર થઈ રહ્યો. મંત્રીશ્વરના યત્નથી ભૂપ શુદ્ધિમાં આવ્યો, છતાં પરિતાપ લેશમાત્ર ન્યૂન નહોતો થયો. ભૂદેવને સંસારની અસારતા સમજાવનાર ઘડીપરના એ રાજવીમાં અત્યારે બૃહત્ અંતર ભાસતું હતું. આ પરિવર્તનનું કારણ ‘મારાપણાની બુદ્ધિ’ સિવાય અન્ય ન હતું, તેથી જ જ્ઞાનીપુરૂષોએ ‘હું અને મારૂં’ રૂપ મંત્રને જગતને અંધ કરનાર તરીકે કથ્યો છે. દ્વિજ દૂર ગયો જ નહોતો એટલે ઉપચારકોના આગમન પૂર્વે જ ત્યાં દોડી આવ્યો અને નૃપને શુદ્ધિ સંપ્રાપ્ત થતાં જ પૂર્વનો પ્રસંગ યાદ કરાવી ઉપદેશને આચરણમાં મૂકી બતાવવા વિન-વણી કરી. એના વાક્બાણોથી રાજાના મોહ–આવરણો દૂર હડસેલાયાં. કર્મો પર નજર ગઈ. અજીત જીને લીધેલા માર્ગની ઉત્કૃષ્ટતા ધ્યાનમાં આવી. તુર્તજ ધૈર્યનું અવલંબન ગ્રહી, સગાંસંબંધી અને પ્રજાજનને શાંત કરી, સૌને વિદાય કર્યા, દરમિઆન ખાઇમાંનાં ઉભરાઈ જતાં પાણી પ્રવાહથી જેનાં ઘરો પ્રલયદશાને પામતા હતા એવા ખાઈ નજીકના ગ્રામ્યજનોની વિનવણીથી જન્હુપુત્ર ભગીરથને પ્રવાહ–નિયમન કરવા સારૂ મોકલવામાં આવ્યો. એને ખાઇના પ્રવાહને પુનઃ ગંગામાં પાછો વાળ્યો અને પુનઃ પાણી ન ઉભરાય તેવી વ્યવસ્થા કરી ગ્રામ-વાસીઓને નિર્ભય કર્યા. ત્યારથી ગંગાનું બીજું નામ ભાગીરથી પડ્યું. વળી ભગીરથે સ્વપિતાના તેમજ અન્ય કાકાઓના અસ્થિઓને પણ પ્રવાહ સાથે પાછા વાળીને ગંગાના ઝડપથી વહેતા નીરમાં મેળવી દીધા. ત્યારથી જનતામાં અસ્થિને ગંગામાં પધરાવવાની પ્રથા શરૂ થઈ.

ભગીરથને રાજ્યાસન સોંપી, ચક્રી સગરે શ્રી અજિતપ્રભુ પાસે પ્રવજ્યા સ્વીકારી, શુદ્ધભાવે તેનું પાલન કરી, સિદ્ધગતિ પ્રાપ્ત કરી.

કેટલોક કાળ બીજા તીર્થપતિના મોક્ષગમન બાદ વ્યતીત થયો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ત્યારે શ્રાવસ્તી નામા નગરીમાં જીતારી રાજવીની સેનાભિધાના રાણીની કુક્ષિએ ત્રીજા જીન સંભવદેવનો જન્મ થયો. દેશમાં સખત દુકાળ પડયો હતો પણ પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા બાદ અણચિંતવ્યો પૃથ્વી પર ધાન્યનો સંભવ થવાથી સુવર્ણ વર્ણની કાંતિથી દીપતાને અશ્વના ચિન્હથી અંકિત થયેલા પુત્રનું નામ સંભવ સ્થાપવામાં આવ્યું.

શતકોને સહસ્ત્રકોનાથી પણ અતિ મોટી સંખ્યામાં વર્ષોના વહાણા વાયા બાદ અયોધ્યામાં સંવર નામા નૃપ અને સિદ્ધાર્થા નામા રાણીને ઘેર ચોથા જીન અભિનંદનનો જન્મ થયો. પ્રભુના ગર્ભે આવ્યા બાદ શક્રેંદ્ર વારંવાર સિદ્ધાર્થા માતાની સ્તુતિ કરી જતાં હોવાથી. એને ગર્ભનો પ્રભાવ માની. સોના સમી દેહલતાવાળા બાળકના નામ કરણ સંસ્કાર કાળે 'અભિનંદન' એવું ગુણસંપન્ન નામ રાખવામાં આવ્યું.

પાંચમા સુમતિનાથનું જન્મસ્થાન પણ એજ પવિત્ર પુરીમાં નિર્માએલું. પિતાનું નામ મેઘરથ અને માતાનું નામ સુમંગળાદેવી, પ્રભુશ્રીનું નામ સુમતિ રાખવામાં, તેમના ગર્ભમાં આવ્યા બાદ રાણીએ તોલેલ નિમ્નલિખિત ન્યાય-નિમિત્તભૂત હતો. એકદા એક વણિક શ્રેષ્ઠિના અવસાન બાદ એની ઉભય સ્ત્રીઓ મિલકત અર્થે, લડવા લાગી. નાની સ્ત્રીને પુત્ર થયો હતો જ્યારે મોટી વાંઝણી હતી, છતાં બાળકને ઉછેરવામાં ઉભયે ભાગ લીધો હોવાથી ભાગ્યે જ કોઈ જાણી શકતું કે આ બાળક અમુકનો જ છે. પણ હવે તો હક્કનો મુદ્દો ઉપસ્થિત થવાથી આખરે તકરાર રાજદરબારે આવી. બન્ને પુત્રની માતા થવાનો દાવો કરવા લાગી. કેવી રીતે ન્યાય તોળવો એ એક ગૂઢ પ્રશ્ન થઈ પડયો. આખરે આ વાત અંતઃપુરમાં જઈ પહોંચી. ગર્ભપ્રભાવથી રાણીને એનું નિરાકરણ કરવું સહજ લાગવાથી. પડદો નંખાવી તે દરબારમાં આવી બેઠી. તરતજ દરેક વસ્તુઓને સરખે :ભાગે વહેંચણી કરવાની આજ્ઞા કરતાં પુત્રના પણ બે સરખા કટકા કરવા કહ્યું. આ સાંભળતાં જ પુત્રની ખરી માતાના હોશકોશ ઉડી ગયા. તેણીનો પુત્ર

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પ્રત્યેનો નૈસર્ગિક પ્રેમ ઉછળી આવ્યો. એટલે કટકા થવામાં પુત્ર સમૂળગો જીવતરથી જાય એ તેનાથી કેમ સહ્યું જાય! તરત જ એ આગળ આવી બોલી ઉઠી; રાજમાતા, મ્હારે એ પુત્રનો ભાગ નથી જોઇતો તેમ આ સંપત્તિથી પણ સર્યું મારો પુત્ર જીવતો રહેશે તો દૂર રહી હું તેનું મુખ જોઈ સંતોષ માનીશ માટે મ્હારી મોટી બ્હેનને સર્વ સોંપી દ્યો, સભાજન સૌ ચકિત બન્યા. રાણીએ ધૈર્યતાથી કહ્યું કે સૌ કોઈની હવે ખાત્રી થઇ ચુકી હશે કે આ પુત્ર આ નાની બાઇનો જ છે. પુત્રના શીરપર મરણાંત કષ્ટ આવી પડવા છતાં જેના હૃદયનું પાણી સરખું ઉછળતું નથી એવી આ મોટી બાઇ તેની માતા હરગીજ નથી; માટે સર્વ માલમિલ્કત ન્હાનીને સોંપી તેણીને ઘર બહાર કાઢી મૂકો કે જેથી પુનઃ આવું આચરણ ન આદરે.

છઠ્ઠા પદ્મપ્રભુનો જન્મ, પાંચમા જીનના નિર્વાણ પછી કેટલોક કાળ વ્યતીત થયા બાદ, કૌશંબી પુરીમાં શ્રીધરરાજને ઘેર થયો હતો. તેમની માતુશ્રીનું નામ સુસીમા રાણી હતું. પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા બાદ પદ્મ અર્થાત્ રક્તવર્ણી કમળોની શય્યા પર સુવાનો ડોહલો થવાથી તેમ જ જન્મ બાદ પ્રભુશ્રીની દેહકાંતિ લાલવર્ણી પદ્મસમ શોભતી હોવાથી પદ્મપ્રભુ એવું ગુણ નિષ્પન્ન નામસ્થાપન થયું.

સાતમા સુપાર્શ્વનાથની જન્મભૂમિ વણારસી નગરી હતી. પિતાનું નામ સુપ્રતિષ્ઠ અને માતાનું નામ પૃથ્વીદેવી હતાં. માતાના બન્ને પાશઃ (પડખા) રોગવ્યાપ્ત હતાં પણ પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી એ દશા પલટાવા માંડી. રોગ નિર્મૂળ થઈ ગયો અને ઉભય પડખા કોમળ બની સોના સરખા દિપવા લાગ્યા. એ કારણથી જ કનકસમી કાંતિવાળા પ્રભુનું નામ સુપાર્શ્વ રાખવામાં આવ્યું.

આઠમા ચંદ્રપ્રભુ એ ચંદ્રપુરી નામા નગરીના સ્વામી મહસેન રાજા અને લક્ષ્મણાદેવી રાણીના પ્રતાપી પુત્ર થાય. તેમની દેહલતા

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શ્વેતવર્ણી હોઈ ઉજ્વળ શશી સમ શોભતી હતી. પ્રભુના ગર્ભમાં આવ્યા બાદ રાણીને ચંદ્રનું પાન કરવાનો દોહદ થયેલો. બુદ્ધિમાન્ મંત્રીની સલાહ અનુસાર પૂર્ણિમાની રાત્રિએ બાકોરાવાળા છાપરા તળે દુધથી ભરેલા થાળમાં ચંદ્રમાના પ્રતિબિંબને આકર્ષી લઈ તેનું પાન કરાવી એ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો. માતાના ભાવ ઉપરથી ને દેહની કાંતિને લક્ષી ચંદ્રપ્રભુ એવું નામ સ્થાપ્યું હતું.

નવમા સુવિધિનાથ યાને પુષ્પદંત પ્રભુ કાકંદી નગરીના સુગ્રીવ-રાજ અને શ્યામા રાણીના પનોતા પુત્ર હતા. ગર્ભમાં પ્રભુ આવ્યા બાદ રાજા રાણી ભલી પ્રકારે ઉત્તમ વિધિ-વિધાનથી ધર્મકરણી કરવા લાગ્યાથી સુવિધિનાથ નામ સ્થાપ્યું. વળી તેમની દંતપંક્તિ મચકુંદના પુષ્પની કળી સરખી ઉજ્વળ હોવાથી ઇતર નામ પુષ્પદંત. શરીરનો વર્ણ શ્વેત હોઈ પ્રભુની શોભામાં અભિવૃદ્ધિજનક હતો.

આ જીનના નિર્વાણ પછી આ ભારતભૂમિમાં, ધર્મના નામે ઘણાં ધતીંગો પ્રવર્ત્યા. ભરત સ્થાપિત ' માહના ' કે જેમના વંશજો ઉત્તમ પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય પાળી, પઠનપાઠન રૂપ જ્ઞાનાધ્યયન કરતા હોવાથી ' બ્રાહ્મણો ' નામથી સુપ્રસિદ્ધ થયા હતા; તેમનામાં શનૈઃ શનૈઃ શિથિલ-તાએ પ્રવેશ કર્યો. વંશ ઉતાર આચારવિચાર નરમ પડવા માંડયા. બ્રહ્મચર્ય અને જ્ઞાન વિસરાઈ જઈ એને સ્થાને તૃષ્ણા અને અજ્ઞાનતા ઉભરાવા માંડી. સમય જતાં તેમના વંશજોએ લોભને પૂર્ણ કરવા સારૂ દાન પ્રશસ્તિના નામે કપોલ કલ્પિત સૂત્રોની રચના કરી, લોક-વૃંદમાં એનો પ્રચાર શરૂ કર્યો. સુવિધિનાથના શિવગમન બાદ શીતલ-જીન થયા તે દરમિઆનના લાંબા ગાળામાં આ બ્રાહ્મણ સમુદાયે એટલી હદ સુધી પોતાનો પ્રભાવ પ્રસરાવ્યો કે ઘણા તેમને ગૃહસ્થ વેશમાં ગુરૂ તરિકે પૂજવા લાગ્યા. અસંયતિ પૂજાનો પ્રારંભ અહીંથી જ આગળ વધ્યો. આદિકાળની સરળતા અત્યારે જવલ્લે જ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નયનપથમાં ચડવા માંડી. પગલેપગલે ખોટી માન્યતાના કદાગ્રહો દેખા દેવા લાગ્યા.

આ સ્થિતિ મધ્યાન્હે પહોંચે તે પૂર્વે દશમા પ્રભુ શ્રી શીતલનાથનો ઉદ્દ્ભવ થયો. ભદ્દિલપુર નગરના દ્રઢરથ રાજાને ઘેર નંદા રાણીની કુક્ષિએ પ્રભુ અવતર્યા. પિતા કેટલાક સમયથી દાહ જ્વરના રોગથી પીડાતા હતા, ઘણા ઘણા ઉપચારો કરી ચુકયા હતા છતાં શાંતિ નહોતી થઈ, દરમિઆન ગર્ભવતી રાણીના હાથ ફરવાથી અચાનક શીતળતા પ્રસરી ગઈ, અલ્પકાળમાં જ જ્વર જડમૂળથી નષ્ટ થઈ ગયો. એથી જ ગુણયુક્ત શીતળનાથ નામ સ્થાપ્યું. સુવર્ણવર્ણી કાયાવાળા એ જીને સંયમ સ્વીકાર્યા બાદ પ્રથમ કાર્ય અસંયતિ પૂજામાં રહેલ અજ્ઞાનતા અને અસત્યતાને ઉઘાડી પાડવાનું કર્યું.

સિંહપુરીના વિશ્નુરાજા અને વિશ્નુરાણીના પુત્ર તે અગીયારમાં શ્રેયાંસ પ્રભુ. કંચન સમી નિર્મળ કાયાવાળા પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી એકવાર નગરીના એક દેવાલયમાં દેવો સાથે પૂજાતી શય્યા હતી તે ઉપર માતા બેઠાં. પૂજારીઓની અત્યાર લગી એવી માન્યતા હતી કે એ શય્યાની તો પૂજા જ કરી શકાય. એના ઉપર કોઈ ભૂલેચુકે પણ બેસે કિંવા શયન કરે તો જરૂર તેને ઉપદ્રવ થયા વગર ન રહે. ગર્ભવંતા રાણીથી દેવની પૂજા સંખાય પણ માત્ર શય્યા પૂજનિક બને એ તો તદ્દન વહેમીપણું લાગ્યું તેથી તે ટાળવા પોતે જ પહેલ કરી. પછી તો રાજા પ્રમુખે શય્યા વપરાશમાં લીધી. કંઈ પણ વિઘ્ન ન થયું. એ પ્રભાવ ગર્ભનો ગણી શ્રેયાંસ (કલ્યાણ કરનાર) નાથ નામ સ્થાપ્યું.

ચંપાપુરીના વસુપૂજ્ય રાજા અને જયા રાણીને ત્યાં પુત્રપણે જન્મ લેનાર બારમા જીન વાસુપૂજ્ય નામથી વિખ્યાત થયા. એ પણ પદ્મવર્ણી દેહલતાવાળા હતા. તેમના નામ સંબંધમાં એવી વાત

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ઉપલબ્ધ થાય છે; કે જ્યારે તેઓ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે ઈંદ્ર મહારાજ વારંવાર ચંપા નગરીમાં પધારી રત્ન સોનૈયાની વૃષ્ટિ કરી દંપતીની પૂજા કરતાં હતાં એની સ્મૃતિમાં વાસુપૂજ્ય (વાસવપૂજ્ય) એવું નામાભિધાન રાખવામાં આવ્યું.

તેરમા તીર્થપતિ વિમળનાથનો જન્મ કાંપિલ્યપુરમાં થયો હતો. પિતાનું નામ કૃતવર્મા અને માતાનું નામ શ્યામાદેવી હતું. તેમની દેહડી કંચનના વર્ણ સમી દિપ્તીમંત હતી. વિમળ નામ સ્થાપનમાં નિમ્નલિખિત વિલક્ષણ કથાનક કહેવાય છે.

ભગવંત ગર્ભે આવ્યા બાદ એક રોજ એવું બન્યું કે એક સ્ત્રી ભરથાર પરદેશથી આવી નગર બહારની એક દેવ કુલિકામાં ઉતર્યા. એમાં એક વ્યંતરીનો વાસ હતો, તેણે સુંદર સ્વરૂપના પુરૂષને જોતાં જ કામક્રીડા કરવાની લાલસા જન્મી. નિશાકાળે દંપતી જાણે નહીં એવી ગુપ્ત રીતે પેલી સ્ત્રીના જેવું રૂપ કરી તેમના ભેગી એ વ્યંતરી દેવી પણ સુઇ ગઈ. પ્રભાતકાળે પેલા પુરૂષે પોતાની બન્ને બાજુ સરખા ગાત્રવાળી લલનાઓ જોતાં અજાયબી પામી સહજ પ્રશ્ન કર્યો કે આમાં મારી સ્ત્રી કઈ ? ઉત્તરમાં ઉભય બોલી ઉઠી કે ‘ અમે તમારી છીએ.’ આટલું થતાં તો ખરી અને કૃત્રિમ રૂપધારી સ્ત્રી વચ્ચે કલહ ઉદ્‌ભવ્યો. એક પતિની બે માલકણોની તકરારનો અંત કેમે કર્યો આવ્યો નહિં; અને વાત ઠેઠ દરબારે પહોંચી. સમાન આકૃતિધારી લલનાઓમાંથી ખરીને પારખી આપવાનું કાર્ય રાજા પ્રધાનને પણ મુશ્કેલ થઇ પડયું. પડદો નંખાવી યવનિકામાં વિરાજેલાં શ્યામા રાણીને મન આ સવાલનો ઉકેલ સહજ ભાસ્યો. તરત જ તેમણે પુરૂષને દૂર ઉભો રખાવી બન્ને સ્ત્રીઓને હૂકમ ફરમાવ્યો કે ‘ જે પોતાના શિયલના પ્રભાવથી, સ્વ સ્થાનેથી જરાપણ ખસ્યા વગર સ્વપતિને સ્પર્શ કરે તેનો એ ભર્તાર જાણવો. ’ વ્યંતરીને આ કાર્ય સહજ લાગ્યું. તરત જ દેવભવ પ્રાપ્ત શક્તિથી હસ્ત લંબાવી સ્પર્શ કર્યો. એ પરથી નિર્ણય સંભળાવવામાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આવ્યો કે, તું વ્યંતરી હોવાથી આ કાર્ય કરી શકી. માટે હવે આ યુગલનો પીછો છોડી સ્વસ્થાનકે ચાલી જા. પુનઃ આવો ભ્રમ ન પેદા કરીશ. માતાની વિમળમતિના નિંમિત્ત પરથી વિમળનાથ કહેવાયા.

શ્રી અનંત નાથ એ ચૌદમા જીનનું નામાભિધાન, અયોધ્યા નગરીના સિંહસેન રાજાના એ પનોતા પુત્ર. માતાનું નામ સુયશા દેવી, વર્ણે કંચન સમા, ગર્ભમાં હતા તે કાળે માતાએ ચૌદ સ્વપ્નો ઉપરાંત જેનો છેડો ન દેખી શકાય તેવું એક મોટું ચક્ર ભમતું જોયેલું, વળી સંખ્યા ન લાધે તેવા ગણનાતીત રત્નોની માળા નિરખેલી, એ બધા ચિન્હોથી પ્રભુશ્રીનું નામ અનંત સ્થાપેલું.

પંદરમા શ્રી ધર્મનાથ એ ભાનુનૃપને સુવ્રતા રાણીના તનુજ-તેઓશ્રીની જન્મભૂમિ રત્નપુરી, એમની દેહલતા સોના સદૃશ દીસીમંત હતી. ઉભય પતિ, પત્નિને પૂર્વે ધર્મ પર અલ્પ પ્રીતિ હતી, પણ પ્રભુના ગર્ભમાં આવ્યા બાદ એમાં અતિશયતા વધી પડી. નામસ્થાપવામાં એ નિમિત્તકારણ.

શાંતિના મૂર્તિમંત્ત સ્વરૂપ સમા શાંતિનાથ એ સોલમા શાસનાધિશ. જન્મસ્થાન ગજપુર કિંવા હસ્તિનાપુર, વિશ્વસેન ભૂપાળ અને રાણી અચિરાના એ અમાપ યશસ્વી પુત્ર. સારોય દેશ મરકીના ઉપદ્રવથી વ્યાપ્ત થઈ ગયો હતો. ચોતરફ સંખ્યાબંધ આત્માઓ દિવસ ઉગ્યે સોનાપુરની વાટે સિધાવતા હતા. ચિકિત્સકોના યત્નો રાખમાં ધૃત ઢોળવા સમાન નિરર્થક થઈ પડયા હતા. દરમીઆન પ્રભુગર્ભપણે ઉપન્યા. ત્યાર પછી માતા જ્યાં જ્યાં વિચરતા ત્યાં ત્યાં શાંતિ રહેતી એટલે સારા નગરમાં જાતે ફરી વારિ છાંટણ સ્વહસ્તે કર્યું અને અલ્પ ઘટિકામાં મરકીની અસર નાશ પામી. આનું અનુકરણ દેશમાં કરાવવામાં આવ્યું અને થોડા સમયમાં મરકી ડાકિનીનું નામોનિશાન પણ ન રહ્યું. આ પ્રભાવ ગર્ભનો ગણી નામકરણ વેળાયેઅનુરૂપતા જાળવી. સોના જેવી દેહડીવાળા પ્રભુએ ચક્રવર્તીની રિદ્ધિ ભોગવી. ૭ ખંડ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ધરતી સાધી, સમય પ્રાપ્ત થતાં શાસન પ્રવર્તાવ્યું. શુભકર્મો બાંધેલા એટલે ભોગવવા પડે જ.

કુંથુનાથ એ સતરમા તીર્થનાયકનું નામ. સુરરાજાની શ્રીરાણી દેવીના એ જાયા. હસ્તિનાપુર કિંવા શાંતીનાથની જન્મભૂમિ એજ એમની પણ. એમના જેવા એ પણ ષટખંડ ભોક્તા. ચક્રીનૃપના શત્રુઓ બિચારા નાના કુંથુવા જેવા ગર્વ ગળિત થવાથી તેમજ સ્વપ્નમાં રત્નનો થુભ પૃથ્વીને વિષે રાણીએ દેખવાથી, અને એ વૃતાંત પ્રભુના ગર્ભમાં આવ્યા બાદ બનવાથી અભિધાનનું કારણ.

જેવા કુંથુનાથ એવા અરનાથ, જન્મ સ્થાન અને ચક્રીપદ, એ સાથે કંચન સદૃશ દેહ યષ્ટિ એ બધું સરખું. સુદર્શન એ જનકનુનામ જ્યારે જનનીનું નામ દેવીરાણી, પ્રભુના ચ્યવન કલ્યાણક પછી માતાએ રત્નમય આરા દેખવાથી અરનાથ નામ રખાયેલું.

શ્રીમલ્લીનાથ એ ઓગણીશમા પ્રભુનું નામ. એમનો અવતાર કુંવરી રૂપે મિથિલા નગરીના કુંભ રાજવીને ઘેર પ્રભાવતી રાણીની કુક્ષિએ થયો હતો. ચાલુ અવસર્પિણીનો એ એક આશ્ચર્યભૂત બનાવ હતો. સામાન્ય નિયમ તો તીર્થંકર પુરૂષ પણે અવતરવાનો છે. ગર્ભમાં પ્રભુના આગમન પછી માતાને છએ ઋતુના પુષ્પથી ભરપુર શય્યામાં સુવાનો દોહલો ઉદ્‌ભવ્યો, દેવતાના સાનિધ્યથી એની પૂર્ણતા થઈ. એ મલ્લિ નામ રાખવામાં કારણરૂપ થયો. નીલવર્ણી ગાત્રવાળા મલ્લી-કુંવરીને પૂર્વભવના સ્નેહી છમિત્રો કે જેઓ આ ભવમાં જૂદા જૂદા દેશના રાજાઓ તરિકે ઉપન્યા હતા, તેઓ તરફથી પરણવાનું એક સામટુ ઈજન આવ્યું. મિથિલાપુરી ઉક્ત છ ભૂપોના સૈન્યથી ઘેરાઇ ચુકી. સ્વામિત્વ સ્થાપવા પરસ્પર યુદ્ધના મોરચા મંડાયા. આ અનર્થ પરંપરાનું નિવારણ પ્રજ્ઞા બળથી પુતળીના દ્રષ્ટાંત દ્વારા કુંવરીએ કર્યું. વિશેષમાં એ છને વૈરાગ્ય વાસિત બનાવી, જાતિ સ્મૃતિ કરાવી, સંયમ પંથના પથિકો બનાવ્યા; અને નારિ જાતિમાં પણ અમાપ શક્તિ ભરેલી છે એનું વિશ્વને ભાન કરાવ્યું.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

વીશમા શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીનો જન્મ વિશ્વ વિખ્યાત મગધદેશના પાટનગર રાજગૃહમાં થયો હતો. પિતાશ્રીનું નામ સુમિત્ર અને માતુશ્રીનું પદ્માવતી હતું. ગર્ભમાં પ્રભુશ્રીના સંક્રમણ બાદ એ દંપતીને શ્રાવક ધર્મના આદર્શરૂપ દ્વાદશવ્રત અંગીકાર કરવાના ભાવ થવાથી, એને ગર્ભનો પ્રભાવ માની, નામ સ્થાપનકાળે એ પ્રતિલક્ષ અપાયું. વર્ણ સ્યામ હોવા છતાં કાંતિમાં જરા પણ ક્ષતિ નહોતી. તીર્થંકર તરિકે ઉપદેશ ધારાથી જગતને નવપલ્લવિત કરતાં તેમનો એક પૂર્વભવનો મિત્ર જે આભવમાં અશ્વરૂપે ઉપજ્યો હતો તેને પ્રતિબોધ પમાડવા લાંબી મજલ કરી તેઓશ્રી ભૃગુકચ્છ પધાર્યા ને તિર્યંચનો ઉદ્ધાર કર્યો. અશ્વાવબોધ તરિકે આજે પણ એ તીર્થ ભરૂચમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. શકુનિકા યાને સમળી વિહાર તીર્થ પણ એની સાથે સંકલિત હોવાથી ભરૂચ એ તીર્થધામ રૂપ છે.

મિથિલા નગરી જેમ ઓગણીશમા જીનની જન્મભૂમિ તેમ એકવીશમા શ્રી નમિનાથની પણ છે. વિજયરાજની રાણી વપ્રાદેવીની કુક્ષિએ તેઓશ્રીનો જન્મ. નામ કરણમાં બનેલ ચમત્કૃતિ નીચે મુજબ—પ્રભુના ગર્ભમાં આવ્યા પછી સીમાડાના શત્રુ નરિંદો અચાનક વિજયરાજ પર હલ્લો લાવ્યા. કિલ્લાને ચારે બાજુથી ઘેરો ઘાલ્યો. રાજા ઘડીભર કિંકર્ત્તવ્યમૂઢ બની ગયો પણ ગર્ભવંતા દેવીએ ચિંતાનો પ્રતિકાર કરતાં પોતાને જાતે એકવાર કિલ્લાના ઉચ્ચતમ પ્રદેશ પર લઈ જવાની સુચના કરી. એમના વીરશ્રી ભર્યા મુખદર્શન થતાં જ વૈરીવૃંદમાં ખળભળાટ થઈ ગયો. માતાની તેજ દ્રષ્ટિ રાજાઓથી ન સહી ગઈ. શરણે આવી, પગે પડતા પોતા પર સૌમ્યદ્રષ્ટિ રાખવા આજીજી કરવા લાગ્યા. જગદંબા સમા વપ્રાદેવીએ સૌમ્ય નજર કરી તેમના મસ્તકે હાથ મૂકતાં આશીર્વાદ આપ્યા. આમ રિપુઓ પણ જેમના આગમનથી નમી પડયા તેથી નમિનાથ નામ સ્થાપ્યું. સોના સમી કાયા વાળા પ્રભુશ્રી દ્વિતિયાના ચંદ્ર સમ વૃદ્ધિ પામ્યા.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શ્રી અરિષ્ટ નેમી અથવા તો નેમનાથ એ જૈનદર્શનમાં બાવીશમા જીનપ્રભુ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. જન્મભૂમિ સૌરીપુરી જે ઉત્તર હિંદમાં આવી હતી. પિતાનું નામ સમુદ્ર વિજય હતું જે દશ દશાર્હ તરિકે ઓળખાતા યાદવવંશના દશ મહાભૂજોમાં અગ્રજ હતા. અંધકવૃષ્ણિ નામા પ્રખ્યાત ક્ષત્રિયવંશમાં એમનો જન્મ થયો હતો. તેમની રાણીનું નામ શિવાદેવી હતું. જેમણી કુક્ષિએ ચૌદ મહાસ્વપ્ન સુચિત, પ્રભુશ્રી નેમીશ્વરે જન્મ લીધો. માતાએ ઉક્ત સ્વપ્નો ઉપરાંત શ્યામરત્નોની શ્રેણી તેમજ આકાશમાં ચક્ર ઉછળતું દીઠું હતું એ ઉપરથી અરિષ્ટનેમિ નામનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. વર્ણે પ્રભુશ્રી શ્યામ હોવા છતાં કાંતિમાં અનુપમ હતાં. કાકા એવા વસુદેવના બળવાન પુત્રો કૃષ્ણ-બળભદ્રે કંસનો વધ કરવારૂપ બનાવ બન્યા પછી અંધકવૃષ્ણિ અને ભોજવૃષ્ણિ શાખાના સારાયે ક્ષત્રિય વર્ગે સૌરીપુરનો ત્યાગ કરી ગુજરાત તરફ પગલા માંડયા અને દ્વારામતીમાં કાયમનો નિવાસ કર્યો હતો. કૃષ્ન વાસુદેવના અધિષ્ઠિત દેવોએ આ નગરી વસાવી હતી અને એના દુર્ગને રૂપ્યસુવર્ણમય બનાવી સંપૂર્ણ રીતે શુશોભિત કર્યો હતો. એ કાળે એનો વિસ્તાર અડતાળીશ ગાઉનો હતો; એટલે કે અત્યારે અંતરે પડેલો રૈવતાચળ ગિરિ તે સમયે એ અલકાપુરીના સીમાડામાં ગણાતો. ઘણીયે વેળા કૃષ્ન, બળભદ્ર આદિ બંધુઓ સહિત, કિંવા સમોવડીયા સુહદો સાથે અથવા તો સ્વ-ગોપાંગનાઓથી પરિવરી ક્રીડાર્થે એ ગિરિ પર જતાં.

એકદા બાળ એવા શ્રી નેમિકુંવરે, શ્રી કૃષ્ન વાસુદેવની આયુદ્ધ-શાળામાંના શંખને ફુંકવા રૂપ સામાન્ય ક્રીડા, મિત્રોથી પ્રેરાઈ કરી. આ કાર્યથી સારા નગરમાં જબ્બરો ક્ષોભ થયો. ખુદ વાસુદેવ કૃષ્ન વિચારમાં પડી ગયા. એમણે બાળવયના પ્રભુમાં આટલી હદે બળાતિ-શયતા નિરખી રાજ્ય ખોવાની ચિંતા ઉદ્ભવી. પ્રભુસહ પોતીકા બળની તુલના કરવાથી તેમની આંખ ખુલી. ભ્રમ ભાંગ્યો. કોઇબી યત્ને નેમી-કુંવરને પરણાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. ત્યારેજ તેમનું બળ-પરાક્રમ નરમ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પડશે એમ નિર્ધાર કર્યો. કેટલીયે વાર માતુશ્રી શીવાદેવીએ પુત્રની લગ્ન નિમિત્તે સમંતિ મેળવવા યત્ન સેવેલો. છતાં પરિણામ શૂન્યમાં જ આવેલુ. હવે આ કાર્ય શ્રીકૃષ્ણે જાતેજ ઉપાડી લીધું. દરેક ક્રીડાકેલિમાં તેઓ નેમીકુંવરને સાથે તેડી જવા લાગ્યા. વસંત ઋતુમાં એકદા દાવ સાધીને ગોપીઓ સાથેની ક્રીડા વેળા નેમીકુંવરને બરાબર રમતમાં નાંખી તે આઘા ખસી ગયા. સત્યભામા રૂક્ષ્મણી જાંબુવતી આદિ તેમની પટરાણીઓએ વિવિધ પ્રકારે આલાપ સંલાપ અને ઉપાલંભોથી દિયર એવા નેમીકુંવરને વિવાહ મનાવવા મોરચો માંડયો. એ લલનાઓની હાસ્યજનક દલીલોથી પ્રભુથી જરા હસી દેવાયું. એ ઉપરથી આ રાણીવૃંદે તરત જ માની લીધું કે પોતાની વાત દિયરને ગળે ઉતરી ચુકી એટલે એ વાત શ્રી કૃષ્નને જણાવી અને તરત જ કન્યાનીશોધ શરૂ થઈ.

અલ્પ સમયમાં જ ભોજવૃષ્ણિ કુળના ઉગ્રસેન રાજવીની કન્યા રાજેમતીની ભાળ મળી એટલે વાસુદેવ તેમની સમિપ પહોંચી ગયા. સમાનવય, કુળશીળ આદિ જ્યાં ગુણોનું સમાનપણું અને સરખે સરખાનો જ્યાં મેળ મલ્યો ત્યાં વાર ક્યાંથી સંભવે ? વિવાહ સંબંધ સંધાયા. કૌષ્ટુકિ જ્યોતિષીને લગ્ન દિન નિયત કરવાની સુચના થઇ અને બને તેટલો નજદિકનો દિવસ નક્કી થયો. ‘વિલંબમાં વિઘ્ન ઘણા’ એ ઉક્તિનું કૃષ્ન મહારાજે અક્ષરશઃ પાલન કર્યાં છતાં હોણહાર મિથ્યા ન થયું. સાજન સહિત વરરાજનો સુંદર સ્વાંગ ધારણ કરી યદુવંશ ભૂષણ કુમાર અરિષ્ટનેમિ, રાજવી ઉગ્રસેનના આવાસ લગભગ આવા પુગ્યાં. ત્યાંતો અચાનક એક પ્રાસાદમાં પૂરાયેલા સંખ્યા બંધ વનચર પ્રાણીઓના કરૂણ સ્વર કર્ણે પડયા. એક દીન મુખે પોકાર કરતાં મૃગલાને જોતાંજ ભાવિ અરિહંતના હૃદયમાં જબરી ઝણઝણાટી થઈ રહી. પશુરક્ષકના ઉત્તરમાં ‘એ બધાના જીવનોની સમાપ્તિ સ્વ લગ્નના ગૌરવ પ્રસંગે થઈ જવાની છે’ એ શબ્દો કાને પડતાં જ અંતર ભેદાયું. જેમાં આટલા બધા જીવોનું પ્રત્યક્ષ અકલ્યાણ સમાયું

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

છે એવા લગ્ન પ્રત્યે સખત અણગમો ઉદ્ભવ્યો. યાદવક્ષત્રીઓમાં ચાલ્યા આવતાં આ રિવાજ સામે તે દયાનિધિએ બળવો પોકાર્યો. 'પરના આત્માને પીડા કરી, તમો જે પ્રસંગ ઉજવી રહ્યા છો એને શુભ કહેવાય જ શી રીતે!' તરત જ રક્ષકને આજ્ઞા કરી સર્વપ્રાણી ગણને છોડી મૂકાવ્યો અને એ સાથે 'દયા' શું ચીજ છે એનું સર્વ ક્ષત્રિયગણને ભાન કરાવ્યું. લગ્ન તો બાજુએ રહ્યા અને કુમારે રથ પાછો વળાવ્યો. આ સાંભળતાં તો રાજેમતીને સખત આઘાત પહોંચ્યો. ત્રણલોકના નાથ સમો નાવલીયો કરગ્રહ્યા સિવાય આમ પાછો ફરે એ શે સહ્યુજાય! પુત્ર વત્સલ માતા શિવાદેવી તો સામે આવી ઉભી અને વૃદ્ધ સમુદ્રવિજયતો સમુદ્ર સમા ગંભીર નાદથી ઉપાલંભ દેવા લાગ્યા કે—

'વિવેકીપુત્ર! ત્હને આમ કરવું ઘટતું નથી. ગૌરવવેળા થનાર જીવ હિંસા રૂપ મહાપાપને જ્યાં ત્હારા કહેવાથી ત્યજીદેવામાં આવ્યું છે ત્યાં હવે શું બાધ નડે છે કે તું આમ ક્ષાત્રિય રીતિને નેવે મૂકી પાછા પગ માંડે છે! કદાચ તું એમ ધારતો હઇશ કે ત્હારે તીર્થ પ્રવર્તાવવાનું છે એટલે સંસારમાં પડવું નિરર્થક છે, પણ વત્સ, વિચારને, શ્રી ઋષભદેવથી માંડીને એકવીશમાં નમિનાથ પર્યંતના તીર્થંકરોમાં અપવાદ સિવાય લગભગ ઘણાતો ગ્રહસ્થધર્મના પાલનપૂર્વક સંયમ ધુરાના વાહક બન્યા છે. સાથે એ પણ સ્પષ્ટ છે કે બ્રહ્મચારી માટે કંઈ જૂદા શીવપુરની ગોઠવણ નથી કે જેથી ત્હારો નંબર આગળ આવે! તો સાજન સહ આવ્યાનું સાર્થક્ય કર.

'પુત્ર! અદ્યાપિ સુધી ત્હેં મારી એક પણ વાત અવગણી નથીતો આ વેળા વધુ (વહુ) મુખ દર્શન કરાવવા રૂપ મારી આશા સફળ કર' રાણી શિવાદેવી એ દ્રવીભૂત સાદે કહ્યું.

અરિષ્ટનેમિનુ હૃદય આ બધું શ્રવણ કરતાં જ આર્દ્ર થયું. તિર્યંચોને બચાવનાર એ મહાત્મા, સ્વજન એવા આ માનવગણને

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

દુભવવા નહોતા ઇચ્છતા. માતાપિતાની આજ્ઞા એમને મન અનુલંઘનીય દિવાલ સમ હતી, 'વિનય વડો સંસારમાં' એ તેમનો મુદ્રાલેખ હતો. વિશ્વ કલ્યાણ એ તેમનું ધ્યેય હતું; એટલે તેઓશ્રી અતિ મીઠાશભરી ગિરામાં કહેવા લાગ્યા—

માતુશ્રી! મળ–મૂત્રથી જેના ગાત્રો દુર્ગંધ મારી રહ્યા છે અને જેમાં કેવળ માંસના લોચા અને લોહી ભરેલું છે એવી માનુષી સ્ત્રીનો મને મોહ નથી રહ્યો, મારૂં મન માત્ર એવા દેહ વગરની મુક્તિ સુંદરીમાં રત હોવાથી, પાણિ ગ્રહણ સારૂ આગ્રહ ન ધરો. વળી મારો રાજેમતી સહનો પ્રેમ કંઇ આજ કાળનો નથી. એ સ્નેહગ્રંથી બંધાયાને આજે આઠ ભવોના વહાણા વઈ ચુકી, નવમાનો ઉષાકાળ ઉગ્યો છે. જે ભોગ વિલાસ અર્થે આપ શિક્ષા દઇ રહ્યા છો, એને અમો ઉભય ભોગવીને હવે ધરાઈ ચુકયા છીએ. અમને હવે તેના કોડ નથી રહ્યા! એની રસવૃત્તિ જ ગ્રીષ્મકાળ વેળાની સરિતા સમી શુષ્ક બની ગઈ છે! અરે જ્યાં ભોગાવલિ કર્મ જડમૂળથી ભોગવાઇને કુચાપાણી થઈ ગયું છે કિંવા નષ્ટ થઇ ચુકયું છે ત્યાં પછી એમાં દિલ કયાંથી લાગે? અમારા ઉભયનો નવમો ભવ આટલા ઇશારારૂપ દંપતીજીવનનો હતો. તમારો જેવા વૃદ્ધ અને સમજુ પુરૂષો આટલા સ્પષ્ટીકરણ પછી, પુનઃ મને કર્મની કાંટાજાળમાં ફસાવાની સલાહ તો નાજ આપે!

પ્રભુમુખથી આ વ્યતિકર (વૃતાન્ત) શ્રવણકરતાં જ પ્રેક્ષકગણ આશ્ચર્યાન્વિત થઈ ગયો. ચીરકાળના પ્રેમીઓના જીવન–ચરિત્ર સામે સૌના જીવન ઝાંખા પડયા. આગ્રહ–પ્રત્યાગ્રહના ચઢેલા પૂર આપોઆપ ઓસરી ગયા. નેમીકુમાર સુખે પાછા ફર્યા.

વરસીદાન આપી સમય થતાં આગાર ત્યજી અનગાર બન્યા. બાળબ્રહ્મચારી શ્રમણપ્રભુ અરિષ્ટનેમીને ઉપસર્ગોની શ્રેણીનો નતો સામનો કરવો પડયો કે નતો કષ્ટપરંપરાનો પાર પામવો પડયો. અલ્પ કાળમાં જ રૈવતાચળ પર્વતના સહસ્ર આમ્રવનમાં કેવળજ્ઞાનની

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પ્રાપ્તિ થઈ. લોકાલોકના સર્વ સ્વરૂપને પૂર્ણપણે જાણનાર અપૂર્વ જ્ઞાતા બન્યા.

જળ વિહુણી માછલી સમી રાજીમતીને શ્રીનેમના પાછા ફરવાથી અમાપ દુઃખ થયું. હૃદયતો માનુષીનું ને! વળી ઓછું જ કંઈ તેણીને પ્રભુ જેવું જ્ઞાન હતું! આમ છતાં આઠભવની પ્રીત એ તે કંઈ જેવી તેવી હોય? બાહ્યથી શ્રીનેમિતો પસાર થઈ ગયા હતાં છતાં તેણીના હૃદયમાં નેમ સિવાય હતું પણ શું? ત્યાર પછી એ મહા સતીને ન ગમ્યા સ્વાદુ સલિલ કે ન રૂચ્યા મિષ્ટ પકવાન! ઘડીભર એ મહાદેવીએ ન લીધી સુંદર સેજ પર સુખભરનિદ્રા કે મુહૂર્તમાત્ર ભોગવ્યો આનંદ. ખરેખર એ દિવ્ય પ્રેમી લલનાને મનતો અરિષ્ટનેમિ ભરથાર જ હતા—કયારે, કૈવલ્ય પામે ને પોતે તેમની સમક્ષ ઉપસ્થિત થઈ, તેઓશ્રીએ જે માર્ગ સ્વીકાર્યો તે ગ્રહણ કરે એજ એક માત્ર તાલાવેલી લાગી હતી. સ્નેહના મહાસાગરોમાં મોટી મોટી સફરો ખેડી ચુકેલા એ મહામાયાને કંઈ છીછરા એવા માનવી જીવનના ક્ષુદ્ર ભોગોની આશા, બિંદુ માત્ર પણ નહોતી. ભિન્ન હૃદયો હોવા છતાં જે અદ્યાપિ સુધી એક રૂપ થઈ રહેલાં તે જૂદા કેમ રહે? કયાં લગી રહે? એજ એક ખટકો હતો? છતાં સ્વામી નેમ છદ્મસ્થ હોય ત્યાં લગી અન્ય ઇલાજ પણ નહોતો. કેવલી થયા વિના તેમની શિષ્યારૂપે તે સ્વીકારી શકે તેમ હતું જ નહિં.

જ્યાં અરિષ્ટનેમિ ભગવાન થયાનું કાને પડયું કે પછી તો એક ક્ષણ પણ તેમને થોભવું ભારે પડયું. રાજુલ હવે ભગવતી રાજેમતિ થવામાં શો વિલંબ ધરે? ઝટ પહોંચ્યા સહસ્ત્ર આમ્રવનમાં; અને પાણિ ગ્રહણ કર્યા વિના તરછોડી ગયેલા નાથનો હાથ ફરજીયાત શીર પર રખાવ્યો.

દિવ્ય પ્રેમી કાન્તાએ પતિવ્રતના કાનુન અનુસાર સત્ય રીતે જ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

પતિનું અનુસરણ કર્યું. સંયમ પંથને દઢતાંથી અમલમાં મૂકયો. ગુફાના એકાંતમાં ચારિત્રથી ચુકેલા દિયર રથનેમિને સ્થિર કર્યા અને કૈવલ્ય પામી પ્રભુ પહેલાં શીવપુરના અતિથિ થયાં.

ભગવાન અરિષ્ટનેમિએ કેવલી અવસ્થામાં ઠામોઠામ વિહાર કરી ‘ શાસન રસી સવિ જીવ કરૂં ’ એ ભાવના આચરતા સ્વ તીર્થંકર કર્મ ક્ષીણ કર્યું. એમના જ શાસનમાં કૃષ્ણ જરાસંધ (વાસુદેવ પ્રતિ વાસુદેવ)ના યુદ્ધ તથા કૌરવ પાંડવનાં યુદ્ધ થયાં. અત્રે એ સંબંધી ઉલ્લેખ અસ્થાને હોવાથી વસુદેવહિંડિ, પાંડવ પ્રબોધ કિંવા જૈન મહાભારત કે શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસુરિકૃત ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર વાંચવા ભલામણ છે.

જેમના પુનિત નામથી જૈનધર્મ ઓળખાય છે એ ત્રેવીશમા પ્રભુ પુરૂષાદાની પાર્શ્વનાથ, વાણારસી (હાલનું બનારસ=કાશી)માં થયા. ભૂપાળ અશ્વસેન અને દેવી વામાના એ પનોતા પુત્ર. એમના ગર્ભે આવ્યા પછી એક અંધારી રાત્રિએ વામા રાણીએ પોતાની પાસેથી જતાં એક શ્યામવર્ણી સર્પને જોયો હતો. વચમાં ભૂપ અશ્વસેનનો હાથ આડો પડેલો હતો તે રાણીએ ખસેડવાથી સર્પ તો પસાર થઈ ગયો પણ રાજા જાગી ઉઠયો. પ્રિયા મુખથી સર્વ વ્યતિકર સુણી, પુરી ખાત્રી કરવા દીપક પ્રગટાવતાં સારીએ વાત સત્ય નિકળી. એ સર્વ ગર્ભનો પ્રતાપ જાણી પ્રભુ જન્મતાં પાર્શ્વ એવું નામ સ્થાપ્યું. વર્ણે તેઓ નીલ હતા, તેમનો પ્રભાવ સર્વત્ર વિસ્તર્યો તેનું મૂળ આ પ્રમાણે છે.

એકદા ઝરૂખામાં બેઠેલા પાર્શ્વકુમારે કરમાં પૂજાપાની સામગ્રી સહિત નગરવાસીઓને શહેર બહાર જતાં જોઈ, પહેરેગીરના મુખથી તપાસ કરાવતાં જાણ્યું કે કોઈ મહા તપસ્વી ઉદ્યાનમાં પધાર્યા છે તેમની સેવા અર્થે તેઓનું જવું થઈ રહ્યું છે. તેઓ પણ એ તરફ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નિકળી પડયા. અશ્વારોહી રાજકુમારને આવતાં જોઈ લોકોએ બાજુ પર ખસી માર્ગ આપ્યો. પ્રભુએ તાપસ સન્મુખ આવતાં જ જોયું કે જેના સકળ અંગો પર રક્ષાની રેખાઓ કેવળ આભૂષણોની ગરજ સારે છે, જેને માત્ર એક કૌપિન ધારણ કર્યું છે, અને જેના સામે કાષ્ટની ધૂણીના ના ગોટેગોટ પ્રગટ થઈ ગગન માર્ગે ગતિ કરી રહ્યા છે, એવો એક માનવી, પોતે કલ્પેલા ધર્મકાર્યમાં લીન બન્યો છે. અવધિ જ્ઞાન તો જેને જન્મતાં સહોદર રૂપ મલ્યું હોય છે તેના ઉપયોગથી પ્રભુએ વેદીપર ગોઠવેલા કાષ્ટના પોલાણમાં એક નાગને બળતો દીઠો. તરત જ કરૂણાનિધિ પ્રભુએ આ વાત સુણાવતાં અજ્ઞાન કષ્ટથી વિરમવા જોગીને કહ્યું, પણ હઠાગ્રહી જોગી કે જેનું નામ કમઠ હતું તેને આ વાત ખરી ન માનતા, વધારામાં પ્રભુને ઉપાલંભ દેવા માંડયો કે–"તમે રાજકુંવર છો એટલે કેવળ અશ્વખેલાવવાનું જાણો છો! તમને ધર્મની વાત ન સમજાય!"

પાર્શ્વકુમારે તરત જ નોકર દ્વારા એ બળતા, પોલણવાળા લાકડાને બહાર ખેંચી કઢાવ્યું કે તરત જ તેમાંથી એક તરફડતો નાગ બહાર નિકળી પડયો. મરવાની અણી પર આવેલા એને પ્રભુએ સેવક દ્વારા નમસ્કાર મંત્ર સુણાવ્યો. ઉપકારી સામે નયન માંડી રહેલા એ તિર્યંચે સદ્‌બુદ્ધિથી એનું શ્રવણ કરી નાગકુમાર દેવનિકાયના સ્વામી પદની પ્રાપ્તિ કરી. એનું નામ ધરણેંદ્ર.

આ તરફ સત્ય પરિસ્થિતિનો સ્ફોટ થતાં તાપસ કમઠ ઝંખવાણો પડી ગયો. પાર્શ્વકુમાર તો નગર તરફ પાછા ફર્યા છતાં જનતા, તેમની શૈશવાવસ્થાની આ જ્ઞાન શક્તિથી આશ્ચર્ય પામી–શેરીએ અને ચૌટે, પુરમાં ને ઉદ્યાનમાં–સર્વત્ર તેઓશ્રીની પ્રશંસાના સુર પુરવા લાગી. અજ્ઞાન કષ્ટથી દેહને તપાવેલો છે એવા કમઠથી આ સહ્યું ન ગયું. તેનો ક્રોધાનળ ભભુકી ઉઠયો છતાં નગરમાં તેનું કંઈ ચાલે તેમ ન

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

હોતું એટલે વિલખો થઈ ત્યાંથી વંજો માપી ગયો; અને પાર્શ્વકુમાર પર વેર વાળવાના નિમિત્તો શોધતો રહ્યો.

આમાં નવાઈ જેવું કંઈ નથી. એ બધા કર્મરાજના તમાશા છે! કમઠ અને પાર્શ્વકુમારના જીવો વચ્ચે છેલ્લા નવભવથી વેર ચાલ્યું આવે છે, આ દશમો ભવ છે. ધડો લેવા જેવી વાત તો એ કે પાર્શ્વ-કુંવરના જીવે એ દરમીઆન સમતાનું શરણુ લઈ સ્વઉન્નતિ સાધી છે જ્યારે કમઠનો જીવ તેના અભાવે હાલતો ભવ ગર્તાના ઉંડાણુમાં જઈ રહ્યો છે.

એ વાતને ઘણા વર્ષો વીત્યાં. દરમીઆન પાર્શ્વકુંવર, પ્રભાવતી નામા ઉચ્ચ વંશીય રાજ તનયા સહ લગ્ન સંબંધથી જોડાયા, ને ભોગાવલી કર્મનો ક્ષય કરતાં જીવન વ્યતીત કરી રહ્યાં. એ અવધિ પણ ભરાઈ જવા આવ્યો. ક્રીડા કરતાં રાજેમતીને ત્યાગી જતાં શ્રીનેમિના એક ચિત્ર પર નજર પડી, એ પરથી વિરાગ દશાનો વિચાર કરતાં ઉપયોગમાં લીન થયા. વરસીદાન દેવાનો અવસર ઓળખી લઈ તે કાર્ય શરૂ કર્યું અને વર્ષ વીત્યે અણગાર થઈ ચાલી નિકલ્યા. ગામ કે શહેર, સરિતા કિનારે કે કૂપકાંઠે, સુવાસિત વાટિકામાં કે ઘોર જંગલમાં નાનીશી ટેકરી સમીપે કે અંધારી ગિરિ કંદરામાં, આર્યોથી વસાયેલા શોભનિક સ્થાનમાં કે અનાર્યોના વિચિત્ર પ્રદેશમાં કેવળ કર્મોની નિર્જરા અર્થે, ઉપસર્ગોની સામે જઈ, માત્ર સમભાવના અવલંબનથી પ્રભુ વિચર્યા, અને સમતા રસમાં તરબોળ રહી આવી પડતાં દરેક કષ્ટોને સહ્યા.

એકદા વિહરતાં પ્રભુ કાદંબરી નામા ભિષણુતાના અવતાર સમી અટવીમાં આવી ચઢયા. કુંડ સરોવરના કાંઠા નજીક કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં લીન થઈ રહ્યા. દરમીયાન લાંબા કાળથી પુંઠ-પકડી રહેવા છતાં વૈરનો બદલો નહિં લઈ શકવાથી, જેને તીવ્ર તપ તપીને મેઘમાળી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નામા દેવપણાની રિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે એવા કમઠજીવે જ્ઞાનોપયોગથી પ્રભુની આ દશા નિહાળી અને તરત જ તેનો ચીરકાળ સંચિત ક્રોધ દાવાનળ સળગી ઊઠયો. વેરની વસુલાત કરવાનો નિરાધાર કરી લઈ, સ્વ શક્તિ વડે એકદમ ચોતરફ અંધકાર પ્રસારી આકાશને ઘમઘોર બનાવી મુશળધાર વરસાદ શરૂ કર્યો. પહાડમાંથી પડતાં બૃહત્ જળ-ધોધ સમ જળ ચોતરફ ઉભરાવા માંડયું. આવકનું પ્રમાણ વધી પડયું એટલે એ વધતું વધતું ઉંચે ચઢયું. ધ્યાન મગ્ન પ્રભુ એમાં બુડવા લાગ્યા. જોત-જોતામાં ગ્રીવાને ડબોળી લઈ જળ વધતું વધતું નાશિકાના અગ્રભાગ સુધી આવી ચુકયું. કમઠજીવ વૈરના પ્રતિશોધથી નૃત્ય કરવા લાગ્યો છતાં ચરમદેહીને મરણાંત ઉપસર્ગો પણ મારી શકે જ કેવી રીતે ?

આસન પ્રકંપથી ધરણેંદ્રે ઉપયોગ મૂકતાં જ્ઞાનદર્પણમાં જોયું કે ‘ અહો, જેના ઉપકાર વારિથી હું આ સ્થાને આરૂઢ થયો છું એ ઉપકારી મહાત્માને શીરે મહાન્ કષ્ટ આવી પડયું છે અને તે પણ મારા નિમિત્તનું ! સત્વર દેવી પદ્માવતી યુક્ત પરિવાર સહ ત્યાં આવી ખડો થયો અને દેવી પદ્માવતીએ સ્વ મસ્તક પર પ્રભુને અદ્ધર ધારણ કર્યા જ્યારે ધરણેંદ્રે સ્વ ફેણાઓ વિકુર્વી એવું તો છત્ર વિસ્તાર્યું કે પાણીનું એક બુંદ પણ પ્રભુના દેહ પર પડી ન શકે. અહીં મેઘમાળી કમઠના બળનો છેડો આવ્યો. તેની શક્તિનું દેવાળું નિકલ્યું. પરાજય પામી, દેવ મેઘમાળી આરંભેલ કાર્યને સંકેલી લઈ, સ્વ સ્થાનકે પાછો ફર્યો. ધરણેદ્રના ઉપાલંભથી તેને ભાન થયું કે પોતે ત્રણ જગતના નિષ્કારણ બંધુ સમાન પ્રભુ પર ઉપસર્ગ કરવામાં તીવ્ર પાપ સેવ્યું છે. એટલે સહજ પશ્ચાતાપ રૂપી અગ્નિથી એનું અંતર જળવા લાગ્યું. એટલા પુરતો એણે લાભજ થયો.

દુઃખોના ડુંગરા વટાવી પ્રભુશ્રી સદૈવકલ્યાણ વર્તતા દુર્ગમાં પ્રવેશી ચુકયા. અપૂર્વ એવા કેવળજ્ઞાનની તેમને પ્રાપ્તિ થઈ. ત્યારથી જ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સતત ઉપદેશ વારિથી સકળ જગતને સિંચન શરૂ કર્યું તેઓશ્રી એવા શુભકર્મી હતા કે સારાયે ભારતવર્ષમાં એમણી યશઃ કીર્તિ પ્રસરી રહી. વિધર્મીઓ જૈન શાસન કિંવા જૈન ધર્મને તેમના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. તેમની મૂર્તિઓ સંખ્યાતીત ભરાઈ, જૂદા જૂદા સ્થાનકે પ્રતિષ્ઠિત થઈ. હજાર અધિક આઠ નામથી તેઓ પ્રસિદ્ધિને પામ્યા. વીતરાગ એવા તેઓશ્રીના અંતરમાં નતો ધરણેંદ્ર પર રાગ હતો કે નતો કમઠ–મેઘમાળી પર દ્વેષ હતો. ઉભય પર સમાન ભાવ છતાં જનતામાં તેમની ચમત્કૃતિ વધી પડી. ભક્ત એવા ધરણેંદ્ર–પદ્માવતી, માનતાના પૂરક બન્યા એટલે ચમત્કાર ત્યાં નમસ્કાર વધી પડયો.

જેમના શાસનમાં અત્યારનો જૈન ધર્મ કિંવા જૈન સંઘ ગણાય છે એ ચોવીશમા ચરમજીનનું નામ શ્રી વર્ધમાન સ્વામી, વર્તમાન જૈન જનતાના એ નજીક ઉપકારીને વિદ્યમાન જૈનાગમના તે આદ્ય પ્રરૂપક–ક્ષત્રીયકુંડ નગર એ તેમની જન્મભૂમિ–સિદ્ધારથભૂપને ત્રીશલા રાણીના એ પુણ્ય શ્લોકી પુત્ર. તેઓશ્રીના ગર્ભમાં આવ્યા પછી દરેક પ્રકારે રાજવીના મંદિરમાં વૃદ્ધિ થતી ચાલી એટલે નામ સ્થાપન કાળે એ હેતુ ધ્યાનમાં રાખી વર્ધમાન કુંવર એવું અર્થસુચક નામ રાખ્યું. સુવર્ણ વર્ણી કાયા વાલા પ્રભુશ્રી દ્વિતિયાના ચંદ્ર સમ વધવા લાગ્યા. તેમનું જીવન જરા વિસ્તારથી જોવાની જરૂર છે કેમકે વર્તમાન જૈન જનતાનું એ કેંદ્રસ્થાન છે.

શ્રી રૂષભદેવને સમકિત ફરસ્યા પછી તેરમે ભવે જીનત્વ પ્રાપ્ત થયું. શ્રી શાંતિજીનને બાર, શ્રી અરિષ્ટનેમીને નવ, શ્રી પાર્શ્વનાથને દશ અને શ્રી વર્ધમાનને સત્તાવીશ. એ સિવાયના તીર્થંકરોને ત્રીજે ભવે કાર્યનિષ્પત્તિ થઇ છે. એ ઉપરથી ચરમજીનનું ભવ ભ્રમણ સવિશેષ છે તો તે તરફ ઉડતી નજરે ફેંકી દઇએ. તે જાણવાથી તેમના અંતિમ જીવનના અંકોડા મેળવવા સુલભ થઈ પડશે;

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નયસાર નામા ગ્રામ્યપતિનો ભવ એ સમ્યકત્વ પ્રાપ્તિનો ઉષ:કાળ. સામાન્ય દશા અને નહિં જેવું જ્ઞાન આમ છતાં સરળ હૃદય ખરૂં, એટલે ભૂમિકા શુદ્ધ. એકદા વનમાં કાષ્ટ લેવા નયસાર ગયેલ ત્યાં અકસ્માતિક રીતે વિખુટા પડેલા એક સાધુ મહાત્માનો એને યોગ થયો. ભોજનવેળા હતી એટલે નયસારે આહાર વાપરી લેવા વિનંતી કરી અને ભાવપૂર્વક મુનિને આહાર વહોરાવ્યો, આ રીતે સુપાત્રદાનથી મહાપુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું. એમાંથી પરિવારી મહાત્માની સાથે જઇ એમના સાથ ભેળા કર્યા. પરોપકારી સંતે છુટા પડતાં આ ભાદ્રિક જીવને કહ્યું.-

ભાઇ, ત્હેં મને દ્રવ્ય માર્ગ દેખાડયો તો હું ત્હને આત્માનો ભાવ માર્ગ બતાવું, એમ કહી નમસ્કારરૂપ મહામંત્ર ત્હેને સમજાવ્યો. નિર્ગ્રંથ એવા સાધુજી પ્રત્યે મૂળથીજ નયસારને બહુમાન ઉદ્‌ભવ્યું તો હતું તેમાં અણમૂલા મહામંત્રની પ્રાપ્તિ કરાવી એટલે કુદરતી રીતે અનગાર પ્રત્યે હૃદય પૂર્ણભક્તિથી વળ્યું. કર્મરાજે વિવર દીધું એટલે આજીવન એનું ચિંતન મનન ચાલુ રહ્યું અર્થાત્ સમ્યકત્વ લાધ્યું. કાળકરી નયસાર જીવ બીજા ભવમાં દેવપણાની રિદ્ધિ પામ્યો. ત્રીજો ભવ એટલે શુભાશુભનો સંયોગ કિંવા કીર્તિના શિખરેથી ભવસાગરના ઉંડા ગર્તામાં પતન રૂપ કાળ ! શ્રી રૂષભેશ્વરના જગત્પ્રસિદ્ધ વંશમાં ચક્રી ભરતેશ્વરને ત્યાં પુત્ર પણે જન્મ. મરિચી એવું નામ પડયું. બાલ્યકાળથીજ નિવૃત્તિ માર્ગની અભિલાષા. પ્રથમ જીનના શાસનમાં મરિચી સાધુ થયા. આમ અંતરના ઉછળતા વેગે સંસારના વિલાસોને ઠોકર તો મારી છતાં મુનિજીવનના અસિધાર સમા નિયમો આકરા લાગ્યાં, કાયા યંત્ર માફક કામ કરી રહી છતાં મન બળવો પોકારી ઉઠયું એટલે ત્રિદંડી વેશનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. મુનિ એવા મરિચીને જેમ ઘેર પાછા ફરવું ઉચિત ન લાગ્યું તેમ સાધુ જીવનમાં દંભ ચલાવવો ઠીક ન લાગ્યો. પોતાની શિથિલતાને ધ્યાનમાં રાખી, તેના ચિન્હ સુચક ઉક્ત નવા વેશની રચના કરી.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

વિચરવાનું તો પ્રભુશ્રીની સાથેજ રાખ્યું. તે ધર્મના જીજ્ઞાસુને પ્રભુશ્રીનો ધર્મ સંભળાવતાં, પોતાની અશક્તિ જાહેર કરતાં, અને દિક્ષાના પિપાસુને શ્રી રૂષભજીન પાસેજ મોલકતાં.

એકદા ભરત રાજે પ્રભુ મુખથી સાંભળ્યું કે મરિચીનો આત્મા આ અવસર્પિણીમાં કાળમાં ચરમજીન શ્રી વર્ધમાન તરિકે થશે. વળી તેજ આત્મા મૂકાપુરીમાં (મહાવિદેહ) ચક્રવર્તી અને આ ભારતવર્ષમાં પ્રથમ વાસુદેવ પણ થશે.

ગુણગ્રાહી ભરતરાજ પાછા ફરતાં મરિચી પાસે આવ્યાને પ્રદક્ષિણા દઇ વંદન કરવા લાગ્યા કે—

“ભો મરિચી દુનિયામાં જે સર્વોત્કૃષ્ટ પદવીઓ ગણાય છે તે સર્વનો તું ભોક્તા થશે એ ત્હારૂં સત્વ અપૂર્વ છે. આમ છતાં હું જે ત્હને વંદન કરી રહ્યો છું તે નહિં કે ત્હારા આ ત્રિદંડીવેશને, કિંવા નહિં કે ત્હારી ભાવિકાળની એ પદવીઓને ! તું ચક્રીને વાસુદેવ થશે એથી મને કંઇ સંબંધ નથી, પણ ભાઇ તું શ્રી મહાવીર નામે આ ભરતભૂમિમાં અંતિમ જીન પણ થઇશ. હું ત્હારા એ સ્વરૂપને ઉદ્દેશી નમન કરૂં છું. નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ નિક્ષેપે જીન વંદન થઈ શકે છે એ નિયમે હું વાંદી રહ્યો છું.” પછી ચક્રી તો વિદાય થયા. પણ આ બધું શ્રવણ કરનાર મરિચીનો જીવ ઝાલ્યો ન રહ્યો.

જ્યારે પિતાશ્રી તત્વની ઉંચી ભૂમિકા પર ઉભા રહી, ભાવ નિક્ષેપાનું–આત્માની અંતિમ દશાનું–બહુમાન પ્રતિપત્તિ (પ્રણામ) દ્વારા કરી રહ્યા હતાં, ત્યારે ભાઇશ્રી મરિચી કુલીનપણાની ઉત્તમતાના વિચારમાં ધરકાવ બની કોઈ જૂદી જ દિશામાં જઈ રહ્યા હતા ! જે પરિસ્થિતિથી ભરતચક્રીના કર્મો નષ્ટ થયા તે જ પરિસ્થિતિએ મરિચીને નવા કર્મોનું સંગ્રહસ્થાન બનાવ્યો. આત્મ પરિણતિ પર કર્મ–બંધનનો આધાર છે તે યથાર્થ છે. આત્મા નિમિત્ત વાસી છે. એ સાચું છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

મરિચી વિચારે છે કે અહો, મારૂં કુળ કેવું ઉત્તમ! અરે એની ઉચ્ચતા તો વર્ણનાતીત છે કેમકે એ ઇક્ષ્વાકુવંશમાં, અરે એ નાભિ વંશમાં મારા દાદા એવા ઋષભદેવ એ આ અવસર્પિણી કાળમાં થનાર ચોવીસ તીર્થંકરોમાંના પ્રથમ તીર્થપતિ! મારા પિતા એવા ભરતરાજ એ ચક્રવર્તી રૂપ દ્વાદશીના પહેલા ચક્રી, અને તેમનો પુત્ર હું, આ ભારતી માતાના કંઠમાં શોભતી નવશેરી માળાના મણિઓ તુલ્ય વાસુદેવમાંનો પ્રથમ વાસુદેવ! ધન્ય છે તે વંશને કે જેમાં આવા ઉત્તમ કોટિના આત્માઓ જન્મ ધારણ કરે છે. અરે, દૂર જવાની શી જરૂર છે? જુઓને મારે જ એ ત્રણ પદવીઓનો ભોગ લખાયેલો છેને! વાસુદેવ ચક્રવર્તી અને તીર્થપતિ રૂપ, આ વિશ્વમાં મનાતી મહાન્ પદવીઓનું ત્રિક મને પ્રાપ્ત થવાનું. ખરેખર મારી કુલીનતાની તોલે કોઈ આવી શકે તેમ જ નહિં. મારા સરખું ઉંચ કુલીનપણું ભાગ્યે જ કોઇને પ્રાપ્ત થયું હશે!

આ સાધારણ પ્રકારની વિચારણા ન હતી, પણ 'હુંપણાનો' અભિમાન હતો તેથી જ્ઞાનીપુરૂષો કહે છે કે મરિચીએ કુળનો મદ કરી અહીં જ 'નીચગોત્ર' કર્મનો દારૂણ બંધ બાંધ્યો. જેની તીવ્રતા એટલી ઉગ્ર હતી કે ભોગવતા અવશેષ રહેલ દળિયા ખુદ તીર્થંકર ભવમાં પણ ઉદય આવ્યા. તેથી જ જ્ઞાનીઓ 'બંધ સમયે' ચેતવાનું કહે છે.

આગળ ચાલો. કર્મે મારેલા સખત ફટકાની વાત તો હજુ હવે આવે છે. ત્રિદંડી મરિચીએ સાધુઓ સહ વિહારતો ચાલુ રાખ્યો હતો પણ ચારિત્રમાં શિથિલ હોવાથી એ સાધુ મહાત્માઓ તેમની કોઈ પ્રકારની શુશ્રુષા કરી શકે તેમ નહોતું. આવી સ્થિતિમાં એકદા મરિચી માંદા પડી ગયા ત્યારે તેમને પોતાની શુશ્રુષા કરે તેવા એક શિષ્યની આવશ્યકતા જણાઈ આવી. આમ છતાં સાજા થયા એટલે પેલી વાત સ્મૃતિપટમાંથી ભુંસાઈ પણ ગઈ અને બોધનું કાર્ય પૂર્વવત્ ચાલવા લાગ્યું. ધર્મ તો પ્રભુના માર્ગમાં છે એ દૃષ્ટિબિંદુ હજુ પર્યંત અણવિસર્યું હતું.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પણ ભવિતવ્યતાએ બાજી પલટી, રાજપુત્ર કપિલનો અચાનક યોગ મરિચીને થયો. તત્ત્વની વિચારણા ઉભય વચ્ચે શરૂ થઈ. કપિલને સંયમના ભાવ થયા એટલે મરિચીએ સ્વશિથિલતા દર્શાવી પ્રભુના પંથમાં જવા સુચવ્યું. પણ આ તામસી સ્વભાવી રાજપુત્ર એકદમ માને તેવો નહોતો, એણે સામો પ્રશ્ન કર્યો–'ત્યારે શું તમારા માર્ગમાં સર્વથા ધર્મ નથી જ ?'

અણીનો સમય આવી પડ્યો. ખરી કસોટીની પળ! એ ઉત્તર ઉપર જ ઘોર વાદળ ઘેરાયું, મરિચીને યાદ આવ્યું કે મારે એકાદા ચેલાની અગત્ય હતી તેવો આજે આ મળી ગયો. લાલસા કિંવા હોણહારે લક્ષ્ય ચૂકાવ્યું. જવાબમાં 'અહીં પણ ધર્મ છે અને ત્યાં પણ ધર્મ છે' એવું સંદિગ્ધ વચન કહ્યું. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે–એ ઉત્સુત્ર વચન કહેવાય. એટલે કોટાકોટિ પ્રમાણ સંસાર ભ્રમણ એથી વધ્યું. વાત સમજાય તેવી છે કે પ્રથમજીનના સમયમાં થયેલા નયસાર જીવ (મરિચી) ને એટલું બધું ભટકવું પડ્યું કે જે ગાળામાં બીજા બાવીસ તીર્થંકરો થઈ ગયા. એટલે કે સંયમ માર્ગરૂપી, શીવ સુંદરીના પ્રાસાદની ચાવી હાથ આવ્યા છતાં પ્રમાદવશથી એને એવી રીતે ગુમાવી દીધી કે જે સત્વર હાથ લાગી જ નહિ.

મરિચી કાળ કરી દેવ રિદ્ધિના ભોક્તા થયા, પછી તો જે નવિન વેશના એ નિર્માતા હતા, જેના પર એમની મૂર્છા હતી, તેની એમણે પ્રાપ્તિ થવા માંડી. પાંચમા અને છઠ્ઠા ભવમાં દ્વિજ કુળમાં જન્મી પ્રાંતે ત્રિદંડી થયાં ને ચીરકાળ પર્યંત એ સાધનામાં રક્ત રહ્યાં. સાતમો દેવભવ કરી પાછા આઠમામાં એજ દ્વિજ ને એજ ત્રિદંડીકપણું! એનો ક્રમ નવમાથી પંદરમા સુધી ચાલુ રહ્યો! અહીં જોવા–સમજવાની વાત એટલી જ છે કે જે પર મૂર્છા–વાસના ચોંટી તેની પ્રાપ્તિ પુનઃ પુનઃ થયા કરે છે. વળી ત્રિદંડી જીવનમાં કષ્ટ ને અજ્ઞાનતપ ઓછાં નથી આચરતાં પણ એની ફળ પ્રાપ્તિ પાંચમા દેવલોકથી આગળ નથી જઈ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શક્તિ, એથી જ જ્ઞાનપૂર્વકની કરણીના મૂલ્ય જ્ઞાનીઓએ વધારે દર્શાવ્યા છે. અસ્તુ.

સોળમા ભવમાં વિશ્વભૂતિ નામા યુવરાજ પુત્ર થયા. કર્મના પાતળા પડવાથી કિંવા સંચિત કરેલી વાસના ઘટવાથી-અંતરાય કર્મ તૂટવાથી-અતિ બળાઢ્ય દશાવાળા વિશ્વભૂતિએ ભાગવતી દીક્ષા લીધી. માસખમણ જેવા તીવ્ર તપથી કર્મ ઇંધનને બાળતાને, જેમનું શરીર તપતપીને શુષ્કપણાને પામ્યું છે એવા તે તપસ્વી, પારણે એક વેળા મથુરામાં ગોચરીએ જઈ રહ્યા હતાં. અચાનક દોડતી ગાયના ધક્કાથી ભૂમિ પર પડી ગયા. બનેલું એમ કે તેમનો જ પિત્રાઈ ભાઇ વિશાખનંદી ત્યાં જાનમાં આવેલો તેને આ નજરે દીઠું. તરત જ તેની સ્મૃતિમાં સંસારાવસ્થામાં વિશ્વભૂતિએ માત્ર એક મુષ્ટિપ્રહારથી સારાયે કોઠના વૃક્ષના કોઠા નીચે પાડેલાં તે બળવાન દશા તાજી થઈ એટલે એને હસવું આવ્યું, સહસા બોલી જવાયું કે-તમારૂં તે શૌર્ય કયાં ગયું?

બસ! પાછી પરિસ્થિતિ બદલાઇ ગઈ! પુનઃ એકવાર આંતર યુદ્ધમાં કર્મ રાજાનો વિજય થયો. તપસ્વી, ભાઇના વ્યંગે સ્વધર્મ ભૂલ્યા! '**क्षमा वीरस्य भूषणम्**' રૂપ મુદ્રાલેખ વિસરી જઇ, ગર્વે ભરાણા. તપનુ અજીરણ ક્રોધ કહેવાય છે, તેના પાશમાં પડયા. અહિંસાના ફીરસ્તા મટી વૈરના શોધક બન્યા. લાગલાજ ગાયને પકડી પાડી શીંગડા પકડી તેને આકાશમાં ભમાવતા સ્વ પરાક્રમની પ્રતિતી કરાવવા લાગ્યા. એટલું અધુરૂં હોય તેમ પાછુ ત્યાં તપબળે અતિ બળવાન થવાનું નિયાણુ કર્યું. સમજુ છતાં ભાન ભૂલી મૂઢ બન્યા ને એ રીતે કાચના ટુકડા માટે હાથમાં આવેલ ચિંતામણી રત્ન ગુમાવી દીધું. કિનારે આવ્યા ન આવ્યા ત્યાં તો પાછા ભર સમુદ્રે તણાયા! એજ ભાવિ! કરેલ તપ નિષ્ફળ જતોજ નથી. સત્તરમે ભવે મહાશુક્ર દેવલોકે દેવ થયાને નિયાણાના પ્રતાપથી અઢારમા ભવમાં પોતનપુર નગરમાં પ્રજાપતિ રાજાને ઘેર કે જેમણે રૂપથી અંધ બની સ્વપુત્રી મૃગાવતીને

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પોતાની ભાર્યા બનાવી હતી; તે મૃગાવતીની કુક્ષિએ પુત્ર પણે અવતર્યા, માતાએ સાત સ્વપ્નો જોયા હતાં એટલે ને બળદેવનો જન્મ પ્રથમ થયેલ હોવાથી આ પુત્ર વાસુદેવ થશે એવાં નિમિતજ્ઞોના વચન ખરાં થયાં. પુત્રના લક્ષણ પારણામાંથી જણાય' એ ઉકિત અનુસાર વાસુદેવ ત્રિપૃષ્ટ બાળપણાથી પરાક્રમો દેખાડવા લાગ્યા. એ વાત ઉડતી અશ્વગ્રીવ નામા પ્રતિવાસુદેવના કર્ણપર પહોંચી. રાજ્ય સંપત્તી એકઠી કરતાં જેનાં પળીયાં પણ સફેદ થઈ ચુકયા છે એવા તે વૃદ્ધ રાજવીને શંકા થઈ કે આ બાળ ત્રિપૃષ્ટ મારૂં આધિપત્ય ખુંચવી તો નહિં લે! ત્યારથીજ તેને મારવાના ઇલાજો લેવા માંડયા, પણ દૈવને તે મંજુર ન હોવાથી સર્વે પ્રયાસો વિફળ નિવડ્યા. 'કોલ ખોદે ને ભોરિંગ ભોગવે' એ કહેતી અનુસાર સારી જીંદગી સુધી મહેનત લઈ રાજ્યરિદ્ધિ સંપાદન કરી, જ્યાં પ્રતિવાસુદેવ અશ્વગ્રીવ શાંતિથી ભોગવવાનો વિચાર કરે છે ત્યાં તો શાશ્વત કાનુનની અટલતા ઉપસ્થિત થાય છે અને વાસુદેવના હસ્તે પંચત્વ પામે છે. એ રીતે ત્રિપૃષ્ટ અર્ધ ભારતનો સ્વામી બને છે. એ વેળા એની સત્તાનો ડંકો સર્વજયી તરીકે વાગી રહે છે, મનમાન્યા ભોગો ભોગવતાં એ નિયાણુ કરનાર આત્મા આરંભ સમારંભ પ્રતિ કે કર્ત્તવ્યાકર્ત્તવ્ય તરફ અથવા તો પુન્ય પાપ સામે જરાપણ દ્રષ્ટિ ફેંકતો નથી. સ્વચ્છંદી જીવન ગાળે છે. અને અવર્ણીય નાદિરશાહી વાપરે છે. કાયદો તો તેની જિહ્‌વાના ટેરવે રમતો હોય છે!

એકજ પ્રસંગ લઇએ. શય્યાપાળે સંગીત રસમાં લીન બની વાસુદેવ નિદ્રિત થયા છતાં વાદ્યવાદન ચાલુ રખાવવા રૂપ કાર્ય કરી, આજ્ઞાનું ઉલંઘન કર્યું. અચાનક ત્રિપૃષ્ટ જાગી ગયા. આ કાર્ય જોતાંજ શય્યાપાળ પર તેનો ક્રોધ અમાપ વહી રહ્યો. પોતાની ' આજ્ઞાનો ભંગ ' એ એણે મન એટલો મોટો ગુન્હો થઈ પડયો કે ઉકળતું સીસુ શય્યાપાળના કાનમાં રેડાવી બદલો લીધો અર્થાત્ મરણાંત શિક્ષા કરી.

ટુંકમાં કહીએ તો દારૂણ કર્મ સંગ્રહ વાસુદેવના ભવમાં કર્યો.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

એટલે ૧૯ મા ભવમાં મરિચી જીવ સીધો સાતમી નર્કમાં ઉચીમાર્યો બાંધેલ કર્મોના પરિપાક ભોગવવા અર્થે સંચર્યો. તેત્રીશ સાગરોપમ જેવા અતિ લાંબા કાળ પર્યંત અકથ્ય વેદનાનો અનુભવ કરી, વીસમા ભવમાં તિર્યંચ જાતિમાં સિંહપણે ઉપન્યો. ત્યાંથી ચોથી નર્કમાં જવા રૂપ એકવીશમો ભવ.

બાવીશમા ભવમાં મનુષ્યત્વ મેળવી, શુભ કરણી કરી તેથી ત્રેત્રેવીશમા ભવે મૂકા નગરીમાં પ્રિયમિત્ર નામા ચક્રવર્તી થયા. પ્રાંતે શ્રીપોટિલાચાર્ય પાસે પ્રવ્રજ્યા લીધી. તીવ્ર તપ તપ્યા. ક્રોટિવર્ષનો દિક્ષા પર્યાય પાળ્યો. ત્યાંથી કાળ કરી 'મહા શુક્રદેવલોકે' દેવ થયા.

હવે નયસાર કિંવા મરિચી જીવનો ઉત્ક્રાંતિ સમય આવે છે. પ્રથમની સામાન્ય કક્ષામાંથી એકદમ જોરથી તે આગળ આવ્યો પણ સંયમનો રંગ ચોળમજીઠ સદશ ન હોવાથી તીર્થંકરનો યોગ મલ્યા છતાં કાર્ય સિદ્ધિ ન થઈ અને કર્મ પ્રપંચમાં એવી વિચિત્ર રીતે વિંટાયો કે એ ચક્રાવાથી કેમે કરી છેડો હાથ ન આવ્યો. એમાં તો ઘણો કાળ વ્યતીત થયો; ત્યાં પુનઃ એ પૂનિત માર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ, પણ ગર્વે હણાઈ નિયાણુ કરી ફરીથી પરાધિન દશા વહોરી લીધી. આ પછી તો કર્મરાજે અતિ દારૂણ બોધપાઠ શિખવાડયા. આત્મા અનુભવની વેદી પર બરાબર ઘડાયો, એટલે એની શુદ્ધ ઠેકાણે આવી, તેથી જ ચક્રીભવમાં અધિકાર પ્રાપ્ત થયા છતાં એની મમતામાં લીન ન બની બેઠો. સ્વમાર્ગ નિષ્કંટક કરવા કમર કસી, તીવ્ર તપરૂપી કૃપાણ હાથમાં લીધી. પચીશમા નંદન શ્રેષ્ટિ ભવે તેનો બરાબર ચમકારો દેખાડી દીધો. આત્માની અમાપ શક્તિનું દર્શન કરાવ્યું. માસક્ષપણો કરી વીશ સ્થાનક તપની આરાધના પણ આ ભવમાં જ કરી. એક લાખ વર્ષ પર્યંત નિરતિચારપણે દિક્ષા પાળી ને તીર્થંકર નામકર્મ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

મિકાચિત કર્યું. અવસાન કાળે જે સંલેખના પૂર્વક સમાધિ સાધી તે આજે પણ રોમાંચ ખડા કરે તેવા ઉંડા રહસ્ય વાળી લાગે છે.

દશમા પ્રાણત કલ્પમાં દેવપણાની રિદ્ધિ પામ્યા. એ છવીશમો ભવ, આ રીતે શ્રીમહાવીર પ્રભુના પૂર્વ જન્મોમાં આપણે ડોકિયું કરી ચૂક્યા. પ્રારંભમાં નયસાર, સરળ ગામડીઆના જીવનમાંથી ઉત્તમ નિમિત્તના યોગથી એકદમ કેટલી ઉત્ક્રાન્તિ કરે છે તે આપણે એના મરિચી જીવનમાં જોયું. આમ છતાં એ પ્રગતિમાં ઉંડે સમ્યક્જ્ઞાન ઉચિત પ્રમાણમાં ન હોવાથી કષ્ટો દેખતાં જ આત્મા શિથિલતાનું શરણુ લે છે, અને પછી તો એક પગલું ચુકનાર જેમ ગબડવા માંડે તેમ ગર્વ, કુલીનતા અને ઉત્સુત્ર પ્રરૂપણાના ભયંકર વટોળીયામાં અટવાય છે. કર્મના અચળ સિદ્ધાન્તમાં ચક્રીપુત્ર કે તીર્થંકર પૌત્રની જરા માત્ર સ્હે કામ લાગતી નથી એટલે બંધન પછી પરિપાકનો કાળ આવતાં જે સ્થિતિ થાય છે તે આપણે જોઈ. જ્યાં પ્રવજ્યા સ્વીકારી કંઈક ઉપર આવવા યત્ન વિશ્વભુતિ ભવમાં આરંભે છે ત્યાં તો અભિમાન અસ્વાર થઈ પુનઃ નિયાણાના બંધનરૂપે પાછો ભવઅટનના અગાધ ગર્તામાં હડસેલે છે. આમ બરાબર ટીપાતા, કુટાતા, જ્યારે તે આત્મા તપ તપીને, જ્ઞાન સુધાનુપાન કરીને, સમતા રસના ઘુંટડા ગળી જઇને, બાહ્ય શત્રુઓમાંથી મન ખસેડી લઈ, ખરા એવા અભ્યંતર રિપુઓની સહ બાથ ભીડવામાં દ્રઢતાથી રોકાય છે ત્યારે જ રખડપટ્ટીમાંથી તે ઉંચો આવી સત્યના દર્શન કરે છે. પછી જ એની સાધનામાં પૂર્ણપણે મંડી જાય છે. સ્વપરના કોયડા ઉકેલવા માંડે છે. અને નંદન ભવમાં એને સંપૂર્ણ પ્રતિતી થઇ જાય છે કે હવે જ મને ખરો માર્ગ લાધ્યો છે' અને સાથે સમજી લે છે કે હજુ મારે અરિદળની વિસ્તૃત છાવણીમાં થઇને મારો માર્ગ કાપવાનો છે છતાં અંતર સાક્ષી પૂરે છે કે એ કરી શકવા જરૂર હું શક્તિવાન થઇશ. આમ સુખ દુઃખના ચક્રે ચડેલ નયસાર, ગ્રામ્યવાસી છતાં આત્મબળે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કેટલો આગળ આવી ગયો અને સત્તાવીશમા ભવે ક્યાં પહોંચ્યો તે હવે જોઇએ.

દશમા સ્વર્ગમાંથી નયસાર જીવ સત્તાવીશમાં ભવે ભરતક્ષેત્રમાં આવેલા બ્રાહ્મણ કુંડ નગરવાસી રૂષભદત્ત દ્વિજને ઘેર, ભાર્યા દેવાનંદાની કુક્ષિમાં ચવ્યો યાને ગર્ભપણે ઉત્પન્ન થયો. નીતિકારોએ પઠનપાઠનના નિયમને અનુલક્ષી ચારવર્ણમાં બ્રાહ્મણ જાતિને અગ્રપદ આપેલું છે છતાં, સ્વભાવ પર લક્ષ આપતાં એ ક્રમ ફેરવેલો છે એટલે પ્રાયે એ જાતિનો માંગણ સ્વભાવ ગણાય છે, એનામાં ક્ષાત્રતેજ કે સ્વાશ્રય ઓછો દેખાય છે એથી ધર્મપ્રવર્તકોમાં નેતૃત્વ ક્ષત્રિય જાતને ભાગે જાય છે. કહેવામાં આવ્યું છે કે 'બળદેવ. વાસુદેવ, ચક્રવર્તી કે તીર્થંકર જેવા શ્લાઘનીય પુરૂષોનો જન્મ ઉચ્ચ મનાતા ક્ષત્રિય કુલોમાં જ થાય છે,' તો પછી નયસાર જીવ કે જે આ ભવમાં શ્રીમહાવીર તરિકે ચરમજીન થવાના છે તેઓનું આગમન દ્વિજગૃહે કેમ? સિદ્ધાંતકારો તેનો તોડ આણતા કહે છે કે 'તે જીવે મરિચી ભવે કુળમદ કરી જે નીચગોત્ર કર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતું, તેનો અવશેષ વેદવો બાકી રહ્યો હતો જેથી તેમનો ક્રમ ધોરી માર્ગથી વિપરીત થયો. નાચીકુદીને તીવ્રતમ કર્મ બાંધવાથી આટલી હદે એનો વિપાક ભોગવવો પડે છે! એમણે આ ભોગ કેવળ બ્યાશી અહોરાત્ર વેદવાનો હતો, વળી સિદ્ધાન્તિકોના મત મુજબ તીર્થંકર આદિ મહાપુરૂષો કર્મવશાત્ બ્રાહ્મણ આદિ માંગણ કુળોમાં ગર્ભપણે ઉપજે છે છતાં તેમનો જન્મ એ ઘરોમાં થતો નથી, કેમકે શક્રેંદ્રનો એ આચાર છે કે આવા સંજોગોમાં તે ગર્ભની ફેર બદલી કરે છે. જ્યારે આવો બનાવ બને છે ત્યારે વિશ્વપર એ આશ્ચર્ય તરિકે મનાય છે. વારે ઘડીયે આવા આશ્ચર્યો ઉદ્‌ભવતા નથી, એ તો અનંતા કાળે એકાદ વાર બની જાય. દેવેંદ્ર શકિત પ્રભાવે આ કાર્ય એવી રીતે કરી દે છે કે સામાન્ય પ્રજ્ઞાવંત માનવીના જાણ્યામાં પણ એ આવતું નથી. વળી ગર્ભની બદલી જેવું કાર્ય

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

અતિ મહાભારત નથી, આજે પણ નિષ્ણાત ચિકિત્સકો સાધનો દ્વારા તે વિનાદોષે કરી શકે છે.

અત્રે કહી લેવું ઉચિત છે કે કેટલાક લેખકો, સ્વબુદ્ધિના ગૌરવમાં વિહરી, આ ગર્ભહરણમાં તેમજ બીજા કેટલાક પ્રભુશ્રીના ગૌશાલિક સાથના પ્રસંગમાં શ્રદ્ધા ધરતા નથી, અને તેને કલ્પિત કહેવા તૈયાર થાય છે, એમાં તેઓની ઉતાવળને અલ્પબુદ્ધિ જ તરી આવે છે કેમકે આ વસ્તુઓ જો જૂદા જૂદા દૃષ્ટિબિન્દુઓથી વિચારવામાં આવે તો સહજ ગળે ઉતરે તેવી છે. એમાં અતિશયતા જેવું કંઈજ નથી. કર્મની શક્તિ અચિંત્ય છે અને એ નિયમે પુદ્ગલમાં અજબ શક્તિ છુપાયેલી છે. કિમિયાગર દ્વારાજ તે દ્રષ્ટિનો વિષય થઈ શકે છે. વળી પૂર્વકાળના ભવભીરૂ ને અનુપમ પ્રભાવી ભદ્રબાહુ સ્વામી, સિદ્ધસેનજી, હરિભદ્રસૂરિ, હેમચંદ્રસૂરિ જેવા પ્રબળ મહાપુરૂષો એ વાત સ્વીકારે છે તો પછી આપણા સરખા તુચ્છ બુદ્ધિ જીવો માટે શ્રધ્ધેય હોય તેમાં આશ્ચર્ય જેવું છે પણ શું ! બસો વર્ષ પૂર્વેના માનવીને કોઈએ એમ કહ્યું હોત કે મુંબાઇ બેઠા અમદાવાદમાં રહેનાર સાથે વાતચિત થઈ શકે છે તો તે વખતે શું એ ખરૂં માનત ? છતાં આજે આપણે નજરોનજર એ બનતું અનુભવી રહ્યા છીએ. એ ન્યાયે કેટલીક બાબતો જે આજે આપણને કલ્પનાનો વિષય લાગે તે એ વેળા સહજ હોય. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ને ભાવના પરિવર્તનમાં કંઈ પણ અશકય જેવું નથી.

ક્ષત્રીકુંડ નગરના સ્વામી સિદ્ધાર્થની રાણી ત્રીશલા દેવીની કુક્ષીમાં બાકીનો સમય વ્યતીત કરતાં અવધિજ્ઞાન યુક્ત રહ્યાં. એ દરમીઆન માતાનો પોતા પ્રત્યે અસીમ સ્નેહ જોઈ ભક્તિથી આકર્ષાઇ, વળી બીજા સંતાનોને જનેતા પ્રત્યે ભક્તિવંત થવા રૂપ ઉદાહરણ પુરૂં પાડવા, માતાપિતાની હૈયાતિમાં સંયમ ન સ્વીકારવો એવો અભિગ્રહ લીધો. આ પ્રતિજ્ઞા કરવામાં ચારિત્ર માટે ભાવની ખામી હતી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

એમ નથી માનવાનું. એનો આશયતો એટલો જ હતો કે માતાપિતાને પોતાના વિરહથી દુઃખ ન થાય. વિનયી પુત્રની એ ફરજ.

ચૈત્ર માસની શુકલ ત્રયોદશી, એ અંતિમતીર્થપતિનો જન્મ દિન ત્રિલોકના નાથનો જન્મ એટલે સારા ચૌદ રાજલોકમાં આનંદના વધામણા. અરે દુઃખની ખાણ એવી નર્કમાં પણ અજવાળાં થયાં. છપન્ન દિગકુમારિઓ ત્રીશલામાતાની શુશ્રુષામાં આવી લાગી. ચોસઠ સુરપતિઓ, સ્વ. પરિવાર યુક્ત આવી, મેરૂપર્વત ઉપર પ્રભુશ્રીનો જન્મોત્સવ કરવા લાગ્યા. બાળક એવા પ્રભુદેહ પર કળશોની વર્ષા શરૂ થઈ. સૌધર્મપતિને ઉત્સંગમાં રહેલા અતિ લઘુ તનવાળા ચરમ જીન તરફ જોતાં જ તેમના બળ વિષે શંકા ઉપજી ! સહજ લાગ્યું કે આટલા બધા અભિષેક એમનાથી શીરીતે સહાજશે? અવધિજ્ઞાની ભગવંતથી આ છુપું ન રહ્યું. શંકાનિરાસન અર્થે સ્હેજ માત્ર પગનો અંગુઠો હલાવ્યો. એ સાથેજ મેરૂ કંપાયમાન થયો. ધરતીકંપના આચકા સમી દશા થઈ પડી. રંગમાં ભંગ કેમ પડયો એ જાણવા જ્યાં ઈંદ્ર ઉપયોગ મૂકે છે ત્યાંતો સકળ પરિસ્થિતિ ચક્ષુ સમીપ ખડી થઈ. પરમાત્માના–પ્રભુઆત્માના–અનંત બળમાં શંકા આણી એ સારૂ પશ્ચાતાપ થયો. તત્તકાળ સ્વભુલ સુધારી ભક્તિ પૂર્ણ હૃદયે સ્નાત્ર વિધાન આટોપી, પ્રભુને માતા સમિપે મૂકી, તે નંદીશ્વર દ્વિપ તરફ સિધાવી ગયો. ત્યાંના શાશ્વત ચૈત્યોમાં અર્ચન–સ્તવન કર્યા બાદ પોત પોતાના વિમાનોમાં બેસી આકાશ માર્ગે થઈ, સ્વ સ્થાનકે સૌ સિધાવી ગયા.

દ્વિતીયાના ચંદ્ર સમ પ્રભુ મોટા થવા લાગ્યા. માતાપિતાએ હર્ષિત હઇડે, સ્વજનાદિના મેળાવડા સમક્ષ ગુણ યુક્ત એવું શ્રી વર્ધમાન કુંવર નામ સ્થાપન કર્યું. દેવોએ તેઓશ્રીના બળની પરિક્ષા ક્રીડાકાળે કરી મહાવીર એવું બીજું નામ રાખ્યું. તપ તપવામાં ને ક્ષમા રાખવામાં એમને મણા ન રાખી તેથી શ્રમણ નામ પડયું અર્થાત્ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર નામથી તેઓશ્રી સુપ્રસિદ્ધ થયા.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

પિતાનો વિનય જાળવવા તેઓશ્રી સર્વ કંઇ જાણતા છતાં, એક વિદ્યાર્થી તરિકે લેખશાળામાં ગયા. એ વેળા ઇંદ્રે દ્વિજવેશમાં આવી વિદ્યા ગુરૂના સંશયોનું પ્રભુને પૂછી સમાધાન કર્યું. એ પ્રશ્નોત્તરની પ્રસિદ્ધિ પાછળથી 'જૈનેંદ્ર વ્યાકરણ' તરીકે થઈ. જનતા પણ પામી ગઈ કે બાળ એવા વર્ધમાન તો વગર ભણે સર્વ વિદ્યામાં પારંગત છે. વાત પણ યથાર્થ જ હતી, ચૌદ મહા સ્વપ્નોથી પ્રભુશ્રીના જન્મ પૂર્વે જ તેમની પ્રભુતાના ગાન ગવાઈ રહ્યા હતા. પૂર્વભવે જ્યારથી તીર્થંકર નામકર્મ નિકાચિત કર્યું ત્યારથી જ અતિશયતાવાળું જીવન તેમના માટે નિર્માણ થઇ ચૂકયું હતું. ઘણું ઘણું ખમી, સહન કરી, તેઓશ્રીએ પોતાની લાયકાત સિદ્ધ કરી હતી એટલે એમને વગર પ્રયાસે અદ્વિતિય સુખની સંસારવાસમાં પ્રાપ્તિ થતી ચાલી. શ્રેણિક ચંડપ્રદ્યોત જેવા રાજવીઓ આવીને સેવા કરવા લાગ્યા. આમ કરતાં પ્રભુશ્રી યુવાવસ્થાના આંગણે આવી ઉભા.

મતિશ્રુત અને અવધિજ્ઞાનથી યુક્ત શ્રી વર્ધમાન કુંવરે સંસાર સુખના ખાસ રસિયા ન છતાં, માતાનો આગ્રહ થતાં પરણવાની વાત સ્વીકૃત કરી. ભોગાવળીકર્મ પણ અવશેષ જોયું. સમયવીર-ભુપની યશોદા નામા મનોહર કન્યા સાથે તેઓશ્રી લગ્નગ્રંથીથી જોડાયા. આ રીતે સંસાર સુખને ભોગવી દંપતી જીવન નમૂનેદાર રીતે પસાર કરતાં સ્વ દ્રષ્ટિબિંદુ તરફ આગળ વધવા લાગ્યા. તેમને પ્રિયદર્શના નામે એક પુત્રી થઈ. એ યોગ્ય વયમાં આવતાં જમાલિ નામારાજપુત્ર (સ્વભાણેજ) સાથે પરણાવી. આ રીતે પ્રભુએ ગ્રહસ્થા-વાસમાં લગભગ અઠાવીશ વર્ષો ગાળ્યાં. જો હિતબુદ્ધિથી વિચાર કરવામાં આવે તો તીર્થંકર પ્રભુનું-ચરમજિનપતિનું-આખું જીવન મીઠા અને અમૃતસમા પાણીના સરોવર જેવું છે એટલે એનું પાન કરનારને એકાંતે લાભ જ થાય છે. એમના દાંપત્ય જીવનમાંથી સંસારસ્થ જીવો ઘણું ઘણું શીખી શકે તેમ છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

માતા-પિતા એ સમયે સ્વર્ગે સિધાવ્યા. પ્રભુ પણ સ્વધ્યેય સિદ્ધ કરવા સારૂ ઉદ્યુક્ત થયા. વડીલ ભ્રાતા નંદીવર્ધનની અનુજ્ઞા માંગી. ભાઇએ માતા-પિતાના વિરહરૂપ તાજા શોકનું નિમિત્ત આગળ ધરી બે વર્ષ થોભી જવા સુચવ્યું. આદેશ મસ્તકે ચઢાવી શ્રી વર્ધમાન સાધુ જીવનના જાણે પાઠ ન પઢતા હોય તેવું વર્તન આચરતાં રાજ મહેલના એક એકાંત ભાગમાં આરંભ સમારંભથી હાથ ધોઈ નાંખી, અનોખુ જીવન ગાળવા લાગ્યા. વર્ષ પૂર્વે દાન દેવાનું શરૂ કર્યું. પ્રાતઃ કાળથી શરૂ થતો આ દાન વિધિ એક પ્રહરસુધી ચાલતો. એક પણ યાચક ખાલી હાથે પાછો ફરતો નહિં. મહાપુરૂષોની કરણી સૌને સંતોષનારી હોય છે. વર્ષાંતે પ્રવજ્યાના દુદુંભિ ગડગડયા. દેવો અને માનવીઓ ટોળાબંધ ઉભરાયા. શ્રી વર્ધમાન કુંવર, ભ્રાતા નંદીવર્ધન, ભગિનિ સુદર્શના, પત્નિ યશોદા, પુત્રી પ્રિયદર્શના, જામાતૃ જમાલિ, અને દોહિત્રી શેષવતીમાં રહ્યા સહ્યા સ્નેહ લવને સર્વથા તિલાંજલી આપી આગારપણું તજી અનગાર બન્યા. વિભાવ દશામાંથી આત્માને સ્વભાવ તરફ વાળવા લાગ્યા. શ્રી સિદ્ધ ભગવાનની સાક્ષીએ જાવ જીવ સુધીનું ત્રિકરણ શુદ્ધ સામાયિક ઉચ્ચાર્યું. આ સમયે તેઓશ્રીને મન : પર્યવ નામા ચોથું જ્ઞાન ઉપજ્યું.

પંચમુષ્ટિ લોચ કરી ઈંદ્ર દત્ત દેવદૂષ્ય વસ્ત્રને ખંધે ઠવી, મુનિ, એવા શ્રી વર્ધમાન તરત જ ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યા. દિક્ષા સમયના, દેહપર ગોશીર્ષચંદન અને સુગંધી દ્રવ્યો હજુ તાજા હોવાથી એની વાસથી ખેંચાઇ આવી ભ્રમરો પ્રભુના શરીરે ડંખ દેવા લાગ્યા જ્યારે સુગંધીના અર્થી પુરૂષો પ્રભુ પાસે એની યાચના કરવા લાગ્યા. નારી-વૃંદ પણ પ્રભુશ્રીના રૂપમાં લીન બની, સૌગંધી યુક્ત દેહલતા નિરખી, સાનુકુળ ઉપસર્ગો ખડા કરવા લાગ્યું. પ્રભુશ્રીએ જે દારૂણ ઉપસર્ગોની શ્રેણી સહી છે તેની શરૂઆત નીચે મુજબ થાય છે. એક સામુદ્રિક સ્વવિદ્યાબળે રેતીપર પડેલા પ્રભુપગલાના ચિન્હો પરથી કોઇ ચક્રવ-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ર્તીના પગલા માની લઈ જ્યાં એને અનુસરતો આવી ચક્રીને સ્થાને અકિંચન એવા પ્રભુને જુએ છે ત્યાં તરતજ એને સ્વવિદ્ગતા પર અને સામુદ્રિક શાસ્ત્ર પર તિરસ્કાર છુટે છે. ગ્રંથને પાણીમાં બોળવા તૈયાર થઇ જાય છે. જ્યાં આવા ચિન્હોવાળી વ્યક્તિ ચક્રી થવાને બદલે ફકીરી જીવન જીવતી જોવાય છે ત્યાં એ શાસ્ત્રના શબ્દો સાચા શી રીતે હોઈ શકે? ત્યાં તો શક્રેંદ્ર આવી, શંકાનું સમાધાન કરી, પારિતોષિક આપી તેને વિદાય કર્યા બાદ પ્રભુ પ્રત્યે ભક્તિભર હૈડે બહુમાન પૂર્વક વદે છે કે–

"હે ત્રિલોકેશ, આપને હવે પછી અતિ દારૂણ અને મરણાંત ઉપસર્ગો સહન કરવાના છે, માટે આપ જો અનુજ્ઞા આપો તો હું આપશ્રીનો પરિપાર્શ્વક (રક્ષક) થઈને રહું."

"ભો સૌધર્મપતિ! ભૂતકાળમાં બન્યું નથી, વર્તમાનમાં બને તેમ નથી અને ભવિષ્યમાં બનવાનું પણ નથી કે તીર્થંકરો અન્યની સહાયથી સ્વકર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષપ્રાપ્તિ કરે. તેઓ સામનો કર્યા વગર–બળેજ,–અનંત બળ છતાં,–સમતાપૂર્વક ઉપસર્ગોની હારમાળા સહન કરીને જ સિદ્ધિની સાધના કરે છે."

પ્રભુશ્રી વર્ધમાનનો આ પ્રત્યુત્તર સાંભળી ઈંદ્ર નમી, ભક્તિથી પ્રેરાઈ, પ્રભુનો મશીઆઈ ભાઈ કે જેનું નામ સિદ્ધાર્થ હતું અને જે અત્યારે વ્યંતર દેવપણે હતો તેને પ્રભુની સમિપમાં શુશ્રુષામાં રહેવાનું ફરમાવી, સ્વસ્થાને સિધાવ્યા.

કર્મની નિર્જરા અર્થે નિકળેલા, શ્રી વીર મૌન રહેવા આદિના કેટલાક અભિગ્રહ ધરી, વારંવાર તપ આચરતાં ઘણું ખરૂં કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં રહેવા લાગ્યા.

એકદા વિહરતાં કુમારગામના સીમાડામાં કાર્યોત્સર્ગ ધ્યાનમાં સ્થિર થયા. એક ગોવાળની ગામમાં જતાં બળદની દેખરેખ માટે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પ્રભુપ્રત્યે ભલામણ. બળદનું વનમાં ચરવા જવું. ગોવાળે પાછા ફરતાં બળદો ન જોવાથી સારી રાત વનમાં રખડવું. બળદોનું ચરી પ્રભુ સમક્ષ આવી ઉભવું. થાકીને પાછા ફરતાં ગોવાળે બળદોને પ્રભુ પાસે જોવા, અને જોતાંજ, 'જાણતાં છતાં માહિતી ન આપી એવા આરોપસર' પ્રભુ ઉપર અમાપ ગુસ્સે થઈ, રાસ (જાડી દોરી) લઈ મારવા દોડવું. ઉપયોગ મૂકતાં ઈંદ્રે આ વ્યતિકર જાણી ત્યાં આવવું ને ગોવાળને પાપકર્મથી અટકાવવો. આ રીતે ગોપકૃત ઉપસર્ગનું મંડાણ. મોરાક સન્નિવેશમાં શૂલપાણિ યક્ષના મંદિરમાં પ્રભુનું કાયોત્સર્ગમાં લીન થવું. યક્ષના એક રાત્રિમાં ભયંકર ઉપસર્ગો. સમતાપૂર્વક સહન કરતા સંતને દેખી યક્ષનું બોધ પામવું.

કનકખળ આશ્રમે ચંડકોશિક સર્પનો ડંશ. રક્તને સ્થાને દુધ નીકળતું જોતાં સર્પનું વિસ્મય થવું. પ્રભુશ્રીનો બોધ. જાતિસ્મૃતિનો ઉદ્ધાર. ગંગા ઉતરવા નાવમાં બેઠેલા પ્રભુને, વાસુદેવ ભવમાં જે સિંહને વિદારેલો, તેનો જીવ જે સુંદ્રષ્ટ્ર દેવપણે હતો, તેના તરફથી નાવ બુડાડવા રૂપ ઉપસર્ગ. દરમીઆન, તરતના ઉપજેલા–જીનદાસ શ્રેષ્ટિ દ્વારા બળદપણામાં ધર્મ પામેલા–એવા સંબળ કંબળ દેવોનું આગમન ને ઉપસર્ગનિવારણ. વિહરતા એવા શ્રી મહાવીરનું રાજગ્રહીનગરીમાં આગમન. પશ્ચાત્ મંખલીપુત્ર ગોશાળાનો મેળાપ. એ જાતે બની બેઠેલા ને કહેવાતા શિષ્યની સાથે વિચરતા પ્રભુને જે અતિ વિટંબનાઓ અનુભવવી પડી છે તેનો, તેમજ સહન કરેલા આક્રોશનો પાર નથી ! પણ કર્મને પરાભૂત કરવા નિકળેલા આ મહાત્માએ 'સમતા ભાવે સહન કરવું એય છે એક લ્હાણું' રૂપ દ્રઢ સંકલ્પ કરેલો કે જેથી સુખપૂર્વક તેઓ એ સર્વમાંથી પસાર થઈ ગયા. તાપસની ઝુંપડી છોડતાં જ અપ્રીતિ થઈ પડે તે સ્થાને ન રહેવા રૂપ ને મૌનપણું જાળવવા રૂપ જે અભિગ્રહો લીધા હતા તેના પાલનમાં જ શ્રીવીર તો રક્ત રહેતા. શ્રી કલ્પસુત્રમાં આવતા અધિકાર ઉપરથી સહજ પ્રશ્ન થાય કે ગોશાલા સાથે પ્રભુ ઘણીવાર બોલેલા છે, એના ખુલાસામાં જણાવવાનું

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કે નિમિત્ત બતાવવામાં તેમજ ગોશાલા સહના એકાદ બે પ્રસંગ સિવાયના સર્વ વાર્તાલાપમાં પ્રભુશ્રીતો મૌન જ રહેલા છે, પણ કુતુહળી વ્યંતર સિદ્ધાર્થે પ્રભુ શરીરમાં પ્રવેશી પ્રભુના નામે એ સર્વ વ્યતિકર નિપજાવ્યો છે. તેજોલેશ્યાના સ્વરૂપ દર્શનમાં અને શીંગમાં કેટલા જીવો છે એ વાતમાં ઉત્તરદાતા પ્રભુશ્રી પોતે જ હતા. મહાપુરૂષો કોઈ તાત્વિક પ્રશ્ન હોય તો જ મૌન છોડવું ઉચિત સમજે છે એ સહજ સમજાય તેવું છે. સાડા બાર વર્ષ દરમીઆન જે જે બનાવો બન્યા છે. એ સર્વ કર્મરાજાના પરિણામ રૂપ જ છે. બાહ્ય દૃષ્ટિયે કેટલીક વાર લાગે કે જો પ્રભુ બોલ્યા હત તો આમ ન થયું હોત! વળી કોઈ સ્થાને પ્રભુનું મૌન કેટલાકના મરણનું નિમિત્તભૂત સમજાય છતાં અંતરચક્ષુથી એનો તાળો મેળવતાં સર્વ પરિસ્થિતિ સ્પષ્ટરૂપે ખુલ્લી થાય છે. પ્રભુ, ઈંદ્ર, કે ગોશાળો તો નિમિત્ત માત્ર છે. ઉપસર્ગોનો સામનો કરીને જ પ્રભુશ્રીને કર્મસમૂહને ખંખેરી કહાડવાનો હોવાથી એના પરિપાક સમતા સહ ભોગવે જ છુટકો. કુતુહળો ઉભા કરનાર ઈંદ્રથી આજ્ઞા કરાયેલ દેવ સિદ્ધાર્થ, એ વેળા ક્યાંએ અલોપ થઈ જાય છે! એ પરથી જ કર્મોની અનિયંત્રીત સત્તાનો ખ્યાલ આવી શકશે. ઉચ્ચ કક્ષાના મહાપુરૂષો એ સમયે રંચમાત્ર હર્ષશોક ધરતા નથી.

આ પ્રમાણે જૂદા જૂદા ભાગમાં ફરી પ્રભુશ્રીએ નવ ચોમાસા વ્યતીત કર્યા. દશમું ચોમાસું સારી રીતે તપ કરવા રૂપ શ્રાવસ્તીમાં પસાર કરી, સત્વર કર્મક્ષપણને અર્થે તેઓ મલેચ્છભૂમિ પ્રતિ સિધાવ્યા. પેઢાલ ગામની બહાર પોલાસ ચૈત્યમાં અષ્ટમભક્તપૂર્વક પ્રભુશ્રી વર્ધમાન એક રાત્રિની પ્રતિમાથી કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત થયા, આ વેળા સૌધર્મ દેવલોકમાં સમતાશીલ પ્રભુની, ખુદ ઈંદ્ર મહારાજ સ્વમુખે પ્રશંસા કરી રહ્યા હતા. સંગમ નામા એક અભવ્યને–મિથ્યાત્વીદેવને શક્રેંદ્રની ઉક્ત પ્રશંસામાં કેવલ પક્ષપાતની ગંધ આવી!

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

દેવેંદ્રની અતિશયોક્તિ ભાસી. ક્રોધનો આટોપ કરી પ્રભુ સરખા સંતને ચલાયમાન કરવાનું બીડું ઝડપ્યું. સત્વર પોલાસ ચૈત્યમાં આવી પુગ્યો અને ઉપસર્ગોની વર્ષા શરૂ કરી-ધુળની વૃષ્ટિમાં પ્રભુને દાબ્યા, વજ્રમુખી કીડીઓથી ચટકાવ્યા, તીક્ષ્ણતાથી ડંશ મારનારા ડાંસ-ધીમેલો અને વિંછીઓની વિકુર્વણા કરી એ દ્વારા અતિશય પરિતાપ ઉપજાવ્યો, નોળીઆ, સર્પ અને ઉંદરોએ અકથનીય કષ્ટ આપ્યા. હાથીઓએ દંતૂશળને સૂંઢદ્વારા, હાથિણીઓએ સ્વ સ્થુલકાયને પ્રભુદેહ સાહ ધસવાદ્વારા, પિશાચોએ વિલક્ષણ કાર્યો કરી, અને વાઘોએ નખને દાઢ મારફતે પ્રભુદેહનું વિદારણ કરી અપાય તેટલું કષ્ટ આપ્યું. પીડા પમાડવામાં જરા પણ કમી ન રાખી. આમ છતાં મહાવીર તે મહાવીર જ રહ્યા. શ્રમણપણાના ઉંડાણમાં રમતા એવા એમણે એ સર્વ સમભાવે સહ્યું. ઉપસર્ગો સહવાને અને કર્મને બાળવા અર્થે તો તે અહીં આવેલા એટલે જેમ એની તીવ્રતા તેમ પ્રભુશ્રીની સમતા અગાધતામાં ઉંડી ઉતરવા લાગી. તેઓશ્રીનું કેંદ્રસ્થાન યાતના પમાડનાર સંગમદેવ નહોતો પણ કર્મરાજ હતો; એટલે તેની સાથેના સમરાંગણમાં પ્રભુ તો દૃઢ જ રહ્યા. પ્રતિકુળ કષ્ટોથી જે ન નમ્યા તેમને વશ કરવા સંગમે સાનુકુળ પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી. સિદ્ધારથ રાજાને ત્રિશલા રાણીના કરૂણાપૂર્ણ રૂદન દેખાડયા ! ચારૂ ગાત્રવાળી અપ્સરાઓ દ્વારા હાવભાવથી લઈ, આલિંગન દેવા સુધીની દરેક ચેષ્ટાઓ કરાવી. આ બધા વચ્ચે પ્રભુ તો પાષાણસ્થંભવત્ અડગજ રહ્યા. ન તો એમાં લેપાયા કે ન તો એની પરવા કરી. સંગમે પણ આકાશ પાતાળ એક કરવામાં બાકી ન રાખી. સ્વપ્રતિજ્ઞા પૂરવા અર્થે, પ્રભુને લલચાવવાના બન્યા તેટલા ઉપાયો યોજ્યા. પણ એ સર્વ ઉખરભૂમિમાં બીજારોપણ સમ અફળ નિવડયું.

પ્રભુ શ્રી વર્ધમાન તો પૂર્વકૃત કર્મોના આ બધા વિલાસો જોઈ જરા પણ ચલાયમાન થયા વગર આત્મરમણતાપૂર્વક ધ્યાનમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નિશ્ચળ રહ્યા. સંગમદેવ પર તેઓશ્રીને કરૂણા આવી. મનમાં એમ થયું કે મારા જેવાનો યોગ મળવા છતાં એ બિચારાનો અધઃપાત થશે! ચંડકોશિક જેવા ચર્યનેતિ બોધ આપનાર આ દયાનિધિ જરૂર સંગમ જેવા દેવનો સહજ નિસ્તાર કરી દેત; પણ એ દેવની અભવ્યતા આડે આવી. જેને ઉદ્ધારની ઈચ્છા જ થવી દુર્લભ ત્યાં પછી પ્રતિકાર શો!

ઘોર યાતનાઓના સમૂહ વચ્ચે ઉઘાડી છાતીએ ઉભા રહી, પ્રભુએ ઘણા કર્મોનો ક્ષય કરી દીધો. ત્યાંથી પુનઃ વિહાર શરૂ કર્યો, દેવલોકના સ્વામીએ સંગમની કરણીની નિર્ભત્સના કરી, તેને સખત ઠપકો આપી સૌધર્મ લોકમાંથી કહાડી મૂકયો. આ પછી અવાર-નવાર દેવેંદ્રો સુખ શાતા પૂછવા આવવા લાગ્યા. કૌશાંબીમાં પ્રભુએ એક વિલક્ષણ અભિગ્રહ લીધો કે જે ચંદનબાળા દ્વારા ચીરકાળે પૂર્ણ થયો.

લાંબા કાળ સુધી મૌનભાવે કેવલ સ્વ આત્મ શુદ્ધિ અર્થે ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશમાં વિચરી પ્રભુશ્રી લક્ષ્યસિદ્ધિ સન્મુખ આવી પુગ્યા. ષણ્માની ગામના પાદરમાં પ્રતિમા ધારી પ્રભુ ઉભા રહ્યા. એક ગોવાળ તેમની સમીપ બળદો મૂકી, સાચવવાની ભલામણ કરી ગામમાં ચાલ્યો ગયો. ન તો પ્રભુના ધ્યાનમાં બળદનો વિચાર સરખો હતો કે ન તો બળદના મનમાં તે સ્થાન ઉભવા માટે નિયત કરાયું હતું એટલે ઉભય સ્વકાર્યમાં લીન બન્યા. ધ્યાનસ્થ પ્રભુએ જતા બળદને રોકયા નહીં અને વનમાં સ્વતંત્રતાથી ચરવા-ફરવાનું છોડી તિર્યંચ ત્યાં થોભ્યા પણ નહીં.

મૂઢ ગોવાળે પાછા ફરતાં સંતને તો પૂર્વની મુદ્રામાં સ્થિત જોયા પણ પોતાના બેલને ન દીઠા. તરત જ ધ્યાનમગ્ન મૂર્તિ સામે પ્રશ્નપરંપરા શરૂ કરી. છતાં ઉત્તર ન મલ્યો તે ન જ મલ્યો.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

બસ. બાજી વિફરી ચૂકી. અજ્ઞાન ગોપથી-પરિસ્થિતિના અજાણ ગોવાળથી-આ સહ્યું ન ગયું. તેના અંગો ગુસ્સાના આવેગથી ધ્રુજી ઉઠ્યા અને ક્રોધથી મુખ લાલચોળ બની ગયું- ઝટ નજીકના વૃક્ષ પરથી બે તીક્ષ્ણ શલાકાઓ કાપી લાવ્યો અને પ્રભુ સમીપ પહોંચી જઈ કહેવા લાગ્યો કે-' હે આર્ય! મેં આટઆટલું પૂછ્યું છતાં તું શું સાંભળતો નથી કે જેથી ઉત્તર દેતો નથી? ત્હારા આ કર્ણછિદ્રો નકામા છે કે શું? લાવ ત્યારે તેને હું બંધ કરી દઉં કે જેથી ત્હારી કરણીનું તું ફળ ભોગવે, એમ કહેતાંની સાથે જ ઉભય કર્ણરંધ્રમાં પેલી તીક્ષ્ણ શલાકાઓ (સળીઓ) જોરથી ખોસી દીધી. બાહરના છેડા એવી રીતે કાપી નાંખ્યા કે સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી જોનાર સિવાય કોઈ જાણી પણ ન શકે. શિક્ષા કરી રાજી થતો, મનમાં મલકાતો મૂઢ ગોવાળ વનના પંથે પળ્યો. ફીનો લેવાના નિશામાં એ જડાત્માએ રાચી માચીને સાતમી નર્કમાં જવા જેવા દારૂણ કર્મદળનો સંચય કર્યો.

જ્ઞાની પુરૂષો કહે છે કે ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવના ભવમાં, શય્યાપાળના કાનમાં ઉકળતું સીસુ રેડાવી પ્રભુ જીવે આ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતું જેનો ઉદય આ ભવમાં આવ્યો. શય્યાપાળનો જીવ ભ્રમણ કરતો કરતો આ ગોવાળ થયો, એટલું જ નહિં પણ વેરનો પ્રતિશોધ વાસુદેવના પરિણામ કરતાં પણ વધારે આકાર ભાવોથી કર્યો. માઠા પરિણામથી એ તો ભવાટવીમાં પુનઃ ધકેલાયો પણ સમતા ધારક પ્રભુ તો કર્મ ભોગવી મોકળા થયા. તેથી જ કર્મ બાંધતા ચેતવાનું જ્ઞાનીઓ કહે છે.

ખરૂંજ કહ્યું છે કે—

'બંધ સમય ચિત્ત ચેતીએરે, શો ઉદયે સંતાપ. સલુણા '

સમરસમાં લીન પ્રભુશ્રીને કર્ણોમાં શલાકા પરસ્પર સ્પર્શતા દારૂણ દુઃખ પડ્યું છતાં એક ચિત્કાર સરખો ન કર્યો, ધ્યાન દશાથી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

મુક્ત થયા બાદ ગામમાં સિદ્ધાર્થ વણિકને ત્યાં તેઓશ્રી ભિક્ષાર્થે પધાર્યા. એ વેળા તેનો ખરક નામા એક વૈદ્યમિત્ર ત્યાં બેઠેલો હતો. તેને સ્વામીના ચહેરા પરથી તેમજ વાણી પરથી અનુમાન કરી લીધું કે પ્રભુ કોઈ જાતના શલ્યથી પીડાયા છે. આહારગ્રહણ બાદ શ્રી મહાવીર તો ત્યાંથી વન તરફ સિધાવી ગયા. પછી ખરકે આ વાત સિદ્ધાર્થને જણાવી કે તે બોલી ઉઠયો-મિત્ર! આપણે પ્રભુનું શલ્ય દૂર કરવું જ જોઈએ; માટે ચાલો તેમની પાછળ. કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં સ્થિત થયેલા પ્રભુ સમક્ષ આવી ખરકે તપાસ કરતાં કર્ણમાં નાંખેલી શલાકાનો પત્તો લાગ્યો. તરતજ તેના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નિકળી પડયો કે–સુહૃદ, કોઈ અધમે સ્વામીના કાનમાં શલાકાઓ નાંખી તેના છેડા પણ કાપી નાંખ્યા છે! મહા ભયંકર આચરણ કર્યું છે! તરત જ એ આપત્તિના નિવારણમાં જોઈતી સામગ્રી સંગ્રહિત કરવામાં આવી અને ઉભય સખાએ સાથે મળીને પ્રભુશ્રીના કાનમાંથી શલાકાઓ ખેંચી નાંખી. કેટલાક સમયથી ઉભય શલાકા પરસ્પર મળતાં તેમની આસપાસ જે માંસ બાઝી ગયું હતું તેનાથી છુટા પાડતાં એટલું તીવ્ર કષ્ટ પ્રભુને થયુ કે જેથી સમતાના નિધાન છતાં તેઓશ્રીથી અચાનક અરેરાટનો ઉચ્ચાર થયો. સારૂં યે વન અને સમીપનો પહાડ મહાભયથી ગાજી રહ્યા.

આમ સાડા બાર વર્ષના છદ્મસ્થ કાળમાં શ્રી મહાવીરે મહા વીરતા પૂર્વક કેટલાયે પ્રકારના દારૂણ અને મરણાંત ઉપસર્ગો પ્રતિકાર કરવાનું અનંત બળ છતાં, ક્ષમા ભાવથી, આત્માવલંબી બની ઉઘાડી છાતીએ ને મૂક ભાવે સહન કર્યા. એથી નવા કર્મોના સંચયને રોકયો અને જુના જે સત્તામાં હતા તેની ઉદીરણા કરી, તેનાથી છુટકારો મેળવ્યો. ઉપસર્ગોની શરૂઆત ગોવાળથી થઈ તેમ અંત પણ તેનાથી જ આવ્યો.

ખરી ખૂબી તો એ સમાયેલી છે કે એવા એવા ઉપસર્ગોની

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ઝડી મધ્યે પણ પ્રભુશ્રીએ તપ તપવામાં જરાપણ મણા નથી રાખી. '**तपोवीर्येण युक्तश्च तस्मात् वीर इति स्मृतः**' એ શ્રીમદ હેમચંદ્રસુરિનુ વચન યથાર્થ જ છે. શ્રીમહાવીર તે ખરેખરા મહાવીર (મહાન્ યોદ્ધા) જ છે. છમાસી ૧, પાંચદિન ન્યૂન છમાસી ૨, ચોમાસી ૯, ત્રિમાસી ૨, અઢી માસી ૨, બેમાસી ૬. દોઢ માસી ૨, માસ ક્ષપણ ૧૨, પક્ષક્ષપણ ૭૨, બે દિનની અવધિવાળી ભદ્ર પ્રતિમા, ચાર દિનની મહાભદ્ર પ્રતિમા અને દશ દિનની સર્વતો ભદ્ર પ્રતિમા કરી. છઠ ૨૧૯, અઠમ ૧૨. એ રીતે સર્વ તપ જળ સરખું પણ વાપર્યા વિના કર્યો. માત્ર એટલા લાંબા કાળમાં પારણાના દિવસ ૩૪૯ થયા. લાગલાગટ બે દિન સાથે તો ખાધું જ નથી. આ ઉપરથી તપની અચિંત્ય શક્તિનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. તદ્ભવી મોક્ષગામી શ્રીતીર્થપતિએ પણ જ્યારે આટલી હદે તેનુ આલંબન લીધું ત્યારે અન્યો માટે તે ઉત્કૃષ્ટા અવલંબન રૂપ હોય તેમાં શી નવાઈ! '**सर्वं तपसा साध्यम्**'

વૈશાખ શુકલ દશમીનો દિવસ છે. સરિતા ઋજુવાલીકાના તટ સમિપ પ્રભુશ્રી વિહરતા આવા પહોંચ્યાં છે. શ્યામાક નામા ખેડુતના ખેતરમાં તેઓશ્રી ગોદાહાસને ધ્યાનમાં લીન બન્યા છે. ધર્મધ્યાનમાંથી તેમનો આત્મા શુકલમાં પ્રવેશી ચૂકયો છે. જ્યાં તેના પ્રથમના બે પાયા પર એકાકાર વૃત્તિના તાર સંધાયા ત્યાં પ્રભુશ્રીને ચાર ઘાતી કર્મોનો સર્વથા ક્ષય થઈ જવાથી કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન ઉપન્યું. છદ્મસ્થ હતા તે કેવળી થયા. આરાધક હતા, તે હવે આરાધ્ય બન્યા. અર્હન્ત થયા એટલે દેવત્વની કક્ષામાં પહોંચ્યા. મૌનપણે વિચરી જેની પ્રાપ્તિ અર્થે અગણિત ઉપસર્ગો સહ્યા હતા, તેની સિદ્ધિ થઈ. હવે અન્ય જીવોને ઉપદેશ આપવાના દ્વારા ખુલ્લા થયા એટલે કે સ્વાનુભવ જ્ઞાનનો એ દ્વારા સદુપયોગ કરવાનો તેમનો ધર્મ થઈ ચૂકયો. 'સવી જીવ કરૂં શાસનરસી' એવી ભાવદયાથી અંતર ઉભરાયું.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

દેવોએ સમવસરણ રચ્યું, પ્રભુશ્રીએ તેમાં બિરાજી દેશના દીધી, છતાં કોઈને વિરતીના ભાવ ન થયા, ત્યાંથી પ્રભુ ત્વરિત વિહાર કરી રાજગૃહ નગરના મહસેન વનમાં આવી સમોસર્યા, અહીં સોમિલ દ્વિજને ત્યાં મોટો યજ્ઞ ચાલતો હતો જેમાં મોટા મોટા પંડીતો એકઠા મળ્યા હતા. આમ આ વિદ્યાવારિધિઓ એક એકની સ્પર્ધા કરે એવા છતાં પ્રત્યેકના હૃદયમાં કંઈ ને કંઈ સંશય ઘર કરી બેઠો હતો, ઘમંડથી કિંવા પંડીતાઈમાં ઉતરી જવાના ભયથી પરસ્પર એનું સમાધાન કરવાની કોઈએ તસ્દી લીધી નહોતી. એમની સંખ્યા અગીઆરની હતી; જેમાં ગૌતમગોત્રી ઈંદ્રભૂતિ મુખ્ય મનાતો.

એ સમયનો ઈંદ્રભૂતિ એટલે ગર્વના શિખરે ઉભેલો અને બીજાની વિદ્વતાને જરામાત્ર ન સહી શકે તેવો સ્વજાતને પંડીત શિરોમણિ માનતો અને સર્વજ્ઞની કોટિમાં મૂકતો માનવી! જનતાના મુખે દેવકૃત સમવસરણ ને પ્રભુશ્રી મહાવીરની વાત સાંભળતાં જ તેનો ગુસ્સો હદ ઉલંઘી ગયો. યજ્ઞવિધાન બાજુ પર રહ્યું અને મન ક્રોધના ઘટાટોપથી ધમધમી રહ્યું. પોતે બેઠાં છતાં અન્ય સર્વજ્ઞ પદ ધારીજ કેમ શકે? અરે એ સાંભળ્યું જાય જ શી રીતે? અરે મૂઢ માનવી એનાથી છેતરાય પણ આ તો વિબુધો ઠગાયા ત્યાં ધિરજ ધરાય જ શી રીતે? કોઈ પણ રીતે પ્રથમ એ વાદીનો પરાજ્ય કરવો જ જોઈએ, એમ નિરધાર કરી પાંચસો જેટલી સ્વશિષ્યસંપદા સાથે ઈંદ્રભૂતિ ચાલી નિકળ્યા. પોતાની સત્તા ને શક્તિ માટે માર્ગે બહુ વિચાર્યું. પણ જ્યાં સુરકૃત સિંહાસન પર બેસી ઉપદેશામૃતનું પાન કરાવતી શ્રી ચરમ જીનની સૌમ્ય આકૃતિ દૃષ્ટિયે પડી, ત્યાં એકદમે મદ ગલીત થઈ ગયો. મુદ્રા જોતાં જ આમોદ ઉદ્‌ભવ્યો. ત્યાં તો 'હે ગૌતમ ઈંદ્રભૂતિ! તું સુખપૂર્વક આવ્યો.' એવા કર્ણને પ્રિય સ્વરો સંભળાયા. એ આગળ વધ્યા ને જ્યાં ઉત્તર આપવા યત્ન કરે છે. ત્યાં તો પુનઃ મીઠી વાણીમાં 'મહાનુભાવ, તારે જીવનો સંશય રાખવાનું

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કંઈ જ કારણ નથી, વેદપદો સમજવામાં તેં ભૂલથાપ ખાધી છે, એ પદોનો અર્થ હું કહું તેમ બેસાડવાથી ત્હારા સંશયનું ક્ષણમાં નિવારણ થઇ જશે.' પંડિતપ્રવર ઇંદ્રભૂતિ તો સાંભળી જ રહ્યા, હૃદયગત શંકા આજ સુધી સદૈવ પાસે વસનાર અગ્નિભૂતિ બંધુ પણ જાણી શક્યા નથી ત્યાં આ પ્રભુશ્રીએ તે જાણી લીધી, માટે એ સર્વજ્ઞ તો ખરાજ એમ વિચારતાં શું સમાધાન કરે છે તે પ્રીતિ મીંટ માંડી રહ્યા.

શ્રી મહાવીરે ગંભીર નાદે-અપૂર્વ ધ્વનિમાં **विज्ञानघन** આદિ વેદપદોનું ઉચ્ચારણ કર્યું અને ત્યાર પછી એનો અર્થ સ્ફુટ કર્યો, ઉદાહરણ દ્વારા એની સિદ્ધિ કરી દેખાડી. ઈંદ્રભૂતિ પંડીત એ રહસ્ય સમજ્યા કે તુરતજ પ્રભુશ્રી પાસે પ્રવજ્યા સ્વીકારી. જ્યાં આ વાર્તા સોમિલ દ્વિજના યજ્ઞ મંડપમાં પહોંચી કે એક પછી એક એમ દશે પંડીતો સ્વશિષ્યસમૂહ સાથે આવ્યા; અને પોતપોતાની શંકાઓનું સમાધાન કરી પ્રભુશ્રીના શિષ્ય બન્યા. એ સંબંધી જાણવાના જિજ્ઞાસુએ ગણધરવાદ અવલોકવો.

પરમાત્મા મહાવીર દેવે શક્રેન્દ્રે આણેલા થાળમાંથી સુગંધીદ્રવ્ય મિશ્રિત ચૂર્ણ લઇ એ અગીઆરે પંડીતોના મસ્તક પર નાંખી તેમને સ્વ ગણધર તરિકે સ્થાપન કર્યા. '**उत्पाद, व्यय, ध्रुव**' રૂપ ત્રિપદીનું રહસ્ય સમજાવ્યું. એટલી ટુંકાક્ષરી પામીને એ મહા બુદ્ધિ નિધાનોએ દ્વાદશાંગીની રચના કરી. તેમના ચુંવાલીસ સો શિષ્યોને મુનિપદે સ્થાપ્યા. ચીરકાળથી પ્રવ્રજ્યાની અભિલાષા ધરાવતી, વસુમતી,-ચંદનબાળાને સાધ્વીપદનું દાન કરી પ્રવર્તનીપદે સ્થાપ્યા.

પ્રભુશ્રી મહાવીરને તીર્થ સ્થાપીને શાંતિથી બેસી રહેવાનું નહોતું. તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય થયો હોવાથી સારા ભારતવર્ષમાં પથરાઈ રહેલ પ્રવૃત્તિમાં સ્યાદ્વાદ માર્ગનો પુનઃ ઉદ્ધાર કરવાનો હતો. સારાયે વિશ્વને સ્વ શાસન-જીનશાસનનું રસિયું બનાવવાનું હતું. એ કાળે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

અજ્ઞાનતિમિર સવિસ્તરપણે વ્યાપી રહેલ હતું. ચોતરફ જનતા ધર્મના નામે જીવહિંસાવાળા યજ્ઞયાગો કરી સંતોષ માની રહી હતી, દ્વિજ સમુદાય કે જેને સર્વ સત્તા પોતાના હસ્તમાં રાખી હતી, તે મોંમાગ્યા દામ, ઇચ્છા મુજબ ખાનપાન, અથવા તો મનમાન્યા રાચરચીલા મેળવી ભોળી પ્રજાને સ્વર્ગ મોક્ષના પરવાના આપી રહ્યો હતો. આ સામે કોઇ વાંધો ઉઠાવતું તો તરત જ તેના સારૂ નર્કના દ્વાર ખુલ્લાં મૂકી દેવાતા ! આ લોકમાં આપી શકાય તેવી દરેક કદર્થના અપાતી. ધર્મનો ઇજારો અમૂક જ્ઞાતિને હસ્તક રખાયો હતો અર્થાત્ ધર્મ સાંભળવા–સંભળાવવા અને પાળવા માટેના સંખ્યાબંધ કાનુનો ઘડી બ્રાહ્મણ જાતિનું એકછત્ર રાજ્ય પ્રવર્તાવ્યું હતું. લોકસમૂહ સ્વાશ્રય અને આત્માના દર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્રરૂપ મૂળ ગુણોને વિસરી જઈ, પરાવલંબી થઇ રહ્યો હતો. ગુણ કરતાં આડંબર વધી પડયો હતો. જ્ઞાન વિહુણું ક્રિયા જડત્વ પ્રસરી રહ્યું હતું.

આ પરિસ્થિતિમાં પરમાત્મા શ્રી વીરે સખત હાથે, સતત્ પ્રયત્ને અને ઉત્કટ પ્રેમભાવે કામ લીધું. તેઓશ્રી ધર્મ જેવી આત્મિક વસ્તુ જોરજુલમથી કિંવા રાજ્ય દાક્ષિણ્યતાથી ફેલાવવા માગતા નહોતા. તેઓને તો પ્રત્યેક વ્યક્તિના હૃદય ઉંડાણમાં જ્ઞાનરશ્મિ દ્વારા જડ ઘાલી સારાયે સમષ્ટિ વર્તુલમાં આંદોલન આણવું હતુ. એની સિદ્ધિ અર્થે સ્વશક્તિ ઉપરાંત તેઓશ્રીએ માત્ર એક ‘ પ્રેમ ’ રૂપી સાધન સાથે લીધું હતું. સત્ય પર તો મંડાણ હતું જ અને સાથમાં પ્રેમ માર્ગનો સધિયારો લઇ, ત્રિકાળદર્શી એ મહા સંતે-ચરમ જિનપતિએ– પ્રથમ જે જાતિ સત્તામાં ચકચૂર બની–વિદ્યાસંપન્ન છતાં ગર્વાધ બની,– કેવળ હિંસક કાર્યોમાં અને ગોઠવી કહાડેલા ક્રિયાકાંડમાં જ ધર્મ માની મશગુલ બની બેઠી હતી તેના ધુરંધર પંડિતોમાંના અગ્રગણ્ય મનાતા ઇંદ્રભૂતિ પ્રમુખ અગીઆર ને ચુંવાલીસસો શિષ્યની સંપદા સહિત પ્રતિબોધ આપી, ચીરકાલસંચિત શંકાના બંધનો તેમના માનેલા

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શાસ્ત્રથી જ તોડી નાખી, પોતાના કાર્યના, મુખ્ય સુત્રધાર બનાવી લઈ, તેમના જ હાથે સ્વ ઇપ્સિત કાર્યનો પાયો નંખાવ્યો.

રાજગ્રહીના શ્રેણિકભૂપ, વૈશાલીના ચેટકરાજ, અવંતિનો ચંડ-પ્રદ્યોત, કૌશાંબીનો શતાનીક, રાજર્ષિ પ્રસન્નચંદ્ર, તેમજ ઉદાયન વગેરે રાજાઓ, અભયકુમાર, મેઘકુમાર, નંદીષેણ, આદ્રકુમાર, કુણિક આદિ રાજપુત્રો, તેમજ રૂષભદત્ત, જમાલી, હાલિક, દર્દુરાંકદેવ, અંબડ પરિવ્રાજક, સ્કંદ પરિવ્રાજક, દશાર્ણભદ્ર, શાલ, મહાશાલ, હલ્લ, વિહલ્લ, શાલિભદ્ર, ધન્યશેઠ, પુન્ય શ્રાવક, રોહણીઓ ચોર, કઠીઆરો ઈત્યાદિ નામીચા પુરૂષો પ્રભુશ્રી વીરના શાસનમાં થયા છે અને આત્મ કલ્યાણ સાધ્યા છે. જેમ સાધુવૃંદમાં શ્રી ઈંદ્રભૂતિ પ્રમુખ મૂખ્ય થયા તેમ સાધ્વીસમૂહમાં આર્ય ચંદનબાળા-મૃગાવતી આદિની મુખ્યતા છે જ્યારે શ્રાવક-ગણમાં બારવ્રતને ધરનારા, તેમજ શ્રાવકની અગીઆર પડિમાને વહનારા આણંદ, કામદેવ, ચુલનીપિતા, સુરદેવ, ચુલ્લશતક, કુંડકોલિક, સદ્દાલપુત્ર, મહાશતક, નંદનીપિતા, તેતલી-પુત્ર, નામા દશ શ્રાવકો સુપ્રસિદ્ધ છે તેવી જ રીતે સુલસા, રેવતી, જયંતિ, તેમજ ઉક્ત શ્રાવક ભાર્યાઓ, પણ નારી સમુદાયમાં અગ્રપદે છે. પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના ચતુર્વિધ સંઘના એ બધા મુખ્યપાત્રો કહી શકાય. એ સંબંધી વિશેષ અધિકાર શ્રી વર્ધમાન દેશના અને કલિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસુરિ રચિત ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર પર્વ ૧૦ માં આવે છે. લાખો જીવો પ્રભુશ્રીની ઉપદેશઅમીવર્ષાથી નવપલ્લવિત બન્યા છે કે જેની નોંધ લેવાની શક્તિ નથી તો લેખિ-નીમાં કે નથી તો કાગળમાં.

પ્રભુશ્રી વીર અરિહંત થયા,-તીર્થંકર થયા-બાદ, ભાગ્યે જ એક સ્થાને સ્થિર રહ્યા છે. ઉદય આવેલ તીર્થંકર નામ કર્મના યોગે સતત વિહરી, સર્વત્ર કૈવલ્ય આરિસા દ્વારા નિર્ણીત કરેલ લોકસ્વરૂપનું, કર્મજાળનું, આત્મશ્રેયનું, યથાર્થ સ્વરૂપ, પોતીકી પીયુષ ભરી વાણીમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

વર્ણવી લાખોગમે આત્માઓમાં બોધિબીજનું રોપણ કરવા લાગ્યા. એ કાળે પ્રવર્તી રહેલ અધર્મ, અજ્ઞાન, દારૂણ, હિંસાના ધામરૂપ યજ્ઞો, અને સ્વર્ગ મોક્ષના પરવાના આપવા રૂપ સત્તામાં ચકચૂર બનેલ દ્વિજવૃંદની ધર્મના નામે ચાલતી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર સખત કાપ મૂકાયો. સર્વજ્ઞના ઉપદેશથી એમાં છુપાયેલ પ્રપંચ જાળના પોકળો ઉઘાડા પડયા. જનતા ચીરકાળના અંધશ્રદ્ધારૂપી વમળમાંથી છુટવા લાગી અને સત્ય જ્ઞાનરસ્મિ તેની ચક્ષુઓ પર ઠરવા લાગ્યા. આમ પ્રભુશ્રીએ કૈવલ્ય પછીના લગભગ ત્રીસ વર્ષો સારા ભારતવર્ષમાં વિચરી, જીવોને સ્વ શાસનરસી બનાવવા રૂપ ભાવદયાના અણમૂલા કાર્યમાં વ્યતીત્ત કર્યા. ચોમાસાના ચારમાસ વિના ભાગ્યે જ તેઓ એક સ્થાને ઝાઝી સ્થિરતા કરતા. ચાતુર્માસ મુખ્યતાએ અસ્થિગ્રામ, ચંપા અને પૃષ્ટચંપા, વૈશાલી ને વાણિજ્ય ગ્રામની સમીપમાં, રાજગ્રહી અને અનુપમ વિદ્યાપીઠોના ધામ સમા નાલંદામાં, મિથિલા, અનાર્યદેશ તેમજ વજ્રભૂમિ આદિ સ્થાનોમાં રહ્યા છે.

જીંદગીનો છેવટનો ભાગ આવી લાગ્યો. બોંતેર વર્ષનો અવધિ થયો. પ્રભુશ્રી વીર અપાપા નગરીમાં, હસ્તિપાળ રાજાની લેખશાળામાં ચોમાસુ રહેલ છે. એ વેળા વૈશાળીપતિ ચેટકરાજના નવ મલ્લકી તેમજ નવ લચ્છકી જાતિના મળી અઢાર ગણ રાજાઓ-સામંતો-એકાદા કાજકાર્યને અંગે ત્યાં એકત્ર થયા છે. પ્રભુશ્રી પણ પુણ્યપાપ વિષયીક અધ્યયનોનું બ્યાન પોતાની મધુર ગીરામાં વર્ષાવી રહ્યા છે. કારતક વદ અમાસની રાત્રિનો સમય આવી ચૂકયો. (ગુજરાતી ગણત્રી મુજબ્બ આસો વદ અમાસ) બાકી રહેલા ચાર અઘાતી કર્મો, વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુ ક્ષીણ થઇ આત્માથી અલગ થઈ ગયા. એટલે પ્રભુ શ્રી વીર આ ભારતભૂમિમાંથી સદાને માટે સિધાવી ગયા. અરિહંત પદપૂર્ણ કરી સિદ્ધ બન્યા. જન્મ-મરણના ફેરામાંથી સદાને સારૂ હાથ ધોઈ નાંખ્યા. કૃતકૃત્ય બની ચૂકયા. આત્મિક સંપત્તિ ભોક્તા

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

થયા. દશ દ્રવ્ય પ્રાણુ સાથે કાયમના છુટાછેડા કરી અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સુખ અને અનંત વીર્યરૂપ ચાર ભાવ પ્રાણુથી યુક્ત બન્યા. ચૌદ રાજલોકને અંતે આવેલી પીસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણ સિદ્ધશીલા પર વાસ કરી રહ્યા. સાદિ અનંત સ્થિતિ સુધીના નિવાસી બન્યા. એમના મોક્ષ ગમનથી, સારૂંયે ભારતવર્ષ શોકાકુળ થયું. જૈનસમાજના શીરે મોટો પહાડ તૂટી પડયો હોય તેવી વિષાદની છાયા વ્યાપી રહી. રાજા-પ્રજા સૌ શોકમાં ડૂબ્યા. અપાપા નગરી 'પાપા' કહેવાણી અને તેમાંથી આજની 'પાવાપુરી' બની ગઈ. પ્રભુ નિર્વાણનો સખત આઘાત ખુદ ઈંદ્રભૂતિ સરખા પ્રથમ ગણુધરને લાગ્યો ત્યાં અન્યની શી કથા! ભાવ દીપક જતાં જનતાએ દ્રવ્ય દીપો કરી દિપોત્સવી પર્વનો પાયો નાંખ્યો.

શ્રી વીર ત્રીસ વર્ષ સુધી ગૃહવાસમાં રહ્યા. કાંઈક અધિક બાર વર્ષ છદ્મસ્થાવસ્થામાં ગાળ્યાં અને દેશઊણા ત્રીસ વર્ષ સુધી કેવલી બની ઉપદેશદ્વારા જગતભરમાં ઉપકાર કર્યો. એ રીતે બોંતેર વર્ષનું આયુષ્ય પુરૂં કરી નિર્વાણુ પામ્યા. એમની યુગાંતકૃતભૂમિ (અનુક્રમમાં વર્તનારા-શિષ્ય, પ્રશિષ્ય આદિ પુરૂષોના પ્રમાણુ યુક્ત થયેલી) જંબુસ્વામી સુધી ચાલી. પર્યાયાંતકૃતભૂમિ (પ્રભુના કેવલીપણાને આશ્રિત થયેલી) પ્રભુશ્રીના કૈવલ્ય બાદ ચાર વર્ષથી શરૂ થઈ. એટલે ત્યારથી તે છેલ્લા જંબુસ્વામી સુધી મોક્ષ ગમન ચાલુ રહ્યું,

પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના અગીઆર ગણુધર યાને પટ્ટશિષ્યો હતાં. ગણુધરો અગીઆર છતાં ગણુ યાને શિષ્ય સમુદાયની સંખ્યા-નવની હતી. સમાન વાચનાવાલા શિષ્યવૃંદનો એક ગણુ બને છે. નવ હોવામાં બે ગણુધરોની શિષ્યસંખ્યા ભિન્ન છતાં વાચના સરખી હોવાથી સાથે જ અધ્યયન કાર્ય થતું એટલે જ ગણુ નવ. પ્રભુશ્રીની હૈયાતિમાં જ ઉક્ત અગીઆર ગણુધરોમાંના ઇંદ્રભૂતિ ને સુધર્મ સિવાયના નવ મોક્ષે ગયા હતા. વળી તેઓશ્રી, એ જ્ઞાનદર્પણુથી જોયું હતું કે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પોતાના નિર્વાણ બાદ અલ્પ કાળમાં પ્રથમ ગણનાયક શ્રી ગૌતમ ઇંદ્રભૂતિને પોતા પ્રત્યેના 'રાગબંધન' તૂટવાથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવાની હતી એટલે ગચ્છાધિપતિના પદ પર શ્રીસુધર્મ નામા પાંચમા ગણધરને સ્થાપન કરવામાં આવ્યા હતા. અદ્યાપિ જે સાધુ-સમુદાય દ્રષ્ટિગોચર થાય છે અને ગતકાળે થઈ ગયો છે એ સર્વ શ્રી સુધર્મા સ્વામીની પરંપરામાં જ સમાઈ જાય છે.

પ્રથમ ગણેશ શ્રી ઇંદ્રભૂતિ, ગૌતમ ગોત્રીય હોવાથી શ્રી ગૌતમ સ્વામિ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ થયેલ છે. તેમનું ચરિત્ર ઘણું વિસ્મયકારક છે. વિશ્વમાં જે મોટા અવગુણ રૂપ મનાય છે અને જેના સેવન કરવાથી આત્માઓ નિસંશય ભવસાગરમાં ડુબ્યા છે એવા દોષોનું નિમિત્ત પામી શ્રી ગૌતમ ઉન્નતિ સાધે છે. જ્યારે પ્રખર પંડીતપણાનો તેમણે ગર્વ કર્યો ત્યારે શ્રી વીરનો સમાગમ મલ્યો, સંયમ લીધા પછી ગુરૂ એવા શ્રી વીર પ્રત્યે નિબિડ રાગ ધર્યો ત્યારે તે ઉત્કૃષ્ટિ ભક્તિ તરીકે પંકાયો અને શ્રી વીરનું નિર્વાણ સાંભળી અતિ મોહ ધરી હે વીર, એવો પોકાર કર્યો ત્યારે કૈવલ્ય પામ્યા. તેઓ મહાલબ્ધિનિધાન હતા. તેમના હાથે દિક્ષિત થનારને કેવળ જ્ઞાન થતાં વાર ન લાગતી.

શ્રી વીર પ્રભુની પાટ પરંપરા—

અત્રે આરંભ કરતાં એ વાતનું નિરૂપણ કરી દેવાની જરૂર છે કે શ્રી વીર પ્રભુની પહેલાના ત્રેવીસ જીનના શાસનમાં સંખ્યાબંધ ગીતાર્થો અને સુરિસમ્રાટો થઈ ગયા છે. તે સંબંધી લખવા બેસીએ તો પાર પણ ન આવે. તેમની ચમત્કારિક પ્રભાવનાના પૂર્ણ વૃતાંતો જૂદા જૂદા ગ્રંથોમાં વર્ણવાયેલા દષ્ટિગોચર થાય છે. અહીં તો માત્ર પરમાત્મા મહાવીર દેવ પછી તેમની જ પરંપરામાં થયેલા કેવલ મુખ્ય ગચ્છાધિપતિઓના સંક્ષિપ્ત વૃતાંતો આપવામાં આવે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—

મગધદેશના ગોવરગામવાસી, દ્વિજવસુભુતિ અને ભાર્યા પૃથ્વીના

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

એ પનોતા પુત્ર. તેમનું નામ ઈંદ્રભુતિ રાખવામાં આવ્યું. બાલ્યકાળથી સંસ્કારી માતા પિતાના સહવાસમાં રહેવાનું મળ્યું હોવાથી અલ્પકાળમાં જ તે શાસ્ત્રનિપુણ પંડિત બન્યા, વેદ આદિ દર્શન શાસ્ત્રોના સારા જ્ઞાતા થયા. પંડિત સમુદાયમાં ધુરિપદ પ્રાપ્ત કર્યું. જોતજોતામાં તેમની કીર્તિની સુવાસ પ્રદશોદિશ પ્રસરી રહી, ભાગ્યેજ કોઇ યજ્ઞ એવો હોય કે જ્યાં તેમની હાજરી ન હોય. આ રીતે બ્રાહ્મણોચિત વ્યવસાય ને વિધિવિધાનમાં તેમના પચાશ વર્ષો વ્યતીત થઈ ચૂકયા. એ કાળે અકસ્માતિક એવો પ્રસંગ બની ગયો કે જેને તેમનું આખું જીવન બદલી નાંખ્યું. એ પ્રસંગ તે ચરમપતિ શ્રી વર્ધમાનનો સમાગમ. ઈંદ્રભૂતિ પંડિતનું રાજગ્રહીમાં સોમલદ્વિજને ત્યાં યજ્ઞમાં આવવું અને બીજી બાજુ પરમાત્મભાવ પામીને શ્રી વર્ધમાનનું જીન તરિકે પધારવું અને દેવરચિત સમવસરણમાં વિરાજી દેશના દેવાનું શરૂ કરવું. નાગરિકોનું તેમજ દેવદેવીઓનું વંદનાર્થે ગમનાગમન. આ દ્રશ્ય જોતાં જ પંડિત પ્રવર ઈંદ્રભૂતિની આંખ ફાટી. ગર્વના ઘટાટોપથી તે ધસમસતા પ્રભુ સન્મુખ પહોંચ્યા. જીતવા ગયેલા મહારથી જાતે જીતાયા. સત્ય સમજાતા પચાશની વય છતાં પ્રભુહસ્તે દિક્ષિત થયા. ત્યાર પછી સતત્ ત્રીસવર્ષ સુધી, પોતાથી આઠ વર્ષે જે લઘુ છે છતાં જ્ઞાનજ્યોતિમાં અધિક છે એવા શ્રીવીરની અદ્વિતિય ભક્તિભાવે સેવા કરીને આત્મ કલ્યાણ સાધ્યું. શ્રી મહાવારની સાથે વારંવાર વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નોત્તર કરી તત્વામૃતનું મીઠુ પાન કરનારમાં એમનું સ્થાન પ્રથમ છે. પ્રભુશ્રીના મધુરા 'હે ગૌતમ' રૂપા સંબોધનથી વિશ્વમાં તેઓ નામ કરતા ગોત્રથી અધિક પ્રસિદ્ધિને પામ્યા. તેમના નામ સ્મરણથી આજે પણ વિઘ્નો નષ્ટ થાય છે. ગૃહવાસમાં ૫૦ વર્ષ, વીરસેવામાં ૩૦ વર્ષ. કેવલી પર્યાયમાં ૧૨ વર્ષ કુલ. ૯૨ વર્ષ.

શ્રી સુધર્માસ્વામી કોલ્લાગ સન્નિવેશમાં જન્મ-માતા ભદ્દિલા અને પિતા ધમ્મિલના એ સંતાન. જાતે વિપ્ર ને ચાર વેદના પ્રખરજ્ઞાતા. સમવસરણમાં આવ્યા બાદ સંશય છેદાવાથી ભાગવતી દિક્ષા સ્વીકારી. પ્રભુસહ શ્રી ગૌતમને થયેલ પ્રશ્નોત્તરના

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

એ સાક્ષીભૂત એટલે જ શ્રી ગૌતમ પ્રશ્નકાર, શ્રી મહાવીર ઉત્તરદાતા અને શ્રી સુધર્મા એ સર્વને સુત્રરૂપે ગુંથનાર. આ રીતે વર્તમાન દ્વાદશાંગીના આદિ પ્રણેતા. ગૃહસ્થાવાસમાં પચાશ વર્ષ, વીર સેવામાં ૪૨ અને આઠ વર્ષ કેવલી તરીકે વિચરી સરવાળે સો વર્ષનું આયુ ભોગવી શ્રી મહાવીર પછી વીસ વર્ષે વૈભારગિરિ પર મુક્તિપદને પામ્યા.

શ્રી વીરજીનને કેવળજ્ઞાન થયા બાદ ચૌદમે જ વર્ષે **क्रियमान-कृतम्** એ પ્રભુ વાકયમાં સંશય ધરનાર જમાલિ નામા સાધુ (સંસારી સંબંધથી પ્રભુનો ભાણેજ અને જમાઇ) પહેલો નિન્હવ થયો. સોળમે વર્ષે વસુ આચાર્ય શિષ્ય-જીવના છેલ્લા પ્રદેશમાં જીવ સંજ્ઞા માનનાર તિષ્યગુપ્ત નામા બીજો નિન્હવ થયો. આ વેળા શ્રી સુધર્માસ્વામીનો ગચ્છ ' નિગ્રંથી યા નિગ્રંથ ગચ્છ ' તરિકે ખ્યાતિ પામ્યો.

શ્રી જંબુસ્વામી—

રાજગૃહીના લક્ષ્મીભંડાર શેઠ ઋષભદત્ત અને શીલવતી ભાર્યા ધારિણીનો એકલવાયો પુત્ર નામે જંબુકુમાર. નવાણુ કોટિના ધણીનો એ એકલો વારસ. પાંચમા દેવલોકથી ચ્યવી આવેલ એટલે કાંતિમાં દેવને પણ શરમાવે. સ્વપ્નમાં ફળવાળો જંબુવૃક્ષ જોયેલો એટલે નામ જંબુકુમાર રખાયેલું. લાલનપાલનમાં ઉછરતો જંબુ સોળ વર્ષનો થયો. એકદા શ્રી સુધર્માસ્વામીની અમૃતસમી દેશના શ્રવણ કરવાનો યોગ મલ્યો. એ સાંભળતાં જ વૈરાગ્યની ઉર્મિ ઉદ્ભવી. આશ્ચર્ય પામવાનું કારણ નથી, પૂર્વભવના સંસ્કાર છે. નાગિલાને શણગારતો ભવદત્ત વડિલબંધુ ભવદેવના આગ્રહથી ચાલી નિકળી, પ્રવજ્યા લઈ સારૂં જીવન તેમાં જ વ્યતીત કરે છે. મોહથી પાછો ફરે છે ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થામાં પહોંચી ચુકેલ નાગિલા પુનઃ તેને સ્થિર કરે છે. એજ ભવદત્ત જીવ આ જંબુકુમાર છે. વળી તદ્ભવ મોક્ષ ગામી જીવ છે એટલે સોળ વર્ષીય જંબુકુમારના વૈરાગ્ય માટે વિચારવાપણું નથી. એની શુદ્ધતાની ઝાંખી આગળ ડગલે ને પગલે થાય છે. જ્ઞાન પૂર્વકનો વૈરાગ્ય તે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આનું જ નામ. ગૃહે પાછા ફરતાં પૂર્વે જ ચતુર્થ વ્રત અંગીકાર કર્યું, દેનાર ઉભય જ્ઞાતા હતા, જંબુકુમારે માતાપિતાની આજ્ઞાથી વ્રત લેવાની જિજ્ઞાસા પ્રગટ કરી જ્યારે ગુરૂશ્રી સુધર્મે તે વાતમાં સંપૂર્ણ સમંતિ આપી માત્ર ‘ પ્રમાદ ન કરીશ ’ એટલું જ કહ્યું.

ઘેર આવતાં જ, અને અંતરગત વાતનો સ્ફોટ કરતાં જ, મોહ ભારભારિત માતા અને પિતા ચમકી ઉઠયાં. એમને તો આ પુત્રને પરણાવવાના કોડ હતા. એના લગ્નમાં સ્વજન પરિજનને નોતરી સંસારના કેટલાયે લ્હાવા લેવા હતા. ધારિણીને નવવધુનું મુખ જોવાની ઉત્કટ અભિલાષા હતી; એટલે જંબુકુમારને દિક્ષાની આજ્ઞા તરત નજ મળી. માતા પુત્ર વચ્ચે એ સબંધમાં પુષ્કળ ચર્ચા ચાલી. આખરે માતાને પ્રસન્ન કરવા જંબુકુમારે પાણિગ્રહણ કરવું એમ ઠર્યું. જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય વાળાને લગ્ન કે સુંદરીના સમાગમ બંધન રૂપ ન જ હોઈ શકે. એની આત્મશક્તિ એટલી હદે સતેજ હોય કે ત્યાં મોહરાજ પાણી પાણી થઈ જાય. બન્યું પણ એમ જ. એક બે નહિં પણ આઠ શ્રેષ્ટિ સુતા સહ કુમાર જંબુના લગ્ન ધામધુમથી થયા. રૂપ લાવણ્યમાં સ્વર્ગની અપ્સરાઓને પણ ટપી જાય તેવી લલિતા લલનાઓના મુખ નિરખી ધારણી માતાને ટાઢક વળી. મનમાં થઈ પણ આવ્યું કે આવી કામિનીઓનો સંગ ને વિલાસ તજી કુંવર હવે સંયમને સંભારશે પણ નહીં. નવ પરણિત મદભર યૌવનાઓ પણ સ્વપતિ જંબુની પ્રતિજ્ઞાથી જાણકાર હતી. છતાં તેમને કામકેલીથી ને રતિચાતુર્યથી જંબુકુમારને લોભાવવાના કોડ હતા. આમ સંસાર જીવનની પ્રથમ રાત્રે વાસગૃહ, દંપતીનું વિલાસ સ્થાન મટી સ્પર્ધાસ્થળ બન્યું હતું! મોહરાજ ને ચારિત્રરાજ વચ્ચે તુમુલ યુદ્ધ જામ્યું હતું. એક પછી એક ચંદ્રમુખી નવનવી દલીલોથી ને ઉદાહરણોથી સ્વપતિ જંબુને સ્વમાન્યતા મૂકી સંસાર માણવા સમજાવતી હતી જ્યારે એ સામે જંબુકુમાર એટલી જ સચોટ દલીલોથી અસરકારક પ્રત્યુત્તર

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આપી શાંત વૃત્તિથી એ દરેકને નિરૂત્તર બનાવી સંયમ માર્ગની સહચરી થવાની ભલામણ કરતો હતો. વાર્તાલાપ લાંબા સમય સુધી ચાલ્યો ને જયશ્રી જંબુને વરી. દરમીઆન એક આશ્ચર્ય એવું બન્યું કે પ્રભવ નામે રાજપુત્ર, જે સ્વપિતાથી રિસાઈ ચોરોનો સ્વામી બની, ચોરી કરવાના વ્યવસાયમાં પડયો હતો તે ઋષભદત્ત શેઠને ત્યાં લગ્નની ધમાલ જાણી ચારસો નવાણુ સાથીઓ સાથે ચોરી કરવા આવ્યો હતો પણ જંબુ કુમારને સ્વપ્રેયસી સહ વાતમાં ગુંથાએલો જોઈ ગુપ્તપણે છુપાઈ રહી સર્વ વ્યતિકર સાંભળ્યો હતો ! કુમારની જ્ઞાનગોષ્ટિએ તેના મન પર પણ, અજબ જાદુ કર્યું એટલે જ્યાં નારીવૃંદે જંબુકુમારની પ્રવજ્યા સબંધી શિક્ષા સ્વીકારી ત્યાં પ્રભવ પ્રગટપણે સામે આવી કહેવા લાગ્યો કે-' ધન્ય છે તમારી ત્યાગવૃત્તિને ! રૂપની રાશિ સમી આ રંભાઓને આપે સંયમ રસિકાઓ બનાવી અને અઢકળ ધન પરનું અને અમાપ સંપત્તિ પરત્વેનું મમત્વપણું આટલી અલ્પ વયમાં આપે જોતજોતામાં છોડી દીધું ત્યારે મારા જેવો લક્ષ્મીલોલુપ હજી ચોરીના વ્યવસાયમાં પડી પોતાને તેમજ પરને ઉદ્વેગ પમાડી રહ્યો છે ! ધિક્કાર છે મારા જીવતરને ! મારા પણ માર્ગદ્રષ્ટા આપ જ હો. આપે દેખાડેલી ભાગવતી દિક્ષાનો હું પણ ઉમેદવાર છું. '

આમ એક રાત્રિમાં જંબુકુમારની વિલક્ષણ જ્ઞાન કળાથી, સંખ્યાબંધ આત્માઓના તિમિર પડળો છેદાઈ ગયાં અને જ્ઞાનભાનું પ્રકાશી ઉઠયો. બીજે દિવસે કેવલ જંબુકુમારે એકલાએ જ નહિ પણ પણ સાથે પોતાના માતા-પિતા, તેમજ આઠ કુળવધુઓ તથા તેમના માતાપિતા મળી સત્તાવીશ મનુષ્યોએ પ્રવજ્યા સ્વીકારી, અને પ્રભવ ચોરે પણ ટુંકા સમયમાં ચારસો નવાણું ચોરો સહિત પ્રભુનો માર્ગ સ્વીકાર્યો.

જંબુકુમાર સોળ વર્ષ ઘરવાસમાં રહ્યા. વીસ વર્ષ લગી શ્રી સુધર્મા સ્વામીની સેવા કરી; અને ચુંવાળીશ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાન

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પદે રહી કેવળી જીવન ગાળ્યું. એંશી વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી છેલ્લા કેવળી તરીકે મોક્ષે સિધાવ્યા.

શ્રી વીર પછી ચોસઠ વર્ષે તે મુક્તિ પામ્યા ત્યારથી નીચે મુજબ દશ વસ્તુઓ વિચ્છેદ ગઈ અર્થાત્ તે પ્રાપ્ત થાય તેવી શક્તિનો અભાવ થયો. ૧ મનઃપર્યવજ્ઞાન, ૨ પરમાવધિજ્ઞાન, ૩ પુલાકલબ્ધિ ૪ આહારક શરીર, ૫ ક્ષાયિક,-સમ્યક્ત્વ ૬ પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર ૭ સુક્ષ્મ સંપ્રરાય ચારિત્ર-૮ યથાખ્યાત ચારિત્ર ૯ કેવલજ્ઞાન ૧૦ મોક્ષગમન.

એક કવિએ કહ્યું છે કે જંબુકુમાર જેવો ભાગ્યેજ કોઈ થયો હશે કે જેને ચોર જેવાને મોક્ષનો અધિકારી બનાવ્યો, અને જેને પામ્યા પછી શીવ સુંદરીને અન્યની ઇચ્છાજ થતી નથી.

શ્રી પ્રભવ સ્વામી—

વિંધ્યાચળની તળેટીમાં આવેલ જયપુર નગરના જયસેન નૃપનો પુત્ર. પ્રભવ, લઘુબંધુ વિનયધરને રાજ્ય અપાયાથી રિસાઈ જઈ, પલ્લીપતિના રહેઠાણમાં જઈ વસ્યો. ક્રમશઃ ચોરોનો સ્વામી થયો. જનતા એના નામથી ત્રાસવા લાગી. ધાડ પાડતો તે રાજગ્રહીમાં જંબુકુમારને ત્યાં ચોરોનાસમૂહ સાથે ચોરી માટે જઈ પહોંચ્યો. નવપરણિત નારી સાથેની કુમારની જ્ઞાનપૂર્ણ કથાઓથી બોધ પામ્યો અને ત્યારથી જ જીવન પલટો થયો. બાહ્ય ધનની ચોરી મૂકી દઈ અંતર ધનની સંપૂર્ણ ચોરી કરી લીધી. જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રરૂપ અમૂલ્ય રત્નોનું સ્વામીત્વ પ્રાપ્ત કરી શ્રી વીરની પાટનો સૂત્રધાર બન્યો. ૩૦ વર્ષ સંસારમાં, ૪૪ વર્ષ દિક્ષામાં શ્રી જંબુની સેવાપણે અને ૧૧ વર્ષ યુગપ્રધાન તરિકેના ગાળી કુલ આયુષ્ય ૮૫ વર્ષનુ ભોગવ્યું. અવસાન સમય નજીક જાણી ગચ્છની સારસંભાળ સારૂં પાટનાયક સ્થાપવા પ્રથમ સ્વ સમુદાયમાં ઉપયોગ મૂકયો પણ કોઈના

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પર નજર ન ઠરી એટલે પર સમુદાયમાં અવલોકતાં રાજગ્રહી નગરીમાં યજ્ઞક્રિયા આચરતો દ્વિજ શય્યંભવ ધ્યાનમાં આવ્યો. તરત જ એ સાધુઓને વસ્તુ-નિર્દેશ કરી ત્યાં મોકલવામાં આવ્યા.

વિહાર કરતા ઉક્ત મુનિઓ યજ્ઞમંડપમાં આવી પહોંચ્યા. ચોતરફ મંત્રોના ધ્વનિ થઈ રહ્યા છે અને યજ્ઞસ્થંભ આગળ એક બકરાને બાંધેલો છે જે એં એં પોકારી રહ્યો છે. સામે જ ઉઘાડી તલવારે ભટ્ટ શય્યંભવ વિધિ વિધાનમાં મશગુલ બન્યો છે. તરત જ મુનિ મુખમાંથી નિમ્ન લિખિત શબ્દો બહાર પડયા—

अहो कष्टं अहो कष्टं तत्वं न ज्ञायते परम् ।

બસ એટલું કહી મુનિ યુગ્મ વિદાય થયું, પણ શય્યંભવ દ્વિજને તો જબરી જિજ્ઞાસા જન્મી. તરત જ મુખ્ય ભૂદેવ તરફ તલવાર ધરી તત્ત્વ સમજાવવા કહ્યું. અંતમાં ભૂદેવે યજ્ઞસ્થંભ નીચે રાખેલી શ્રી શાંતીનાથ પ્રભુની મૂર્તિ દેખાડી અને જણાવ્યું કે એના આકર્ષણથી દેવતાઓ યજ્ઞમંડપ તરફ આગમન કરે છે. શય્યંભવ દ્વિજ આ સાંભળી, ખડ્ગને બાજુપર ફેંકી દઈ ઉભો થઇ ગયો. એ સત્યનો પૂજારી હતો એટલે પેલા મુનિઓ કોણ હતા, તે જાણવા સારૂ તેમની પાછળ નિકળી પડયો. ઘેર ગર્ભવતી પ્રિયા હતી એનું પણ વિસ્મરણ થઈ ગયું. મુનિની શોધ કરતો તે શ્રી પ્રભવસ્વામી સમિપ આવી પહોંચ્યો. વિદ્વાન્ હોવાથી સત્ય વસ્તુ સમજતાં ઝાઝી મુશ્કેલી ન પડી. સમજણ પાછળ અમલ હોય તો જ સમજાયું કામનું છે એ વાત તે જાણતો હોવાથી ઐહિક દુનિઆના કોઇ પણ લાભમાં લલચાયા વગર અંતરના ઉમળકાથી ભાગવતી દિક્ષાનો સ્વીકાર કર્યો. ઘણા જ અલ્પ સમયમાં સર્વ શાસ્ત્રોમાં પારંગતતા પ્રાપ્ત કરી અને પ્રભવસ્વામી પણ એમના સૂરક્ષિત હસ્તોમાં શાસન ધુરા સોંપી સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

શ્રી પાર્શ્વનાથના ગણધર શ્રી શુભેય, તેમના શિષ્ય હરિ-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

દત્તાચાર્ય-તેમની પરંપરામાં-સમુદ્રાચાર્યને, કેશીમુનિ અનુક્રમે થયા. શ્રી વીરના સમયમાં એ જ કેશીમુનિ સહ ગૌતમ સ્વામીને મેળાપ અને વાર્તાલાપ થયેલો. એ વેળા ચાર અને પાંચ મહાવ્રત સબંધી તેમજ બીજી કેટલીક બાબતો સબંધી પરસ્પર ચર્ચા અને ખુલાસા થયેલા. પ્રદેશી રાજાને પ્રતિબોધ પમાડનાર પણ એ જ કેશીસૂરિ. એમના શિષ્ય શ્રી સ્વયં પ્રભસૂરિ અને તેના શિષ્ય શ્રી રત્નપ્રભસૂરિ થયા કે જેમણે શ્રી વીરનિર્વાણ પછી પંચોતેર વર્ષે ઓઇસા (ઓસીયા) નગરીમાં ચામુંડાદેવીને પ્રતિબોધી ઘણા જીવોને અભયદાન દીધું; ને તેનું સચિલ્લ નામ રાખ્યું. વળી ભૂપાળ શ્રી ઉપલદેવ પરમારને પ્રતિબોધી એકલાખનવાણું હજાર ગોત્રોને જૈન બનાવ્યા. શ્રી પાર્શ્વનાથનો પ્રાસાદ બનાવરાવ્યો ને સૂરિ હસ્તે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. એ સર્વ જૈનો ઉપકેશ જ્ઞાતિ (અશોવાળ) તરીકે સંબોધાયા. સૂરિના ગચ્છનું નામ પણ ઉપકેશ પડયું. આમ ઓસવાળ જ્ઞાતિ સંબંધી આખ્યાયિકા છે.

૪. શ્રીશય્યંભવસૂરિ—કેટલાયે સૂત્રોનું દોહન કરી શ્રી દશવૈકાલિક સુત્રની રચના કરનાર. બન્યું એમ કે પોતે ગર્ભવતી પ્રિયાને છોડીને આવેલા ત્યાર બાદ ઘેર પુત્રનો જન્મ થયેલો. એનું નામ મનક. ઉમર લાયક થતાં એ મનક પાઠશાળાએ જવા લાગ્યો; ત્યાં સાથે ભણતા વિદ્યાર્થીઓના મ્હેણાથી ઘેર આવી માતાને પોતાના બાપ સંબંધી પૂછવા લાગ્યો. એટલો પત્તો મલ્યો કે પિતા સાધુઓની જોડે ગયા અને હાલ મોટા આચાર્ય મનાય છે. એ પણ શોધ નિમિત્તે નિકળી પડયો. અકસ્માત માર્ગે પિતા પુત્રનો યોગ થયો. વાર્તાલાપથી પિતાએ પુત્રને ઓળખ્યો અને ઉપયોગથી એનું અલ્પ આયુષ્ય પણ જાણ્યું. આ વાત સાધુ સમુદાયમાં પ્રસરવા ન દેતાં કેવલ પુત્ર સ્નેહના કારણથી-તેના ટુંકા જીવનમાં પણ કલ્યાણ થઈ શકે એ ખાતર દશવૈકાલિક સુત્રની સંકલના કરી એ દ્વારા મનકને આગમનું રહસ્ય સમજાવ્યું. અન્ય સાધુઓની વૈયાવચ્ચ કરવા રૂપ ઉંચા પ્રકારની સેવાથી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ સાથે ક્રિયાનો યોગ મલ્યો. આમ મનક

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૭ માસ જેવી ટુંકી અવધિમાં આત્મોન્નતિ સાધી શક્યો. એના અવસાન કાળે સૂરિજીની ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુબિંદુ સરી પડયાં ત્યારેજ સત્ય બિના સૌ સાધુઓના જાણવામાં આવી. ગુરૂપુત્ર નિમિત્તે રચાયેલા દશવૈકાલિક સુત્રને ત્યાર પછી કાયમી સ્થાન મલ્યું. આમ સુત્ર ગુંથન સાથે મનક અમર થયો. ૨૮ વર્ષ ગૃહસ્થીપણામાં ૧૧ વર્ષ ગુરૂસેવામાં અને ૨૩ વર્ષ યુગપ્રધાન પદમાં ગાળી કુલ ૬૨ વર્ષનું આયુ પૂર્ણ કરી શ્રી વીર નિર્વાણ પછી ૯૮ વર્ષે શ્રી શય્યંભવ સૂરિનું સ્વર્ગ-ગમન થયું.

૫. શ્રી યશોભદ્રસૂરિ—બાવીશ વર્ષ સંસારમાં રહી પ્રવજ્યા સ્વીકારી. ચૌદ વર્ષ શ્રી શય્યંભવ સુરિની સેવા કરી અને પચાશ વર્ષ સુધી યુંગપ્રધાન પદે રહ્યા. કુળ આયુષ્ય ૮૬ વર્ષ શ્રી વિરાત્ ૧૪૨ વર્ષે સ્વર્ગ ગમન.

૬. શ્રી સંભૂતિ વિજય તથા શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી ઉભય ગુરૂભાઈ થાય, તેમાં પહેલાના શીરે ગચ્છનું પટ્ટધરપણું જ્યારે પાછલા સારસંભાળ રાખનાર. સંભૂતિ વિજયે ૪૨ વર્ષે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. ચાળીશ વર્ષ સંયમ પાળ્યો. આઠ વર્ષ યુગપ્રધાન તરિકે રહ્યા. ૯૦ વર્ષ પુરા કરી સ્વર્ગે સિધાવ્યા. ભદ્રબાહુ, દક્ષિણ દેશમાં આવેલા પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં પ્રાચીનગોત્રી દ્વિજને ઘેર જન્મ્યા હતા. મોટા ભાઈનું નામ વરાહમિહિર. બંને સાધુઓએ શ્રી યશોભદ્ર પાસે સાથે દિક્ષા લીધી હતી. અભ્યાસ વૃદ્ધિ કરી ઉભય ષટદર્શનના જ્ઞાતા બન્યા. મોટાભાઈને અહંકારી જાણી ગુરૂએ ભદ્રબાહુને સુરિપદે સ્થાપ્યા. વરાહમિહિર રિસાઈ, સંયમ છોડી દઈ ચાલ્યા. અને જ્યોતિષીનો વ્યવસાય સ્વીકારી આજીવિકા ચલાવવી શરૂ કરી. જૈનધર્મ પ્રત્યે દ્વેષ રાખવા માંડયો, બેવાર વાદમાં પાછા પડયા—રાજા સમક્ષ કુંડાળુ કરી વરાહે બાવન પલનો મત્સ્ય મધ્યમાં પડશે એમ નિર્દિષ્ટ કર્યું. જ્યારે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ભદ્રબાહુએ ૫૧ાા પળનો અને તે મધ્યમાં નહીં પણ છેડા ઉપર પડવાનું કહ્યું. બન્યું પણ તેમજ. રાજાને પુત્ર જન્મ્યો. વરાહે સો વર્ષનું આયુષ્ય ભાખ્યું અને એ સંબંધમાં ભદ્રબાહુને પૂછતાં સાત દિનનું જણાવ્યું ને વળી બિડાલના નિમિત્તથી મરણ થશે એમ સુચવ્યું. રાજાએ નગરમાંથી સઘળી બિલાડીઓને બહાર કઢાવી છતાં સાતમા દિને પુત્રને ધાવ ધવરાવતી બેઠી છે ને અકસ્માત બિલાડીના ચિન્હવાળી કમાડની ભૂંગળ તેના શીર પડી એટલે તે અર્ભક પંચત્વને પામ્યો. આમ સૂરિના જ્ઞાનની પ્રશંસા થઈ રહી. જીનશાસનનો જયજયકાર થયો. વરાહમિહિરને મ્હોં દેખાડવું ભારી પડયું. તે જંગલમાં ચાલ્યો ગયો અને અજ્ઞાન કષ્ટ કરી–તાપસનું જીવન જીવી–કાળ કરી વ્યંતર નિકાયમાં દેવ થયો. પૂર્વભવનું વૈર સંભારી સંઘમાં મારીનો ઉપદ્રવ શરૂ કર્યો. સંઘના આ ભયને નિવારવા શ્રીભદ્રબાહુએ મંત્રાધિષ્ઠિત શ્રી ‘ઉપસર્ગહર’ સ્તોત્રની રચના કરી જેના સ્મરણથી ઉપદ્રવ નષ્ટ થઈ ગયો! ત્યારથી એ મંત્ર ઉત્કૃષ્ટ સ્મરણ તરિકે ગણાવા લાગ્યો.

સંસારમાં ૪૫, ગુરુસેવામાં ૧૭, યુગપ્રધાન. ૧૪, કુલ આયુષ્ય ૭૬ વર્ષ. તેમની કૃતિઓ. નવપૂર્વમાંથી ઉદ્ધરિત કલ્પસૂત્ર, ભદ્રબાહુ સંહિતા, આવસ્યક નિર્યુક્તિ, પચ્ચખાણુ, ઓઘ, પિંડ, ઉત્તરાધ્યયન,–આચારાંગ અને સુયગડાંગ–નિર્યુક્તિ–તેવીજ દશવૈકાલિક, વ્યવહાર અને દશકલ્પનિર્યુક્તિ, ઉવસગ્ગહરસ્તોત્ર.

૭. શ્રી સ્થુલભદ્રજી—પાટલીપુરમાં–નવમાનંદના રાજ્ય સમયમાં મુખ્ય મંત્રી શકડાલ તેમના જે જ્યેષ્ટ પુત્ર. માતાનું નામ લક્ષ્મીવતી, લઘુ બંધવ શ્રીયક, અને ભગિની યક્ષા, યક્ષદિન્ના, ભૂતા, ભૂતદિન્ના, સેણા, રેણા અને વેણા. સ્થુલભદ્ર બાલ્યપણાથી વિદ્યાવ્યસની હોઇ સંસ્કૃત, પ્રાકૃતના સારા જાણકાર છતાં સ્વભાવે રસિક એટલે યુવાવસ્થાના આંગણમાં પ્રવેશતાંજ કોશ્યા નામા વેશ્યા–નવયૌવના અને રૂપની રાશિ–સહ પ્રીત બાંધી, સ્વજન મિત્રને વિસરી જઇ એના

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આવાસે જુવાનીનો લ્હાવ વિનાસંકોચે લુંટવા લાગ્યા. ઉભય વચ્ચે અતૂટ સ્નેહ ગ્રંથિ જન્મ પામી, દ્વિજ વરરૂચીની કપટજાળથી સ્વપિતાનું અવસાન થયા બાદ મંત્રીમુદ્રા ગ્રહણ કરવા અર્થે રાજ તરફથી તેડું ગયું ત્યારેજ તેઓ વિલાસ નિદ્રામાંથી જાગ્રત થયા. ક્ષણુનો વિરહ સહવાને અશક્ત વામા કોશ્યાને ' આવું છું ' કહી આવ્યા. નૃપ તરફથી અપાતી પ્રધાન પદવી પર અશોક વાટિકામાં બેસી વિચાર કરવા લાગ્યા. પિતાશ્રીનું જીવન-પોતાનો સોનેરી કાળ-બાલ્યજીવન અને ત્યાર પછીનું વિલાસી જીવન નજર સામે ખડું થયું. સંસાર સાર વિહુણો લાગ્યો. એને છોડવાનો અડગ નિશ્ચય કરીને ઉઠયા. રાજ સભામાં જઈ, વિનયપૂર્વક મુંડિત થવારૂપ સ્વ અભિપ્રાય પ્રદર્શિત કરી ન તો ગયા વિરહીણીના મહેલ તરફ કે ન તો ગયા સ્વજનોના વસવાટ તરફ, જાતે સ્વતંત્ર હોઈ પહોંચ્યા શ્રી સંભૂતિવિજય સૂરિ પાસે. કર્મમાં શૂરવીર હતા તે ધર્મમાં શૂરવીર બની ગયા. પ્રવજ્યા સ્વીકારતાં વાર ન લગાડી. જોતજોતામાં જ્ઞાનધ્યાનમાં લયલીન થયા. કોસ્યાની મોહિનીને ફગાવી દીધી. છતાં સાચી પ્રીતિ તો અંતરમાં કાયમ જ રહી. ચોમાસુ આવતાં સાધુ મંડળમાંથી કોઇ કુવા કાંઠે તો કોઇ સિંહ ગુફામાં કાર્યોત્સર્ગ અર્થે ઉપડયા ત્યારે આ સાચા આશક વેશ્યા ગૃહે જવા તૈયાર થયા. માગણી કરી અને સમયજ્ઞ સૂરિએ હા ભણી. વિરહ તાપથી જેના અંગેઅંગમાં ઝાળ લાગી રહી છે, અને જેને લોકવાયકા સાંભળી જાણ્યું પણ છે કે હવે સાધુ થનાર સ્થુલભદ્ર પાછા નહિ જ આવે છતાં એમની પાછળ-પ્રેમના એ અવર્ણીય બંધનની પાછળ-સ્વકાયાને શોષવી દીધી છે એવી કોશ્યા,-સાચી કુળ કામિનીએ, મુનિરૂપે આવતાં જોયા કે રૂંવાડે રૂંવાડે હર્ષથી વ્યાપ્ત થઈ. હસ્તદ્વય જોડી સામી આવી, મનમાં ચિંતન કરવા લાગી કે સાધુજીવનના કષ્ટો સહન થઈ શકયા નહી એટલે સ્થુલભદ્ર અહીં ભાગી આવે છે; એટલે પુષ્કળ હાવભાવથી સામે ગઈ. મુનિજીએ ચિત્રશાળામાં ચોમાસુ કરવાની રજા માગી એટલે એમાં આ મૃગ-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નયની ના ભણે જ કેમ? તરત જ હા પાડી દીધી. ભૂમિ પ્રમાર્જી આસન પાથર્યું. સાડા ત્રણ હાથ દૂર રહી જે કંઈ કહેવું હોય તે કહેવાની કોશ્યાને રજા મળી. યુવાનીનો પ્રારંભકાળ સાથે લીલામાં જેમને વ્યતીત કરેલ, છે અને હજુ જેમના ગાત્રો પર યુવાની પૂર્ણપણે રમી રહી છે એવા એક સમયના આ દંપતીએ કેટલીયે દિવસ અને રાત્રિઓ આલાપ-સંલાપ અને વાર્તાલાપમાં ગાળી. કોશ્યાએ પૂર્વના એ સુખી જીવનની યાદ આપી પુનઃ એનો સ્વીકાર કરવાની દલીલો કરી જ્યારે સ્થુલભદ્રે અનુભવથી એમાં જે અસાર જોયો હતો તે સમજાવી મનુષ્ય જીવનની સાર્થકતા બ્રહ્મચર્યાદિ કરણીમાં સમાયેલી હોવાનો જોરથી ઉપદેશ કર્યો. વિજયશ્રી મુનિને વરી, કોશ્યા, વેશ્યા મટી કુલાંગના તો થઇ હતી, તેમાંથી સાધુ સંસર્ગે શ્રાવિકા બની અરે એટલી તો દૃઢ થઈ કે બીજે ચોમાસે આવેલા સિંહ ગુફાવાસી સાધુને પતિત થતાં પણ તેણીએ ઉગાર્યાં. આમ સ્થુલભદ્રે મદનના આવાસમાં રહી એનો સંપૂર્ણપણે વિજય કરી સાચી પ્રીતિનો સાક્ષાત્કાર કરાવી, સાધુ સમુદાયમાં અનોખું ને અદ્વિતિય સ્થાન મેળવ્યું. ચોરાસી ચોવીસી સુધીની ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી.

એકદા બારવર્ષી મહા દુર્ભિક્ષ્ય પડ્યો. એ વેળા આગમ જ્ઞાન ભુલાવા લાગ્યું. પાટલીપુરમાં સંઘ એકત્ર મળ્યો ને વિચાર કરી ભદ્રબાહુ સ્વામી કે જે તે વેળા નેપાળ દેશમાં વિચરતા હતા તેમને બોલાવવા માણસ મોકલ્યા. કેટલાક સમય પછી એ માણસોએ આવી જવાબ દીધો કે-'સ્વામી ત્યાં ઉચ્ચ કોટિના ધ્યાનમાં રોકાયલા છે એટલે આવી શકે તેમ નથી.' સંઘ વિચારમાં પડી ગયો. એણે લાગ્યું કે એક તરફ સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન વિસ્મરણ થઈ રહ્યું છે તેથી એમની અત્રે ખાસ જરૂર છે જ્યારે તેઓ ધ્યાનને વળગી આવવાની ના પાડે છે એ કેમ ચલાવી લેવાય? કેટલોક સમય સંપૂર્ણપણે વિચાર ચલાવ્યા બાદ ફરીથી માણસો મોકલવામાં આવ્યા-સુચના

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

આપવામાં આવી કે–'સ્વામી તે પૂછજો કે જે વ્યક્તિ સંઘની આજ્ઞા ન માને તે કઈ શિક્ષાને પાત્ર થાય? અને તેઓ જે જવાબ આપે તે સાંભળી લઈ, સંઘ તમને તે શિક્ષા ફરમાવે છે.' એમ કહી પાછા આવજો. સ્વામી પાસે કેટલાક કાળે પાટલીપુરમાંથી સંદેશવાહકો આવી પુગ્યા ને સુચનાનુસારે વર્તન કર્યું. ભદ્રબાહુ સ્વામીએ સંઘની આજ્ઞા ઉલંઘનાર માટે 'સંઘ બહાર'ની શિક્ષા ફરમાવી એટલે તરતજ ઉક્ત માનવીઓએ એ શિક્ષા તેમને લાગુ કરી. આ વેળા એ મહાન્ વ્યક્તિ–ચૌદ પૂર્વધર–બોલી ઉઠી–'ભાઈઓ, સંઘ એવું ન કરે. હું જે મહાપ્રાણ ધ્યાનમાં રોકાએલ છું તે હવે થોડું બાકી છે, એ પણ શાસનનું કામ છે. તેથી જ સંઘની આજ્ઞા છતાં આવી શકતો નથી પણ ત્યાંથી જેટલા શિષ્યોને અહીં મોકલવામાં આવશે તેટલાને જરૂર હું વાચના આપીશ; અને એ રીતે ઉભય કાર્ય સચવાશે. માટે સંઘને મારી વિનંતિ છે કે બની શકે તેટલા શિષ્યોને મારી પાસે મોકલાવે.' સંઘના કર્ણે આ વાત પહોંચતાં સંતોષ થયો. પાંચસોની વિપુલ સંખ્યામાં શિષ્ય સમુદાય મોકલવામાં આવ્યો. સ્વામી પણ સમય મેળવી વાચના આપવા લાગ્યા. કાળની દુર્ધરતાને લઈને કહો કે એ અપૂર્વ જ્ઞાનને ધારણ કરવાની અશક્તિને લઇને કહો, ગમે તેમ પણ માત્ર એક સ્થુલભદ્ર મુનિ છેલ્લે સુધી ટકી રહ્યા, એમને પણ દશ પૂર્વ સુધી પહોંચ્યા–પછી પ્રાપ્ત કરેલ સ્વાનુભવનો પ્રયોગ કરી બતાવવા રૂપ અજીર્ણ થયું. વાંદવા આવેલ સ્વભગિનીઓ (સાધ્વી વેશમાં) સામે એ પ્રયોગ સિંહનું રૂપ કરી અજમાવ્યો. ગુરૂશ્રીએ કહેલું કે 'જાવ પેલી ગુફામાં સ્થુલભદ્ર અધ્યયન કરે છે અને અહીં તો સિંહ બેઠેલ છે માટે જરૂર તે આપણા ભાઈનું ભક્ષણ કરી ગયો હશે' એમ વિચારતી એ સપ્ત સાધ્વીઓ પાછી ફરી. સ્વામીને સર્વ વ્યતિકરની જાણ કરી. પૂર્વધરે ઉપયોગ મૂકી સર્વ સ્વરૂપ જાણ્યું. પુનઃ કહ્યું કે જાવ તમારો બંધુ હવે ત્યાં બેઠેલ છે. સાધ્વીઓએ પાછા ફરતાં જ મુનિ સ્થુલભદ્રને જોયા. વંદન કર્યું અને એમના મુખથી જ જાણ્યું કે એ સિંહપણું તો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જ્ઞાનશક્તિના પ્રદર્શનરૂપ હતું. જ્યાં વાચના માટે સ્થુલભદ્ર ગુરૂ સમીપ આવ્યા ત્યાં નકાર મલ્યો અને આટલા જ જ્ઞાન સુધી તું યોગ્ય છે એ ગુરૂનું ઉપાલંભ વચન પ્રાપ્ત થયું! સ્થુલભદ્રને સ્વચેષ્ટિત સમજાયું. જ્ઞાનીને શાસન પ્રભાવના સિવાય આવું વર્તન ન શોભે એ ગંભીરતાને સ્થાને આદરેલી આપ બડાઈ હવે નજર સામે ખડી થઈ. પણ થયું તે થયુંજ. પશ્ચાતાપપૂર્વક ક્ષમા માગી, છતાં ગુરૂને આગળ પગલું ભરવું ઠીક ન જ લાગ્યું. ભાવિ ભાવ જ એવો દેખાયો. સંઘની ખાસ ભલામણથી બાકીના ચાર પૂર્વની વાચના દીધી પણ તે કેવળ સૂત્રથી. અર્થ સમજાવ્યા વગર; અને તે પણ હવે પછી અન્યને આપવાની મનાઈ સાથે. આમ આગમ જ્ઞાન આપનાર તથા લેનારમાં શાસન પ્રભાવના માટે કેટલી અનુપમ લાગણી પ્રવર્તતી હતી તેનો ખ્યાલ આવે છે, મોટા પુરૂષો ડગલે પગલે સંઘનું ગૌરવ જાળવતા જોઈ ધન્યવાદના ધ્વનિ નીકળી પડે છે.

સ્થુલભદ્રે ૨૪ વર્ષ શ્રી સંભૂતિવિજયની સેવામાં ગાળ્યા. જેમાં અધ્યયન કામ અને ભદ્રબાહુ સ્વામીની સેવાનો સમાવેશ થઈ જાય છે. ૪૫ વર્ષ યુગ પ્રધાન પદે રહી કુલ આયુષ્ય ૯૯ વર્ષનું ભોગવ્યું શ્રીવીરાત ૨૧૫ વર્ષે સ્વર્ગગમન.

આ સમયે પ્રથમ વજ્રૠષભ નારાચ સંઘયણ તેમજ સમચતુસ્ત્ર સંસ્થાન વિચ્છેદ ગયા. અહીં સુધી ચૌદ પૂર્વી ગણાયા. પ્રીપ્રભવ, શય્યંભવ, યશોભદ્ર, સંભૂતિ, ભદ્રબાહુ અને સ્થુલભદ્ર એ છે ચૌદપૂર્વી યાને શ્રુતકેવળી.

શ્રીવીર પછી ૨૧૪ વર્ષે અવ્યક્તવાદી નામા ત્રીજો નિન્હવ થયો. તેવી જ રીતે ૨૨૦ વર્ષે ક્ષણિકવાદી કોંડિન્ય શિષ્ય અશ્વમિત્ર. એમાં આષાઢસુરિના અવ્યક્તવાદી શિષ્યો મલભદ્ર રાજાથી બોધ પામ્યા. જ્યારે શૂન્યવાદીને રાજગ્રહીના દાણ લેનાર શ્રાવકોએ બોધ પમાડ્યો.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૮. શ્રી આર્યમહાગિરિ, તથા શ્રી આર્યસુહસ્તિસુરિ, ઉભય ગુરૂભાઈ થાય. પ્રથમના પટ્ટધર અને પાછળના ગચ્છની સંભાળ રાખનાર, ત્રીસ વર્ષ સંસારમાં ગાળી શ્રી મહાગિરિએ સ્થુલભદ્ર સ્વામી પાસે સંયમ સ્વીકાર્યો. ૪૦ વર્ષ ગુરૂસેવામાં ગાળ્યા અને ૩૦ વર્ષ યુગપ્રધાન પદવી ભોગવી, કુલ આયુ. ૧૦૦ વર્ષનું. તેઓશ્રી જીનકલ્પની તુલના કરતા હતા. શ્રીવીરાત્ ૨૪૫ વર્ષે તેમનું સ્વર્ગગમન.

શ્રીવીર નિર્વાણાત્ ૨૨૮ વર્ષે ગંગ નામા પાંચમો નિન્હવ થયો. એક સમયે બે ઉપયોગ માનનાર ધનગુપ્ત શિષ્ય ગંગદત્ત. નદી ઉતરતાં આવી માન્યતા ઉદ્ભવી.

શ્રી આર્યસુહસ્તિ વિહરતાં એકદા માલવદેશની રાજધાની ઉજ્જેનીમાં પધાર્યા, ત્યાં ભદ્રા સાર્થવાહીની વાહનશાળામાં ચોમાસુ રહ્યા. રાત્રિના સ્વાધ્યાયમાં નલિનીગુલ્મ વિમાનનો અધિકાર આવ્યો. પાસેના સાત મજલાવાળા મહેલમાં ભદ્રાનો પુત્ર અવંતિ સુકુમાર પોતાની બત્રીસ ભાર્યાઓ સહિત વિલાસ માણી રહ્યો છે તેના કર્ણમાં ઉક્ત વાત રમી રહી. પૂર્વે મેં એ સર્વ જોયું છે એવું વિચારતાં તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. બસ પુનઃ ત્યાં પહોંચવાની તમન્ના લાગી. ઝટ ગુરૂ સમીપ આવી એ વિમાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય એનો પ્રશ્ન કર્યો. તીવ્ર વ્રતોનું પાલન મોક્ષ લાવી દે છે તો સ્વર્ગનું શું પૂછવું એ ગુરૂશ્રીનો પ્રત્યુત્તર મળ્યો. '**कम्मेशूरा धम्मेशूरा**' વચન મુજબ અવંતિ સુકુમારે પ્રવ્રજ્યાની માંગણી કરી. ગુરૂશ્રીએ માતાની આજ્ઞા લઈ આવવા કહ્યું. યુવાન પહોંચ્યો મહેલમાં માતુશ્રી અને પ્રેયસીઓના વૃંદ સામે સ્વ તમન્ના જાહેર કરી. ઉભય પ્રકારના સ્નેહીઓ તરફથી રોકાઈ જવાની દરખાસ્તો ઘણી ઘણી થઈ પણ જેને અડગ નિશ્ચય કર્યો છે, જેને નલિનીગુલ્મ સિવાયનું જીવન અકારૂં લાગે છે તેને કોણ થોભાવી શકે!

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આખરે સંમતિ મળી, ગુરૂ સમીપ આવી દીક્ષા સ્વીકારવાની વિધિ થઈ અને તરત જ સ્મશાન ભૂમિમાં અનશન કરવાની ભાવના બહાર આવી. સમયના જાણ સૂરિવરે અનુમતિ આપી કે તરત જ અંધારી નિશાએ, કાંકરા, પત્થરને કાંટાથી વિંધાતા પગે, ભદ્રાનો એકલોને ભોગિયોમાં ધુરિણ સમો તનુજ, માત્ર અંતર પિપાસાની પૂર્તિ અર્થે, જ્યાં વિકરાલતા ચોતરફ ડોકીયા કરી રહી છે ને ભયાનકતાની ન્યૂનતા નથી એવી ભવપરિવર્તનના સ્ટેશન સમી સ્મશાન ભૂમિમાં આવી પહોંચ્યો. પગમાં નિકળતા રક્તની જરા પણ પરવા રાખ્યા વગર ધ્યાન મગ્ન બની તે ઉભો રહ્યો. એવી તો અચળતા ધારણ કરી કે, જેને પવનના સપાટા ન ધુજાવી શક્યા, વનપશુની દારૂણ રાડો ન ડારી શકી, અને અંધારામાં સામ્રાજ્ય ભોગવતી ભીતિ ન ભડકાવી શકી. લોહીની ગંધે આકર્ષાઈ એક શિયાળણી સ્વ સમુદાય સાથે ત્યાં આવી ચઢી. આવું સુંદર ભક્ષ દેખાતાં જ મુનિના દેહને ફાડી ખાવાનું કાર્ય શરૂ કર્યું. જાતે અને સમજણ પૂર્વક કાયાને વોસરાવી સાધનામાં અડગ રહેનાર એ સાધુને 'પોતાનો દેહ' એવી ભાવના જ ક્યાં હતી કે જેથી એનો દુઃખાનુભવ થાય! એમની દ્રષ્ટિયે શિયાળણી મિત્ર કરતાં પણ અધિક કામ કરવા લાગી. ઉપસર્ગ શ્રેણી વધતાં જ ભાવના શ્રેણીમાં કુદરતી વધારો થવા લાગ્યો એટલે જ નિયત સ્થાન નજીક આવવા લાગ્યું. આ ભવની શિયાળણી ત્રીજા ભવમાં તેણી ધણિઆણી હતી, ત્યાં અપમાનિત થયેલ એ સંસ્કાર કુદરતી રીતે યાદ આવતાં તેણીએ પણ શરીર ફાડવામાં ખામી ન રાખી. 'વ્યક્તિ સામે નજર પડતાં જ પૂર્વકાળના સ્નેહ કે વેર તે તે પ્રકારની લાગણીઓ પ્રકટાવે છે.' આમ એનું વેર વળ્યું અને સુકુમાળનું કામ થયું; મરણ ઘટિકાની સાથે નલિનીગુલ્મ વિમાને જન્મસંસ્કારના ચોઘડીયા વાગ્યા. સૌધર્મકલ્પમાં આનંદનો વિષય છતાં દુન્યવી દૃષ્ટિયે સ્નેહીજનોની ચક્ષુમાં શોકનું કારણ! પ્રાતઃકાળે સારા નગરમાં વાર્તા પ્રસરી રહી ત્યાં ભદ્રા શેઠાણી કેમ બાકી રહે! શોકભર્યા

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

હૈયે વિધાન આટોપી જેના હૃદયમાં અવંતિકુમાર જેવું શિરસ્ત્રાણ જવાથી સર્વત્ર અંધકાર છવાયો છે એવી વધુઓના પરિવાર સહિત શેઠાણીએ દિક્ષા લીધી. માત્ર એક ગર્ભવતી સ્ત્રીને બાકી રાખી. શુદ્ધ હૃદયનો ને જ્ઞાનપૂર્વક અદરાયેલો વૈરાગ્ય કેવી સુંદર અસર કરે છે તેનું આ સાચું પ્રતિબિંબ છે. ત્યાગનો માર્ગ શૂરાનો છે. કાયરના ત્યાં ગજ ન વાગે. બાહ્ય હાવભાવ તેમાં ટકી જ ન શકે. ગર્ભિણીના પુત્રે પાછળથી સ્વપિતાના અનશન સ્થાને એક સુંદર પ્રાસાદ તૈયાર કરાવી તેમાં ચમત્કારિક ને તેજસ્વી મુદ્દાવાળી શ્રી અવંતિ પાર્શ્વનાથની શ્યામવર્ણી મૂર્તિ સ્થાપન કરી. એ રીતે સ્વપિતાનું નામ અમર કરવા સાથે સ્વ આત્મકલ્યાણ સાધ્યું. આજે પણ ઉજ્જેણીમાં એ પ્રભાવિક મૂર્તિ વિરાજમાન છે.

એકદા શ્રી આર્યસુહસ્તિ વિચરતાં કૌશાંબી નગરીમાં પધાર્યા અને ઉદ્યાનમાં સ્થિરતા કરી. શિષ્યો ગોચરી સારૂ નગરમાં ગયા. આ વેળા દુર્ભિક્ષ પડયો હોવાથી ભિક્ષુકોની સંખ્યા ત્યાં વધી પડેલી છે. બીજી બાજુ અન્નની મોંઘવારી સખત છે. માગણોને રોટલાના ટુકડા પણ મળવા મુશ્કેલ થઈ પડયા છે ! આમ છતાં ધર્મી ગૃહસ્થો સાધુ મહારાજને આગ્રહપૂર્વક વહોરાવે છે. માંગીને થાકી પયેલો ને એક ટુકડો સરખો પણ જેને મેળવેલો નહિં એવો એવા એક ભિક્ષુકે સૂરિજીના શિષ્યોની ઝોળીમાં આહાર ભરેલા પાત્રો જોઈ, તેમની પાસે થોડાકની માગણી કરી. જવાબ એક જ મળ્યો કે ગુરૂ આજ્ઞા વિના ન તો અમો જાતે ખાઈ શકીએ કે ન તો અન્યને દઇ શકીયે માટે તું ક્ષુધાર્ત હોય તો અમારી સાથે ઉદ્યાનમાં ચાલ. સંખ્યાબંધ દ્વારેથી જેને 'અર્ધચંદ્ર' મળ્યો છે તેને મુનિના આ શબ્દો રેતીના રણ વચ્ચે 'લીલી જમીન' (oaseas) જેવા મીષ્ટ લાગ્યા. સૌ ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યા. શિષ્યોદ્વારા સર્વ વ્યતિકર ગુરૂશ્રીએ જાણ્યો ભિક્ષુકની મુદ્રા જોઈ લીધી પછી તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે—

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

"ભાઈ, ગ્રહસ્થો આ આહાર અમોને ધર્મબુદ્ધિથી આપે છે. તેઓને એમ કરવાથી સુપાત્ર દાન કર્યાનું પુન્ય હાંસલ થાય છે. માત્ર દેહ ટકાવવા અર્થેજ અમોને તે ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા છે એટલે અમો ખપથી વધારે ભાગ્યેજ લાવીએ છીએ, ઉલ્ટું કંઈક ઓછો લાવીએ છીએ. અમારે એમાંથી દાન દેવાપણુ હોયજ નહિં. વળી એ ગ્રહસ્થીને તો કલ્પી શકતો પણ નથી. આમ છતાં તું ક્ષુધાથી ક્લાન્ત થયો છે અને એ ટાળવાનો ત્હને અન્ય માર્ગ ન દેખાતો હોય તો પ્રથમ અમારો વેષ સ્વીકાર તોજ તું આહારનો ઉપભોગ કરી શકે. સાધુ જીવન ત્રિવિધ તાપ ટાળવાને સમર્થ છે અને ત્હારા જેવાનું ભવિષ્યમાં એથી ખાસ કલ્યાણ થનાર છે. હવે ત્હને જેમ ઉચિત લાગે તેમ કર."

ગુરૂશ્રી, મ્હને તો તમારો આશરો છે. હું સાધુ થવા તૈયારજ છું. ભુખથી મારા પ્રાણ કંઠે આવ્યા છે માટે સત્વર ક્રિયા આટોપી મને ક્ષુધાના અકથ્ય દુઃખમાંથી બચાવો.

સૂરિ મહારાજે મુદ્રા જોઈ આ જીવનું ભાવિ વાંચી લીધું હતું. તરતજ વિધિ કરી સાધુનો વેષ એને આપ્યો. જેને સ્વપ્નામાં પણ આવો સુંદર આહાર જોયેલો નહીં અને કેટલાયે દિવસોના કડાકા થયેલા, તેને ખાવામાં પાછું વાળી જોયું નહિ. શરીર નબળું પડી ગયેલું હોવાથી વિસુચિકાનો (ઝાડાનો) વ્યાધિ લાગુ પડયો. અન્ય સાધુઓ તેમજ ઈતર પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો આ નવિન સાધુની સુશ્રુષા કરવા લાગી ગયા. એક વેળાના આ ભિક્ષુકને સાધુ વેષ પ્રત્યેની આવી હદ વગરની ભક્તિ જોઈ અપૂર્વ માન ઉપજ્યું. મનમાં આ વેષને–આ ધર્મને વારંવાર ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. આખી રાત્રિ નવિન સાધુએ શુભ અનુમોદના કરવામાં અને ચારિત્ર ધર્મની શ્રેષ્ઠતાના ચિંતવનમાં ગાળી. ત્યાંથી કાળ કરી તે જીવ શ્રેણિક રાજાની આઠમી પાટે, ઉજ્જેની નગરીમાં કુણાલ નામે રાજપુત્ર કે જે ઓરમાન માના

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

કાવત્રાથી અંધતાને પામ્યો છે તેણે ઘેર પુત્રપણે ઉપન્યો. પાછળથી કુણાલે પાટલીપુત્રમાં સ્વપિતા અશોકશ્રી પાસે જઈ રાજ્યની માગણી કરી. સ્નેહવત્સલ પિતા કુણાલના આજ્ઞાંકિતપણા માટે તુષ્ઠમાન હતો એટલે માગણી સ્વીકારતાં ઢીલ નહોતી; પણ ચક્ષુહીન પુત્ર રાજ્યને કેવી રીતે સાચવી શકશે એજ માત્ર પ્રશ્ન મુંઝવતો, તેથી પુત્રને સવાલ કર્યો કે–ભાઈ તું રાજ્યને શું કરશે ? કુણાલે જવાબ દીધો 'મારો પુત્ર તો ભોગવશે ને!' અશોકે હર્ષિત હૃદયે પૂછ્યું: 'ત્હને પુત્ર ક્યારે પ્રાપ્ત થયો ?' કુણાલે કહ્યું 'હમણાંજ' (થોડા સમયમાં એટલે તરતજ) અશોક કુણાલને છાતી સરસો ચાંપી, તેના લઘુ અર્ભકને ગાદીપર બેસાડી 'સંપ્રતિ' એવું નામ સ્થાપન કરી પાટલીપુત્રની ગાદી અર્પણ કરી.

યૌવનના બાગમાં છુટથી વિહરતો કુમાર એક વેળા રાજમહાલયના ગવાક્ષમાંથી નગરચર્યા નિરખી રહ્યો છે તેવામાં શ્રી આર્યસુહસ્તિસૂરિ સમેત શ્રીગૌમત કેવળજ્ઞાન મહોત્સવ નિમેત્તે જઈ રહેલ રથયાત્રા તેની નજરે પડી, સૂરિ પર દૃષ્ટિ પડતાંજ 'પૂર્વે મેં એમને જોયા છે' એવો ઉહાપોહ થયો અને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થતાં જ સ્વપૂર્વભવ જોયો. પોતાનું ભિક્ષુક જીવન અને સૂરિજીનો ઉપકાર ચક્ષુ સામે ખડા થયાં. તરતજ મહેલમાંથી નીચે ઉતરી, ગુરૂના ચરણમાં પડયો સર્વ વ્યતિકર નિવેદન કરી સેવકને આજ્ઞા ફરમાવવા પ્રાર્થના કરી. સૂરિજીએ 'સર્વ પ્રકારના બળોમાં ધર્મબળ જ શ્રેષ્ટ છે,' એમ જણાવી ધર્મની ઉન્નતિ અર્થે જીવન વ્યતીત કરવા સૂચવ્યું. તેઓશ્રીના ઉપદેશરંગથી રંગાયેલા સંપ્રતિરાજે જૈન ધર્મનો પ્રબળ ઉદ્યોત કર્યો.

સંપ્રતિરાજના કાર્યો–સવા લાખ નવિન પ્રાસાદ કરાવ્યા. સવા ક્રોડ જીનબિંબ ભરાવ્યાં; તેમાં ૯૫૦૦૦ ધાતુના, બાકીનાં પાષાણના–રાતા પીળા, શ્યામને શ્વેતવર્ણી જાણવા. બે હજાર ધર્મશાળા, અગીઆર હજાર વાપિકાઓ તથા કુંડો બનરાવ્યા. છત્રી હજાર જીર્ણોદ્ધાર થયાની વધામણી (ખબર) મળે ને પોતે 'દાતણ કરે' એવો નિયમ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

રાખ્યો હતો. ભરૂચમાં સમળિકા વિહારનો, ઈલોર ગિરિ પર શ્રીનેમિનાથનો, ઇડર ગઢે શ્રી શાંતિનાથનો એમાં મુખ્ય હતા. સંઘપતિ થઈ જિનશાસનનો જયકાર વર્તાવ્યો. પાછળના કેટલાક વર્ષોમાં સખત દુષ્કાળ વેળાયે સાધુ સાધ્વીઓને આહારપ્રાપ્તિ દુર્લભ થઈ પડી અને સંયમરક્ષામાં મુશ્કેલી પડી તેવા સમયમાં ઉચિત ગોચરી સુલભતાથી મળી શકે તેવી ગોઠવણ કરાવી. વળી પોતાના માણસોને સાધુના વેશ પહેરાવી અનાર્ય દેશમાં મોકલી ધર્મનો તેના આચાર વિચારનો સંદેશો પ્રસરાવ્યો. એ રીતે ઘણા ગાઢ મિથ્યાત્વીઓને સમ્યકત્વ પમાડયું અને મુનિવિહાર માટે માર્ગ સુતરો બનાવ્યો. જૈન ધર્મનો વિજય વાવટો સારા વિશ્વમાં ઉડતો કર્યો. સો વર્ષનું આયુ પુરૂં કરી સ્વર્ગે ગયા.

જીનકલ્પની તુલના કરી રહેલા વડા શ્રીઆર્ય મહાગિરિએ, શ્રીઆર્ય સુહસ્તિ સુરિએ દક્ષિણાથી રાજપિંડ લીધો એથી માંડલી-અહાર પાણી જૂદા કર્યાં; પોતે સમેતશિખરજી યાત્રા માટે પૂર્વ દેશે વિહાર કર્યો, તેમની ચોથી પેઢીમાં શ્રી દેવર્દ્ધીગણી ક્ષમાશ્રમણ થયા. બીજી બાજુ શ્રી આર્ય સુહસ્તિ સુરિ ૪૬ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાન પદ ભોગવી સ્વર્ગે સંચર્યા.

૯ શ્રી સુસ્થિત્ત સ્વામી, પહેલા પટ્ટધર અને બીજા ગચ્છની ચિંતા-કરણહાર. ઉભયે શ્રી ગૌતમ સ્વામી કથિત સુરિમંત્રનો ક્રોડિવાર જાપ કર્યો તેથી સુધર્મા સ્વામીથી કહેવાતા 'નિગ્રંથ ગચ્છનું' નું 'કોટિક' ગચ્છ એવું બીજું નામ પડયું. તેમના સમયમાં શ્રી ભૃગુકચ્છ નગરે શ્રી આર્ય ખપુટાચાર્ય નામના પ્રભાવિક આચાર્ય થયા.

૧૦ શ્રી ઈંદ્રદિન્નસૂરિ. લઘુભાઈ શ્રી પ્રીયગ્રંથસૂરિ—

કાલિકાચાર્ય સ્વરૂપ. શ્રી વીરનિર્વાણ પછી ૩૨૦ વર્ષે આર્ય સુહસ્તિના સંઘાડામાં સૌધર્મ ઈંદ્ર આગળ નિગોદનું સ્વરૂપ વર્ણવનાર, પન્નવણા સુત્રના રચયિતા પ્રથમ કાલિકાચાર્ય થયા. ૩૫૩ વર્ષે એકતાળીશ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

જૈનાચાર્યોની સાંક્ષીમાં પાંચમની સંવત્સરી ફેરવીને ચોથની કરનાર બીજા ત્રીજા કાલિકાચાર્ય થયા, શ્રી ઈંદ્રદિનસૂરિ ૪૨૧ વર્ષે સ્વર્ગે ગયા. શ્રી પ્રિયગ્રંથે હર્ષપુર (અજમેર નજદિક) જેવા જૈનોની મોટી વસ્તીવાળા નગરમાં પધારી યજ્ઞમાં હોમાતા છાગ પર મંત્રેલો વાક્ષેપ શ્રાવકદ્વારા નંખાવી, તે બોકડા દ્વારા બ્રહ્મણોને હિંસા ફળવાળા યજ્ઞથી નિવાર્યા અને તેઓને સમિપ આવતા અર્હંત ધર્મનો બોધ આપી જૈનધર્મી બનાવ્યા. એ સમયમાં શ્રી વિદ્યાધર ગચ્છમાં શ્રી વૃદ્ધવાદી અને તેમના શિષ્ય શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર નામે પ્રભાવિક આચાર્ય થયા.

શ્રી સ્કંધસૂરિ પાસે મુકુંદ નામે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે દિક્ષા લીધી. અભ્યાસ કરવો શરૂ કર્યો ને રાત્રિના સમયે પણ મોટા ઘાંટે ગોખવા માંડયું. સમીપવર્તી માનવીઓને આથી નિદ્રાભંગ થવા લાગ્યો, એક વૃદ્ધા તો બોલી ગઈ કે-'આટલી ઉંમરે ભણીને તમે શું સાંબેલું નવ પલ્લવિત કરશો ? ગુરૂશ્રી તરફથી પણ મોટા ઘાંટે ગોખવાની મના થઈ. મુકુંદ મુનિના મનમાં ડોસીના વચનો ખટકતાં હતાં. તેમને કોઈ પણ કષ્ટ વેઠી વિદ્વાન્ થવાની દ્રઢ ઇચ્છા પ્રકટી. ગુરૂ આજ્ઞા લઈ, કાશ્મીર દેશે વિચરી એકવીશ ઉપવાસ કરી એકચિતે સરસ્વતી દેવીની આરાધના કરી. દેવી પ્રસન્ન થતાં વૃદ્ધ મુનિ હરખાણા અને મૂળ સ્થાને પાછા ફર્યા. ડોસીના ટોણાની પુર્તિમાં બજાર વચ્ચે એક સાંબેલું રોપાવી તેને પુષ્પ ને ફળ વડે પૂર્ણ કરી દેખાડયું. ત્યારથી તેમની ખ્યાતિ વિસ્તરી. ગુરૂએ પણ યોગ્યતા જોઈ સૂરિપદવી આપી, ઘણાને વાદમાં જીતી તે વૃદ્ધ વાદી તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા. એકદા તેઓ ભૃગુકચ્છમાં વિરાજતા હતા, તે વેળા તેમની કીર્તિને અસહ્ય ગણતો ઉજ્જેનનો વિદ્વાન્ દ્વિજ કુમુદચંદ્ર વાદ કરવા સારૂ સામો આવ્યો. સંસ્કૃત ભાષામાં તે એક્કો હોઈ વિક્રમભૂપનો તો માન્ય પંડીત હતો. ષટ્ દર્શનનો જાણકાર હોવાથી, તેમજ કેટલાયને પરાજય પમાડેલા હોવાથી, ગર્વપણ ઓછો નહોતો ધારવતો. ભૃગુકચ્છની ભાગોળમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

વૃદ્ધવાદી અને કુમુદચંદ્રનો ભેટો થઈ ગયો. પંડિતજીએ વાદ કરવાની માંગણી કરી. વૃધ્ધે જણાવ્યું કે વાદ કરવામાં તો વાંધો નથી પણ મધ્યસ્થ કોણ થશે? વાદની અહર્નિશ રટણા કરી રહેલા પંડિતે ક્ષેત્રમાં ગાયો ચારતા ગોવાળોને મધ્યસ્થ તરિકે સ્વીકાર્યા, એટલે ઉભય ત્યાં પહોંચ્યા. કુમુદચંદ્રે પૂર્વ પક્ષ શરૂ કર્યો. સંસ્કૃત-પ્રાકૃત્ત ભાષાના વિશિષ્ઠ સમાસોથી સ્વ પક્ષની સ્થાપના કરવા માંડી. એ બધી મહેનત 'અંધા આગળ આરસી' સમી થઈ પડી! અજ્ઞ ગામડીઆઓએ વૃદ્ધને કંઇ કર્ણપ્રિય કહેવા કહ્યું. સમયજ્ઞ સૂરિએ, એ મુગ્ધો પણ સમજી શકે એવી રીતે પ્રાકૃત ભાષામાં 'નવિ મારીઈ, નવિ ચોરઈ, પરદારા ગમન ન કીજઇ' આદિ શ્લોકો બોલવાનું અને રજોહરણ ફેરવી, તાળ દેતાં કુદડી ફરવાનું શરૂ કર્યું. જેને સ્વપ્નમાં પણ વ્યાકરણના સુત્રો સુણવાનો પ્રસંગ મલ્યો નથી એવા આ ખેડુતો,-ગોવાળો-વૃદ્ધની સાદી ને સમજાય તેવી વાણી સાંભળી રંજીત થયા. 'આ ડોકરો જીત્યો' એમ પોકારી ઉઠયા, 'આ છોકરે તો બરાડા પાડી કાન ફોડી નાંખ્યા' એવું પ્રમાણપત્ર આપ્યું. બસ, પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ કુમુદચંદ્રે હાર સ્વીકારી લઈ વૃદ્ધના શિષ્ય થવાની ઈચ્છા પ્રદર્શીત કરી. વૃદ્ધાવાદીએ રાજદ્વારે જઈ વાદ કરવા ખુશી દેખાડી, પણ કુમુદચંદ્રે જણાવ્યું કે 'મારા કરતાં તમો અવસરના જાણ છો' એ તો પુરવાર થયું જ છે એટલે મારો પરાજય સ્વીકારવા એટલું સંપૂર્ણ છે માટે મને આપનો શિષ્ય બનાવો. આમ પંડિતજી કુમુદચંદ્ર નામા સાધુ બન્યા. વિદ્યાવ્યસની હોવાથી અલ્પકાળમાં જ શ્રુતધર થયા. સિદ્ધસેન દિવાકરની અણમોલી પદવી પામ્યા. ન્યાય (તર્ક) શાસ્ત્રના અદ્વિતીય જ્ઞાતા બન્યા.

એક વાર દિવાકરજીએ પ્રાકૃત સુત્રોને સંસ્કૃતમાં ફેરવી નાંખવાની વાત કરી. સંઘને એ વાર્તાથી સુરિજીમાં કંઈક અભિમાન દેખાયું. વળી ચૌદપૂર્વ યુક્ત દ્વાદશાંગીના રચયિતા ગણધર મહારાજાની આશાતના કરવારૂપ કાર્ય લાગ્યું; એટલે એકત્ર થઈ સૂરિને

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પ્રાયશ્ચિત લેવા જણાવ્યું. આચાર્યશ્રીને સાચી વાત સમજાઈ એટલે સાધુ વેશ ગોપવી નિકળી પડ્યા અને ગાઢ મિથ્યાત્વી નૃપતિને જૈન ધર્મ પમાડી સમકિતી બનાવ્યા પછી જ ગચ્છમાં આવ્યા; વળી ઉજ્જનમાં અવંતિ પાર્શ્વનાથનું તીર્થ જે મિથ્યાત્વી દ્વિજોના હસ્તક ગયું હતું તે સ્વશક્તિ બળથી પાછું મેળવ્યું, એથી સંઘને આનંદ થયો ને પ્રાયશ્ચિત પૂર્ણ થયાનું જાહેર કર્યું. વિદ્યાના બળે તેમને ચિતોડગઢના એક ગુપ્ત ભંડારમાંથી એક પાનું મેળવ્યું; જેના ઉલ્લેખ પરથી જળમાંથી અશ્વારો ઉત્પન્ન કરવાની, તેમજ કંકરને શિલામાં ફેરવી નાંખવાની વિદ્યાઓ સિદ્ધ કરી હતી. પ્રભાવ-સૂચક કાર્યો તેમને ઘણાં કર્યા છે. અહીં માત્ર અવંતિ તીર્થ વિષે ટૂંકમાં જોઈ લઈએ.

અવંતિ નગરીમાં તેઓએ આવીને જ્યાં પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાને ગોપવી એ પર શીવલીંગની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી ત્યાં અવધૂત વેશે અડ્ડો જમાવ્યો. ભૂદેવોએ ઘણું સમજાવ્યા છતાં ન માન્યું એટલે ગુસ્સે થઈ યદ્વા તદ્વા બોલવા લાગ્યા ને તે વાત ઠેઠ વિક્રમભૂપના કાને પહોંચી. સ્વદેવનું અપમાન તે કેમ સહી શકે? એકદમ સૈનિકોને રવાના કરી દીધા. ધ્યાનમગ્ન અવધૂતને જ્યાં રાજાની નહોતી પડી ત્યાં સૈનિકોનો ભાવ કોણ પૂછે? તેઓ અપમાનથી મુંઝાયા ને ફટકા મારવાનો હુકમ આપ્યો. આશ્ચર્ય જેવી વાત એ બની કે અવધૂતના દેહપર પડતાં પ્રહારોથી એ યોગીરાજને તો કંઈ દુ:ખ થયું ન જણાયું પણ રાણીવાસમાં રાણીઓના શરીરે એની અસર થવા માંડી એટલે ત્યાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો. ભૂપાળ વિક્રમ તો વિમાસણમાં પડ્યો. તરત જ ફટકા બંધ કરાવવાનો હૂકમ કરાવી પોતે ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને અવધૂતની મુખાકૃતિ જોતાં જ એણે લાગ્યું કે આ કોઈ સિદ્ધહસ્ત છે એટલે બળથી માને તેમ નથી. તરત જ વિનયપૂર્વક વંદન કરી નૃપે યોગીને કહ્યું:—મહારાજ, આ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

મહાદેવની સ્તુતિ કરવાને બદલે તેમના સામે પગ પ્રસારી આપ શા સારૂ આશાતના કરી રહ્યા છો ? સમય પ્રાપ્ત થયેલ જોઈ અવધૂતે આંખ ઉંચી કરી જવાબ આપ્યો કે-રાજન્ ! એ દેવ મારી સ્તુતિ સહન કરી શકવા સમર્થ નથી; અને જે સહી શકે છે તેમને આ ભૂદેવોએ ગોપવી દીધા છે ! વાત સાંભળતાં ન્યાયી રાજાને આશ્ચર્ય થયું. તેને જણાવ્યું-યોગીરાજ, તમો સ્તુતિ કરો; જે અન્યાય હશે તે દૂર કરવામાં આ ભૂપ સગા બાપની પણ શરમ નહીં રાખે.

તરત જ કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર શીઘ્ર બુદ્ધિથી રચાયું, મુખદ્વારા શ્લોકરૂપે બહાર પડવા લાગ્યું. અગીઆરમાં શ્લોકે જ શીવલીંગમાંથી ધૂમાડો નિકળ્યો અને તે ફાટયું. તેરમો શ્લોક ઉચ્ચારતાં શ્રી અવંતિ પાર્શ્વનાથનું બિંબ, ધરણેંદ્ર અને પદ્માવતી દેવી સેવિત પ્રગટ થયું. પાર્શ્વયક્ષ અને વૈરોટયા દેવીની મૂર્તિઓ પણ દેખાણી. સર્વત્ર જય-જયકાર થયો. દ્વિજોના ચહેરા શ્યામ થયા. અવધૂતે બિંબ સબંધી સર્વ વ્યતિકર કહી સંભળાવ્યો. વિક્રમરાજા જૈનધર્મી થયો. સિદ્ધસેનને ઓળખી આનંદ પામ્યો. પુનઃ ત્યાં પ્રાસાદ કરાવી બિંબ સ્થાપના કીધી. પાછળથી સૂરિજી સમેત સિદ્ધાચળનો સંઘ કહાડયો, વિપુળ દાન દઈ સંવત્સર ચલાવ્યો. શ્રી સન્મતિ તર્ક આદિ ન્યાયના પ્રખર ગ્રંથો રચનાર સૂરિપુંગવ વાદી સિદ્ધસેન દિવાકરજી અગીઆર દિનનું અનશન કરી પ્રતિષ્ઠાનપુર (પેંઠ)માં સ્વર્ગે ગયા.

૧૧ શ્રી. દિન્નસૂરિ-ખાસ કરી તેઓશ્રીની વિહાર ભૂમિ કર્ણાટક દેશમાં હતી.

૧૨ શ્રી. સિંહગિરિસૂરિ-એમના સમયમાં, શાંતિસૂરિ, સુધર્મસૂરિ, આર્યનંદીસૂરિ, શાંડિલ્યસૂરિ, હીમવંતસૂરિ, લોહીતસૂરિ, અને રત્નાકર-સૂરિ નામા યુગપ્રધાન થયા. વળી શ્રી આર્ય મહાગિરિના સ્થવીર શ્રી આર્યરક્ષિતસૂરિ થયા. જેમના સંઘાડામાં શ્રી દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નામના લબ્ધિસંપન્નસૂરિ થયા કે જેમની પઠન શક્તિ એટલી તો તીવ્ર હતી કે જેઓ અભ્યાસ બાદ દશ શેર ઘી પચાવી શકતા. આ સમયમાં નાગાર્જુનસૂરિ, સ્કંદિલસૂરિ અને શક્તિ સંપન્ન તેમજ તરંગલોલા નામા પ્રાકૃત કથાના રચયિતા શ્રી પાદલિપ્તસૂરિ થયા. તેઓ લેપવિદ્યાના બળથી આકાશ માર્ગે ગમન કરી શ્રી સિદ્ધાચળ, ગિરનાર, સમેતશિખર નંદીશ્વ અને બ્રાહ્મણ વાટક નામા પાંચ તીર્થોની યાત્રા કરી પાક્ષિક તપનું પારણું કરવાના નિયમ ધારક હતા.

શ્રી વીર નિર્વાણાત્ ૫૪૪ વર્ષે રોહગુપ્ત નામનો છટ્ઠો નિન્હવ થયો. તેણે ત્રિરાશિ મત સ્થાપ્યો. 'નો જીવ' નામા ત્રીજી રાશિનું સ્થાપન કરનાર ગુપ્તાચાર્ય શિષ્ય. બીજું નામ ષડૂ ઉલ્લુક.

૧૩. શ્રી વજ્રસ્વામી, સિંહગિરિ પાસે ગર્ભવતી પ્રિયાને ત્યજી, દિક્ષા લેનાર તુંબવનવાસી વણિક ધનગિરિના એ પુત્ર થાય, માતાનું નામ સુનંદા અને મામાનું આર્યરક્ષિત. વજ્રને સ્ત્રીવૃંદના વાર્તાલાપથી જન્મતાં જ જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું. પૂર્વ સ્વરૂપ જોતાં જ સંયમ પર પ્રીતિ ચોંટી. રડવાનો પ્રયોગ આદર્યો તેથી સુનંદાએ જાતે આહાર નિમિત્તે પધારેલા સ્વ સ્વામીને તે પુત્ર વહોરાવ્યો. સાધ્વીજીના ઉપાશ્રયમાં શ્રાવિકાઓથી પાલન થતો વજ્રકુંવર ત્રણ વર્ષનો થતાં અંગજ્ઞાનનો અભ્યાસી થયો. કાંતીમાન ને વિદ્યાવંત કુંવરને જોઈ સૌનું મન ઠરતું; ત્યાં પછી સુનંદાનું હૈયું કેમ ઝાલ્યું રહે ! પુત્રને પાછો મેળવવાનું મન થયું. વાત દરબારે પહોંચી. મોહના નાટક એવા જ હોય, છતાં વજ્ર જેવા સમજુ સંતાન તે પાછા મળે ? સુનંદા થાકી અને અંતે સમજી. જે માર્ગ, પતિ, ભ્રાતાને, પુત્રે સ્વીકાર્યો એનું જ એને શરણું ગ્રહ્યું. આઠ વર્ષે વજ્રકુંવર મુનિ બન્યા. બાળ છતાં જાણકાર હોવાથી અલ્પકાળમાં સાધુસમુદાયમાં ધુરિપદ પામ્યા. દશપૂર્વ સુધીના અભ્યાસી બન્યા. કેટલીયે વિદ્યા અને લબ્ધિઓને સિદ્ધ કરી લીધી. વહોરવા અર્થે ગયેલાં તે વેળા શ્રાદ્ધ-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

વેશમાં રહેલ દેવને ઉપયોગથી પારખી લેતાં આકાશગામિની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી. એકદા દુર્ભિક્ષ પડતાં એનો પ્રયોગ કરી, પટ વિકુર્વી સકળ સંઘને જ્યાં સુકાળ હતો એવા સ્થાને લઇ જઈ શાસન પ્રભાવના કરી દેખાડી. અન્ય પ્રસંગે બૌદ્ધ ધર્મી રાજવીને પ્રભાવ દર્શાવવા સ્વ શક્તિ બળે અગણિત પુષ્પો સહિત શ્રીદેવી પાસેથી કમળ આણી જીન શાસનનો જયકાર વર્તાવ્યો. અપૂર્વ મહોત્સવ અને સુરિજીની પ્રભાવનાએ રાજવીને જૈન ધર્મનો ઉપાસક બનાવ્યો. શ્રેષ્ટિતનયા રૂક્ષ્મણી કે જે તેઓશ્રીના વૃતાન્ત ને ચમત્કારોથી મુગ્ધ બની તેમને પરણવા માગતી હતી, તેણીને વૈરાગ્ય રસની વિશિષ્ટ વાણીથી બોધ પમાડી જૈન ધર્મની ભિક્ષુણી બનાવી. આમ શાસન પ્રભાવના કેટલીયે કરી. તુંગિયા નગરીના ચોમાસામાં રસવિકારથી શ્લેષ્મનો વ્યાધિ થયો. એ સારૂં સુંઠનો કકડો લાવેલા, છતાં ઉપયોગ-શૂન્યતાથી વપરાવો રહી ગયો જે સંધ્યાકાળે પ્રમાર્જન વેળા ધ્યાનમાં આવ્યો. બસ; આ નહીં જેવી બાબતે દશ પૂર્વીની વિચાર દિશાને ફેરવી નાંખી, પ્રમાદ થવાનું કારણ જાણવા જ્ઞાનોપયોગ મૂકતાં જ સ્વ આયુષ્યની અલ્પતા દેખાણી. તરતજ સ્વપદે વજ્રસેનને સ્થાપી; એ સ્થાનમાં દુર્ભિક્ષ પડવાની આગાહીથી સોપારકપુર તરફ વિહાર કરાવ્યો. બારવર્ષી દુકાળ પડવાની વાત કહી અને જ્યારે લાખ દ્રવ્યની કિંમતનું અનાજ ચૂલે ચઢે તેના બીજે દિવસે સુકાળ થવાની મુદત જણાવી પોતે સમીપવર્તી માંગીયા પર્વત (રથાવર્તગિરિ) પર જઇ અનશન કર્યું. તેમનાથી વજ્ર શાખા શરૂ થઇ, તેઓ ૮ વર્ષ ગ્રહસ્થી તરિકે, ૪૪ વર્ષ શિષ્ય જીવનમાં ગાળી, છત્રીશ વર્ષ યુગ પ્રધાન પદવી ભોગવી ૮૮ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

એ સમયમાં ગોષ્ટા માહિલ નામનો સાતમો નિન્હવ થયો. શ્રી વીરાત્ ૫૮૪ વર્ષે જીવ તથા કર્મને તદ્દન ભિન્ન માનનાર. દુર્બલિકા પુષ્પસૂરિનું વચન ઉલંઘવાથી સંઘદ્વારા બહિષ્કૃત કરાયો.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શ્રી વજ્રસ્વામીના અવસાન બાદ દશમાપૂર્વના જ્ઞાનનો તેમજ ચોથા અર્ધનારાચ સંઘયણનો વિચ્છેદ થયો.

શ્રી મહાગિરિ, શ્રી સુહસ્તિ, શ્રી ગુણસુંદરસૂરિ, શ્રી શ્યામાચાર્ય, સ્કંદિલાચાર્ય, રેવતીમિત્રસૂરિ, શ્રી ધર્મ્મઃ, ભદ્રગુપ્ત, ગુપ્તાચાર્ય, અને શ્રી વજ્રસૂરિ એ દશ યુગ પ્રધાન પ્રવર અને દશપૂર્વી થયા.

૧૪. શ્રી વજ્રસેનસૂરિ–ગુરૂવચન અનુસાર વિહરતા ઘણા સમયે તેઓ સોપારક પુરે આવ્યા. દેશમાં ચારે તરફ દુર્ભિક્ષના ત્રાસથી ગોચરી માંડ મળી શકતી. જિનદત્ત શેઠને ત્યાં વહોરવા ગયેલા શિષ્યોના મુખથી જાણ્યું કે આજે ત્યાં લાખ મૂલ્યથી ખરીદાયેલા અનાજની હાંડી ચઢી હતી અને શેઠ, કુટુંબ સહ, એમાં વિષ ભેળવી જીવનનો અંત આણવાની તૈયારીમાં હતો. તરત જ સૂરિજીને ગુરૂવચન યાદ આવ્યું. ત્યાં પહોંચી ગયા. તેમ કરતાં શેઠને અટકાવી બીજે દિવસે સુકાળ થવાની આગાહી કરી. શ્રદ્ધાવંતે બહારના કોઈ પણ ચિન્હ સિવાય એ વાત સ્વીકારી. અકસ્માત બીજે દિવસે ધાન્ય ભરેલા વહાણો ત્યાં આવી ચઢયા અને સુરિ વચનાનુસારે સુભિક્ષ થઈ રહ્યો. સંસારની આવી પલટાતી દશાએ આખાયે કુટુંબને નિર્વેદ પ્રકટાવ્યા. જિનદત્તે ભાર્યા ઈશ્વરી અને પુત્રો નાગેંદ્ર, ચંદ્ર, નિવૃત્તિ અને વિદ્યાધર સહિત પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી. ચારે પુત્રો દશપૂર્વ સુધી પહોંચ્યા. વિદ્વતાથી તેઓ આચાર્યપદે નિયુક્ત કરાયા ને તેમના નામથી ચાર શાખાઓ શરૂ થઈ. વળી એ દરેકે એકવીશ જણને સૂરિપદે સ્થાપન કીધા. એથી ચોરાશી ગચ્છ કહેવાયા.

વિહાર કરતાં વજ્રસેન મધુમતી (મહુવા)માં પધાર્યા. ત્યાં આડી ને કુહાડી નામની બે કુલ્ટા સ્ત્રીઓથી જેનું જીવન દુઃખમય બની રહ્યું છે એવા કપર્દી વણકરને ધર્મનો બોધ પમાડી ગંઠશીનું પચ્ચખાણ આપ્યું. નમસ્કાર મંત્રનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું. પાછળથી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ભોજનમાં સર્પની લાળ આવી જવાથી એ વણકર મૃત્યુ પામ્યો; અને અણપન્ની નિકાયમાં દેવ થયો. પેલી રંડાઓએ સૂરિપર આળ ચઢાવી તેમને રાજ દરબારે ઘસડયા. અવધિ જ્ઞાનનો ઉપયોગ દીધાથી જેને સર્વ વ્યતિકર જાણ્યો છે એવો કપર્દી વ્યંતર ત્યાં આવી નગરી પર શિલા વિકુર્વી ખડો થયો. સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા, ત્યારે તેને પોતાના ઉપગારી સબંધી સત્ય ઘટના કહી સંભળાવી તેમનું મહાત્મ્ય વિસ્તાર્યું. ગુરૂ મુખથી પૂર્વ ભવમાં કરેલ પાપોના નિવારણ અર્થે સિદ્ધાચળ તીર્થની સેવા લાભદાયી સમજી શ્રી સંઘના કષ્ટનું ચૂર્ણ કરતો તે કપર્દિયક્ષ એ શાશ્વતગિરિ પર રહ્યો.

શ્રી વીર નિર્વાણથી ૫૭૦ વર્ષે શત્રુંજયગિરિનો તેરમો ઉદ્ધાર શેઠ જાવડશાહે કરાવ્યો. તે વેળા ગિરનારનો ઉદ્ધાર પણ તેમને કર્યો.

વજ્રસેનસુરિ, ૯ વર્ષ ગ્રહસ્થાવાસમાં, ૧૧૬ વર્ષ વજ્રસ્વામીની સેવામાં ૩ વર્ષ યુગપ્રધાનપણામાં ગાળી, ૧૨૮ વર્ષે સ્વર્ગે સંચર્યા.

૧૫. શ્રી ચંદ્રસૂરિ–ચાર શાખામાંની ચંદ્રશાખાનો ઉદય જાણી શ્રી વજ્રસેને ચાર ગુરૂ ભ્રાતા મધ્યે ચંદ્રસૂરિને પટ્ટધર સ્થાપ્યા. ચંદ્રગચ્છ નામ પણ ત્યારથી જ પડયું. વિક્રમ સં. ૩૭૭ વર્ષે નિવૃત્તિકુલી, રાજચૈત્રગચ્છીય શ્રી ધનેશ્વરસૂરિએ સવાલાખ શ્લોકની સંખ્યાવાળું સિદ્ધાચળ મહાત્મ્ય રચ્યું. પશ્ચાત્ વલ્લભીનગર સ્વામી શિલાદિત્યનું અલ્પાયુ જાણી શ્લોક સંખ્યા સંક્ષેપી દશ હજારની રાખી જે અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે.

આહિર દેશના અચળપુર નગર સમિપમાં કૃષ્ણા અને બેના નામની સરિતાઓના મધ્ય ભાગમાં એક બ્રહ્મદ્વીપ નામા સ્થાનમાં ૪૯૯ તાપસોના પરિવારથી શોભતો દેવશર્મા તાપસ રહેતો હતો. ઔષધિયુક્ત લેપ લગાડી નદીના પાણી પર ચાલતો જેથી જનતામાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આશ્ચર્ય મનાતું. ચમત્કાર ત્યાં નમસ્કાર એ ન્યાયે જન સમુદાયમાં એ તાપસની કીર્તિ સવિશેષ પ્રસરી અને તેથી તેના પગલા થવા માંડ્યા ને મિષ્ટાન્ન દક્ષિણા મળવી શરૂ થઈ. એ સાથે અન્ય દર્શનમાં આવું કોઇ નથી એમ પણ વાર્તા થવા માંડી. વજ્રસ્વામીના મામા એવા આર્ય રક્ષિતસૂરિ ત્યાં પધારતા આ વાર્તા તેમના કાને પહોંચી. શ્રાવક વર્ગે તેમની મારફતે જાણ્યું કે એમાં ચમત્કાર જેવું કંઇજ નથી પણ માત્ર લેપ શક્તિનું જ એ કામ છે. જમણના મિષે તાપસને બોલાવી સારી રીતે પગ ઘસી લેપ દૂર કરી નાંખ્યા બાદ શ્રાવકોએ જમાડી જ્યાં તપાસ વિદાય લે છે ત્યાં ટોળે મળ્યાં. ખુદ તાપસને ખાત્રી થઈ કે લેપ સાફ થઇ જવાથી તેની આબરૂ રહેવી મુશ્કેલ છે પણ પ્રભાવ પાડવાની આશા સાવ સૂકઈ ન ગઈ. એટલે સાહસ ખેડી નદીના પાણી પર ચાલવા માંડ્યું પણ તરતજ બુડવા લાગ્યો. લોકોમાં હોહાકાર થઇ રહ્યો. એટલામાં આર્યરક્ષિતસૂરિ ત્યાં પધાર્યા ને તાપસના દેખતાં સત્ય વસ્તુનું જનતાને ભાન કરાવ્યું. વળી હાથમાંનું ચૂર્ણ નદીમાં નાંખી 'હે બેણા, પેલેપાર જવાની ઇચ્છાવાળા અમને માર્ગ આપ' એટલું કહેતાં જ ઉભય કાંઠા એક થઈ ગયા. આમ ચમત્કારિક રીતે સૂરિ તાપસને બચાવી પેલે પાર પહોંચ્યા. ત્યાં સર્વને સત્ય ધર્મનું ભાન કરાવ્યું. સર્વ તાપસોએ જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો. એ બ્રહ્મદ્વિપિકા શાખા કહેવાઇ.

૧૬. શ્રી સમંતભદ્રસૂરિ–વૈરાગ્યના નિધિસમાન આ સાધુજી કોઈ વાર વાડીમાં તો, કોઈ વાર યક્ષમંદિરમાં, વળી કોઈ વાર ભયાનક વનમાં વાસો વસી તદ્દન નિસ્પૃહ જીવન ગાળતા હોવાથી લોકમાં 'વનવાસી' તરીકે કહેવાણા. વનવાસી ગચ્છ એવું ચોથું નામ ત્યારથી પ્રસિદ્ધ ચયું. શ્રીવીર નિર્વાણ પછી ૮૮૨ વર્ષે ચૈત્યવાસી થયા. વિક્રમ સં. ૪૨૮ વર્ષે અનંગસેન તુંવેરે દિલ્લી નગરીની સ્થાપના કરી.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૧૭ શ્રી વૃદ્ધદેવ સૂરિ—અઢાર ભાર સુવર્ણમય વીર બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરનાર.

૧૮. શ્રી પ્રદ્યોતન સૂરિ—અજયામેરૂ નગરે શ્રી ઋષભ બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરનાર.

૧૯; શ્રી માનદેવ સૂરિ—સૂરિપદની પ્રાપ્તિથી ૭ વિગયના ત્યાગી થયા. તપના મહિમાથી પદ્મા, જયા, વિજયા અને અપરાજિતા નામની ચાર દેવીઓ પ્રસન્ન થઈ તેમની ભક્તિ સાચવવા લાગી. સૂરિજીએ નાંડોલ નગરે સંઘની મરકી નિવારવા ઉક્ત ચાર દેવીઓના નામથી સંકલિત લઘુ શાંતિ સ્તોત્રની રચના કરી. તેના શ્રવણ અને જળ છાંટણથી મરકીનો ઉપદ્રવ દૂર થયો.

૨૦. શ્રી માનતુંગ સૂરિ—અષ્ટ ભય નિવારણ નમિઊણ સ્તોત્રની રચના દેવી પદ્માવતીની કૃપાથી કરી. જેમાં 'વિલસંત ભોગ ભીસણ' ગાથા કહેવાવડે નાગરાજને વશ કીધો. વળી અન્યદા ચક્રેશ્વરી દેવીના સાનિધ્યથી વૃદ્ધ ભોજ રાજાની સભામાં 'શ્રી ભક્તામર' નામા ચમત્કારિક સ્તોત્રની રચના કરી. જેનો હેવાલ આ પ્રમાણે—માલવદેશની પાટનગરી ઉજ્જેનમાં, ભોજ ભૂપના દરબારમાં બાણ અને મયુર નામા પંડિતો મહાવિદ્યાપાત્ર મનાતા. પ્રતિદિન ઉભયને વાદવિવાદ થતો અને સંબંધી હોવા છતાં એ દ્વિજ મહાશયોમાં અગ્રણી ગણવા જબરી પડાપડી થતી. રાજાએ અંતે બંનેને કાશ્મીર જઇ દેવી શારદા પાસેથી વરદાન મેળવવા જણાવ્યું. થોડા દિવસમાં ઉભય વિદ્વાનો ત્યાં પહોંચ્યા. '**शतचंद्र नभस्थलं**' પદની ભિન્ન ભિન્ન વ્યાખ્યાથી પ્રસન્ન થયેલી દેવી શારદાએ બન્નેને 'પ્રાજ્ઞ'નું બિરૂદ આપ્યું. ગૃહે આવ્યા બાદ સારોયે વ્યતિકર ભોજને સંભળાવ્યો. સૌને આનંદ થયો છતાં રાજન મયુરને વૃદ્ધ જાણી કંઇક વિશેષ આદર આપતો. આથી ક્રોધે ભરાઈ બાણ સ્વ હાથ પગ છેદી ચંડિકાના મંદિરે જઈ બેઠો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

અને ૬૧ સ્તુતિ કરવાપૂર્વક દેવીને પ્રસન્ન કરી પુનઃ પૂર્ણ અંગવાળો બન્યો. પ્રતિસ્પર્ધી મયુર પણ પાછો હઠે તેમ ન હતું. સૂર્યદેવ સન્મુખ બળતી ચિતાવાળી ખાઈમાં પડી વિલક્ષણ સ્તુતિ વડે સુવર્ણવર્ણી શરીરે બહાર આવ્યો. આમ બંને પંડિતોના અજાયબીભર્યા વિદ્યાવિલાસોથી સર્વત્ર તેમની અને તેઓ શીવ મતાનુયાયી હોવાથી તે ધર્મની પ્રશંસા થવા લાગી. જૈનદર્શનમાં આવા વિદ્વાન્ કોઈ નથી. એવી વાત પણ બહાર આવી. રાજાનો જૈનધર્મી કામદાર બોલી ઉઠયો કે સૂરિ માનતુંગ મહાવિદ્યાનિધાન છે. ચમત્કારના રસિક રાજવીએ તેમને આમંત્રણ મોકલ્યું. વિહાર કરતાં તેઓ નગર સમીપ આવ્યા એટલે ભોજનૃપની સભાના પંડિતોએ થીજેલા ઘૃતથી પૂર્ણ થાળ સામે મોકલ્યો. સુરિએ તેમાં સોય નાખી પાછો મોકલ્યો. એનો મર્મ એવો હતો કે પંડિતોએ પરીક્ષા કરવા ઘીનો થાળ મોકલી એવું સૂરિજીને પૂછ્યું હતું કે પંડિતોથી ભરેલી આ નગરીમાં તમો કેવી રીતે પ્રવેશ કરી શકશો ? આચાર્યે સોય નાંખવાપૂર્વક સુચવ્યું હતું કે ઘીમાં સોય સમાઈ તે માફક હું એમાં ભળી જઈશ. આમ સૌના આનંદ વચ્ચે સૂરિનું માનપૂર્વક સ્વાગત કરવામાં આવ્યું. એકદા ચમત્કાર માટે પ્રાર્થના થતાં સૂરિજીએ સ્વશરીર પર અડતાળીશ તાળાવાળી મજબૂત બેડીઓ (નિગડ) નંખાવી જાતે એક ઓરડામાં પૂરાયા. બહાર પણ મજબૂત તાળું દેવરાવી તેઓશ્રીએ શ્રી યુગાદિનાથની સ્તુતિ કરવા માંડી. સ્તુતિની પ્રત્યેક ગાથા પૂર્ણ થતાં નિગડ આપોઆપ તૂટવા લાગી. અને 'આપાદ કંઠ મુરૂ શૃંખલ વેષ્ટિતાંગા' નામના પદ સાથે શરીર પરની નિગડ તેમજ ઓરડા પરનું તાળું ઉઘડી ગયાં. રાજા વિદ્વત્તાથી રાજી થયો ને વંદન કર્યું. આમ જૈનધર્મની પ્રભાવના વિસ્તરી. સ્તુતિઓનો એ સંગ્રહ એજ આજનું ભક્તામર સ્તોત્ર. ૨૧ શ્રી વીરસૂરિ–નાગપુરમાં શ્રીનેમિનાથના બિંબની પ્રતિષ્ઠા તેમના હસ્તે થઈ. તેઓશ્રીના સમયમાં વલ્લભીપુરનો નાશ થયો. વીર નિર્વાણ પછી ૮૪૫. વિક્રમ સં. ૪૨૧ વર્ષે. ૨૨ શ્રી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જયદેવસૂરિ—રણથંભોરમાં પદ્મપ્રભુના બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરનાર તેમજ ભટ્ટી ક્ષત્રિયોને જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવી જૈનો બનાવનાર. ૨૩. શ્રી દેવાનંદસૂરિ—સુથરી (કચ્છ)માં જૈન અને શૈવ વચ્ચે વાદ તેમના સમયમાં થયો. ૨૪. શ્રી વિક્રમસૂરિ—ગુજરાતમાં, સરસ્વતી નદીના તટપર આવેલા ખરસડી ગામમાં રહી બે માસનો ચૌવિહાર તપ કરી પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી. ગુરૂની આજ્ઞા મેળવી સમીપવર્તી પીપળાના સૂકા વૃક્ષને નવપલ્લવિત કરી, ચમત્કાર દ્વારા જનવૃંદને આશ્ચર્ય પમાડી શાસન પ્રભાવના કરી. ૨૫. શ્રી નરસિંહસૂરિ—ઉમરીગઢ ભાદા વિગેરે નગરોમાં અહિંસાનો તલસ્પર્શી ઉપદેશ આપી નવરાત્રિમાં થતો જીવવધ બંધ કરાવ્યો.

૨૬. શ્રી સમુદ્રસૂરિ-જાતે ખોમણ ક્ષત્રી, સંસારની અસારતા અવધારી સંયમી થયા. બહાડમેર, કોટડા આદિ સ્થળોમાં ચામુંડાદેવીને નામે થતો જીવવધ દયાનું સ્વરૂપ સમજાવી અટકાવ્યો. અણહિલ-પત્તન ને વૈરાટ નગરમાં દિગંબર વાદીને જીતી જય પ્રાપ્ત કર્યો. વિક્રમ સં. ૫૨૫ માં શ્રી જીનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ ધ્યાનશતકના કર્ત્તા થયા. તે વેળાના ૭ યુગપ્રધાન નીચે મુજબ. ૧ નાગહસ્તિ, ૨ રેવતીમિત્ર, ૨ બ્રહ્મદ્વિપસૂરિ, નાગાર્જુન. ૫ ભૂતદિનસૂરિ. ૬ શ્રી કાલિકસૂરિ. એ કાલિકસૂરિએ વીર નિર્વાણાત્ ૯૯૩ વર્ષે મતાંતરે ૯૮૦ વર્ષે આગમોને પુસ્તકારૂઢ કર્યા. શ્રી હરિભદ્રસુરિ-વિ. સં. ૫૪૫ વર્ષે યાકિની મહત્તરાસુનુ શ્રી હરિભદ્ર થયા. મગધ દેશના કમારીઆ ગામમાં જન્મ. ગોત્ર હરિભદ્રાયણ પરથી નામ હરિભદ્ર પડયું. વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રો શીખી ષટ્શાસ્ત્રવેત્તાનું બિરૂદ પામ્યા. વિદ્વતાની વાસ ચોતરફ પ્રસરી રહી. ઘણાને વાદમાં જીતવાથી સામાન્યતઃ એવો ગર્વ આવ્યો કે આટલી બધી વિદ્યાના ભારથી રખેને પેટ ફાટી જાય એટલા સારૂ પેટ પર પાટો બાંધવા લાગ્યા અને એ રીતે વિદ્યામદથી મત્ત બની વિજેતાનો ગર્વ ધરવો શરૂ કર્યો.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જાતે દ્વિજ હોવાથી મૂળથી જ શ્રમણ સંસ્કૃતિ સામે વિરોધ. તેમાં વળી જિનપ્રભુની મૂર્તિ જોતાં જ પૂર્વકર્મજનિત મત્સર શરૂ થયો. એથી એ સંબંધમાં યદ્વા તદ્વા શ્લોકો રચી, મૂર્તિની મશ્કરી કરવા લાગ્યા અને વાદીની શોધમાં ભૂદેવ હરિભદ્રે દેશ પરદેશમાં પરિભ્રમણ શરૂ કર્યું. એકદા ફરતાં ફરતાં તે ભૃગુકચ્છ નગરમાં આવી ચઢયા. બજારના માર્ગે જતાં નિકટના ઉપાશ્રયમાંથી નિમ્ન શ્લોક તેમના કર્ણે અથડાયો—

चक्की दुगं हरि पणगं, पणगं चक्कीण केसवो चक्की
केसव चक्की केसव, दुचक्की केसवो चक्को ॥

એ પર બહુયે માનસિક વિચારણા ચલાવી પણ કંઇ ધડ બેઠી નહીં એટલે તર્તજ ઉપાશ્રયમાં જઇ હરિભદ્રે કહ્યું–હે સાધ્વી આ તમે ચિકચિકાયમાન શબ્દો શું બોલી રહ્યા છો? અર્થાત્ ચકચક શું કરો છો?

પંડિત મહાશય–ચિક, ચિક અવાજ નવામાં થાય છે, નહિં કે જુનામાં! અર્થાત્ મારૂં કથન એતો પ્રાચીન ગ્રંથમાંનુ હોવાથી ચિક ચિકાયમાન રૂપ નથી–નવિન નથી–પણ અર્થ ગંભીરતાવાળુ છે જે તમો સમજી શકતા નથી. આ સાંભળતાં જ વાદીશેખરને ધારણા કરવામાં સ્વપ્રમાદ સમજાયો એટલે નમ્રસાદે અર્થ જાણવાની જીજ્ઞાસા દેખાડી. સાધ્વીજીએ પોતાના ગુરૂ નગર બહારની વાડીમાં ઉતર્યા હતા તે સ્થાન બતાવ્યું. ત્યાં જઇ પહોંચી ગુરૂ મુખથી હરિભદ્રે એ ગાથામાં ચક્રવર્તી અને વાસુદેવ સંબંધી અનુક્રમ રૂપ ભાવાર્થ જાણી લીધો અને સ્વપ્રતિજ્ઞા પાલન અર્થે પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી. પોતાના પ્રથમ ઉપગારી સાધ્વીજીને તેઓ જીંદગી સુધી ભૂલ્યા નહીં. પોતાની દરેક કૃતિમાં 'યાકિની મહત્તરા સુનુ' તરિકે ઓળખાવી તેમને ચીરંજીવ કર્યા. ગુરૂ સન્મુખ જૈન ધર્મનું હાર્દ સમજતાં તેમને એટલો બધો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આનંદ થયો અને સ્યાદ્વાદ માર્ગમાં રહેલી અદ્ભુતતા સમજાઇ કે અત્યારલગી પોતે જે જિનમૂર્તિની મશ્કરી કરતા હતા તેના દર્શન પ્રથમ સમભાવ દ્રષ્ટિએ કરતાં નીચેનો શ્લોક બોલ્યા–

वपुरेव तवाचष्टे भगवन् वीतरागम् ।
नहि कोटरसंस्थितेऽग्नौ, तरुर्भवति शाड्वलम् ॥

ગુરૂશ્રીએ યોગ્યતા અવધારી લઈ તેમને ટૂંક સમયમાં આચાર્ય પદથી વિભૂષિત કર્યા, ત્યારથી જૈન ઈતિહાસના પાના પર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ સંખ્યાબંધ ગ્રંથોના રચયિતા તરિકે તરણીસમ પ્રકાશવા લાગ્યા. તેઓશ્રીના હંસ અને પરમહંસ નામે બે વિદ્વાન શિષ્યો બૌદ્ધધર્મી ગુરૂઓ પાસે તે ધર્મનું રહસ્ય મેળવવા છદ્મવેશે પહોંચી ગયા. કેટલાક કાળે શંકા પડવાથી બૌદ્ધાચાર્યે દાદર ચઢવાના સ્થાનમાં જીનમૂર્તિ ચિત્રાવી ઉભયની પરિક્ષા નિમિત્તે ખાનગી તપાસ કરવાની બાજી ગોઠવી. મૂર્તિ જોતાંજ ઉભય શિષ્યના રૂંવાડા ખડા થઈ ગયા. અંતરનુ બહુમાન દર્શાવી ચાકથી તે પર જનોઈ જેવી રેખા કરી તેને ઓળંગી તેઓ ઉપર ચઢયા; છતાં મનમાં શંકા થઈ કે આચાર્યને આપણા જૈનત્વની શંકા થઈ લાગે છે માટે હવે અહીં રહેવું જોખમભર્યું છે. સમય સાધી ઉભયે ત્યાંથી ગુરુ સમિપ આવવા પ્રયાણ કર્યું.

પાછળથી બૌદ્ધાચાર્યને એ વાતની જાણ થતાં જ રાજાને ખબર આપી તેના માણસો દોડાવ્યા. હંસને તેઓએ માર્ગમાં હણ્યો. પણ પરમહંસ મહામહેનતે છટકી ભુગુકચ્છના શકુનિકા વિહાર સમીપ આવી પહોંચ્યા. સાથે લાવેલા ગ્રંથો ત્યાં મૂકયા. દરમિયાન સૈન્ય આવી પહોંચ્યું અને એ હણાયા. કાર્ય પતાવી બૌદ્ધનૃપનું સૈન્ય પાછું ફર્યું. બીજી બાજુ એ પુસ્તકો અને લોહીથી ખરડાયલું રજોહરણ દર્શનાર્થે આવેલા ગૃહસ્થે ઉપાડી જઈ સૂરિ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સામે મૂકયાં. રજોહરણ ઉપરથી અને બૌદ્ધધર્મના ગ્રંથો જોઈ આચાર્યશ્રી પોતાના શિષ્ય યુગલના અવસાન સમાચાર સમજી ચૂકયા. આવી કરપીણ રીતે તેમને મૃત્યુ પમાડનાર બૌદ્ધ ગુરૂ પ્રત્યે અસીમ ક્રોધ ઉપજ્યો. ગ્રહસ્થ પાસે એક કડાઈમાં તેલ ભરાવી તેને અગ્નિ પર રખાવી. ઉપાશ્રયના દ્વાર બંધ કરાવી આમ્નાયપૂર્વક મંત્રનું આરાધન શરૂ કર્યું. મંત્રબળથી આકર્ષાયેલા બૌદ્ધ પરિવ્રાજકો સમડીરૂપે ઉકળતી કડાની આસપાસ ઉડવાને ચીચીયારી કરવા લાગ્યા. સૂરિ મંત્રેલી કાંકરી કડામાં નાંખે એટલી જ વાર હતી. કાંકરીના અંદર પડવા સાથે શકુનિકામાંથી એકનું તેમાં પડી મરણને ભેટવાનું નિર્માણ થયું હતું. આ વાતની ચોતરફ જાણ થતા ગ્રહસ્થો દોડી આવ્યા, પણ ક્રોધાગ્નિમાં લીન બનેલા સૂરિએ કોઈનું પણ માન્યું નહિ. આખરે સાધ્વી યાકિનીશ્રીને બોલાવવા પડયા. તેમને આવી આચાર્યશ્રીને આ મહાન પાપથી અટકાવ્યા અને સમરાદિત્યની ગાથાઓ કહી શાંત પાડયા. સમજાણપૂર્વક આવી ઘોર હિંસા એક શ્રાવકને પણ ન છાજે તો આપ જેવા પંચમહાવ્રત ધારીને એમાં પડવાપણુ નજ હોય. વિદ્વાન્ શિષ્યોનુ મૃત્યુ જરૂર દુઃખે, છતાં ભવિતવ્યતા વિચારી તમ સરખા જ્ઞાની પુરૂષે સમતા ધરવી જોઇએ. આલોયણ પણ અજાણતા થયેલ દોષો સારૂ હોય છે; પણ આપ આ જાણીને કરો છો તેનુ શું ? માટે આપ એમાંથી પાછા હઠો. સૂરિજીનો ક્રોધ શાંત પડયો. તરતજ મંત્રપ્રયોગ આટોપી લઇ સમડીઓ રૂપ આકર્ષેલા બૌદ્ધોને છુટા કર્યા અને પ્રાયશ્ચિત રૂપે એટલા શ્લોકો રચવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી.

પ્રાકૃત ગાથામાં ગુણસેન–અગ્નિશર્માનુ ચરિત્ર વાંચતાં જ સૂરિજીની ક્રોધડીગ્રી ઉતરી ગઈ. માત્ર અગ્નિશર્માએ પ્રથમ ભવમાં કરેલા ક્રોધથી નવ ભવ સુધી ક્રમશ: કેવી ઉતરતી દશામાં મૂકાઈ અને કેવી ગતિનુ ભાજન થયો એ વાંચતાં જ આવેગ ઓસર્યો. સમતા હાજર થઈ ગઈ.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

એ ઉપરથી વિસ્તૃત સમરાદિત્ય ચરિત્રની રચના કરી. વળી ૫૦ પંચાશક, ૩૦ અષ્ટક, ૧૬ ષોડશ, બ્રહત્ આવશ્યક વૃત્તિ, ષડ્દર્શન સમુચ્ચય, ધર્મબિન્દુ આદિ સંખ્યબંધ ગ્રંથ પ્રકરણોની કૃતિઓના જન્મદાતા થયા. ઉપરોક્ત બનાવ પછી તેઓશ્રીનું જીવન સાહિત્ય સેવામાંજ વ્યતીત થયું છે. જૈન દર્શનમાં તેમનું વચન ટંકશાળી ગણાય છે. જન શ્રુતિ એમ છે કે તેઓ પ્રતિજ્ઞા મુજબ ૧૪૪૦ કૃતિઓ કરી શકયા ત્યાં અવસાન સમય આવી લાગ્યો. સંસાર દાવાની એકેક ગાથાને એકેક કૃતિ રૂપ ગણતા ત્રણ કૃતિ ઉમેરતાં ૧૪૪૩ ની સંખ્યા થઈ અને ચુંવાળીશમીનું–' આમૂલા લોલ ધુળિ ' વાળું પ્રથમ પદ ઉચ્ચારતાં જ આત્મા ઉડી ગયો. બાકીના ત્રણુ પાદની પૂર્તિ શ્રાવકોએ કરી, તેથી પ્રતિક્રમણમાં તે પદો શ્રાવકો મોટા સ્વરે બોલે છે. તેઓશ્રીની ઘણી કૃતિઓ આજે અદૃશ્ય થઈ ગઈ છે છતાં જે ઉપલબ્ધ છે તે ઉપરથી તેઓશ્રીની લખાણશૈલી માટે વિદ્વાનો પણ ઘડીભર મંત્રમુગ્ધ બની જાય છે.

તેઓશ્રી કૃત લલિતવિસ્તરા નામની ટીકા, અને તેમાં સમાવવામાં આવેલ તત્વ ચમત્કૃતિના પાનથી સિદ્ધર્ષિ નામના સાધુ કે જેઓ સાત સાત વાર જૈનમાંથી બૌદ્ધ સંપ્રદાયમાં ગયા હતા તેઓ જૈનધર્મમાં પાછા પળ્યા અને પૂર્ણતયા સ્થિર થયા. તેઓશ્રીએ કહ્યું છે કે—

नमोऽस्तु हरिभद्राय तस्मै प्रवर सूरये ।
मदर्थं निर्मिता येन वृत्ति र्ललितविस्तरा ॥

ત્યારબાદ એ સિદ્ધર્ષિ મહાત્માએ ઉપમિતિભવપ્રપંચા નામ કથાની એવી સુંદર રીતે રચના કરી છે કે જે આજે જોતાં ધન્યવાદ વર્ષાવ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. તેમાં કષાય વિષાય અને કર્મોને ભિન્ન ભિન્ન રૂપકો આપી વાર્તાનો પ્રવાહ અસ્ખલિત વહેવડાવી સારાયે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સંસારનું સ્વરૂપ અને જીવને કરવું પડતું ભ્રમણ એવીતો સચોટ રીતે દેખાડયું છે કે જે વાંચતા આનંદ સાથે જ્ઞાન ઉપજે છે. એ દ્વારા તત્વના દર્શન સરલ રીતે થાય છે, એ કથાનકને મુનિએ સ્વજીવનમાં ઉતારી કમાલ કરી છે.

૨૭. શ્રી વિબુધપ્રભસૂરિ, એમના સમયમાં ધારા નગરીમાં મલ્લવાદી આચાર્ય થયા. વળી આમરાજાને પ્રતિબોધી શાસન પ્રભાવનાના સંખ્યા બંધ કામો કરનાર બપ્પભટસૂરિ પણ એજ સમયે થયા. રાજા આમ અને આચાર્ય બપ્પભટ વચ્ચે મિત્ર જેવો સંબંધ થયો. પરસ્પર તેઓ સમસ્યામાં કંઇ કંઇ વાતો કરતા. એકાદ પ્રસંગે પટરાણી સંબંધીના એક પ્રશ્ન પરથી રાજા શંકાશીલ બની સૂરિ પ્રત્યે વહેમાયો. સૂરિ ત્યાંથી રાજાને ટોણા રૂપ શ્લોક લખી સિધાવી ગયા. પાછળના એક બનાવથી સૂરિમાં રહેલી અદ્‌ભુત શક્તિનો ખ્યાલ આવતાં ભૂપનો સંદેહ ટળ્યો અને માનપૂર્વક આચાર્યને પુન: તેડાવી મંગાવ્યા. તેમના ઉપદેશથી ગોપગિરિ (ગ્વાલીયરમાં)માં એકસોને આઠ ગજ ઉંચો શ્રી વીરપ્રભુનો પ્રસાદ કરાવ્યો. વળી ત્રણ લાખ માનવીના સમુદાય સાથે સૂરિ સહિત સંઘ કહાડયો. એવી રીતે શ્રી સિદ્ધગિરિના સંઘ વિગેરેમાં થઈ કુલ સાડાબાર ક્રોડ સુવર્ણ સિકકા ખરચી રાજન સ્વર્ગે સિધાવ્યો.

સૂરિજીની સ્મરણ શક્તિ બાલ્યાવસ્થામાં એટલી તો તીવ્ર હતી કે રોજ સૂર્યોદયે સાતસો ગાથા મ્હોંડે કરતાં અને ઘોષને લઈ પડતા શોષને લીધે તેમને સાતશેર ઘી પચતું. વિ. સં. ૭૬૧ વર્ષે તેમનું સ્વર્ગ ગમન થયું.

૨૮. શ્રી, માનદેવસુરિ. સ્વદેહની અસમાધિને લઈ સુરિમંત્ર વિસરી ગયા. કેટલાક દિવસ પછી સમાધિ થયા બાદ શ્રી ગીરનાર પર્વતપર આવી બેમાસી ચૌવિહાર તપ કર્યો. દેવી અંબિકા પ્રસન્ન થઈ અને તેમની માગણીથી વિજયા દેવીને પૂછીને સુરિમંત્ર મુનિશ્રીને કહી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સંભળાવ્યો. તે દિનથી સૂરિની પ્રતિષ્ઠા પુનઃ વધી અને વિજયાદેવી સાનિધ્ય રહેવા લાગી.

૨૯. શ્રી જયાનંદસૂરિ–તેઓશ્રીના ઉપદેશથી હમીરગઢ, વિજયનગર, મુહરિનગર આદિ સ્થાનોમાં શ્રી સંપ્રતિરાજના કરાવેલા પ્રાસાદોનો જીર્ણોદ્ધાર થયો. વળી ચાર વર્ષ લાગટ દુર્ભિક્ષ પડવાથી સાધુસમુદાયમાં શિથિલતા દાખલ થઈ હતી તેનું નિવારણ શ્રી ગોવિંદસંભૂતિ, ઉગ્રતપસ્વી ક્ષેમરિષી, હર્ષતિલક, અને કૃષ્ણાર્ષિ પ્રમુખ ગીતાર્થોએ કર્યું તેમજ સાથે મળી સિદ્ધાન્ત સંગ્રહ અર્થે ભંડાર કરાવ્યા. કરહેડાનગરે ખીમાસિંઘે શ્રી પારસનાથનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. ઉદેપુર જતાં કરેડા પાર્શ્વનાથ આવે છે તે આજ. બાવન દેરીવાળું રમણિય દેવાલય યાત્રુને હર્ષ ઉપજાવે છે.

૩૦. શ્રી વીરપ્રભસુરિ–એમના સમયમાં દિલ્હીમાં તુઅર મટી ચહુઆણ વંશનુ રાજ થયું. નાડોલનગરે શ્રી નેમિનાથ બિંબ પ્રતિષ્ઠિત થયું. દંડનાયક વિમળ પણ આ સમયમાં થયા. તેમને પાટણાધિશ ભીમરાજનું રાજ્ય વિસ્તાર્યું. અર્બુદાચળ પર અનુપમ કોતરણી વાળો પ્રસાદ કરાવ્યો જ્યાં શ્રી ધર્મઘોષસૂરિ તથા નાગેંદ્રચંદ્ર વિદ્યાધર–નિવૃત્તિ પ્રમુખ શાખાના આચાર્યોએ મળી શ્રી આદિનાથ બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી. આરાસણ ઉપર શ્રી નેમિનાથ આદિના મળી અગીઆર પ્રાસાદો કરાવ્યા. પાખી ચૌદશની સ્થપાઈ.

૨૧. શ્રી યશોદેવસૂરિ–તેમના સમયમાં જેમનુ ચરિત્ર વિલક્ષણતા અને પ્રયોગથી ભરપુર છે એવા શ્રી યશોભદ્રસૂરિ થયા. સાંડેરગચ્છના ઇશ્વિરસૂરિએ સ્વ પાટે સ્થાપવા સારૂ ઉપયોગ મૂકતા કોઈ યોગ્ય ન જણાતા બદરીદેવીનું આરાધન કર્યું. દેવીએ અર્બુદાચળ નજીક પલાસી ગામમાં સાધુ અને ગુણસુંદરીનામા દંપતીના પુત્ર સુધર્મને દેખાડયો. બાલ્યાવસ્થામાં રમતો સુધર્મ તેજદાર હતો. એક દ્વિજ પુત્ર સાથે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ખડીયો ભાંગવાથી વેર થયું હતું આ નજીવી વાતમાંથી દ્વિજપુત્રે ખોપરી ભાંગી તેમાં તંદુલનો કરંબો ભરી ખાવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. તેની સામે સુધર્મે પણ વેરલેવાનો પડકાર કર્યો હતો. દરમિયાન ઈશ્વરસૂરિના પ્રતિબોધથી તે સાધુ થયો. ટુંક સમયમાં સૂરિજીએ દેવીવચનથી તેમને આચાર્ય બનાવી શ્રી યશોભદ્રસૂરિ નામ સ્થાપ્યુ. શ્રી યશોભદ્રે રોજ માત્ર આઠ કવળ ખાવાનો દુષ્કર અભિગ્રહ ધર્યો. બદરીદેવી તેમનું સાનિધ્ય કરવા લાગી. ગુરૂ સમેત યશોભદ્રસૂરિ પલ્લી નગરે ચોમાસુ રહ્યા. તપશ્ચર્યાથી પ્રસન્ન થયેલ સૂર્યદેવે સકળ વાંછિત થવાનો આશીર્વાદ દીધો. કેટલાક કાળે ગુરૂનું સ્વર્ગ ગમન થયા બાદ ગુરૂભાઈ બલિભદ્ર સહિત સુરિ સાંડેરનગરે પધાર્યા. દોશી ધનરાજે શ્રેયાંસ પ્રભુનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. સાધર્મી વાત્સલ્ય કરવા માંડયું ત્યાં સાંડેર નગરમાં ઘીની તાણ પડી. વાત સૂરિ કાને જતાં વિદ્યા બળથી પાલી નગરથી ઘૃતકુંભોને આકર્ષી સ્વામીવાત્સલ્ય પૂર્ણ થવા દીધું.

આ ચમત્કારથી સાંડેર તથા પાલીમાં આચાર્યનો મહિમા વંધ્યો. સૌ વિસ્મય થયા. નાડલાઇમાં સૂરિ પધાર્યા. એકદા, વ્યાખ્યાન મંડપમાં પેલો દ્વિજપુત્ર કે જે અન્નના અભાવે કાનફટ્ટો યોગી બન્યો હતો તે આવી ચઢયો અને વેરલેવા સારૂ અચાનક જટા ઉતારી એમાંથી સર્પો ઉત્પન્ન કર્યા. શ્રોતા ગણમાં ખળભળાટ મચ્યો. સૂરિએ તરતજ બદરીદેવીનું આરાધન કરી મુહપત્તિ ફાડી તેના ખંડ કરી નકુળ ઉત્પન્ન કર્યા; કે તરત સર્પો ભાગી ગયા અને મ્લાન મુખ બનેલો યોગી પણ અગીઆરા ગણી ગયો. પુનઃ એ યોગીનો મેળાપ થતાં વલ્લભીપુર થકી પ્રાસાદો આણુ-વાનો વાદ થયો. સૂરિએ બાવન વીરની સ્હાયથી શ્રી રૂષભદેવનો પ્રાસાદ કાંતિપુરીમાં (નાડલાઈમાં ?) આણ્યો. યોગીએ પણ શંભુનો પ્રાસાદ આણ્યો. જટિલે મંત્ર બળથી મૂર્તિઓના મુખ વાંકા કર્યા. ગુરૂએ અષ્ટોત્તર જળકુંભ મંત્રી બિંબને પ્રક્ષાલનપૂર્વક મુળરૂપવાળા કરી દીધા, ને મંત્રબળથી શંભુ પ્રાસાદનું ઇંડુ ગબડાવ્યું. આમ ઉભય વચ્ચે વિદ્યા-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

બળની લડાઈ ચાલુ રહી. સૂરિએ સ્વ અવસાન નજીક જાણી શિષ્ય સહિત સંઘને આજ્ઞા કરી કે 'મારા મસ્તકમાં મણિ છે તે લીધા બાદ અગ્નિ સંસ્કાર કરજો' મણિની વાત યોગીના જાણવામાં હતી. તે સૂરિનું અવસાન થતાં ત્યાં આવા લાગ્યો. પણ કાંઇ વળ્યું નહિ. બાદરી દેવીએ એને ઉપાડી ચિતામાં હડસેલી દીધો. તે સાંડેરગચ્છનો રક્ષક થયો.

૩૨. શ્રી પદ્યુમ્નસૂરિ–૧૧ જ્ઞાનભંડાર કરાવ્યા ને સાતવાર શિખરજીની યાત્રા કરી. ૩૩ શ્રીમાનદેવસૂરિ–શ્રાવક શ્રાવિકા સારૂ ઉપધાન વહેવાની વિધિ તૈયાર કરી. ૩૪ શ્રી વિમળચંદ્રસૂરિ–પદ્માવતી દેવીની સહાયથી ચિત્રકૂટ ગિરિ પરથી સુવર્ણસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી.

૩૫. શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિ–આ મહાપુરૂષે પાંચવાર સમેત શિખરજીની યાત્રા કરી હતી ત્યાંથી પાછા ફરતાં આબુ નજીક ટેલી ગામની સીમમાં જેની શાખાઓ ચોતરફ વિસ્તરેલી છે એવા વિશાળ વટવૃક્ષ નીચે ઉષ્ણકાળને લઈ સૂરિજી વિશ્રામ અર્થે થોભ્યા. દરમિઆન સર્વાનુભૂતિયક્ષ પ્રત્યક્ષ થઇ કહેવા લાગ્યો કે–પૂજ્યશ્રી આ શુભ ઘટિકા છે માટે આપ આપના શિષ્યોની યોગ્યતા જોઈ આચાર્ય પદે સ્થાપન કરો કે જેથી આ વડની શાખા માફક તેમનો વિસ્તાર વધશે. આચાર્યશ્રીને વાતનું રહસ્ય સમજાતાં વિક્રમ થકી ૯૯૪ વર્ષે શ્રી સર્વદેવ પ્રમુખ આઠ વિદ્વાન મુખ્યોને સ્વ પદ પર સ્થાપન કર્યા. પ્રભુ શ્રી મહાવીરના ગચ્છનું શ્રી વડગચ્છ એવું પાંચમું નામ ત્યારથીજ પડયું. અર્બુદાચળની યાત્રા બાદ આ સાધુ મંડળ હઝારીનગરે આવ્યું, ત્યાં શ્રી સંપ્રતિ મહારાજ નિર્માપિત શ્રી વીરપ્રાસાદમાં એક ડોકરા શિષ્યને યોગ્ય જાણી, સૂરિ પદવી અર્પી વર્ધમાન સૂરિ નામ સ્થાપ્યું. ગુરૂકૃપાથી શ્રી શારદાએ બાળિકાનુ રૂપ કરી ગંહુલી રચી. ગુરૂની આજ્ઞા લઈ સદૈવ એક વખત ભોજન કરતાં સૂરિ ગુજરાત તરફ વિચર્યા.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૩૬. શ્રી સર્વદેવ સુરિ–ભરૂચ નગરમાં એકદા આ સૂરિને કાન ફૂટ્ટા યોગી સાથે પ્રસંગ પડયો. ૮૪ સર્પના કરંડીયા સાથે યોગી વાદ કરવા આવ્યો. સૂરિએ કનિષ્ટ આંગળીથી પોતાની ચોતરફ વલયા કારે ત્રણ રેખા કરી. યોગીએ છોડેલા સર્પો એ રેખાની અંદર આવી ન શકયા. યોગી ક્રોધથી રાતો પીળો થઈ ગયો ને ગુરૂનો પરાભવ કરવા સારૂ વંશનાલિકામાંથી સિંદુરીઓ સર્પ કહાડી ગુરૂ પર છોડયો. ઉગ્ર તપસ્વી ગુરૂના મહિમાથી ચોસઠ યોગીનીમાંની એક કૂરૂંકુલ્લા નામા દેવીએ તે સિંદુરિઆ સર્પની દાઢા બંધ કરી દીધી. આમ યોગીનો પરાભવ થયો. સૂરિની કીર્ત્તિ પ્રસરી. ત્યાં નવિન બંધાવેલા ૨૭ પ્રાસાદમાં તેમને પ્રતિષ્ઠા કરી.

૩૭. શ્રી દેવસૂરિ. તેમના સમયમાં નાસિક નગરે ચંદ્રપ્રભુના પ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર થયો તેમજ રામસૈન્ય નગરમાં રૂષભદેવ પ્રભુનો પ્રાસાદ નવિન નિર્માયો અને બધા મળી ૧૦૪૧] ધાતુના બિંબો નવા ભરાવ્યા.

૩૮. શ્રી અજીતસિંહસૂરિ–તેઓશ્રીની ઉપદેશશૈલીથી રૂગનાથ નામા વણિકે સ્વ દ્રવ્ય ખરચીને નવા સાત પ્રભુપ્રાસાદ તૈયાર કરાવ્યા. તેમના સમયમાં નિમ્ન લિખિત ભિન્ન ભિન્ન કાર્યો નિપજ્યાં. એ દ્રષ્ટિયે એમનો સમય નોંધનીય છે. શ્રી આચારાંગ તથા શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્ર ઉપર ટીકા રચનાર શીલાંકાચાર્ય થયા. નિવૃત્તિ ગચ્છમાં અનેક ગ્રંથ કર્તા દ્રોણાચાર્ય થયા. માળવદેશની ઉજ્જેની નગરીમાં લઘુભોજ રાજા ગાદીએ આવ્યો. તેમનાથી બિરૂદ પામેલા વાદીવેતાળ શાંતિ સૂરિ વડગચ્છમાં થયા. શ્રી ચક્રેશ્વરી તથા પદ્માવતી દેવીઓનુ તેમને સાનિધ્ય હતું. તેમની કૃતિઓમાં શ્રી ઉતરાધ્યયન સૂત્રની બ્રહત્ ટીકા, અઢાર હજાર શ્લોક પ્રમાણ જીવવિચાર પ્રકરણ મુખ્ય છે. ધુલિકોટના પતન વેળા સાતસો શ્રીમાળી ગોત્રનું રક્ષણ કર્યું. એ સંઘ રક્ષકને ગ્રંથકારક સૂરિ. વિ. સં. ૧૧૧૧ માં સ્વર્ગે ગયા. પ્રસિદ્ધ કવિ ધનપાળ પંડિતે શ્રી રૂષભ પંચાશિકા, દેશીનામ માળા અને તિલકમંજરી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નામા અદ્વિતિય ગ્રંથની રચના કરી. પંડિતજીના બંધુ શોભન મુનિએ પણ સંસ્કૃત ગિરામાં રસમય સ્તુતિઓની રચના કરી ઉભયે શાસન પ્રભાવનામાં ઠીક ફાળો આપ્યો.

૩૯. શ્રી યશોભદ્રસૂરિ તથા લઘુ ગુરૂભાઈ નેમિચંદ્રસૂરિ—એમના સમયમાં વૃદ્ધ ગુરૂશ્રી ઉદ્યોતનસૂરિની આજ્ઞા લઈ વર્ધમાન સૂરિ ગુર્જર અણુહિલપુર પાટણમાં પધાર્યા ને કેટલાક સમય પછી ત્યાંજ સ્વર્ગે સીધાવ્યા. તેમના શિષ્ય શ્રી જિનેશ્વર સૂરિજી થયા. પાટણ નરેશ દુર્લભરાજની સભામાં કૂચપૂરગચ્છીય ચૈત્યવાસી સાથે કાંસાના પાત્ર સબંધી ચર્ચા કરી પરાજય પમાડયો. એ વેળા તેઓએ દશવૈકાલિક સૂત્રની ગાથા બોલી એનો અર્થ યથાર્થ કરેલો કે જેથી રાજને રંજીત થઈ ‘ ખરતર ’ એવું બિરૂદ દીધું. તેમના શિષ્ય જિનચંદ્ર તથા અભયદેવ થયા. જિનચંદ્રની પાટે જિનવલ્લભ થયા. એકદા વિહાર કરતાં તે ચિત્રકૂટ પહોંચ્યા જ્યાં તેમને શ્રી મહાવીરદેવના ૭ કલ્યાણકની પ્રરૂપણા કરી; નવિન ગ્રંથો રચ્યા તેમજ ૧૩૪ બોલો નિપજાવી ખરતર ગચ્છની સમાચારી સ્થાપી. તેમના શિષ્ય જિનદત્ત થયા તેમનો જન્મ વિ. સં. ૧૧૩૨ માં, સૂરિપદ ૧૧૭૦ માં. દરમીઆન ગુજરાતમાં જયસિંહ નૃપનો જન્મ થયો. સૂરિજીના તપ પ્રભાવથી ૬૪ યોગીની, પર વીર તેમજ પાંચ પીર તેમનુ સાનિધ્ય કરવા લાગ્યા. વિચરતાં ગુરૂ વડનગર પધાર્યા. સંઘે બહુમાન પૂર્વક સંપ્રતિરાજ નિર્મિત શ્રી વીરપ્રસાદે સ્નાત્રાદિ મહોત્સવ પૂર્વક પ્રભાવના કરી. મિથ્યાદ્રષ્ટિ બ્રાહ્મણોથી આ સહન ન થયું એટલે તેઓએ ગુપ્તપણે એક બ્રાહ્મણને ત્યાં ઘરડી ગાય વછેરાને જન્મ આપી મૃત્યું પામી હશે તેનું મુદ્દદુ લાવી જિન પ્રાસાદમાં રાખી દીધું. પ્રાતઃકાળે ગુરૂશ્રી દર્શન માટે આવતાં વ્યતિકર જાણ્યો. જ્ઞાનોપયોગ મૂકતાં દ્વિજવૃંદનું આજ કારસ્તાન જાણ્યું; એટલે બાવન વીરમાં મુખ્ય એવા પૂર્ણભદ્રનું સ્મરણ કરી આશાતના નિવારવા જણાવ્યું. તરતજ તે મૃતકના કલેવરમાં દાખલ થયો. ગાય ઉઠી ઉભી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

થઈ પોતાના માલિક વાડવ (બ્રાહ્મણના)ના ઘર ભણી દોડી અને ત્યાં પહોંચી વછેરાને સ્તનપાન કરાવવા લાગી. સઘળા વાડવો આથી આશ્ચર્ય પામ્યા. સારા વડનગરમાં જૈન ધર્મની પ્રશંસા થઈ, દેવ પણ છમાસ મૃતકના કલેવરમાં રહ્યો તેથી વાછરડાનું પણ પોષણ થયું. ત્યાંથી જિનદત્ત 'ઉપકારી સુરિ' તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા. આ ઉપરાંત જૂદા જુદા સ્થાને ચમત્કાર પૂર્વક તેઓશ્રીએ જાડેજા ક્ષત્રિય, વાધડ જ્ઞાતિ આદિ સંખ્યાબંધ મનુષ્યોને બોધ પમાડયો હતો. એ પ્રભાવી આચાર્ય વિ. સં. ૧૨૧૧ વર્ષે સ્વર્ગે ગયા.

એકદા નાણાવાળ ગચ્છીય શ્રી માનદેવ સૂરિ વિચરતા ફળવર્ધીપુરીમાં ચોમાસુ રહ્યા. એકદા ત્યાંના શેઠ પારસે બહારગામથી પાછા ફરતાં ગામ સમીપ બોરડીની જાળમાં કંઈક લીલા અને કંઈકિ સૂકા પુષ્પોથી પૂજાયેલો પથરો જોઈ એ વાત ગુરૂ મહારાજને જણાવી. ગુરૂશ્રીએ એ સ્થાને જઈ તપાસ કરાવતાં પાર્શ્વજીનની તેજસ્વી મૂર્તિ શોધી કહાડી. પારસ શેઠની પ્રાસાદ કરાવવા જેટલી શક્તિ નહીં, એટલે અધિષ્ઠાયક દેવે સ્વપ્નમાં જણાવ્યું કે દેવાધિદેવ સુવર્ણનો સ્વસ્તિક થશે. એ દ્રવ્યથી તું પ્રાસાદ નિર્માણનું કાર્ય આરંભજે; છતાં આ વાત કોઈને પણ કહેતો નહિં. પૂર્વે આ સ્થળે સંપ્રતિનૃપ કારિત પ્રાસાદ હતો પણ કાળના યોગથી જર્જરિત થઇ નામશેષ બની ગયો હતો. શેઠે પ્રભાતે સ્વતિકમાંનું નાણું એકઠું કરી કામ આરંભ્યું; અને ઘણું ખરૂં કામ પૂર્ણ થવા આવ્યું. એકદા આ વાત સ્વપુત્રના આગ્રહથી કહેવાઈ. બીજે દિનથી સુર્વણઅક્ષત (ચોખા) અદ્રશ્ય થયો. આ પ્રાસાદમાં શ્રી માનદેવે મહોત્સવ પૂર્વક શેઠના આગ્રહથી પ્રતિષ્ઠા કરી; ત્યારથી ફળવધી પાર્શ્વનાથનો મહિમા વિસ્તર્યો. ૪૦ શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિ 'પખ્ખીસુત્ર' ના રચયિતા. તેમના સમયમાં (વિ. સં. ૧૧૧૮) પ્રખ્યાત શ્રી અભયદેવ સૂરિ થયા. તેમનું વૃતાંત આ પ્રમાણે–મેવાડના વડસલ્લ ગામમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કૌટિકગચ્છી-ખરતર બિરૂદધારી જીનેશ્વરસૂરિનુ આગમન થયું. તેમના ઉપદેશથી બોધ પામેલ રાજપુત્ર સગાએ દિક્ષા લીધી. એજ અભયદેવ. પ્રારંભમાં જ વિગય ષટ ત્યાગ્યા. અલ્પકાળમાં આખા શરીરે કોઢ રોગે દેખા દીધી. સમતાભાવે સહન કરતા ગુરૂ ગુજરાત ભણી વિચર્યા. દરમીયાન સૂરિપદની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. ભાણપુર ગામના સીમાડે વૃક્ષ હેઠળ સુતા હતા તે વેળા અર્ધરાત્રિના સમયે શાસનદેવી પ્રત્યક્ષ થઈ પૂછવા લાગ્યા કે-'સૂરિ, જાગો છો કે ઉંઘો છો?' 'રોગગ્રસ્તને નિદ્રા ક્યાંથી?' સૂરિએ કહ્યું. દેવીએ સુરિ સામે નવકોકડા ધરી ઉકેલવાનું સુચવી જણાવ્યું કે-" શેઢી સરિતાના તટ ઉપર, પલાસ વૃક્ષની નીચે ચીકણી ભૂમિમાં, નાગાર્જુન નામાયોગી દ્વારા સ્વવિદ્યા સિદ્ધ થયા બાદ, ભંડારાયેલી શ્રી સ્થંભણપાર્શ્વનાથની ચમત્કારિક મુર્તિ છે. તેમના સ્તવન-કીર્તન તમારા મુખે થતાં તે પ્રગટ થશે. એમના સ્નાત્ર જળથી તમારો કોઢ રોગ ચાલ્યો જશે; એટલે આ કોકડા ઉકેલવા રૂપ કાર્યનો મર્મ તમો અવધારી શકશો."

વિચરતાં જંગમ કલ્પવૃક્ષ સમા સૂરિજી ઉક્ત સ્થાને આવી પહોંચ્યા. પલાસ (ખાખરાનું) વૃક્ષ જડી આવ્યું. જ્યતિહુઅણ સ્તોત્ર રચતા થકા શ્રી પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. 'ફ્ણિફ્ણફારફુરંત રયણુકર' પદ ઉચ્ચારતાંજ બિંબ પ્રગટ થયું. સંઘે આનંદિત હૈડે વંદન કર્યું. સ્નાત્ર જળથી આચાર્યશ્રીનો રોગ અદશ્ય થઈ સુવર્ણ વર્ણી દેહલતા દીપવા લાગી. એજ સ્થળે નગર વસ્યું. નામ સ્થંભણપુર પડયું. નવિન પ્રાસાદમાં ચમત્કારી એવા તે નીલવર્ણી બિંબની સ્થાપના કરવામાં આવી (સં. ૧૧૧૯). પાટણ જઈ સૂરિ જ્યાં પંચાસરા પાર્શ્વનાથના દર્શને ગયા ત્યાં દેવીદત્ત નવ કોકડા યાદ અવ્યા. એનું રહસ્ય સમજાણું. અગીયાર અંગમાંના માત્ર પ્રથમ બેની ટીકા થયેલી જ્યારે નવની બાકી હતી. તરતજ તેઓશ્રીએ ઠાણાંગથી ટીકાની શરૂઆત કરી અને ક્રમશ: નવે અંગની ટીકા પૂરી કરી તેઓ-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

શ્રીની વિદ્વતા એ કાર્યમાં આબેહુબ જણાઇ આવે છે. કોઇ પણ જાતની ખેંચતાણ વગર કે સ્વગચ્છની મોટાઈ દેખાડયા વગર ઘણા પરિશ્રમે વિદ્વાનોને પણ આશ્ચર્ય ઉપજે એવી વૃત્તિઓ તેમને રચી છે. શ્રી ગોપનગરમાં તેઓશ્રીને સ્વર્ગગમન થયું.

આ પછી કેટલેક કાળે ગુજરાતમાં યવનોનું રાજ્ય થયું. તે સમયે સકળ સંઘે મળીને પ્રભાવિક એવા શ્રી સ્થંભણ પાર્શ્વનાથના નીલવર્ણી બિંબને શ્રી ખંભાયત નગરમાં સ્થાપન કર્યા. જે આજ સુધી ક્ષુદ્રોપદ્રવ વારક સપ્રભાવ વિરાજમાન છે.

શ્રી જયસિંહ દેવે સ્વનામ સ્મરણાર્થે સિદ્ધપુર નગર વસાવ્યું. જ્યાં અગીયાર માળનો રૂદ્રાલય કરાવ્યો. વળી નવમા સુવિધિનાથ પ્રભુનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. વાવ, કુવા, તળાવ, કુંડ અને વિશ્રામ સ્થાનો પણ સંખ્યાબંધ નિપજાવ્યા. અને સ્વ-પર દર્શનોમાં દ્રવ્ય વાપરી સમતોલપણું જાળવ્યું. એમના રાજ્યકાળમાં શ્રાકોટિક ગચ્છના ચંદ્રકુળમાં –વજ્ર શાખામાં શ્રી દેવચંદ્રસૂરિના શિષ્ય અતિ પ્રભાવશાળી એવા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય થયા. તેમનું વૃત્તાંત આ પ્રમાણે–ધંધુકા નગર વાસ્તવ્ય મોઢ વણિક ચાચીંગના એ પુત્ર. માતાનું નામ ચંગી ઉર્ફે પાહિણી. સંસારી નામ ચંગદેવ. ગુરૂ ઉપદેશ અને સંઘ આગ્રહથી બાલ્યાવસ્થામાંજ એ પુત્રને માતા ચંગીએ દેવચંદ્રસૂરિને વહોરાવ્યો. એના લક્ષણો પરથીજ એ કોઈ મહાન પ્રભાવશાળી થશે એમ લાગતાં ગુરૂશ્રીએ પાંચમે વર્ષે દિક્ષા આપી સોમદેવ નામ રાખ્યું. અધ્યયનમાં મુનિ સોમદેવ ઠીક પ્રગતિ કરી રહ્યા. એકદા–ગુરૂ-શિષ્ય કલિંજર પર્વત તરફ કોઈ ઔષધિની શોધમાં જઈ રહ્યા એવામાં માર્ગે શ્રી મલયગિરિજીનો ભેટો થયો. આગળ વધતાં કુમારિઆ ગામના તળાવપર વસ્ત્ર ધોઈ રહેલા ધોબીની તરફ નજર ગઈ. વસ્ત્રમાંથી છુટતી ખુસબો જોઈ એ કોઈ પદ્મિની સ્ત્રીનું લાગ્યું. તપાસ કરતાં તે ગ્રામવાસી શ્રેષ્ટિ ભાર્યાનું છે એમ ભાળ મળી. મુનિ ત્રિપુટીએ તેજ ગામમાં ચોમાસુ રહેવાનું શેઠના

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આગ્રહથી નક્કી કર્યું. એકવેળા એ શેઠ દંપતી સન્મુખ વિદ્યાસાધનનું રહસ્ય સમજાવી એમાં તેમની સ્હાય માંગી, શ્રી જિનશાસનની પ્રભાવનાના અર્થી એ યુગલે સહર્ષ વાત સ્વીકારી, એક શુભ મુહૂર્તે શ્રી રૂષભદેવના પ્રાસાદમાંના ભૂમિગૃહમાં શ્રી દેવચંદ્રસુરિ, શ્રી મલયગિરિ અને શ્રી સોમદેવમુનિ દિગંબર સ્વરૂપમાં કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં ઉભા રહ્યા. સન્મુખ તે પદ્મિની સ્ત્રી નગ્નપણે ઉભી રહી; અને તેણીનો સ્વાતી શેઠ હાથમાં ઉઘાડી તલવાર લઈ ખડો થઈ ગયો. શેઠને પહેલાંથી સુચના આપવામાં આવી હતી કે અમો ત્રણ સાધુમાંથી જેનું પણ ધ્યાન સ્ખલિત થયું લાગે કિંવા વિકાર યુક્ત દૃષ્ટિ જણાય તેની ગરદન તમારે વિના સંકોચે ખડગથી જૂદી કરી નાંખવી. આ સંતોની સાહસિકતા અને ધૈર્ય જોઈ અગીયાર દિને વિદ્યાનો અધિષ્ટાયક દેવ પ્રસન્ન થયો અને દરેકને ઇચ્છિત વર માંગવા જણાવ્યું. દેવચંદ્રસુરિએ બાવન વીર વશ કરવાની, મલયગિરિજીએ સિદ્ધાંતની ટીકા રચવાની અને સોમદેવે રાજાઓને પ્રતિબોધવાની શક્તિ માગી. દેવ તથાસ્તુ કહી અંતર્ધાન થયો. શેઠને કોટિ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થઈ. મલયગિરિજી માળવા તરફ વિચર્યા અને ગ્રંથરચનામાં ઉદ્યુક્ત થયા, જ્યારે દેવચંદ્રજી ને સોમદેવ રૈવતાચળની યાત્રાએ નિકળ્યા. માર્ગમાં એક વેળા એક વણિકને ત્યાં ગોચરી નિમિત્તે જઈ પહોંચ્યા. પૂર્વે એ વણિક રિદ્ધિ સંપન્ન હતો છતાં દુર્ભાગ્યવશાત્ અત્યારે રંક દશામાં આવી ગયો હતો. ઘરના ભૂમિગૃહમાં ધન હોવાની શંકાથી સાફ કરાવતાં સેવંતરા (કોલસા) નિકળ્યા જેનો ઢગલો ખડકીમાં એક બાજુ કરાવ્યો હતો. ઘણાજ હલકી જાતના અન્નથી માંડમાંડ ઉદર નિર્વાહ ચલાવતો હતો શ્રમણોને પધારેલા જોઈ સામો આવ્યો અને તૈયાર એવો કનિષ્ટ પ્રકારનો આહાર વહોરાવવા લાગ્યો. સોમચંદ્ર મુનિને આ જોઈ આશ્ચર્ય થયું અને ગુરૂ તરફ દ્રષ્ટિ કરી. બન્યું હતું એમકે તેઓ પેલા કોલસાના ઢગલાને કનકના ઢગ તરિકે દેખતા હતા તેથી શેઠની કંજુસાઈ માટે અચંબો ઉપજ્યો હતો. વણિકને પણ કંઇક અજાયબી ભાસી. ગુરૂજીએ પડદો ખોલ્યો. સોમદેવને

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ઢગલાપર બેસવા કહ્યું, એમ કરતાંજ શેઠની આંખે પણ પેલા કોલસા સુવર્ણ રૂપે દેખાયા. આમ અચાનક લીલાલ્હેર થતાં શેઠે સોમદેવને આચાર્ય પદ આપવા પ્રાર્થના કરી. યોગ્યતા તો હતીજ તેમાં આ યોગ મલ્યો. મહોત્સવપૂર્વક સં. ૧૧૬૬ માં દેવચંદ્રે સોમદેવને સૂરિપદે સ્થાપી હેમચંદ્ર નામ દીધું. દેવચંદ્ર સૂરિના સ્વર્ગ ગમન બાદ શ્રી હેમચંદ્રે સ્વ વિદ્વતાના દર્શનથી અને દેવ સાનિધ્યથી સિદ્ધરાજ જય-સિંહના દરબારમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન મેળવ્યું. તેના આગ્રહથી 'સિદ્ધહેમ' વ્યાકરણની રચના કીધી. રાજન કુમારપાળને પરમ આર્હત્ બનાવી અહિંસા ધર્મનો વિજય વાવટો સારા ભારત વર્ષમાં ફરકાવ્યો. રાજ્યમાં બ્રાહ્મણોનું જોર વિશેષ હતુ તે સ્યાદવાદના આ પ્રખર વિદ્વાનની ઉપદેશ શૈલીથી નરમ પડયું. કુમારપાળ ભૂપાળ ચુસ્ત જૈની બન્યા અને એ ભૂપે ગુરૂના બોધથી નિતિથી પ્રજાનું પાલન કર્યું અને સર્વત્ર અમારી પ્રવર્તાવી. સૂરિવરે સાહિત્યના દરેક પ્રદેશમાં નવ સર્જન કર્યું. તેઓશ્રીએ પોતાની કૃતિઓમાં સ્વતંત્રતાથી એટલું તો ઉંડુ અવગાહન કર્યું છે કે આજે પણ એ વિદ્વતાપૂર્ણ ગ્રંથો વાંચતાં આત્મા આશ્ચર્યમગ્ન થઈ જાય છે. હેમલિંગાનુશાસન, ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષ ચરિત્ર, યોગશાસ્ત્ર, અર્હ-ન્નીતિ, પ્રાકૃતવ્યાકરણ આદિ સાડા ત્રણ લાખ શ્લોક પ્રમાણ તેમનો લેખ સંચય છે. પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણના તે આદ્ય પ્રણેતા મનાય છે. તેમના લખાણમાં એટલી સત્યતા સમાયેલી છે કે તેઓ કળિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ તરિકે સુપ્રસિદ્ધ છે. આ ઉપરાંત ગુજરાતના ઇતિહાસમાં તેમનું અને તેમના શિષ્ય જેવા રાજવી કુમારપાળનુ સ્થાન અનેરૂ છે એ સંબંધમાં સંખ્યાબંધ કાવ્યો, ચરિત્રો, અને રાસાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે. જે વાંચતા જૈન શાસનમાં તેઓ મહાન્ પ્રભાવક સૂરિ થયા છે એમ કહ્યા સિવાય ચાલતું નથી. તેમના આત્મતેજ આગળ ભલભલા પંડિતો અને રાજવીઓ નમી પડતા ત્યાં સામાન્ય જનતાના બહુ માનનું શું કહેવું! જય હો શ્રી હેમચંદ્ર સુરિનો. ૪૧

શ્રી અજિતદેવસુરિ–તેમના લઘુ ગુરૂભ્રાતા સર્વવાદીઓના મુકુટ સમા

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

વાદીદેવસૂરિ ગચ્છની મર્યાદાના સંભાળનાર હતા. એક વેળા એવું બન્યું કે આબુ પાસેના જીરાઉલી ગામના ધાંધળશેઠની ગાય સંધાકાળે ચરીને ઘેર પાછી ફરે ત્યારે તેનું દૂધ દોહવાઈ ગયેલું હોય. રોજ આમ બનતું જોઈ શેઠે તપાસ કરી તો માલમ પડયું કે એક બોરડીની જાળમાં દુધ અકસ્માત જરી જાય છે. આ આશ્ચર્યની તપાસમાં ઉડા ઉતરી ખોદકામ કરતાં પાર્શ્વનાથની કાળજુની પ્રતિમા નિકળી. અધિષ્ઠા-યકના સ્વપ્ન અનુસાર જીરાવલ્લી ગામમાં નવિન પ્રાસાદ નિપજાવી તેમાં શ્રી અજિતદેવ સુરિના હસ્તે પ્રતિષ્ઠિત કરી.

આ સમયે ગુજરાતમાં નાગેંદ્ર ગચ્છના શ્રીદેવેંદ્ર સુરિ, શિષ્ય પરિવાર યુક્ત પધાર્યા. ગુરૂપાસે વીરોને આકર્ષવાની વિદ્યાનું પુસ્તક હતું. એક શિષ્યને એ વાંચવાની લગની લાગી. રાત્રિના સમયે ગુરૂનિદ્રાનો યોગ સાધી પુસ્તક લઇ બહારની ચાંદનીમાં જઈ વાંચવા માંડયું. આમ વિદ્યાના આકર્ષણથી બાવન વીર હાજર થયા અને આજ્ઞા માગી ઉભા રહ્યા, હાજર જવાબી શિષ્યે એ સ્થાનમાં જીનપ્રસાદનો નજીકમાં અભાવ જોઈ પશ્ચિમ દિશામાં આવેલી કાંતીપુરીથી પ્રાસાદ લાવવાની આજ્ઞા આપી. બાવન વીરોએ જણાવ્યું કે પ્રભાતના કૂકડા નહીં બોલે ત્યાં લગી અમારી શક્તિ ચાલશે અને એ દરમીઆનમાં જેટલું કાર્ય થશે એટલું કરીશું એમ કહી રવાના થયા. કાંતિપુરીથી શ્રી પાર્શ્વનાથનો પ્રાસાદ ઉપાડયો અહીં ગુરૂની ચક્ષુ અચાનક ઉઘડી ગઇ અને સર્વ વ્યતિકાર જાણતાં ચક્રેશ્વરીનું આરાધન કરી કારમા અવાજે કૂકડા બોલવવાનો હુકમ કર્યો. અવાજ સાંભળતાં પ્રાસાદને છોડી વીરો રસ્તે પડયા. આ રીતે જે સ્થળે પ્રાસાદ અટકયો તે સેરિસા નગર હતું. ત્યાં પ્રભુશ્રીની સ્થાપના થઇ.

૪૨. શ્રી વિજયસિંહસૂરિ-તેઓશ્રીની ચારિત્ર પાલનમાં દ્રઢતા

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જોઈ જનતા તરફથી 'ચારિત્ર ચૂડામણિ,' એવા બિરૂદની પ્રાપ્તિ થઈ. ત્રીભુવનપાળનું સિદ્ધરાજ દ્વારા ખૂન થતાં શરૂઆતમાં કુમારપાળને કેટલાંક વર્ષો સુધી ગુપ્તપણે રહેવું પડયું. વિ. સં. ૧૧૯૭ માં ખંભાયત નગરમાં શ્રી હેમચંદ્રસૂરિનો મેળાપ થતાં ને ઉપકાર પામતાં, તેમની મીઠી વાણી શ્રવણ કરી રાજનને જૈન ધર્મ પ્રત્યે પ્રેમ ઉપજ્યો. ગાદી મળ્યા બાદ સૂરિને મહોત્સવ પૂર્વક પાટણમાં બોલાવ્યા. નિરંતર વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવા શરૂ કર્યા. ક્રમશ: જૈનધર્મનો ચુસ્ત ઉપાસક બન્યો. રાજાને પુન: શૈવ ધર્મમાં લેવા સારૂ તે ધર્મના અનુયાયી તરફથી કેટલાયે કાર્યો કરાયા. કેટલીયે ભ્રમજાળો પથરાઈ તે સર્વમાંથી સુરિશ્રી હેચચંદ્રના ચમત્કારિક પ્રભાવથી ભૂપ અણીશુદ્ધ પસાર થઈ ગયો.

આમ કુમાળપાર નૃપે કર્ણાટક, ગુર્જર, લાટ, સૌરાષ્ટ્ર કચ્છ, સૌંધવ, સિંધ, ઉચ્ચાપ્રાંત, ભંભેરીનગરી, મરૂદેશ, માંડવાં, કોંકણ, રાષ્ટ્રદેશ, કીરદેશ, જાલંધર, પંચાલ, લક્ષ. મેવાડ, દીપ અને કાશીદેશ, મળી અઢાર દેશમાં અહિંસાનો પ્રચાર કર્યો. સં. ૧૨૧૧ માં સાતલાખ મનુષ્યના સંઘપતિ થઈ સિદ્ધાચળની યાત્રા કીધી. સં. ૧૨૧૩ માં શ્રીમાળી મંત્રી બાહડે શત્રુંજયનો ચૌદમો ઉદ્ધાર કર્યો. સં. ૧૨૧૬ માં બંબેરાગઢથી શાળવીના સાતસો કુટુંબોને પૂજાના વસ્ત્રો વણાવવા સારૂ પાટણમાં લાવી વસાવ્યા. સં. ૧૨૧૮ માં શ્રી હેમચંદ્રે અમાસની પૂર્ણિમા દેખાડી. સં. ૧૨૨૧ માં તારંગાગઢ ઉપર કુમારપાળ ભૂપે પ્રાસાદના જિર્ણોદ્ધાર પૂર્વક શ્રી અજિત જિનની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. સાતસો લેખકોને ઇચ્છિત દ્રવ્ય આપી ગ્રંથો લખાવ્યા. અને તે જુદા જુદા ૨૧ જ્ઞાન ભંડારમાં ગોઠવ્યા. ન્યાય માટે રાજદ્વારે ઘંટા સ્થાપી. ૧૪૪૪ ચોરાસી મંડપવાળા પ્રાસાદ નિપજાવ્યા. ૨૧૦૦ નો જિર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. તેમના મંત્રી બાહડે પણ ૧૫૦૦ નો જિર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. તથા ભરૂચના શકુનિકા વિહારનો સં. ૧૨૨૦ માં પહેલો જિર્ણોદ્ધાર કર્યો.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સં. ૧૨૨૯ માં કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ સ્વર્ગે ગયા.

શ્રી વૃદ્ધવાદી, સિદ્ધસેનસૂરિ, હરિભદ્રસૂરિ, બપ્પભટસૂરિ, પાદલિપ્તસૂરિ, અયદેવસૂરિ, મલયગિરિ, યશોભદ્રસૂરિ અને હેમચંદ્રસૂરિ ૩૫ નવયુગપ્રધાન જયવંતા વર્તો. સં. ૧૨૩૦ માં ભૂપ કુમારપાળ સ્વર્ગે ગયા.

'દયા ધર્મ સુવેલડી, રોપી રૂષભ જિણુંદ;
　　　　　　શ્રાવક કુલ મંડપ ચડી, સિંચી કુમાર નરિંદ.

શ્રી અંચળ ગચ્છની ઉત્પત્તિ—વડગચ્છના શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિની પાટે સર્વદેવસૂરિ, તથા તેમના લઘુ ગુરૂભાઈ પદ્મદેવસૂરિ થયા, જેમની પરંપરામાં જયસિંહ સૂરિ થયા. એકદા આબુની તળેટીમાં આવેલ દત્તાણી ગામમાં વસતા દ્રોણી શેઠના પુત્ર ગોદે સૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી. અભ્યાસમાં પ્રગતિ સાધી તે વિદ્વાન્ તેમજ તપસ્વી બન્યા. ઉપાધ્યાય પદવી સાથે વિજયચંદ્ર નામની પ્રાપ્તિ થઈ. ચાર માસી અનશનને અંતે પાવાગિરિ ઉપર દેવી મહાકાળી તેમના પર પ્રસન્ન થઈ. મુનિશ્રીનું પારણું યશોધન ભણશાળી ગૃહે થતાં જ તે ધનવાન થયો. આમ દેવીના સાનિધ્યથી મુનિશ્રીનો પ્રભાવ વિસ્તર્યો. તેમને નવી ક્રિયાને નવી સમાચારી ગુરૂની મૂળ સમાચારી લોપ્યા સિવાય આદરી. જયસિંહદેવના રાજ્યકાળે ૧૭૦ બોલની પરૂપણા કરી શ્રી વિધિપક્ષ એવું ગચ્છનું નામ દીધું. એક વેળા એ ગચ્છનો એક શ્રાવક અણહિલપુર પાટણમાં આવેલો ત્યારે શ્રી હેમચંદ્રસૂરિને ઉપાશ્રયે વાંદવા આવ્યો. તે વેળા વસ્ત્રનો છેડો આડો રાખી વાંદવા લાગ્યો. આ વેળા ત્યાં પધારેલા કુમારપાળ ભૂપને આશ્ચર્ય થવાથી પ્રશ્ન કર્યો. ગુરૂએ જણાવ્યું કે આ વિધિપક્ષનો છે એટલે એમ કરે છે. રાજાએ એનું અંચલિક એવું બીજું નામ દીધું.

વિજયચંદ્રને ગુરૂએ સુરિપદવી આપી. શ્રી આર્યરક્ષિત નામ દીધું. વિ. સં. ૧૨૩૬ માં તેમનું સ્વર્ગગમન થયું એ રીતે સાઢપૂર્ણિમા ગચ્છ પ્રગટ થયો.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat　　www.umaragyanbhandar.com

શ્રીમાળી જગડુશાહ સોરઠ દેશના ભદ્રેશ્વર નગરમાં શાહ સોલ્હા અને ભાર્યા ખેદીને ત્યાં પુત્રપણે ઉપજેલા. પિતાના અવસાન બાદ દરિદ્રતાને લઇ માતા સહિત કુટુંબનું દુ:ખથી પોષણ કરવા લાગ્યા. એકદા ત્યાં ધર્મમહેંદ્ર સૂરિ પધારેલા છે. શ્રાવકો એકાદશીનું પ્રતિક્રમણ કરી ચાલ્યા ગયા છતાં જગડુ એક ખૂણામાં સૂઇ રહેલ છે. દરમીઆન આકાશમાંથી એક તારો ખર્યો. શિષ્યે ગુરૂને એ સંબંધી પ્રશ્ન કરતાં જવાબ મલ્યો કે પાંચ વર્ષનો લાગટ દુકાળ પડશે. પશ્ચાત જગડુશાહ નામા એક દાનશાળી ઘણા જીવોને અભયદાન દેશે. ઘરમાં છુપાયેલ નિધિ શોધી કહાડી ઘીના વેપારથી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરી એ કીર્તિ સંપાદન કરશે, ને શાસન શોભા વધારશે.

સૂતેલા જગડુએ એ સર્વ શ્રવણ કરી ઘેર જઇ ઉદ્યમ આદર્યો. સમુદ્રનો વેપાર ખેડી ધન સંપાદન કર્યું. સં. ૧૨૧૧ થી ૧૨૧૫ સુધીમાં ઘણા જીવોને અભયદાન દીધું. શ્રી સિદ્ધાચળ, શ્રી ગિરનાર, શ્રી વેળાકૂલિ, શ્રી નર્મદાતટ અને શ્રી અજયામેરૂ નામના સ્થળોમાં દાનશાળાઓ સ્થાપી. ૪૩. શ્રી સોમપ્રભસૂરિ, ગુરૂભ્રાતા મણિરત્નસૂરિ.

વસ્તુપાળ તેજપાળ—

ધોળકા નગરનો પોરવાડ આસરાજ પાટણમાં વ્યાપારાર્થે આવી વસેલો. ઉપાશ્રયમાં ભુવનચંદ્રસૂરિ પાસે એકદા વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવા બેઠેલો છે એવામાં શ્રીમાળી જ્ઞાતિના આંબા અને ભાર્યા લક્ષ્મીની પુત્રી કુંવર–જે બાળ વિધવા હતી–ગુરૂને વાંદવા આવી. દેશના દેતાં ગુરૂ પળવાર એકી ટશે જોઈ રહ્યા. આસરાજ આ સ્થિતિ કળી ગયો. દેશના સમાપ્ત થયા બાદ ગુરૂને એનું કારણ પૂછતાં, સરળતાથી તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે એની કુક્ષિએ સૂર્યચંદ્ર સમા તેજસ્વી પુત્રો થશે. તેઓ શાસનની પ્રભાવના કરશે.

આસરાજે ત્યારથી કુંવરદેવી સહ પ્રીતિ જોડવાનો પ્રસંગ પાડ્યો.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પૂર્વકર્મના સંયોગથી અલ્પ સમયમાં ઉભય વચ્ચે સ્નેહસંધાન થયું. મન મળ્યાં. ગુરૂશ્રીની વાત યાદ આવી. ગાંધર્વ લગ્નથી જોડાઈ ત્યાંથી ઉભય પલાયન થઇ ગયા. કેટલાક સમય પર્યંત માંડલ નગરમાં રહ્યા. અનુક્રમે પુત્રોના જન્મ થતાંજ આસરાજે ગુરૂ કથન અનુસાર વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામ રાખ્યાં. માળવામાં આ સમયે શાલિ-કુમાર અને વીરધવળના રાજ્યમાં લાખો કુલાણી પ્રગટ થયા. માંડ-ળમાં આસરાજની જ્ઞાતિ સંબંધી ચર્ચા થવા લાગતાંજ ત્યાંથી તે પશ્ચિમ દિશામાં દેવપટ્ટણમાં ગયો; અને બાળકોની વય આઠ વર્ષની થતાં ધોડીઆળ ગામે આવી વસ્યો. દરમીઆન ભુવનચંદ્રસૂરિનું આગ-મન ત્યાં થયું. આસરાજ અને કુંવરદેવીને તેમને ઓળખો લીધા. પુન્યવંત જાણી અંબિકા અને કવડ જક્ષનું સાનિધ્ય કરાવી આપ્યું. આસરાજ હવે ધોલકે આવી વસ્યો. ગુરૂકૃપાથી ઘીના વેપારમાં સારો લાભ થયો. વસ્તુપાળનું લલીતાદેવી સાથે અને તેજપાળનું અનુપમા દેવી સાથે પાણિગ્રહણ થયું. કેટલાક વર્ષો બાદ માતાપિતાનો સ્વર્ગવાસ થયો. ઉભય બંધુઓ કાર્યદક્ષતાથી અને આત્મતેજથી રાજન્ વીરધવળની કૃપાના પાત્ર બન્યા અને અલ્પકાળમાં મંત્રીપદ અને ભંડારીપદની ક્રમશઃ પ્રાપ્તિ કરી.

મંત્રીપદના તિલક અવસરે પાટણની ત્રીશ જ્ઞાતિઓને વસ્તુપાળે જમણ આપ્યું. અકસ્માત રીતે નગરશેઠના ઘરનું નોતરૂં રહી ગયું. નગરશેઠનો પુત્ર લઘુ વયનો હોઇ, સ્વપિતાના અવસાન બાદ ઘી, તેલ, હીંગ આદિના વ્યવસાયથી નિર્વાહ ચલાવતો. નોતરૂં ન આવવાથી તેની વૃદ્ધ માતાએ વસ્તુપાળની ઉત્પત્તિ સંબંધી તેનું ધ્યાન ખેંચતાં લાગલો તે જ્યાં મહાજન જમવા એકઠું થયું છે ત્યાં આવી પહોંચ્યો; અને પેલી વાત આગેવાનો સામે નિવેદન કરી. કેટલાકને આ વાતની સત્યતા પર વિશ્વાસ ન બેઠો પણ પૂર્ણ તપાસને અંતે ખરી લાગતા કેટલાક જમ્યા વગર ચાલ્યા ગયા. ત્યારથી પ્રાગવટની લઘુશાખા

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ઉદ્દભવી. મંત્રીશ્વરની રિદ્ધિ સિદ્ધિ દિવસાનુદિવસ વધવા લાગી. ઉભય બંધુઓના પરાક્રમથી તેમની યશકીર્તિ ચોતરફ વિસ્તરી. મહા મહોત્સવપૂર્વક ભુવનચંદ્રસૂરિને પાટણમાં તેડાવી વસ્તુપાળે ચોમાસુ રાખ્યા. તેમના ઉપદેશથી અર્બુદાચળ પર નવિન મંદિર બંધાવ્યું; જેમાં નવ લાખ સોનૈયા ખરચીને દેરાણી-જેઠાણીએ ગોખલા કરાવ્યા. આખા દેવાલય તથા આ ગોખલાઓની કોરણી એવી અદ્દભુત છે કે આજે તે જગતનું ધ્યાન ખેંચી રહી છે. મંત્રીશ્વરનું ગૌરવ એ સ્થળ નિરખતાં દૃષ્ટિ સન્મુખ તરવરે છે. મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળે જેમ ભૂપ વીરધવળના રાજ્યમાં પોતીકા બળ-પરાક્રમથી વધારો કર્યો અને યુદ્ધ કૌશલ્ય દાખવી જૈન સમાજનું ક્ષાત્રતેજ દેખાડી આપ્યું તેમ પ્રાપ્ત કરેલ લક્ષ્મીનો સદ્દવ્યય કરવામાં પણ કચાશ ન રાખી. ગિરનારના દેવાલયોનો ઉદ્ધાર કીધો. શ્રી સિદ્ધાચળ ઉપર પણ નવિન પ્રાસાદ બંધાવ્યો. વળી અઢાર લાખ મનુષ્ય સહિત મુનિ મહારાજ દેવભદ્ર, જગતચંદ્ર આદિ અગીઆર આચાર્યસમેત શ્રી સિદ્ધાચળજીની યાત્રા કરી. એ સંઘમાં દિગંબર સંપ્રદાયના ૨૧ આચાર્યો આવ્યા હતા. દરમીઆન ભીલડી નગરે શ્રી પાર્શ્વનાથજીના દર્શને સૂરિ શ્રી સોમપ્રભ પધાર્યા. દેવભદ્રાદિ મુનિઓએ તેમને વંદના કીધી. એ વેળાએ ખરતર-સ્તવપક્ષ-આગમિક-રાકાપક્ષ-બિંબદણિક ઉપકેશ-જીરાવલ્લી-નાણાવલી-નાણાવાલ-નિંબજીયા ઇત્યાદિ ગચ્છના આચાર્યોની સાક્ષિએ આજીવન આયંબિલ તપકારક ને સમતા આદિ ગુણોના ધારક શ્રી જગચ્ચંદ્ર-સૂરિને શ્રી સોમપ્રભસૂરિએ પોતાની પાટે સ્થાપ્યા. ઉપરોક્ત સૂરિવરો સહિત શ્રી શત્રુંજયનો પુનઃ સંઘ મંત્રીએ કહાડયો. પાછા ફરતાં દેવ-પટ્ટણમાં ચંદ્રપ્રભુજીનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. શ્રી જગચ્ચંદ્રસૂરિએ અર્જાર નગરે શ્રી વીરપ્રાસાદે અટ્ઠમ તપ કરી શારદા પ્રસન્ન કીધી. એવામાં એક શબ્દના શત અર્થકારક અને સિંદુર પ્રકરણ ગ્રંથના રચયિતા શ્રી સોમપ્રભસૂરિનું પાલીનગરે સ્વર્ગગમન થયું.

મંત્રીશ્વરે આશાપલ્લી, ખંભાત, આબુ, પાટણ, સાંડેરા પ્રમુખ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સ્થળોમાં મળી કુલ પાંચ હજાર પ્રાસાદો નિપજાવ્યા. સંખ્યાબંધ નવિન બિંબો ભરાવ્યા. તેમાં ૪૧૦૦૦ પંચધાતુમયી જાણવા. શ્રી તારણગિરિ, ભીલડી, ઇડર ગઢ આદિ સ્થાનોમાં ૨૩૦૦ જિર્ણોદ્ધાર કરાવ્યા. ૯૮૪ ધર્મશાળા બંધાવી. અગીઆર જ્ઞાનકોષ શોધાવ્યા. મુખ્યત્વે શ્રી શત્રુંજય પર બાર કરોડ ને ત્રેપન લાખ ટકાનો વ્યય કીધો. આમ ધર્મ પ્રભાવના કરવામાં કમીના ન રાખી. વિ. સં. ૧૨૮૮ માં અંકેવાલીયા ગામે શ્રી વસ્તુપાળનું તેમજ સં. ૧૩૦૨ માં ચંદ્રાણા ગામે શ્રી તેજપાળનું સ્વર્ગગમન થયું.

નોંધવા લાયક વસ્તુ તો એ છે કે રાજ્યના વ્યવસાયોમાં રક્ત રહ્યા છતાં ધર્મ માટે આટલો પ્રેમ દાખવ્યો. વળી વસ્તુપાળ જાતે સાહિત્યકાર પણ હતા.

૪૪. શ્રી જગચ્ચંદ્ર સૂરિ—આહાડ નગરે પધાર્યા. ત્યાં શારદાનું આરાધન કરી શ્રી દેવભદ્રની સહાયથી શિથિલાચારને દૂર કરવા ક્રિયોદ્ધારની શરૂઆત કરી. તેઓએ જાવજીવ સુધી આયંબિલ તપનો અભિગ્રહ કર્યો હતો. ચિતોડપતિ રાજા જયસિંહદેવને કાને આ વાત જતાં તે સૂરિને વંદના કરવા પધાર્યા. અને પ્રશંસાપૂર્વક તપાનું બિરૂદ આપ્યું. ત્યારથી ' તપગચ્છ ' એવું નામ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું. સં. ૧૨૮૫.

(૧) શ્રી નિગ્રંથ ગચ્છ (૧ થી ૮ સુધી.) (૨) શ્રી કોટિક ગચ્છ (૯ થી ૧૫) (૩) શ્રી વનવાસી ગચ્છ (૧૬ થી ૩૨) (૪) શ્રી વડ ગચ્છ (૩૩ થી ૪૩) (૫) શ્રી તપાગચ્છ (શ્રી જગતચંદ્રસૂરિથી)

તેમને મોશલિગામે સાત દિગંબરાચાર્યો સહ વાદવિવાદ કરી પરાજીત કરી પોતે હીરાની જેમ નિર્ભેદ્ય રહ્યા.

૪૫. શ્રી દેવેંદ્રસૂરિ લઘુ ગુરૂ ભાઇ શ્રી વિજયચંદ્રસૂરિ, ઉભય શરૂઆતમાં સાથે વિહાર કરતા ગુજરાતમાં આવ્યા. વિજયચંદ્ર

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આજ્ઞા મેળવી જુદા વિચરતાં ખંભાત પધાર્યા. ત્યાં દેવેંદ્રસૂરિની આજ્ઞા વિના ક્રિયામાં શિથિલ એવા કેટલાક સાધુઓને પંડીત તથા ઉપાધ્યાયની પદવીઓ દીધી; તેમજ શ્રાવકના ઉપાશ્રયે એકવાસી રહ્યા; અર્થાત્ માસ કલ્પ ન સાચવ્યો. આ સાંભળી સૂરિ દેવેંદ્ર ખંભાત આવ્યા. વિજયચંદ્રના સાધુઓને મત્સર ધરતા દીઠા એટલે તેઓ બીજા ઉપાશ્રયમાં રહ્યા. ત્યારથી તેઓ લઘુ પોશાલિક કહેવાયા અને વિજયચંદ્ર વડી પોશાલિક કહેવાયા. ઉભય નામો શ્રાવકોએ ઉપાશ્રય અર્થાત્ શાળાને ઉદ્દેશીને પાડયા. દેવેંદ્રસૂરિના ઉપદેશથી બોધ પામી સોની ભીમજીએ સત્ય બોલવાનો કડક નિયમ લીધો. એક વેળા ચોરો તેને પકડી ગયા અને પૂછયું કે ત્હારા ઘરમાં કેટલું દ્રવ્ય છે? તેને સત્ય ઉત્તર આપ્યો કે ચાર હજાર સોના મહોરો. તરત જ ચોરોએ તેના છોકરા ઉપર હજાર સોના મહોર મોકલી આપવાની માંગણી કરી. બાપના છૂટકારા સારૂ પુત્રોએ હજાર ખોટા સિક્કા બનાવી મોકલ્યા. ચોરોએ સત્યપ્રતિજ્ઞ ભીમજી પાસે જ તે પરખાવ્યા તેને છુટકારા કે પુત્રોની દાક્ષિણ્યતામાં પડયા વગર તે ખોટા છે એમ જણાવ્યું. તેના સત્યવાદીપણાથી ખુશ થઈ ચોરોએ વસ્ત્રની પહેરામણી કરી સોની ભીમજીને છોડી મૂકયો. ભીમજીએ અડગ નિયમ પાળી અમર કીર્તિ મેળવી. ખંભાતમાં રહી સૂરી દેવેંદ્રે છ કર્મગ્રંથ સટિક, સિદ્ધપંચાસિકા, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય અને ત્રણ ભાષ્ય આદિ સૂત્રોની રચના કરી. સ્વપાટ પર વિદ્યાચંદ્રને સ્થાપેલા પણ તેઓશ્રી તેમના પછી તેર દિનના આંતરે કાળધર્મ પામવાથી ગચ્છ છ માસ પર્યંત નિરાધાર રહ્યો. ત્યારબાદ શ્રી ક્ષેમકીર્તિ સૂરિ પ્રમુખે મળીને શ્રી ધર્મઘોષને પટ્ટધર તરીકે સ્થાપ્યા. એ વેળા શ્રી પાલણપુરના પ્રાસાદમાં રહેલા ગોમુખ યક્ષે કુંકુમની વૃષ્ટિ કરી. ક્ષેમકીર્તિસૂરિએ બૃહત્ કલ્પની ટીકા રચી.

૪૬. શ્રી ધર્મઘોષસૂરિ—એકદા તારણગિરિ પર અજીત જિનને વાંદી પાછા ફરતા સૂરિજી વિજાપુરમાં ચોમાસુ રહ્યા. વ્યાખ્યાનમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પરિગ્રહ સબંધી ગુરૂશ્રીને સચોટ વાણી શ્રવણ કરી. પેથડનામાં એક દારિદ્રી શ્રાવકને એ વ્રત ગ્રહણ કરવાનું મન થયું. વળી પોતાની વર્તમાન દશા અનુસાર તેને પાંચસો રૂપીઆ સુધીની રકમ છુટી રાખવાની ઇચ્છા દેખાડી. ગુરૂશ્રીની નજર તેના કપાળ તરફ જતાં વ્રત દેતાં અચકાયા અને તેની હસ્તરેખા જોવા લાગ્યા. ભવિષ્યમાં પુન્ય યોગે તે રિદ્ધિશાળી થવાનો જાણી વધુ છુટ રાખવા સૂચના કરી. પછી પેથડે પાંચ હજારથી વધુ મળે તેટલું સુકૃત કરવાનો નિયમ લીધો. સમય જતાં ગુરૂની વાણી સાચી પડી. ઘી સાકર અને કરી-આણાના વેપારમાંથી વધી તે રાજા સારંગદેવના કારભારીપદે પહોંચ્યો. આમ રૂદ્ધિ પામ્યો અને પુત્ર ઝાંઝણને ઉત્સાહપૂર્વક પરણાવ્યો. ઝાંઝણકુમાર નવોઢા સહ ભૂપ દર્શને આવતા રાજવીએ નાગરિકોમાં સુવર્ણ ગદીઆણાનું લ્હાણું કર્યું. પેથડ પણ વિના ગર્વે લીધેલ પ્રતિજ્ઞાને અનુસરી જિન મંદિર સઘભક્તિ આદિ કાર્યોમાં લક્ષ્મીનો વ્યય કરવા લાગ્યો.

સારી રીતે સામૈયું કરી સૂરીશ્વરને પ્રવેશ કરાવ્યો. શ્રી ચિંતા-મણિ પાર્શ્વનાથના દર્શન અવસરે બ્હોંતેર હજાર ટકાની સંઘને પહે-રામણી કરી. ૮૪ નવિન પ્રાસાદ નિપજાવ્યા, ૧૦૦ નો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. શ્રી અણહિલપુર પતનમાં ચાર જ્ઞાનભંડાર કરાવ્યા. સિદ્ધાચળ, તારણગિરિ, વિજયનગર, પોશીના ગામ અને ઇડરગઢ મળી પાંચ સ્થાનના સંઘ કહાડયા. છપન્ન ઘડી સુવર્ણ ખર્ચી શ્રી શત્રુંજય પર ઇંદ્રમાળ પહેરી. બત્રીશમે વર્ષે બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કર્યું. ઝાંઝણકુમારે પણ અઢાર ભાર કંચન વાપરી સ્વન્યાયોપાર્જિત લક્ષ્મીનું સાર્થક્ય કીધું, શ્રી ધર્મઘોષસૂરિએ પણ વ્યંતરીનો ઉપસર્ગ મંત્રશકિતવડે નિવારી તેમજ શ્રી અવંતિ પાર્શ્વનાથના દેવાલય સમિપ વસતા જટિલની મેલી વિદ્યા સામે યોગ્ય પ્રતિકાર કરી જીનશાસનની પ્રભાવના કરી સં. ૧૩૪૭ માં સ્વર્ગગમન કર્યું.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૪૭. શ્રી સોમપ્રભસૂરિ–નિત્ય તેઓશ્રી અગીઆર અંગનો સૂત્ર તેમજ અર્થ પાઠ કરતા. એમના સમયમાં વૃદ્ધશાલિક શ્રી રત્નાકરસૂરિ થયા. એકદા વડલી નગરમાં મુકતાફળના પરિગ્રહવાળા એ રત્નાકરસૂરિ ચોમાસુ રહ્યા. એક ધોલકાનો પોરવાડ વ્યાપારી નામે 'રૂનો' ધંધાર્થે ત્યાં આવ્યો, સૂરિ પાસેના પરિગ્રહની વાત તેના જાણવામાં આવી. આમ છતાં આચાર્યશ્રીની વિદ્વતાપૂર્ણ ઉપદેશશૈલીથી રંજીત થઇ નિત્યશઃ શાળાએ આવવા લાગ્યો. ગુરૂશ્રીને વાંદી ભોજન કરવાનો નિયમ પણ લીધો. '**दोसस्स मूलजालं**' એ ગાથાનો અર્થ પૂછી પોતાને પરિગ્રહનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજાવવા વિનંતી કરવા લાગ્યો. મહારાજશ્રી પણ જૂદી જૂદી વ્યાખ્યા કરી અર્થ સમજાવવા સતત પ્રયાસ કરવા લાગ્યા. વ્યાપારી રૂનો પણ એક ચિત્તથી સઘળું સાંભળે અને અંતમાં ડોકુ ધુણાવે અર્થાત્ સૂચવે કે હજુ બરાબર અર્થ સમજાયો નથી. આમ કરતા છ માસ થવા આવ્યા. રૂનાને સ્વગામ પાછા ફરવાનો સમય આવી પુગ્યો. એટલે વિનંતીપૂર્વક મુનિશ્રીને જણાવ્યું કે કાલે અર્થ બરાબર સમજાવજો. તેના ગયા બાદ સૂરિને વિચાર આવ્યો કે આટલા દિવસથી પરિગ્રહનું સ્વરૂપ સમજાવતાં છતાં આ રૂનાને કેમ બરાબર સમજ પડતી નથી? શ્રોતા ઉપદેષ્ટામાં કોની કશુર છે? ઉંડા ઉતરતાં પોતાની પાસેનો મુકતાફળ રૂપી પરિગ્રહ યાદ આવ્યો. લાગલો જ નિશ્ચય કરી લીધો કે પાસે પરિગ્રહ રાખીને વ્યાખ્યા કરનાર શુદ્ધ વ્યાખ્યા ન જ કરી શકે. તરત જ તેના ઉપરની મૂર્છા ઉતારી નાંખી એને પીસાવી છારી દીધા. આમ નિષ્પરિગ્રહી બની ગયા. રૂનો આવ્યો અને જ્યાં વ્યાખ્યાની શરૂઆત થઈ એટલે મુખદ્વારા નિકળતી વાણી સચોટ રીતે બહિરગદ્દ થવા લાગી. શલ્ય દૂર થવાથી વાણીમાં અવર્ણનીય તેજસ્વિતા આવી રહી હતી. રૂનાએ કહ્યું કે સાહેબ પરિગ્રહનું સાચું સ્વરૂપ આજેજ સમજાયું. શુદ્ધતા વાણીમાં નથી પણ વર્તનમાં છે. કેટલાક સમયે સોમપ્રભસૂરિ વિચરતાં ચિતોડ પધાર્યા. શાહ સમરાશાએ સિદ્ધાચળનો સંઘ કહાડયો. સં. ૧૩૭૧ માં પંદરમો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ઉદ્ધાર તેમનેજ કર્યો. એ સમયે સંઘ સાક્ષીએ રત્નાકરસૂરિએ 'આત્મ-નિંદા' રૂપ સાર ગર્ભિત 'શ્રેયઃ શ્રિયાં! મંગળ' આદિ શ્લોકોવાળી સ્તુતિ રચી જે રત્નાકર પચિશી નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે. સમર્થ ઉપદેશક શ્રી રત્નાકરનું સં. ૧૩૮૪ માં સ્વર્ગગમન થયું. સં. ૧૩૭૫ માં સોમપ્રભસૂરિજીનું સ્વર્ગગમન થયું.

૪૮. શ્રી સોમતિલકસૂરિ. તેમને શિરોહી નગરમાં ચંદ્રસૂરિ, જયાનંદસૂરિ અને દેવસુંદરસૂરિને સૂરિપદ આપ્યું. ક્ષેત્રસમાસ ગ્રંથની રચના કરી.

૪૯. શ્રી દેવસુંદરસૂરિ લઘુ ગુરૂભાઈ શ્રી ચંદ્રશેખરસૂરિ–કુમારપાળ નૃપ સ્થાપિત તારણગિરિ ઉપરના પ્રવાળાના બિંબને ભૂમિગૃહમાં ભંડારી અસુરના ઉપદ્રવ નિવારણાર્થે નવિનબિંબની સ્થાપના કરી. નિમ્ન લિખિત પાંચ શિષ્યોને સૂરિપદથી વિભૂષિત કર્યાં. જ્ઞાનસાગર, કુલમંડન, ગુણરત્ન, સાધુરત્ન, અને સોમસુંદર. જ્ઞાનસાગરે આવશ્યકની અવચુરી તથા ઓઘનિર્યુક્તિની અવચુરી, કુલમંડને કુમારપાળ ચરિત્ર તેમજ ગુણરત્ને ક્રિયારત્ન સમુચ્ચય, ષડદર્શન સમુચ્ચય, અને સાધુરત્ને યતિ જીતકલ્પની ટીકારૂપ ગ્રંથોની રચના કીધી. વળી તે ચાર ગુરૂની હયાતીમાં કાળધર્મ પામવાથી પટ્ટધર તરિકે શ્રી સોમસુંદરસૂરિ આવ્યા.

૫૦ શ્રી સોમસુંદરસૂરિ–તેઓની દરેક કરણી ખાસ કરીને ઉપયોગ પૂર્વક થતી. એકદા વિચરતાં તે ચઉબારી નગરીમાં પધાર્યા. વિના કારણ એક દ્રવ્યલિંગી તેમના પર રોષ ધરવા લાગ્યો ને મારવાનો લાગ શોધવા લાગ્યો: એક રાત્રિએ તેને મારાને ઉપાશ્રયમાં મોકલ્યો. સૂરિજીને નિદ્રામાં પણ પાસુ બદલતાં પૂર્વે રજોહરણથી પૂજતા જોઇ એના હૃદયમાં વિચાર આવ્યો કે–'જેમના હૃદયમાં જીવદયા આટલી ઉંડી ઉતરેલી છે. એવા મહાન પુરૂષનો ઘાત કરી હું કયે ભવે છુટીશ.' આમ હૃદયપલટા સહ તે પાછો ફર્યો.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સોની **સંગ્રામસિંહ** મૂળ ગુજરાતદેશના વઢીઆર પ્રદેશનો વતની. એક વેળા માતા, સ્ત્રી સહિત માળવદેશના માંડવગઢ નગરે આવ્યો. તે વેળા રાજ્યાસને ગ્યાસુદીન હતો. પુરદ્વારમાં પ્રવેશતાં ડાબી બાજુપર મણિધરને ફણા સહિત જોયો. જેની ફણા પર દુર્ગા (કાળી ચકલી) બેસી હર્ષ કરી રહેલી નિરખી આશ્ચર્યથી સહકુટુંબ ઉભો રહ્યો. માતાનું નામ દેવા. સ્ત્રીનું નામ તેજા અને પુત્રીનું નામ હાંસી હતું. એ ઉભો તેટલામાં એક શકુનના જાણ પુરૂષે તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું કે શકુન ઘણાજ સારા છે માટે થોભ્યા વગર આગળ વધ. ન થોભ્યો હોત તો અવશ્ય રાજા થાત છતાં હજુ પણ માર્ગ કાપ એટલે અવશ્ય રાજ્યનો કોઇ મોટો અધિકારી થઇશ. સંગ્રામ હર્ષિતવદને આગળ વધ્યો, ને દરબારગઢ નજીક એક મકાન રાખી રહ્યો. નાના પ્રકારનો વેપાર શરૂ કર્યો. વ્યવસાય મારફત ગ્યાસુદીન રાજવી સાથેનો સંબંધ વૃદ્ધિંગત થતો રહ્યો. એક વેળા ઉષ્ણુકાળમાં સુબા સાથે વૃક્ષવાટિકામાં વિશ્રામ કર્યો. અચનાક સુબાની દ્રષ્ટિ ફળ વિહુણા આમ્રવૃક્ષ પર પડી. રખેવાળને એ સબંધમાં પૂછતાં જાણવામાં આવ્યું કે તે વાંઝિયું છે. શોભામાં ઉણપ આવતી દૂર કરવા સારૂ એને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાનો હુકમ અપાયો. સંગ્રામસિંહને આ વાત ન રૂચી. મનોહર આમ્રવૃક્ષનો ઉચ્છેદ એને સાલ્યો. મનમાં કંઇક વિચારી રૂપવાન બનાવવાની પોતે હામ ભીડી. સુબાએ પણ સંગ્રામની વાત કબુલ રાખી. બીજાજ દિવસથી સંગ્રામે ધુપ નૈવેદ્ય કર્યું. અલ્પ કાળમાં જ આ વિધાનની અસર થવા માંડી. વૃક્ષમાં પૂર્વભવની દ્રવ્યમૂર્છાથી નિવાસ કરી રહેલ યક્ષ પ્રસન્ન થયો અને વરદાન માગવા જણાવ્યું સંગ્રામને આંબો ફળવાન બનાવવો હતો હતો એટલે એમાં આડે આવતો ધનનિધિ યક્ષે એના મૂળમાં રહેલો બતાવ્યો. વળી પોતે પૂર્વભવમાં આંબો નામા વાંઝિયો વણિક હતો અને ધનપરની મૂર્છાથી આ નિધિની અદ્યાપિ કાળ સુધી રક્ષા કરી રહ્યાનું જણાવ્યું. તેની શિક્ષા અનુસાર સંગ્રામે યુક્તિપૂર્વક દ્રવ્યનિધિ કહાડી લઇ તેને બદલે શુદ્ધ માટી પૂરી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

એટલે અલ્પકાળમાં આંબાને ફળ આવ્યા. આમ ગ્યાસુદ્દીન ભૂપની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી ટુંક સમયમાં સંગ્રામ મોટો અધિકારી બની ગયો. વિચરતાં સૂરિ શ્રી સોમસુંદરના ત્યાં પગલાં થયા અને સંગ્રામના આગ્રહથી તેઓ ચોમાસુ પણ રહ્યા. વ્યાખ્યાનમાં વિધિપૂર્વક શ્રી ભગવતી સૂત્રનું વાંચન શરૂ થયું. રાજ્યમાન્ય સંગ્રામ પણ દબદબા સહિત એનુ શ્રવણ કરવા લાગ્યો. 'હે ગોયમ' એવો પાઠ અવતાં થાળમાં સુવર્ણ મહોર મૂકતો. તેની માતુશ્રી અર્ધ સોનામહોર મૂકતી અને ભાર્યા એથી અર્ધ મૂકતી. આમ ૩૬૦૦૦ પદની ૬૩૦૦૦ સુવર્ણ મહોર એકઠી થઇ. એમાં બીજુ દ્રવ્ય ઉમેરી કલ્પસૂત્ર તથા કાલિકસૂરિની કથા સુવર્ણાક્ષરે લખાવી એમાં અંતરાળે સુંદર ચિત્રો આલેખાવી સાધુ સમુદાય તથા સંઘોને ભેટ કરી. વળી ભંડારોમાં પણ એકેક પ્રત મોકલી આપી. માંડવગઢમાં શ્રી સુપાસજિનનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. મુખરીગામમાં પાર્શ્વનાથનો પ્રાસાદ નિપજાવ્યો. વિશેષમાં મેઈ, મંદસોર, શામલીયા, ધાર આદિ સ્થાનોમાં નવિન સત્તર પ્રાસાદ તૈયાર કરાવ્યા. એકાવનનો જિર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. સૂરિપંગવના હસ્તે એ સર્વમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

આચાર્યશ્રીના શિષ્ય સમુદાયમાં ચાર તો મહા વિદ્વાન્ હતા. કૃષ્ણુસરસ્વતી બિરૂદધારક મુનિસુંદર, મહાવિદ્યા વિડંબન ટીકાકારક જિનકીર્તિ, કંઠતઃ એકાદશ સૂત્રધારક ભુવનસુંદર અને દિપાલિકાદિ મહાત્મ્ય કારક જિનસુંદર. ઉક્ત ચારેને સૂરિપદથી અલંકૃત કરવામાં આવ્યા. વળી શ્રાવક ધરણે બનાવેલા શ્રી રૂષભદેવના ત્રૈલોકય દીપક નામા ચતુર્મુખ પ્રાસાદમાં (રાણકપુર) અનેક બિંબોની પ્રતિષ્ઠા કરી. તે શ્રેષ્ઠિએ સિદ્ધાચળનો સંઘ કહાડયો. ત્યાં ઈંદ્રમાળા પહેરી, યૌવનવયમાં ઉભય પતિ–પત્નિએ ચતુર્થવ્રત અંગીકાર કર્યું. કલ્પકસ્તવ, રત્નકોશ, ઉપદેશમાળા, ષડાવસ્યક, નવતત્વ આદિ ગ્રંથની બાળાવબોધની રચના પણ કરી. આમ શાસનપ્રભાવના કરનાર સૂરિમહારાજ ગચ્છની ભલામણ મુનિસુંદરને કરી, સં. ૧૫૦૧ માં સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૫૧. શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ–સાત વર્ષ જેવી બાળવયે પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી સ્વબુદ્ધિ પ્રગલ્ભતાથી પ્રગતિ સાધી તેઓશ્રી થોડા સમયમાં પ્રભાવશાળી સૂરિ તરીકેની ખ્યાતિ પામ્યા. જૂદી જૂદી વાટકીના ૧૦૮ શબ્દોને ઓળખી શકે તેવી તેમનામાં શક્તિ હતી. ઉપદેશ રત્નાકર, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ જેવા સુંદર ગ્રંથની રચના કરી, યોગિનીના ભયને હરનાર પણ તેઓજ હતા. સ્વ વિદ્યા બળે શાસનપ્રભાવના કરવામાં તેઓએ ન્યુનતા જરા માત્ર દાખવી નથી. તેઓ સહસ્ત્ર અવધાન કરી શકતા એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે. તેઓશ્રી કોરંટનગરે સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

૫૨ શ્રી રત્નશેખરસૂરિ તથા જયચંદ્રસૂરિ

શ્રી રત્નશેખરે શ્રાદ્ધવિધિ, શ્રાદ્ધ–પ્રતિક્રમણ, આચાર પ્રદીપ, આદિ ગ્રંથની રચના કરી છે. વળી દેવી વરદાનથી તેઓ સિદ્ધહસ્ત હતા. શ્રી જયચંદ્રે પ્રતિક્રમણ ગર્ભહેતુ વિ. ગ્રંથની રચના કરી છે.

૫૩ શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિ, સોમદેવસૂરિ સોમજયસૂરિ, લુંકામતની ઉત્પત્તિ ગુજરાતમાં તેમના સમયમાં થઈ. અણહિલપુર પત્તનમાં લુંકા નામા સામાન્ય વણિક રહેતો. જે લહીઆનું કામ કામ કરી આજીવિકા ચલાવતો. સાતવાર લેખન કાર્ય કર્યા પછી તેનો હિસાબ કરવામાં આવતાં એકવાર સાડા સત્તર દોકડા ઓછા મલ્યા. શ્રાવકોએ સાધર્મી-ભાઈ તરિકે એટલા ઓછાથી ચલાવી લેવા જણાવ્યું. ઉપરથી તે કંઇ ન બોલ્યો છતાં અંતરમાં દુભાયો. એવામાં એક સૈયદ લહીઆ સાથે તેની દોસ્તી થઈ એટલે ઉભય વચ્ચે ધર્મ ચર્ચા થવા લાગી. સૈયદના વાણી વિલાસથી મૂર્તિપરથી તેની શ્રદ્ધા ઉઠી ગઈ. તરતજ સાધુઓ સામે રોષે ભરાઇ મૂર્તિપૂજા વિરૂદ્ધ ઉપદેશ કરવો શરૂ કર્યો. કહેવા લાગ્યો કે સિદ્ધાન્તમાં મૂર્તિપૂજા કહી નથી છતાં આ સાધુઓ સાવદ્ય ઉપદેશ કરે છે. મુનિરાજોએ નંદીસૂત્ર પ્રમુખ આગમ ગ્રંથો-માંથી દ્રષ્ટાન્ત ટાંકી તેને ઘણું સમજાવ્યો છતાં તે ન સમજ્યો એટલે તેને સંઘ બહાર કરવામાં આવ્યો. તેને પણ જુદા જુદા સ્થેળે ભ્રમણ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શરૂ કર્યું અને મહામહેનતે ત્રણ ચાર શિષ્યો મેળવ્યા.

માંડવી બંદરે સોમદેવસૂરિ (તપા) જિનહંસસૂરિ (ખરતર) જયકેશસૂરિ (અંચળીક) એ ત્રણ એકત્ર મળી સોરઠદેશમાં લુંકાના મતની વૃદ્ધિ થતી જોઈ વિ. સં. ૧૫૩૦ માં પોતાના ગચ્છોમાં આજ્ઞા ધર્મ સ્થાપ્યો. અર્થાત આદેશનિર્દેશની મર્યાદા શરૂ કરી. શ્રી સોમદેવસૂરિ વઢિયાર દેશે સ્વર્ગે ગયા.

૫૪ શ્રી સુમતિસૂરિ તેમને જેસલમેર, કૃષ્ણગઢ, અર્બુદાચળ, દેવકીપતન, ખંભાયત, ગંધાર અને ઈદર નગરના જ્ઞાનકોશ ગીતાર્થો શોધાવી જ્ઞાનની સારી જતના કરી. વળી તેમના પ્રતિબોધથી માંડવગઢવાસી, બાદશાહના ભંડારી સહસાભાઇ સુલતાને અચળગઢ ઉપર અગીઆર લાખ ટકા ખરચી પાંચલાખ મનુષ્યના સંઘ સહિત શ્રી રૂષભદેવને ચતુર્મુખ પ્રાસાદ કરાવી તેમાં સાત ધાતુના ચૌદશો મણના ચાર બિંબ કરાવ્યા; તેમજ આઠ કાઉસગ્ગીઆ પણ સ્થાપ્યા. સૂરિજીના હસ્તે સં. ૧૪૫૪ માં તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવવામાં આવી.

૫૫. શ્રી હેમવિમળસૂરિ, શ્રી કમલકળશસૂરિ ઈંદ્રનંદીસૂરિ એ ત્રણે ગુરૂભાઇઓ થાય. કમળકલશથી કમળકલશા ગચ્છ નિકલ્યો. હેમવિમળે તપગચ્છની વિધિ યથાર્થ પાળતા થકા લોકામતમાંથી બોધ પમાડી ઘણાને તપગચ્છમાં આણ્યા. દરમીઆન એક કટુક નામા વણિકે ગુરૂ સમીપ રહી શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી પાછળથી કટુકમતની સ્થાપના કરી.

પાર્શ્વચંદ્ર મતની ઉત્પતિ

અર્બુદાચળની નજીકમાં આવેલા હમીરપુરમાં ભારવાહકના ધંધાથી આજીવિકા ચલાવનાર પાસવીર નામે એક વણિક રહેતો હતો. એકદા વનમાં કાષ્ટ લેવા ગયેલા તેને સાધુરત્ન નામા મુનિનો સમાગમ થયો બોધ પામી તેને પ્રવજ્યા સ્વીકારી. ગુરૂએ પાર્શ્વચંદ્ર નામ રાખ્યું વિહરતાં ગુરૂ–શિષ્ય નાગોર પધાર્યા. એક વેળા ઓરડામાં જીર્ણયંત્રની મુદ્રા (મંજુષા) દીઠી. ગુરૂની મનાઈ છતાં તેમની ગેરહાજરીમાં તેમાંથી અઢી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પત્ર લઈ લીધા. પછી ગુરૂથી છુટા પડી તે પત્ર મુજબ કાળા અને ગોરા એમ ઉભય ક્ષેત્રપાળની સાધના કરી ને વરપ્રાપ્તિ કરી. પાછળથી જુદી સમાચારી સ્થાપી.

૫૬ શ્રી આનંદવિમળસૂરિ, શ્રી સૌભાગ્યહર્ષસૂરિ

તેઓએ ક્રિયોદ્ધાર કરી સપરિગ્રહ સાધુઓને ગચ્છ બહાર કર્યા. પોતે છઠ્ઠ તપના પારણે આહાર લેતા હોવાથી મહાતપસ્વી ને પ્રભાવિક થયા. જ્યાં જ્યાં નવિન મત પ્રગટયા હતા ત્યાં ત્યાં વિચરી ઉપદેશ ફેલાવ્યો. સં. ૧૫૮૭ માં શ્રી શત્રુંજયનો સોળમો ઉદ્ધાર ચિતોડગઢ નિવાસી કર્માશાએ કર્યો. આ ઉપરાંત સૂરિજીએ અજ્યા-મેરૂ, સાદડી, શિરોહી, સાંગાનેર, જેસલમેર, મંડોવર, નાગોર, નાડલાઇ આદિ સ્થળોમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. કળિયુગમાં યુગપ્રધાન તરિકેની ખ્યાતિ મેળવી પાંચ દિનનું અનશન કરી અમદાવાદમાં સ્વર્ગે ગયા.

૫૭. શ્રી વિજયદાનસૂરિ—તેઓએ સંખ્યાબંધ આગમો શોધા-વ્યા. છ વિગયના ત્યાગી થયા. તેમના શિષ્ય રાજવિજયસૂરિથી જુદો ગચ્છ નિકલ્યો. સં. ૧૬૧૯ માં ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયને ગચ્છ બહાર કર્યા. તેમજ તેમનો રચેલો કંદકુદાળ (કુમતિ કુદાળ) ગ્રંથ જળશરણ કર્યો. ધર્મસાગરે તે લખવા માટે મિચ્છામિ દુક્કડમ્ દેતાં પુનઃ ગચ્છમાં દાખલ કર્યા. એકદા સૂરિને સ્વપ્નમાં મણિભદ્ર યક્ષે કહ્યું કે–' વિજય શાખામાંજ પાટ સ્થાપજો. બીજી શાખા આજ થકી તમારી પાટે નહીં થાય. વળી પાટે નામ થાપો ત્યારે મારા નામમાંથી એક અક્ષર લઈને કામ કરજો. હું તમારા ગચ્છનું કુશળપણું કરીશ. વિજય શાખામાં વિજયવંત પાટ વિસ્તરશે.' વિજયદાન સૂરિ પહેલાં ત્રીજી પેઢીએ શાખા ફરતી તે હવે બંધ પડી. વડલી ગામે સં. ૧૬૨૨ સ્વર્ગગમન થયું.

૫૮. શ્રી હીરવિજય સૂરિ

પાલણપુરવાસી શાહ કુયરા, ભાર્યા નાથીના તેઓ પુત્ર. સં. ૧૫૮૩

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જન્મ. નામ હીરાચંદ. શ્રી વિજયદાનસુરિના ઉપદેશથી સં. ૧૫૯૬ માં દિક્ષા. સં. ૧૬૨૦ માં શિરોહી નગરે ગચ્છનાયકપદની પ્રાપ્તિ. અમદાવાદ પાસે સિકંદરપુરમાં ચોમાસી તપ કરવાથી તેમની ખ્યાતિ ચોતરફ વિસ્તરી. દરમ્યાન આગ્રામાં દોશી કૃષ્ણચંદ્રની સ્ત્રી ખીમાઇએ (ચંપાએ) દોઢ માસી તપ કરેલો હોવાથી મહાન્ આડંબરપૂર્વક તે દેવદર્શને જઈ રહી હતી, અચાનક પાદશાહ અકબરની નજર એ તરફ પડી. આટલા બધા દિવસના રોજા સાંભળી તેને આશ્ચર્ય થયું. પીરનું નામ પૂછતાં હીરવિજયસૂરિજીનું નામ દેવાથી બાદશાહે તરતજ તેમને દિલ્હી તેડાવવા આમંત્રણ મોકલવા હુકમ કર્યો. એ કાળે સૂરિજી ગંધારમાં હતા. વિહાર કરતાં તેઓ દિલ્હી પધાર્યા. અકબરશાહે સારી રીતે સૂરિનું સામૈયું કર્યું. રાજદરબારમાં આચાર્યને ગાલીચા પર બેઠક લેવા વિનંતી કરી. આચાર ન હોવાથી ગુરૂએ એ વાત મંજૂર ન રાખી. મજાકમાં શાહે કહ્યું કે શું તેની તળે જીવજંતુ છે ? સૂરિએ હા ભણી. ગાલીચો ઉપાડતાં જ સૂરિની વાત સાચી પડેલી જોઈ! મીઠી ઉપદેશ શૈલીથી બાદશાહનું મન દયા તરફ વળ્યું. શાહ પણ સૂરિજીની વિદ્વતા નિહાળી પ્રસન્ન થયો. તેમનું નામ પોતાની સભાના પહેલા વર્ગના મનુષ્યોમાં દાખલ કર્યું. વળી તેમના વચનામૃતો શ્રવણ કરી અકબરશાહે ચકલાની જીભો ખાવાનું બંધ કરી દીધું. પર્યુષણા અને રોજા આદિના દિવસોમાં પોતાની હકુમતના સર્વ દેશોમાં જીવ વધ અટકાવ્યો. હિંદુ યાત્રીકો પર જજીયાવેરો લેવાતો સદંતર બંધ કર્યો અને સિદ્ધાચળની માલિકીનો પટો સૂરિજીને લખી આપ્યો. વળી જગદ્ગુરૂના બિરૂદની નવાજેશ કરી. એક ચોમાસું ગાળી, શાંતિવિજય ઉપાધ્યાયને રાખી પોતે પાછા ફરતા વજીરપુરમાં લોંકાગચ્છના ૨૭ જનને તપગચ્છમાં લઈ કુશળ આદિ શાખામાં નામ દીધા. ગુરૂની સાથે અઢાર શાખાના સાધુ વિચરતા તે આ પ્રમાણે ૧ વિજય, ૨ વિમળ, ૩ સાગર, ૪ ચંદ્ર, ૫ હર્ષ, ૬ સૌભાગ્ય, ૭ સુંદર, ૮ રત્ન, ૯ સુધર્મ્મ, ૧૦ હંસ, ૧૧ આનંદ, ૧૨ વર્ધન, ૧૩ સોમ,

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૧૪ રૂચિ, ૧૫ સાર, ૧૬ રાજ, ૧૭ કુશળ, ૧૮ ઉદય.

એ રીતે વિચરતાં વિચરતાં ગુરૂશ્રી ખંભાયત-ગંધાર થઈ સિદ્ધાચળ પધાર્યા. ત્યાંથી ગિરનાર ગયા. પ્રાંતે ઉના નગરમાં આવી પુગ્યા. ત્યાં શ્રી શાંતિજિનની પ્રતિષ્ઠા કરી ચોમાસુ રહ્યા. દરમીઆન દેહસ્થિતિ અસ્વસ્થ લાગવાથી ઉ. સોમવિજય તથા શ્રી વિમળહર્ષને ગચ્છ ભલામણ કરી, શ્રી વિજયસેનસૂરિને સંઘ ભલામણ કહેવડાવી. ૬૯ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સં. ૧૬૫૨ માં સ્વર્ગે સિધાવ્યા. તેમની પાદુકા તે સ્થાને વિદ્યમાન છે.

૫૯. શ્રી વિજયસેનસૂરિ-તેઓશ્રીએ પાદશાહ જહાંગિરની સભામાં લાહોરના અન્યમતિઓને વાદમાં જિત્યા તેથી પાદશાહે તેમને 'સવાઈ જગદ્ગુરૂ' નું બિરુદ આપ્યું હતું. શ્રી સંઘ સમક્ષ ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયે મિથ્યા દુષ્કૃત દેવાથી સર્વ ગીતાર્થોએ મળી તેમના ગ્રંથો સર્વજ્ઞ શતક, ધર્મતત્વવિચાર, પ્રવચનપરીક્ષા, ઇર્યાવહી કુલક પ્રમુખને જ્ઞાનકોશમાં (અમદાવાદ, ખંભાત, પાટણ પ્રમુખ નગરે) સ્થાપ્યા. ખંભાત પાસે નારમાં તેમનું સ્વર્ગગમન થયું.

૬૦ શ્રી વિજયતિલકસૂરિ સં. ૧૬૭૩ માં ખંભાતમાં ગચ્છનાયકની પદવી પામ્યા. સં. ૧૬૮૬ માં અમદાવાદી ઉપાધ્યાય ધર્મસાગર શિષ્ય લબ્ધિસાગર શિષ્ય નેમિસાગર શિષ્ય. ઉ. મુક્તિસાગર થકી સાગર ગચ્છ કહેવાયો; તેમજ લુંકામતમાંથી ઢુંઢક મત નિકળ્યો.

૬૧. શ્રી વિજયાનંદસૂરિ—તેમને શ્રી હીરવિજયસૂરિ પાસે કુટુંબના દશ મનુષ્ય સાથે દિક્ષા લીધી હતી. તેમના ઉપદેશથી વીરપાલ સુત મેહાજળે સિદ્ધાચળ, ગિરનાર, તારણગિરિ, અર્બુદાચળ, ઘોઘા, શંખેશ્વરજી આદિ સ્થાનોનો મહાન્ સંઘ કહાડયો. વળી સંઘના આગ્રહથી સં. ૧૬૮૨ માં શાંતલપુરમાં વિજયદેવસૂરિ તથા વિજયાનંદસૂરિના ગચ્છનો મેળ થયો હતો, પણ પુનઃ સં. ૧૬૮૫ માં અણહિલપુરમાં વિજયદેવસૂરિ ગચ્છભેદ કરી સાગરને ગચ્છમાં લઈ જુદા થયા.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ખંભાયતના શાખાપુર અકબરપુરામાં સંઘના આગ્રહથી સૂરિ ચોમાસુ રહ્યા તે વખતે શાહ વજિયાના આગ્રહ વશ થઈ વિજયરાજ-સૂરિને ભટ્ટારક પદ દીધું. વળી એમના ઉપદેશથી શાહ વજીઆએ પોતાના લોઢાના અધિકરણોના ભરેલા વહાણો અતિશય દોષનું કારણ જાણી જળમાં ડુબાવી દીધા. તેમનું સ્વર્ગગમન અકબરપુરમાં થયું.

૬૨. શ્રી વિજયદાનસૂરિ–જિર્ણોદ્ધારાદિ કાર્યો ઠીક કરાવ્યા.

૬૩. શ્રી વિજયમાનસૂરિ, નયવિમલ થકી સંવિગ્ન મત ઉદ્ભવ્યો. સાણંદમાં સ્વર્ગગમન.

૬૪. શ્રી વિજયસિદ્ધિ સૂરિ–સુરત બંદરે સ્વર્ગવાસ.

આ પ્રમાણે તપાગચ્છની વૃદ્ધ પટ્ટાવલી યાને વીર વંશાવળીની અત્રે પૂર્ણાહુતિ થાય છે. એનાં પૂર્વાચાર્યોના ચમત્કારિક વૃત્તાન્તો ઉપરાન્ત ઘણી બાબતો જાણવા જેવી છે. સાહિત્ય સંશોધક ત્રિમા-સિક અંક ૩ માંથી અહીં નોંધ થોડાક સુધારા વધારા સાથે લીધી છે. બીજી વંશાવલીઓ સાથે કેટલેક સ્થાને ફેર છે એ વાત કબુલ રાખી એટલું જણાવવું ઉચિત છે કે 'શાલવારી' ખાસ વજન મૂકવા જેવી નથી. ઘણે સ્થળે એમાં મતાંતર છે. આમ છતાં સામાન્ય રીતે ગુરૂવર્યની પાટપરંપરા જાણવા સારૂ તે એક સુંદર સાધન તો છે જ. ન્યાયવિશારદ યશોવિજયજી તથા વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ આનંદઘનજી, દેવચંદજી, અને ચિદાનંદજી, ક્રિયોદ્ધારક પંન્યાસ સત્યવિજયજી, રાસકાર મોહનવિજયજી ને જ્ઞાનવિજયજી અને પૂજાકાર વીરવિજયજી તથા પદ્મવિજયજી આદિ કેટલાયે મહાપુરૂષો માત્ર છેલ્લા બસો વર્ષના ગાળામાં થયેલા છતાં નોંધ લેવાયા વિનાના છે તો પછી એથી ઉંડા ઉતરતા ભૂતકાળમાં કેટલાયે મહાત્માઓ એવા રહી ગયા હશે કે જેમના વિષે અંશમાત્ર અહીં ભાગ્યેજ કહેવામાં આવ્યું હોય! એ પણ એટલું જ સાચું છે કે સામાન્ય લેખિનીની એ શક્તિ પણ નથી કે તે સર્વને યથાર્થ રીતે ન્યાય આપી શકે, વીસમી સદીમાં થયેલા તત્ત્વ નિર્ણય પ્રાસાદાદિ ગ્રંથના રચનાર શ્રી આત્મારામજી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

મહારાજ પણ તે કોટિમાં આવી શકે. આવા તો બીજા કેટલાયે હશે કે જેમના નામો પણ આપણને શ્રવણગોચર ભાગ્યેજ થયા હશે. એ સર્વને આપણા હાર્દિક પ્રણામ હો એજ અભ્યર્થના–

ધર્મોન્નતિનો મુખ્ય આધાર આ ગુરૂવિભાગ પરજ અવલંબે છે; કેમકે તેઓ સંસારી વિલાસોની સાંકડી વાટો વટાવી ઘણે દૂર પહોંચી ચુકેલા હોય છે. વળી ઉપદેશ દ્વારા અપાતી શિક્ષાને પોતીકા જીવનમાં આચરી દેખાડી સચોટ છાપ પાડવાની અનુપમ પ્રતિભા તેઓ ધરાવે છે. તેમની વાણીથી હજારો નહિ બલ્કે લાખો મનુષ્યોના અંતર પલટાઈ જઈ આત્મકલ્યાણના પંથે પળતા વિલંબ લાગતો નથી. તેમનો નિસ્વાર્થ ઉપદેશ શ્રવણ કરી કેટલાય આત્માઓ વીતરાગ ભાષિત ધર્મનું અનુપમ પાથેય (ભાથુ) ગ્રહણ કરે છે. દેવવિભાગના ઉમદા અને ઉદાર તત્વો એમાં સમાયેલા અણમૂલા રહસ્ય સહિત સમજાવનાર આ વર્ગ અતિ મહત્વનો હોય તેમાં શી નવાઈ? આ વર્ગના પ્રભાવ, જ્ઞાનવૈભવ, અને અંતરની વિશાળતા ઉપરજ વીર-ધર્મની ચડતીનો યાને જ્વલંત પ્રગતિનો આધાર અવલંબ્યો છે. તેઓ આત્મકલ્યાણની સાધના સાથે પરમાર્થની લ્હાણ કરતાં થકાં શ્રી જિન શાસનની અનુપમ સેવા બજાવે છે. ' સવિ જીવ કરું શાસન રસી ' એ વાકયની–પ્રભુશ્રીના એ ટંકશાળી વચનની–અરે જૈન ધર્મની એ વિશાલ ભાવવાની–સિદ્ધિ પણ એ માર્ગમાં સંભવે છે. ઉપદેશ દ્વારા અને સાહિત્ય રચનાથી આજે તેઓ ઇતિહાસના પાના પર અમર થઈ ગયા છે. તેઓની વિલક્ષણ કૃતિઓ, તેમની અત્રુટ પરોપકાર વૃત્તિની સાક્ષી પૂરે છે. આવો મહદ્ ઉપકાર કેમ વિસરી શકાય? પ્રભુ વચન છે કે છેલ્લા દુપસહસૂરિ સુધી શ્રી વીરશાસન વિજયવંત છે એટલે હજુ ઘણા ઘણા મહાન પુરૂષો થવાના. તેમને હૃદયના વંદન હો. ' ગુરૂ દીવો ગુરૂ દેવતા ' એ ઉક્તિ રહસ્યમયી છે એનું આજે ભાન થાય છે. ગુરૂ સમુદાય વિના શ્રાદ્ધગણને જ્ઞાનના મીઠાં ઝરણા કયાંથી મળવાના હતાં !

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

<u>તાત્વિક વિભાગ—</u>

શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરીશ્વર પોતાના 'ષડ્દર્શન સમુચ્ચય' નામા ગ્રંથમાં નિમ્નલિખિત દર્શનો જણાવે છે ૧. જૈન, ૨ બૌદ્ધ, ૩ નૈયાયિક, ૪ સાંખ્ય, ૫ વૈશેષિક અને ૬ જૈમિની. અત્રે માત્ર જૈન દર્શનના તત્વો સંબંધી વિચારીશું. ઉક્ત જૈન દર્શન એવા આપ્ત પુરૂષો દ્વારા પ્રરૂપાયેલું છે કે સામાન્યતઃ શંકા ધરવાપણું રહેતું જ નથી. એ આપ્ત પુરૂષો સબંધે અગાઉ આપણે સારી રીતે જાણી ચૂક્યા હોવાથી વિસ્તાર ન કરતા મૂળ મુદ્દા પર આવીએ. રાગ, દ્વેષાદિ આંતર રિપુઓ પર સંપૂર્ણ વિજય મેળવનાર જિનેશ્વરો દ્વારા જેની રચના થઈ હોવાથી આ દર્શનનું નામ 'જૈન દર્શન' સુપ્રસિદ્ધ છે. આમ છતાં 'અર્હત્પ્રવચન' 'સ્યાદ્વાદ માર્ગ' અથવા તો 'અનેકાંત મત' આદિ તેના બીજા પણ નામો છે, જૈન દર્શનમાંની જે કેટલીક જાણવા જેવી અને જેના સબંધમાં ઈતર દર્શનોમાં નહિ જેવું આલેખન કરાયેલું હોય છે એવી બાબતોમાંની એક બાબત તે 'નવતત્વ વિચારણા' છે. મુખ્ય તો 'જીવ અને અજીવ' અથવા તો 'આત્મા-અને કર્મ' કિંવા soul and matter રૂપ એજ તત્વો છે. તેમાં પણ 'જીવ' જૂદા જૂદા સયંગોમાં પુન્ય-પાપ રૂપ આશ્રવમાંથી પસાર થઈ સંવર-નિર્જરાનો આશ્રય લઈ, 'બંધ' પર કાયમનો કાપ મેલી અર્થાત્ અજીવ એવા કાર્મિક આવરણોને સદાને માટે ખંખેરી નાંખી 'મોક્ષ'ની સાધના કરતો હોવાથી એ સર્વેને યથાર્થ રીતે સમજવા સારૂ પૂર્વાચાર્યોએ નવ તત્વનો ક્રમ યોજ્યો છે. ૧ જીવ, ૨ અજીવ, ૩ પુન્ય, ૪ પાપ, ૧ આશ્રવ, ૬ સંવર, ૭ નિર્જરા, ૮ બંધ, ૯ મોક્ષ. ૧ જીવ સ્વરૂપ-ચેતના લક્ષણ સહિત પદાર્થ તે જીવ. જ્ઞાનાદિ ૭ ઉપયોગનું હોવાપણું જેમાં છે તે જીવ. આમ જ્યાં જ્યાં ચૈતન્યનો સદ્ભાવ ત્યાં ત્યાં જીવત્વનો સંભવ અવશ્યમેવ હોયજ. જ્યાં ચેતના નથી ત્યાં જીવિતપણું નથી એટલે માત્ર જડત્વ છે. જ્ઞાનને જીવપણાનું લક્ષણ બાંધતાં કદાચ એવો પ્રશ્ન ઉઠે કે-જીવ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

આ વિશ્વવર્તી તેમજ પરલોક સબંધી સકલ વસ્તુ વિષવિક જ્ઞાન કેમ ધરાવતો નથી? એનો ઉત્તર એજ અપાય કે અનાદિ કાળથી કર્મોરૂપ જડ પદાર્થોના આવરણથી જીવ જકડાયલો હોવાથી એનું જ્ઞાન વાદળાથી ઢંકાયેલા સૂર્ય જેવું છે. જ્યાં લગી વાદળ સદ્દશ કર્માવરણો દૂર ખસેડાય નહીં ત્યાં લગી જીવનો જ્ઞાન ગુણ સ્ફટિક રત્ન સમી નિર્મળતા ધરાવી શકે નહિ. જીવ સાથે કર્મનો સબંધ અનાદિ કાળનો છે. દાખલા તરિકે ખાણમાં રહેલા સોના સાથે જેમ માટી પાષાણનો છે. ઉભયની સરખામણી સાચી છે. સંયોગની કોઈ મુદ્દત નિશ્ચિત ન હોવાથી અનાદિપણું છે છતાં પ્રયોગ દ્વારા છુટા પાડી શકાય છે. ઈંધન અગ્નિ આદિ સાધનો વડે માટી પથ્થરમાંથી જેમ શુદ્ધ કંચનની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે તેમ તપ અનુષ્ઠાન અને ભાવના બળથી આત્માનો કર્મ સાથનો સબંધ સર્વથા નષ્ટ કરી સત્ સ્વરૂપની સિદ્ધિ સાધી શકાય છે. આવી પૂર્ણ દશા પામનાર જીવો મુક્તિ પામેલાની કક્ષામાં મૂકાય છે. તેઓની ગણના સિદ્ધ તરિકે થાય છે. જીવના મુખ્ય બે પ્રકાર. મુક્ત અને સંસારી સંસારીના સ્થાવર અને ત્રસ રૂપ બીજા બે ભેદો. તેમાં સ્થાવરના પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ. વનસ્પતિ રૂપ પાંચ અને ત્રસના દ્વિ. ત્રિ. ચતુર. પંચ. ઇંદ્રિય રૂપ ચાર પ્રભેદો પડે છે. એમાં વળી પંચેંદ્રિયનો વિસ્તાર સવિશેષ છે.

સ્થાવર જીવોને માત્ર એક જ ઇંદ્રિય હોય છે અને તે સ્પર્શનામા. ઘર્ષણછેદન, તાડન, કૂટન વી. થયા છતાં જેનામાં સ્વસ્થાન છોડી અન્યત્ર જવાની શક્તિ નથી યાને સ્થિર રહેવાના સ્વભાવ યુક્ત છે તે સર્વે સ્થાવર. આ સ્થાવર જીવોમાં, બાદર અને સૂક્ષ્મ એવા બે પ્રકાર. સૂક્ષ્મ જીવો એવા તો બારિક હોય છે કે જેને જોવા આપણી ચર્મચક્ષુઓ કામ નથી આવી શકતી. તે જીવોનો ફેલાવો ચૌદ રાજલોકમાં યાને નર્કથી માંડી સિદ્ધશિલા પર્યંત છે; તેઓને અગ્નિ બાળી શકે નહિ ને પર્વત રોધી શકે નહીં તેમ શસ્ત્ર છેદી શકે પણ નહીં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

એથી વિપરિત લક્ષણવાળા એટલે કે મોટા-દેખાય તેવા અને નિયત સ્થાનવર્તી તે બાદર.

સ્પર્શ સાથે બીજી ઇંદ્રિય રસ ધરાવતા જીવોમાં-કરમીયા, પોરા, શંખ, કોડા, ચંદનધો, અળસીઆ, વાળા જળો આદિનો સમાવેશ થાય છે. સ્પર્શ, રસ ઘ્રાણ (નાક) રૂપ ત્રણ ઇંદ્રિય વાળામાં-કુંથુવા, માંકડ, જુ, મંકોડા. ચાંચડ, કીડી, ઇંદ્ર ગોપાદિક, કાનખજુરા, ઘીમેલો, પ્રમુખ છે. ઉક્ત ત્રણ સાથ ચક્ષુ મેળવતાં ચૌરીદ્રિંય તરિકે ઓળખાતા જીવોમાં-ભમરા, માખો, ડાંસ, પતંગીઆ, કંસારી, ખડ માંકડી, વીંછી, ભમરાઓ, તીડ વી. છે. પાંચમી શ્રવણેંદ્રિય ઉમેરતાં પચેંદ્રિય-પણાની પૂર્ણતા થાય છે. નીચે જણાવેલા ચાર તો તેના મોટા ભેદ છે. નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતા.

નારકી—ખાસ કરી અંધકારવાળા ગંધાતા તેમજ ક્લેશ કષ્ટ અને સંતાપ ઉપજાવનારા સ્થાનો તરિકે જેની ગણના થાય છે એવી નારક ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો તે નારકી. નરક સાત છે અને તે ચૌદ રાજલોકમાંના નીચલા સાત રાજલોકમાં આવેલી છે. રત્નપ્રભા. (ધમા) શર્કરાપ્રભા (વંશા) આદિ નામ અને ગોત્ર છે; એથી તેના સાત પ્રભેદ ગણવામાં આવ્યા છે.

તિર્યંચ—તિર્છી યાને વાંકી ગતિવાળા માટે અથવા તો તિર્છા-લોકમાં વસનાર એથી તિર્યંચ એટલે પશુ પક્ષી. તેમાં માછલા, મગર, વી૦ જળચરમાં, હાથી, ગાય, ઘોડા વી૦ સ્થળચરમાં અને હંસ, સારસ વી૦ ખેચરમાં ગણાય છે.

મનુષ્ય-વિચિત્ર પ્રકારની ભૂમિના વસવાટ ઉપરથી તેના પણ ત્રણ પ્રકાર. કર્મભૂતિ વાસી, અકર્મભૂતિ વાસી અને અંતરદ્વિપ વાસી.

દેવતા—ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક એવા ચાર

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

મુખ્ય ભેદ. પ્રારંભના બે અધોલોકમાં રહેનાર જ્યારે પાછળના બે ઉર્ધ્વલોકમાં.

દ્વિ. ત્રિ. અને ચૌ–ઇંદ્રિય વાળા જીવો વિકલેંદ્રિય કહેવાય છે. એકેંદ્રિયની અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની, અને પચેંદ્રિયની અપેક્ષાએ, ઇંદ્રિયની વિકળતા–ન્યૂનતા હોવાના કારણે. વિશિષ્ટ પ્રકારના જ્ઞાન અને મન વિહૂણા હોવાથી ચૌરિંદ્રીય સુધીના જીવો અસંજ્ઞી તેમજ ગર્ભમાં ઉપજવાના અભાવથી સંમૂર્છિમ હોય છે. પચેંદ્રિય જીવોમાં સંજ્ઞી–અસંજ્ઞી અને સંમૂર્છિમ–ગર્ભજ રૂપ ઉભય પ્રકારો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. નારક–દેવ ગતિમાં આમ નથી. તેઓ 'ઉપપાતજા' તરીકે ઓળખાય છે. દેવો ગર્ભમાં ઉપજતા નથી પણ સુગંધી પુષ્પ શય્યામાં જન્મે છે અને અલ્પકાળમાં આળસ મરડી ઉઠે છે તેમજ યુવાન ભાવને ધારણ કરે છે. નારકીઓને તેવું સુખ નજ હોય છતાં ગર્ભમાં ઉપજવાપણું નથી. વજ્ર સમી સખત કુંભીમાં (કુંડી જેવા સાંકડા આકારની વસ્તુ) દુઃખે કરી ઉપજે છે. ટુંકમાં કહીયે તો બંને ગતિમાં વૈક્રિય શરીર હોવાથી ગર્ભ રહેવાપણું નથી બાકી તિર્યંચ–મનુષ્યની બે ગતિવાળા જીવોને ઔદારિક યાને સાત ધાતુવાળું શરીર હોવાથી ગર્ભમાં રહી જન્મવાપણું છે. આમ છતાં માતા પિતાના સંયોગ વિના પણ સ્થાનિક સંયોગોના સદ્‌ભાવે જીવોત્પત્તિ થાય છે જે સંમૂર્છિમ કહેવાય છે. તિર્યંચ સંમૂર્છિમ જીવો તો દીર્ઘાયુષી પણ હોય છે, જ્યારે સંમુર્છિમ મનુષ્યો માત્ર અંતમુહૂર્તના જીવિત વાળા જ જન્મે છે એટલે કે એ જીવોના જન્મ મરણની નોંધ દુન્યવી દફતરે ચઢવા પામતી નથી.

દેવજાતિમાં નર–નારી રૂપ બે લિંગ યાને વિભાગ છે, નારકી તેમજ સર્વ પ્રકાયના સંમુર્છિમ તિર્યંચો નપુસક વેદવાળા જ હોય છે જ્યારે ગર્ભજ તિર્યંચ તથા મનુષ્યોમાં પુરૂષ–સ્ત્રી અને નપુંસક રૂપ ત્રણ વેદ હોય છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શરીરના પાંચ પ્રકાર--૧ ઔદારિક. ૨ વૈક્રિય. ૩ આહારક ૪ તૈજસ. ૫ કાર્મણ. સાત ધાતુનું બનેલું એવું પ્રથમ ઔદારિક શરીર દેવ અને નારકી સિવાયના સર્વ મનુષ્ય અને પશુ પક્ષી વગેરે ને હોય છે. વૈક્રિય શરીર નાનું–મોટું, દ્રશ્ય અદ્રશ્ય ભૂમિપર ચાલી શકાય તેવું, આકાશમાં વિચરી શકાય તેવું અને તેવા બીજા રૂપો કરવાના સામર્થ્ય વાળું હોય છે. દેવ તથા નારકી જીવોને તે જન્મથી જ પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે લબ્ધિ સંપન્ન માનવી પણ તેની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. આહારક શરીર માત્ર હાથ પ્રમાણનું અને તે પણ ચૌદપૂર્વી સાધુ મહાત્મા સ્વ વિદ્યાબળથી ઉત્પન્ન કરે છે. કોઈક વિષયમાં ખાસ શંકા પડી હોય ત્યારે એનું નિવારણ કરવા સારૂ અન્ય સ્થળે વિચરતાં કેવળ જ્ઞાની પાસે મોકલવા અર્થેજ એનો ઉપયોગ થાય છે. તૈજસ અને કાર્મણ શરીર તો દરેક સંસારી જીવોને હોય છેજ. તૈજસ શરીર ભોજન કરાયેલા આહારને પચાવવાના કાર્યમાં સહાયકારી છે અને કાર્મણ પાણી અને દુધની માફક જીવના પ્રદેશો સાથે કર્મપ્રદેશોનું અરસપરસ મિલન થવાથી નિર્માયલું હોય છે. તેના વડેજ એક ભવમાંથી જીવની બીજા ભવમાં ગતિ થાય છે. એક ભવ છોડી બીજા ભવમાં જતાં જીવને છેલ્લા એ બે શરીર તો અવશ્ય સાથમાં હોય છે જ. મોક્ષ થયા વગર એમાંથી છુટવાપણું નથી, આમ કમીમાં કમી દરેક જીવને ત્રણ દેહ હોયજ.

જીવ સંબંધી સ્વરૂપ સમજતાં સહજ પ્રશ્ન થાય તેમ છે કે પૃથ્વિ આદિ એકેંદ્રિય જીવોમાં સચેતનત્વ બીજા જીવો માફક સુલભતાથી કેમ જણાતું નથી ? વાત સાચી છે. ઉક્ત દ્રવ્યોમાં જીવત્વ પારખવાનું કામ જરૂર મુશ્કેલ છે. છતાં યુક્તિ અને શાસ્ત્રબળથી સમજાય તેવું છે.

વનસ્પતિકાય લઇએ. મૂળમાં પાણી સિંચવાથી રસવૃદ્ધિ થવી અને ફળ આવવું એ સ્ફુટ રીતે જીવત્વની સિદ્ધિ સૂચવે છે. તેમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા ચાલુ જ હોય છે. જો મૂળીયાને માટી વિગેરેથી રહિત કરી દેવાય તો તરત આ ક્રિયાને ધક્કો પહોંચતાં રસની ગતિ રોધાઈ જાય છે અને વૃક્ષ સુકાવા માંડે છે. વળી મનુષ્યોની માફક વૃક્ષોને પણ દોહદની ઉત્પત્તિ–સંકોચ વિકાસ આદિ સંજ્ઞાઓ થાય છે જે તેનામાં રહેલ ચૈતન્યની સાક્ષી પુરે છે. આહાર, ભય, મૈથુન અને નિદ્રા રૂપ સંજ્ઞાનો વનસ્પતિ કાયમાં સાક્ષાત્કાર થાય છે; તેથી પણ તેનામાં જીવ છે એ વાતની સિદ્ધિ થાય છે, કેટલાક વૃક્ષો લલનાના પાદ સ્પર્શથી પ્રફુલ્લિત થાય છે. કેટલીક વેલડીઓ અમુક જાતિના વૃક્ષોને વિંટળાઇનેજ જીવી શકે છે. કેટલાક વૃક્ષો જાણે રૂદન ન કરતાં હોય એવો અવાજ કરે છે. આ બધું 'સંજ્ઞા હોવાની' પાદપૂર્તિજ કરે છે. વળી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી શ્રી૦ જગદીશચંદ્ર બોઝે પ્રયોગ દ્વારા ચેતનત્વ પુરવાર કર્યું છે.

પૃથ્વીકાય યાને માટી પાષાણના જીવોમાં વનસ્પતિ જેવું પ્રત્યક્ષ જીવત્વ ન જણાય છતાં વિદ્રમ (પરવાળાં) શિલા આદિને છેદ્યા છતાં પુનઃ તેજ સ્થાને અંકુરાની માફક વૃદ્ધિ પામતા દેખાય છે એ વાત શું સુચવે છે ? અપકાયમાં પરપોટા થવા, ધુધુ અવાજ થવા એ બધી ક્રિયાઓ તેમજ ગતિલક્ષણ વાદળાના વિકારો એકત્ર થઈ પડવાપણું એ બધી આત્માની નિશાની છે, તેજસ્કાય–જેમ મનુષ્યને આહાર મળતાં તેના અંગમાં પુષ્ટિ થતી તેમજ વિકારો ઉદ્ભવતા માલમ પડે છે, તેમ લાકડા ઘી આદિ પદાર્થોના ક્ષેપણ કરવાથી વૃદ્ધિ થતી અનુભવાય છે અને તેના અભાવે નિસ્તેજપણું દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. તેમજ જ્વાળામુખી પહાડોના ઉપદ્રવોથી અગ્નિમાં આત્મત્વ સમજાય તેવું છે. વાયુકાય પણ સચેતન છે કેમકે અન્ય વડે પ્રેરણા કરાયા છતાં પણ ગાયની માફક તિરછી ગતિવાળો વાય છે. વળી ધરતીકંપમાં જેમ ધરતીનો ધુજારો જાણીતો છે તેમ મોટા તોફાનોમાં વાયુ વંટોળ કેવો ભાગ ભજવે છે એ પણ જાણીતુંજ છે. આ રીતે આગમજ્ઞાનથી તેમજ પ્રમાણથી જીવપણું નિહાળી શકાય

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

છે. બાકી પૂર્ણ નિરીક્ષણમાં તો જ્ઞાનની સહાય આવશ્યક છે. ઉચ્ચ કક્ષાના જ્ઞાન શિવાય સંપૂર્ણપણે એકેંદ્રિયમાં જીવત્વ ન જોઈ શકાય છતાં અત્યારના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ રસાયણિક પ્રયોગ દ્વારા એ કેવલ સમજવામાં ઘણા આગળ વધ્યા છે, બાકી શ્રદ્ધા તો અતિ અગત્યની વસ્તુ છે. જેઓ 'જીવ' એવો પદાર્થજ માનવા ના પાડે છે તેઓને માટે બંધ અને મોક્ષની વ્યવસ્થા માનવાપણું પણ નથી; કેમકે જ્યાં 'જીવ' માનવો નથી ત્યાં પછી કોણ બંધાવાનું અને કોણ છુટવાનું ? વર વિના જાન હોઇ શકે ખરી! એટલે જીવ માન્યા વગર ચાલે તેમ નથી, જીવ માન્યો એટલે કર્મ તો તેની સાથે માની લેવાનું. તે વગર જગતમાં નજરે ચડતી આ બધી વિચિત્રતાઓ સંભવી શકેજ કેવી રીતે ? માનવી માનવીમાં પણ કેટલો તફાવત ? કોઈ રાજા તો કોઈ રંક. કોઇ ધની તો કોઇ નિર્ધન. એક પ્રજ્ઞાશાળી તો બીજો નિરક્ષર. એક રોગી તો અન્ય અલમસ્ત અને એ સિવાયની બીજી સંખ્યાબંધ વિચિત્રતાઓ કર્મસ્વરૂપમાં ઊંડુ અવગાહન કર્યા વગર ભાગ્યેજ ઉકેલી શકાય તેમ છે. તેથીજ દેવેન્દ્રસૂરિ પ્રથમ કર્મગ્રંથમાં કહે છે કે જો આ બધી વિચિત્રતાઓ કર્મના સદ્દભાવે થઇ છે એમ ચોક્કસ થાય છે તો પછી જીવ માન્યા વિના તે વાત યુક્તિયુક્ત નથી થઈ શકતી. એટલે કે કહો છે તો જીવ પણ છે અર્થાત્ જીવ-અજીવ રૂપ ઉભય તત્વો છે તો તેની પાછળ બાકીના સાત તત્વો પણ છે. આમ જીવ સંબંધી વિચાર્યા પછી એને ઓળખવાનું લક્ષણ આ પ્રમાણે દોરી શકાય. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ-વીર્ય અને ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે એટલે એ છનો વિકાસ વ્યક્ત કે અવ્યક્ત જેમાં હોય તે 'જીવ' છે.

અજીવ એટલે ચેતનાનો જેમાં અભાવ છે અથવા તો જીવત્વનું જે લક્ષણ બાંધ્યું છે તેથી વિપરીતપણું છે તે જડ. અજીવ, અચેતન ઇત્યાદિ તેના જુદા જુદા નામો છે. તેના નિમ્ન લિખિત પાંચ પ્રકાર છે. ૧. ધર્માસ્તિકાય ૨. અધર્માસ્તિકાય ૩. આકાશાસ્તિકાય ૩. પુદ્-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ગલાસ્તિકાય ૫. કાળ. અસ્તિકાય એટલે પ્રદેશોનો સમૂહ. તેવા પદાર્થો માત્ર પાચજ છે. અજીવના પાંચ ભેદોમાંના કાળ સિવાયના ચાર તથા પાંચમો જીવ. પ્રત્યેક જીવના અસંખ્ય પ્રદેશો છે અને તેવીજ રીતે ધર્મ અને અધર્મ રૂપ દ્રવ્યોના છે. જ્યારે આકાશદ્રવ્યના અનંતા પ્રદેશો છે. પુદ્ગલના સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા અને અનંતા પ્રદેશો છે. તેથી એ પંચાસ્તિકાય. કાળ દ્રવ્ય પ્રદેશ રહિત હોવાથી તેની ગણના અસ્તિકાય યાને સમૂહમાં થઈ શકતી નથી. અનાગત કાળ અનુત્પન્ન હોવાથી તેમજ ભૂતકાળ વિનષ્ટ થઈ ગયેલ હોવાથી અને વર્તમાનનો સમય પ્રદેશરહિત હોવાથી માત્ર નવાજુનાની અપેક્ષાને લઇ તેની ગણના એક દ્રવ્ય તરિકે થઇ છે. ચૌદરાજ લોકમાં ઉક્ત પાંચે પદાર્થો ભરેલા છે, વિશેષતા એટલી છે કે અલોકમાં પણ આકાશ દ્રવ્યનું અસ્તિત્વ છે; તેથીજ લોકાકાશ અને અલોકાકાશ એવા તેના બે ભેદ પડે છે. અહીં ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય રૂપ જે બે પદાર્થની વાત કરવામાં આવી છે તેને ધર્મ અર્થાત્ પુન્ય અને અધર્મ અર્થાત્ પાપ અથવા તો શુભઅશુભ કર્મો-એવો અર્થ કરવાનો નથી. શબ્દાર્થ કરતાં અવશ્ય તેવો અર્થ તારવી શકાય પણ અત્રે જે રીતે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તે રીતે એ ઉભય દ્રવ્યો જુદા જ છે. શ્રી શંકરાચાર્ય જેવાએ એ પદાર્થોને પુન્યપાપ માનવાની ભૂલ કરી હોવાથી આ સ્પષ્ટીકરણ કરવું પડયું છે.

ધર્માસ્તિકાય જીવ-પુદ્ગલોને ગતિમાન થવામાં સ્હાયક છે જ્યારે અધર્માસ્તિકાય ઉક્ત પદાર્થોને સ્થિતિ કરવામાં સ્હાયભૂત છે અર્થાત્ ગતિરોધક છે. જેમ પાણીમાં માછલું સ્વબળે ગતિ કરી શકે છે એમાં જેટલીં તેને પાણીની સ્હાય છે તેવી જ અને તેવા પ્રકારની ધર્માસ્તિકાયની સહાય છે. ગતિ માછલાના બળ ઉપર આધાર રાખે છે છતાં પાણી અભાવે તે અશક્ય બને છે. તેમ ધર્માસ્તિકાયના અભાવે પણ સમજી લેવું. આથી એ સાર નિકલ્યો કે ગતિ કરવામાં આત્મિક બળ ઉપરાંત ધર્માસ્તિકાયની દરેકને આવશ્યકતા છે. માર્ગે ચાલી રહેલ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

મુસાફર ક્લાન્ત થવાથી વિશ્રામ લેવાનો અભિલાષી છે, છતાં આ તપના તાપથી બચવાસારૂ વૃક્ષની શીળી છાંયડી શોધે છે અને તે મળતાં જ વિશ્રાન્તિ સારૂ થોભે છે તેમ થોભવું–અટકવું એ પદાર્થના હાથની વાત હોવા છતાં શીળી છાયા રૂપ અધર્માસ્તિકાયની ત્યાં અવશ્યમેવ અગત્ય છે. આમ ગતિ–સ્થિતિના સ્હાયદાયી ઉક્ત પદાર્થો જીવ–પુદ્ગલોને નિમિત્ત કારણ રૂપ છે જ. જો આ પદાર્થોનું અસ્તિત્વ અસ્વીકૃત કરવામાં આવે તો ચૌદરાજલોકા–કાશને છોડી જીવ–પુદ્ગલો અલોકા–કાશમાં ક્યાં લગી ગતિવંત રહ્યા કરત એ એક ગુંચવણ ભર્યો પ્રશ્ન છે. ક્યાંતો સદા ગતિ થાત અથવા તો કાયમનો સ્થિતિ પ્રસંગ આવત; એટલે કે ચૌદરાજલોકના પ્રાંત ભાગે આ ઉભય પદાર્થોનો છેડો આવતો હોવાથી જીવાદિ વસ્તુઓનું તે છેવટનું સ્ટેશન થઈ જાય છે. અલોકાશમાં એ પદાર્થો ન હોવાથી જવાપણું રહેતું જ નથી. લોકા–કાશ એટલે ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ સ્થાન. આકાશનો સ્વભાવ અવકાશ આપવાનો હોવાથી ચૌદરાજલોકમાં એવું એક પણ બિંદુ નથી જ્યાં જીવ–અજીવનો સંભવ ન હોય. ઉક્ત ચૌદરાજલોકના ઉર્ધ્વ, અધો અને તિર્યગ–લોક ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય છે. સમજવા ખાતર સાદી ભાષામાં એ વાતને મૂકીએ તો મુખ્યત્વે જ્યાં દેવોનો વાસ છે તે ઉર્ધ્વ કે સ્વર્ગ. મુખ્યત્વે જ્યાં નારકીઓનો વાસ છે તે અધો કે નર્ક. અને જ્યાં મનુષ્યો કે તિર્યંચોનું વસતિસ્થાન છે તે તિર્યગ યાને મનુષ્યલોક. મનુષ્યલોકવાળા ક્ષેત્રની સામાન્ય રૂપરેખા આ પ્રમાણે. જેની મધ્યમાં મેરૂપર્વત આવેલો છે એવો એકલાખ યોજનના ઘેરાવાળો જંબુદ્વિપ છે. મેરૂપર્વતની આજુબાજુ મહાવિદેહ અને દક્ષિણ છેડે ભરત અને ઉત્તર છેડે ઐરવત નામા ક્ષેત્રો છે: એ ત્રણ ક્ષેત્રો કર્મભૂમિ તરિકે ગણાય છે. જંબુદ્વિપને ફરતો લવણ સમુદ્ર છે. એને ફરતો વલયાકારે ધાતકીખંડ નામા દ્વિપ છે. એને ફરતો કાળોદધિ નામા સમુદ્ર. આમ એક બીજાથી બમણા વિષ્કંભવાળા વલયાકૃતિએ અસંખ્ય દ્વિપ–સમુદ્રો આવેલાં છે. છેલ્લાનું નામ સ્વયંભુ–

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

રમણ સમુદ્ર છે. કાળોદધિ સમુદ્ર પછી પુષ્કરવરદ્વિપનો અર્ધ ભાગ કે જ્યાં ગોળાકારે માનુષ્યોત્તર પર્વત વાડની માફક વિંટાયલો છે ત્યાં લગી જ માનવીની વસ્તીનો સદ્‌ભાવ છે, એની બહાર માનવીના નથી તો જન્મ કે નથી તો મરણ. અઢીદ્વિપની મર્યાદા પણ ત્યાં લગીની છે. ઉક્ત નરક્ષેત્રનું પ્રમાણ પીસ્તાલીશ લાખ યોજનનું છે.

પુદ્‌ગલો-સ્પર્શ-રસ-ગંધ અને વર્ણે કરી યુક્ત હોય છે. તે બે પ્રકારના-અણુ-પરમાણુ અને સ્કંધ-પ્રદેશાદિરૂપ. સ્કંધથી જુદા પડેલા અબદ્ધ અને પ્રદેશો વગરના પરમાણુ કહેવાય છે. જેમાં બે પ્રદેશોથી લઇ સંખ્યાતા-અસંખ્યાતા અને અનંતા પ્રદેશો હોય છે તેટલા પ્રદેશ-સ્કંધો કહેવાય છે. સ્કંધથી જુદા પડેલા અવિભાજ્ય પ્રદેશને જ પરમાણુ તરિકે ઓળખાય છે; અને તેનો સંભવ પુદ્‌ગલાસ્તિકાયમાં જ રહે છે. કેમકે જીવ-ધર્મ-અધર્મ અને આકાશ રૂપ ચાર પદાર્થોના પ્રદેશો અભિન્ન હોવાથી જુદા પડવા પણુંજ નથી. પૃથગ્ બનેલ પ્રદેશ એજ પરમાણુ, જેની ગણના દ્રવ્ય તરિકે થાય છે. જીવાદિ પદાર્થોના પ્રદેશો સ્વતંત્ર દ્રવ્ય નથી એટલે પરમાણુપણુ પણ તેમને નથી. પુન્ય એટલે સ્વર્ગાદિ પ્રશસ્ત ફળ સંપાદન કરાવી આપવાની જેમાં શક્તિ છે એવી જીવ વડે ઉત્પન્ન કરાયેલી પ્રશસ્ત કર્મવર્ગણા; અથવા તો સુખાનુભવ કરાવનાર કર્મ. પાપ એટલે અપ્રસ્ત કર્મવર્ગણા અથવા તો દુઃખાનુભવ કરાવનાર કર્મ. આશ્રવ એટલે શુભાશુભ કર્મોનું આવવાપણું, કર્મોનું ગ્રહણ મિથ્યાત્વ-અવિરતિ-કષાય અને યોગ રૂપ ચાર માર્ગે થાય છે. મિથ્યાત્વ એટલે વસ્તુસ્વરૂપનો વિપરીત રીતે ભાસ થવો. દાખલા તરિકે જીવને અજીવ માનવો. સત્યને અસત્ય માનવું. અવિરતિ એટલે કોઇપણ જાતના પચ્ચખાણ વા મર્યાદાનો અભાવ. હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ જેવા આરંભના કાર્યોમાંથી અલ્પાંશે યા સર્વાંશે પાછા વળવાના નિયમોનું ન લેવાપણું; ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ રૂપ કષાય ચોકડી તે સુપ્રસિદ્ધજ છે. મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારો (વિચારો કે પ્રવર્તના) એનું નામ જ યોગ.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

એમાં શુભ વિચારો પુન્યના હેતુભૂત છે જ્યારે અશુભ પાપના કારણભૂત છે. સરવાળે આશ્રવનો તો રોધ જ ઇષ્ટ છે. સંવર એટલે રોકવું અર્થાત્ દાખલ થતાં અટકાવવું. જ્યાં લગી આશ્રવદ્વારો ઉઘાડા હોય છે ત્યાં લગી આત્માને વિષે કર્મરૂપ દ્રવ્યનો સંચય થતો રહે છે. પણ જ્યાં સમ્યગ્દર્શનાદિ સાધનો મારફતે એનો રોધ કરવામાં આવ્યો કે આશ્રવ કકડભુસ થઈ હેઠે પડે છે. આમ આવવાના માર્ગોથી વિપરીત લક્ષણવાળા સાધનો જેવા કે મિથ્યાત્વ શોધન અર્થે સમ્યક્ત્વ, અવિરતિ સામે દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિપણુ, ક્રોધાદિ રિપુઓ સામે ક્ષમાદિ શસ્ત્રો અને ગુપ્તિદ્વારા યોગનો—સામનો કરવાથી નવાનું આવવાપણુ મૂળથીજ રોકાઈ જાય છે. નિર્જરા એ તપાદિ ક્રિયા દ્વારા ખેરવાતા કર્મો, જે દેશથી અર્થાત્ અમુકાંશે ઓછા થાય છે તેનું નામ છે.

બંધ—અંજનના ચુર્ણ વા ભુકા વડે ભરેલા દાબડાની માફક નિરંતર પુદ્ગલોથી વ્યાપ્ત એવા આ લોકને વિષે કર્મોને યોગ્ય પુદ્ગલોનો આત્માની સાથે દુધપાણી જેવા અથવા અગ્નિયુક્ત લોહપિંડ જેવા એકમેક રૂપ જે સંબંધ થવો તેનું નામ બંધ છે.

મોક્ષ એટલે સર્વ કર્મોનો સર્વથા ક્ષય થવો તે. કર્મોથી સંપૂર્ણપણે છુટા થવું યાને આત્માનું મૂળ સ્વરુપ પ્રાપ્ત થવું એજ મોક્ષ કે મુક્તિ. જૈન દર્શનમાં કર્મની વ્યાખ્યા કરતાં કથન કરાયેલું છે કે–'જીવ વડે હેતુને અનુલક્ષી કરાયેલી ક્રિયા તે કર્મ; એટલે કે કષાય વિગેરે દોષોથી જે કર્મરુપ દ્રવ્ય આત્માની સાથે બંધાય છે તે કર્મ. કર્મ પુદ્ગલ રૂપ છે. તેનો સમાવેશ અજીવ તત્વમાં થઈ જાય છે. નૈયાયિકો જીવનો ગુણ એનેજ કર્મ કહે છે, સૌગતો વાસનાને, કપિલ પ્રકૃતિના વિકારને, બ્રહ્મવાદી અવિદ્યારૂપ સ્વભાવને કર્મ માને છે. કેવળજ્ઞાનીને મોક્ષ કર્મ આદિ દરેક પદાર્થો પ્રત્યક્ષપણે દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને તે જ્ઞાનની અતિશયતાને આભારી છે. કેવળજ્ઞાન જ્ઞાનાવરણી,

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

દર્શનાવરણી, મોહનીય અને અંતરાય નામા ચાર ઘાતી કર્મોના ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, આત્માના મૂળ ગુણને ઘાત કરનારા હોવાથી તે ઘાતી કર્મો કહેવાય છે. જ્યારે વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુ રૂપ ચાર અઘાતી ગણાય છે જેનો સર્વથા અભાવ થયા બાદ આત્મા દેહાદિથી વિમુક્ત થઈ સદાને માટે ચૌદરાજલોકને અંતે સિદ્ધશિલા પર વિરાજે છે; ત્યારથી તે સિદ્ધ તરિકે ગણાય છે. તે પૂર્વેની કેવળી અવસ્થામાં મુખ્ય બે પ્રકાર વિચારવા જેવા છે. (૧) તીર્થંકર (૨) સામાન્ય કેવલી. તીર્થંકર નામ કર્મનો ઉદય હોવાથી કેવળજ્ઞાન પામ્યા બાદ પ્રાતિહાર્ય અને અતિશયની શોભાથી અલંકૃત થઈ પૃથ્વીતળ પર વિચરી અનેક ભવ્ય જીવોના તારણહાર થનાર આત્મા તે તીર્થંકર. તેઓને ઈશ્વર, પરમેશ્વર, અર્હન્ત, ભગવાન, પ્રભુ આદિ ભિન્ન ભિન્ન નામોથી સંબોધન કરવામાં આવે છે. જો કે તેઓનો જન્મ થતાં જ સામાન્ય જીવો કરતાં તેમના દરેક પ્રસંગોમાં વિલક્ષણતા અને જન કલ્યાણના ઉદાહરણો બનતા રહે છે છતાં કૈવલ્ય પામ્યા પછીનું પ્રભુત્વ ખાસ ઝબકી ઉઠે છે અને તે સમયે અપાતી દેશના સંખ્યાબંધ જીવોના મુક્તિદ્વાર ઉઘાડે છે. એટલે જ એ અવસ્થા પર ખાસ ભાર મૂકાય છે. તીર્થંકર એટલા માટે કહેવાય છે કે તીર્થ–પ્રવચન. પ્રવચનના પ્રકાશક તેઓ છે. તીર્થનો અર્થ સાધુ સાધ્વી શ્રાવક–શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વિધ સંઘ કરીએ તો તેના સ્થાપક પણ તેઓ તેથી તીર્થંકર. અથવા તો તીર્થંકર નામ કર્મોદયના મહિમાથી પરમ અતિશયોના સામ્રાજ્યથી સર્વ સુર, અસુર, નરેંદ્ર, અને યોગિન્દ્રોને ચમત્કાર ઉપજાવેલો છે અને દેવેંદ્રોથી વિંટાયલા તેમજ સેવાતા રહે છે. તેમજ ધર્મદેશના દ્વારા જગતના જીવો પર ઉપકાર કરી રહેલા હોય છે એવા તે તીર્થંકરો ખ્યાતિ પામેલા છે. આગળ જોઈ ગયા તેમ અઘાતી કર્મોનો છેડો આવી લાગે છે ત્યારે દેહરૂપી પિંજરમાંથી, તીર્થંકરનો આત્મા કિંવા કેવલીનો આત્મા નિકળીને સમશ્રેણીથી ઉર્ધ્વગતિ કરે છે અને તે પણ એક સમયમાં લોકના અંત સુધી. એ નિયમ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સ્વાભાવિક છે. સાદિ અનંત કાળ સુધી ત્યાંજ સ્થિતિ કરે છે. ભગવાન ઉમાસ્વાતિ મહારાજ શ્રી તત્વાર્થસૂત્રમાં સિદ્ધસ્થાનનું વર્ણન આ પ્રમાણે આપે છે.

मनोज्ञा सुरभिस्तन्वी पुण्या परमभासुरा ।
प्राग्भारा नाम वसुधा लोकमूर्ध्नि व्यवस्थिता ॥
नृक्षेत्र तुल्यविष्कम्भा सितच्छात्रनिभा शुभा ।
उर्ध्वं तस्याः क्षितेः सिद्धा लोकान्ते समवस्थिताः ॥

ભાવાર્થ—ચૌદ રાજલોકના શિરોભાગે મનોજ્ઞ સૂરભિ પવિત્ર સુંદરાકૃતિવાળી અને ઉત્કૃષ્ટ તેજસ્વી એવી પ્રાગ્ભારા નામની પૃથ્વી છે જે સિદ્ધ શિલા કહેવાય છે. તે સ્ફટિક રત્નમય છે અને ઉઘાડી છત્રીના આકારે નરક્ષેત્ર સરખા પીસ્તાલીશ લાખ યોજનના પ્રમાણ-વાળી છે. જેના ઉપર સિદ્ધના જીવો રહેલા છે. તેમને દ્રવ્ય પ્રાણ તો હોય જ નહિ પણ અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત સુખ અને અનંત વીર્યરૂપ ભાવ પ્રાણ હોય છે. આ સિવાય આત્મિક ઐશ્વર્ય ન વર્ણવી શકાય તેવું હોય છે. એ આત્મિક સૌખ્યના અનંતમે ભાગે પણ માનવલોકના ઉત્કૃષ્ટા સુખો કે સ્વર્ગલોકના ઐશ્વર્યો આવી શકતા નથી. એકવાર કર્મનો છેદ કરી નિષ્કર્મી બનનાર પરમ આત્મા પુનઃ કોઈ પણ સંયોગોમાં અવતાર ધરનાર કે કર્મ કરનાર નથી બનતો. એકવાર ક્ષીરમાંથી કહાડેલું આજ્ય (માખણ) જેમ ફરીથી ક્ષીરપણાને નથી પામી શકતું તેમ અથવા તો રસેંદ્ર વા રસાયણિક પ્રયોગોથી શુદ્ધ કરવામાં આવેલી ધાતુઓ જેમ ફરીથી પહેલાની દશાને પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી તેમ અહીં પણ સમજવું, મૂકાયા પછી પુનઃ બંધ ન થાય તો જ મકાયાનું ફળિતાર્થ છે. કહ્યું છે કે—

दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं प्रादुर्भवति नांकुरः ।
कर्मबीजे तथा दग्धे न रोहति भवांकुरः ॥

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ભાવાર્થ—જેમ દગ્ધ કહેતા બળી ગયેલ બીજમાંથી ફરી અંકુરો ફુટવાનો સંભવ નથી તેમ કર્મરૂપ બીજ સર્વથા બળી ગયા બાદ ભવરૂપ યાને જન્મ મરણ કરવા રૂપ અંકુરાનું ઉગવાપણું જ નથી. પરમ વીતરાગી થયા વગર પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત થતું નથી જ અને જ્યાં વીતરાગતા સાર્વભૌમ પદે હોય ત્યાં રાગદ્વેષનો અભાવ હોય જ; અને રાગદ્વેષ યાને કષાયનું જ્યાં હોવાપણું નથી ત્યાં સંસાર સાથે પ્રયોજન પણ ક્યાંથી સંભવે! કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરી વિચિત્ર કર્મોના કીચડથી આકંઠ પૂરિત એવા સંસારમાં પુનઃ પગ મુકવાનું કોણ ઇચ્છે? આમ જૈન સિદ્ધાંત ઇશ્વરત્વની વ્યાખ્યા અને તેના વર્તનમાં બીજા મતોથી અવસ્ય જુદો પડે છે. શ્રી સન્મતિ પ્રકરણની વૃત્તિમાં ન્યાય ચક્રવર્તી શ્રીમદ્ અભયદેવસૂરિ મહારાજે કહેલું છે કે 'જેને રાગાદિ કલેશોનો સ્વભાવથી જ વિધ્વંસ કર્યો છે તેને જ ઇશ્વર કહેવો યુક્ત છે' ઉપમા બળથી જ ઉપેયની સિદ્ધિ થાય છે. ઉપમાનો વ્યતિરેક કરવાથી ઉપેયની સિદ્ધિનો સંભવ નથી. જો ઇશ્વરત્વ પણ ઉપમા સિદ્ધિ ન હોય તો ક્યાં તો તે સર્વને સાંપડવું જોઈએ અથવા તો કોઈને પણ તે ન લભ્ય થવું જોઈએ, એટલા સારૂ જૈનો ઇશ્વર યા ભગવાનને વંદન-અર્ચન કરતાં છતાં વા તેમનું ધ્યાન ધરતાં છતાં તેમને જગતકર્ત્તા નથી માનતા. જગત રચના કર્મજનિત હોવાથી તેમનો અભિપ્રાય છે કે-' પરમ વીતરાગ એવા ઇશ્વરને જગત્ રચવાનું કોઈ પણ પ્રયોજન નથી, કેમકે પોતે તો પરમ કૃતાર્થ થયેલ છે એટલે નિષ્પ્રયોજનીને જગત્-સૃષ્ટિની ચેષ્ટા કરવા રૂપ મતિ થવાનો સંભવ પણ નથી. વળી ઇશ્વરનું અનાદિપણું સ્વીકારવામાં આવે તો તેના કરાયેલા જગતનું અનાદિત્વ શા સારૂ ન માનવું' વારંવાર સૃજનનું પ્રયોજન પણ શું? જૈન આગમ તો સ્પષ્ટ રીતે જાહેર કરે છે કે-' દરેક પળે ભિન્ન ભિન્ન પરિણામોને પામતું એવું જગત્ દ્રવ્ય શક્તિથી જ સનાતન છે કેમકે તેનો સમૂળગો નાશ જ નથી થતો તો પછી નવિન ઉત્પત્તિ શી રીતે ઘટે? વળી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

મુક્તિના અનાદિપણાને લઈ મુક્તિ સ્થાન પણ અનાદિ થવાથી જૈન પ્રવચનમાં ઈશ્વરનું અનાદિત્વ સરળતાથી સિદ્ધ થઈ શકે છે અને મુક્તિના અનાદિ સિદ્ધત્વથી સંસારનું પણ અનાદિત્વ સરલ પ્રકારે સિદ્ધ બને છે. વિશેષમાં ઈશ્વર વીતરાગ હોવાથી ઉપકાર કે અપકાર કરવાના સ્વભાવશીલ નથી હોતા. તેથી આવી તરખડમાં તેઓ પડે પણ નહીં તેમ પાડવા ઉચિત પણ નથી. જરૂર તેમની ઉપાસના-સેવા પરમ આવશ્યક છે; કારણ કે શુદ્ધ આલંબન વડે મનની શુદ્ધિ જલ્દી થતાં સર્વાર્થની સિદ્ધિ થાય છે. કહ્યું છે કે "જેવું આલંબન હોય છે, તેવો જ મનમાં સંકલ્પ ધારણા યા વિચાર જન્મ પામે છે." જુઓ અગ્નિસેવન કરનારની શીતરૂપ પીડા નાશ પમાડવામાં સાધન રૂપ જેમ અગ્નિસેવન છે તેમ રાગદ્વેષરૂપ ભવપીડા જડમૂળથી છેદી નાંખવામાં કારણરૂપ તેને છેદન કરનાર એવા વીતરાગ પરમાત્માની સેવા જ છે.

અર્હન્તોનો આ તો મૂળ મંત્ર જ છે-'સર્વભાવો નિશ્ચે કરીને સ્યાદવાદ મુદ્રાથી અંકિત છે' કેમકે તે વિના વસ્તુસ્વરૂપની અનુપપત્તિ થાય છે. માત્ર સ્યાદ્વાદ જ સાપેક્ષપણાએ કરીને એક ધર્મમાં સત્-અસત્, નિત્ય-અનિત્ય, આદિ અનેક ધર્મ સ્વીકારી શકે છે. જેમકે સર્વમાં સ્વવસ્તુરૂપે સત્પણું રહેલ છે અને પરવસ્તુરૂપે અસતપણું છે. દાખલા તરિકે-કટક-કુંડલાદિ પર્યાય વડે અનિત્ય છે એવું સુવર્ણ મૃતિકારૂપે મૂળ દ્રવ્ય વડે નિત્ય છે એમ સર્વની પ્રતિતિમાં આવી શકે છે. આજ તત્વને પૂજ્યપાદ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે 'અનેકાંત-જયપતાકા'માં બહુ વિસ્તારથી ચર્ચીને સમજાવ્યું છે. તત્વનું આ કરતાં પણ વિસ્તૃત સ્વરૂપ કર્મગ્રંથ, તત્વાર્થ સૂત્ર, લોક પ્રકાશ, વિશેષાવશ્યક આદિ ઘણા ગ્રંથોમાં છે, અહીં તો સંક્ષિપ્તમાં માત્ર વાનકી રૂપે વાત કરવામાં આવી છે. આમ નવતત્વ સંબંધી સામાન્ય નોંધ શ્રી વિજયધર્મસૂરિ કૃત સંસ્કૃત 'જૈન તત્વ જ્ઞાનમ્' નામના લઘુ પુસ્તક ઉપરથી તારવવામાં આવી છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નવતત્વો પર ઉડતી નજરે ફેરવી. હવે આપણે એમાં સૂત્રધાર સમા જીવ અજીવ રૂપ તત્વયુગલ પર મીંટ માંડીએ. જીવ પુણ્ય અને પાપ તત્વમાં દર્શાવેલા શુભાશુભ પુદ્ગલોનો આશ્રવ કરે છે, તેવી જ રીતે સંવર કરી, આવતાં કર્મો ને રોકે છે અને સંચય થઈ ચુકેલાની નિર્જરા કરી નાશ કરે છે. વળી અજીવ એવા કર્મ પુદ્ગલોનો બંધ પણ જીવની સાથે જ થાય છે અને સત્તા ફેરવી તે સર્વનો નાશ કરતાં મોક્ષ પણ સ્વયં પોતે લાભી શકે છે; અર્થાત્ ટુંકમાં કહીએ તો એ બધાનું મંડાણ જીવ પરજ અવલંબી રહ્યું છે. તેથી જીવ અને પુદ્ગલ (અજીવ) soul અને Matter અથવા કર્તા અને કર્મ વચ્ચે ચાલી રહેલ સતત સંગ્રામ સમજવો. એનું નામ જ સાચું તાત્વિક જ્ઞાન છે.

જીવના બે ભેદ–મુક્તિવાસી અને સંસારી, તેમાં સંસારીના ભેદ ૫૬૩. નારક સાત હોવાથી ભેદ પણ સાત, પર્યાપ્ત અપર્યાપ્તરૂપ વર્ગ પાડતા ૧૪; તિર્યંચમાં પૃથ્વીકાયાદિક પાંચ, એકેંદ્રિના સ્થુળ અને સૂક્ષ્મ રૂપ ભેદ ગણતાં ૧૦; પ્રત્યેક વનસ્પતિનો બાદરભેદ મેલવતાં અગીઆર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ગણતાં ૨૨; તેવીજ રીતે વિકલેંદ્રિ (૨+૩+૪)ના ત્રણનું પર્યાપ્ત અપર્યાપ્તપણુ મેળવતાં ૬; પચેંદ્રિ તિર્યંચના જળચર, ઉરપરિસર્પ, ભુજપરિસર્પ, ચતુષ્પદ, સ્થળચર, અને ખેચર રૂપ પાંચ; ગર્ભજ સમૂર્છિમ રૂપ ભાગ પડતાં દશ અને પર્યાપ્ત અપર્યાપ્તના વર્ગો પાડતાં ૨૦); આ રીતે તિર્યંચના કુલ ભેદ ૪૮. મનુષ્યના કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ અને અંતર્દ્વિપ વાસી એવા ત્રણ મુખ્ય ભેદ. જંબુદ્વિપમાં મહાવિદેહ, ભરત અને ઐરવ્રત એમ ત્રણ અને ધાતકી તથા પુષ્કરાર્ધમાં બમણા હોવાથી બાર મળી કુલ ૧૫. એવી જ રીતે વચલા મહાવિદેહથી દક્ષિણ છેડાના ભરત સુધીમાં દેવકુરૂ, હરિવર્ષ, અને હેમવંત રૂપ ત્રણ યુગલીક ક્ષેત્રો, તેવાજ ઉત્તર છેડાના ઐરવ્રત સુધીમાં ઉત્તરકુરૂ, રમ્યક, અને હિરણ્યવંત રૂપ ત્રણ યુગલીક ક્ષેત્રો મળી ૭ તેના ધાતકી તથા પુષ્કરાર્ધના બમણા ક્ષેત્રો સાથે સરવાળો કરતા કુલ ૩૦, વિશેષમાં ભરત ને ઐરવ્રત ક્ષેત્ર

૧૨

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પાસે આવેલા હેમવંત અને શિખરી નામા પર્વતોની દંત્તાઓ કિંવા છેડા ઉભય બાજુએ લવણુ સમુદ્રમાં વિસ્તરેલા છે તે દરેક ઉપર સાત સાત યુગલીક ક્ષેત્રો છે એટલે સરવાળે ૫૬, આમ મનુષ્યના ભેદ ૧૦૧. તેના પર્યાપ્તા પર્યાપ્તરૂપ વર્ગથી તથા સમૂર્છિમ મેળવતાં ૩૦૩. દેવતા તેના ચાર ભેદ, ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક. અવાંતર ભેદ પાડતાં ૧૫ પરમાધામી, ૧૦ ભુવનપતિ, ૮ વ્યંતર, ૮ વાણુવ્યંતર, ૧૦ તિર્યગ્જૃંભક (અધોલોકવાસી દેવો), ૫ સ્થિરજ્યોતિષી, ૫ ચરજ્યોતિષી, ૧૨ દેવલોકવાસી, ૯ લોકાંતિક, ૩ કિલ્બીષીયા, ૯ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુત્તરવિમાનવાસી, (ઉર્ધ્વલોકવાસી) મળી કુલ ૯૯ તેના પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા વર્ગથી કુલ ૧૯૮. સરવાળે નારકી ૧૪, તિર્યંચ ૪૮, મનુષ્ય ૩૦૩ અને દેવ ૧૯૮ જોડતાં ૫૬૩ ભેદ.

આમ Soul યાને જીવના ભેદાનુભેદ બતાવવામાં આવ્યા છે. જીવોની સૂક્ષ્મતા, શક્તિઓ, અને ક્રિયાઓ જેમ જેમ વિજ્ઞાનનો વિકાસ થતો જાય છે તેમ લોકોના વધુ જાણુવામાં આવતી જાય છે. જીવો વિષે જૈન શાસ્ત્રમાં ઘણું ઝીણવટ ભર્યું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તે વિજ્ઞાનની સાથે મળતું આવે છે. જીવોની સૂક્ષ્મતાના સબંધમાં જૈન શાસ્ત્રોમાં જે વર્ણન છે તે વાંચતાં લોકો શ્રદ્ધા કરતાં અચકાતા; પણુ 'થેકસસ' નામના જંતુ કે જે સોયના અગ્રભાગ ઉપર એક લાખ જેટલી સંખ્યામાં આસાનીથી બેસી શકે છે એવું વિજ્ઞાનવેત્તા તરફથી જાહેર થયું ત્યારે લોકોને શાસ્ત્રોની વાતો પર શ્રદ્ધા થવા માંડી. આવી જ રીતે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી બોઝે વનસ્પતિના જીવોમાં રહેલી શક્તિઓનું વર્ણન પ્રયોગદ્વારા પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યું ત્યારે સૌ માનવા લાગ્યા. એ વાત આજથી પચીશસો વર્ષ પૂર્વે ચરમજિન શ્રી મહાવીર ભગવાને સ્વજ્ઞાનદ્વારા જનતાને સમજાવી હતી. જૈન સિદ્ધાંતમાં આવી કેટલીયે બાબતો છે કે જે વિજ્ઞાનની કસોટીમાં ઉત્તીર્ણ થઈ જાય તેમ છે. એકજ વાતનું ઉદાહરણ લઈએ. જૈનશાસ્ત્રો 'શબ્દ' ને પૌદ્ગલિક

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

માને છે જે વાત આજે તાર, ટેલીફોન, ગ્રામોફોન આદિમાં પકડાત? શબ્દોથી સારી રીતે સિદ્ધ થયેલ છે. અસ્તુ.

यः कर्ता कर्म भेदानां भोक्ता कर्म फलस्य च ।
संसर्त्ता परिनिर्वाता सह्यात्मा नान्यलक्षणः ॥

આઠ કર્મોની ૧૫૮ પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ.

(૧) જ્ઞાનાવરણીય-૧ મતિ, ૨ શ્રુત, ૩ અવધિ, ૪ મનઃ પર્યવ, ૫ કેવલ-જ્ઞાનાવરણીય. (૨) દર્શનાવરણીય-૬ ચક્ષુ, ૭ અચક્ષુ, ૮ અવધિ, ૯ કેવલ-દર્શનાવરણીય ૧૦ નિદ્રા, ૧૧ નિદ્રાનિદ્રા, ૧૨ પ્રચલા, ૧૩ પ્રચલા પ્રચલા, ૧૪ થીણુધ્ધિ. (ગાઢ કર્મોદયવાળી માઠી ઉંઘ) (૩) વેદનીય-૧૫ શાતા, ૧૬ અશાતા-વેદનીય (૪) મોહનીય-૧૭ સમ્યક્ત્વ, ૧૮ મિશ્ર, ૧૯ મિથ્યાત્વ-મોહનીય; ૨૦-૨૩ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ૨૪/૨૭ અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ૨૮/૩૧ પ્રત્યાખ્યાની અને ૩૨/૩૫ સંજ્વલન ક્રોધાદિચતુષ્ક; કુળકષાયના ૧૬ પ્રકાર. ૩૬/૪૪ નવ નોકષાય (કષાયના સાથીદાર) હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, (ઘૃણા) પુરુષ,-સ્ત્રી, નપુંસક-વેદત્રિક કુલપ્રકૃતિ, ૨૮ (૫) આયુષ્ય-૪૫ દેવ, ૪૬ મનુષ્ય, ૪૭ તિર્યંચ, ૪૮ નારક (૬) નામ-કુલપ્રકૃતિ ૧૦૩ ૪૯-૫૨ ગતિચતુષ્ક નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવ ૫૩/૫૭ પાંચ ઇન્દ્રિય સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, જીહ્વા, શ્રોત્રયુક્ત અનુક્રમે એકેંદ્રિય, બેઇન્દ્રિય, ત્રિઇન્દ્રિય. ચૌરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય રૂપ જાતિપંચક ૫૮/૬૨ પાંચશરીર, ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, કાર્મણ ૬૩/૬૫ ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, અંગોપાંગ ૬૬/૮૦ બંધનના પંદર ભેદ ઔદારિક ઔદારિક, ઔદારિક તૈજસ. ઔદારિક કાર્મણ, આદારિક તૈજસકાર્મણ, વૈક્રિય વૈક્રિય, વૈક્રિયતૈજસ, વૈક્રિય કાર્મણ, વૈક્રિય તૈજસ કાર્મણ, આહારક આહારક, આહારક તૈજસ, આહારક કાર્મણ, આહારક તૈજસકાર્મણ, તૈજસ તૈજસ. તૈજસકાર્મણ, કાર્મણ કાર્મણ,

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૮૧/૮૫ ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, કાર્મણરૂપ–સંઘાતન પંચક ૮૬/૯૧ સંઘયણ છ ભેદે વજ્રઋષભનારાચ, ઋષભનારાચ, નારાચ, અર્ધનારાચ, કીલિકા, છેવટ્ઠું ૯૨/૯૭ સંસ્થાન છ ભેદે, સમચતુરસ્ર, ન્યગ્રોધપરિમંડળ, સાદિ, વામન, કુબ્જ, હુંડક ૯૮/૧૦૨ વર્ણપંચક કાળો, લીલો, રાતો, પીળો, ધોળો, ૧૦૩ સુગંધ ૧૦૪ દુર્ગંધ ૧૦૫/૧૦૯ રસપંચક તીખો, કડવો, કષાયેલ, ખાટો, મધુર ૧૧૦/૧૧૭ સ્પર્શઅષ્ટક કર્કશ, મૃદુ, ભારે, હલકો, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રૂક્ષ, ૧૧૮/૧૨૧ નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવ ગતિની અનુપૂર્વી ૧૨૨/૧૨૩ શુભ–અશુભ વિહાયોગતિ, ૧૨૩ પરાઘાત, ૧૨૫ ઉચ્છ્વાસ, ૧૨૬ આતપ, ૧૨૭ ઉદ્યોત, ૧૨૮ અગુરૂલઘુ, ૧૨૯ તીર્થંકરપદ, ૧૩૦ નિર્માણ, ૧૩૧ ઉપઘાત, ૧૩૨ ત્રસ, ૧૩૩ બાદર, ૧૩૪ પર્યાપ્ત, ૧૩૫ પ્રત્યેક, ૧૩૬ સ્થિર, ૧૩૭ શુભ, ૧૩૮ સુભગ, ૧૩૯ સુસ્વર, ૧૪૦ આદેય, ૧૪૧ યશ–રૂપ ત્રસદશક ૧૪૨/૧૫૧ સ્થાવર, સુક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભગ, દુસ્વર, અનાદેય, અયશ, રૂપ સ્થાવર દશક (૭) ગોત્ર–૧૫૨ ઉંચ, ૧૫૩ નીચ. (૮) અંતરાય. ૧૫૪/૧૫૮ દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્ય, અંતરાય પંચક. આમ કર્મોની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૫૮ છે. એનો બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા રૂપ ચાર પ્રકારની પ્રક્રિયામાં કેવો ક્રમ છે તે સંબંધી ટુંકમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. એ સબંધમાં છ કર્મગ્રંથ તથા કમ્પપયડી આદિ ગ્રંથોમાં વિસ્તારથી વિવેચન કરાયેલું છે.

૧ જ્ઞાનાવરણીય ૨ દર્શનાવરણીય જેમની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમની છે તે ચારે પ્રક્રિયામાં પાંચ અને નવ ભેદેજ રહે છે. ૩. વેદનીય પણ બે ભેદે રહે છે; પણ તેની જઘન્ય બાર મુહૂર્ત ને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમસ્થિતિ છે. ૪ મોહનીયની જઘન્ય અંતમુહૂર્ત ને ઉત્કૃષ્ટથી સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમસ્થિતિ છે; જ્યારે બંધાદિ પ્રક્રિયામાં બંધમાં ૨૬ અને બાકીના ત્રણમાં ૨૮ ભેદે હોય છે. ૫. આયુકર્મની જઘન્યસ્થિતિ અંતઃ-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

મુંહૂર્ત ને ઉત્કૃષ્ટિ તેત્રીસ સાગરોપમ. પ્રક્રિયામાં ચાર ભેદ. ૬. નામકર્મની જઘન્યસ્થિતિ ૮ મુહૂર્ત ને ઉત્કૃષ્ટિ વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ. બંધ ઉદય, ઉદીરણામાં ૬૭ ભેદે જ્યારે સત્તામાં ૯૩ વા ૧૦૩ ભેદે હોય છે. ૭. ગોત્રકર્મની જઘન્યસ્થિતિ ૮ મુહૂર્ત ને ઉત્કૃષ્ટિ વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ જ્યારે ૮ અંતરાયની જઘન્યસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત ને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. ઉભય, પ્રક્રિયામાં અનુક્રમે બે અને પાંચ ભેદે રહે છે. આમ સરવાળે બંધમાં ૧૨૦, ઉદયમાં ૧૨૨, ઉદીરણામાં ૧૨૨ અને સત્તામાં ૧૪૮ કે ૧૫૮ પ્રકૃતિઓ હોય છે.

આમ કર્મવિષયિક સ્વરૂપનો ક્રમ જોતાં સહજ જણાય છે કે કર્મ જડ તથા અજીવ હોવા છતાં વિશ્વની નિયામક ગતિમાં મજબૂત પણે અગત્યતા ધરાવનાર પદાર્થ છે. દુનિયામાં અસ્તોદય યાને ચડતી પડતીનો જે નિયમ પ્રવર્તી રહેલ છે તેમાં કર્મ પણ એક સમવાય તરિકે મનાય છે. ભિન્ન ભિન્ન દર્શનકારોએ કર્મને જૂદા સ્વરૂપે આલેખેલ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. કોઈ એને પ્રકૃતિરૂપે તો અન્ય વળી ઈશ્વરરૂપે એણે આલેખે; છતાં તત્વતઃ જોતાં એનું ચલન સર્વને સ્વીકૃત કરવું જ પડયું છે. વળી એ વિષય કઠીન અને આંટીઘુંટી ભર્યો છે. જીવો સાથે કર્મનો બંધ અનાદિકાળથી છે. જરૂર એમાં નિશેષતા, ન્યૂનતા કે અધિકતા થઇ શકે છે. એનો આધાર આત્માની કરણી અને અંતરગત અધ્યવસાયો પર અવલંબે છે. નીચેના કારણો એમાં મુખ્ય ભાગ ભજવતા હોવાથી કર્મબંધના તે નિમિત્તો ગણાય છે.

(૧) મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે. ૧ અભિગ્રહિક=ખોટી માન્યતાને બરાબર સમજ્યા વગર વળગી રહેવું તે. ૨. અનાભિગ્રહિક=આ ખરૂં કે તે ખરૂં અથવા બધું ખરૂં છે એવા સળકઢળકીયા કિંવા અસમજ ભર્યા વિચાર હોવા તે. ૩, અભિનિવેશિક=સત્ય સમજ્યા છતાં પણ ખોટી માન્યતાને વળગી રહેવું તે. ૪. સંશયિક=શંકાના વમળમાં ઝોલા ખાતા રહેવું તે. દાખલા તરીકે અમુક તપનું આટલું ફળ કહ્યું તે પ્રાપ્ત થશે કે નહિં કિંવા તે સાચું હશે કે જૂઠું ? અનાભો-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ગિક=જ્ઞાનાદિના અભાવે થયેલી તદન્ અજ્ઞાત્ દશા. એથી સત્ય શોધવાની શક્તિ ન પ્રાપ્ત થઈ શકે; કેવળ પરંપરાની માન્યતાને રૂઢપણે વળગી રહેવા રૂપ દશા.

(૨) અવિરતિપણું-બાર પ્રકારે છે. ૧. વિચારોપર અંકુશનો અભાવ જાણ્યા છતાં ને દોષરૂપ માન્યા છતાં માડા વિચારો કર્યા જવા. જેવા કે વેર લેવાનો-છેતરવાનો ઈ. ૨/૬ સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને શ્રવણ રૂપ પાંચ પ્રકારની લાગણીઓપર અંકુશનો અભાવ. ૭/૧૧ પૃથ્વી, અપ, વાયુ, અગ્નિ અને વનસ્પતિ રૂપ પાંચ પ્રકારના જીવો પ્રત્યે મન યા લાગણીઓ પરના અંકુશનો અભાવ. ૧૨ જીવતા પ્રાણીઓ કે જેમને પોતાની સ્થિતિમાં પરિવર્તન (સ્થાનાંતર) કરવાની શક્તિ છે તેમના પ્રત્યે મન કે લાગણીઓ પરના અંકુશનો અભાવ. મન કે લાગણીઓ છુટા મેલવાથી દોષાપત્તિ છે. ૩. કષાયો એક જાતની નૈતિક અસ્વચ્છતા છે, તેથીજ તેના વડે સંસારનો લાભ બતાવ્યો છે. સંસારવૃક્ષનું મૂળ કષાયોજ છે. કર્મ સમૂહનો મોટો ભાગ તે દ્વારાજ આવે છે, તેનો ૨૫ પ્રકારોમાં સમાવેશ થાય છે. ૪. યોગમાં કષાયોના જેવી સ્થિતિ છે. કષાય કરવાથી કર્મનું આવવાપણું છે; છતાં જો મનની તેમાં ગેરહાજરી હોય તો નવા કર્મોનું કિલષ્ટપણે ઉપજવાપણું નથી. મનના યોગ વિના કષાય પ્રવૃત્તિમાં એકદમ રક્તતા પ્રાપ્ત થતી નથી; છતાં ઘણે ભાગે યોગનો કષાયો સાથે સહકારજ હોય છે, યોગ એટલે મન, વાણી અને કાયાની શક્તિ. એના નીચે પ્રમાણે પંદર ભેદ થાય છે; ૧ સત્ય મનોયોગ. ૨ અસત્ય મનોયોગ. ૩ સત્યાસત્ય-મિશ્ર મનોયોગ. ૪ અસત્ય મિશ્રણ મનોયોગ. (માનસિક ચંચળતા કે જેમાં સત્યનો લવલેશ પણ ન હોય) ૫/૮ ઉપર પ્રમાણે વાચા કે વચનને લગતા ભેદો અને ૯/૧૫ કાયાને લગતી સાત પ્રકારની ચંચળતાઓ. જેવી કે ઔદારિક શરીરની, વૈક્રિયની, આહારકની, કાર્મણ તથા તૈજસ શરીરની, કેમકે પરભવ જતાં ઉભય સાથેજ હોય છે. વિશેષમાં કાર્મણ તૈજસની શક્તિઓ યા

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ચંચળતાઓનો પૂર્વે કહી ગયા તે ત્રણ શરીર સાથે યોગ કરવાથી ત્રણ ભેદ મળી કુલ સાત. આમ સત્તાવન કારણો કર્મવૃદ્ધિમાં જોડાયેલા છે. એને દૂર કરવાનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે. પ્રથમ મિથ્યાત્વ ત્યારબાદ અવિરતિ પછી કષાયો અને અંતમાં યોગ. આ અનુક્રમ ધ્યાનમાં રાખ્યા સિવાય કાર્યસિદ્ધિ નથી જ થતી. જ્યાં મિથ્યાત્વનું અસ્તિત્વ છે ત્યાં પાછળના ત્રણનો સદ્ભાવ અવશ્યંભાવી છે તેથી શરૂઆત એ મિથ્યાત્વનો ધ્વંશ કરવાથી કરવાની છે. તેના પ્રરૂપણા, પ્રવર્તના, પરિણામ અને પ્રદેશમિથ્યાત્વરૂપ ચાર ભેદ પણ છે. વળી ધર્મને અધર્મ કહેવારૂપ દશ પ્રકાર પણ છે. નિમ્ન લિખિત છ ભેદ પણ તેના જ છે. (૧) રાગદ્વેષ ને મોહાદિક મહા દોષોથી પરાજિત હરિહરબ્રહ્માદિકને મહાદેવ તરિકે માનવા પૂજવા તે લૌકિક મિથ્યાત્વ. (૨) ગુરૂ તરિકેના ગુણો વગરના અન્ય દર્શની બાવા સન્યાસીઓને ગુરૂ તરીકે માનવા તે લૌકિક ગુરૂગત મિથ્યાત્વ. (૩) હોળી, બળેવ પ્રમુખ લૌકિક પર્વો કરવા તે લૌકિક પર્વગત મિથ્યાત્વ. (૪) સર્વથા દોષરહિત એવા વીતરાગ પ્રભુની પુત્રાદિની પ્રાપ્તિ પ્રમુખ આશાએ માનતા કરવી તે લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ. (૫) પરિગ્રહધારીને ભ્રષ્ટાચારી પાસત્થાદિક જૈન વેશધારી સાધુને ગુણરહિત છતાં લૌકિક સ્વાર્થ સાધવાની દ્રષ્ટિથી ગુરૂબુદ્ધિએ માનવા પૂજવા તે લોકોત્તર ગુરૂગત મિથ્યાત્વ. (૬) આઠમ પાખી પ્રમુખ લોકોત્તર પર્વને અલોક સંબંધી ક્ષણિક સુખ અર્થે આરાધવા કે માનવા તે લોકોત્તર પર્વગત મિથ્યાત્વ આમાં દ્રષ્ટિબિંદુ પ્રતિ ખાસ નજર દેવાની છે. મિથ્યાત્વ સર્વ દુઃખના કંદરૂપ છે. કેટલાકને આમાં (Tolerence) સર્વ ધર્મપ્રતિ ઉદારતાનો અભાવ દેખાશે; પણ વિચાર કરતાં એ શંસય નષ્ટ થાય તેમ છે. તત્વદ્રષ્ટિથી ખરા ખોટાનો તોલ કરવો એમાં ધર્માંધતા જેવું છેજ નહિં; સર્વ ધર્મ પ્રતિ માન ધરાવવું એ જૂદી વસ્તુ છે. આમ્રવૃક્ષને નિંબવૃક્ષ એમ ઉભયવૃક્ષ પ્રત્યે સમભાવ રાખવો એનો અર્થ એ નથી કે આંબો ને લીમડો ગુણ વિષયમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સરખા છે. ઉભયમાં જેમ ગુણ અને ફળ સબંધી ભિન્નતા રહેલી છે તેમ ધર્મોમાં પણ તત્વોની તરમતા છે જ. એમાં 'પરંપરા'ને કે 'બધા ખરા' ને મહત્વ નજ આપી શકાય. સારાસારની તુલના કરી સત્યગ્રહણવૃત્તિને જ અગ્રત્વ ને શ્રેષ્ટત્વ આપવું ઘટે.

કર્મ બંધન કેવી રીતે થાય છે અથવા તો કર્મ પરંપરાનો વિસ્તાર કેવી રીતે વધે છે એ વિચારતાં ઉપરના ચાર કારણો મુખ્ય રીતે ભાગ ભજવી રહેલા દૃષ્ટિગોચર થાય છે; પણ એની ચોક્કસતા જાણવા ખાતર ચૌદ પ્રકારની દશાઓ જ્ઞાનીઓએ દેખાડેલી છે, એના પરથી એ સબંધી સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે તેમ છે. એને ગુણસ્થાનક કહેવામાં આવે છે.

ગુણ=સત્ લક્ષણની ખીલવણી અથવા તો આત્માના સાચા સ્વભાવનું પ્રગટન; સ્થાનક=દશા કે સ્થિતિ અગર પગથીયું કે ઠેકાણું.

એ ચૌદ સ્થાનને નિમ્ન લિખિત ચાર રીતે વહેંચી દેતાં વસ્તુનું સહજ ભાન થઇ શકે છે. (૧) મિથ્યાત્વ આદિ જ્યાં ચારે પ્રકારના કર્મબંધ કામ કરે તે મિથ્યાત્વ દશા. (૨) જ્યાં અવિરતીપણું, કષાય અને યોગરૂપ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મબંધ કામ કરે તે અવિરતિ દશા. (૩) જ્યાં માત્ર કષાય અને યોગનું જ પ્રવર્તન નજરે આવે છે તે કષાય દશા. (૪) જ્યાં કેવળ યોગનું જ સામ્રાજ્ય વર્તે છે તે યોગ દશા. ચૌદમાંનું પ્રથમ પહેલા વિભાગમાં આવે છે, બીજાથી છઠ્ઠા સુધી બીજો વિભાગ, સાતથી બાર સુધી ત્રીજો વિભાગ અને તેર ચૌદનો ચોથો. ગુણસ્થાનની ગણત્રી ક્રમાનુસારિણી નથી એટલે કે એક વાર પહેલેથી ક્રમ પ્રમાણે ચોથા સુધી ચઢી આવનાર પાછો પહેલે ન જ જાય એમ નથી. એનું ધોરણ ન્યાયના નિયમ અનુસારે આત્મિક અધ્યવસાય ઉપર અવલંબે છે. પ્રાતઃકાળે જે વ્યક્તિ ચોથે ગુણસ્થાનકે વર્તતી હોય તે મધ્યાન્હે અધ્યવસાયના પરિવર્તનથી પહેલે પણ આવી જાય. પ્રાતઃકાળથી મધ્યાન્હ સુધીનો કાળ એ તો ઉદાહરણ રૂપે છે બાકી ભાવોનું પલ-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ટાવાપણુ તો સમયે સમયે થઈ રહ્યું હોય છે. એ ચૌદે સ્થાનોનો વિચાર અત્રે કર્મબંધની દૃષ્ટિએ ટુંકમાં કરીએ.

(૧) મિથ્યાત્વ ગુણ સ્થાનક—આ દશામાં વર્તતી વ્યક્તિને સત્ય પ્રત્યે હદ ઉપરાંતનો અણગમો હોય છે. મિથ્યાત્વના સ્વરૂપમાં અને આ સ્થિતિમાં ફેર માત્ર એટલો જ છે કે ઉપર કહી ગયા તે એનું વર્ણન કે સ્વભાવદર્શક ચિત્ર છે; જ્યારે આ સ્થિતિ તો કર્મબંધનના પાયા રૂપ છે. કર્મોનું બંધન શરૂ થઈ ચુકેલ હોય છે, તેનાથી જેમ જેમ આગળ વધીએ તેમ તેમ કર્મોનું અંશતઃ નિકંદન વધતું જવાનું. વિશ્વનો મોટો ભાગ આ સ્થિતિમાં વર્તતો હોવાથી તેમજ સંસાર વર્તી જીવો સાથનું એ પ્રારંભિક સ્થાન હોવાથી શરૂઆત તેનાથીજ થાય એટલા પુરતુંજ એ ગુણનું સ્થાન. આ દશામાં વર્તતો જીવ નીચે દર્શાવેલા કર્મો ઉપાર્જન કરવાના શીલવાળો છે અર્થાત એટલા કર્મોના બંધ તેને પડી શકે, અગર તો તેની યોગ્યતા તેટલા કર્મો અર્જન કરવાની છે. જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય નવ, વેદનીય બે, મોહનીય છવીશ, આયુના પાંચ, નામના ચોસઠ, ગોત્રના બે, અને અંતરાયના પાંચ મળી ૧૧૮ પ્રકારના કર્મોનો બંધ પડી શકે. નિમ્ન લિખિત સોળકર્મોનો બંધ આ ગુણ સ્થાનક સિવાય બીજે પડેજ નહીં.

૧ મિથ્યાત્વમોહિની, ૨ નપૂંસક વેદ, ૩ નર્કાયુ, ૪ નર્કગતિ. ૫ એકેંદ્રિયપણું, ૬ બેઈંદ્રિયપણું, ૭ ત્રિઈંદ્રિયપણું, ૮ ચોરિંદ્રિયપણું, ૯ છેવટું સંઘયણ, ૧૦ હુંડસંસ્થાન, ૧૧ નર્કાનુપૂર્વી, ૧૨ આતપ નામ કર્મ, ૧૩ સ્થાવર નામ કર્મ, ૧૪ સુક્ષ્મ નામ કર્મ, ૧૫ અપર્યાપ્ત નામ કર્મ, ૧૬ સાધારણ નામ કર્મ.

(૨) સાસ્વાદન ગુણ સ્થાનક—આ સ્થાનની સ્થિતિ લાંબો સમય રહેતી નથી, એટલે કે જમણ બાદ જીભમાં ખાધેલ વાનીનો સ્વાદ જેમ અલ્પ સમય ટકે છે; ગુસ્સો ઉતરી જવા પછી કિંવા જમણ જમી રહ્યા પછી જેમ નહિં જેવી પૂર્વની હૈયાતિ સંભવે છે એવું અહીં પણ સમજવું. નીચેના ૨૫ કર્મો આ દશામાં વર્તતા જીવને..

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

બંધાવા જેવા છે. આ તો નિમિત્ત જેવા છે બાકી બંધ તો આત્માના અધ્યવસાય પર અવલંબે છે. ૧ તિર્યંચ ગતિ, ૨ તિર્યંચાયુ, ૩ તિર્યંચાનુપૂર્વી, ૪ થીણદ્ધિનિદ્રા, ૫ નિદ્રાનિદ્રા ૬ પ્રચલાપ્રચલા, ૭ દુર્ભાગ્ય નામ કર્મ, ૮ દુસ્વર, ૯ અનાદેય, ૧૦/૧૩ અનંતાનુબંધી કષાયની ચોકડી, ૧૪ ન્યગ્રોધ સંસ્થાન, ૧૫ સાદિ સંસ્થાન, ૧૬ કુબ્જ સંસ્થાન, ૧૭ વામન સંસ્થાન, ૧૮ ઋષભનારાચ સંઘયણ, ૧૯ નારાચ, ૨૦ અર્ધનારાચ, ૨૧ કિલીકા, ૨૨ નીચગોત્ર. ૨૩ ઉદ્યોત નામ કર્મ, ૨૪ અશુભ વિહાયો ગતિ, ૨૫ સ્ત્રી વેદ.

પ્રથમના ૧૧૭ માંથી મિથ્યાત્વગુણ સ્થાનક સિવાય અન્યત્ર જેનો સદ્ભાવ નથી એવા અગાઉ વર્ણવેલા ૧૬ જતાં બાકી રહેલાં ૧૦૧ કર્મભેદોનો બંધ અહીં વર્તે છે. આ સ્થાનકે પાંચ મિથ્યાત્વના કારણભૂત કર્મો કે આહારક યોગ વા આહારક મિશ્રયોગ કામ કરતા નથી. એ ભુલવું જોઈતું નથી કે આપણે આ વાત કરી રહ્યા છીએ તે કેવળ બંધન આશ્રિત છે. કર્મોની બંધન ઉપરાંત ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તારૂપ બીજી ત્રણ દશા છે. તેની સામાન્ય સમજણ આ પ્રમાણે (૧) બંધ કે જીવને કર્મ સહ સખત રીતે કે ચોંટી જવાની ક્રિયાને કહેવામાં આવે છે. (૨) ઉદય કે જે કર્મોના પાકવાથી ફળ પરિણામ દેખાડતી દશા એટલે કે ભોગવવાનો સમય. (૩) ઉદીરણા એવી વસ્તુ છે કે તે વડે કર્મોનો પરિપાક સમય આવ્યા પૂર્વે તપાદિ સાધનો મારફતે તેમને ભોગવી લેવાની દશામાં મૂકવા તે; અર્થાત્ ઉત્તેજના કરી ભોગ સન્મુખ કરવા. (૪) સત્તા તેજ વસ્તુનું નામ છે કે જે કર્મો બંધાય અને તેનાથી સદંતર છુટા થયા વચ્ચેની સ્થિતિ બતાવે છે એટલે કે ભોગવાયા વિનાના–સુતાં કર્મોનો પુંજ. કર્મને નષ્ટ કરવાની ત્રણ રીતનો પણ એ સાથે વિચાર કરી લઈએ. ૧. ઉપશમ=દબાવવું તે, અર્થાત્ કર્મ જાગ્રત થવાનો કે લાગવાનો સંભવ જણાતાં તરત જ ઈચ્છા શક્તિથી તેને દબાવી દેવાનું કાર્ય. ૨. ક્ષયોપશમ=થોડે અંશે દબાવવું અને થોડે અંશે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ઉદયમાં આવવા દેવું તે. ૩. ક્ષાયિક=સર્વથા યાને જડમૂળથી ક્ષય કરી નાંખવાનું કાર્ય.

(૩) મિશ્રદ્રષ્ટિ ગુણસ્થાનક આની સ્થિતિ બહુ ટુંક સમયની છે. પ્રથમ ગુણસ્થાનકે વર્તતી દશા પરથી આપણે જોયું કે ત્યાં સત્ય માટેનો ચોકખો અણગમો છે, જ્યારે બીજા સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ પ્રત્યે કંઇક અંશે દબાણ યાને અંકુશ જેવું છે; જ્યારે અત્રે નથી તો સત્ય પ્રત્યે અનુરાગ કે અણગમો હોતો. માત્ર નજર સામે તે રજુ થાય છે ત્યારે વળગણ વિનાની દશા વર્તે છે. આવી દશા પ્રાપ્તિના કારણભૂત મિશ્ર મોહનીય કર્મ છે.

બીજે રહેલી ૧૦૧ પ્રકૃત્તિમાંથી માત્ર બીજા ગુણસ્થાનકે જેનો સદ્‌ભાવ છે એવી આગળ નિર્દિષ્ટ કરેલી ૨૫ પ્રકૃત્તિયો જતાં ૭૬ રહે છે. વળી અત્રે દેવાયુ કે નરકાયુનો બંધ પણ ન પડે એટલે એ બે જતાં ૭૪. કારણ કે મિશ્રદ્રષ્ટિ પરભવનું આયુ બાંધી શકે નહિં એવું આગમ વચન છે. જે પચીશની અહીં મના કરવામાં આવી છે તેમાં તિર્યુંચાયુને ઉદ્યોત તિર્યંચ પ્રાયોગ્ય હોવાથી તેમજ એ સિવાયની બાકીની ૨૩ તીવ્ર સંકલેશે બંધાતી હોવાથી મિશ્ર અને તેથી આગળના ગુણસ્થાનકોમાં એનું બંધન ન હોય.

(૪) અવિરતિ સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાનક–ઉપર કહેલી ૭૪ માં જિનનામ તેમજ દેવાયુ અને મનુષ્યાયુ રૂપ ત્રણ ઉમેરતાં ૭૭ પ્રકૃત્તિનો બંધ હોય. જિન નામનો બંધ સમ્યક્ત્વ પ્રત્યયિક હોવાથી પ્રથમના ત્રણ ગુણસ્થાનકે નજ હોય.

(૫) દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક–અહીં વજ્ર રૂષભ નારાચ સંઘયણ મનુષ્યગતિ–આયુ અને આનુપૂર્વીરૂપ ત્રિક–અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયની ચોકડી–ઔદારિક શરીર ને તેના અંગોપાંગરૂપ દશ કર્મ પ્રકૃત્તિઓનો બંધ ન હોવાથી ૬૭ બાકી રહે. દેશવિરતિ આ દશ ન બાંધે; કેમકે આ સ્થિતિ કષાયચતુષ્ક વિનાની છે. મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય હોવાથી સમ્યક્‌દ્રષ્ટિ દેવતા અને નારકી તે બાંધી શકે, પણ તેમને આ ગુણસ્થાનક હોતું નથી,

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જ્યારે મનુષ્ય તથા તિર્યંચ તો આ ગુણસ્થાનકે વર્તતા દેવાયુ જ બાંધે, તેથી ઉક્ત ૭ તેમજ બીજી કષાય ચોકડીનો તેમને ઉદય ન હોવાથી તે મેળવતાં કુલ ૧૦ ન બાંધે. પ્રાયઃ એવો નિયમ છે કે જે કર્મને ભોગવે તેને બાંધે.

(૬) સર્વ વિરતિ પ્રમત્ત પ્રણસ્થાનક–ત્રીજા પ્રત્યાખ્યાનીય કષાય ચતુષ્કને વર્જતાં અહીં ૬૩ નો બંધ હોય. ત્રીજી કષાય ચોકડીનો અહીં ઉદય નથી તેથી બંધ પણ નથી.

(૭) અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક–ઉક્ત ૬૩ માંથી ૧ શોક, ૨ અરતિ, ૩ અસ્થિર, ૪ અશુભ, ૫ અયશ, ૬ અશાતા વેદનીય રૂપ ૭ પ્રકૃત્તિઓ વ્યુચ્છેદ પામે એટલે કે એ છના નિમિત્તભૂત જે પ્રમાદ તે અહીં ન હોય–અધ્યવસાય વિશુદ્ધ હોય--એટલે બંધ ન પડે. આમ ૫૭ બાકી રહે. તેમાં આહારક શરીર તથા એના અંગોપાંગ રૂપ દ્વિક કે જે ખાસ અપ્રમત્તજ બાંધે તે મેળવતાં કુલ ૫૯ થાય. વળી એ વિશેષતા છે કે દેવતાનું આયુ તો પ્રમત્તજ બાંધવા માંડે (અપ્રમત્ત અતિ વિશુદ્ધ ને સ્થિર પરિણામી હોવાથી ન બાંધે, કારણ કે આયુનો બંધ અવિશુદ્ધને અસ્થિર પરિણામ પર અવલંબે છે.) પણ કોઈક બાંધી ન રહે ત્યાંતો અપ્રમત ગુણઠાણે આવે તો ત્યાં પુરૂં કરે તેટલા કારણથી ત્યાં પણ બંધ કહેવાય. તે વેળા ૫૭+૧ દેવાયુ=૫૮ ગણાય. નહિંતર ૫૭+૨=૫૯ હોય.

(૮) અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક––આ ગુણઠાણાને સાત ભાગમાં વહેંચવાથી બંધની પ્રક્રિયા સમજવી સુલભ પડે છે. પહેલા ભાગે આગળ કહ્યા પ્રમાણે ૫૮ નો બંધ હોય. તેમાંથી નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, બાદ કરતાં બીજાથી છઠા ભાગ પર્યંત ૫૬ નો બંધ હોય, દેવગતિ દેવાનુપૂર્વી, પંચેદ્રિય જાતિ, શુભ વિહોયોગતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, શુભગ, સુસ્વર, આદેય, (ત્રશનવક) વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, કાર્મણરૂપ દેહ ચતુષ્ક, વૈક્રિય અને આહારકના

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

અંગોપાંગ, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, નિર્માણ નામકર્મ, જીન નામકર્મ, વર્ણ, ગંધ, રસ, ને સ્પર્શ મળી ચાર તથા અગુરૂ લઘુ, ઉપઘાત, ઉચ્છવાસ મળી કુલ ત્રીશ પ્રકૃત્તિઓનો અંત કરીએ ત્યારે સાતમે (છેલ્લે) ભાગે ૨૬ પ્રકૃતિઓનો બંધ હોય છે.

(૯) અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનક-પૂર્વે વર્ણવેલી ૨૬ માંથી, હાસ્ય, રતિ, જુગુપ્સા, ભય, મળી ચારને કમી કરતાં ૨૨ રહે તે આગુણઠાણાના પ્રથમ વિભાગે સમજવી. અગાઉ માફક અત્રે પણ પાંચ ભાગ પાડવાના છે. તેથી પહેલાની ૨૨ માંથી પુરૂષ વેદ જતાં બીજે ૨૧, સંજવલન ક્રોધ જતાં ત્રીજે ૨૦, સંજવલન માન જતાં ચોથે ૧૯, અને સંજવલન માયા જતાં પાંચમે ૧૮ નો બંધ હોય.

(૧૦) સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનક-અનુક્રમે સંજવલનનો લોભ જતાં આ ગુણઠાણે માત્ર સત્તર પકૃતિઓને બંધ હોય

(૧૧) ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાનક-આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં સાંપરાયિક યાને કષાય થકી જે બંધાય છે તેવી નિમ્નલિખિત ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ ને કેવળ રૂપ ચાર દર્શનાવરણીય તથા ઉચ્ચગોત્ર, યશનામ કર્મ તેમજ જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય કર્મની પાંચ પાંચ ગણતાં કુલ ૧૦ મળી સરવાળે ૧૬ પ્રકૃતિનો છેદ થાય છે. કારણ કે આગળ કષાયનો ઉદય હોતો નથી. ચાલુ ગુણઠાણે માત્ર યોગ પ્રત્યયિક એક શાતા વેદનીયનો જ બંધ છે.

(૧૨) ક્ષીણમોહ તથા (૧૩) સયોગી કેવલી ગુણ-સ્થાનકે માત્ર એક શાતા વેદનયીનો જ બંધ છે.

(૧૪) અયોગિ કેવલી ગુણસ્થાનક--ઉપરોક્ત શાતા વેદનીયનો બંધ છે તે પણ બે સમયની સ્થિતિનો હોવાથી એક સમયે બાંધે, બીજે સમયે વેદે અને ત્રીજે સમયે નિર્જરે એટલે સયોગિ ગુ૦ સ્થા૦ ના અંતે તે બંધનો પણ અંત આણે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

લોકસ્વરૂપ

નરક જીવોના સાત પ્રકાર છે. તેમના રહેઠાણુને નરકભૂમિ કહેવાય છે, રત્નપ્રભા, શંર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધુમપ્રભા, તમ:પ્રભા અને મહાતમ:પ્રભારૂપ અનુક્રમે તેમના નામો છે. આપણે વસીએ છીએ તે પૃથ્વી તેમજ દરેક પ્રકારની નારકભૂમિ એ સર્વ અનુક્રમે ઘનોદધિ, ઘનવાત અને તનવાતના આધારે રહેલ છે, તનવાત આકાશના આધારે રહેલ છે; જ્યારે આકાશ સ્વયં પ્રતિષ્ઠિત છે, એટલે તેને કોઇનો આધાર નથી તેમ તેને તે પ્રકારના આધારની જરૂર પણ નથી.

લોકના ત્રણ ભાગ છે. ૧. ઉર્ધ્વ. ૨. મધ્ય. ૩. અધો. એને ચૌદ રાજલોક પણ કહેવાય છે. મેરૂ પર્વતની સપાટીથી ૯૦૦ યોજનથી અધિક ઉંચો પ્રદેશ તે ઉર્ધ્વલોક છે. મેરૂ પર્વતની સપાટીથી ૯૦૦ યોજન નીચેનો પ્રદેશ તે અધોલોક છે; અને મેરૂ પર્વતની સપાટીથી ૯૦૦ યોજન ઉંચે અને ૯૦૦ યોજન નીચે મળી ૧૮૦૦ યોજનનો જે પ્રદેશ તે મધ્ય લોક છે.

અધોલોક ઉંધા શકોરા જેવો છે, તેમાં સાત નારક પૃથ્વીઓ છે; જેમાં સાત પ્રકારના નારક જીવો વસે છે. ઉર્ધ્વલોકનો આકાર પખાજના જેવો છે એટલે કે એક છતા શકોરા પર એક ઉંધું શકોરૂં ઢાંકતાં જે આકાર બને તેવા પ્રકારનો છે. તેનું પ્રમાણ સાત રાજમાં નવસો યોજન ન્યૂન છે, તેમાં બાર પ્રકારના વિમાનવાસી દેવો તથા નવગ્રૈવેયક ને પાંચ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનો વાસ છે. તેની ઉપર સિદ્ધશિલા પર કેટલેક દૂર મુક્ત જીવોનો વાસ છે. મેરૂ પર્વતની ઉપરનીચેનો મળી જે ૧૮૦૦ યોજનનો પ્રદેશ છે તે મધ્ય લોક; તેમાં તિર્યંચમનુષ્ય, ભુવનપતિ, વ્યંતર અને વાણ વ્યંતર દેવો તેમજ જ્યોતિષ્કદેવોનો વાસ છે. આ મધ્યલોકમાં અસંખ્યાત દ્વિપ સમુદ્રો છે. તે એક રાજ પ્રમાણ લાંબો અને એકરાજ પ્રમાણ પહોળો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

છે. તે ગોળાકારે છે. એકરાજ પ્રમાણુની તેની પહોળાઇમાં, તેમજ તેજ રાજપ્રમાણુ ઉર્ધ્વ અને અધોલોકની પહોળાઇમાં માત્ર સ્થાવર અને ત્રસ જીવોના વાસ છે, અને તે ઉપરની અધો અને ઉર્ધ્વલો-કની પહોળાઇમાં માત્ર સ્થાવર જીવોનો જ વાસ છે; એટલે કે ત્રસ જીવોને રહેવાનું સ્થાન જે ત્રસનાડી છે તે એક રાજ પ્રમાણુ પહોળી અને ચૌદરાજ પ્રમાણે લાંબી છે. આ પ્રમાણે ત્રિલોક કે ચૌદ રાજ-લોકનું સ્વરૂપ છે. તેની બહાર અલોક છે; જ્યાં માત્ર આકાશ છે પણુ જીવોનો વાસ નથી. એ જોતાં બધી પૃથ્વીઓ સમશ્રેણીએ એટલે એક સપાટીપર નથી પણુ ચૌદમાળના ઘર જેવી છે. વળી તેમાંના રાજનું પ્રમાણુ ઓછુંવત્તું છે. તેના ચોકસ્સ આંકડા નથી. અધોલોકની નારક પૃથ્વીઓ લંબાઇ પહોળાઇમાં સરખી નથી. ઉપરની પૃથ્વી કરતાં નીચેની પૃથ્વી પૃથુતરા (વધારે પહોળાઇ વાળી) છે; વળી તે એક બીજાને અડકેલી પણુ નથી કેમકે તેની વચ્ચે ઘનોદધિ, ઘનવાત તનવાત અને આકાશ અનુક્રમે રહેલાં છે. અધોલોક નવસો યોજન ન્યુન સાતરાજ પ્રમાણુ છે તેમાં રત્નપ્રભાદિ સાત પૃથ્વીઓ ઉપર કરતાં નીચે અધિક વિસ્તારવાળી છે. પહોળાઈમાં અસંખ્યાત યોજન છે અને લંબાઈ વા ઉંચાઇનોક્રમ એકલાખ એંશીહજાર, એકલાખ બત્રીશ હજાર, એકલાખ અઠાવીશ હજાર, એકલાખ વીશહજાર, એક લાખ અઢારહજાર, એકલાખ સોળહજાર, એકલાખને આઠહજાર યોજન પહેલીથી સાતમી સુધી છે. તે દરેકની નીચે વીસહજાર યોજન સુધી ઘનોદધિ છે, તે પછી ઘનવાત ને તનવાતના (દરેકના) સાત સાત વલય કે કુંડાળા છે અને તેની નીચે આકાશ છે. નારક જીવોનો વાસ તો માત્ર તેમાંની ત્રસનાડી કે જે એકરાજ પ્રમાણે પહોળી છે તેમાંજ છે. દરેક પૃથ્વીના નામ પ્રમાણે ગુણુ છે. દાખલા તરીકે પહે-લીનું નામ રત્નપ્રભા છે તો તે રત્નપ્રધાન છે. બીજી કંકર, ત્રીજી રેતી, ચોથી કાદવ, પાંચમી ધુમાડા, છઠી અંધકાર, અને સાતમી ઘોર અંધકાર વાળી છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રણુ ભાગ છે. સૌથી ઉપરનો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પહેલો ભાગ ૧૬૦૦૦ યોજનનો છે કે જે રત્નજડેલ હોવાથી રત્ન પ્રચુર ખરકાંડ કહેવાય છે. તેની નીચેનો બીજો ભાગ ૮૪૦૦૦ યોજન પ્રમાણ કાદવ યુક્ત હોવાથી પંક બહુલ કહેવાય છે અને છેલ્લો ભાગ ૮૦,૦૦૦ યોજન પ્રમાણ જળમય હોવાથી જળબહુળ કહેવાય છે. બાકીની છ નારક પૃથ્વીના કાંડ કે ભાગ નથી ત્યાં સર્વ જમીન ઉપર કહ્યા મુજબ સર્વત્ર સરખી છે.

પ્રથમ છ નારક ભૂમિમાંથી દરેકના ઉપર અને નીચે હજાર યોજન લેખે ૨૦૦૦ યોજન બાદ કરતાં બાકીનો ભાગ રહે તેમાં તે તે પ્રકારના જીવો વસે છે, સાતમી નારક ભૂમિમાંથી ઉપર નીચેના થઈ ૧૦૫૦૦૦ યોજન બાદ કરતાં બાકીના ભાગમાં જીવોનો વાસ છે. દરેક નરક ભૂમિમાં અનુક્રમે ૧૩, ૧૧, ૯, ૭, ૫, ૩ અને ૧ એ પ્રમાણે કુલ ૪૯ પ્રતર કે માળ હોય છે; તેમાં અનુક્રમે ત્રીસ, પચીશ, પંદર, દશ, ત્રણ લાખ તેમજ પંચાણુહજાર ને પાંચ હજાર મળી એકંદર ચોરાશીલાખ નરકાવાસા છે. દરેક પ્રતર વચ્ચે અંતર હોય છે અને તેની જાડાઈ કે ઉંચાઇ ત્રણ હજાર યોજનની છે. તેમાં ઉપર નીચે હજાર પ્રમાણ ભૂમિનિબિડ છે તે સિવાયની એક હજાર યોજન ભૂમિમાં નારકજીવો વસે છે, બાકી રહેલ જગા ખાલી છે. રત્નપ્રભાના પ્રથમ 'સીમંતક'થી માંડી મહાતમઃપ્રભાના 'અપ્રતિષ્ઠાન' પ્રતર સુધીના નરકાવાસા વજ્રના નળ જેવા છે. તે દરેકનો આકાર પણ સરખો નથી. તેમાંના કેટલાક ગોળ, કેટલાક ચોરસ, કેટલાક ત્રિકોણ, કેટલાક લંબચોરસ, કેટલાક હાંડી જેવા, કેટલાક લોખંડના ઘડા જેવા એમ જૂદા જૂદા આકારના છે; આ ગતિના જીવોને શુભ પરિણામતો દુર્લભજ છે, તેઓને નિરંતર અશુભ અને અધિક અશુભ લેશ્યા, પરિણામ, શરીરવેદના તેમજ વિક્રિયા હોય છે. પ્રથમની બે નરકભૂમિમાં કાપોત લેશ્યા, ત્રીજીમાં નિલ તથા કાપોત, ચોથીમાં નિલ, પાંચમીમાં નિલ તથા કૃષ્ણ, અને છઠી તથા સાતમીમાં કૃષ્ણ લેશ્યાજ હોય છે. આ લેશ્યાઓ પણ અનુક્રમે અધિકને અધિક સંકલિષ્ટ (મલીન) પરિણામ વાળી હોય છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

બંધન, ગતિ, સંસ્થાન, ભેદ, વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, અગુરૂલઘુ અને શબ્દ રૂપ દશપરિણામના પુદ્ગળો પણ આ ભૂમિમાં અશુભતર પરિણામવાળાજ હોય છે; કેમકે આ ભૂમિઓ અશુભતર, અંધકાર-મય અને અશુચિ પદાર્થો વડે લેપાયેલ છે. પીંછા ખેંચી લીધેલા પક્ષી જેવા ક્રૂર, કરૂણા ઉપજાવે તેવા બિભત્સ (ગંદા), ભયંકર અને નિંદનીય આકૃત્તિવાળા તેમજ નિરંતર દુઃખી અને અપવિત્ર શરીર આ જીવોને પ્રાપ્ત થયાં હોય છે. પહેલીમાં ૭॥ ધનુષ્યને ૬ અંગુળનું શરીર પ્રમાણ છે અને ત્યાર પછીથી બમણું બમણું માપ સમજી લેવું. આ જીવોને ત્રણ પ્રકારની વેદના ભોગવવી પડે છે,

(૧) ક્ષેત્ર વેદના—આ પ્રકારની વેદના ૧-૨-૩ નરકમાં ઉષ્ણ, ૪ માં ઉષ્ણશીત, ૫ માં શીતોષ્ણ અને ૬-૭ માં શીત હોય છે. ઉત્તરોત્તર તીવ્રતર હોય છે.

(૨) અન્યો અન્યકૃત વેદના—આ જીવો ઉંદરબિલાડી માફક જન્મવેરી હોય તેવી રીતે પરસ્પર મારપીટ કર્યા કરે છે. આ ઉપરાંત તાડન-પીડન, આક્રંદન અને ક્રોધ પણ બતાવ્યા કરે છે.

(૩) પરમાધામીકૃત વેદના—આ ત્રીજી વેદના પ્રથમની ત્રણ નરક સુધીજ હોય છે. પરમાધામી એક પ્રકારના અસુર દેવ છે. પણ સ્વભાવે ક્રૂર, કુતુહળી, અને પાપરકત હોય છે. આમ હોવાથી અન્ય જીવોને સંતાપી, પ્રહાર કરી, દુઃખી જોઇ તેઓ આનંદ પામે છે. આ અસુરોને સુખસામગ્રી હોવા છતાં, કર્મથી પ્રેરિત થઈ તેઓ પાપારંભ કરી ખુશી થાય છે. ઉપરોક્ત ત્રણે પ્રકારની વેદના ગમે તેટલી તીવ્ર હોવા છતાં પણ નારકજીવોને ભોગવવી પડે છે કેમકે તેમનું આયુષ્ય અનપવર્તનીય હોવાથી તૂટી શકતું નથી, તેમજ ત્યાં તેમને કોઈનું શરણ પણ નથી. તેઓની વિક્રિયા પણ અશુભતર હોય છે. તેમ હોવાથી શુભ કરવાની ઇચ્છા કરતાં છતાં અશુભ વિક્રિયાજ થાય છે, અને તેથી દુઃખી થઈ તેનો ઇલાજ કરવા જતાં તે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ઈલાજ જ મહા દુઃખરૂપ થઈ પડે છે. તેમના દુઃખના પ્રકારનું વર્ણન કોણ કરી શકે? વળી વિશેષમાં ભુખ તરસનું દુઃખ તેમને તીવ્ર હોય છે કેમકે ગમે તેટલું ખાવા છતાં તેમજ ગમે તેટલું પીવા છતાં પણ તેઓ ભુખ તરસનો જ અનુભવ કરે છે અને તેમના હોઠ, કંઠ અને હોજરી હંમેશાં સુકાં અને ખાલી હોય છે; આ જીવોને વિભંગજ્ઞાન હોય છે જે વડે આવતા દુઃખોના હેતુઓ જાણી શકે છે, પણ તે જાણીને તેઓ અતિ વૈરભાવ ધારણ કરી માંહોમાંહે લડે છે. એટલી વિશેષતા છે કે મિથ્યાત્વી જીવો તો અરસપરસ દુઃખ આપે છે, જ્યારે સમકિતવંત જીવો આવી પડતા દુઃખને સહન કરે છે પણ સામું દુઃખ ઉપજાવતા નથી. તેમનું આયુષ્ય અનુક્રમે ૧, ૩, ૭, ૧૦, ૧૭, ૨૨, અને ૩૩ સાગરોપમનું ઉત્કૃષ્ટથી હોય છે; અને જઘન્યથી અનુક્રમે દશ હજાર વર્ષ, ૧, ૩, ૭, ૧૦, ૧૭ અને ૨૨ સાગરોપમનું છે અસંજ્ઞી પ્રાણી પહેલી, ભુજ પરિસર્પ બીજી, પક્ષીઓ ત્રીજી, સિંહ ચોથી, ઉરપરિસર્પ પાંચમી, સ્ત્રી છઠ્ઠી અને મનુષ્ય તથા મત્સ્ય સાતમી નારક સુધી જઈ શકે છે; એટલે કે માત્ર તિર્યંચ અને મનુષ્ય જ નર્કમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ભવ પરિસ્થિતિ રૂપે નારકજીવ પાછો મરીને મનુષ્ય તિર્યંચ થાય પણ તે નરક કે દેવ ભૂમિમાં ઉત્પન્ન નજ થાય. પહેલી, બીજી અને ત્રીજી નરક ભૂમિમાંથી નીકળેલ કોઈ જીવ મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરી તિર્થંકર પણ થઈ શકે છે, ચોથીથી નિકળેલ કોઈ જીવ મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ પણ મેળવી શકે છે, પાંચમીથી નિકળેલ નરભવ પામી માત્ર સંયમ ધર્મનું પાલન કરી શકે છે. છઠ્ઠીથી નિકળેલ નરભવ પામી દેશવિરતિપણું જ પામી શકે છે અને સાતમી વાળો તિર્યંચપણું પામી સમકિત પામી શકે છે. અર્થાત્ ઉપર દર્શાવેલ મર્યાદાથી આગળ જઈ શકતા નથી.

પહેલી નારકભૂમિનો ઉપરનો ભાગ મધ્યલોકના નીચેના ભાગ સાથે મળેલો છે, તેથી તેમાં દ્વિપ, સમુદ્ર, પર્વત, ગામ, નગર, સરોવર,

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

વનસ્પતિ આદિ હોય છે; અને તેમાં તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવોનો વાસ છે; બાકીની નારકભૂમિમાં ઉપરોક્ત કંઇ નથી તેમજ તેમાં બાદર વનસ્પતિકાય, બેઇંદ્રિયથી માંડી પંચેંદ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય પણ હોતા નથી, એટલે ત્યાં નારકજીવો ઉપરાંત કેટલાક એકેંદ્રિય જીવો માત્ર હોય છે. આમ હોવા છતાં કોઇ પ્રસંગે બીજીથી છઠી નારક ભૂમિ સુધી મનુષ્ય, તિર્યંચ કે દેવનો સંભવ ઉત્પન્ન લાય છે. મનુષ્યનો સંભવ કેવલી સમુદ્દ્ઘાત કરનાર પોતાના આત્મ પ્રદેશ જ્યારે સર્વ-વ્યાપી બનાવે છે ત્યારે સાતે નારક ભુમિ સુધી હોય છે તેમજ ઉત્તર વૈક્રિય લબ્ધિધર મનુષ્ય કે તિર્યંચ ૭ નારકભૂમિ સુધી જઇ શકે છે; પણ ત્યાંથી આગળ તેઓ જઈ શકતા નથી. દેવ પણ પોતાના પૂર્વ જન્મના મિત્રાદિને વિષે મોહ પામી તેમને તે દુઃખમાંથી છોડાવવાના ઉદ્દેશથી પ્રથમની ત્રણ નારક સુધી જઇ શકે છે; તેથી આગળ જવાની શક્તિ હોવા છતાં આચારવશ હોવાથી આગળ જતા નથી. પરમાધામી દેવો તો નરકપાળ કહેવાય છે. તેઓ અસુરકુમાર ભુવનપતિ જ્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાંજ પહેલી નરકભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને બીજી ત્રીજી નારકના જીવોને દુઃખ ઉપજાવવા ત્યાં સુધી જાય છે.

મધ્યલોકમાં જંબુદ્વિપ આદિ શુભ નામવાળા અસંખ્ય દ્વિપો અને લવણ આદિ શુભનામ વાળા અસંખ્ય સમુદ્રો છે. તેમાં જંબુદ્વિપ સર્વની મધ્યમાં છે, જ્યારે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સૌથી છેલ્લો છે.

આ પ્રમાણે અસંખ્યદ્વિપ અને સમુદ્ર હોવા છતાં માત્ર ત્રણ દ્વિપ અને બે સમુદ્ર વિષે વિશેષ જાણવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. કેમકે તેની આગળના દ્વિપોમાં મનુષ્યોની વસ્તી નથી. મધ્યનો જંબુદ્વિપ થાળીની માફક સપાટ અને ગોળ છે. તેનો વિસ્તાર લાખ યોજનનો છે. આ દ્વિપની વચમાં મેરૂ પર્વત છે અને તેમાં ભરત, હેમવંત, હરિવર્ષ, વિદેહ રમ્યક, હિરણ્ય અને ઐરવત રૂપ સાત ક્ષેત્રો દક્ષિણથી ઉત્તર દિશામાં ક્રમસર આવેલાં છે. તેમને જુદા પાડનાર હિમવાન, મહા હિમવાન, નિષધ, નીલ, રૂકિમ અને શિખરીનામા ૭ વર્ષધર પર્વતો છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જંબુદ્વિપથી બમણા વિસ્તારનો લવણ સમુદ્ર છે. જે તે દ્વિપને વિંટાઇને રહેલો છે. લવણ સમુદ્રની ચાર બાજુ ધાતકી ખંડ છે, તેમાં જંબુદ્વિપથી બમણા પર્વત અને ક્ષેત્રો છે; એટલે ૧૨ વર્ષધર પર્વત અને ૧૪ ક્ષેત્રો થાય. તેની ચારે બાજુ વિંટળાઇ તેથી બમણા વિસ્તારે કાળોદધિ સમુદ્ર આવેલો છે; અને તેની આસપાસ પુષ્કરવર દ્વિપ તેથી બમણા વિસ્તારનો છે. પુષ્કરવર દ્વિપનો વિસ્તાર ધાતકી ખંડથી ચાર ગણો હોવા છતાં પણ તેમાં ધાતકી ખંડના જેટલાજ વર્ષધર પર્વતો અને ક્ષેત્રો છે, કારણ કે તેના અર્ધભાગે માનુષોત્તર નામા પર્વત બાકીના અર્ધભાગને રોકી પડેલો છે. આમ પરિસ્થિતિ હોવાથી જંબુદ્વિપ. ધાતકી ખંડ અને પુષ્કરવરનો અર્ધદ્વિપ મળી અઢીદ્વિપમાં જ મનુષ્યોની વસ્તી છે. માનુષોત્તર પર્વત ઉપર કે તેની બહાર એટલે પેલી બાજુ મનુષ્યોની વસ્તી કે વાસ નથી.

મનુષ્યો બે પ્રકારના છે, આર્ય અને મલેચ્છ; દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂ કે જે જંબુદ્વિપના વિદેહ (મહાવિદેહ) ક્ષેત્રોમાં છે તમને છોડી દઇ બાકીના મહાવિદેહ, ભરત અને ઐરવ્રત તે કર્મ ભૂમિઓ છે. ત્યાં ધર્મના સંસ્થાપક શ્રીઅરિહંત અને તેમના અનુયાયી રૂપ ચતુર્વિધ સંઘ પ્રવર્તે છે; તેમજ ત્યાં અસિ (તલવાર), મસિ (શાહીકલમ) અને કૃષિ (ખેતીવાડી) રૂપ ત્રણ પ્રકારના વ્યવસાયથી મનુષ્યો પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે, બાકીની ભૂમિઓ અકર્મ ભૂમિઓ કે ભોગભૂમિઓ કહેવાય છે; જયાં મનુષ્યોને (યુગલીકોને) ગુજરાન ચલાવવા મહેનત કરવી પડતી નથી. કેમકે ત્યાં રહેલા કલ્પવૃક્ષો તેમની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે છે, અને ત્યાં ધર્મપ્રવર્તક કે તેમનો સંઘ પણ હોતો નથી. મનુષ્ય અને તિર્યંચનું આયુષ્ય જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણનું છે.

જંબુદ્વિપનો વ્યાસ (ઉત્તર-દક્ષિણ અને પૂર્વ-પશ્ચિમની લંબાઈ) એક લાખ યોજન છે, તેથી બમણો લવણ સમુદ્ર, તેથી બમણો ધાતકીખંડ, તેથી બમણો કાલોદધિ, તેથી બમણો પુષ્કરવરદ્વિપ છે. એથી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આગળ પણ તેજ પ્રમાણવાળા બમણા વિસ્તારી દ્વિપ-સમુદ્રો અનુક્રમે અસંખ્ય છે. તેમાં છેવટે સ્વયંભુરમણ સમુદ્ર છે જેને મધ્યલોકનો અર્ધભાગ રોકેલ છે.

આ દ્વિપ-સમુદ્રની રચના સપાટ-ગોળ થાળીની માફક છે એટલે કે જંબુદ્વિપ લવણ સમુદ્રથી, તે વળી ધાતકી ખંડથી એમ અનુક્રમે વિંટાયલા છે. સર્વદ્વિપ સમુદ્રની આકૃત્તિ ગોળ છે. મધ્યમાં જંબુદ્વિપ છે જે કોઇપણ દ્વિપ-સમુદ્રને વિંટતો નથ; તે કુંભારના ચાકની માફક ગોળ છે; જયારે લવણ સમુદ્ર ચુડીના આકારે ગોળ છે. જંબુદ્વિપની મધ્યમાં મેરૂપર્વત છે.

આ મેરૂપર્વત મૂળમાં (ચારે બાજુએ થઈને) દશ હજાર યોજન વિસ્તારમાં છે, તેની ઉંચાઈ એક લાખ યોજન છે, તેમાંના હજાર યોજન જમીનમાં અને નવાણું હજાર યોજન બહાર દ્રસ્યમાન છે. જમીન અંદરનો ભાગ (૧૦૦૦ યોજન) મૂળમાં, ૧૦,૦૯૦$\frac{૧૦}{૧૧}$ યોજન વિસ્તારે છે, બહારના દ્રસ્ય ભાગ ઉપર ચૂલિકા (શિખર) નિકળે છે, તે શિખરો પણ હજાર યોજન લાંબા પહોળા હોય છે. આ પર્વતના ત્રણ ભાગ છે: ૧ લો ભાગ હજાર યોજનવાળો જે જમીનમાં છે તે, બીજો કાંડ (૨ જો ભાગ) ૬૩૦૦૦ યોજન ઉંચો છે અને ત્રીજો કાંડ ૩૬૦૦૦ યોજનનો છે પહેલો ભાગ શુદ્ધ પૃથ્વી રૂપજ છે, બીજો ભાગ ચાંદી-સોનુ સ્ફટિક આદિ રત્નમય છે; અને ત્રીજો ભાગ લાલ-સુવર્ણમય પ્રાયઃ છે. આ એક લાખ યોજન પછી મેરૂની ચૂલિકા છે કે જે ૪૦ યોજન અને ટોચ પર ચાર યોજન વિસ્તારે છે. મેરૂપર્વતના મૂળમાં ભદ્રશાળ વન છે, ત્યાં ઉપર ૫૦૦ યોજન ઉંચે તેટલાજ વિસ્તારનું નંદન વન છે, ત્યાંથી ૬૨૫૦૦ યોજન ઉંચે પાંચસો યોજનના વિસ્તારવાળું સૌમનસ વન છે ત્યાંથી ૩૬૦૦૦ યોજન ઉંચે એટલે મેરૂની ટોચપર ૪૯૪ યોજનના વિસ્તારનું પાંડુક વન છે.

જંબુદ્વિપના સાત ક્ષેત્ર છે, તે વર્ષ કે વાસ કહેવાય છે. ભરત

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ક્ષેત્ર દક્ષિણમાં અને ઐરવ્રત ક્ષેત્ર ઉત્તરમાં આવેલાં છે; તે દરેક ૫૨૬/૧૯ યોજન એટલે જમ્બુદ્વિપના ૧૯૦ મા ભાગના છે, તેમની ઉપર અનુક્રમે હિમવાનને શિખરી પર્વતો છે જે તેનાથી બમણા વિસ્તારના છે. તેની ઉપર બમણા વિસ્તારે અનુક્રમે હેમવંત ને હૈરણ્ય ક્ષેત્રો છે; તેની ઉપર બમણા વિસ્તારે મહાહિમવાન ને રૂક્મિ પર્વતો છે, તેની ઉપર બમણા વિસ્તારે અનુક્રમે હરિવર્ષ અને રમ્યક નામના ક્ષેત્રો છે; એ ઉપર બમણા વિસ્તારે નિષધને નીલ નામા પર્વતો છે, તે એની મધ્યમાં વિદેહ નામનું ક્ષેત્ર છે. જંબુદ્વિપના વિદેહને મહાવિદેહ કહેવામાં આવે છે; એની મધ્યમાં મેરૂ પર્વત છે જેનું સ્વરૂપ ઉપર કહેવામાં આવ્યું. આ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં નિષધ પર્વતની ઉત્તરે અને મેરૂ પર્વતની દક્ષિણે સો કાંચનગિરિ, ચિત્રકુટ અને વિચિત્રકુટ આદિ પર્વતો વડે શોભિત દેવકુરૂ નામની ભોગભૂમિ છે; તેજ પ્રમાણે મેરૂપર્વતની ઉત્તરે અને નીલ પર્વતની દક્ષિણે બે યમક પર્વત વડે શોભિત ઉત્તરકુરૂ નામની ભોગભૂમિ છે.

ભરતક્ષેત્રની મધ્યમાં પૂર્વ–પશ્ચિમ સમુદ્ર પર્યંત વિસ્તારમાં વૈતાઢ્ય પર્વત છે. તે પચીશ યોજન ઉંચો છે. તેના ૬। યોજન જમીનમાં અને ૧૮।।। યોજન બહાર દેખાય છે. તેનો વિસ્તાર પચાસ યોજનનો છે.

જંબુદ્વિપમાં એક મેરૂ પર્વત, સાત ક્ષેત્ર અને છ વર્ષધર પર્વતો છે. તેનાથી બમણા એટલે બે મેરૂ, ચૌદ ક્ષેત્રો અને બાર વર્ષધર પર્વતો ધાતકી ખંડમાં, અને તેટલા જ પુષ્કરવર દ્વિપમાં છે; નામો તો સરખાજ છે પણ ગોળની વચ્ચે સમુદ્રો આવતા હોવાથી તે દરેક દ્વિપના પૂર્વ અને પશ્ચિમ એવા બે ભાગ પડી જતા હોવાથી તે પ્રમાણે છે. એ ઉપરાંત તે બે દ્વિપમાં–દરેકમાં–બાણની માફક ઉત્તર તેમજ દક્ષિણમાં બે ઇક્ષ્વાકાર પર્વતો છે; જે ધાતકી ખંડમાં એક છેડે લવણ સમુદ્રમાં અને બીજે છેડે કાળોદધિ સમુદ્રને અડકે છે, અને પુષ્કરદ્વિપના બે ઇક્ષ્વાકાર પર્વતો એક છેડે કાળોદધિ સમુદ્ર અને

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

બીજે છેડે પુષ્કર સમુદ્રને અડકે છે; જંબુદ્વિપમાં જેટલી નદી, ગામ, શહેર, પર્વત આદિ છે તેથી બમણા ધાતકીખંડ અને પુષ્કરવરદ્વિપમાં છે. પુષ્કરવર દ્વિપને છેડે આવેલ માનુષોત્તર પર્વત અર્ધ દ્વિપ પ્રમાણ છે. ત્યાં અને તેની આજુબાજુ આગળ, મનુષ્યોની વસ્તી જ નથી, તેમ ઉત્પત્તિ પણ નથી જ.

માનુષોત્તર પર્વત પુષ્કવર દ્વિપને મધ્યભાગેથી કિલ્લાની માફક ગોળ, મનુષ્ય લોકને ઘેરીને રહેલો છે. આ પર્વત બેઠેલા સિંહના આકારનો છે; ને ૧૭૨૧ યોજન ઉંચો છે, ૪૩૦ યોજનને ૧ ગાઉ જમીનમાં છે, તેનો નીચલો વિસ્તાર ૧૦૨૨ યોજન, મધ્યમા ૭૨૩ યોજન અને ટોચ ઉપર ૪૨૪ યોજન છે. આ પર્વતની અંદર આવેલ અઢીદ્વિપમાંજ મનુષ્યના જન્મ તેમજ મરણ થાય છે. તેની બહાર કોઈપણ માનવીનું જન્મ કે મરણ થતું નથી. વિદ્યાસંપન્ન વિધાધરો કે વિદ્યા વા લબ્ધિધારી મુનિઓ આ અઢીદ્વિપની બહાર જઈ શકે છે; પણ તેમના જન્મ-મરણ તો મનુષ્યલોકની સીમાની અંદરજ થાય છે.

વળી એમ પણ ન સમજવું કે માનુષોત્તર પર્વતની અંદર આવેલ અઢી દ્વિપ ને બે સમુદ્રોમાં સર્વત્ર મનુષ્યોની જ વસ્તી હશે, આ અઢી દ્વિપમાં ૫ મેરૂ, ૩૦ વર્ષધર પર્વતો અને ૩૫ ક્ષેત્રો આવેલાં છે તે ઉપરાંત ૫ ઉત્તરકુરૂ ને ૫ દેવકુરૂની ભોગ ભૂમિઓ છે; દરેક મહાવિદેહની બત્રીશ વિજયો ભરતક્ષેત્રના પ્રમાણની છે. એ રીતે વિજયો બધી મળી ૧૬૦ થાય છે. ઉપરાંત લવણ સમુદ્રમાં ૫૬ અંતરદ્વિપ છે. આ ગણાવેલા સ્થાનોમાં જ માત્ર મનુષ્યોની વસ્તી છે; છતાં વ્યવહારમાં ક્ષેત્ર જન્મથી ગણાતું હોવાથી અઢીદ્વીપને મનુષ્યલોક કહેવાય છે. જો કે સંહરણથી, વિદ્યા કે લબ્ધિથી, કોઈક મુનિ અઢીદ્વિપ બહાર બે સમુદ્ર કે તેથી પણ આગળ જઈ શકે છે. તેટલું જ નહિ પણ મેરૂ પર્વતની ચૂલિકા સુધી પણ પહોંચી શકે છે ને ત્યાં રહી પણ શકે છે; છતાં મરણ તો અઢીદ્વિપમાંજ થાય છે.

ભરત તથા ઐરવતમાં-દરેકમાં સાડીપચીશ આર્ય દેશ છે તેમજ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

તેથી બમણા=૫૧ અન્ય બે દ્વિપમાં છે. કુલ (૫૧+૧૦૨+૧૦૨) ૨૫૫ આર્ય દેશો છે. વળી મહાવિદેહ પણ આર્યદેશમાં જ ગણાય છે, આર્યોના નિમિત્ત ભેદથી નિમ્નલિખિત ૭ ભેદ થાય છે. (૧) ક્ષેત્ર આર્ય–જે ઉપરોક્ત આર્યદેશમાં ઉત્પન્ન થાય છે. (૨) જાતિ આર્ય જે ઇક્ષ્વાકુ, વિદેહ, જ્ઞાત વિ૦ વંશોત્પન્ન હોય છે. (૩) કુળઆર્ય–જે કુળકર, ચક્રવર્તી, બળદેવાદિકના કુળમાં ઉપજ્યો હોય છે. (૪) કર્મ આર્ય=જે યજન--યાજન, પઠન--પાઠન, કૃષિ, લિપિ આદિ ધંધા કરી ગુજરાન ચલાવે છે. (૫) શિલ્પ--આર્ય=જે વણકર કુંભકારાદિની કળા વડે આજીવિકા ચલાવતો હોય છે. (૬) ભાષાઆર્ય=જે શિષ્ટ પુરૂષ (તીર્થંકરાદિ વડે) વડે બોલાતી એવી અતિશયાસંપન્ન સંસ્કૃત, માગધી વિ૦ થી વ્યવહાર ચલાવે છે. ઉક્ત ૭--પ્રકારથી વિપરીત લક્ષણવાળા સૌ અનાર્ય કે મ્લેચ્છ છે.

જ્યાં મોક્ષમાર્ગના પ્રણેતા ઉત્પન્ન થાય તેમજ જ્યાં તે માર્ગના ઉપદેશક વિચારતા હોય તે અને જ્યાં ક્ષત્રિયવટ, વાણિજ્ય તથા ખેતીવાડી વિગેરેથી ગુજરાન ચલાવતા હોય તે કર્મભૂમિઓ છે. આ રીતે પાંચ ભરત, પાંચ ઐરવ્રત અને પાંચ મહાવિદેહ મળી કુલ પંદર કર્મભૂમિઓ છે. બાકીના ૨૦ ક્ષેત્રો, ૫૬ અંતદ્રીપ તેમજ પાંચ ઉત્તકુરૂ અને પાંચ દેવકુરૂમાં યુગલિક ધર્મજ માત્ર પ્રવર્તે છે, ત્યાં ચારિત્ર ધર્મ જરાપણ નથી હોતો. અસિ–મશિ ને કૃષિ રૂપ વ્યવસાયના અભાવે એ સર્વ અકર્મ ભૂમિઓ છે.

ઉકત જીવોના આયુષ્ય સબંધી વાત આગળ આવી ગઈ છે. અમુક પ્રકારના દેહમાં અમુક કાળ જીવન ગાળવું તે ભવસ્થિતિ, ને તેમાં વારંવાર જન્મ મરણ એક સાથે કર્યા કરવા તેનું નામ સ્વકાયસ્થિતિ એ ઉભય પ્રકાર, આયુષ્ય અથવા દેહધારી અવસ્થાના પ્રમાણના છે.

ભુવનપતિ અને વ્યંતર–વાણવ્યંતરદેવો અધોલોકવાસી છે, જ્યો-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

તિષ્કદેવો મધ્યલોકવાસી અને વૈમાનીક દેવો ઉર્ધ્વલોકવાસી છે. આ દેવોના વિમાનો કે ભવનો-સુંદર, સાકુનુળ વર્ણ-ગંધ-રસ ને સ્પર્શ-વાળા હોય છે. તેઓ કષાયવાળા તેમજ આહાર, ભયાદિ ચાર સંજ્ઞા-વાળા હોય છે, આમ છતાં તેઓ અખંડ યૌવનવાળા, ઘડપણરહિત, નિરૂપમ સુખવાળા અને અલંકાર ધારણ કરનારા હોય છે.

રત્નપ્રભા નર્ક એકલાખ એંશીહજાર યોજન જાડાઇમાં છે. તેમાં ઉપર નીચે હજાર હજાર યોજન મૂકતાં બાકીના એકલાખઇઠો-તેરહજાર યોજન રહ્યા તેમાં નારક જીવોને વસવાના તેર પ્રતરો છે. એ તેર પ્રતરોના મધ્યમાં નરકાવાસા છે, તેમાં નારક જીવો વસે છે. દરેક પ્રતરે એકેકના નિયમે બધા મળી બાર આંતરાઓ છે તેમાં ઉપર નીચેનો એકેક બાદ કરતાં બાકીના દશમાં દશ ભુવનપતિ દેવોના નિવાસસ્થાન વા ભવનો છે. રત્નપ્રભાના મૂકી દીધેલા ઉપરના હજાર યોજનમાં (જ્યાં નારક કે ભુવનપતિ કોઈનો વાસ નથી) ઉપર નીચે સો યોજન છોડતાં બાકીના ૮૦૦ યોજનમાં વ્યંતરદેવો વસે છે. તેમાં ઉત્તર દક્ષિણે આઠ આઠ ઇન્દ્રો મળી સોળની સંખ્યા થાય છે. હવે તે છોડી દીધેલા ઉપરના સો યોજનમાં ઉપર નીચે દશ દશ યોજન છોડતાં બાકીના ૮૦ યોજન પ્રમાણ સ્થાનમાં વાણવ્યંતર દેવોનો વાસ છે તેમના પણ ઉત્તરદક્ષિણના મળી સોળ ઈંદ્રો થાય છે. આ રીતે ઇન્દ્ર સંખ્યા બાવનના આંકે પહોંચે છે,

જ્યોતિષ્કના ચર અને સ્થિર એવા બે પ્રકાર છે. ચર અઢીદ્વિ-પમાં રહેલા છે અને અઢીદ્વિપની બહાર સ્થિર છે. સૂર્ય અને ચંદ્ર એ ઉભય ચર જ્યોતિષ્કના ઈંદ્રો છે. મેરૂ પર્વતના આઠ રુચક પ્રદેશ રૂપ સમભૂતળા (સરખી પૃથ્વી)થી ઉંચે ૭૯૦ યોજન દૂરથી માંડી ૯૦૦ યોજન સુધીમાં તેમના વિમાનો આવેલાં છે. તેમાં ૭૯૦ યોજને પ્રથમ તારાના વિમાનો, ૮૦૦ યોજને સૂર્યનું, ૮૮૦ યોજને ચંદ્રનું, ૮૮૪ યોજને નક્ષત્રના અને બાકીના સોળ યોજનમાં જૂદા જૂદા

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ગ્રહના વિમાનો છે. આ પાંચે મળીને જ્યોતિષચક્ર કહેવાય છે; તેમના વિમાન દેદીપ્યમાન પ્રકાશવાળા, અતિ સુંદર અને સ્ફટિક રત્નમય છે. આ વિમાનમાં વસતા જ્યોતિષ્ક દેવો પ્રકાશવાળા હોવાથી તેઓને તેજોલેશ્યા હોય છે. જંબુદ્વિપ આશ્રયી બે સૂર્ય અને બે ચંદ્ર હોય છે. એ સંબંધી વિસ્તૃત વિવેચન સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ આદિમાં છે. જ્યોતિષ્ક દેવોના નિવાસસ્થાન પછી અસંખ્યાત કોટાકોટિ યોજન ઉંચે વૈમાનિક દેવોના વિમાનો છે. ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યયોગે જીવ આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમના બે પ્રકાર છે. જેઓમાં સ્વામીસેવક ભાવનો વ્યવહાર છે, તેમજ તીર્થંકરોના કલ્યાણક મહોત્સવ કરવાનો જેમનો આચાર છે તેઓ કલ્પોપન્ન કહેવાય છે. ભરતક્ષેત્રમાં કલ્યાણક મહોત્સવ કરવાનો સોધર્મેંદ્રનો અને ઐરવતક્ષેત્રમાં ઇશાનેન્દ્રનો મુખ્ય અધિકાર છે. તેઓ પહેલાથી બારમા દેવલોક સુધીમાં રહે છે. જેઓનો આવો આચાર નથી, તેમજ જેઓ સ્વતંત્ર છે એટલે તે અહમિંદ્ર જેવા છે, તેઓ સ્વસ્થાનકમાં રહી ભાવભક્તિ કરે છે જે કલ્પાપીત કહેવાય છે ને તેઓનો વાસ બાર દેવલોક ઉપર વધારે ઉંચે છે. તેઓ નવગ્રૈવેયક તથા અનુત્તરવિમાનવાસી તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. આ પ્રકારના દેવોના નિવાસ પૂર્વકૃત પુણ્યની તરતમતા ઉપર છે.

કલ્પોપન્ન એવા બાર દેવલોકના પહેલાથી આઠ સુધીના આઠ તથા નવમા દશમાનો એક, અને અગીઆર બારનો એક મળી કુલ દશ ઇંદ્રો છે. આમ બાવન પ્રથમ ગણાવેલા તેમાં જ્યોતિષ્કના બે તથા વૈમાનિકના દશ ઉમેરતાં કુલ ચોસઠ ઇંદ્રો થાય છે. પ્રભુના જન્મ વિ. કલ્યાણકોમાં તેઓ મુખ્ય હોય છે. જ્યોતિષ્કદેવોના વાસથી એક રાજ ઉંચે સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોક દક્ષિણ—ઉત્તરમાં આવેલા છે; ને ઉભય સરખી સપાટીએ છે. ત્યાંથી એકરાજ ઉંચે સનત્કુમારને માહેન્દ્ર પૂર્વના બેની માફક જ છે. ત્યાંથી ઉંચે એકરાજમાં બ્રહ્મ અને લાંતક નામા પાંચમા—છઠા દેવલોક એક એકની ઉપર

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કેટલેક અંતરે છે; ત્યાંથી ઉંચે એકરાજમાં શુક્ર અને સહસ્રાર પૂર્વની માફક એક એકની ઉપર કેટલેક અંતરે છે, ત્યાંથી આનત ને પ્રાણુત નામા નવમા દશમાં દેવલોક દક્ષિણ ઉત્તરે જોડાજોડ છે, ત્યાંથી કેટલેક ઉંચે–સહસ્રારથી એકરાજ ઉંચે–આરણ અચ્યુત નામા દેવલોક દક્ષિણે ઉત્તરે સામસામા આવેલાં છે. ત્યાંથી એક રાજ ઉંચે ચૌદ રાજલોકરૂપ પુરૂષના ગળાના સ્થાનકે ગ્રૈવેયકદેવોનું સ્થાન એકની ઉપર એક એમ અનુક્રમે છે, ત્યાંથી લગભગ એક રાજ ઉંચે પાંચ અનુત્તર વિમાન સરખી સપાટીએ છે એટલે સ્વાર્થસિદ્ધિ વિમાન વચ્ચે છે અને વિજયાદિ ચાર વિમાન તેની આજુબાજુમાં ચારે દિશાએ છે. તેના ઉપર લોકરૂપ પુરૂષના કપોળ પ્રદેશમાં સ્ફટિક રત્ન જેવી નિર્મળ અર્જુનસુવર્ણમય સિદ્ધશિલા છે. તેના ઉપર એક યોજન છેટે અલોક છે. તે છેલ્લા યોજનના ઉપરના ચોવીસમા ભાગ (૩૩૩$\frac{૧}{૩}$ ધનુષ્ય) જેટલી ઉંચાઇવાળા ક્ષેત્રમાં સિદ્ધના જીવો રહેલા છે. આ રીતે ચૌદરાજ લોકની વહેંચણી છે. કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવો સિવાય બાકીના ચારે નિકાયના દેવોને ઇંદ્ર અને તેનો ૧ સામાનિક (સમાન રૂદ્ધિવાળા) ૨ પારિષદ્ય (સભામાં બેસનાર) ૩ આત્મરક્ષક (અંગરક્ષક) ૪ અનીક (સૈન્ય અને તેના ઉપરીઓ) ૫ પ્રકીર્ણક (પ્રજા) ૬ અભિયોગ્ય (નોકરચાકર) ૭ કિલ્બિષક (હલકા પ્રકારના દેવ) રૂપ સામાન્ય પરિવાર હોય છે. આ ઉપરાંત વ્યંતર, વાણ વ્યંતર, અને જ્યોતિષ્ક દેવો સિવાયના નિકાયમાં ત્રાયસ્ત્રિંશ (મંત્રી પુરોહિત આદિ) અને લોકપાળ (કોટવાળ) પણ હોય છે. પહેલા અને બીજા વૈમાનિક દેવોના સ્થાન સુધી દેવીઓની ઉત્પત્તિ છે. તેની ઉપરના દેવલોકમાં દેવીઓની ઉત્પત્તિ નથી. દેવીઓમાં બે પ્રકાર હોય છે. (૧) ગૃહિણી તરિકે કાર્ય કરતી દેવીએ તે પરિગૃહિતા દેવીઓ અને (૨) દેવવેશ્યા તરિકે જીવન ગાળતી તે અપરિગૃહિતા દેવીઓ કહેવાય છે. પરમાધામી દેવો જે પ્રથમ નારક ભૂમિમાં ઉપજે છે ને ત્રણ નારક સુધીના જીવોને દુઃખ આપે છે તેમની, તેમજ કિલ્બિષ દેવોની આત્મપરિણતિ અતિ-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

મલીન અધ્યવસાયવાળી હોય છે. ભૂવનપતિ અને વ્યંતર-વાણ વ્યંતર દેવોની આત્મપરિણતિ કૃષ્ણ-નીલ-કપોત અને તેજોલેશ્યામય હોય છે, પહેલા બે વિમાન સુધી તેજોલેશ્યા, તે પછી ત્રણ વિમાનના દેવોને પદ્મલેશ્યા અને લાંતકદેવથી સર્વાર્થ સિદ્ધિ વિમાન સુધીના દેવોને શુક્લલેશ્યા હોય છે.

સમવાય સ્વરૂપ

कालो सहाव नियई पुव्वकयं पुरिसकारणं पंच।
समवाये सम्मत्तं एगंत होइ मिच्छुतम् ॥
(सन्मतिसूत्र-सिद्धसेन दिवाकरजी)

"જૈનધર્મમાં કેવળ કર્મનીજ પ્રધાનતા છે કિંવા જૈનો કેવળ કર્મ ઉપર જ વિશ્વાસ રાખીને બેસનારા છે" એમ માનનારા ભૂલ ખાય છે. જૈન સિદ્ધાંતમાં જેમ કર્મનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તેમ પુરૂષાર્થનું પણ છે. કર્મોને હઠાવવાના જ્ઞાન,-ધ્યાન,-તપજપ,-સંયમાદિ અનેક ઉપાયો બતાવવામાં આવેલ છે. પ્રત્યેક કાર્યની ઉત્પત્તિમાં માત્ર કર્મ કે પુરૂષાર્થ એજ નહિં પણ ઉપરના શ્લોકમાં સૂચવેલા પાંચ કારણોનો સંયોગ આવશ્યક છે. તેના નામ (૧) કાળ, (૨) સ્વભાવ, (૩) નિયતિ, (૪) પુરૂષકાર અને (૫) કર્મ છે. એ પાંચે કારણો એકબીજાની સાથે એટલાં બધાં સંકળાયલા છે કે એમાંના એક પણ કારણનો અભાવ કાર્ય નિષ્પતિ થવામાં અંતરાયભૂત થઈ પડે છે. આ વાતને નીચેનાં ઉદાહરણથી તપાસીએ. સ્ત્રી બાળકને જન્મ આપે છે, તેમાં સૌથી પ્રથમ કાળની અપેક્ષા છે, કારણ કે વિનાકાળે સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરી શકતી નથી. બીજું કારણ સ્વભાવ છે, જો તેમાં બાળક ઉત્પન્ન કરવાનો સ્વભાવ હશે તોજ ગર્ભ રહેશે; નહિં તો નહિં રહે. ત્રીજું નિયતિ (અવસ્યંભાવ) જો પુત્ર ઉત્પન્ન થવાનો હશે તોજ થશે, નહિં તો કંઈક કારણ ઉપસ્થિત થઈ પુત્રપણાના

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ગર્ભનું પરિવર્તન થઈ જશે. ચોથું પુરૂષકાર (પુરૂષાર્થ) પુત્ર ઉત્પન્ન થવામાં પુરૂષાર્થની પણ જરૂર છે. કુમારી કન્યાને પુત્ર કદી ઉત્પન્ન ન જ થાય. આમ ચારે કારણો હોવાની સાથે કર્મ (ભાગ્ય)માં હશે તો જ થશે, નહિં તો ગર્ભનાશ પણ થઈ જાય; અર્થાત્ માતા પિતાના પ્રયાસ સાથે સંતાનનું ભાગ્ય જરૂરી છે. આ સમવાય ને બીજી રીતે વિચારીએ. પાંચ ભરત તથા પાંચ ઐરવ્રત રૂપ દશક્ષેત્રોની અપેક્ષાએ અવસર્પિણી કાળે ચોથો આરો અને ઉત્સર્પિણી કાળે ત્રીજો આરો—એ કાળે જીવ મોક્ષનું સાધન કરી કાર્ય કરે તેથી—કારણ રૂપ માન્યા છતાં પ્રશ્ન થશે કે કેમ અભવ્ય જીવ કાર્યસિદ્ધિ કરી મુક્તિ પામતા નથી? એટલે તરત જ બીજું કારણ સ્વભાવ સ્વીકારવું પડશે. એનામાં મોક્ષ જવા રૂપ સ્વભાવ જ નથી. પાછો પ્રશ્ન થશે કે ભવી જીવમાં તો તે સ્વભાવ છે તેનું કેમ? એટલે નિયતિ રૂપ કારણ ખડું થશે; ત્યાં લગી ભવીપણું પણ કામ નજ લાગે. વળી પ્રશ્ન થશે કે આણંદ, કામદેવ શ્રાવકોને તે પણ હતું છતાં મોક્ષ કેમ ન પામ્યા? વળી શ્રેણિક રાજા તો ક્ષાયિક સમકિતી હતા ને? ત્યાં ચોથું કારણ પૂર્વકૃત અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણી આદિ આઠ કર્મ આડા ઉભા. આયુષ્યનો બંધ અગાઉ પડી ચૂકયો હતો એટલે એને ભોગવ્યા વિના તે આગળ વધી શકે તેમ હતું જ નહીં. તો પછી મરૂદેવી માતાને ચાર કારણ મલ્યા પણ પાંચમો ઉદ્યમ યા પુરૂષાર્થ કંઈ કીધો નથી છતાં મુક્તિ કેમ પ્રાપ્ત થઈ? ક્ષપક શ્રેણિએ ચઢવાનો શુકલ ધ્યાન ધ્યાવા રૂપ ઉદ્યમ તેમને કર્યો છે ત્યારે જ મુક્તિને પામ્યા છે. ટુંકામાં કહેવાનું એટલું જ કે પ્રત્યેક કાર્ય નિષ્પત્તિમાં ઉપરોક્ત પાંચ કારણોનો યોગ આવશ્યક છે. પાંચ આંગળીઓની માફક ભેગા મળી તેઓ કાર્ય સર્જન કરે છે. અલબત એમાં ઓછાવત્તાપણાની કિંવા ક્રમ ઉલટાઈ જવાની વિચિત્રતાઓ રહેલી છે. કોઈક વાર પુરૂષાર્થ જોર કરતો દેખાય છે; તો કોઈકવાર કર્મનું પ્રાબલ્ય દષ્ટિગોચર થાય છે. આ સંબંધમાં ઉપદેશ પ્રાસાદ ગ્રંથમાં શ્રી વિજયલક્ષ્મી સૂરિ મહારાજે વિસ્તારથી દાખલા

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

દલિલો ટાંકી સુંદર રીતે સ્વરૂપ રજુ કર્યું છે. દરેકનું જુદું જુદું બળ દાખવી સરવાળે સર્વને એકત્ર કરી કાર્યસિદ્ધિમાં કેવા ઉપયોગી થઈ પડે છે તે વિષયમાં કથાનકો પણ આલેખ્યા છે.

નય પ્રમાણ અને નિપેક્ષા સ્વરૂપ

જ્ઞાનનો હેતુ દ્રવ્ય (વસ્તુ) ના અનંત ધર્મો-સ્વભાવો-પર્યાયો-સ્થિતિઓ-ગુણો જાણવાનો છે. તે જ્ઞાન બે પ્રકારના પ્રમાણ (સાબિતી) થી થઈ શકે; (૧) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણમાં શ્રી સિદ્ધ તથા શ્રી કેવલી પરમાત્માઓનું કેવલજ્ઞાન, મુનિ મહારાજનું મનઃપર્યાય જ્ઞાન અને ચારે ગતિના જીવોનું અવધિ જ્ઞાન સમાય છે, જ્યારે (૨) પરોક્ષ પ્રમાણમાં માત્ર મતિ (બુદ્ધિ કે તર્કમય) જ્ઞાન અને શ્રુત (આગમ) જ્ઞાન સમાય છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણમાં થતા જ્ઞાન આત્મ પ્રત્યક્ષ થતાં હોવાથી શુદ્ધ જ હોય છે; પણ પરોક્ષ એવા મતિ અને શ્રુત શુદ્ધ જ હોય તેવું હોતું નથી. વળી અવધિ પણ અશુદ્ધ હોઈ શકે છે. ટૂંકમાં કહીયે તો આત્મ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તેજ સાચું પ્રત્યક્ષ છે, જ્યારે ઇંદ્રિય પ્રત્યક્ષ તે સાચું પ્રત્યક્ષ નથી; પણ પરોક્ષ છે. તેના ત્રણ વિભાગ નિમ્ન પ્રકારે થાય છે. (૧) અનુમાન-નિશાની કે ચિન્હ જોઈ થતું જ્ઞાન; દાખલા તરિકે ધુમાડો જોઈ અગ્નિ સંબંધી થતું જ્ઞાન. (૨) આગમ-શાસ્ત્રના આધારથી થતું જ્ઞાન (૩) ઉપમાન-કોઈ પદાર્થને બીજી ઉપમા આપી ઓળખાવવાથી થતું જ્ઞાન- આ સ્થિતિમાં જૈન તત્ત્વજ્ઞાન જ્ઞેય વિષયના પ્રારંભમાં નિશ્ચય વ્યવહાર રૂપ બે ભાગ પાડે છે. નિશ્ચય માર્ગ દ્વારા વસ્તુના હંમેશના (કાયમના-સ્થાયી) ધર્મો એટલે ચોક્કસ કુદરતી ગુણોનો વિચાર કરે છે; અને વ્યવહાર માર્ગદ્વારા તેજ વસ્તુના અકુદ-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

રતી ધર્મો (મનાએલા ધર્મો) ઉપયોગ–અપેક્ષા આદિ રૂપ, નો વિચાર કરે છે. દાખલા તરિકે ‘ આ માટીનો ઘડો છે ’ એ નિશ્ચય નય અને ‘ આ પાણીનો ઘડો છે ’ તે વ્યવહાર નય; બેમાં સમજવાનું એ છે કે ઘડો તો માટીનો છે, પણ તેનો ઉપયોગ પાણી ભરવામાં કરેલો છે. ઉપરોક્ત નિશ્ચય નયના બે વિભાગ–(૧) દ્રવ્યાર્થિક એટલે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સામાન્ય ગુણનો વિચાર અને (૨) પર્યાયાર્થિક એટલે વસ્તુનો બદલાતી સ્થિતિઓની અપેક્ષાએ સામાન્ય ગુણનો વિચાર. “ આત્મા સર્વ સરખા છે ” એ દ્રવ્યાર્થિક નિશ્ચયનય. આત્મા નામનું દ્રવ્ય સર્વ જીવોમાં એક જ છે. એક સરખું છે–એક પ્રકારના પદાર્થનું બનેલું છે. “ જીવોના સ્વભાવ અને રંગ જુદા જુદા છે ” એ પર્યાયાર્થિક નિશ્ચય નયનું વાકય. જીવો જેમાં આત્મા દ્રવ્ય સરખું છે છતાં પ્રકૃતિ પુદ્ગલની ભિન્નતા છે માટે. જીવોમાંના કેટલાક શાંત છે, કેટલાક ગંભીર છે, કેટલાક જ્ઞાની છે, કેટલાક ક્રોધી છે, કેટલાક ઘઉંવર્ણા છે વિ. હવે વસ્તુ–પદાર્થના સામાન્ય–વિશેષ ધર્મો સમજતાં વાર નહીં લાગે. વિશેષ ધર્મ એટલે વસ્તુના પોતાના ખાસ ધર્મો–ગુણો અને સામાન્ય ધર્મ એટલે વસ્તુના બદલાના તેમજ અન્ય વસ્તુ અપેક્ષાએ તેના ધર્મો–ગુણો. અર્થાત્ સામાન્ય–વ્યવહાર અને વિશેષ–નિશ્ચય જ્યાં સામાન્ય છે ત્યાંજ અપેક્ષાથી વિશેષ પણ છે. આથી નય એટલે અભિપ્રાય–પદાર્થનું જ્ઞાન મેળવવા માર્ગ બતાવનાર. અગર તો બોલનારનો અભિપ્રાય. એક રીતે જોતાં નયની ગણત્રી થઈ શકે નહિં, કહ્યું છે કે **जावइया वयणपहा तावइया हुन्ति नयवाया** એટલે કે જેટલા વચનપ્રયોગો છે તેટલા નયો છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

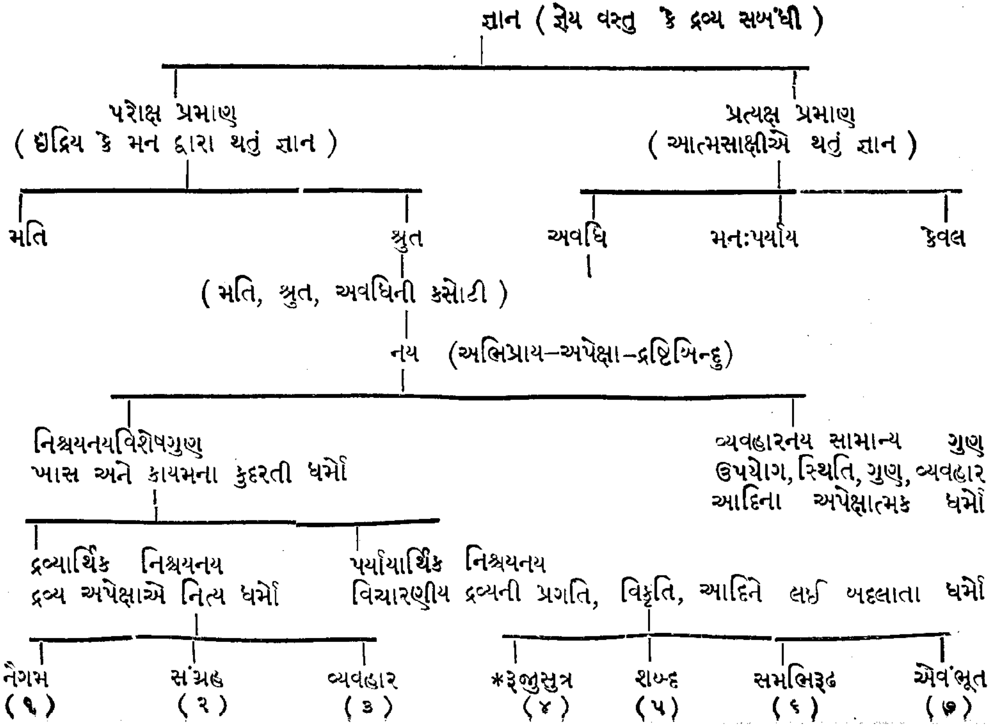
જ્ઞાન (જ્ઞેય વસ્તુ કે દ્રવ્ય સમ્બંધી)
પરોક્ષ પ્રમાણ
(ઇંદ્રિય કે મન દ્વારા થતું જ્ઞાન)
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ
(આત્મસાક્ષીએ થતું જ્ઞાન)
મતિ
શ્રુત
અવધિ
મન:પર્યાય
કેવલ
(મતિ, શ્રુત, અવધિની કસોટી)
નય (અભિપ્રાય–અપેક્ષા–દ્રષ્ટિબિન્દુ)
નિશ્ચયનયવિશેષગુણ
ખાસ અને કાયમના કુદરતી ધર્મો
વ્યવહારનય સામાન્ય ગુણ
ઉપયોગ, સ્થિતિ, ગુણ, વ્યવહાર
આદિના અપેક્ષાત્મક ધર્મો
દ્રવ્યાર્થિક નિશ્ચયનય
દ્રવ્ય અપેક્ષાએ નિત્ય ધર્મો
પર્યાયાર્થિક નિશ્ચયનય
વિચારણીય દ્રવ્યની પ્રગતિ, વિકૃતિ, આદિને લઈ બદલાતા ધર્મો
નૈગમ (૧)
સંગ્રહ (૨)
વ્યવહાર (૩)
*ૠજુસુત્ર (૪)
શબ્દ (૫)
સમભિરૂઢ (૬)
એવંભૂત (૭)

*ઋજુસૂત્ર નયને કોઈક આચાર્યો દ્રવ્યાર્થિક નયનો પણ ભાગ ગણે છે. વળી વ્યવહાર નય મુખ્ય વિભાગ તરિકે જુદો આવ્યો અને ફરી દ્રવ્યાર્થિક નયના પેટા વિભાગ તરિકે આવ્યો. મુખ્ય વિભાગ તરિકે તે દ્રવ્યના વ્યવહારૂ ઉપયોગ આદિ અપેક્ષા વિચારનાર છે જ્યારે પેટા વિભાગ તરિકેની વ્યાખ્યા તો આગળ આવશે.

(૧) નૈગમ નય—**न एको गमो यस्मिन्** એક દૃષ્ટિથી નહિ પણ સર્વ દ્રષ્ટિથી વિચાર કરનાર. આ નય જગતના વ્યવહારમાં વિશેષ વપરાય છે. આ નયથી વિચારનાર સામાન્ય અને વિશેષ ગુણને જૂદી જૂદી રીતે વિચારતો નથી, પણ તે ગુણોનો સમન્વય કરે છે; આથી એમ સમજવાનું નથી કે આ નય કાંઈ ભેદ ગ્રહણ કરતો નથી. દાખલા તરીકે કેરી. આનો નૈગમ નયથી વિચાર કરનાર વનસ્પતિ તરીકેના સામાન્ય ધર્મનો વિચાર કરી લઈ, કેરી અથવા આંબાના વિશેષ (ખાસ) ગુણનો વિચાર કરે છે. કેરી લેતાં ખાસ વનસ્પતિ બતાવી એટલા અંશે ભેદને ગ્રહણ કર્યો. ટૂંકમાં આ નય દ્રવ્યના સામાન્ય અને વિશેષ બન્ને પ્રકારના ગુણોનો વિચારક છે.

(૨) સંગ્રહ નય-દ્રવ્યના વિશેષ ગુણો હોવા છતાં તે તરફ ઉદાસીન રહી માત્ર સામાન્ય ધર્મને મહત્વ આપી તે દ્રષ્ટિએ વિચારનાર એથી આ નય વિશેષ નામના પદાર્થને જૂદો માનતો નથી, માત્ર નામાન્તર ગણે છે. આ નય દ્રવ્યની જાતિ-સમૂહદર્શક છે. દાખલા તરીકે જીવ. જીવનો સમુદાય તરીકે માત્ર વિચાર આ નય દ્વારા થાય છે અને તેમાં જુદી જુદી જાતિના જીવોનો સમાવેશ થાય છે; છતાં જુદા જુદા તરિકે જીવનો વિચાર થઈ શકતો નથી.

(૩) વ્યવહાર નય—આ દ્રષ્ટિથી વિચારનાર સામાન્ય ગુણ હોવા છતાં તેને ઉપેક્ષી માત્ર વિશેષ ગુણને મહત્ત્વ આપીને વિચાર કરે છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

એટલે આ નય સંગ્રહ દ્વારા જાતિનો વિચાર થયા પછી પેટાજાતિનો વિચાર કરવા ઉપયોગી છે. જીવના સામાન્ય સ્વરૂપનો વિચાર કરી ચારે ગતિના (દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ, નારક) જીવસ્વરૂપનો વિચાર કરે છે. એટલે કે સંગ્રહ દ્રવ્યના સામાન્ય ધર્મને અને વ્યવહાર વિશેષ ધર્મને દાખવે છે, અથાત્ દ્રવ્યના જાતિ ગુણનો વિચાર સંગ્રહનય અને તેની પેટાજાતિ વિ. નો વિચાર વ્યવહાર કરે છે.

(૪) ઋજૂસુત્ર નય આ દ્રષ્ટિથી વિચારક દ્રવ્યના ભૂતકાળ ને ભવિષ્ય કાળના ધર્મો જાણ્યા છતાં તેની ઉપેક્ષા કરી માત્ર વર્તમાન ધર્મનો વિચાર કરે છે. વસ્તુજ્ઞાન માટેના **નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ** નામના ચાર નિક્ષેપોમાંથી માત્ર ભાવનિક્ષેપનોજ વિચાર કરનાર આ નય છે. આ નયથી વિચારેલ વસ્તુના ધર્મો તેજ વખતે સત્ય છે, પણ અન્ય કાળે તે અસત્ય છે. આથી કરી આ નય દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાન અતિ સંકુચિત છે.

ઉપરોક્ત ચાર નય વાચ્ય (જે વસ્તુનો વિચાર કરી બોલવાનું છે તે) માટે ઉપયોગી છે; જ્યારે છેવટના ત્રણ નયો વાચક (બોલનાર)ને ઉપયોગી છે.

(૫) શબ્દ નય-સમાનાર્થ શબ્દોનો એક અર્થમાં ઉપયોગ કરવા માટે આ નય છે. કુંભ, કળશ, ઘટ, સર્વને ઘડાના અર્થમાં વાપરવા તેમજ વસ્ત્ર, પટ, કપડું, લુગડું સર્વને કપડાના અર્થમાં વાપરવા તે આ નયનો અભિપ્રાય છે. આ નય શબ્દકોષ, વ્યાકરણ આદિના બનાવનાર માટે ઉપયોગી છે.

(૬) સમભિરૂઢ-સમાનાર્થી શબ્દોનો એક ઉપયોગ ન ગણતાં પર્યાય ભેદ માને છે; એટલે કે શબ્દના ધાતુ (મૂળ) અને તેનાં અર્થ ઊપરથી પ્રતિપાદન થતા અર્થમાંજ શબ્દ વાપરવા માટે આ નયનો અભિપ્રાય છે. ઈંદ્ર=સંપત્તિના સ્વામી, શક્ર=અતિ બળવાન, પુરંદર=શહેરનો નાશ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કરનાર, આમ જુદા જુદા અર્થમાં આ એકાર્થવાચી શબ્દનો ઉપયોગ ન ગણતાં જૂદો જૂદો અર્થ ગ્રહે છે.

(૭) એવંભૂત નય-સમાનાર્થ શબ્દનો એક ઉપયોગ ન ગણતાં પર્યાયભેદ માનવા ઉપરાંત આ નય તે શબ્દના મૂળ ધાતુના અર્થ પ્રમાણેની ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત હોઇએ ત્યારે તે શબ્દ વાપરવાનું સમજાવનાર અભિપ્રાય છે. પૂજારી=પૂજા કરનાર; જ્યારે પૂજા કરતો હોય ત્યારે પૂજારી અને પછી તેને પૂજારી ન ગણવો. પુરંદર (ઇંદ્ર) જ્યારે દુશ્મનને જીતી તેના નગરનો નાશ કરતો હોય ત્યારેજ તે પુરંદર; નહિ તો નહિ.

શબ્દ નય સમાનાર્થ શબ્દો એક અર્થમાં વાપરનાર અભિપ્રાયનો; સમભિરૂઢ સમાનાર્થ શબ્દને તે શબ્દના ધાતુના અર્થ મુજબ ધર્મગ્રહણ કરનાર અભિપ્રાયનો, અને એવંભૂત સમાનાર્થ શબ્દ તેના મૂળ ધાતુના અર્થ મુજબની ક્રિયા કરતા ધર્મ ગ્રહણ કરનાર અભિપ્રાયનો છે. આમાં શબ્દનય, શબ્દકોશ તથા વ્યાકરણ કર્તાઓને ઉપયોગી છે, જ્યારે સમભિરૂઢ અને એવંભૂતનય શબ્દના મૂળ ધાતુ ઉપરથી શબ્દ બનાવનારને ઉપયોગી છે.

નય તે સંપૂર્ણ સત્ય નથી, પણ અંશથી સત્ય છે; તેથી તે નથી પ્રમાણ કે નથી અપ્રમાણ. સાતે નય સર્વ વસ્તુને સંપૂર્ણતઃ વિચારનાર છે.

આ સાત નય ઉપરાંત જ્ઞાન નય અને ક્રિયા નય પણ છે, અને તેનો સમાવેશ ઉપરોક્ત સાતમાં નથી, કેમકે એ ઉભયનો વિષય સંકુચિત છે. એનો પણ વિચાર આધ્યાત્મિક વિકાસ અર્થે જૈન તત્વજ્ઞાનીઓએ કર્યો છે. જ્ઞાન નય મોક્ષ અંગે પોતાની પ્રધાનતા બતાવે છે અને ક્રિયા નય પોતાની તેવીજ પ્રધાનતા દર્શાવે છે. પણ તેમ થતાં તે નય મટી નયાભાસ થઇ જાય છે, એટલે એકાદની પ્રધાનતા ન

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જોતાં જેટલી જ્ઞાનની મુખ્યતા એટલીજ ક્રિયાની પણ છે, તેથીજ **'ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः'** એ સૂત્રની રચના યોગ્ય છે એમ સ્વીકારીએ ત્યારે ઉભય નય તરિકે ગણી શકાય.

વસ્તુના અનંત ધર્મોમાંના એકને મુખ્ય તરીકે ઉપયોગ કરતાં બાકીનાનું અસ્તિત્વ માની લઈ તે પરત્વે ઉદાસીન રહી મુખ્ય તરિકે સ્વીકારેલ ધર્મનો વિચાર કરવો તે દૃષ્ટિબિંદુ કે અભિપ્રાય તેજ નય કહેવાય.

વસ્તુના અનંત ધર્મોમાંથી એકને જ ધર્મ માની લઇ બાકીના ધર્મોની ઉપેક્ષા કરી અને તેનો નિષેધ કરવાનો વિચાર કરવો તે દૃષ્ટિબિંદુ કે અભિપ્રાય તે કુનય અથવા નયાભાસ કહેવાય.

(૧) નૈગમ નયાભાસ વસ્તુના સર્વ ધર્મોનો નિષેધ માની માત્ર સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મનેજ માને અને કેટલીક વખત સામાન્ય વિશેષ ધર્મોને જુદા માને જ્યારે ખરી રીતે તેમ નથી.

(૨) સંગ્રહ નયાભાસ વસ્તુના સર્વ ધર્મોનો નિષેધ કરી માત્ર સામાન્ય ધર્મરૂપ જાતિને માને; પણ વિશેષ ધર્મરૂપ પેટાજાતિને ન માને. આમ બને તો વિચાર ભેદ વધે, કારણકે વિશેષ ધર્મ વિના સામાન્ય ધર્મનો વિચાર ન થઇ શકે. બાળકો પદાર્થ પાઠ શિખે છે તેઓ પણ સામાન્ય ગુણ અને ખાસ (વિશેષ) ગુણ વિષે સમજે છે અદ્વૈતવાદીનો આમાં સમાવેશ થાય છે.

(૩) વ્યવહાર નયાભાસ વસ્તુના સર્વ ધર્મોનો નિષેધ કરી માત્ર વિશેષ ધર્મને જ માને. આ રીતે વિચારતાં વસ્તુના દ્રવ્યગુણ ચાર્વાક-મતની માફક ખોટી રીતે બતાવાય,

(૪) ઋજુસૂત્ર નયાભાસ વસ્તુના સર્વ ધર્મોનો નિષેધ કરી માત્ર વર્તમાન ધર્મનો વિચાર કરાય તેને માને; આમ માનતાં બૌદ્ધધર્મનો ક્ષણિકવાદ અસ્તિત્વમાં આવે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

(૫) શબ્દ નયાભાસ એકાર્થ (સમાનાર્થ) શબ્દનો ઉપયોગ જાતિ–કાળ–વચન–ભેદાદિનો વિચાર કર્યા વગર કરવામાં આવે તે અભિપ્રાય.

(૬) સમભિરૂઢ નયાભાસ સમાનાર્થ શબ્દનો ઉપયોગ તે શબ્દના મૂળધાતુના અર્થ પ્રમાણેજ થાય, પણ તેનો અન્ય અર્થ થાય તેને ન માને તે અભિપ્રાય.

(૭) એવંભૂત નયાભાસ સમાનાર્થ શબ્દોનો ઉપયોગ તે શબ્દના મૂળધાતુના અર્થ પ્રમાણે પણ ન કરતાં તેજ અર્થમાં ક્રિયા કરાતી હોય તે અર્થમાં અને બીજા કોઇ અર્થમાં ઉપયોગ ન માને તે અભિપ્રાય.

ઉપસંહાર કરતાં વિચારી લઇએ કે પ્રથમના ચાર નય વાચ્ય ઉપયોગી અને પાછળના ત્રણ વાચક ઉપયોગી છે. તત્વજ્ઞાનના વિચાર અર્થે પ્રથમના ચાર ખાસ જરૂરના છે અને બાકીના ત્રણ ભાષા કે વ્યાંકરણ રચનાર કિંવા શબ્દકોષ બનાવનાર અને શબ્દધાતુ અર્થ શોધક આદિ માટે ખાસ જરૂરના છે. તત્વજ્ઞાન શબ્દોમાં વિચારાતું હોવાથી અને ગ્રંથમાં લખાતું હોવાથી સાતે નયનો વિચાર સાથેજ કરવાનો છે, કેમકે ભાષાદિનો ઉપયોગ તત્વજ્ઞાનમાં કરવો પડે છે. ઉપરોક્ત સાત નય માંહોમાંહે એક બીજાને તોડનાર છે અને તે દૃષ્ટિએ તે સર્વ નયાભાસ છે; પણ સસ્તુના વિચારમાં દૃષ્ટિબિંદુ અપેક્ષા–અભિપ્રાય આદિએ દરેક નય પ્રમાણે જુદા જુદા પ્રકારે તેનો વિચાર કરી તે સર્વનો સમન્વય કરવો તેજ નયવાદનો સાર છે. આ પ્રમાણે નયો એક બીજાના વિરોધી છતાં અપેક્ષા દ્રષ્ટિથી તેજ નયો વસ્તુનું સંપૂર્ણતઃ જ્ઞાન આપનાર છે અને તેથી તત્વજ્ઞાનના વિચાર માટે તે ઉપયોગી છે.

(૧) નામનિક્ષેપ–આકાર તથા ગુણ રહિત વસ્તુને માત્ર નામે કરી બોલાવવું. સિદ્ધ વડ છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

(૨) સ્થાપનાનિક્ષેપ-વસ્તુમાં કોઈક વસ્તુનો આકાર દેખી તેને તે વસ્તુ કહેવી તે. પાષાણની મૂર્તિ.

(૩) દ્રવ્યનિક્ષેપ-નામ, આકાર, ને સ્થાપના ગુણ હોવા છતાં આત્મોપયોગ ન હોય તે. અજ્ઞાની જીવ.

(૪) ભાવનિક્ષેપ-નામ, સ્થાપના, લક્ષણ, ગુણ, ઉપયોગ સહિત વસ્તુ યા પદાર્થ તે. જ્ઞાની આત્મા.

નિક્ષેપા લાગુ પાડવાની રીત-' અરિહંત ' શબ્દ પર નિમ્ન પ્રકારે પડી શકે. કોઈકનું અરિહંત એવું નામ છે તે પહેલો નામ અરિહંત નિક્ષેપ, અરિહંતની પ્રતિમા યા મુર્તિ તે સ્થાપના અરિહંત રૂપ બીજો નિક્ષેપ: જ્યાં સુધી છદ્મ અવસ્થામાં વર્તે છે ત્યાં સુધી ત્રીજો દ્રવ્ય નિક્ષેપ; કેવળ જ્ઞાન પામી લોકાલોકના ભાવ જાણે ત્યારે ચોથો ભાવ અરિહંત નિક્ષેપ. નય લાગુ પાડવાની રીત ' સિદ્ધ ' શબ્દ પર નિમ્ન પ્રકારે પડી શકે.

૧ નૈગમ મતે સર્વ જીવ સિદ્ધ છે કેમકે સર્વજીવના આઠ રૂચક પ્રદેશ સિદ્ધ સમાન નિર્મળ છે. ૨ સંગ્રહ નય કહે છે કે જે સર્વ જીવની સત્તા સિદ્ધ સમાન છે એણે પર્યાયાર્થિક નયે કરી કર્મ સહિત અવસ્થા તે ટાળીને દ્રવ્યાર્થિક નયે કરી સિદ્ધ અવસ્થા અંગીકાર કરી. ૩ વ્યવહાર નય કહે છે કે વિદ્યા લબ્ધિ પ્રમુખ ગુણે કરી સિદ્ધ થયો તે સિદ્ધ. ઋજુસૂત્ર નય બોલ્યો કે જેણે પોતાના આત્માની સિદ્ધપણાની સત્તા ઓળખી અને ધ્યાનનો ઉપયોગ પણ તેજ વર્તે છે તે સમયે તે જીવ સિદ્ધ જાણવો. એ નયે સમકિતી જીવ સિદ્ધ સમાન છે. શબ્દ નયના મતે શુદ્ધ શુક્લ ધ્યાન પરિણામ નામાદિક નિક્ષેપે તે સિદ્ધ. સમભિરૂઢ જે કેવલજ્ઞાન, કેવળદર્શન, યથાખ્યાત ચારિત્ર એ ગુણે સહિત તે સિદ્ધ જાણવા, એ નયે તેરમા ચઉદમા ગુણ ઠાણાના કેવલીને સિદ્ધ કહ્યા. એવંભૂત નય કહે છે કે જેના સકળ કર્મ ક્ષય થઈ લોકને અંતે વિરાજમાન અષ્ટગુણસંપન્ન તે સિધ્ધ જાણવા.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સ્યાદ્વાદ યાને અનેકાંતવાદ.

સ્યાદ્વાદ (અનેકાંતવાદ)નું પ્રાધાન્ય જૈન દર્શનમાં એટલું બધું કરવામાં આવ્યું છે કે જેને લીધે જૈન દર્શન ' સ્યાદ્વાદ દર્શન ' અથવા ' અનેકાંત દર્શન ' નામથી પણ ઓળખાય છે. વિવિધ મતવાદીઓના દ્રષ્ટિબિંદુ સમજવામાં અનેકાંતવાદ જેવી સહાય કરે છે તેવી સહાય કોઇપણ એકાંતવાદ ન આપી શકે એ સહજ સમજાય તેવું છે.

આ સ્યાદ્વાદનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ નહીં સમજવાને કારણે કેટલાકોએ એને સંશયવાદ તરિકે ઓળખાવ્યો છે, પરતુ વસ્તુતઃ 'સ્યાદ્વાદ' એ સંશયવાદ નથી. સંશય તો એનું નામ છે કે 'એક વસ્તુ કોઇ ચોક્કસ રૂપે સમજવામાં ન આવે.' અંધારામાં કાંઇ લાંબી લાંબી વસ્તુ જોઇને વિચાર ઉત્પન્ન થાય કે 'આ દોરડી છે કે સર્પ ?' અથવા દૂરથી લાકડાના ઠુંઠા જેવું કાંઈ દેખી વિચાર થાય કે 'આ માણસ છે કે લાકડું, આનું નામ ' સંશય ' છે. આમાં સર્પ કે દોરડી, કિંવા લાકડું કે માણસ સંબંધી કંઇપણ નિર્ણય કરવામાં આવેલો ન હોવાથી સંશયનું અસ્તિત્વ છે, પરંતુ સ્યાદ્વાદમાં આવું કંઈજ નથી. એખ સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કરીએ તો આ પ્રમાણે કરી શકાય.

एकस्मिन् वस्तुनि सापेक्षरित्या विरुद्धनानाधर्म-स्वीकारो हि स्याद्वादः' એક પદાર્થમાં અપેક્ષાપૂર્વક વિરૂધ્ધ નાના પ્રકારના ધર્મોનો સ્વીકાર કરવો એનું નામ સ્યાદ્વાદ છે. સંસારના તમામ પદાર્થોમાં અનેક ધર્મો રહેલા છે. જો સાક્ષેપ રીતિથી આ ધર્મોનું અવલોકન કરવામાં આવે તો તેમાં તે ધર્મોની સત્યતા જરૂર જણાશે, અનેક ધર્મો અથવા વિવિધ ગુણો એકજ વસ્તુમાં શી રીતે રહી શકે એ ઉપલક દ્રષ્ટિથી જોતા ઘણા વિદ્વાનો નથી સમજી શક્યા; તેથી તેઓએ સ્યાદવાદને અનિશ્ચિતવાદ તરિકે લખી નાંખી ગંભીર પ્રમાદ સેવ્યો છે. આને સ્થાને બારિકાઈથી ધ્યાનપૂર્વક જો સ્યાદ્વાદનો સિધ્ધાંત સમજવામાં આવે તો આક્ષેપને જરા માત્ર સ્થાન

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

રહેતું નથી. દાખલા તરિકે વાલુકા (રેતી) ભારે છે, તેમજ હલકી પણ છે; લોટ વિગેરે ચીજોની અપેક્ષાએ તે ભારે છે, તેમજ શીલા વિગેરે વસ્તુઓની અપેક્ષાએ હલકી પણ છે. એમાં રહેલ દ્રષ્ટિબિંદુ સમજવાની જરૂર છે.

કોઈ માણુસને ૧૦૫ ડીગ્રી સુધી ચઢી ઉતરેલો તાવ ૧૦૨ ડીગ્રી રહ્યો હોય તે વખતે પ્રશ્ન પૂછનારને ઓછો તેમજ વધારે પણ કહી શકાય. ૧૦૫ ડીગ્રીની અપેક્ષાએ ઓછો અને ૯૯॥ ડીગ્રીની અપેક્ષાએ વિશેષ પણ કહેવાય તેમાં ખોટું શું? માણસ એક હોવા છતાં તે વિવિધ ધર્મો–સંબંધો–થી સંકળાયેલો હોય છે, તે પિતા છે, તેમ પુત્ર પણ છે, ભત્રીજો છે, તેમ કાકો પણ છે, આ ધર્મો પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોવા છતાં એકજ વ્યક્તિમાં લાભે છે, આમ છતાં અપેક્ષા પૂર્વક તે તરફ દ્રષ્ટિ કરવામાં આવે તો એમાં અસંબંદ્ધ જેવું કંઈજ નથી. જેમ સ્વપુત્રની અપેક્ષાએ પોતે પિતા છે, તેમ સ્વપિતાની અપેક્ષાએ પોતે પુત્ર પણ છે, અને તેવીજ રીતે અપેક્ષાથી બીજા ધર્મોનું પણ સમજી લેવું.

આવીજ રીતે દુનિયાના તમામ પદાર્થોમાં–આકાશથી લઇને દીપક પર્યંતમાં–સાપેક્ષ રીતે નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ, પ્રમેયત્વ, વાચ્યત્વ, આદિ ધર્મો રહેલા આપણે જોઈ શકીએ છીએ; અને તે ત્યાં સુધી કે આત્મા જેવી નિત્ય ગણાતી વસ્તુમાં પણ જો સ્યાદ્વાદની દ્રષ્ટિ લાગુ કરવામાં આવે તો ત્યાં પણ ઉક્ત ધર્મો જરૂર જણાશે. આ પ્રમાણે તમ.મ વસ્તુઓમાં સાપેક્ષ રીત્યા અનેક ધર્મો રહેલા હોવાથી જ શ્રીમાન ઉમાસ્વાતિ વાચકે દ્રવ્યનું લક્ષણ ઉત્પાદ (ઉત્પન્ન થવું), વ્યય (નાશ પામવું) અને ધ્રૌવ્ય (હૈયાત હોવું) રૂપ ત્રણ પદ દ્વારા બાંધ્યું છે. સ્યાદ્વાદશૈલીથી આ લક્ષણ આપણે જીવ ઉપર ઘટાવીએ. આત્મા યદ્યપિ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, પરન્તુ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અનિત્ય પણ માનવો પડશે; જેમકે કોઈ સંસારી જીવ પુણ્યની અધિકતાના સમયે જ્યારે મનુષ્ય ગતિ છોડીને દેવયોનિમાં જાય છે ત્યારે દેવગતિમાં ઉત્પાદ અને મનુષ્યગતિમાં વ્યય થયો કહેવાય છે અર્થાત્ મનુષ્ય પર્યાય નષ્ટ થઈ દેવપણાના પર્યાયરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ બન્ને ગતિમાં ચેતના ધર્મ તો સ્થાયી અને કાયમજ રહે છે. આથી આત્મામાં કથંચિત્ નિત્યત્વ અને કથંચિત્ અનિત્યત્વનો સ્વીકાર જરૂર કરવો પડશે.

આ તો ચૈતન્યનું દ્રષ્ટાંત આપ્યું, પરંતુ જડ પદાર્થોમાં પણ ઉપર જણાવેલું દ્રવ્યનું લક્ષણ સ્યાદ્વાદ શૈલિથી લાગુ પાડી શકાય છે.

સોનાની મુદ્રિકા (વીંટી)નું ઉદાહરણ લઈએ. મુદ્રિકાને ગળાવી કુંડળ બનાવ્યાં. મુદ્રિકાને ગળાવતાં વીંટીપણાનો વ્યય અને કુંડળના આકારનો ઉત્પાદ થાય છે. પણ સોનાપણું તો ઉભય પ્રસંગે કાયમ જ રહે છે. આમ દુનિયાના તમામ પદાર્થોમાં નિત્ય, અનિત્ય અને ધ્રુવની અપેક્ષાએ આ દ્રવ્યનું લક્ષણ ઘટે છે. એનું નામ જ સ્યાદ્વાદ શૈલી છે. એકાંત નિત્ય કે એકાંત અનિત્ય કોઈ પદાર્થ માની શકાયજ નહીં. મુદ્રિકા ગાળીને કુંડળ બનાવતાં જે કંઇ ફેરફાર થાય છે તે માત્ર આકારમાં જ અને નહીં કે મુદ્રિકાની તમામ વસ્તુમાં. એકાંત નિત્ય તો ત્યારે જ મનાય કે મુદ્રિકાનું સ્વરૂપ ગમે તે વખતે જેવું ને તેવું કાયમ રહેતું હોય, ગાળવા કે તોડવા છતાં બદલાતું ન હોય. તેમ એકાંત અનિત્ય પણ ત્યારે જ મનાય કે મુદ્રિકાને તોડતાં કે ગાળતાં સર્વથા તેનો નાશ થતો હોય; તેમાંનો એક અંશ પણ બીજી વસ્તુમાં (કુંડળમાં) ન આવતો હોય. એમ બનવું શક્ય જ નથી. તેથી જ ભાર મૂકીને કહેવું પડે છે કે તમામ પદાર્થોમાં નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ, પ્રમેયત્વ, વાચ્યત્વ આદિ ધર્મો રહેલા છે. એ ધર્મોનો સાક્ષેપ રીતિથી સ્વીકાર કરવો-એ ધર્મો ને સાક્ષેપ દ્રષ્ટિએ જોવા એનું નામ જ સ્યાદ્વાદ છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

एकस्मिन् वस्तुनि विरुद्धधर्मस्यसमावेशः स्याद्वादः। विरुद्ध धर्मस्यप्रतिपादनपरः वक्तुरभिप्रायवशेषः स्याद्वादः अथवा वस्तुस्वरुप प्रतिपादनपरः श्रुतविकल्पः स्याद्वाद अथवा एकैकस्मिन् वस्तुनि सप्रतिपक्षानेकधर्मस्वरुपप्रतिपादनपरः स्याद्वादः एकस्मिन् जीवाजीवादौ विरुद्धं यद् धर्मद्वयं नित्यानित्यास्तित्वनास्तित्वोपादेयानुपादेयाभिलाष्य निभिला-प्यादि लक्षणं तत् प्रतिपादनपरः श्रुतविकल्पः स्याद्वादः पर्यंति उत्पत्ति विपत्तिंच प्राप्नोति स पर्यायः આમ વિવિધ રૂપે સ્યાદ્વાદની વ્યાખ્યા કરાયેલી છે; છતાં સારાંશમાં કંઈ ખાસ ફેર પડતો નથી. અહીં જરા પર્યાયના સ્વરૂપનું આછું દિગ્દર્શન કરવું જરૂરી છે. જે ઉત્પતિ અને નાશને પામે છે તેને પર્યાય કહે છે. પર્યાયના બે ભેદ સહભાવી અને ક્રમભાવી. સહભાવીને ગુણ તરિકે ઓળખવામાં આવે છે; જ્યારે ક્રમભાવીને તો પર્યાય નામથી જ બોલાવાય છે. વિજ્ઞાન વ્યક્તિત્વ, શક્તિત્વ વીગેરે આત્માના સહભાવી પર્યાય ગુણ છે; જ્યારે સુખ–દુ:ખ હર્ષ–શોક વિગેરે ક્રમભાવી પર્યાય છે. આમ પર્યાય સ્યાદ્વાદ શૈલીમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

अनेक अंता–धर्मा यस्मिन् भावे सोऽयमनेकान्तः એટલે જેમાં અનેક ધર્મ છે તે અનેકાંતવાદ. એકાંગી ઉત્તર એ ક્યારે ય. પણ અપૂર્ણ જ હોય છે; કારણ કે કોઇપણ વસ્તુ હંમેશાં એકજ અવસ્થામાં રહેતી જ નથી, તેથી ઉત્તર કિંવા વર્ણન સાપેક્ષ જ રહેવાનું. આવું વર્ણન સાત રીતે કરી શકાય છે માટે એ પધ્ધતિને 'સપ્તભંગી' નામથી પણ ઓળખવામાં અવે છે. કોઇપણ વસ્તુનું વર્ણન કરતાં દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ અને ભાવ રૂપ ચાર પ્રકારની અપેક્ષા પર ધ્યાન રાખવું પડે છે. તે સાત પ્રકારનો ક્રમ નીચે મુજબ છે.

(૧) કોઇપણ એક વસ્તુ સંબંધે બોલતાં આ અપેક્ષા ચતુષ્ટયા-નુસાર વસ્તુનું અસ્તિત્વ છે એમ કહેવું તે પહેલો પ્રકાર.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

(૨) બીજી એકાદ વસ્તુના ઉપલી અપેક્ષા ચતુષ્ટયાનુસાર અસ્તિત્વની દ્રષ્ટિએ પહેલી વસ્તુનું અસ્તિત્વ નથી એમ કહેવું તે બીજો પ્રકાર.

(૩) કોઇપણ વસ્તુને માટે બીજી બે વસ્તુના સાપેક્ષ ચતુષ્ટયાનુસાર અસ્તિત્વ કિંવા શૂન્યત્વ કહેવું એ ત્રીજો પ્રકાર.

(૪) કોઇપણ વસ્તુની બાબતમાં અન્ય બે વસ્તુના આક્ષેપ ચતુષ્ટયાનુસાર એકદમ ઉત્તર આપવા અશકય હોવાથી અવકતવ્ય છે તે ચોથો પ્રકાર.

(૫) કોઇ વસ્તુને માટે બીજી બે વસ્તુઓની દ્રષ્ટિએ બોલવું અશકય, પણ એ વસ્તુની દ્રષ્ટિએ અસ્તિ પક્ષે ઉત્તર આપવો એ પાંચમો પ્રકાર,

(૬) કોઇ વસ્તુને માટે બીજી બે વસ્તુઓની દ્રષ્ટિએ બોલવું અશકય, પણ એક વસ્તુની દ્રષ્ટિએ નાસ્તિપક્ષે ઉત્તર આપવો એ છઠ્ઠો પ્રકાર.

(૭) કોઇપણ વસ્તુને માટે બીજી બે વસ્તુની દ્રષ્ટિએ એકી સાથે કહેવું અશકય, પણ અનુક્રમે અસ્તિનાસ્તિપણે ઉત્તર આપવો એ સાતમો પ્રકાર.

આ સાત પદ્ધતિ વડે તર્ક ચલાવ્યા પછી જે સાર નિકળે તે ખરો છે એમ કહેવાને હરકત નથી. એકંદરે સાપેક્ષાત્મક વિચાર કરવાની આ સર્વાંગિક પદ્ધતિ હોવાથી તે અત્યંત પરિણામકારક છે. એના પ્રશંસકોમાં ડો. ભાંડારકર, મહાત્મા ગાંધીજી તેમજ કેટલાયે પાશ્ચાત્ય ને પૌર્વાત્ય પંડિતોના નામો છે. ઉપરની સાત પદ્ધત્તિને 'સ્યાત્' શબ્દથી અંકિત્ત કરવામાં આવતી હોવાથી એનુ નામ સ્યાદ્વાદ પદ્ધત્તિ છે, વિધિ પ્રતિષેધાદિ કોઇપણ વિધાન સાત પ્રકારે ને અપેક્ષા ચતુષ્ટયસહ કરવું એજ આ પદ્ધતિનું રહસ્ય છે. સૃષ્ટિ, પ્રવાહની

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

દ્રષ્ટિએ અનાદ્યનંત છે; પણ પર્યાયત: ક્ષણવિનશ્વર છે. આત્મ તત્ત્વના મૂળભૂત ગુણની દ્રષ્ટિએ સર્વ જીવાત્મા એક છે, પણ કર્મબંધના ભિન્નત્વને લીધે તે અનેક પણ છે. આ પ્રમાણે સર્વ અપેક્ષાઓ લક્ષમાં લઈ ને સિદ્ધાંત સ્થાપવો એજ અનેકાંતવાદ.

ગુજરાતના સમર્થ વિદ્વાન્ પ્રો. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રૂવ કહે છે કે--'સ્યાદ્વાદ એકીકરણનું દ્રષ્ટિબિંદુ અમારી સ્હામે ઉપસ્થિત કરે છે. વિવિધ દ્રષ્ટિબિંદુઓ દ્વારા નિરીક્ષણ કર્યા વગર કોઈ વસ્તુ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે સમજવામાં આવી શકે નહીં. દર્શનશાસ્ત્રના મુખ્ય અધ્યાપક શ્રીયુત્ ફણીભૂષણ અધીકારી જણાવે છે કે--સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત ઘણો મહત્વપૂર્ણ અને ખેંચાણકારક છે. એ સિદ્ધાંતમાં જૈન ધર્મની વિશેષતા તરી આવે છે. એજ 'સ્યાદ્વાદ' જૈન દર્શનની અદ્વિતિય સ્થિતિ પ્રગટ કરે છે, સ્યાદ્વાદ એક ભારે સત્ય તરફ આપણને દોરી જાય છે. વિશ્વના અથવા તેના કોઈ એક ભાગને જોવા માટે માત્ર એક દ્રષ્ટિકોણ સર્વથા પૂર્ણ ન લેખી શકાય. ભિન્ન ભિન્ન દ્રષ્ટિકોણથી જોઇએ તોજ અખંડ સત્ય જોઈ શકીએ. ખરૂં જોતાં આ વિશ્વ અસંખ્ય તત્ત્વો તથા પર્યાયોના સમુદાય રૂપ છે અને આપણા પરિચિત દૃષ્ટિકોણથી ભાગ્યે જ પૂર્ણ સત્ય પામી શકીએ. કેવલ સર્વજ્ઞ જ પૂર્ણ સત્યને પૂર્ણપણે જાણી શકે છે. એ સંબંધમાં શ્રીમલ્લિસેનના નિમ્ન વચનો યાદ રાખવા જેવાં છે. "હે ભગવાન ! આપનો સિદ્ધાંત નિષ્પક્ષ છે કારણ કે એક જ વસ્તુ કેટલી અસંખ્ય દ્રષ્ટિથી જોઈ શકાય છે તે આપે અમને બતાવ્યું છે. પેલાઓ કે જે કેવળ સિદ્ધાંત ભેદની ખાતર પરસ્પરમાં ઈર્ષ્યા–મત્સર ધરાવે છે તે સ્થિતિ આપના સ્યાદ્વાદ દર્શનમાં નથી સંભવતી," આવી રીતે મહોપાધ્યાય પંડિત ગંગનાથ, ડો. ઓ. પરડોલ્ડે અને હીંદી ભાષાના ધુરંધર પંડિત શ્રી મહાવીરપ્રસાદજી વીગેરેના વચનો ટાંકી શકાય. પૂર્વાચાર્યોના અભિપ્રાય તો સંખ્યાબંધ મળી શકે તેમ છે છતાં જ-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ણીને બાજુ પર રાખ્યા છે. જ્યારે અન્ય દર્શનના વિદ્વાનોનો આ મત છે તો પછી એ સ્યાદ્વાદ શૈલી માટે વધારે કહેવાનું હોય જ શાનું ? એને સંશયવાદ તરિકે માનનારા કેવા અંધારે અથડાય છે એનો સહજ ખ્યાલ ઉપરના ઉલ્લેખોથી આવી શકશે. જૈનદર્શનમાં ઉક્ત સાત પદ્ધતિ નીચેના પદોથી આલેખિત દૃષ્ટિગોચર થાય છે-(१) **स्यात् अस्ति** (२) **स्यात् नास्ति** (३) **स्यात् अस्ति-नास्ति** (४) **स्यात् अवक्तव्य**, (५) **स्यात् अस्ति अवक्तव्य** (६) **स्यात् नास्ति अवक्तव्य** (७) **स्यात् अस्तिनास्ति अवक्तव्य.**

જૈન દર્શનમાં આ સ્યાદ્વાદના સિદ્ધાંતનું મૂળ જોવા જતાં માલુમ પડે છે કે અતિ પ્રાચીન સમયથી તીર્થંકર પરમાત્માઓ પ્રવર્ત્તાવતા આવેલા છે અને ૨૪૬૩ વર્ષો પહેલાં ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીરદેવે એ સિદ્ધાંતનો ઉપદેશ દીધો હતો, તેનું સ્વરૂપ-વર્ણન અને વ્યાખ્યા ‘ ભગવતી સૂત્ર ’ ‘ સમવાયાંગ સૂત્ર ’ ‘ અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર ’ ‘ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર ’ આદિ પ્રમાણભૂત ગ્રંથોમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

ચોથા સૈકામાં થઈ ગયેલા યુગપ્રધાન ભદ્રબાહુ સ્વામીએ આ સિદ્ધાંતનું વિવરણ પ્રાકૃત ટીકા ‘ સૂત્રકૃતાંગ નિર્યુક્તિ’માં કરેલું છે.

પ્રખ્યાત જૈન ન્યાયાચાર્ય શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજીએ પોતાના પ્રસિદ્ધ ‘ સન્મતિતર્ક ’માં એ સંબંધી વિવરણ કરેલું છે.

શ્રી જીનભદ્ર ગણિ ક્ષમાશ્રમણે ‘ વિશેષાવાશ્યક ભાષ્ય ’ માં અને શ્રી સમંતભદ્રે ‘ આપ્ત મીમાંસા ’ માં પણ આનું વિવરણ કરેલું છે. આ સિવાય બીજા પ્રસિદ્ધ ન્યાયવેત્તાઓ જેવા કે હરિભદ્રસૂરિ, બુદ્ધિસાગર-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સૂરિ, દેવસૂરિ, હેમચંદ્રસૂરિ અને 'સ્યાદવાદ મંજરી'ના કર્તા સુવિખ્યાત મલ્લિસેનસૂરિએ આ સિદ્ધાંત પર પોતાનું લક્ષ્ય આપ્યું છે.

આમ અનેકાંતવાદનું મહત્વ ને પ્રતિષ્ઠા વર્ણવ્યા જાય તેમ નથી. એમાં સત્ય અને અહિંસા સમાયેલા છે એ ભાગ્યેજ કહેવું પડે તેમ છે, વિશ્વનું યથાર્થ રૂપે અવલોકન કરવાને માટે અનેકાંત વાદ દિવ્યચક્ષુ રૂપ છે. એના અભાવેજ અનેક મતમતાંતરોના-ખંડ-નમંડનના-ઝઘડાઓ ઉદ્ભવ્યા છે. સત્યનો શાશ્વત સનાતન માર્ગ ચિંધવા સ્યાદ્વાદ સમર્થ છે. દેહ શુદ્ધિને માટે જેમ સ્નાનની જરૂર છે તેમ વિચાર શુદ્ધિને માટે અનેકાંતવાદ (સ્યાદ્વાદ) એટલોજ આ વશ્યક છે. સર્વજ્ઞપ્રરૂપિત અનેકાંતવાદના પ્રતાપે આપણા અશુદ્ધિના-મતાભિમાનના-અને કદાગ્રહના-મળ ધોવાઈ જાય અને જૈનશાસન-સ્યાદ્વાદ દર્શન-વિશ્વમાં વિજયવંતું નિવડે એવી એમાં શક્તિ છે.

ગુણસ્થાન વિષે

ગુણો (આત્મશક્તિઓના)ના સ્થાનોને અર્થાત્ વિકાસની ક્રમિક અવસ્થાઓને ગુણ સ્થાન કહે છે. જૈનશાસ્ત્રમાં ગુણસ્થાન શબ્દની મતલબ આત્મિક શક્તિઓના આવિર્ભાવની ચઢતી ઉતરતી અવસ્થાઓ એ છે. આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ તો શુદ્ધ ચૈતન્ય અને પૂર્ણાનંદમય છે, પણ તેના ઉપર જ્યાં સુધી તીવ્ર આવરણરૂપ ઘન વાદળોની ઘટા છવાયેલી હોય ત્યાં સુધી તેનું અસલ સ્વરૂપ દેખાતું નથી. આવરણોની તીવ્રતા વધારેમાં વધારે હોય ત્યારે આત્મા પ્રાથમિક અવસ્થામાં અર્થાત્ તદ્દન અવિકસિત અવસ્થામાં પડયો રહે છે. અને જ્યારે આવરણ બિલકુલ નાશ પામી જાય છે ત્યારે આત્મા વિકાસની ચરમ અવસ્થામાં અથાત્ શુદ્ધ સ્વરૂપની પૂર્ણતામાં વર્તતો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

થઈ જાય છે. ઉક્ત પ્રકારની સ્થિતિ વચ્ચે આત્મા સંખ્યાતિત ભૂમિકાઓનો અનુભવ કરે છે પણ તેનું વર્ગીકરણ કરીને સંક્ષેપમાં ૧૪ વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે તેને ચૌદ ગુણસ્થાન કહેવાય છે.

કર્મના બધા આવરણોમાં મોહનું આવરણ પ્રધાન છે, મોહની તીવ્રતા ને બળવાન દશા પર બધા આવરણોની તીવતા ને બળ રહેવાનું. જેટલે અંશે મોહની નિર્બળતા એટલે અંશે આવરણોની નિર્બળતા. મોહીની બે પ્રધાન શક્તિઓમાંની પહેલી શક્તિ આત્માને દર્શન કરતાં અથાત્ સ્વરૂપ પરરૂપનો નિર્ણય અથવા જડ ચેતનનો વિવેક કરતાં અટકાવે છે. અને બીજી શક્તિ વિવેક પ્રાપ્ત કર્યા છતાં અભ્યાસ (પર પરિણુતિ) થી છૂટી સ્વરૂપ કે કોઈ પણ વસ્તુનું યથાર્થ દર્શન (બોધ) થયા પછીજ એ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાનો કે તજવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે અને તે સફળ થાય છે. આધ્યાત્મિક વિકાસગામી આત્મા માટે પણ મુખ્ય બેજ કાર્ય છે. પ્રથમ સ્વરૂપ તથા પરરુપનું યથાર્થ દર્શન (ભેદજ્ઞાન) કરવું અને બીજું સ્વરૂપમાં સ્થિત થવું. એમાંથી પહેલા કાર્યને રોકનાર મોહની શક્તિ ‘ દર્શનમોહ ’ ને નામે અને બીજા કાર્યને રોકનાર મોહની શક્તિ ‘ ચારિત્રમોહ ’ ને નામે પ્રસિદ્ધ છે. પહેલી શક્તિ મંદ મંદતર અને મંદતમ થાય છે ત્યાર પછીજ બીજ શક્તિ અનુક્રમે તેવીજ થવા લાગે છે. ટુંકમાં કહીએ તો આત્મા સ્વરૂપ દર્શન કરી લે તો તેને સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવાનો માર્ગ મળીજ જાય છે.

અવિકસિત અથવા સર્વથા અધઃપતિત આત્માની અવસ્થા એ પ્રથમ ગુણસ્થાન છે. એમાં ઉપરોક્ત મોહની શક્તિઓ પ્રબળ હોવાથી આત્મા એ ભૂમિકા વખતે આધિભૌતિક ઉત્કર્ષ ભલે ગમે તેટલો કરી લે પણ તેની પ્રવૃત્તિ તાત્વિક લક્ષ્યથી સર્વ પ્રકારે શૂન્ય હોય

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

છે. જેવી રીતે દિશાભ્રમવાળો મનુષ્ય પૂર્વને પશ્ચિમ માનીને ગતિ કરે અને ઈષ્ટ સ્થાને નથી પહોંચતો તેવી રીતે પ્રથમ ભૂમિકાવાળો આત્મા પરરૂપને સ્વરૂપ સમજી તેનેજ પ્રાપ્ત કરવા માટે દર ક્ષણે ઉત્સુક રહે છે અને વિપરીત દર્શન અથવા મિથ્યાદ્રષ્ટિના કારણભૂત રાગદ્વેષના પ્રબળ આઘાતોનું પાત્ર બનીને તાત્ત્વિક સુખથી વંચિત રહે છે. એજ ભૂમિકાને જૈનશાસ્ત્રમાં બહિરાત્મભાવ અથવા મિથ્યા-દર્શન કહ્યું છે. એ ભૂમિકામાં જેટલા આત્મા વર્તમાન હોય છે તે બધાની આધ્યાત્મિક સ્થિતિ એક પ્રકારની નથી હોતી. અર્થાત્ બધાની ઉપર સમાન રીતે મોહની બન્ને શક્તિઓનું આધિપત્ય હોવા છતાં પણ તેમાં થોડો ઘણો તરતમભાવ અવશ્ય હોય છે. મોહ-નો પ્રભાવ કોઈ ઉપર ગાઢતમ તો કોઈ ઉપર ગાઢતર અને કોઈ ઉપર તેનાથી પણ ઓછો હોય છે.

વિકાસ કરવો એ પ્રાયઃ આત્માનો સ્વભાવ છે, તેથી જ્યારે પણ મોહનો પ્રભાવ ઓછો થવા માંડે છે ત્યારે તે આત્મા કાંઈક વિકાસની તરફ આગળ વધવા માંડે છે, અને તીવ્રતમ રાગદ્વેષને કાંઈક મંદ કરતો છતો મોહની પ્રથમ શક્તિને છિન્નભિન્ન કરવા યોગ્ય આત્મબળ મેળવી લે છે. એનું નામ ગ્રંથિભેદ. ગ્રંથિભેદ કરવો બહુ વિષમ છે, રાગદ્વેષનું તીવ્રતમ વિષ (ગ્રંથિ) જો એકવાર શિથિલ કે છિન્નભિન્ન થઈ જાય તો પછી સમજો કે બેડો પારજ; કારણકે ગ્રંથિભેદ થયા પછી મોહની પ્રધાન શક્તિ (દર્શનમોહ) ને નબળી પડવામાં વાર લાગતી નથી અને એકવાર દર્શનમોહ શિથિલ થયો કે ચારિત્રમોહની શિથિલતાનો માર્ગ સ્વાભાવિક રીતેજ ખુલ્લો થવા લાગે છે. એક તરફ રાગદ્વેષ પોતાના પૂર્ણ બળનો પ્રયત્ન કરે છે; બીજી બાજુ વિકાસાભિમુખ આત્મા પણ તેના (દર્શન મોહા-દિના) પ્રભાવને ઘટાડવા માટે પોતાના વીર્ય (બળ) નો પ્રયોગ કરે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

છે. આ આધ્યાત્મિક યુદ્ધમાં એટલે માનસિક વિકાર અને આત્માની લડાઇમાં ક્યારેક આત્મા તો ક્યારેક કર્મ વિજય મેળવે છે. આ યુદ્ધમાં આત્માઓ નિમ્ન લિખિત ત્રણ અવસ્થામાંની ગમે તે એકમાં વર્તે છે. ક્યારેક હાર ખાઇને પાછા પડવાની, ક્યારેક હરિફાઇમાં ટકી રહેવાની અને ક્યારેક વિજય મેળવી આગળ વધવાની. એનું નામજ સંઘર્ષ કહેવાય છે. સંઘર્ષ વિકાસનું કારણ છે.

ગ્રંથિભેદની વિષમતા સમજાવનાર નીચેનું દ્રષ્ટાંત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. ત્રણ પ્રવાસીઓ કોઇ ઠેકાણે જતા હતા. વચમાં ભયાનક અટવીમાં ચોરો મળ્યા. એક તો ચોરોને દેખતાં જ ભાગી ગયો, બીજો ડરીને ભાગ્યો તો નહિ પણ તેઓ દ્વારા પકડાઇ ગયો, જ્યારે ત્રીજો તો અસાધારણ બળ તથા કુશળતાથી તે ચોરોને હરાવી આગળ વધી ઇષ્ટ સ્થાને પહોંચી ગયો. માનસિક વિકારોની સાથે આધ્યાત્મિક યુદ્ધ કરવામાં જે જય પરાજય થાય છે તેનો થોડો ઘણો ખ્યાલ આ દ્રષ્ટાંતથી આવી શકે તેમ છે.

પ્રથમ ગુણસ્થાનમાં રહેનાર વિકાસગામી એવા અનેક આત્માઓ હોય છે કે જેઓએ રાગદ્વેષના તીવ્રતમ વેગને થોડો દબાવેલો હોય છે, પણ મોહની પ્રધાન શક્તિને (દર્શનમોહને) નબળો પાડેલ નથી હોતો. એવા આત્માઓની આધ્યાત્મિક દષ્ટિ સર્વાંશે આત્માભિમુખ ન હોવાને લીધે વસ્તુતઃ તે મિથ્યાદષ્ટિ-વિપરીતદષ્ટિ અથવા અસત્ દષ્ટિ જ કહેવાય છે પણ એ સદ્દષ્ટિની સમિપ લઇ જનાર હોવાથી સ્વીકારવા યોગ્ય માનવામાં આવી છે.

બોધ, વિર્ય અને ચારિત્રના ઓછા વધતાપણાને ધ્યાનમાં રાખી અસત્ દષ્ટિના ચાર ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે. એમાં જે વર્તમાન હોય છે તેને પછી સદ્દષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવામાં વાર લાગતી નથી.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સદ્બોધ, સદ્વીર્ય અને સચ્ચારિત્રના તરતમ ભાવ ઉપરથી સદ્દષ્ટિના પણ ચાર વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે. જેમાં મિથ્યાદષ્ટિ ત્યજીને કે મોહની ઉક્ત એક યા બન્ને શક્તિઓને જીતી આગળ વધેલા સર્વ વિકસિત આત્માઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એ જ વસ્તુ ટૂંકમાં બીજી રીતે એમ પણ સમજાવી શકાય કે જેમાં આત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થયું હોય અને તેની પ્રાપ્તિ માટે મુખ્યપણે પ્રવૃત્તિ થતી હોય તે સદ્દષ્ટિ. તેથી ઉલટું એટલે જેમાં આત્માનું સ્વરૂપ ન તો યથાર્થ રીતે જણાયું હોય અને ન તો તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રવૃત્તિ થતી હોય તે અસત્ દષ્ટિ. શાસ્ત્રમાં બોધ, વીર્ય અને ચારિત્રના તરતમભાવને લક્ષ્યમાં રાખીને બન્ને દ્રષ્ટિઓના ચાર ચાર વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે. જેમાં સર્વ વિકાસશીલ આત્માઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એ આઠ દ્રષ્ટિનું વર્ણન વાંચતાં જ આધ્યાત્મિક વિકાસનું સ્વરૂપ આંખ સામે ખડું થાય છે.

શારીરિક અને માનસિક દુઃખોની સંવેદનાને લીધે અજાણપણે જ ગિરિ–નદી–પાષાણ ન્યાયથી જ્યારે આત્મા ઉપરનું કર્માવરણ કાંઈક શિથિલ થાય છે અને તેને લીધે તેના અનુભવ તથા વીર્યોલ્લાસની માત્રા કાંઈક વધે છે, ત્યારે તે વિકાસગામી આત્માના પરિણામોની શુદ્ધિ અને કોમળતા કાંઈક વધે છે, જેને લીધે તે રાગદ્વેષની તીવ્રતમ અર્થાત્ દુર્ભેદ ગ્રંથિને તોડવાની યોગ્યતા ઘણે અંશે પ્રાપ્ત કરી લે છે. એ અણસમજ્યા દુઃખના અનુભવથી ઉત્પન્ન થએલ અતિ અલ્પ આત્મશુદ્ધિને જૈન શાસ્ત્રમાં 'યથાપ્રવૃતિકરણ' કહેવામાં આવ્યું છે. ત્યારબાદ વળી જ્યારે આત્મશુદ્ધિ તથા વીર્યોલ્લસની માત્રા થોડી વધે છે ત્યારે રાગદ્વેષની દુર્ભેદ ગ્રંથિનું ભેદન કરી શકાય છે. એ ગ્રંથિભેદ કરનાર આત્મશુદ્ધિને 'અપૂર્વકરણ' કહેવામાં આવે છે; કારણકે એવું કરણ અર્થાત્ પરિણામ વિકાસગામી આત્માને અપૂર્વ અર્થાત્ પ્રથમ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જ પ્રાપ્ત થયેલ હોય છે. તેના પછી આત્મશુદ્ધિ તથા વીર્યોલ્લાસનું પ્રમાણ કાંઈક વધે છે ત્યારે આત્મા મોહની પ્રધાનશક્તિ અર્થાત્ દર્શન મોહ ઉપર જરૂર વિજય મેળવે છે. જૈનશાસ્ત્રમાં એ વિજય કરનારી આત્મશુદ્ધિને 'અનિવૃત્તિકરણ' કહેવામાં આવેલ છે. તે આત્મશુદ્ધિ થઇ ગયા પછી આત્મ દર્શનમોહ ઉપર વિજય મેળવ્યા વિના નથી જ રહેતો; અર્થાત્ ત્યારપછીથી તે પાછળ નથી હઠતો. ઉપરોક્ત ત્રણ પ્રકારની આત્મશુદ્ધિઓમાં બીજી અપૂર્વકરણ નામની શુદ્ધિજ અત્યંત દુર્લભ છે; કારણકે રાગદ્વેષના તીવ્રતમ વેગને રોકવાનું અતિ કઠિન કાર્ય તેનાજ દ્વારા કરી શકાય છે કે જે સહેલું નથી. એકવાર એ કાર્યમાં સફળતા મળી ગયા પછી ભલે વિકાસગામી આત્મા, ઉપરની કોઈપણ ભૂમિકાથી પડી જાય તોપણ તે ફરી ક્યારેકને ક્યારેક પોતાના લક્ષ્યને અર્થાત્ આધ્યાત્મિક પૂર્વ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી જ લે છે. ઉદાહરણ તરિકે કહીએ તો કપડાની ચીકાશ દૂર કરવા જેવું અપૂર્વકરણ છે જ્યારે કપડાપર લાગેલ મેલ કે રજ કહાડવા જેવું અનિવૃત્તિ કરણ છે. ચીકાશને દૂર કરનાર બળપ્રયોગ જ મહત્ત્વનો છે. આમ દર્શનમોહ જીતાયો કે પ્રથમ ગુણસ્થાનની સમાપ્તિ થઈ જાય છે.

એમ થતાંજ વિકાસગામી આત્મા સ્વરુપનું દર્શન કરી લે છે. ત્યારથી તે વિવેકી થઇ કર્ત્તવ્યાકર્ત્તવ્યનો વાસ્તવિક ભેદ પારખી લે છે. એ દશાનું નામ 'અન્તરાત્મભાવ' કહેવાય છે, એની પ્રાપ્તિ બાદ આત્મા પોતાની અંદર વર્તતા સૂક્ષ્મ અને સ્વભાવશુદ્ધ પરમાત્મભાવને દેખવા લાગે છે.

એ દશા વિકાસક્રમની ચોથી ભૂમિકા અર્થાત્ ચોથું ગુણસ્થાન છે, જેને પામી આત્મા પહેલવહેલો જ આધ્યાત્મિક શાંતિ અનુભવે છે. એ ભૂમિકામાં આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિ યથાર્થ (આત્મસ્વરૂપાભિમુખ) હોવાને લીધે વિપર્યાસરહિત હોય છે તેથી એને જૈનશાસ્ત્રમાં સમ્યગ્

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

દષ્ટિ અથવા સમ્યક્ત્વ કહેલ છે, ચોથી પછીની બધી ભૂમિકાઓ સમ્યગ્દ્રષ્ટિવાળીજ સમજવી; કારણ કે તેમાં વિકાસ તથા દ્રષ્ટિની શુદ્ધિ ઉત્તરોત્તર વધતીજ જાય છે. ચોથા ગુણસ્થાનમાં સ્વરૂપનું દર્શન થવાથી આત્માને અપૂર્વ શાંતિ મળે છે; અને તેને વિશ્વાસ આવે છે કે હવે મારો સાધ્ય વિષયક ભ્રમ દૂર થયો; અર્થાત્ તે સમજે છે કે અત્યારસુધી હું જે પૌદ્ગલિક અને બાહ્યસુખ માટે તલસી રહ્યો હતો તે સુખ પરિણામે નીરસ, અસ્થિર અને તેથીજ પરિમિત છે. સુંદર, સ્થિર તથા અપરિમિત સુખ તો સ્વરૂપની પ્રાપ્તિમાં જ છે, તેથી તે વિકાસગામી આત્મા સ્વરૂપસ્થિતિ માટે પ્રયત્ન કરવા માંડે છે.

મોહની પ્રધાનશક્તિ (દર્શનમોહ) ને શિથિલ કરીને સ્વરૂપદર્શન કરી લીધા પછી પણ જ્યાંસુધી તેની બીજી શક્તિ (ચારિત્રમોહ) ને શિથિલ કરી ન શકાય ત્યાંસુધી સ્વરૂપ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતી નથી. બીજી શક્તિને મંદ કરવા પ્રયાસ કરે છે અને લેશ માત્ર શિથિલ કરે છે ત્યારે તેની વિશેષ ઉત્ક્રાંતિ થઇ જાય છે. એમાં અંશ માત્ર પરપરિણતિનો ત્યાગ હોવાથી ચોથી ભૂમિકા કરતાં વધારે શાંતિ સાંપડે છે એનું નામ દેશવિરતિનામા પંચમ ગુણસ્થાન છે. પાંચમા ગુણસ્થાનમાં વિકાસગામી આત્માને એમ વિચાર થવા લાગે છે કે જો અલ્પ ત્યાગથી જ આટલી અધિક શાંતિ મળી તો પછી સર્વ વિરતિ અર્થાત્ જડભાવોના સર્વથા ત્યાગથી કેટલી વધારે શાંતિ મળે ? એ વિચારથી પ્રેરાઇ તેમજ પ્રાપ્ત થએલ આધ્યાત્મિક શાંતિના અનુભવથી બળવાન થઇને તે વિકાસગામી આત્મા ચારિત્ર મોહને વધારે શિથિલ કરી પહેલાં કરતાં પણ વિશેષ સ્વરૂપ સ્થિરતા મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. એમાં સફળ થતાંજ તેને સર્વ વિરતિ સંયમ પ્રાપ્ત થાય છે. પૌદગલિક ભાવો ઉપર મૂર્છા બિલકુલ રહેતી નથી અને તેનો બધો વખત સ્વરૂપને પ્રકટ કરવાના કામમાં જ વ્યતીત થાય છે. એ સર્વવિરતિ નામનું છઠું ગુણસ્થાન છે. તેમાં આત્મ-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કલ્યાણ ઉપરાંત લોકકલ્યાણની ભાવના તેમજ તેને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ પણ થાય છે જેથી કોઇ કોઇવાર થોડો ઘણો પ્રમાદ પણ થઇ જાય છે.

જો કે વિકાસગામી આત્માને પાંચમા ગુણસ્થાન કરતાં છઠ્ઠામા સ્વરૂપનું પ્રકટીકરણ વિશેષ હોવાને લીધે આધ્યાત્મિક શાંતિ વધારેજ મળે છે છતાં વચ્ચે વચ્ચે અનેક પ્રમાદો શાંતિ મેળવવામાં તેને જે અડચણો નાંખે છે તેને તે સહન કરી શકતો નથી. તેથી જ સર્વ વિરતિથી પ્રાપ્ત થતી શાંતિની સાથે અપ્રમાદથી થતી વિશિષ્ટ શાંતિનો અનુભવ કરવાની પ્રબળ લાલસાથી પ્રેરાઈ તે વિકાસગામી આત્મા પ્રમાદનો ત્યાગ કરે છે અને સ્વરૂપની અભિલાષા અનુકૂળ એવા મનન, ચિંતન સિવાય બીજી બધી પ્રવૃત્તિનો તે ત્યાગ કરે છે. એજ 'અપ્રમત્ત સંયત' નામનું સાતમું ગુણસ્થાન છે. એમાં એક બાજુ અપ્રમાદ જન્ય ઉત્કટ સુખનો અનુભવ આત્માને તે સ્થિતિમાં રહેવાને ઉત્તેજે છે અને બીજી બાજુ પ્રમાદજન્ય પૂર્વ વાસનાઓ તેને પોતાની તરફ ખેંચે છે. એ ખેંચતાણમાં વિકાસગામી આત્મા કોઈવાર પ્રમાદની તંદ્રા તો કોઈવાર અપ્રમાદની જાગૃતિમાં અર્થાત્ છઠે અને સાતમે ગુણસ્થાને અનેકવાર પડે અને ચડે છે. જેમ વમળમાં પડેલું લાકડું કે વંટાળીએ ચડેલ તણખલું અહીં તહીં ચલાયમાન થાય છે તેજ પ્રકારે છઠ્ઠા અને સાતમા ગુણસ્થાન વખતે વિકાસગામી આત્મા અસ્થિર થઈ જાય છે.

પ્રમાદની સાથે થનાર એ આંતરિક યુદ્ધ વખતે વિકાસગામી આત્મા જો પોતાનું ચારિત્રબળ વિશેષ પ્રકાશિત કરે તો પછી તે પ્રલોભનોને વટાવી વિશેષ અપ્રમત્તપણું પ્રાપ્ત કરી લે છે. એ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરીને એવી શક્તિ વધારવાની તૈયારી કરે છે કે જેનાથી બાકી રહ્યાસહ્યા બધા મોહનો અંત આણી શકાય. મોહની સાથે થનાર

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ભાવી યુદ્ધ માટે કરવી જોઈતી તૈયારીની આ ભૂમિકાને આઠમું ગુણ-સ્થાન કહેવામાં આવે છે.

પહેલાં કદીએ ન થએલી એવી આત્મશુદ્ધિ આઠમા ગુણસ્થાનમાં પ્રાપ્ત થાય છે. જેના વડે કોઇ વિકાસગામી આત્મા મોહના સંસ્કારોના પ્રભાવને અનુક્રમે દબાવતો દબાવતો આગળ વધે છે તેમજ છેવટે તેને બિલકુલ શમાવી દે છે અને વિશિષ્ટ શુદ્ધિવાળો બીજો કોઈ આત્મા એવો પણ મળી આવે છે કે જે મોહના સંસ્કારોને ક્રમશઃ જડ મૂળથી ઉખેડતો ઉખેડતો આગળ વધે છે અને છેવટે તે બધા સંસ્કારોને સર્વથા નિર્મૂળ કરી નાંખે છે. એ રીતે આઠમા ગુણસ્થાનથી આગળ વધનાર અર્થાત્ અંતરાત્મભાવના વિકાસ દ્વારા પરમાત્મ-ભાવરૂપ સર્વોપરિ ભૂમિકાની સમીપે પહોંચનાર આત્માઓ બે શ્રેણિમાં વહેંચાઈ જાય છે.

પ્રથમ શ્રેણિવાળા આત્માઓ તો એવા હોય છે, કે જેઓ એકવાર મોહને સર્વ પ્રકારે દબાવી તો દે છે; પરન્તુ તેને નિર્મૂળ નથી કરી શકતા. જેમ વરાળના વેગથી ઢાંકણુ ઉંચે ચડે છે અને વેગ ઘટતાં નીચે પડે છે, અથવા તો જેમ રાખ નીચે દબાયેલો અગ્નિ પવનનો ઝપાટો લાગતાં જ પોતાનું કામ કરવા માંડે છે, અથવા તો જેમ પાણીને તળીયે રહેલો મેલ થોડો ક્ષોભ થતાંજ ઉપર આવી પાણીને ગંદુ કરી નાંખે છે તેમ પહેલાં દબાવી દેવામાં આવેલો મોહ આંતરિક યુદ્ધમાં થાકેલા એ પ્રથમ શ્રેણિવાળા આત્માઓને પોતાના બળથી નીચે પટકે છે. એકવાર સર્વથા દબાયા પછી પણ મોહ જે ભૂમિકાથી આત્માને હરાવી નીચે પાડી દે છે તેજ અગિયારમું ગુણસ્થાન છે. મોહને અનુક્રમે દબાવતાં દબાવતાં સર્વથા દબાવવા સુધીમાં ઉત્તરોત્તર વધારે વધારે વિશુદ્ધવાળી બે ભૂમિકાઓ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવી પડે છે, જે નવમું તથા દશમું ગુણસ્થાન કહેવાય છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

અગિઆરમું ગુણસ્થાન અધઃપતનનું સ્થાન છે; કારણ કે તેને પ્રાપ્ત કરનાર આત્મા આગળ ન વધતાં એકવાર તો અવશ્ય નીચે પડે છે.

બીજી શ્રેણિવાળા આત્માઓ મોહને ક્રમશઃ નિર્મૂળ કરતા કરતા છેવટે તેને સર્વથા નિર્મૂળ કરી નાખે છે. સર્વથા નિર્મૂળ કરી નાખવાની જે ઉચ્ચ ભૂમિકા તેજ બારમું ગુણસ્થાન છે. આ ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરવા સુધીમાં અર્થાત્ મોહને સર્વથા નિર્મૂળ કર્યાં પહેલાં વચમાં નવમું અને દશમું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરવું પડે છે. આ રીતે જોતાં પહેલી શ્રેણિવાળા હોય કે બીજી શ્રેણિવાળા હોય પણ એ બધાને નવમું દશમું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરવું પડે છે. ઉભયમાં અંતર એટલુંજ હોય છે કે પહેલી શ્રેણિવાળાઓ કરતાં બીજી વાળામાં આત્મશુદ્ધિ તેમજ આત્મબળ ઉચ્ચ પ્રકારનું હોય છે.

આધ્યાત્મિક વિશુદ્ધિ ઓછી હોવાથી પહેલી શ્રેણિવાળા દશમા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી છેવટે અગિઆરમામાં મોહથી હારી નીચે પડે છે અને બીજી શ્રેણિવાળા તો વિશુદ્ધિ વધુ હોવાથી વિશેષ આત્મબળ પ્રકટ કરી મોહનો સર્વથા નાશ કરી બારમા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી લે છે.

જેમ અગિઆરમું ગુણસ્થાન અવશ્ય પુનરાવૃત્તિનું છે તેમજ બારમું ગુણસ્થાન અપુનરાવૃત્તિનું છે; એટલે કે અગિઆરમા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત થનાર આત્મા એકવાર અવશ્ય તેનાથી નીચે પડે છે અને બારમાને પ્રાપ્ત કરનાર તેનાથી કદી નીચે પડતો નથી બલ્કે ઉપરજ ચઢે છે. ઉપર કહેલ બન્ને શ્રેણિવાળા આત્માઓની તરતમ ભાવાપન્ન આધ્યાત્મિક વિશુદ્ધિ જાણે કે પરમાત્મભાવરૂપ સર્વોચ્ચ ભૂમિકા ઉપર ચઢવાની બે નીસરણીઓજ છે. જેમાંથી એકને જૈન શાસ્ત્રમાં ઉપશમશ્રેણિ અને બીજીને ક્ષપકશ્રેણિ કહેલ છે. પહેલી કાંઇક ઉપર

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ચડાવી પાડનારી અને બીજી તો ઉપર ચડાવનારીજ છે. પહેલી શ્રેણિથી પડનાર આત્મા આધ્યાત્મિક અધઃપતનદ્વારા ભલેને ઠેઠ પહેલા ગુણ-સ્થાન સુધી ચાલ્યો જાય, પરન્તુ તેની તે અધઃપતિત સ્થિતિ કાયમ રહેતી નથી. ક્યારેક ને ક્યારેક તો તે ફરી બમણા બળથી અને બમણી સાવધાનીથી તૈયાર થઇને મોહ શત્રુની સામે થાય છે અને છેવટે બીજી શ્રેણિની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી મોહનો સર્વથા ક્ષય કરી નાખે છે, વ્યવહારમાં અર્થાત્ આધિભૌતિક ક્ષેત્રમાં પણ જાવામાં આવે છે કે જે એકવાર હાર ખાય છે તેજ પૂરી તૈયારી કરીને પહેલાં પોતાને હરાવનાર શત્રુને ફરી હરાવી શકે છે.

પરમાત્મ ભાવનું સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં મુખ્ય બાધક મોહજ છે. તેના નાશનો આધાર અંતરાત્મ ભાવના વિશિષ્ટ વિકાસ ઉપર રહેલો છે. મોહનો સર્વથા નાશ થતાંજ અન્ય કર્મ આવરણો (ઘાતિ કર્મો) પ્રધાન સેનાપતિ મરાયા પછી અનુગામિ સૈનિકોની માફક એક સાથેજ છિન્ન ભિન્ન થઈ જાય છે. વિકાસગામિ આત્મા તરત જ પરમાત્મભાવનું પૂર્ણ આધ્યાત્મિક સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરી અર્થાત્ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપને પૂર્ણપણે પ્રગટાવી નિરતિશય જ્ઞાન, ચારિત્ર આદિની સંપત્તિ મેળવી લે છે તેમજ અનિર્વચનીય સ્વાભાવિક સુખનો અનુભવ કરે છે. જેમ પૂનમની રાતે સ્વચ્છ ચંદ્રની સંપૂર્ણ કળાઓ પ્રકાશમાન થાય છે તેમ તે વખતે આત્માની ચેતના આદિ બધી મુખ્ય શક્તિઓ પૂર્ણ વિકાસ પામે છે. એ ભૂમિકાને તેરમા ગુણસ્થાન તરિકે ઓળખવામાં આવે છે.

ત્યાં લાંબા વખત સુધી રહ્યા પછી આત્મા બળેલી દોરડી સમાન બીજા આવરણોને અર્થાત્ અપ્રધાનભૂત અઘાતિ કર્મોને ઉડાવી ફેંકી દેવા માટે સૂક્ષ્મક્રિયાપ્રતિપાતી શુકલ ધ્યાનરૂપ પવનનો આશ્રય લઇને માનસિક, વાચિક અને કાયિક વ્યાપારોને સર્વથા રોકી નાંખે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

છે એજ આધ્યાત્મિક વિકાસની પરકાષ્ટા અથવા તો ચૌદમું ગુણ-સ્થાન છે. એમાં આત્મા સમુચ્છિન્ન ક્રિયાપ્રતિપાતિ શુકલધ્યાન વડે સુમેરૂ પર્વતની માફક નિષ્પ્રકંપ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને છેવટે શરીર ત્યાગ કરી વ્યવહાર અને પરમાર્થ દ્રષ્ટિથી લોકોત્તર સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે એજ નિર્ગુણ બ્રહ્મસ્થિતિ છે, એજ સર્વાંગી પૂર્ણતા છે, એજ પૂર્ણ કૃતકૃત્યતા છે, એજ પરમ પુરૂષાર્થની અંતિમ સિદ્ધિ છે અને એજ અપુનરાવૃત્તિ સ્થાન છે; કારણ કે સંસારનું એક માત્ર કારણ મોહ છે કે જેના સમગ્ર સંસ્કારોનો સમૂળ નાશ થઈ જવાને લીધે હવે કશી ઉપાધિનો સંભવ નથી

અહીં સુધી તો પહેલેથી ચૌદમા ગુણસ્થાન સુધીના બારગુણ-સ્થાનોની વાત થઈ એમાં બીજા અને ત્રીજા ગુણસ્થાનની જે વાત રહી ગઇ છે તે આ પ્રમાણે છે. સમ્યકૃત્વ અથવા તત્ત્વજ્ઞાનવાળી ઉપ-રની ચોથી વગેરે ભૂમિકાઓના રાજમાર્ગથી ચ્યુત થઇને જ્યારે કોઇ આત્મા તત્ત્વજ્ઞાન રહિત મિથ્યાદ્રષ્ટિવાળી પ્રથમ નૂમિકાના ઉન્માર્ગ તરફ વળે છે ત્યારે વચમાં તે નીચે પડતા આત્માની જે કાંઈ અવસ્થા થાય છે તે બીજું ગુણસ્થાન છે. જો કે એ ગુણસ્થાનમાં પહેલા કરતાં આત્મશુદ્ધિ કાંઇક વધારે અવશ્ય હોય છે, એટલે ક્રમમાં એ બીજે છે છતાં એને ઉત્ક્રાન્તિ સ્થાન કહી નથી શકાતું કેમકે ઉત્ક્રાન્તિ કરનાર આત્મા પહેલા ગુણસ્થાનને છોડીને બીજા પર સીધી રીતે જઈ શકતો નથી; પરન્તુ ઉપરના ગુણસ્થાનથી પડનાર આત્માજ એનો અધિકારી થાય છે. અધઃપતન મોહના આવેશમાંથી જન્મે છે એથીજ એ ગુણસ્થાન વખતે મોહની તીવ્ર કાષાયિક શક્તિનો આવિર્ભાવ હોય છે. ખીર વગેરેનું મિષ્ટ ભોજન કર્યા પછી જ્યારે વમન થાય છે ત્યારે મોઢામાં એક પ્રકારનો વિલક્ષણ સ્વાદ અર્થાત્ નહિ અત્યંત મીઠો કે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નહિ અત્યંત ખાટો જેમ અનુભવાય છે તેવાજ રીતે બીજા ગુણસ્થાન વખતે આધ્યાત્મિક સ્થિતિ વિલક્ષણ હોય છે. કારણ કે તે વખતે આત્મા નથી હોતો તત્ત્વજ્ઞાનની નિશ્ચિત ભૂમિકા ઉપર કે નથી હોતો તત્ત્વજ્ઞાન વિનાની નિશ્ચિત ભૂમિકા; ઉપર અથવા જેવી રીતે કોઇ માણસ ચઢવાનાં પગથીયાંઓથી ખસી પછી જમીન ઉપર આવીને નથી ઠેરતો ત્યાં સુધી વચમાંજ તે એક વિલક્ષણ અવસ્થા અનુભવે છે તેવી રીતે સમ્યક્ત્વથી પડીને મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત કરવા સુધીમાં-વચમાં આત્મા એક વિલક્ષણ આધ્યાત્મિક અવસ્થા અનુભવે છે.

ત્રીજું ગુણસ્થાન આત્માની એવી મિશ્રિત અવસ્થાનું નામ છે કે જેમાં નથી હોતી માત્ર સમ્યક્દષ્ટિ કે નથી હોતી માત્ર મિથ્યાદષ્ટિ: પરન્તુ એમાં આત્માની આધ્યાત્મિક સ્થિતિ દોલાયમાન હોય છે તેથી એની બુદ્ધિ સ્વાધિન ન હોવાને કારણે સંદેહશીલ હોય છે અર્થાત્ તેની સામે જે કાંઇ આવે તે બધાને તે સાચું માની લે છે. એટલે કે તે બુદ્ધિ તત્ત્વને એકાંત અતત્ત્વ સ્વરૂપ પણ નથી જાણતી અને તત્ત્વ અતત્ત્વને પૂર્ણ વાસ્તવિક વિવેક પણ નથી કરી શકતી.

જેમ કોઈ ઉત્ક્રાન્તિ કરનાર આત્મા પહેલા ગુણસ્થાનથી નીકળી સીધોજ ત્રીજુંજ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે અને કોઇ અપક્રાન્તિ કરનાર આત્મા પણ ચોથા આદિ ગુણસ્થાનથી પડી ત્રીજે ગુણસ્થાને આવે છે. એ રીતે ઉત્ક્રાન્તિ કરનાર અને અપક્રાન્તિ કરનાર બન્ને પ્રકારના આત્માઓનું આશ્રયસ્થાન ત્રીજું ગુણસ્થાન છે, બીજા ગુણસ્થાન કરતાં ત્રીજાની એ વિશેષતા છે.

ઉપર આત્માની જે ચૌદ અવસ્થાઓનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તેનું તેમજ તેની અંદર સમાવેશ પામતી અવાન્તર સંખ્યાતીત અવસ્થાઓનું બહુ સંક્ષેપમાં વર્ગીકરણ કરીને શાસ્ત્રમાં દેહધારી આત્માઓની ફક્ત ત્રણ અવસ્થાઓ વર્ણવવામાં આવી છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

(૧) બહિરાત્મ અવસ્થા (૨) અંતરાત્મ અવસ્થા અને (૩) પરમાત્મ અવસ્થા.

પ્રથમ અવસ્થામાં આત્માનું વાસ્તવિક વિશુદ્ધ રુપ અત્યંત ઢંકાયેલું હોય છે, જેને લીધે આત્મા મિથ્યા અધ્યાસવશ પૌદ્‌ગલિક વિલાસોનેજ સર્વસ્વ માની લે છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે બધી શક્તિ ખર્ચી નાંખે છે.

બીજી અવસ્થામાં આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ પૂર્ણ રીતે પ્રકટ તો નથી થતું, પરન્તુ તેના ઉપરનું આવરણુ ગાઢ ન રહેતાં શિથિલ, શિથિલતર, શિથિલતમ થઇ જાય છે. તેને લીધે તેની દૃષ્ટિ પૌદ્‌ગલિક વિલાસો તરફથી હટી શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ લાગી જાય છે. તેની દૃષ્ટિમાં શરીર આદિની જીર્ણતા કે નવીનતા એ પોતાની જીર્ણતા કે નવીનતા નથી. આ બીજી અવસ્થા જ ત્રીજી અવસ્થાનું મજબૂત પગથિયું છે.

ત્રીજી અવસ્થામાં આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ પ્રકટ થઈ જાય છે; અર્થાત્ તેની ઉપરનાં ઘન આવરણો બિલકુલ નાશ પામી જાય છે., પહેલું બીજું અને ત્રીજું ગુણુસ્થાન બહિરાત્મ અવસ્થાનું દિગ્દર્શન છે. ચોથાથી બારમા સુધીનાં ગુણુસ્થાનો એ અંતરાત્મ અવસ્થાનું દિગ્દર્શન છે અને તેરમા ચૌરમા ગુણુસ્થાનમાં પરમાત્મ અવસ્થાનું દિગ્દર્શન છે.

આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાનમય છે એથી તે કોઇ પણુ ગુણુસ્થાનમાં કેમ ન હોય પરંતુ તે કદી ધ્યાનથી મુકત નથી જ રહી શકતો, સામાન્ય રીતે ધ્યાનના શુભ અને અશુભ એ બે અને વિશેષ રીતે આર્ત્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુકલ એ ચાર પ્રકાર શાસ્ત્રમાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. ચારમાંથી પહેલા બે અશુભ અને પાછળના બે શુભ છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પૌદ્ગલિક દ્રષ્ટિની મુખ્યતા તેમજ આત્મવિસ્મૃતિ વખતે જે ધ્યાન હોય છે તે અશુભ અને પૌદ્ગલિક દ્રષ્ટિની ગૌણુતા તેમજ આત્મસ્મૃતિ દશામાં જે ધ્યાન હોય છે તે શુભ. અશુભ ધ્યાન સંસારનું કારણુ અને શુભ ધ્યાન મોક્ષનું કારણુ છે. પહેલા ત્રણુ ગુણુસ્થાનમાં આર્ત્ત અને રૌદ્ર એ બે ધ્યાન ઓછા વધતા પ્રમાણુમાં હોય છે. ચોથા અને પાંચમા ગુણુસ્થાનમાં એ બે ધ્યાન ઉપરાત સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી ધર્મધ્યાન પણુ સંભવે છે. છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનમાં આર્ત્ત અને ધર્મ એ બે ધ્યાન સંભવે છે. સાતમા ગુણુસ્થાનમાં ફક્ત ધર્મધ્યાન હોય છે. આઠમાથી બારમા સુધીના પાંચ ગુણુસ્થાનમાં ધર્મ અને શુકલ એ બન્ને ધ્યાન હોય છે. તેરમા અને ચૌદમા ગુણુસ્થાનમાં ફક્ત શુકલ ધ્યાન હોય છે.

આત્મિક સ્થિતિના ચૌદ વિભાગો કે જે ગુણુસ્થાન તરિકે સુપ્રસિદ્ધ છે તેમના નામ નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) મિથ્યાદૃષ્ટિ (૨) સાસ્વાદન (૩) સમ્યક્ મિથ્યાદૃષ્ટિ યાને મિશ્રદૃષ્ટિ (૪) અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિ (૫) દેશવિરતિ (વિરતાવિરત) (૬) પ્રમત સંયત (૭) અપ્રમત્ત સંયત (૮) અપૂર્વ કરણુ (નિવૃત્તિ બાદર) (૯) અનિવૃત્તિ બાદર (૧૦) સૂક્ષ્મ સંપરાય (૧૧) ઉપશાંતમોહ (૧૨) ક્ષીણુમોહ (૧૩) સયોગ કેવળી (૧૪) અયોગ કેવળી. પ્રથમ ગુણુસ્થાન એ અવિકાસ કાળ છે. બીજા અને ત્રીજા એ બે ગુણુસ્થાનમાં વિકાસનું સહજ સ્ફુરણુ હોય છે. તેમાં પ્રબળતા અવિકાસની જ હોય છે. ચોથાથી વિકાસ ક્રમશઃ વધતાં વધતાં તે છેવટે ચૌદમા ગુણુસ્થાને પૂર્ણ કળાએ પહોંચે છે અને ત્યાર બાદ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. જૈન વિચારસરણીનું પૃથક્કરણુ એટલું જ કરી શકાય કે પહેલાં ત્રણુ ગુણુસ્થાનો એ અવિકાસ કાળ છે અને

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ચોથાથી ચૌદમા સુધીનાં ગુણસ્થાનો વિકાસ અને તેની વૃદ્ધિનો કાળ છે, ત્યાર બાદ મોક્ષ કાળ છે.

પૂજ્યપાદશ્રી હરિભદ્રસૂરિ આ બાબતને નીચે મુજબ વર્ણવે છે. પહેલા પ્રકારમાં અવિકાસ અને વિકાસક્રમ બન્નેનો સમાવેશ કરે છે. અવિકાસ કાળને તેઓ ઓઘદૃષ્ટિના નામથી અને વિકાસક્રમને સદ્દૃષ્ટિના નામથી ઓળખે છે. સદ્દૃષ્ટિના મિત્ર, તારા, બલા, દીપ્રા, સ્થિરા, કાન્તા, પ્રભા, અને પરા એવા આઠ વિભાગ કરે છે. આ આઠે વિભાગોમાં ઉત્તરોત્તર વિકાસનો ક્રમ વધતો જાય છે. પહેલા મિત્રા આદિ ચાર દૃષ્ટિઓમાં આધ્યાત્મિક વિકાસ હોય છે ખરો, પણ તેમાં કાંઈક અજ્ઞાન અને મોહનું પ્રાબલ્ય રહે છે. સ્થિરા આદિ પાછલી ચાર દ્રષ્ટિઓમાં જ્ઞાન અને નિર્મોહતાનું પ્રાબલ્ય વધતું જાય છે.

બીજા પ્રકારમાં આધ્યામિક વિકાસના ક્રમનું યોગ રૂપે વર્ણન કર્યું છે. યોગના અધ્યાત્મ, ભાવના, ધ્યાન, સમતા અને વૃત્તિસંક્ષય એવા પાંચ ભાગ પાડે છે. (૧) ઉચિત પ્રવૃત્તિરૂપ અણુવ્રત અને મહાવ્રતથી યુક્ત થઈ મૈત્રી આદિ ભાવના પૂર્વક શાસ્ત્રાનુસારે જે તત્વચિંતન કરવું તે. (૨) અધ્યાત્મનો બુદ્ધિસંગત વધારે ને વધારે અભ્યાસ કરવો એજ ભાવના, (૩) બીજા વિષયના પ્રવેશ વિનાજ કોઈ એક વિષયનો આધાર લહી પ્રવાહબંધ પ્રશસ્ત સૂક્ષ્મ બોધ તે ધ્યાન. (૫) અવિદ્યાકલ્પિત જે ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટ વસ્તુઓ છે તેમાં વિવેકપૂર્વક તત્વબુદ્ધિ કરવી અર્થાત્ ઇષ્ટિત્વ અને અનિષ્ટત્વની ભાવના છોડીને ઉપેક્ષા ધારણ કરવી તે સમતા. (૫) મન અને શરીરના સંયોગથી ઉત્પન્ન થનાર વિકલ્પ રૂપ તથા ચેષ્ટારૂપ વૃત્તિઓનો નિર્મૂળ નાશ કરવો એ વૃત્તિસંક્ષય છે.

સાક્ષાત યા પરંપરાએ વૃત્તિસંક્ષયના કારણ થનાર વ્યાપારોને યોગ કહેવામાં આવે છે અને ચરમ પુદગલ પરાવર્ત સમયથી જે વ્યા-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પાર કરવામાં આવે છે તેજ યોગ કોટિમાં ગણાવો જોઈએ; કારણ એ છે કે સહકારી કારણ મળતાંજ તે બધા વ્યાપારો મોક્ષને અનુકૂળ અથાત્ ધર્મવ્યાપાર થઇ જાય છે. એથી ઉલટું ગમે તેટલાં સહકારી કારણો કેમ ન મળે છતાં અચરમ પુદ્ગલ પરાવર્ત સમયનો વ્યાપાર મોક્ષને સાધક થતો નથી.

મોક્ષ કાંઈ બહારથી નથી આવતો, આત્માની સમગ્ર શક્તિઓનો સંપૂર્ણ આવિષ્કાર એજ મોક્ષ. એજ વિકાસની પરાકાષ્ટા, એજ પરમાત્મભાવનો અભેદ. એજ મોટી ભૂમિકામાં દેખાયેલ ઇશ્વરત્વનું તાદાત્મ્ય, એજ ઉત્ક્રાન્તિ, વેદાન્તિઓનો બ્રહ્મભાવ, એજ જીવનું શિવ થવું, ને એજ ઉત્ક્રાન્તિ માર્ગનું અંતિમ સાધ્ય. આ સાધ્ય સુધીમાં પહોંચવા માટે આત્માને વિરોધી સંસ્કારોની સાથે લડતાં ઝગડતાં, તેને દબાવતાં ઉત્ક્રાંતિ માર્ગની જે જે ભૂમિકાઓ ઉપર આવવું પડે છે તેજ ભૂમિકાઓના ક્રમને 'ગુણસ્થાનક્રમ' સમજવો.

વિધાયક બાજુ—વિધિ-વિધાન અને કરણી વિભાગ.

સારામાં સારા સિદ્ધાન્તો ધરાવતો ધર્મ પણ જો વર્તનમાં મૂકવા લાયક અનુષ્ઠાનો અથાત્ ક્રિયાને લગતા નિયમો વગરનો હોય તો આત્મકલ્યાણ સાધવામાં ઉપયોગી થઈ પડતો નથી. કેમકે મુક્તિ યાને આત્મસ્વરૂપ દર્શનનો આધાર જ્ઞાન અને ક્રિયા એટલે જાણવું અને અમલ કરવો એ સૂત્ર ઉપર રહેલો છે. '**ज्ञानक्रियाभ्याम् मोक्ष :**' અથવા તો '**ज्ञानदर्शनचारित्राणि मोक्षमार्ग :**' આદિ સૂત્રવાક્યોનો સાર પણ એજ છે. જેમ વસ્તુ સ્વરૂપના યથાર્થ બોધ વિનાની કરણી પૂર્ણ ફળદાતા નથી થઈ શકતી તેમ કેવળ સ્વરૂપ વિષયક જ્ઞાન પણ ઇષ્ટસિદ્ધિ કરનાર નથી થઈ શકતું. પહેલું સંપૂર્ણપણે જાણવું સમજવું, તે સંબંધમાં વિમર્શ-પરામર્શ કરવો અને

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નિશ્ચયપણે અવધારવું અને પછી એનો જુદી જુદી ક્રિયા કરણી અને રીતો દ્વારા જાતે અમલ કરવો, અનુભવમાં ઉતારવું અર્થાત્ આત્માને જાણ્યા પછી ક્રિયાશીલ બનાવવાં એનું નામજ સ્વરૂપ પિછાન. વિચાર-વાણી ને વર્તનની એકતા અથવા તો જેવું મનમાં, તેવું જ વચનમાં અને તે અનુસાર જ કાયામાં યાને દેહદ્વારા થતાં કાર્યોમાં આચરણ-અનુભવાય એ સ્થિતિ જ ક્રમસર મુક્ત દશા પ્રતિ લઈ જનારી છે. એ સંબંધમાં જૈનધર્મમાં વિધિ-વિધાનના ઉલ્લેખો નીચે પ્રમાણે છે.

માર્ગોની ભિન્નતાને આશ્રયી, ઉભય વચ્ચેની તરતમતાને અવધારી મુખ્ય બે પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે. (૧) સાધુધર્મ યાને યતિજીવન દ્વારા આત્મ સાક્ષાત્કાર કરવાનો માર્ગ. (૨) શ્રાદ્ધધર્મ યાને ગૃહસ્થ જીવન દ્વારા સ્વરૂપ ઝાંખી કરવાનો માર્ગ. આમ ઉભયનું કેંદ્રસ્થાન એકજ, વળી પહેલાનો આધાર બીજા પર રહેલો છે. પહેલે રસ્તે જનાર બીજા રસ્તાના નિયમો અને કાર્યોની કક્ષા વટાવી ગયેલ હોવો જોઇએ; બીજામાંથી પહેલામાં જવું એજ ધોરી માર્ગ છે. આમ છતાં ક્રમમાં પ્રથમ ઉલ્લેખવાનું કારણ એટલું જ છે કે સાધુધર્મ મુક્ત દશામાં લઈ જનાર પવિત્ર પંથરૂપ હોઈ પાલનમાં કઠીણ છતાં સીધો અને રહેલો છે જ્યારે શ્રાવક (શ્રાદ્ધ) ધર્મ એના જેટલો શુદ્ધ પણ નથી તેમ કઠીણ પણ નથી અને તેથી જલ્દીથી ઇષ્ટ સ્થાને લઈ જનાર પણ નથી. તે સુખે પાળી શકાય એવો છતાં લાંબો ને ચક્રવાવાળો છે, એ લક્ષ્યબિંદુને લઇ ઉભય વિધાનોમાં વિવિધતા દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. સાધુધર્મ સંબંધી જાણવાનું આગળ ઉપર રાખી હાલ આપણે શ્રાવકધર્મ યાને ગૃહસ્થમાર્ગ શું વસ્તુ છે એ જાણવા યત્ન કરીશું.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શ્રાવક ધર્મની નાની બાબતો પર લંબાણ નહિ કરતાં નિમ્ન-લિખિત પાંચ પ્રકાર પર જરા વિસ્તારથી વિચાર કરીશું. એમાં લગભગ સંપૂર્ણપણે શ્રાવકત્વ શું વસ્તુ છે એનું સ્વરૂપ સમાઈ જાય છે.

(૧) ગૃહસ્થ યાને શ્રાવકના ૭ કર્તવ્ય. (૨) માર્ગાનુસારીના પાંત્રીસ ગુણો. (૩) શ્રાવકના એકવીસ ગુણ. (૪) દેશવિરતિપણું અર્થાત્ બાર વ્રત. (૫) શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમા.

શ્રાવક ધર્મ સૂચક ષટ કર્તવ્ય–જૈન દર્શન પુરૂષ પ્રધાન હોવાથી સામાન્ય રીતે પ્રત્યેક ઉપદેશ–શિક્ષા પુરૂષ આશ્રયી કહેવામાં આવેલ હોય છે; છતાં એ ઉપરથી સ્ત્રીઓએ પણ સમજી લેવાનું રહે છે. જરૂર ઉચિત ફેરફારને એમાં એમાં છે છતાં શ્રાવક ધર્મની સૂચના સાથેજ શ્રાવિકા ધર્મનું સુચન થઈ જાય છે એ વાત સમજવામાં ગફલતી ન જ થવી ઘટે. બ્રાહ્મણને જેમ ઉભયકાળ સંધ્યા એ આવશ્યક કાર્ય તરીકે ગણાય છે તેમ પ્રત્યેક જૈને નીચે દર્શાવેલા ૭ કાર્ય પ્રતિદિવસ આચરવાના છે. એમાં ઘણા પ્રકારની તરતમતા રહેલી છે છતાં તેનો અમલ તો આવશ્યક છે.

(૧) દેવપૂજન–રાગદ્વેષાદિ અઢાર દૂષણવર્જિત એવા તીર્થંકર પ્રભુ યાને અરિહંત દેવ કે જીનેશ્વરની પૂજા કરવી, અર્ચન કરવું યા સ્તવન કરવું. પુજાના આઠ, સત્તર, એકવીશ યાને એકસો ને આઠ અથવા તો દ્રવ્ય ને ભાવ રૂપ બે ભેદો છે. એ અનુષ્ઠાન (ક્રિયા) સમજપૂર્વક ને ચિત્તપ્રસન્નતાથી વા તદ્રૂપતાથી કરવાનું છે. કહ્યું છે કે—
'ચિત્ત પ્રસન્નેરે પૂજન ફળ કહ્યું રે' વળી પૂજાની તૈયારી પૂર્વે, ચિત્ત

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

વસ્ત્ર, ભૂમિકા, (અંતર-બાહ્યરૂપ ઉભય પ્રકારની) પૂજાના ઉપકરણ, ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય, વિધિવિધાન એમ સાત ચીજો સંબંધી બરાબર શુદ્ધતા જાળવવાની છે. એની નિર્મળતા ઉપર આત્મજાગૃતિ ને આત્મકલ્યાણનો મોટો આધાર છે. જળ, ચંદન, પુષ્પ, ધુપ, દીપ, અક્ષત નૈવેદ્ય અને ફળ રૂપ અષ્ટ પ્રકારી પૂજા ગણાય છે. એમાં જઘન્યથી એકેક દ્રવ્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી મળે તેટલા દ્રવ્યોથી પૂજા કરવાનું ફરમાન છે. ફળનો આધાર દ્રવ્યની સંખ્યા પર નહિ પણ એકત્ર કરેલ દ્રવ્યોની પૂર્વકથિત શુદ્ધતા અને કરણી વેળા ભાવશ્રેણિની વૃદ્ધિ પર રહેલો છે.

તીર્થોદકના જળ, પવિત્ર કેશર, બરાસ આદિ સુગંધી દ્રવ્ય યુક્ત ચંદન, જાઇ, જુઈ, મોગરો, ગુલાબ, જાસુસ, ચંપાદિના સુગંધીદાર પુષ્પો, ઘણી ચીજોથી સુવાસિત બનાવેલ ધુપ, મનોહર રીતે તૈયાર કરેલ ફાનસમાં પવિત્ર ઘીનો દીવો, સુંદર રીતે રંધાયેલ રસવતીના નૈવેદ્ય, અખંડ અને શ્વેત ચોખાનો રમણિય સ્વસ્તિક કે નંદાવર્ત, અને પ્રત્યેક ઋતુમાં પ્રાપ્ત થતાં શ્રીફળ, કેરી, કેળાં, દાડિમ, ફનસ, જામફળ, સંથરા, લીંબુ આદિ લીલા ફળો તેમજ બદામ, કાજુ, અખરોટ, સોપારી વિગેરે સૂકા ફળો અને એવાજ પ્રકારની શકય હોય તેટલી સામગ્રીનો સમાવેશ અષ્ટપ્રકારી પૂજામાં થાય છે. વિશાળ સંખ્યાની મણા નથીજ કરાયેલી છતાં એ આણવામાં ધર્મનું મુખ્ય તત્ત્વ જે અહિંસા તેને જરાપણ ક્ષતિ ન પહોંચવી ઘટે. સત્ય રૂપ ધર્મ ન વિસરાવો જોઇએ, અદત્તનો ઉપયોગ તો નજ કરાય. એ વેળા કષાયનો સંભવ તો સ્વપ્ને પણ ન હોય. એમ ન હોય નો પછી ચિત્તપ્રસન્નતાની વાત ક્યાંથી કરાય? તો પછી ભાવનાની પ્રબળતાનો પ્રાદુર્ભાવ કેમજ હોઇ શકે? ભાવ વિહૂણી ક્રિયાની કિંમત કંઈજ નહીં. આ સંબંધમાં કુમારપાળ મહારાજનું પૂર્વભવ સબંધી દૃષ્ટાન્ત ચક્ષુ સામે રાખવું-' પાંચ કોડીના ફુલડે, જેના સિઝયા કાજ '.

૧૬

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ટુંકમાં કહીયે તો પૂજનમાં પા કલાક ગાળો કે સવા કલાક ગાળો, એક પ્રતિમાની કરો કે એકવીશ બિંબની કરો, અલ્પ સાધનો હોય કે વિપુળ હોય પણ એ દરેક ક્રિયા યથાર્થ જ્ઞાનપૂર્વક ને આત્મલક્ષ્ય-માંથી જરાપણ વિસ્મૃત થયા વિના કરવી ઘટે. ઉપર દ્રવ્ય પૂજા સબંધી વાત કરી હવે ભાવ પૂજાનો વિચાર કરીએ. 'ભાવના ભવનાશિની' એ ઉક્તિ વ્યર્થ તો નથીજ. પ્રભુ મુખ સામે દૃષ્ટિનું સંધાન કરી જો આત્મા સ્તુતિના રહસ્યમાં ઉંડો ઉતરે અથવા તો ધ્યાનારૂઢ બને તો ઘણો કર્મરૂપ કચરો સાફ કરી નાંખે છે. દ્રવ્ય કરતાં ભાવનું મહત્વ અતિ ઘણું છે. પ્રભુ સ્તુતિ કે સ્તવનો રૂપે માત્ર એમના ગુણનું સ્મરણ કરવા પણું જ નથી પણ એવું આપણામાં બની આવે એવી માંગણી સાથે જે શક્તિ પ્રભુએ ફેરવી તેવી જ શક્તિ આપણામાં સત્તાગત તો છે માત્ર એનો આવિષ્કાર કરવાનો છે એ સારૂ મૂર્તિ આલંબન ભૂત છે. સ્તવનોના માત્ર રાગપર મોહિત બનવાનું નથી, તેમ ગમે તેમ બોલી જઇ ચૈત્યવંદન કરી નાંખ્યું એટલે ગંગા નાહ્યા એવું માનવાનું પણ નથી. સમજપૂર્વક અવગાહન કરતાંજ ભાવશ્રેણિ વૃદ્ધિ પામે છે અને એ દ્વારા કોઈ સુઅવસરે આત્મામાં અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસ જાગ્રત થઈ જાય છે. એવી અનુપમ ઘડી વેળા અમૃતક્રિયાનો યોગ સાંપડે છે. ત્યારેજ હજારો કલાકોમાં જે કાર્ય નિપજતું નથી તે અંતમુહૂર્તમાં સિદ્ધ થાય છે. માટેજ ભાવપૂજા શાંતિ અને ધીરજપૂર્વક કરવી જોઇએ. ચિત્તની એકાગ્રતા અને સર્વ ઇતિર વિષયોથી પરાંગમુખતા એ વેળા ખાસ જરૂરના છે.

આ તો સામાન્ય વાત કરી. આ ઉપરાંત જીન મંદિરમાં પ્રવેશતાં પૂર્વે પાંચ અભિગમ ને ચોરાસી આશાતના વિષે તેમજ દશત્રિક અને દોષરહિત કરણી સબંધી ઘણું ઘણું જાણવાપણું છે. જે માટે 'દેવવંદન ભાષ્ય' ને 'જીન ભક્તિ આદર્શ' આદિ પુસ્તકો વાંચવાની ભલામણ છે.

(૨) ગુરૂસેવા—અહર્નિશ બનતાં લગી ગુરૂ યાને સાધુ મહારાજ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કે જેમનું સ્વરૂપ પૂર્વે વિસ્તારથી કહેવામાં આવ્યું છે અને પુનઃ યાદ કરવા ટૂંકમાં કહેતાં પંચમહાવ્રત ધારી, કેવલ મોક્ષના અભિલાષી, અને સંયમ માર્ગના પથિક હોય તેવા સંત મહાત્માને વંદન નમસ્કાર, એમને ખપની ચીજો શક્તિ અનુસાર લાવી દેવાપણું અને તેમની પાસે બેસી ધર્મોપદેશશ્રવણ એ શ્રાવકનું બીજું કૃત્ય. શાસ્ત્રકાર તો સાધુ કે મુનિરાજની શ્રદ્ધા કરતા પૂર્વે પરીક્ષા કરી જોવ.નું સુચવે છે કેમકે કોઇક વાર લોભી કે દંભી ગુરૂનો યોગ થઈ જાય છે તો માત્ર આ ભવ બગડે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ બીજા સંખ્યાબંધ ભવોનું અકલ્યાણ એમની ઉંધી શિક્ષાથી જોતજોતામાં થઈ જાય છે. આમ છતાં ધર્મનો સામાન્ય અભ્યાસી કેવી રીતે સાચી પરિક્ષા પણ શકે એ પ્રશ્ન સહજ ઉપજે છે. એથી એટલું તો પુરવાર થાય છે કે પ્રથમ તો ધર્મના ખપી જીવે ઠીક પ્રમાણમાં જ્ઞાન મેળવવા અભ્યાસ કરવો જોઇએ. જ્ઞાન વિના સારા ખોટાની પરીક્ષા થઈ શકતી નથી તેમ સત્યાસત્યનો વિવેક પણ કરી શકાતો નથી. વધુ ન જોઈ શકે તેવાઓએ પણ ગુરૂ ‘કંચન કામીનીના ત્યાગી’ છે કે કેમ? અથવા તો દશ પ્રકારનો યતિ ધર્મ પાળે છે કે નહિ? એ ખાસ જોવું ઘટે. પછી જ ઉપાસનામાં આગળ વધવું. વ્યાખ્યાન શ્રવણ, ઉપદેશામૃતનું પાન યથાશક્તિ વ્રતનિયમગ્રહણ આદિ બાબતો પણ આ સાથે સમજી લેવી. સંસારી જીવ આજીવિકાદિના કામોને લઈ વધારે સમય તો ન આપી શકે; છતાં ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રિવર્ગની સાધનામાં એને સમયનો એવી રીતે વિભાગ પાડવો કે જેથી વ્યાખ્યાન શ્રવણનો લાભ પણ મેળવી શકાય. સંત સમાગમથી જે અનુભવપૂર્ણ બોધ પ્રાપ્ત થાય છે, એ ગ્રંથવાંચનથી ઘણો વધી જાય તેવો હોય છે. પુસ્તક પાસે લખાણ સિવાય બીજું છાપ પાડવાનું સાધન નથી હોતું જ્યારે ઉપદેશક પાસે વિશાળ વાંચનનો અનુભવ તો હોય છેજ. પણ એ ઉપરાંત એ અનુરૂપ ઘડાતું પોતીકું ચારિત્ર હોય છે; અને વચન કરતાં વર્તનની છાપ બહુજ અસરકારક છે. આ સંબંધમાં વર્તમાનકાળની

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પ્રવૃત્તિ નજર સામે રાખી એટલી લાલબત્તી ધરવાની કે જ્યાં વ્યાખ્યાન નામે કેવળ કલેશ પોષવાના ઉપદેશો અપાતા હોય, આગમને નામે ધર્માંધતાના પાન કરાવાતા હોય અને વકતૃત્વના પ્રયોગોદ્વારા માત્ર મનમાની વાતની પોષકતા થઈ રહી હોય ત્યાં ઉપરોક્ત લાભની આશા આકાશ કુસુમવત્ હોય છે. પ્રભુના સિદ્ધાંતમાં વ્યાખ્યાનશ્રવણથી કષાય યાને રાગદ્વેષાદિ દૂષણોનું ઘટવાપણું કહેલું છે, આત્મિક ગુણોનું વધવાપણું સુચવાયેલું છે, એથી જ્યાં ઉલ્ટી દશા વર્તતી હોય ત્યાં ન જતાં એકાંતમાં સમતાથી ગ્રંથવાંચન પણ વધુ ફળદાયી છે.

૩. સ્વાધ્યાય—જે વાંચનવડે આત્મા સ્વ અને પર વચ્ચેનો ભેદ પારખી સ્વ સ્વરૂપનું ભાન કરતો જાય, એમાં ઉંડો ઉતરતો જાય તે સ્વાધ્યાય. આ ઉપરથી ધાર્મિક પુસ્તકોનું અથવા તો તત્વજ્ઞાનને પુષ્ટિ આપે તેવા ગ્રંથોનું વાંચન અને આત્માને સ્વગુણ દર્શનમાં સહાયક થઈ પડે તેવી વિચારણા કરવી એ સ્વાધ્યાય કહી શકાય. આ કાર્ય સામાયિક દશામાં શકય હોવાથી બેઘડીરૂપ સામાયિક એ પણ સ્વાધ્યાયનું અંગ ગણી શકાય. જો કે સામાયિકના (૧) સમભાવ (૨) સમકિય (દયાભાવ) (૩) સમવાદ (સત્યવચન) (૪) સમાસ (થોડા અક્ષરમાં તત્વ) (૬) સંક્ષેપ (થોડામાં કર્મનાશ) (૬) અનવદ્ય (પાપરહિત) (૭) પરિજ્ઞા (તત્વ જાણવા રૂપ) (૮) પ્રત્યાખ્યાન (વસ્તુત્યાગ)રૂપ આઠ પ્રકાર કહેલાં છે અને પરમાર્થથી વિચારતાં એ સર્વનો સહજ રીતે સ્વાધ્યાયમાં સમાવેશ થઈ શકે છે. જેમ જેમ ધાર્મિક વાંચન સમજપૂર્વક થતું રહે છે તેમ તેમ આત્મા કષાયના પાશમાંથી મુક્ત બનતો જાય છે, સાથે સાથે તત્ત્વની સમજ થતાં શું કરવા યોગ્ય છે અને શું છોડવા યોગ્ય છે એનું પણ લક્ષ્ય બંધાય છે. સામાયિકની આ વ્યાખ્યા—

समता सर्वभूतेषु संयम शुभ भावना ।
आर्तरौद्रपरित्याग तद्धि सामायिकं व्रतम् ॥

મનન કરવા જેવી છે. સ્વાધ્યાય ધ્યાન વેળા એનું પાલન

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

અવશ્ય સ્વ સ્વરૂપ ઝાંખી કરાવે છે. ગ્રહસ્થ વધુ ન કરી શકે તો પણ બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) રૂપ સામાયિક જરૂર કરી શકે. જેનાથી આટલું પણ ન બને તે અર્ધો કલાક ધાર્મિક વાંચનનો નિયમ રાખે.

૪. સંયમ–ઇંદ્રિયોની વૃત્તિઓ પર કાબુ અને મનની અસ્ખલિત તરંગમાળા પર અંકુશ એ ચોથું કાર્ય. જો કે ઉત્કૃષ્ટ રીતે તે સત્તર પ્રકારનો છે. એ સંબંધી સાધુ ધર્મ વેળા વિશેષ કહેવાશે છતાં સંસારસ્થ આત્માઓએ પણ થોડા અંશે અહર્નિશ એનું પાલન કર્યે જ છુટકો છે. ચંચળ ઇંદ્રિયો અને મનને જો છુટા મેલી દેવામાં આવે તો આત્માને તે કયાં ઘસડી જાય એ કહેવું મુશ્કેલ છે. જેમ બને તેમ આત્માને વિષયોમાંથી રોકી સત્પ્રવૃત્તિમાં વાળવો એજ સંયમ. એમાં પણ ઇંદ્રિયો કરતાં મનને વશ કરવું ઘણું મુશ્કેલ છે. તેથી તો 'મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું' એમ શ્રીમદ્ આનંદઘનજી મહારાજે કહ્યું છે. વૃત્તિઓ અને વાસનાના દાસ થવું સ્હેલ છે પણ એના સ્વામી બનવામાં જ સાચી મુશ્કેલી છે. તેથી તે સંબંધી અભ્યાસ સદૈવ ચાલુ રાખવાનો છે. અભ્યાસ દ્વારાજ પાંચ ઇંદ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયપર અને મનના અગણિત તરંગો પર અંકુશ આવતો જશે. સરવાળે તો આખીયે અશુભ પ્રવૃત્તિ તરફ ઢળી જતા વિકારોમાં અટવાઇ જતાં અને વિલાસોમાં મુંઝાઈ જતાં આત્માને રક્ષી લઇ–બચાવી લઇ,–શુભ પ્રવૃત્તિ પ્રતિ દોરવાનો છે અને એ વાત ઇંદ્રિય તથા મન પર અંકુશ આણ્યા સિવાય શકય નથી. રોજ પ્રત્યે સંખ્યાબંધ પ્રસંગો બને છે; જેમાં વિના કારણ આત્મા માત્ર રભસવૃત્તિથી જ કર્મબંધન કરે છે. આ સંબંધે બરાબર ધ્યાન અપાય તો ઇંદ્રિયોના કેટલાયે વિકારો પર સહજ કાબુ આવી જાય. એવી જ રીતે મન–વચન–કાયાના યોગો પણ જૂદી વસ્તુ છે અને એમાં આસક્તિ રાખવી એ એક જુદી વસ્તુ છે; તેને જાણુવા માટે પ્રતિબંધ છે જ નહિં, આસક્તિ પર કાબુ મેળવી રફતે રફતે સર્વથા એનો પૂર્ણતયા ત્યાગ આદરવાનો છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આવીજ શક્તિ કષાયજય કરવામાં પણ ફેરવવાની છે; તે વિના સંસાર ભ્રમણ પર છેહ મૂકાવાનો નથીજ. કષાય એટલે જ સંસારનો લાભ. બારિકાઇથી જોતાં સંયમમાં ઘણું ઘણું રહસ્ય સમાયેલું છે અને ગ્રહસ્થો એ સંબંધમાં જો કે સંપૂર્ણપણે પ્રગતિ ન સાધી શકે છતાં આવશ્યક કર્તવ્ય તરિકે પ્રતિદિન એ પરત્વે થોડું પણ લક્ષ આપતા જાય તો જરૂર સાધ્ય સમિપ સારી કૂચ કરી શકે.

૫. તપ–સૃષ્ટિપટ પર ભાગ્યેજ એવું કોઈ વિકટ કિંવા મહાન્ કાર્ય હશે કે જેની સાધના તપના અવલંબન વડે ન સાધી શકાય. તેથી તો કહેવામાં આવ્યું છે કે–' તપ તો નિકાચિત કર્મોને પણ પકવે છે.' અર્થાત્–**यद् दूरं यद् दुराराध्यं, यत्सुरैरपि दुर्लभम् ।**

तत्सर्वं तपसा साध्यं, तपोहि दुरतिक्रमम् ॥

પણ તપનો અર્થ માત્ર લાંઘન કરવી એટલો જ નથી. લાંઘનનું કાર્ય પ્રશંસવાપણું નજ હોય. અહીં તો તપથી અર્થ લેવાનો એ છે કે જે ક્રિયા એવા ઉપયોગપૂર્વક કરાય કે જેથી આત્મા સાથે એકમેક બનેલો કર્મરૂપ કચરો બળીને ભસ્મીભૂત થઈ જાય કિંવા સર્વથી છૂટો પડી જાય. જેમ અગ્નિના તાપથી લાગેલ મેળ બળી જતાં જેવું કંચન નિર્મળ થાય છે તેમ નાનો યા મોટો કોઇપણ તપ અવશ્ય ઓછેવત્તે અંશે અગર તો સર્વથા આહાર ગ્રહણ પર અંકુશ તો મેલે જ છે પણ એ સાથે યાદ રાખવાનું કે તે આત્મિક ઉપયોગ અને કરણીનું સાધ્ય નજર સામે સ્મરણ કરતા રાખીને કરાયલો હોવો જોઇએ. ઇચ્છાનિરોધ એ તપની અર્થયુક્ત વ્યાખ્યા છે. એથી લાલસાનો જય ઇષ્ટ ગણ્યો છે અને લાલસાના જય સાથેજ કષાયનું પાતળાપડવાપણું અને ક્રમશઃ નષ્ટ થવાપણુ સંકળાયલું છે. એટલે તપ જ્યાં હોય ત્યાં લાલસા–તૃષ્ણા–પિપાસા આદિ વૃત્તિઓનો જય સંભવિત હોવો જ જોઇએ. આહાર ચાર પ્રકારનો છે; ખાદિમ, સ્વાદિમ, પેય અને અશન (ખોરાક) ચાર આહાર વર્જીને કિંવા ઉકાળેલા પાણીની છુટ રાખી બાકીના

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

વર્જીને ઉપવાસ કરી શકાય છે. એથી શક્તિ અનુસાર છઠ્ઠ, અઠ્ઠમ. આઠ, પંદર અને મહિનાના ઉપવાસ આદિ તેમજ આયંબિલ, નીવી, એકાસન, બેઆસન, પૌરસી, નૌકારશી પ્રમુખ પણ થઈ શકે છે. ઉપરાંત આહારપાણી લેવા સંબંધમાં વિવિધ પ્રકારના ઘણા નિયમો લઇ શકાય છે એ સર્વનો સમાવેશ બાહ્ય તપમાં થાય છે. તેના પ્રકાર આ પ્રમાણે-અનશન, ઉણોદરી, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયકલેશ, સંલીનતા, અભ્યંતર તપમાં પ્રાયશ્ચિત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય (સઝાય), ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ, આમ બાર પ્રકારનો તપ છે. શક્તિ અનુસાર પ્રતિદિન પચ્ચખાણ લેવાની જરૂર છે. અમુક કવલ જમવા અથવા તો નવકારશી કરવી ઇત્યાદિ નિયમ તો જઘન્ય-થી હોવો ઘટે.

૬. દાન-પોતાની શક્તિને ગોપવ્યા વિના પાત્ર જોઇને અન્ન વસ્ત્રાદિનું આપવું તે. આમ ગ્રહસ્થના ૭ આવશ્યક કાર્યોમાં દાન અંતિમ છે; છતાં એનુ મહત્વ પણ અતિઘણું છે, પૂર્વના પાંચે કાર્યો ત્યારેજ દીપે છે કે જ્યારે છેલ્લા કાર્ય પ્રતિ શ્રાવક ઉદારવૃત્તિ વાળો હોય. સાતે ક્ષેત્રોની પુષ્ટિનો આધાર શ્રાવકક્ષેત્ર ઉપર છે એનું કારણ પણ આ દાનધર્મજ છે. તેથી તો દાન-શીયળ-તપ અને ભાવનારૂપ ચતુર્વિધ ધર્મમાં એને અગ્રપદ અપાયલું છે. દેવામાં આત્મિક ઉદારતા ખાસ આવશ્યક છે. બીજા કાર્યોમાં જે સામર્થ્ય ગ્રહસ્થ નથી દાખવી શકતો તે દાન દેવામાં દાખવી શકે છે, એ ઉમદાવૃત્તિના પ્રાબલ્યથી કેવળ સ્વનામ જ નહિં પણ આખી સમાજ અને સ્વધર્મને પણ તે ઉજ્વળ કરે છે. દ્રવ્ય સંપાદન કરી માત્ર સંગ્રહ કરી રાખવાની વૃત્તિ એતો કૃપણતાસુચક હોઇ કેવળ લક્ષ્મીના દાસપણાની નિશાની છે. ખરૂં જ્ઞાનતો 'પેટવરામાં પુન્યવરો' કરવામાં છે, અર્થાત્ ટુકડામાંથી ટુકડો આપવામાં છે. નહિ તો કવિ ડાહ્યાભાઇ ઘોળશાજી સૂચવે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

છે તેવી દશા થાય છે. ' માખીઓએ મધ કીધું; ન ખાધું ન ખાવા દીધું; લૂંટનારે લૂંટી લીધું રે. ' એટલે કે ધનની ત્રણદશા નિર્માયલી છે. (૧) દાન (૨) ભોગ (૩) નાશ. દાન દેવાથી ઉભય ભવમાં લાભ છે, ભોગમાં વ્યય કરવાથી આ ભવ પૂરતું સુખ છે અને જે કંજુસપણાથી આ બે પ્રકારમાંથી એકનું પણ અનુકરણ નથી કરતો તેની લક્ષ્મી યેનકેણ પ્રકારેણ નષ્ટ થઇ જાય છે: કેમકે તે ચંચળ સ્વભાવી છે. દાન દેવાની વૃત્તિ હંમેશ માટે જરૂરી છે. દાનના પાંચ પ્રકાર છે. (૧) અભયદાન. (૨) સુપાત્રદાન. (૩) અનુકંપાદાન, (૪) ઉચિત દાન. (૫) કીર્તિદાન. પ્રથમના ત્રણ આત્મકલ્યાણમાં સારો ભાગ ભજવે છે. અભયદાન સર્વોત્કૃષ્ટ છે. વિશ્વના સકળ જીવો ને આ ભવ પરભવના ભય રહિત બનાવવા જેવું બીજુ કોઈ મોટું કાર્ય નથી. શ્રાવકની શક્તિ એટલી હદે ન હોઇ શકે; છતાં સ્વશક્તિ પ્રમાણે રિબાતા પીડાતા જીવોને જીવિતદાન આપવું. દયાની બુદ્ધિથી મનુષ્યોને કોઈ પણ જાતનો ભેદ રાખ્યા વિના સ્હાય કરવી અને દુ:ખીના દુ:ખ ઓછા કરવા એ અનુકંપાદાન. સાધુ પુરૂષોને વસ્ત્રપાત્રાદિ, આહાર, ઔષધિ પ્રમુખ દેવું તે સુપાત્રદાન. સ્વધર્મી બંધુને અણીવેળા મદદ દેવી, રાંડીરાંડ બ્હેન કે કુટુંબના અન્ય સ્વજનોને પોષવા એ ઉચિત દાન અને સમાજોપયોગી કાર્યોમાં કિંવા દેશકલ્યાણના કાર્યોમાં નાણાં આપવાં એ કીર્તિદાન, આમ સામાન્યત: વ્યાખ્યા કરી શકાય. બાકી ઝીણવટથી જોઇએ તો ભૂખ્યાને ભોજન, તરસ્યાને પાણી, આજારીને દવા અભણને જ્ઞાન, કંગાળને વસ્ત્ર, તપેલાને વિશ્રાન્તિ, અપંગને જોઈતી મદદ દેવી ઇત્યાદિ ઘણા ઘણા પ્રકારે વિશાળ લક્ષ્મીની અપેક્ષા વિના માત્ર પરોપકાર બુદ્ધિવડે દાન ધર્મનું પાલન કરી શકાય છે. જરૂર માત્ર એ સબંધી સમજની અને આત્મભાવની વિશાળતાની છે, સ્વાર્થની સિદ્ધિ તો કીટકથી કુંજર સુધીના સર્વના સર્વ નાના મોટા જીવો કરે છે; એમાં કંઈ વિશિષ્ટતા નથી. પરમાર્થવૃત્તિજ પ્રશંસનીય છે. એનો સમાવેશ અભયદાનમાં થતો હોવાથી જૂદો ભેદ પાડ્યો નથી,

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કારણકે જીવને મૃત્યુથી છોડાવવો એ આભવ પુરતુંજ અને અલ્પકાળ સુધીનું છે જ્યારે એણે જ્ઞાન આપી આત્માના મૂળ ગુણોનું ભાન કરાવવું એ ભવોભવના મરણમાંથી ઉગારવા તુલ્ય છે. આથી ફલિત થાય છે કે જ્ઞાન આપવાના પ્રત્યેક કાર્યોમાં અપાતું દાન અમાપ ફળદાયી છે. દાન દેતી વેળા ભાવનાશ્રેણિ વૃદ્ધિ પામે તેવી વિચારણા ચાલુ રાખવી. તેના નિમ્નલિખિત લક્ષણો છે–આનંદના આંસુ આવે, શરીરે રોમાંચ થાય, દાન દેતાં બહુ માનપૂર્વક દેવાની વૃત્તિ સંભવે. આપતાં મુખથી ભાષા પણ પ્રિય નિકળે; અને દાન ધર્મની અનુમોદના થતી રહે. એથી ઉલટું જો દેતાં અનાદર, વિલંબ, ચહેરાની વિમુખતા, અપ્રિય વચનનું નિકળવું અને પશ્ચાત્તાપ થાય તો સમજી રાખવું કે એ પાંચ મોટા દૂષણો છે ને દાનાંતરાય કર્મ સામે છે. દાનના મહાત્મ્ય સંબંધી ઘણુ ઘણું શાસ્ત્રોમાં કહેવાયેલું છે. એના વર્ણનનું આ સ્થળ નજ ગણાય. છેલ્લી એટલીજ સુચના કરી લેવાની કે શ્રાવકે પ્રતિદિવસ દાનવૃત્તિને સતેજ રાખ્યા કરવી. ગ્રહસ્થજીવનનું એ અણમુળુ આભૂષણ છે. શ્રધ્ધોચિત ગુણોમાં એ અગ્રસ્થાને છે. અપેક્ષાથી કેટલીક બાબતોમાં તો નારીનું મહત્વ નરથી પણ વધી જાય છે. એનું જીવન દાસીરૂપ માનનાર જૈન ધર્મી નથી. પુરૂષના સખા અગર તો સહકારી યાને Compauion તરિકેનો દરજ્જો પ્રભુશ્રીના આગમમાં છે, ઉભયનું આત્મિક દ્રષ્ટિયે સરખાપણું હોવાથી આત્મકલ્યાણની પ્રત્યેક વસ્તુઓ જેમ નરને તેમ નારિને લાગુ પડે છે. શ્રાવક ધર્મનું સ્વરૂપ દેખાડતાં શ્રાવિકા ધર્મ સ્વરૂપ એ તેમાંજ આવીજ જાય છે એમ સમજી લઈ શ્રાવિકાઓએ પણ છ કર્ત્તવ્ય પાળવા.

માર્ગાનુસારીના પાંત્રીસ ગુણ.

૧ ન્યાય સંપન્ન વિભવ–ન્યાયથી ધન મેળવવું; પણ સ્વામી-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

દ્રોહ, મિત્રદ્રોહ, વિશ્વાસઘાત, ચોરી, થાપણ ઓળવવી વિગેરે નિંદવા લાયક કાર્યો કરી દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવું નહી. ૨. શિષ્ટાચાર પ્રશંસા-ઉત્તમ પુરૂષોના આચરણ (કાર્ય) નાં વખાણ કરવાં ૩. સરખાકુળાચારવાળા એવા અન્ય ગોત્રી સાથે વિવાહ સબંધ જોડવો. ૪. પાપ ભીરૂ-પાપના કામોથી ડરવું. ૫. પ્રસિદ્ધ દેશાચાર પ્રમાણે વર્તવું. ૬. કોઇનો પણ અને ખાસ કરી રાજા પ્રમુખનો અવર્ણવાદ (નિંદા) ન બોલવો. ૭. જે ઘરમાં પેસવા નીકળવાના અનેક રસ્તા ન હોય, અને જે ઘર અતિ ગુપ્ત કે અતિ પ્રગટ પણ ન હોય, અને જ્યાં પાડોશી સારા હોય તેવા ઘરમાં વસવું. ૮. સારા આચરણવાળા પુરૂષોની સોબત કરવી. ૯. માતા પિતાનો પૂજક એટલે તેમનો સર્વ પ્રકારે વિનય સાચવી પ્રસન્ન રાખનાર. ૧૪ ઉપદ્રવવાળા સ્થાનકનો ત્યાગ કરવો એટલે લડાઇ, દુષ્કાળ પિડિત સ્થાન છોડવા. ૧૧. નિંદિત કામમાં ન પ્રવર્તવું અર્થાત્ નિંદવા લાયક કામો ન કરવાં. ૧૨. આવક પ્રમાણે ખરચ ચલાવવો. ૧૩. ધનને અનુસરતો વેષ રાખવો એટલે પેદાશ પ્રમાણે પોશાક. ૧૪. બુદ્ધિના આઠ પ્રકારનું પાલન કરવું, (૧) શાસ્ત્ર સાંભળવાની ઇચ્છા, (૨) શાસ્ત્ર શ્રવણ, (૩) અર્થ અવધારણ, (૪) સ્મૃતિ, (૫) ઉહ યાને તર્ક કરવો, (૬) અપોહ યાને વિશેષ જ્ઞાન, (૭) ઉહાપોહપૂર્વક સંદેહવર્જન (૮) તત્વજ્ઞાનનો નિયમ કરવો. ૧૫ પ્રતિદિન ધર્મ સાંભળવો યા બુદ્ધિ નિર્મળ કરવા ધાર્મિક વાંચન કરવું. ૧૬. અજીર્ણે ભોજનત્યાગી. પહેલું જમેલું પચી જાય ત્યાર પછી જ નવું ભોજન કરવું. ૧૭ સાત્મ્ય ભોજી-ખરી ભુખ લાગે ત્યારેજ અને નહિં કે વારંવાર ખાવું. ૧૮. અન્યોઅન્યના પ્રતિબંધ (ઘર્ષણ) વગર ધર્મ-અર્થ ને કામ રૂપ ત્રિવર્ગ સાધવા. ૧૯. અતિથિ તથા ગરિબોને અન્નપાનાદિ આપવું. ૨૦ નિરંતર અભિનિવેષ રહિત એટલે પરને પરાભવ કરવાના આશય રહિત અને અનિતિ આદર્યા સિવાય કાર્યનો આરંભ કરવાપણું ૨૧. ગુણી પુરૂષોનો પક્ષપાત કરવો અર્થાત્ તેમનું બહુમાન કરવું. ૨૨

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નિષિદ્ધ દેશમાં જવું નહિ તેમ કાળને અનુચિત કાર્ય આચરવું નહી. રાજા કે લોક સમુહથી જે સ્થાનનો નિષેધ કરાયો હોય અને જે સમય અમુક કાર્ય કરવાને સારૂ ત્યાજ્ય મનાયો હોય તે ધ્યાનમાં રાખી લોકાનુકુળપણે વર્તવું ૨૩. સ્વશક્તિ અનુસાર કામનો આરંભ કરવો. ૨૪. પોષણ કરવા યોગ્ય એવા માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્રાદિકનું ભરણપોષણ કરવું. ૨૫ વ્રતને વિષે રહેલા એટલે કે વ્રતધારી અને અને જ્ઞાને કરી મોટા અર્થાત્ જ્ઞાનવૃદ્ધ યાને વિદ્વાનોનો સારી રીતે વિનય સાચવવો. ૨૬ દીર્ઘદર્શી થવું અર્થાત્ કામ કરતાં પૂર્વે લાંબી નજર પહોંચાડી શુભાશુભ ફળનો તપાસ કરી પછીજ કામ આદરવું. આદર્યા પછી છોડી દેવું એ મૂર્ખતા છે. ૨૭. વિશેષજ્ઞ બનવું એટલે કે પ્રત્યેક વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજી આત્મિક ગુણદોષનો તોલ કરવો. ૨૮ કૃતજ્ઞ અર્થાત કરેલા ઉપકારને યાદ કરી સમય આવે બદલો વાળનાર થવું. ૨૯ લોકવલ્લભ યાને જનસમાજમાં માન વા લોકપ્રિયતા મેળવવી. ૩૦ સલજ્જ–મર્યાદા રાખી જીવન જીવવું યાને લજ્જાશીલ બનવું. ૩ સદય–દયા, અનુકંપા અથવા કરૂણા યુકત પરિણામ રાખવા. ૩૨ સૌમ્યઃ–સુંદર પ્રકૃતિ ધરવી યાને ક્રૂર આકૃતિ–ચહેરાનો ત્યાગ કરવો; જેથી મુખ તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં અન્યને આનંદ થાય. ૩૩. પરોપકૃતિ કર્મઠઃ–પરોપકાર કરવામાં રકત રહેવું. **परोपकाराय सतां विभूतयः** ૩૪. અંતરંગ રિપુ પર જય કરવો. એટલે કામ–ક્રોધ–લોભ–માન–મદ અને હર્ષરૂપ છ આત્માના અભ્યંતર અને સાચા શત્રુઓ છે તેમનો જય કરવો. ૩૫ વશીકૃત ઇંદ્રિય ગ્રામ પાંચે ઇંદ્રિયનો તેના વિષયો સહિત જય કરવો યાને અભ્યાસથી તેની વાસનાઓ પર કાબુ મેળવવો.

ઉપર મુજબ પાંત્રીસ ગુણોને માર્ગાનુસારી તરીકે વર્ણવેલા છે એનો આશય એ છે કે જીનેશ્વરદેવનો અનુયાયી કહેવડાવનાર શ્રાવક શ્રાવિકા સામાન્ય લોકમાં જે પ્રમાણે વર્તવાથી વ્યવહારશીલ ગણાય છે એવા ઉકત ગુણોનું સદૈવ સેવન કરે. એક દ્રષ્ટિએ જોતાં એ દરેકમાં નિતિધર્મનું પોષણ છે. અરિહંત દેવનો ઉપાસક કે જે પુદ્‌ગલિક

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

વસ્તુઓ પ્રત્યે નિરસતા ધારણ કરે છે અને આત્મિક કલ્યાણમાંજ રાચે છે તે બાહ્ય-જગતમાં કોઈપણ જીવ જોડે શત્રુવિ ધરતો નથી; પણ કર્મરૂપ અભ્યંતર દોષોનેજ દુશ્મન રૂપે જુએ છે તેને ઉક્ત પાંત્રીશ ગુણો કર્મપર જય પ્રાપ્ત કરવામાં તીક્ષ્ણ હથિયારની ગરજ સારે છે. પ્રભુશ્રીના ધર્મથી વંચિત રહેલા આત્માઓ પણ માત્ર લોક-વ્યવહારના ધોરણે ઉક્ત નિયમો પાળે તો પછી જૈનધર્મી માટે તો આવશ્યક હોય તેમાં શી નવાઈ! વળી એનું ક્રમશઃ સમજણ યુક્ત પાલન એ પરંપરાએ મુક્તિનું કારણ બને છે માટે પણ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિમાં યાને પૂર્ણતા સિદ્ધ કરવામાં એ કરણી પ્રથમ પગથીઆ તુલ્ય છે.

એકવીસ ગુણ

શ્રાવકપણું ત્યારે જ ઉચિત છે કે જ્યારે નિમ્ન લિખિત ગુણો યુક્ત જીવન જીવાતું હોય. શ્રાવકત્વની કિંમત આંકવાનો આધાર જન્મ પામવાના કુળ વંશ પરંપરા કરતાં આ ગુણો પર જ વધુ અવલંબે છે. પ્રત્યેક શ્રાવક સંતાનમાં એ ગુણો ન્યૂનાધિક અંશે પણ અવશ્ય દ્રષ્ટિગોચર થવા જ જોઈએ. માત્ર શ્રાવક નામ ધરવાથી કંઈજ સરતું નથી.

(૧) અક્ષુદ્ર=હલકી વૃત્તિનો અભાવ. (૨) રૂપવાન=ચહેરાની સુંદર આકૃતિ. (૩) સૌમ્ય પ્રકૃતિવાળો=શાંત સ્વભાવી. (૪) લોકપ્રિય=જનતાનો સ્નેહ પ્રાપ્ત કરનાર. (૫) અક્રુર=જેના મનમાં ઘાતકી વિચાર નથી. (૬) પાપ ભીરૂ=ખોટા કર્મોથી ડરનાર. (૭) અશઠ=લુચ્ચાઈનો ત્યાગી. (૮) દક્ષિણ્યતા વાળો=આંખમાં શરમ ધરનાર. (૯) સુજ્ઞ=સમજદાર, (૧૦) લજ્જાળુ=મોટા નાનાની મર્યાદા રાખનાર. (૧૧) દયાળુ=કરૂણા તત્પર. (૧૨) મધ્યસ્થ=સૌમ્ય દ્રષ્ટિ. (૧૩) ગુણરાગી=ગુણોનું બહુ માન કરનાર. (૧૪) સુપક્ષ યુક્ત=સારા પરિવાર વિહિત (૧૫) દીર્ઘદ્રષ્ટિ=લાંબી નજર પહોંચાડી કામ કરનાર (૧૬) વિશેષજ્ઞ=સારાસારને જાણનાર (૧૭) વૃધ્ધાનુગામી=જ્ઞાન યા અનુભવ વૃદ્ધના વચનને પ્રામાણ્ય કર.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નાર. (૧૭) વિનીત=વિનય ગુણ ધારક. (૧૮) કૃતજ્ઞ=કરેલા ઉપકારને વિસારે નહિં તેવો. (૧૯) સત્યકથી=સત્ય ભાષી–સાચું વદનાર. (૨૦) પરહિતાર્લંકારી=પરોપકાર કરવામાં રત યા તત્પર. (૨૧) લબ્ધ લક્ષ્ય યાને દ્રષ્ટિબિન્દુ અથવા destination બરાબર સમજી તે પર સાવચેત રહેનાર.

ઉપરોક્ત એકવીશ ગુણોનું સામાન્ય વર્ણન કરતાં એટલું તો સહજ સમજાય તેમ છે કે એમાં અને આગળના પાંત્રીશ ગુણમાં ઘણું ખરૂં સામ્ય છે. વાત પણ એમજ છે કે પ્રથમનાનુ વલણ વ્યવહારિક દ્રષ્ટિબિન્દુથી સવિશેષ છે જ્યારે પાછળના ગુણોમાં આત્મિક લાભાલાભનો તોલ ઠીક ઠીક થયો છે. એના પાલનથી આત્મા કેવી ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત કરે છે એ અનુભવથી જ સમજાય તેમ છે. એ ઉપરાંત જનતા સાથે–રાષ્ટ્રની પ્રવૃત્તિઓ સાથે–અને વેપારી સમાજ સાથે એનું વર્તન કેવા ઉમદા પ્રકારનુ હોવું ઘટે તેનો પણ સારી રીતે ભાસ થઈ શકે છે. એ ગુણો જ દેખાડી આપે છે કે ગ્રહસ્થ યા શ્રાવક તરિકેનું સાચું જીવન જીવનાર દુન્યવી પ્રવૃત્તિઓથી સાવ પરાંગ્મુખ નથી રહી શકતો. સદ્બુદ્ધિથી એ એમાં મજ્જન કરે છે અને તાગ પામ્યા પછી જ એ એમાં શોભાસ્પદ સ્થાને અલંકાર તરીકે પ્રકાશી રહે છે. સંસારસ્થ આત્મા એનાથી ભાગી જઇ શકતો નથી. ભાગી જવાની વૃત્તિ સાથે જૈનત્વને મેળજ નથી.

ઉપરોક્ત ગુણના સેવન પછી ક્રમશઃ જીવન ઉન્નત્ત થતું જાય છે. મન ખંડનાત્મક પ્રવૃત્તિમાંથી નિવર્તી તત્વાભિમુખ થાય છે. એ સમયે નીચેની ચાર ભાવનાઓ અહર્નિશ હૃદયમાં રમણ કરતી રાખવાથી કષાયવૃત્તિઓ પાતળી પડતાં વાર લાગતી નથી.

સમસ્ત બ્રહ્માંડના જીવો સાથે મૈત્રીભાવ યાને બંધુત્વપણું, ગુણવાન તરફ બહુમાન, દુઃખ દારિદ્રતાથી પીડાતા પરત્વે કૃપા યાને દયાના પરિણામ, અને દોષમય પ્રવૃત્તિમાં પડેલા–રક્ત બનેલા–જીવો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

તરફ માધ્યસ્થવૃત્તિ અથવાતો ઉપેક્ષાભાવ રૂપ ચાર ભાવના હે દેવ હંમેશાં મારા આત્મામાં જાગ્રત રહો. સંસારરત આત્મા જેમ જેમ આ ભાવનાઓનું પાલન કરતો આગળ વધે છે તેમ તેમ મલિનભાવ-કલુષિતવૃત્તિ, અન્ય ધર્મી પ્રત્યેનુ વૈમન્સ્ય, અને પાપાચારસેવીઓ તરફનો તિરસ્કાર આપોઆપ ક્ષય થવા માંડે છે. આ ચાર ભાવના બારવ્રત ગ્રહણ કરતાં પૂર્વે ભૂમિકા તૈયાર કરવાનું કાર્ય કરે છે.

વ્રતધારીપણું એ શ્રાદ્ધધર્મનુ મુખ્ય અંગ છે. બારવ્રતનું પાલન એ સંસારવાસી જીવો માટેનો આવશ્યકધર્મ છે. કેટલાક એને પ્રચંડ પહાડ સમ માની વિચારવા કે ગ્રહણ કરવા તત્પર થતાજ નથી. કોઈક તો માની લે છે કે સંસારમાં રહી વ્યવહારીપણું જાળવવું હોય તો વ્રત ગ્રહણ બની શકેજ નહીં; પણ આ સર્વ ઉંડા વિચાર વગરનું ઉપરચોટીયાપણું જ છે. શ્રાવકના બારવ્રતો એટલે એક રીતે કહીયે તો ગ્રહસ્થ જીવનને જરાપણ ગુંચવણ ન આવે એવી રીતે સંકળાયેલ સામન્ય નિયમો વડે અથવા તો સંયમની આકરી કસોટીએ ચઢયા સિવાય યાતો સર્વવિરતિના પારાવાર ઉપસર્ગો સહ્યા વિના આત્મિક ધ્યેય તરફ લઈજિનારી નિસરણી. શ્રાવકો તેમજ શ્રાવીકાઓ પોનાના સંયોગ પ્રમાણે ઘટતી છુટો રાખી એનો સ્વીકાર કરી શકે છે. બાકી એ વગર ચલાવી લેવું કિંવા નામ સાંભળી દૂર ભાગવું એ જૈનત્વની નિશાની નથીજ. ક્રિયામાં ઉતર્યા સિવાય મુક્તિ લભ્ય નથી જ.

બારવ્રત યાને શ્રાદ્ધધર્મ.

સમ્યકત્વ યાને સમકિત એ જૈનદર્શનનો પાયો છે. દરેક ક્રિયા સમકિત યુક્ત હોય તોજ યથાર્થ ફળને દેવાવાળી છે. મજબુત પાયા ઉપર જેમ મોટો આવાસ ચણાવી શકાય છે તેમ સમકિત રૂપ પાયો દઢ કર્યા બાદ તે ઉપર બારવ્રત રૂપ ઉંચો અને વિશાળ પ્રાસાદ ઉભો કરી શકાય છે. એ સમકિત તે શી વસ્તુ ?

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

જિનેશ્વર કથિત જીવાદિ નવ પદાર્થો ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવી તે અથવા તો અઢાર દૂષણથી રહિત દેવ; પાંચ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિ, યુક્ત અને માત્ર મોક્ષના અભિલાષી એવા મુમુક્ષુ સાધુ અને જેમાં અહિંસા, સત્ય આદિ પ્રધાન છે એવો વીતરાગ કથિત ધર્મ તેમાં શુદ્ધદેવ શુદ્ધગુરૂ અને શુદ્ધધર્મપણાની બુદ્ધિ તે પણ સમ્યકત્વ. આટલી સામાન્ય વિવક્ષા ઉપરાંત સમકિતની સમજણ બીજા ઘણા પ્રકારે શાસ્ત્રમાં નિર્દિષ્ટ કરાયેલી છે. સડસઠ ભેદ પર એની વ્યાખ્યા વિસ્તારથી દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. ૪ સદ્દહણા. ૩ લિંગ. ૧૦ વિનયના-પ્રકાર. ૩ શુદ્ધિ. ૫ દૂષણ. ૫ ભૂષણ. ૮ પ્રભાવકપણાના પ્રકાર. ૫ લક્ષણ. ૬ યતના. ૬ આગાર. ૬ ભાવના. અને ૬ સ્થાન. દૂષણમાં શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, મિથ્યાદ્રષ્ટિ, પ્રશંસા અને તેનો પરિચય એમ પાંચ પ્રકાર વર્જનરૂપ છે. લક્ષણમાં ઉપશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિકય રૂપ પાંચ ભેદ અનુકરણીય છે. સ્થાનના નિમ્ન છ ભેદ-જીવ છે, જીવ નિત્ય છે, જીવ કર્મનો કર્તા છે, જીવજ કર્મનો ભોગ-વનારો છે, મોક્ષ છે, જીવ મોક્ષ પામી શકે તે માટે સમ્યગજ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ ઉપાય પણ છે-સમજી અવધારવાના છે જ્યારે છ આગાર બારી ય છુટ રૂપ છે. અહીં સંક્ષિપ્તમાં છ આગાર સબંધી જણાવી આગળ વધીશું. વિશેષ જાણવાના પિપાસકે ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાગ પ્રથમ અવલોકવો. વળી આ ઉપરાંત પણ ભિન્ન ભિન્ન દ્રષ્ટિબિન્દુથી સમક્તિ વિવેચન સબંધી કરાયેલું નયન પથમાં આવે છે. એ સર્વનુ દોહન કરતાં સાર એજ લભ્ય થઇ શકે છે કે શ્રદ્ધા રાખ્યા સિવાય પ્રગતિ થઇ શકતીજ નથી, ને શ્રદ્ધા આપ્ત પુરૂષ સિવાય બીજામાં રાખી શકાય જ નહીં. જ્યારે આપ્ત પુરૂષ તેજ હોઇ શકે કે જે દૂષણો રહિત, વીતરાગ દશામાં વર્તનાર હોય. તેવા રાગદ્વેષથી મુક્ત થયેલ આત્માએ ચીંધેલો માર્ગ એજ ધર્મ. એ સમજા-વવાને આંકેલા ક્રમે જાતે જીવનમાં ઉતારી, ઉપદેશદ્વારા અન્યને એ માર્ગે દોરનાર તે ગુરૂ. આટલી ચોખવટ પછી નીચેની લાઇન દોરી એ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સરળતાથી આગળ વધી શકાય છે. દરેક બાબત સમજ પૂર્વક આદરવાની છે.

'અરિહંતો મહદ્દેવો, જાવજ્જીવં સુસાહુણો ગુરૂણો.
જિણપન્નત્તં તત્તં, ઇય સમ્મતં મએ ગહિયં.

૧ **रायभियोगेणं**–રાજા કિંવા પાદશાહની આજ્ઞાથી વ્રતમર્યાદા ઉલંઘી કાર્ય કરવું. ૨ **गणाभियोगेणं**–ગણ એટલે પંચ યા મહાજનના આગ્રહથી ઉલંઘી કાર્ય કરવું. ૩ **बलाभियोगेणं**–મ્લેચ્છાદિ, ચોર શત્રુ વગેરેના જુલમથી ઉલંઘી કાર્ય કરવું. ૪ **देवाभियोगेणं**–દુષ્ટ દેવના મરણાંત્ત ઉપસર્ગથી ઉલંઘી કાર્ય કરવું. ૫ **गुरुनिग्गहेणं**–ગુરૂ કે માતાપિતાદિકના કહેવાથી ઉલંઘી કાર્ય કરવું. ૬ **वृत्तिकांतारेणं**––દુષ્કાળાદિ આપત્તિ આપવાથી કે આજીવિકાના કારણથી ઉલંઘી કાર્ય કરવું.

આમ છ છીંડી યાને છુટ રાખવાનું પ્રયોજન તો એટલું જ કે ઉપરોક્ત સંયોગોમાં ન છુટકે વ્રતની હદ ઓળંગી કાર્ય કરવું પડે તો પણ થાય. મનથી તેમ કરવાના વિચાર ન જ થવા ઘટે; લાચારીથીજ આચરણ કરાય. તેમાં પણ શુરવીરો ને સારૂ આગાર જેવું નજ હોય. એ ઉપરાંત નીચેના ચારનું સ્વરૂપ પણ અવધારી લેવું.

૧ **अन्नथ्थणाभोगेणं**––ઉપયોગ વગર વ્રતભંગનું કામ થઇ જાય પણ યાદ આવે અટકવું તે. ૨ **सहस्सागारेणं**––સહસાતકાર યાને શીઘ્રતામાં નિષેધ કાર્યની પ્રવૃત્તિ થઈ જાય તે. ૩ **महत्तरागारेणं**––મોટાની–જ્ઞાનીપુરૂષની આજ્ઞાથી કરવુ પડે તે. ૪ **सव्वसमाहिवत्तिआगारेणं**––સન્નિપાતાદિના યોગથી, બેભાન દશાથી, વૃદ્ધાવસ્થામાં ચિત્ત વિકળતાથી, ઝેરી જાનવરના ડંખની પીડા વેળા, આર્તધ્યાન થવાથી, ચિત્તની સ્થિરતા ન હોવાથી નિષેધ કામ કરવું તે.

આ બધા મધ્યમ કક્ષાના જીવો વ્રત લેતાં ન અકળાય ન મુઝાય તેના રસ્તા છે. ઉપરના કાર્યથી વ્રતભંગ થવાની ભીતિ રહેતી નથી. ને આત્માની ઉજમાળતા ટકી રહે છે. વળી સંસારજન્ય ઉપાધિમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આકંઠ ભરેલા જીવો સ્વપ્રવૃત્તિમાં જરાપણ ક્ષતિ લગાડયા સિવાય પણ વ્રત નિયમનાં પાલનથી ધીમે ધીમે પ્રગતિના માર્ગે આગળ કદમ કરી શકે અને એ દ્વારા નિર્દિષ્ટ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે એવો શુભ અને વિશાળતા-ઉદાર-મહત્ ઉદ્દેશ પણ છે.

૧ સ્થુલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રત-સ્થુલ = મોટા, પ્રાણાતિપાત = જીવનો વધ, વિરમણ = પાછું ફરવું યાને અટકવું, વ્રત=નિયમ.

મોટા, દેખવામાં આવે તેવા એટલે હરે ફરે એવા ત્રસ જીવોને હણવાની બુદ્ધિએ ન હણવા. સ્થાવર જીવોને પણ યથાશક્તિ બચાવવા યાને હણવા નહીં, કેમકે સંપૂર્ણપણે સંસારસ્થ જીવો સ્થાવરની દયા પાળી શકે જ નહીં. ત્રસમાં પણ સર્વથા પાલન અશક્યજ છે તેથી તો 'સાધુને વીસ વસાની અને શ્રાવકને સવા વસાની અથવા સાધુને સોળ આના તો શ્રાવકને ફાળે માત્ર આનો દયા બતાવી છે.' સંસારી જીવન જ એવું છે કે કેટલાક આરંભ-સમારંભ અને હિંસાના કાર્ય એમાં અનિવાર્ય છે. વીસ વસાની દયાનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે

સાધુ જીવન—૧ વિશ્વના સર્વ જીવોને (ત્રસ અને સ્થાવર) હણવા, હણાવવા કે હણતાને અનુમોદવા નહીં અને તે પણ મન, વચન, કાયા રૂપ ત્રિવિધ યોગથી, સર્વ જીવો પ્રત્યે અભય. આ શુદ્ધ અહિંસા.

શ્રાવક જીવન—૧ શ્રાવક, માત્ર ત્રસ માટે નિયમ ગ્રહી શકે, સ્થાવર માટે છુટ રાખે એટલે આખો એક પ્રકાર ઉડી જતાં દશ રહે.

૨ ત્રસ યાને સ્થુળ જીવોની દયામાં સંકલ્પથી (વિચાર પૂર્વક) અને આરંભથી (સંસારિક કાર્યો-આરંભ સમારંભ) એમ બે ભેદ પાડતાં-શ્રાવક માત્ર સંકલ્પ વર્જી શકે આરંભ તો છુટો જ રહે એટલે દશના પાંચ રહે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૩ સંકલ્પમાં પણ બે પ્રકાર સાપરાધી અને નિરપરાધી. અપરાધ યા ગુન્હો કરનાર જીવો પ્રત્યે શ્રાવકની દયા ભાગ્યે જ ટકી શકે તેથી નિરપરાધીથી નિવૃત્તિ ગણતાં પાંચમાંથી અઢી રહે.

૪ નિરપરાધીમાં પણ બે ભાંગા નિરપેક્ષ યાને અપેક્ષા કે હેતુ વગર અને સાપેક્ષ યાને કારણ સહિત. ગ્રહસ્થ નિરપેક્ષથી જ દયા પાળી શકે પણ સાપેક્ષ વૃત્તિએ હિંસાનું સેવન કરવું પડે. દાખલા તરિકે પેટમાં કીડા પડયા હોય અને તેથી દવાનું સેવન કરવું પડે છે. આમ અઢી હતા તેમાંથી સવા રહે.

ગ્રહસ્થ જીવનનું વ્રત પછી આ પ્રમાણે દોરી શકાય-શ્રાવક તરિકે હું ત્રસ યાને સ્થુળ (સ્થાવર યાને સૂક્ષ્મની નહિં) જીવોની સંકલ્પથી નિરપરાધિની, નિરપેક્ષવૃત્તિએ. હિંસા કરૂ નહીં. ટુંકમા કહીએ તો નિરપરાધી ત્રસ જીવોને હણવાની બુદ્ધિએ હણુ નહીં. મન, વચન, અને કાયાથી. એનીજ રીતે કરાવું નહીં અને કરનારને વખાણું નહીં.

આ અહિંસા વ્રતના પાલનમાં ખાસ ઉપયોગ રાખી વર્તવાની જરૂર છે. સત્તત્ મનમાં રમતું હોવું જોઈએ કે ' રખેને મારાથી રભસાત્ જીવ વધ ન થઇ જાય ' એ સારૂ ખાવા પીવાના સાધનો ઉઘાડા ન રાખવા. તેમજ વાપરવાની ચીજો કાળજી પૂર્વક જોઈને વાપરવી. રસોઇમાં વપરાતા બળતણ ખાસ જોવા, ધાન્ય શોધનમાં પુરતું લક્ષ દેવું અને વપરાશના ઠામ જોઈ પુંજીને મૂકવા. પાણીને ગળીને વાપરવું અને એંઠવાડ સૂકાઈ જાય તેવી રીતે છુટી જગામાં એકાદ ખૂણો જોઇ નાંખવો. વળી સુવાના ખાટલા, બેસવાની ખુરસીઓ, અને ઉપયોગમાં લેવાના બીજા પણ સાધનો સાફ ને સ્વચ્છ રાખવા કે જેથી તેમાં માંકડ વી. જીવોની ઉત્પત્તિ ન થઇ જાય. ઘી. તેલ આદિ પ્રવાહી પદાર્થોના વાસણ ઢાંકવાની અવસ્ય કાળજી રાખવી કે જેથી કીડી, ઘરોળી, માંખી પ્રમુખ જીવો તેમાં પડી શકે નહીં. આવી જ રીતે સ્નાન કરવાની જગા-ખોરાકમાં લેવાતાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

લોટ–સુખડી પ્રમુખ અને વાપરવામાં આવતી વનસ્પતિ વિગેરે પર ધ્યાન દેવું. દયાનું પાલન તો નાની મોટી સંખ્યાબંધ ચીજોના ઉપયોગ પૂર્વક વપરાશમાં તેમજ પોતાના આચરણથી સામાના આત્માને જરા પણ ન દુભવવામાં સમાયું છે. હિંસાના ત્રણ પ્રકાર (૧) સ્વરૂપ હિંસા એટલે બાહ્યથી હિંસા દેખાય પણ અંતરથી યાને ખરી રીતે હિંસા નહીં. (૨) હેતુ હિંસા એટલે કૃમી આદિના કારણથી કરવી પડે તે. (૩) અનુબંધ હિંસા એટલે કલુષિત પરિણામને વશ થઇ કરાતી હિંસા. તેમજ દ્રવ્ય દયાને ભાવ દયા આદિ દયાના આઠ પ્રકાર બરાબર સમજવાની જરૂર છે કે જેથી પહેલા વ્રતનું પાલન સરલતાથી કરી શકાય. પાંચ અતિચાર ૧ વધ–ક્રોધ કરીને ગાય, ઘોડા પ્રમુખને નિર્દયતાથી મારવા તે. ૨ બંધ–ગાય, બળદ, વાછરડા પ્રમુખ જીવોને ગાઢ બંધનથી બાંધવા તે. ૩ છવિચ્છેદ–બળદ પ્રમુખના કાન છેદાવવા, નાથ ઘાલવી, ખાસી કરવી, ઇ૦ છેદનકાર્ય. ૪ અતિભાર-આરોપણ–બળદ પ્રમુખ ઉપર ગજા ઉપરાંત વધારે ભાર ભરવો તે. ૫ ભાત પાણિ વિચ્છેદ–બળદ, ગાય, પ્રમુખને રોજ અપાતું હોય તેના કરતાં ઓછું ખાણ આપવું યા તો આપતાં વિલંબ કરવો તે. જો કે અતિચારનુ સેવન કરવાથી વ્રત ભંગ નથી થતો; પણ એથી આત્મિક પરિણામની કલુષિતતા અવશ્ય પુરવાર થાય છે એટલે ખરી રીતે વ્રતધારી આત્માઓએ એનો ત્યાગ જ કરવાનો છે.

૨. સ્થૂળ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત એટલે પાંચ મોટા અસત્યનો ત્યાગ. જગતમાં જે જૂઠ બોલવાથી અપકીર્તિ થાય તથા અપ્રમાણિકતા ગણાય તેવાં નીચે દર્શાવેલા મોટા અસત્ય અને તેવા બીજા ન બોલવા. (૧) કન્યાલીક–કન્યા સંબંધી વય–રૂપ–અભ્યાસ સંબંધી ન્યુનાધિક કહેવું અને એ પ્રમાણે સર્વ જાતના બે પગ વાળા જીવો સંબંધી સમજવું. (૨) ગવાલીક–ગાય, ભેંસ, બળદ, ઉંટ આદિ ચોપગા જાનવરમાં દૂષણ હોય તો તેનો અપલાપ કરવો તેમજ તેની ઉમ્મર

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

દુધ વિ૦ ના પ્રમાણમાં જૂઠ કહેવું. (૩) ભૂમ્યાલીક–હાટ, હવેલી, બાગ, ખેતીવાડી સબંધી વિપરીત વદવું. (૪) થાપણ મોસો, થાપણ ઓળવવી લેવા આવે ત્યારે કપટાચરણ આચરવું. (૫) જૂઠી સાક્ષી–લાંચ લઈને કે શરમથી ખોટી શાક્ષી પૂરવી. અથવા સ્વાર્થની દ્રષ્ટિથી રાજદરબારમાં–કોર્ટમાં–પંચ પાસે અથવા સમુદાય કે મહાજન સમક્ષ અસત્ય વદવું યા ખોટી સાક્ષી પૂરવી. જેમ અહિંસાનું પાલન એ પ્રથમ વ્રત છે તેમ સત્ય વદવું એ બીજું વ્રત છે. આમ આ ઉભય વ્રત ધર્મના મૂળ પાયા રૂપ છે. પ્રત્યેક ધર્મ આત્મ કલ્યાણમાં કેટલો લાભકારક છે એનુ માપ આ મહાગુણો વિષેના વિસ્તૃત વિવેચન અને કડક પાલન પરત્વે એમાં કેટલો ભાર મુકવામાં આવ્યો છે એના પરથી કહાડી શકાય છે. જેટલા અંશે એની ન્યુનતા તેટલા અંશે ધર્મપણાની અશુદ્ધતા સમજવાની. અહિંસા–સત્યનું સંપૂર્ણ પાલન એજ વિશિષ્ટ ધર્મ. અતિચાર–(૧) સહસાત્કારે–વગર વિચારે કોઇને ચોર કે વ્યભિચારી આદિ વિશેષણથી નવાજવો અથવા તેવુંજ આકરૂ વચન બોલવું. (૨) રહસ્ય ભાષણ યાને ગુપ્ત વાતને જાહેરમાં મુકવી. (૩) સ્વદારા મંત્ર ભેદ–સ્વપ્રિયાના દૂષણ વા ખાનગી વાતનો પ્રકાશ કરવો. (૪) મૃષા ઉપદેશ–મંત્ર, જંત્ર યા કામના આસન સબંધી અનુચિત બોધ કરવો. (૫) કૂટલેખ, ખોટા દસ્તાવેજ, ખાતાં કે ચીઠ્ઠી યા સહી વિ૦ બનાવવા.

૩ સ્થુલ અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત—રાજ્ય દંડે, લોક નિંદે, સમાજ ચોર કહે તેવી મોટી ચોરી કરવી, ધાડ પાડવી, રસ્તે લુંટ પાડવી, જૂલમથી બીજાની વસ્તુ લેવી, દાણ ચોરી કરવી, કિંમતી વસ્તુઓ પડાવી લેવી, તાળા તોડવા ઇત્યાદિ દ્વારા ધનવૃદ્ધિ ન કરવી અથવા તો એવી વૃત્તિનો ત્યાગ કરવો. અદત્તાદાન એટલે વિના દીધે લેવું; એમાં ઉપરના પ્રકારો વિના આપ્યામાં લેવારૂપ સમજવા તેથી જ તેના સેવનનો ત્યાગ કરવો.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

અતિચાર—(૧) સ્તેનાહૃત–ચોર પાસેથી ચોરાઉ વસ્તુ જાણી બુઝીને લેવી. (૨) પ્રયોગ–ચોર ને ચોરી કરવામાં મદદ કરવી કે સલાહ આપવી. (૩) તપ્પડી રૂવ–સારી ચીજમાં ખોટી ભેળવવી કિંવા સારી દેખાડી ખોટી આપવી. (૪) રાજ્ય વિરૂદ્ધ ગમન—રાજ્યના કાયદાથી ઉલ્ટે માર્ગે જવું. લોકશાસનના આ કાળમાં આમ વર્ગથી પ્રતિષ્ઠિત રાષ્ટ્રિય મહાસભા (કોંગ્રેસ)ના આદેશને રાજ્યના કાનુન સરખુ માન આપવું એટલે એના નિયમોનું ઉલ્લંઘન ન કરવું. (૫) કુડા તોલા–માપ–લેવા દેવાના જૂદા માપ કે વજન રાખી છેતરપીંડી કરવી. આ અતિચાર દેખીતી રીતે વ્રત ભંગરૂપ નથી લાગતા પણ ઝીણવટથી વિચારતાં વ્રત ભંગના કારણરૂપજ છે માટે તેનો ત્યાગજ કરવો ઘટે.

૪ સ્થૂલ મૈથુન વિરમણ વ્રત અથવા સ્વાદારા સંતોષ વ્રત–આમાં સંપૂર્ણપણે બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું પાલન નથી; પણ પરણેલી પ્રિયા સહ પતિને અને પરણેલા ધણી સાથે પત્નિને વિષય સેવનની છુટ રહે છે તેથી તેને સ્વદારા સંતોષ કે પરપતિ વિરમણ વ્રત પણ કહેવાય છે. આમ કરવાથી વિષય સેવન અને ઈંદ્રિયવિલાસપર અવશ્ય કાબુ આવે છે. દેશથી આવી રીતે પાલન કરનાર ક્રમે કરી સર્વથી પાલન કરનાર બને છે. પાંચ ઇંદ્રિયોમાં સ્પર્શના વિષય પર કાબુ મેળવવાનું કાર્ય જરૂર દુષ્કર છે. વળી વ્રતોને વિષે આ વ્રતનું પાલન મુશ્કેલ છે. મોહની કર્મે અને ઇન્દ્રિયોના વિકારોએ મોટા શુરવીરોને અને ઉંચી સમજશક્તિ ધરાવનારા વિદ્વાનોને પછાડી નાખી, ભવાટવીમાં ભ્રમણ કરતા બનાવી દીધા છે. જ્યાં કાયાથી પાલનની મુશ્કેલી અતિ ઘણી છે ત્યાં વચન અને મન વિષે શું કહેવું? તેથી તો કહેવાય છે કે 'જેને કામ જીત્યો તેણે જગત જીત્યું.' મદનની પીડા અનુભવીજ જાણી શકે. પુરૂષના કામને તૃણ અગ્નિ સાથે અને સ્ત્રીના કામને બકરીની લીંડીઓના અગ્નિ સાથે જ્ઞાની

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પુરૂષોએ સરખાવેલ છે તે બરાબર હેતુ પુરસ્સર છે. એનો વેગ ચઢતાં દેહ અકથ્ય કષ્ટ અનુભવે છે. એ વેળા ઇતર પ્રવૃતિમાં રતિ ઉપજતી નથી. એ દુઃખ આગળ દાહજ્વર તો કંઇજ નથી. તેથીજ નિતિકારોને કહેવું પડયું છે કે **'कंदर्प दर्प दलने विरला मनुष्याः'** ગ્રહસ્થો માટે પોતાની ભાર્યાસહ વિષયની છુટ એનો અર્થ એ તો નથીજ કે મરજી માફક વિહરવું. આ વ્રતમાં પણ તિથિ આદિનો વિવેક જાળવવાનો છે. એમાં અતિશય તીવ્ર અભિલાષા ધરવાનો નથી અને પરસ્ત્રીને માબહેન તુલ્ય સમજવાની છે. અભ્યાસથી આ શકય છે. સંસારસ્થ આત્માની એ દ્વારા કસોટી થાય છે. અતિચાર-(૧) અપરિગૃહિતાગમન-કોઇએ પણ જેનું ગ્રહણ કર્યું નથી તેવી વિવાહ વિનાની કુમારિકા અથવા જેનો પતિ પંચત્વ પામ્યો છે એવી વિધવા હોય તેની સાથે ગમન કરવું. (૨) ઇત્વર ગૃહિતાગમન-અમુક દિવસ સુધી કોઇએ વેશ્યા પ્રમુખને રાખેલ હોય તેની સાથે ગમન કરવું. નોટ— આ અતિચારો 'પરસ્ત્રી ત્યાગ'ના નિયમવાળાને માટેજ છે. બાકી સ્વદારા સંતોષીને તો તે ચોકખા વ્રત ભંગરૂપ છે તેથી અનાચાર છે. (૩) અનંગક્રિડા—સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ વિષય દ્રષ્ટિથી જોવાં તથા કામચેષ્ટા કરવી. (૪) પરવિવાહ કરાવવા તેમજ પુનર્લગ્ન (નાતરાં) કરાવવાં. (૫) તીવ્ર અભિલાષપણું-વિષય ભોગવવામાં અતિશય ઇચ્છા કરવી.

(૫) સ્થૂલ પરિગ્રહ પરિમાણ વ્રત-પરિગ્રહ કહેતાં રાચરચીલું, ધાન્ય, સુવર્ણ આદિ નવ પ્રકારનો. જેટલી પરિગ્રહની વૃદ્ધિ એટલી સંસાર વૃદ્ધિ યાને કર્મ સમુહની વિશેષતા તેથી તો કહેવામાં આવ્યું છે કે-'જે જે અંશે રે નિરૂપાધિકપણું, તે તે જાણો રે ધર્મ' સંસારસ્થ જીવો આરંભ સમારંભના સાધનોથી સર્વથા પરાંગ્મુખ નજ થઇ શકે; છતાં એ વસ્તુઓ પર મમત્વ ન રાખવું, કારણ કે **मूर्छा परिग्गह वुत्तो** ' અર્થાત્ મુર્છા અને વાસના એનું નામજ પરિગ્રહ છે. જેમ બને તેમ ઓછા સાધનોથી ચલાવી લેવાની વૃત્તિ કેળવવી એ સાધ-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

નોને ખપ પુરતા ઉપયોગમાં લેવા પણ રાચીમાચીને નહિ માત્ર ન છુટકે. એ અર્થે યહેલું છે કે—

સમકિતવંતી જીવડો, કરે કુટુંબ જંજાળ.
અંતરથી ન્યારો રહે, ધાવ ખીલાવત બાળ.

આ વ્રતમાં નીચે પ્રમાણે નિયમ લેવાનો છે. ચોવીસ પ્રકારના ધાન્ય છે. તે વર્ષમાં અમુક મણ ખપે. ક્ષેત્રમાં અમુક સંખ્યાના ખેતર અગર તો અમૂક બાગ કે વાડીઓ અથવા તો અમુક વિઘા જમીનની છુટ. વાસ્તુમાં—અમુક સંખ્યાના હાટ—ઘરબાર, હવેલી પ્રમુખની છુટ. સોના ચાંદીના ઘરેણાની સંખ્યા તથા વજનનું માપ કરી લેવું. ત્રાંબા પિત્તળના વાસણ કુસણનું પણ ઉપરોક્ત રીતે પરિમાણ કરવું. વળી રાખવાના દાસ—દાસી—ગુમાસ્તા વિ૦ દ્વિપદનું તેમજ ગાય ભેંસ ઘોડા આદિ ચતુષ્પદનું સંખ્યા પ્રમાણ નિયત કરવું. અથવાતો એકંદર સ્થાવર મિલ્કત અમૂક રૂપીઆની અને જંગમ મિલ્કત અમૂક રૂપીઆની રાખવી, અને તે ઉપરાંત વૃદ્ધિ થતાં શુભ માર્ગે વાવરી નાંખવાનો નિયમ લેવો. આ વ્રતથી જગતભરના આરંભ સમારંભમાંથી વૃત્તિઓને ખેંચી લઈ મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં બાંધી દેવાની છે એથી એ પર જય મેળવવાનું સુગમ પડે છે અને એમાં પણ ક્રમશઃ ન્યૂનતા કરતાં ત્યાગની ઉચ્ચ ભૂમિકા એ પહોંચી જવાય છે. વળી લાભ સાથે લોભ ઘરથીજ જોડાએલો છે એટલે લાભ થતાંજ કેમ વિશેષ પ્રકારે એ થતો રહે એવા લોભના પરિણામો ઉપજતાં વાર લાગતી નથી પણ ઉપરોક્ત પ્રકારના નિયમથી એ પર કાપ પડે છે અને લોભ પર જય મેળવવો એ સર્વ પાપ પર જય મેળવવા તુલ્ય છે. સર્વ પાપનું મુળ લોભ જ છે, વળી આ પરિગ્રહનું બાહ્ય સ્વરૂપ છે; જ્યાં બહારના પરિગ્રહ પર અંકુશ મેલી એનો ક્ષય કરવાનું આટલા જોરથી કહેવામાં આવે ત્યાં કષાય વિષય—રૂપ આંતરિક પરિગ્રહનો વિજય વરવાનો હોય જ એમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શું આશ્ચર્ય ! અભ્યંતર પરિગ્રહના વર્જન વિના મુક્તિ ન જ હોઇ શકે. અતિચાર (૧) ધનધાન્યપરિમાણાતિક્રમ.—જ્યારે ધારણાથી દ્રવ્ય વધે ત્યારે આ તો મારા પુત્રનું છે, આટલું અમુકનું છે ઇત્યાદિ નાના પ્રકારના વિકલ્પો કરી ધનના વિભાગ પાડવા અથવા તો જુદા નામે અથવા હલકા ભગાવી ભારે વજનના ઘરેણાં કરાવવાં તે તથા ધાન્યની મર્યાદા ઓળંગવી તે. (૨) ક્ષેત્ર પરિમાણાતિક્રમ–ક્ષેત્રાદિ નિયમ કરતાં વધારે રાખવા વા બેને જોડી એક કરવા. (૩) રૂપ્ય અને સુવર્ણ પ્રમાણાતિક્રમ–રૂપા–ચાંદી સુવર્ણનો નિયમ તોડવો. (૪) કુપદ પરિમાણાતિક્રમ–ત્રાંબુ, પીત્તળ, કાંશા પ્રમુખ ધાતુના વાસણો વજનદાર બનાવી નિયમ તોડવો. (૫) દ્વિપદ ચતુષ્પદ પરિમાણાતિ-ક્રમ–દાસ દાસી ગાય ભેંસ પ્રમુખ પ્રાણીઓ રાખવામાં નિયમનું ઉલંઘન કરવું. અતિચારનુ સ્વરૂપ અવધારી તે વર્જવા.

આમ આપણે બારવ્રત માંહેલા પાંચ અણુવ્રત વિષે વિચારી ગયા. સાધુજીવનના પાંચ મહાવ્રતની અપેક્ષાએ આનુ પાલન સહજ હોવાથી એ અણુવ્રત કહેવાય. હવે ત્રણ ગુણવ્રત (પૂર્વના વ્રતોને ગુણકર્તા હોવાથી)ની વાત કરીએ.

(૬) દિગ્પરિમાણ વ્રત–દિગ્ કહેતાં દિશા. વ્રતનો વિષય દિશા-ઓમાં જવા સંબંધી મર્યાદા બાંધવાનો છે. આવી મર્યાદા હોય તો એ ઉપરાંત ક્ષેત્રમાં થતાં આરંભ–સમારંભ સાથે નિયમધારી જીવને વળગ કે સ્નાનસુતક ન રહે. એથી આત્મિક લાભવૃદ્ધિ થાય. ગમના ગમનની સંકુચિતતા નિવૃત્તિપોષક છે.

ઉંચું–નીચું અને ચારે દિશા, વિદિશામાં જવા સંબંધી નિયમ કરવો એ આ વ્રતનો ફલિતાર્થ છે.

ઉપર મુજબ દશેનું જુદું પરિમાણ કરવું અથવા તો જળમાર્ગે અમુક બંદર સુધી જવું, સ્થળ માર્ગે અમુક દિશામાં અમુક દેશ સુધી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જવું એ પ્રકારે હદ બાંધવી. વિશેષમાં તાર કરવાની, પત્ર પાડવવાની, છાપું મંગાવી વાંચવાની, અને તેવા પ્રકારની ઘટતી છુટા રાખી શકાય. આની ખૂબી પાલનમાં રહેલી છે. અતિચાર-(૧)ઉર્ધ્વદિક્ પ્રમાણાતિક્રમ-મર્યાદા કરતાં વધારે ઉંચે જવું તે આકાશમાં વિમાનદ્વારા. (૨) અધોદિક્ પ્રમાણાતિક્રમ-રાખેલ હદ કરતાં વધારે નીચે જવું. ખાણ, ભોંયરા વી. માં. (૩) તિર્છાદિક્ પ્રમાણાતિક્રમ ચારે દિશા વિદિશાની મર્યાદા ઓળંગવી. (૪) ક્ષેત્રવૃદ્ધિ-બધી દિશાના ગાઉ ભેગા કરી એક દિશા વધારવી. પ્રમાણમાં હાનિ વૃદ્ધિ કરવી. (૫) સ્મૃતિ અંતર્ધાન-રાખેલ નિયમની વિસ્મૃતિ થતાં શંકાશીલ હૃદયે આગળ જવું. (૭) ભોગોપભોગ પરિમાણ વ્રત-એક વખત જેનો ભોગ થઇ શકતો હોય યાને ઉપયોગ કરી શકાતો હોય એનું નામ ભોગ. દાખલા તરિકે ભોજન, વિલેપન. વીગેરે અને વારંવાર જે પદાર્થ વાપરી શકાય તે ઉપભોગ દાખલા તરિકે ઘર-સ્ત્રી ઈ. આવા બન્ને પ્રકારના પદાર્થોનું રોજ વાપરવા સબંધી પ્રમાણ કરવું અથવા તો કાયમને સારૂ મર્યાદા નક્કી કરવી. તેમજ પંદર કર્માદાન યાને કર્મ આવવાના ખાસ વ્યવસાયો છોડવા તત્પર બનવું. પંદર કર્માદાન—(૧) ઇંગાલ-કર્મ ઇંટ, ચુનો, નળીયા, ધુપેલી આદિ પકવવા ભઠ્ઠી કરવી. (૨) વનકર્મ-ખેતી, વાડી, શાક, લાકડાં કે વન કપાવવાનો વેપાર કરવો. (૩) સાડીકર્મ-રથ, ગાડી, રેંકડા, હળ ફેરવવાનો ધંધો કરવો. (૪) ભાડીકર્મ-ગાડી, ઘોડા, બળદ, મોટર પ્રમુખનો ભાડે ફેરવવા સંબંધી વેપાર કરવો. (૫) ફોડીકર્મ-દારૂ તથા શસ્ત્રોથી જમીન ફોડવાનો ધંધો કરવો. (૬) દંતવાણીજ્ય--હાથીદાંત વી. નો વેપાર કરવો. (૭) લાખવાણિજ્ય-લાખ આદિ પદાર્થોનો વેપાર. (૮) રસવાણિજ્ય-મધુ, માખણ, ઘી, તેલ, વી. નો વેપાર. (૯) વીષવાણિજ્ય-અફીણ, ઝેર, સોમલ આદિ ઝેરી પદાર્થોનો વેપાર. (૧૦)કેશવાણિજ્ય-પશુ પ્રમુખના વાળ, પીંછા, ઉન તથા દાસદાસી તેમજ ચૌપદ પ્રાણીઓનો ક્રયવિક્રય.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

યંત્રપિલ્લણ કર્મ—મીલ, જીન, ઘંટી, સંચા ચલાવવા–વેચવારૂપ વ્યવસાય. (૧૨) નિર્લાંછન કર્મ–ઘોડા, બળદ પ્રમુખ જાનવરોને ખસી કરાવવી. (૧૩) દવદાન–વનમાં તથા ક્ષેત્રમાં અગ્નિ મુકવો. (૧૪) સરદ્રહ શોષણકર્મ–તળાવ, સરોવર, કુવા, પ્રમુખનું જળ શોષાવવું. અસતીપોષણ–રમત પ્રમુખ કાર્યો માટે પોપટ, મેના, કુતરા, બિલાડા રાખવા, કુટ્ટણખાના ચલાવવા ઇત્યાદિ કાર્ય. અને બીજા પણ પાપના ધંધા સમજી લેવા. કદાચ સહજ પ્રશ્ન થશે કે જ્યારે શ્રાવકોએ ઉપરોક્ત વેપાર ન કરવા ત્યારે કરવું શું? નોકરીજ કર્યા કરવી? કોઇપણ જાતના સાહસ ખેડવાજ નહિં? ઉત્તર આપતાં કહેવું પડે કે ના. માત્ર નોકરીયાત જીવન ગાળવાનું કે કિંકર્ત્તવ્યમુઢપણું ધારવાનું શાસ્ત્રજ્ઞોથી કેમ કહેવાય. ઉપરના કર્માદાન વર્ણન માટે તો સમજવાનું એટલુંજ છે કે અવશ્ય એમાં દોષાપત્તિ વધારે છે. જે ધંધાઓ નિર્દોષ વા અલ્પદોષી હોય તે તરફ શ્રાવકે વધુ લક્ષ્ય આપવું અને ઉપરનાનું સેવન કરવુંજ પડતું હોય તો ઉપયોગ જાગ્રત રાખી, જયણાપૂર્વક કાર્ય કરવું કે જેથી દોષનું બંધન અલ્પ થાય. જેટલે અંશે જીવવધના નિમિત્તો ઓછા સેવાય તેટલે અંશે કર્મ બંધ ઓછો સમજવો. વળી પરિણામ પર કર્મની તીવ્રતા–મંદતાનો આધાર છે તેથી એ સબંધમાં સંપૂર્ણ લક્ષ આપવું. આનંદાદિ શ્રાવકોએ ખેતી પ્રમુખના વ્યવસાય સેવેલા છતાં મુખ્ય શ્રાવકોમાં ગણના થાય છે એ વાત પણ ઉપરના સ્પષ્ટિકરણથી સમજાય તેમ છે. શ્રાવકોએ તજવા જોઇતા બાવીશ અભક્ષ્યોનો પણ આમાંજ સમાવેશ થાય છે.

બાવીશ અભક્ષ્ય–

૧ વડના પીપુ (ટેટા), ૨ પીપળાના પીપુ, ૩ પીપળના પીપુ, ૪ કઠુંબરના પીપુ, ૫ ઉંબરાના પીપુ. આ પાંચે વૃક્ષોના ફળ ત્રસ જીવોથી વ્યાપ્ત હોઇ અભક્ષ્ય છે. ૬ મધ, ૭ માખણ, ૮ મદિરા, ૯

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

માંસ. આ ચાર મહા વિગયમાં અસંખ્ય જીવોનું ઉપજવું ને નષ્ટ થવું ચાલુજ હોય છે. ૧૦ બરફ, ૧૧ કરા, ૧૨ વિષ (અફીણ–સોમલ વચ્છનાગ આદિ), ૧૩ સર્વ જાતિની કાચી માટી, ૧૪ રાત્રીભોજન ૧૫ બહુ બીજવાળી વસ્તુઓ (ખસખસ, અંજીર વી.), ૧૬ બોળ અથાણું, ૧૭ વિદળ=કાચા (ઉષ્ણુ કર્યા વિનાનાં દુધ, દહી ને છાશની સાથે કોઈપણ પ્રકારનું કઠોળ, તેની દાળ, વા તેના બનેલા પદાર્થો ખાવા તે, ૧૮ વેંગણુ (રીંગણા), ૧૯ અજાણ્યા ફળ–ફુલ વિગેરે, ૨૦ તુચ્છફળ ચણીબોર વિગેરે જેમાં ખાવાનું થોડું, ફેંકી દેવાનું વિશેષ, ૨૧ ચલિતરસ–કાળવ્યતીત થયેલી અથવા તે પૂર્વે પણ જેનો વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ બદલાઈ ગયો હોય, બેસ્વાદ લાગતી હોય તેવી ચીજ. ૨૨ અનંતકાય–જેના એક શરીરમાં અનંતા જીવો હોય છે તેવા સર્વ પ્રકારના ભૂમિકંદ ઈ. અનંતકાયના પણ બત્રીશ ભેદ થાય છે તે આ પ્રમાણે–૧ સુરણુકંદ, ૨ વજ્રકંદ, ૩ લીલી હલદર, ૪ લીલુ આદુ, ૫ લીલો કચુરો, ૬ સતાવરી, ૭ હીરલીકંદ, ૮ કુંવાર, ૯ થોર ૧૦ ગળો, ૧૧ લસણુ, ૧૨ કારેલા (વારકારેલા), ૧૩ ગાજર, ૧૪ લોઢ, ૧૫ ગિરિકર્ણિકા, ૧૬ કુરનાપાન, ૧૭ સરશવો, ૧૮ થેક, ૧૯ લીલીમોથ, ૨૦ લુણીની ભાજી, ૨૧ ખીલોડા, ૨૨ અમૃતવેલ, ૨૩ મુળાનાકંદ, ૨૪ ભૂમિફોડા, ૨૫ નવા અંકુર, ૨૬ વાથુલાની ભાજી, ૨૭ પાળકાની ભાજી, ૨૮ જવરવેલ, ૨૯ કાચી આંમલી, ૩૦ કોમળ ફળ, ૩૧ રતાળુ ૩૨ પીંડાલુ. ઉપરના પદાર્થો વાપરવાથી ત્રસાદિ જીવોની વિરાધના થાય છે માટે તે સર્વ શ્રાવકો એ પ્રાયે કરી ત્યાગ કરવાની જરૂર છે. આ ઉપરાંત સાતમા વ્રતમાં (૧) પંચ તિથી કિંવા બાર તિથિ લીલોતરી ન ખાવી. (૨) આદ્રા નક્ષત્ર બેઠા પછી કેરી ન ખાવી. (૩) ફાગણુ શુદ ૧૫ પછી ભાજી પાળો, ખજુર ન ખાવા. (૪) સૂકો મેવો પણુ ત્યારથી અગર અશાડ શુદ ૧૫ પછી ન ખાવો. (૫) કાયમ માટે ૨૫–૫૦ વા ૭૫ નામો નક્કી કરેલી વનસ્પતિ સિવાય બીજી ન વાપરવી. આમ નિયમમાં પણુ લઇ શકાય છે. ચૌદ નિયમ ધારવાના

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

હોય છે તે આ પ્રમાણે. સચિતમાં નીચેના છ ભેદનો સમાવેશ થાય છે.

(૧) પૃથ્વીકાય-માટી, મીઠું, ઇ. વાપરવા સંબંધી નિયમ
(૨) અપકાય-અમુક કુવા કે ટાંકા, વા નદીનું પાણી,
(૩) તેઉકાય-ચુલા, ભઠ્ઠી અને ઘરનો નિયમ
(૪) વાયુકાય-પંખા, હીંચકા વિ. નું પ્રમાણ
(૫) વનસ્પતિકાય-શાક, ફળ, દાતણની સંખ્યા ધારવી
(૬) ત્રસકાયની જયણા રાખવી

૧. સચિત વસ્તુ અમુક સંખ્યામાં વા અમુક વજન સુધી ખપે.
૨. દ્રવ્ય-જુદા જુદા સ્વાદનો અનુભવ કરાવનાર પદાર્થ અમુક ખપે.
૩. વિગઈ-(દુધ, દહીં. ઘી, તેલ, ગોળ, કડા)માંથી ગમે તે એકનો ત્યાગ.
૪. ઉપાનહ-પગરખાં, મોજાં, બુટ અમુક સંખ્યામાં ખપે.
૫. તંબોળ-પાન સોપારી પ્રમુખ મુખવાસનું પ્રમાણ બાંધવું.
૬. વસ્ત્ર-પહેરવા ઓઢવાની સંખ્યા નક્કી કરવી.
૭. કુસુમ-ફુલ વી. સુંઘવાના પદાર્થોની હદ બાંધવી.
૮. વાહન-ગાડી, ઘોડા, વહાણ, રેલ, ટ્રામ કે મોટરનો નિયમ કરવો.
૯. શયન-શય્યા, આસન, પાટ વિગેરેની સંખ્યા મુકરર કરવી.
૧૦. વિલેપન-શરીરપર ચોપડવાના પદાર્થોની સંખ્યા ધારવી.
૧૧. બ્રહ્મચર્ય-શીળ પાળવા સંબંધી નિયમ. દિવસનું કે અહોરાત્રી દિવસનું.' તે નિયત કરવું.
૧૨. દિશિગમન-ચારે દિશામાં કેટલા ગાઉ સુધી જવું તેનું પ્રમાણ.
૧૩. સ્નાન-હંમેશ કેટલી દેગડીથી અથવા કેટલા શેર પાણીથી કરવું અથવા કેટલીવાર કરવું તેનું પ્રમાણ.
૧૪. ભોજન-આહારનું માપ તેમજ પીવાના પાણીનું માપ નક્કી કરવું.

નોટ:—આ નિયમ સવાર-સાંજ ધારવાના છે તેનો હેતુ ઉપયોગ જાગ્રત કરવાનો અને આરંભ-સમારંભ ઓછો કરવાનો છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

અતિચાર (૧) સચિત આહાર-સચિત વસ્તુ ખાવી. (૨) સચિત્ત પ્રતિબન્ધ આહાર-સચિત્તની સાથે વળગેલી વસ્તુ, આખી કેરી વી. (૩) અપકવ આહાર-બરાબર નહી પાકેલ વસ્તુ (૪) દુઃપકુવાહાર-બરાબર રીતે નહિ પાકેલી વસ્તુ જેમકે પોંક વી. (૫) તુચ્છૌષાધિ ભક્ષણુ-ખાવામાં થોડું આવે અને નાંખી દેવામાં ઘણું આવે તેવી વસ્તુ. તેવી જ રીતે પંદર કર્માદાન સંબંધી અતિચાર સમજી લેવા કુલ ૨૦.

(૮) અનર્થદંડ વિરમણુ વ્રત-અર્થ-સ્વાર્થ, અનર્થ એટલે સ્વાર્થ વગર, દંડ કહેતાં દંડાવું-લેપાવું યા કર્મથી ઘેરાવું એનાથી વિરમણુ એટલે પાછું વળવું. ઉદાહરણુ તરિકે-કોઈને ફાંસી દેતા હોય ત્યાં જોવા ન જવું. પશુ પક્ષીઓને લડાવાના હોય વા નચાવાના હોય ત્યાં જોવા ઉભા ન રહેવું. કુતરા બિલાડા આદિ હિંસક જાનવર પાળવા નહિ. હાથી ઘોડાની રમત જોવી નહિ. (સાઠમારી થાય છે તે) પ્રાણીઓ પ્રત્યે જ્યાં કુરતા દેખાડાતી હોય ત્યાં પગ ન જવું. શસ્ત્ર-અસ્ત્ર પ્રમુખ ખપ ઉપરાંત રાખવા નહિં કે જેથી એના ઉપયોગ માટે વારંવાર બીજા માંગણી કરતા આવે. સોગઠાબાજી માં કુંકરી મારવાના ઇરાદાથી તેમજ તેવા પ્રકારની અન્ય રમતો વા જુગારથી દૂર રહેવું. નાટક, ભવાયા-નાચ અને સીનેમા વારંવાર જોવાનું વ્યસન રાખવું નહિ. ચાર વિકથાઓના ત્યાગ કરવા લક્ષ રાખવું. આ ઉપરાંત તેવી જ અન્ય બાબતો કે જેમાં સ્વાર્થ સરવા જેવું તો હોય નહિ, અને કેવળ પ્રશંસા કે નિંદાથી દોષાપત્તિ સંભવતી હોય અગર તો આપ લે કરતાં હિંસાદિના નિમિત્તભુત થવાનું હોય તેથી અટકવું. ટુંકમાં કહીયે તો આ વ્રતમાં સ્વાર્થ પૂરતી છુટ છે; છતાં એમાં જણાવાનું લક્ષ ચુકવાનું નથી અને એ ઉપરાંત એવા દોષયુક્ત સાધનોની છુટે હાથે લ્હાણી કરતાં અટકવાનું છે; તેમજ ઉપયોગવંત રહેવાનું છે કે જેથી વખાણુ વી. થી કર્મ ન લાગે.

એના મુખ્ય પ્રકાર-(૧) હિંસાપ્રદાન-હિંસા થાય તેવી વસ્તુ આપવી. (૨) પ્રમાદાચરિત-પ્રમાદ વડે જેમાં કર્મ બંધન

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

નિષ્કારણ થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી. (૩) પાપોપદેશ-કોઈને પાપકારી ઉપદેશ દેવો (૪) અપધ્યાન-આર્તરૌદ્ર ધ્યાન ધ્યાવા. આ ચારમાં અનર્થોની પરંપરા સમાયેલી છે તે વિચારવી.'

અતિચાર-(૧) કંદર્પ-કામ વિકાર વધે તેવી કુચેષ્ટા કરવી. (૨) કુકુઈએ-કામોત્પન્ન કરનારી વાર્તા કરવી. (૩) મોહરીએ યા મુખરતા-હાસ્યાદિક ચાળા કરવા. કોઇની ગુપ્ત વાત પ્રગટ કરવી અથવા અન્યને દુઃખ થાય તેવું બોલવું. (૪) સંજુત્તાહિગરણ-ખપ કરતાં શસ્ત્ર પ્રમુખ અધિકરણ વધારે રાખવા. (૫) ભોગાતિરક્તતા-ભોગોપભોગમાં વપરાતી ચીજોમાં અતિશયતા ધરવી.

છેલ્લા ચારને ' શિક્ષાવ્રત ' તરિકે ઓળખવામાં આવે છે. અને નામ પ્રમાણે તેઓ શિક્ષા યાને શિખામણનું જ કાર્ય કરે છે. પૂર્વોક્ત આઠે વ્રતનું આચરણ યર્થાથ રીતે અને સમજપૂર્વક થાય છે કે કેમ એ જોવાના સાધનરૂપ આ વ્રતો છે. આ ચાર વ્રતોનું પાલન વારંવાર કરવાથી આત્મિક પ્રગતિ સાધી શકાય છે.

૯. સામાયિક વ્રત-મુહૂર્ત યાને બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) સુધી સમભાવ દશામાં બેસી, સાવધ વ્યાપારનો ત્યાગ કરી કયાં તો તત્ત્વ વિચારણા કરવી; કિંવા સ્વાધ્યાય યાને ધાર્મિક ગ્રંથોનું-આત્મ ઉન્નત્તિકર પુસ્તકોનું-વાંચન કરવું તે સામાયિક. કહ્યું છે કે-

समता सर्व भूतेषु, संयम शुभ भावना ।
आर्तरौद्र परित्याग तद्धि सामायिक व्रतम् ॥

ભાવાર્થ--સર્વ જીવો પ્રત્યે સમતાભાવ યાને રાગદ્વેષરહિત પરિણામ. ઈન્દ્રિયો અને યોગ--કષાય આદિપર કાબુ. શુભ પરિણામ ધારવાપણું. આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનરૂપ માઠી વિચારણા તજવાપણું એનું નામ સામાયિક એટલે બેઘડી સુધીનું સાધુપણું યાને અનગાર જીવનની વાનકી. પાચ ચારિત્રમાંનું પ્રથમ ચારિત્ર. જ્ઞાનદર્શનની વિશુધ્ધિપૂર્વક આ વ્રતનો આદર પ્રાંતે અવશ્ય શીવપદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. તેથી તો પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવે પુન્ય (પુણીયા) શ્રાવકનું સામાયિક વખાણ્યું છે. **'समणो इव सावओ'** શ્રમણ (સાધુ) જેવો શ્રાવક થાય છે માટે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

બહુવાર સામાયિક કરતાં રહેવું, એમાં અધ્યયન યાને જ્ઞાન-ધ્યાનનો જે શાંત યોગ પ્રાપ્ત થાય છે તેનો લાભ અવર્ણનીય છે. માત્ર નિયમિત ને સમજપૂર્વક ક્રિયા થવી ઘટે.

આ વ્રત લેનારની શક્તિ પ્રમાણે સામાયિક કરવાનો નિયમ ગ્રહણ કરી શકાય છે. કયાંતો દરરોજ એક સામાયિક કરવાનો કિંવા તેથી વધુ કરવાનો નિયમ લઈ શકાય છે અથવા તો મહિનામાં અમુક અગર વર્ષ દિવસમાં આટલી સંખ્યામાં સામાયિક કરવા એવી પણ પ્રતિજ્ઞા લઇ શકાય છે. દિવસ રાત્રિના ચોવીસ કલાકમાં માત્ર અડતાળીશ મિનિટ સ્વાધ્યાય સારૂ કહાડવી એ વધુ તો નથીજ.

અતિચાર–(૧) મનદુઃપ્રણિધાન--મનમાં કુવિકલ્પ ચિંતવવા કે દુષ્ટ રીતે તેને પ્રવર્તાવવું. (૨) વચનદુઃપ્રણિધાન--સાવદ્ય (પાપયુક્ત) વચન બોલવા કે દુષ્ટ વાણીનો ઉપયોગ. (૩) કાયદુપ્રણિધાન--વારંવાર દેહને હલાવવો, કે ઓશીંગણ દઈ બેસવું કિંવા ઝોકાં ખાવા અથવા ઉંઘવું ઈત્યાદિ કાયાની માઠી ચેષ્ટાઓ કરવી. (૪) અનવસ્થા દોષ-- સામાયિક લીધેલ સમયથી પૂરા થતાં સમયે ન પારતા ઉતાવળથી વહેલું પારવું. ગમે તેમ લેવું--પારવું. (૫) સ્મૃતિ વિહિનતા--લીધાનો સમય વિસરી જઈ વહેલું મોડું પારી દેવું, ઉપરાંત બત્રીશ દોષનો ત્યાગ કરવો.

૧૦ દિશાવકાશિક વ્રત--સાતમા વ્રતના ચૌદ નિયમોનું અહીં સવાર--સાંજે ખાસ ધારવાપણું છે એટલે છઠ્ઠા--સાતમા વ્રતના નિયમોનું આ વ્રતમાં દિવસ પ્રત્યે વધારે કડક પાલન આદરવાપણું છે. એ સહજ રીતે થઇ શકે તે ખાતર દશ સામાયિક કરવાથી આ વ્રત પાલન કર્યું ગણાય છે. વિચાર કરતાં સહજ સમજાય તેમ છે કે દિવસ ભરના દશ સામાયિક એટલે માત્ર પૂજા--જમણ આદિના અમુક સમય ઉપરાંત મોટો સમય સમભાવમાં વ્યતીત કરવો. વળી એ વેળ માત્ર એક ટંક ભોજન યાને એકાસન કરવાનું હોય છે. આથી ક્ષેત્રગમન અને ભોગોપભોગના પરિમાણનો સહજ સંક્ષેપ સિદ્ધ થાય છે આ વ્રત પણ તિથિ મહિના કે વર્ષ આશ્રયી સ્વશક્તિ અનુસાર ગ્રહણ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કરી શકાય છે. અતિચાર (૧) આણુવણુપ્રયોગ-નિયમ કરેલી ભૂમિ ઉપરાંતથી વસ્તુ મંગાવવી. (૨) પ્રેષવણુ પ્રયોગ-મર્યાદા બહારની ભૂમિપર વસ્તુ મોકલવી (૩) સદ્દાણુવાય-શબ્દ કરીને હદ બહારથી વસ્તુ મંગાવવી. (૪) રૂવ્વાણુવાય—રૂપ દેખાડીને હદ બહારથી વસ્તુ મંગાવવી. (૫) પુદ્‌ગળ પ્રક્ષેપ-કાંકરો નાંખીને અથવા તો પોતે અહીં છે એવો ઇસારો કરીને મર્યાદા ઉપરાંતના સ્થળેથી કામ કહાડી લેવું.

૧૧ પૌષધવ્રત-જેમ મહુર્તનું સામાયક, દશ મુહુર્તનું દિશાવકાશિક સમભાવ દશાના પોષક હોઇ, નિર્ગ્રંથ જીવનનીઝાંખી કરાવનાર વ્રતો છે તેમ આ પણુ પંદર મુહુર્ત કિંવા ત્રીશ મુહર્તનું વ્રત છે, એ ઉપરોક્ત ગુણોને સારી રીતે પોષે છે. એના ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે,-(૧) આહાર પોસહ-એકાસણું-આયંબિલ કે ઉપવાસાદિ તપ કરવા તે. (૨) શરીર સત્કાર પોસહ-શરીરની શુશ્રુષા, આભૂષણાદિનો સર્વથા ત્યાગ કરવો તે. (૨) અવ્યાપાર પોસહ-સાંસારિક વ્યાપાર કોઇપણ જાતનો ન કરવો તે. (૪) બ્રહ્મચર્ય પોસહ-સર્વથા મન વચન કાયાથી શીળવ્રત પાળવું તે. આ ચાર પ્રકારમાં માત્ર આહારનો ભેદ દેશથી છે; બાકી સર્વથી છે. વળી પૌષધ ચાર પહોરનો યાને દિવસનો અથવા તો આઠ એટલે અહોરાત્રિનો થઈ શકે છે. આ વ્રત પાંચ તિથિ કે આઠમ ચૌદશ આશ્રયી અથવા તો મહિનામાં અમુક યા વર્ષમાં અમુક પૌષધ કરવાના નિયમથી ગ્રહણ કરાય છે. આ વ્રતનું પાલન એટલે એક દિનનું સાધુપણું સમજવું. એ વેલા સંસારની ઉપાધિ કે દુન્યવી જંજાળ સાથે કંઇજ નિસ્બત રાખવાની નથી. ખપ પુરતાં ઉપકરણોની સાધુ માફક પડિલેહનપૂર્વક (જીવ જંતુ સંબંધી તપાસ) દેવવંદન યાને સ્વાધ્યાયમાં કિંવા ધર્મધ્યાનમાં દિન વ્યતીત કરવાનો હોય છે. આ વ્રત વેળા એક તણખલુ સરખું પણ એના માલિકને પૂછ્યા વિના લઇ શકાતું નથી.

અતિચાર-(૧)અપ્પડિલેહિય દુપ્પડિલેહિય સજ્જાસંથારએ-શય્યા સંથારાની બરાબર પડિલેહણ ન કરવી-(૨) અપ્પમજ્જિય સજ્જાસંથારએ-શય્યાસંથારો બરાબર પૂજવો-પ્રમાર્જવો નહિ. (૩) અપ્પડિલે-

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

હિય દુપ્પડિલેહિય ઉચ્ચાર પાસવણ ભુમિ-ઠલ્લા માત્રાની (ઝાડે જવાની તેમ પિશાબ કરવાની)ભૂમિ બરાબર પડિલેહવી નહીં, (૪) અપમજ્જિય દુપ્પમજ્જિય-ઉચ્ચાર પાસવણ ભૂમિ-ઠલ્લા માત્રાની જગ્યા બરાબર પુંજવી-પ્રમાર્જવી નહીં. (૫) પૌષધ વિધિ વિવહીએ-પૌષધની વિધિ બરાબર કરવી નહીં, ક્યાંતો મોડો લઈ વહેલો પારવો કિંવા વખતસર લેવો નહીં અથવા પારણાદિની ચિંતા કરવી.

૧૨ અતિથિ સંવિભાગ વ્રત-સુપાત્ર એવા સાધુરૂપ અતિથિ અથવા વ્રતધારી શ્રાવક ગ્રહસ્થ રૂપ અભ્યાગતના પાત્રમાં વહોરાવીને કિંવા શ્રાવક હોય તો જમાડીને પછી જમવું, અથવાતો પૌષધના પારણે મુનિરાજને દાન આપ્યા પછી જમવું. વારંવાર મુનિઓની જોગવાઈ ન બને તો વર્ષમાં અમુક વખત વહોરાવ્યા પછી જમવું. સાંપ્રતકાળે આઠ પહોરનો વા ચાર પહોરનો તિવિહાર અથવા ચોવિહાર પૌષધ કર્યા પછી તેના બીજે દિને યાને પારણાના દિવસે એકાસણું કરવાનું હોય છે, એમાં મુનિરાજ જે જે વસ્તુઓ વહોરે છે તે તે વસ્તુઓજ વાપરવાની હોય છે, વર્તમાન કાળે આ રીતે વ્રત કરાય છે છતાં પહેલી રીત અનુચિત તો નથી જ, આ વ્રત પણ મહિનામાં અમુક કે વર્ષમાં અમુકના નિયમે લેવાય છે. પૌષધધારી, દેવપૂજાથી પરવારી, વ્યાખ્યાનની પૂર્ણાહૂતિ થયા બાદ વ્રતધારી મુનિ મહારાજ પાસે જઇ નમ્રતાપુર્વક વહોરવા પધારવા વિનંતિ કરે ને પોતાને અતિથિ સંવિભાગ વ્રત છે એમ જણાવે. મુનિ પધારે ત્યારે શ્રાવક અહો ભાગ્યમાની કૃતાર્થ થયો થકો ભાવનાપુરસ્સર નિર્દોષ આહાર વહોરાવે. દશ ડગલા મુનિ પૂંઠે જાય, પછી પાછો વળી શાંત ચિત્તે એકાસણુ કરે.

અતિચાર-(૧) સચિત્તનિક્ષેપ-સચિત વસ્તુ અચિત વસ્તુમાં નાખીને વહોરાવવી. (૨) સચિત્તપિહિણ-સચિત વસ્તુંવડે ઢાંકેલ અચિત્ત વસ્તુ આપવી. (૩) અન્યવ્યપદેશ-પોતાની વસ્તુ હોય અને બીજાની છે એમ કહીને ન આપવી યા બીજાની વસ્તુ પોતાની છે એમ કહી આપવી. (૪) સમત્સરદાન-મત્સર કરીને મહાત્માને દાન આપવું. (૫)

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કાલાતિક્રમ-વહોરાવવાનો સમય વીત્યા પછી દાન દેવાનો આગ્રહ કરવો યા તેડવા જેવું. આ પાંચ અતિચાર ટાળીને સાધુ મહારાજ કિંવા સાધ્વીજીને દાન આપવું.

પ્રત્યેક જૈન ચાહે તો શ્રાવક કિંવા શ્રાવિકા કોઈપણ હો; અવશ્ય તેને વ્રત ગ્રહણ કરવાની જરૂર છે. આ બાર વ્રત ઘણા ભાંગાથી (છુટો રાખી) લેવાય છે.

બાર વ્રત ધારીને હિતશિક્ષા-શ્રાવકના, બારવ્રત અંગીકાર કરવા એ સામાન્ય બાબત નથી જ. પૂર્વના પુન્યોદય વિના એ બની આવતું નથી. પરંતુ લેનારે લેવા માત્રથી પાર ઉતરી ગયા તેમ માનવાનું નથી, એનું નિરતિચારપણે પાલન કરવા સતત ઉદ્યમી રહેવાનું છે. પાલવામાં પ્રમાદી થનાર, વા તેમાં અતિચાર લગાડનાર અથવાતો વારંવાર તેને નહી સંભારનાર અગર તો લાગેલ દોષ માટે આલોયણ (પ્રાયશ્ચિત) નહીં લેનાર જરૂર પોતાના આત્માને ભારી બનાવે છે, તેથી શક્તિઅનુસાર વ્રત લેવાના છે. બધા ન લઈ શકાય તો એક બે ત્રણ યાવત્ અગીયાર સુધી લેવાય છે પણ પાળવામાં અવશ્ય શુરવીરતા દાખવવાની છે. વ્રતધારી કહેવડાવી એવું આચરણ ન કરવું કે જેથી નામ હાંસીપાત્ર થાય.

બાર વ્રતમાં મોટા જુઠ્ઠાનો ત્યાગ કર્યો હોય છતાં પ્રત્યેક અસત્ય નજ બોલવું. નાના જુઠ્ઠાની છુટ ન સમજવી. હિંસા ત્રસજીવની તજ્યા છતાં નિષ્કારણ સ્થાવર જીવની વિરાધના ન કરવી ઘટે. તેવીજ રીતે નાની ચોરી ન કરવી; તેમ અપ્રમાણિક ન બનવું, બોલેલું વચન પાળવું. પરસ્ત્રી સામું વિકાર દ્રષ્ટિ જોવું નહીં. સ્વદારા સંતોષની છુટ છતાં એમાં પણ ત્યાગ કેળવવો. પરિગ્રહ સંખ્યા મોટી હોય તો પણ ક્રમશઃ એમાં ન્યુનતા કરવી, એટલી રકમની પૂર્તિ અર્થે મોટા આરંભ સમારંભમાં ન પ્રવર્તવું, શ્રાવક યોગ્ય વ્યાપાર કરવો; ન્યાયપ્રાપ્ત લક્ષ્મીથી સંતોષ માનવો, ભાગ્ય યોગે લક્ષ્મી ધારણાથી વધે તો શુભ માર્ગે ખરચી નાંખવી. આ પ્રમાણે બાકીના વ્રતો સંબંધી શિક્ષા સ્વયમેવ અવધારવી. તાત્પર્ય યાદ રાખવું કે આત્મા કેમ પ્રગતિના પંથે પળે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

અને ઇષ્ટસિદ્ધિ સમિપ પુગે. બારવ્રતધારીએ સદા ઉપયોગવંત રહી જીનપૂજન-તીર્થયાત્રા, પર્વ આરાધન આદિ કાર્યો કરવા.

<u>મહાશ્રાવક લક્ષણ—</u>

દીનદુઃખીયામાં દયાવડે કરીને, તથા સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવિકા, જિનાલય, જિનપ્રતિમા જિનાગમાદિ પુસ્તકરૂપ સાત ક્ષેત્રમાં ભક્તિથી ધન વાવરનાર ગ્રહસ્થ મહા શ્રાવકની કોટિમાં ગણાય છે. સીદાતા ક્ષેત્ર પ્રતિ ખાસ લક્ષ આપે. વળી ભાવપૂર્વક સ્વધર્મી (સમાન-ધર્મી) ભાઈઓને અન્ન-વસ્ત્રાદિકથી પોષે એટલુંજ નહિ પણ કષ્ટમાં પડેલાને ધનાદિ સર્વ પ્રકારની મદદ આપી સુખી કરે, તેમના બાળક બાળકીઓને વિદ્યાધ્યનના સર્વ સાધનો મેળવી આપી ઉન્નત્તિના માર્ગે ચઢાવે એ સાચું સાધર્મીવાત્સલ્ય છે. એક તરફ સાધર્મીવાત્સલ્ય અને બીજી તરફ સર્વ પ્રકારના ધર્મોનો તોલ કરતાં સરખા ઉતરે છે.

વાર્ષીક કૃત્યો—શ્રી કલ્પસુત્રકારે શ્રાવકો માટે નિમ્ન લિખિત કાર્યો દર્શાવેલા છે; જે જઘન્યથી વર્ષભરમાં તો અવશ્ય એકવાર કરવા જોઈયે. (૧) સંઘપૂજા. (૨) સાધર્મીક ભક્તિ. (૩) યાત્રાત્રિક (તીર્થયાત્રા-ચૈત્ય-યાત્રા અને રથયાત્રા). (૪) સ્નાત્ર મહોત્સવ. (૫) દેવદ્રવ્ય વૃદ્ધિ. (૬) મહાપૂજા. (૭) રાત્રિજાગરણ. (૮) સિદ્ધાંતપૂજા. (૯) ઉદ્યાપન. (૧૦) તીર્થપ્રભાવના. (૧૧) ક્ષમાપના. વળી શ્રાવકે દરેક ક્રિયા યા અનુષ્ઠાન સમજણપૂર્વક આચરવા; પૂર્વે કથન કરેલું છે છતાં એકવાર વધુ ભાર મૂકીને કહેવામાં આવે છે કે **યાદ્દશી ભાવના તાદ્દશી સિદ્ધિ** અર્થાત્ જેવી જેવી ભાવના તેવી તેવી સિદ્ધિ યા ફળપ્રાપ્તિ. માટે અનુષ્ઠાનના નીચેના ભેદો સમજી લઈ ઉચિત કરવું.

(૧) વિષાનુષ્ઠાન=આલોકના સુખના અર્થે ક્રિયા કરવી તે.
(૨) ગરલાનુષ્ઠાન=પરલોકના સુખને અર્થે ક્રિયા કરવી તે.
(૩) અન્યોન્યાનુષ્ઠાન=ઉપયોગ શુન્ય ક્રિયા કરવી તે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

(૪) તદ્હેતુ અનુષ્ઠાન=ઉપયોગપૂર્વક અભ્યાસને અનુકુળ ક્રિયા કરવી.
(૫) અમૃતાનુષ્ઠાન=મોક્ષને અર્થે વિધિપૂર્વક ક્રિયા કરવી તે. અથવા તો
(૧) પ્રીત્યનુષ્ઠાન=સ્નેહપૂર્વક ક્રિયા કરવી તે. ઉદાહરણ તરીકે સ્ત્રી પ્રત્યેના વર્તાવ જેમ.

(૨) ભક્ત્યનુષ્ઠાન=ભક્તિવડે ક્રિયા કરવી. માતા પ્રત્યેના વર્તાવ જેમ.
(૩) વચનાનુષ્ઠાન=સુત્ર વચન અનુસારે ક્રિયા કરવી તે.

ઉપરાંત શ્રાવકના દ્રવ્ય ને ભાવથી પણ ભેદ થાય છે. વળી પુદ્ગલાનંદીને ભવાભિનંદીનું સ્વરૂપ પણ કહેલું છે. તેમજ ભાવશ્રાવકના ૬ લિંગ તેમજ ૧૭ લક્ષણ દર્શાવવામાં આવ્યા છે. એ બધો વિસ્તાર અત્રે ન કરતાં શ્રાવકના અંતિમ કાર્યરૂપ અગિયાર પડિમાનુ સ્વરૂપ લખવામાં આવે છે.

(૧) સમ્યક્ત્વ = શુદ્ધ શ્રદ્ધા, યા સમકિત. માસ ૧ સુધી
(૨) બારવ્રત = બારવ્રતનું યોગ્ય પાલન. ,, ૨ ,,
(૩) સામાયિક = બે ઘડી રૂપ સાધુ વ્રત. ,, ૩ ,,
(૪) પૌષધ = ૪ વા. ૮ પહોરનું ,, . ,, ૪ ,,
(૫) કાર્યોત્સર્ગ=કાયાને ધ્યાનસ્થ--દશામાં રાખવી તે. ,, ૫ ,,
(૬) બ્રહ્મચર્ય=મન, વચન, કાયાથી શીયળવ્રત પાળવું.,, ૬ ,,
(૭) સચિત્તત્યાગ = સાવદ્ય આહારનો ત્યાગ. ,, ૭ ,,
(૮) આરંભ ત્યાગ=જાતે આરંભ ન કરવો. ,, ૭ ,,
(૯) આરંભ ત્યાગ=બીજા પાસે પણ ન કરાવવો. ,, ૯ ,,
(૧૦) પોતાના નિમિત્તે કરેલા ભોજનનો ત્યાગ=પોતાને આશ્રયી કરેલ ભોજન ન જમવું. માસ ૧૦ સુધી.
(૧૧) સાધુજીવનની ઝાંખી=સાધુની માફક લોચ કરી રહેવું. અને ભિક્ષા માગતી વેળા કહેવું.
'**प्रतिमाप्रपनस्य श्रावकस्य भिक्षां देहि**' માસ ૧૧ સુધી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આ પ્રતિમા (પ્રતિજ્ઞા)નું વહન શંકા, કાંક્ષાદિ દોષરહિત નિડરતાથી દેવાદિકૃત ઉપસર્ગોને સમતાથી સહન કરવાનું છે. વળી પાછળની પડિમાયુક્ત આગળની યા નવી પડિમાનું વહન સમજવું. દાખલા તરિકે ત્રીજી સમયે પ્રથમની બે સમજી લેવી.

સાધુધર્મ—સંસારનો જેમણે સર્વથા ત્યાગ કર્યો છે અને આરંભ–સમારંભના પ્રત્યાખ્યાન જેમણે યાવત્ જીવન સુધીના લીધા છે એવા અનગાર યાને મુનિઓ માટે પંચ મહાવ્રત પાલન અને છટ્ઠા રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ એ મુખ્ય છે. પ્રારંભમાં દેવ, ગુરૂ ને ધર્મ સ્વરૂપ વેળા ગુરૂ સબંધમાં લખતાં એ પરત્વે થોડુંક વિવેચન કરાયેલું છે; છતાં ક્રમ જાળવવાના હેતુથી એ સબંધમાં પુનઃ કંઇક વિસ્તારથી વિચારીશું. શ્રાવકના જે અણુવ્રત તેજ સાધુના મહાવ્રત. તફાવત નામમાં નથી, પણ પાલનમાં છે. જ્યારે અણુવ્રતમાં સ્થુલ જીવો આશ્રયી જીવદયાદિ સાચવવાના હોય છે ત્યારે મહાવ્રતમાં સ્થૂળ તેમજ સૂક્ષ્મ યાને છકાયના નાના–મોટા સ્થાવર કે ત્રસ સર્વ જીવો આશ્રયી ઉકત પાંચ વ્રતોનું પાલન કરવાનું છે. એ રીતે લક્ષ ચોરાસી જીવયોનિ સહ કિંવા વિશ્વ યા ચૌદ રાજલોકના સચરાચર જીવો સાથે અથવા તો સર્વ જીવરાશિસહ નિર્ભયતા ધરવાની છે. એટલે હણું નહિં, હણાવું નહિ અને હણનારને અનુમોદું યા વખાણું નહિ એમ ત્રિવિધ ભેદે અને તે પણ વળી મન—વચન કાયાના ત્રણ પ્રકારે ગુણીને પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરવાની છે. એ વિચારતાં ટુંકમાં કહીયે તો કેવળ ધર્મધ્યાન કે મૌનના સેવન સિવાય અન્ય કંઈ આચરવાનું નથી. દેહ પોષણરૂપ આહાર ભિક્ષાદ્વારા ગ્રહણ કરવાનો તેમજ સાધુત્વને રક્ષે તેવી ક્રિયા આચરવાની પ્રવૃત્તિરૂપ વ્યવસાય ગણાય તેથી કહેલું છે કે—

સાધુ નામ તે સાધે કાયા, પાસે ન રાખે કોડીની માયા;
લેવે [1]એક, ને દેવે ન [2]દો, ઉસ્કા નામ સાધુજી કહો.

---

૧. પ્રભુનું નામ. ૨. શ્રાપ; આશીર્વાદ.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શ્રાવકના અન્નપાનપર નભવાપણું હોવાથી જરૂર પરમાર્થ બુદ્ધિથી ઉપદેશ આપે છતાં તે પણ સ્વ આત્મા લક્ષ્ય ચુકીને તો નહીંજ. અવકાશનો ઉપયોગ કયાં તો તપ તપવામાં, મૌન સેવનમાં કિંવા ધ્યાન ધરવામાં કરે અથવા તો શ્રી અરિહંતના વચનોને બાળજીવો-પ્રાકૃત મનુષ્યો-સરળતાથી સમજી શકે તે હેતુથી દેશકાળ પ્રતિ લક્ષ્ય આપીને સાહિત્ય સર્જનમાં વીતાવે. વળી કેટલાક જ્ઞાન-કળા-લબ્ધિ યા ચારિત્ર સંબંધી વિશિષ્ટ શક્તિ ધરાવતાં હોય તેઓ શાસન પ્રભાવના અર્થે ચમત્કારિક કાર્યો પણ કરે. આમ છતાં સાધુતાના પવિત્ર જીવનના માર્ગેથી વેગળા તો નજ જાય. એ વેશમાં રાગ-દ્વેષનો અગ્નિ તો નજ પ્રગટે. ત્યાંતો અમૃતસમી શીતળ વાણીનો પ્રવાહ, સરિતા માફક સદા વહેતો હોય. એ સંબંધી સ્વરૂપ ચરણ-સિતરીના વર્ણનથી જાણી લઈએ.

ચરણસિત્તરી યાને ચારિત્રપાલન સંબંધી ૭૦ પ્રકાર—

(આચરણમાં ઉતારવાના) ૫. મહાવ્રત (૧) પ્રાણાતિપાત વિરમણ (અહિંસા). (૨) મૃષાવાદ વિરમણ (સત્ય). (૩) અદત્તાદાન વિરમણ (અસ્તેય). (૪) મૈથુન વિરમણ (બ્રહ્મચર્ય). (૫) પરિગ્રહ વિરમણ (અકિંચનત્વ). ૧૦ શ્રમણધર્મ. (૧) ક્ષમા-ખામોશ. (૨) માર્દવ-કોમળતા. (૩) આર્જવ-સરળતા. (૪) મુક્તિ-લોભત્યાગ. (૫) તપ-કાયદમન તથા માઠા અધ્યવસાય પર અંકુશ. (૬) સંયમ-આશ્રવનો ત્યાગ. (૭) સત્ય-જુઠનો ત્યાગ. (૮) શૌચ-પવિત્રતા. (૯) અકિંચનત્વ-દ્રવ્યરહિતપણું (૧૦) બ્રહ્મચર્ય-મૈથુનત્યાગ. ૧૭ સંયમ ધર્મ ૧ થી ૫ પૃથ્વી-અપ-વાયુ-તેજ-વનસ્પતિ-કાયરૂપ એકેંદ્રિય જીવોની હિંસા ન કરવી. ૬ થી ૯ બેઇંદ્રિય, તેઈંદ્રિય. ચૌરેંદ્રિય અને પંચેદ્રિય જીવોની હિંસા ન કરવી. ૧૦ અજીવ સંયમ (સોના પ્રમુખ નિષેધ કરેલી)-અજીવ-નિર્જીવ વસ્તુનો ત્યાગ. ૧૧ પ્રેક્ષાસંયમ-જયણાપૂર્વક વર્તવું. ૧૨ ઉપેક્ષા સંયમ આરંભ ઉત્સુત્ર પ્રરૂપણા કરવા નહી. ૧૩ પ્રમાર્જન સંયમ-સર્વ વસ્તુ પુંજીને

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

વાપરવી ૧૪ પરિષ્ઠાપના સંયમ-જયણાપૂર્વક પરઠવવું ૧૫ મન સંયમ. મન તરંગો પર કાબુ રાખી માત્ર ધર્મવૃત્તિમાં લીન રહેવું ૧૬ વચન સંયમ-સાવદ્ય વચન ન બોલવું. ૧૭ કાય સંયમ=ઉપયોગ પૂર્વક દરેક કામ કરવું યાને કાયાને પ્રવર્તાવવી. ૧૦ વૈયાવચ્ચ-સેવા યાને ચાકરી કરવી તે અનવા તો વિનય જાળવવો ને બહુમાન કરવું તે ૧ અરિહંતની ૨. સિદ્ધની ૩ જિન; પ્રતિમાની ૪ શ્રુતજ્ઞાન યા સિદ્ધાંતની ૫ આચાર્યની ૬ ઉપાધ્યાયની ૭ સાધુની ૮ ચારિત્ર ધર્મની ૯ સંઘની ૧૦ સમક્તિ દર્શનની. અથવા તો ૧ આચાર્ય ૨ ઉપાધ્યાય ૩ તપસ્વી ૪ શિષ્ય ૫ ગ્લાન સાધુ ૬ સ્થવિર ૭ સમનોજ્ઞ (સરખી સમાચારીવાળો) ૮ ચતુર્વિધ સંઘ ૯ કુળ. ચંદ્રાદિક ૧૦ ગોત્ર. ૯ બ્રહ્મચર્ય ૧ સ્ત્રી પશુને નપુંસક જ્યાં રહેતા હોય તે જગ્યાનો ત્યાગ ૨ સરાગીપણે સ્ત્રી સાથે કથાવાર્તાનો ત્યાગ ૩ સ્ત્રીના આસને બે ઘડી સુધી બેસવું નહિ. ૪ સરાગીપણે સ્ત્રીના અંગોપાંગ જોવાં નહીં. ૫ સ્ત્રીપુરૂષ જ્યાં ક્રીડા કરતાં હોય ત્યાં ભીંત પ્રમુખના આંતરે રહેવું નહિ, ૬ ભોગવેલા સુખો યા વિલાસોને સંભારવા નહીં. ૭ સરસ આહાર કરવો નહિ. ૮ અતિમાત્રાએ આહાર ન કરવો ૯ શરીરની શોભા કરવી નહી. ૩ જ્ઞાનાદિત્રિકમાં રમણતા. ૧ જ્ઞાન ૨ દર્શન ૩ ચારિત્ર રૂપ આત્મગુણમાં રમણતા. ૧૨. તપ. કર્મોને તપવે તે તપ અથવા ઈચ્છા નિરોધ રૂપ તપ. ૧ અનશન ૨. ઉણોદરી. ૩. વૃત્તિ સંક્ષેપ (આજીવિકા ટુંકાવી અભિગ્રહો ધરવા) ૪. રસત્યાગ. ૫ કાયક્લેશ. ૬ સંલીનતા (ઈન્દ્રિયોને વશ રાખવી). ૭ પ્રાયશ્ચિત. ૮. વિનય. ૯ વૈયાવચ્ચ ૧૦ સ્વાધ્યાય. (સઝાય-ધ્યાન ૧૧ ધર્મકથા. ૧૨ કાયોત્સર્ગ. ૪. કષાયનિગ્રહ ૧ ક્રોધ. ૨ માન. ૩ માયા અને ૪ લોભરૂપ કષાય ચોકડીનો ત્યાગ.

કરણ સિત્તરી યાને મુનિપણાની કરણી—

(કાર્યવાહી સબંધી ૭૦ પ્રકાર.) ૪ પિંડ વિશુદ્ધિ-૧ આહાર ૨ ઉપાશ્રય ૩ વસ્ત્ર ૪ પાત્ર એ ચાર ચીજો બેંતાળીસ દોષરહિત લેવી ૫ સમિતિ ૧ ઈર્યા સમિતિ ધુંસર પ્રમાણ ભૂમિ જોઇને ચાલવું. ૨ ભાષા સમિતિ-વિચારપૂર્વક, મુહપત્તિ રાખી નિરવદ્ય વાણી બોલવી.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૩ એષણાસમિતિ–બેંતાળીશ દોષરહિત આહાર પાણી લાવવા. ૪ આદાનભંડમત નિક્ષેપણાસમિતિ–વસ્ત્ર પાત્રાદિ પુંજી પ્રમાર્જી લેવા મૂકવા ૫ પારિષ્ટાપનિકાસમિતિ–મળ–મૂત્ર નિર્જીવ ભૂમિએ પરઠવવા. પ્રત્યેક કાર્ય સંપૂર્ણપણે જોઇને કરવું ૧૨ ભાવના–૧ અનિત્ય ૨. અશરણ ૩ સંસાર ૪ એકત્વ ૫ અન્યત્વ ૬ અશુચિત્વ ૭ આશ્રવ. ૮ સંવર. ૯ નિર્જરા. ૧૦ લોકસ્વરૂપ. ૧૧ બોધિદુર્લભ. ૧૨ ધર્મના કથક અરિહંતનો યોગ પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ. આ ભાવના એકાંતમાં બેસી સ્વયં આત્માએ વિચારવાની છે. સંબંધી તેમજ ' હું એકલો છું મારૂ કોઈ નથી. સંસાર અનિત્ય છે. કોઇ શરણ રૂપ નથી. અશુચી પદાર્થોથી આ દેહરૂપી પિંજર બનેલું છે ઇત્યાદિ વિચારણા વૈરાગ્ય પોષવા અર્થે છે. તેમજ કર્મને આવતાં રોકવા અને હોય તેને છુટા પાડવા સબંધી તેમજ ચૌદરાજનું સ્વરૂપ ચિંતવન તથા સમ્યકૃત્વ યાને અડગ શ્રદ્ધાની અને વીતરાગ દેવની પ્રાપ્તિ સબંધી મુશ્કેલતા વિચારવી. આ રીતે અભ્યાસ પાડવાથી આત્મા વિરાગતામાં આગળ વધી વીતરાગતાનો સાચો ઉપાસક બની પ્રાંતે સ્વયમેવ વીતરાગ બની જાય છે.

૧૨ પડિમા વહન એટલે અમુક જાતનો તપ કરી, અમુક દિનની પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરી, કાયોત્સર્ગમાં રહી, ધ્યાનમાં સમય વ્યતીત કરવો તે.—(૧) એક માસની (૨) બે માસની (૪) ત્રણ માસની (૪) ચાર માસની (૫) પાંચ ,, (૬) છ ,, (૭) સાત માસ (૮) સાત દિન રાતની. (૯) સાત દિન રાતની (૧૦) સાત દિન રાતની (૧૧) એકદિન રાતની (૧૨) એક રાતની. ૫ ઇંદ્રિયનિરોધહું(૧) સ્પર્શ (૨) રસ (૩) ઘ્રાણ (૪) ચક્ષુ (૫) શ્રોત ઇંદ્રિયના વિષયોનો રોધ કરવો.

૨૫. પડિલેહણ–નિમ્ન લિખિત ઉપકરણોની પ્રતિલેખના યાને જોઇ તપાસી શુદ્ધિ કરવી. (૧) મુહપત્તિ (૨) ચોલ પટ્ટ (૩) ઉનનું કલ્પ (૪+૫) સુતરનાં કલ્પ બે. (૬) રજોહરણનું અંદરનું સુતરનું નિષિજઝ. (૭) બહારનું પગ લુછવાનું નિષિજઝ (૮) સંથારો (૯) ઉત્તર પટ્ટો (૧૦) દાંડો (૧૧) એ અગીયાર ચીજોની પડિલેહણા પ્રભાતમાં સૂર્યોદય પૂર્વે કરાય છે અને નીચે પ્રમાણેના ચૌદ ઉપકરણની પડિલેહણા ત્રીજા પહોરના અંતે કરવામાં આવે છે. (૧૨) મુહપત્તિ (૧૩) ચોલ પટ્ટ (૧૪) ગોચ્છક (૧૫) પાત્ર (૧૬) પાત્રબંધ (૧૭)

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પડલાઓ (૧૮) રજસ્ત્રાણ (૧૯) પાત્ર સ્થાન (૨૦) માત્રક (૨૧) પતદ્ગ્રાહ (૨૨) રજોહરણ (૨૩) ઉનનું કલ્પ (૨૪+૨૫) સુતરનાં બે કલ્પ. ૩ ગુપ્તિ (૧) મન (૨) વચન (૩) કાયાના યોગોપર અંકુશ રાખવો તે. ૪ અભિગ્રહ (૧) દ્રવ્યથી એટલે પદાર્થ વિશેષનો (૨) ક્ષેત્રથી એટલે અમુક પ્રદેશ આશ્રયી (૩) કાળથી એટલે અમુક સમય માટે અને (૪) ભાવથી એટલે અમુક પરિસ્થિતિમાં વા પરિણામમાં વર્તવાપણુ-એ સબંધી પ્રતિજ્ઞા.

સાધુજીવનમાં ગોચરી આણતાં સંભવતા ૪૨ દોષ.

શ્રાવકથી લાગતા ૧૬ દોષ. (૧) આધાકર્મી=સાધુ માટે છ કાયનો આરંભ કરી આહાર નિપજાવવો. (૨) ઉદ્દેસિક=રસોઈ કરતી વેળા સાધુની ગણત્રી ગણી વધારે કરવી. (૩) પૂતિકર્મ=રસોઈની ઉતાવળ કરાવવી ને કહેવું કે વેળાસર રંધાય તો સાધુ પ્રમુખને અપાય. (૪) મિશ્રજાતિ=અશુદ્ધની સાથે શુદ્ધ આહારની મેળવણ. (૫) થાપના= ભોજન વખતે સાધુને માટે જૂદા વાસણમાં આહાર કહાડી મૂકવો. (૬) પાહુડી=સાધુને આવ્યા જાણી વસ્તુને આગળ પાછળ મૂકવી. ધક્કા ધક્કીમાં સાવધ ક્રિયા કરવી. વા સાધુને રહેલા જાણી લાભ મેળવવાના ઈરાદાથી વિવાહ આદિ કરવા. (૭) પ્રાદુઃકૃત્ય=સાધુને આવ્યા જાણી ઘરમાં અંધારૂ હોય તો બારી-બારણાં ઉઘાડી અજવાળું કરવું અથવા દિવાદિકથી અજવાળું કરવું (૮) ક્રીત=સાધુને આવ્યા જાણી બજારમાંથી આહાર વેચાતો લાવી વહોરાવવો (૯) પ્રામિત્ય=કોઈનું ઉધાર-ઉછીનું કે દેવું કરી સાધુને લાવી આપવું (૧૦) પરાવર્ત્તિત=પોતાની વસ્તુ બીજાને અદલ બદલ કરી મુનિને આપવી, (૧૧) અભ્યાહૃત=સાધુને ઉપાશ્રયે આહાર સામો લાવીને આપવો. (૧૨) ઉદ્ભિન્ન=કુલ્લા આદિમાંથી ઘી વિગેરે કહાડવા માટે તેના મોઢા પરની માટી દૂર કરવી, અથવા કોઠાર કે પેટીમાંથી તાળું ઉઘાડીને આહાર આણી આપવો. (૧૩) માળાહૃત=ઉપલા માળથી કે શીંકેથી તથા ભોયરામાંથી સાધુને આહાર પાણી લાવી આપવાતે. (૧૪) આચ્છેદ્ય=પારકાના હાથમાંથી કંઈ ચીજ છીનવી લઈ સાધુને આપવી તે. (૧૫) અનિશ્રષ્ટ=ઘણા માણસની વગર વહેંચી લીધેલી ચીજ તેના ધણીની રજા સિવાય સાધુને આપવી. (૧૬) અધ્યવપૂરક=તૈયાર થતાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આહાર પાણીમાં સાધુ આવ્યા જાણી બીજા નાખવાને સાધુને આપવા.

સાધુથી ઉપજતાં ૧૬ દોષ (૧) ધાત્રીદોષ-ગ્રહસ્થાન બાળકને સાધુ રમાડે, મીઠા વચને બોલાવે, ચપટી વગાડી રીઝવ, હસાવે, હેત બતાવે તેથી બાળકના માબાપ રાજી થાય ને સાધૂને આહાર આપે ને તે આહાર સાધુ લે. (૨) દૂતીદોષ-દૂત કે કાસદની પેઠે એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ગ્રહસ્થના સમાચાર પહોંચાડી ભિક્ષા લે. (૩) નિમિત્ત દોષ-ત્રણ કાળ સંબંધી ગ્રહસ્થના લાભાલાભના નિમિત્ત બતાવે. ગ્રહ-દશા વિગેરે જણાવે ને આહાર લે. (૪) આજીવિકાગ્રહસ્થની પાસે ભિક્ષા માટે ગયા છતાં પોતાના કુળ, ગોત્ર, જાતિ, શિલ્પ વિગેરેનાં વખાણ કરી ભિક્ષા લે. (૫) વનિપક-આહારને અર્થે સાધુ દીનપણું બોલે કે સંસારમાં સા સ્વાર્થી છે પણ કોઈ પરમાર્થી નથી કે સાધુની ખબર લે. તમારા જેવા ધર્મિષ્ઠ હોય તે જ જાણે. તમે છો તો આટલી સાધુઓની સંભાળ લવાય છે ઇત્યાદિ દીન વચન વદી આહાર લે. (૬) ચિકિત્સા-ગ્રહસ્થની નાડી જોઈ રોગનો ઉપચાર બતાવે ને ગ્રહસ્થને રાગી બનાવી આહાર લે. (૭) ક્રોધ પિંડ-ભિક્ષા માટે પોતાની વિદ્યા તપ આદિનો પ્રભાવ દેખાડી તથા રાજ્યનું માનીતાપણું જણાવી વા શ્રાપ આપવાની ભીત દેખાડી આહાર લે. (૮) માનપિંડ-ગ્રહસ્થને મોટું માન આપી તથા સત્કાર કરી તેની ઋદ્ધિ વખાણી તેમજ પોતે છોડેલી યા વર્તમાન ઋદ્ધિ વખાણી આહાર લે. (૯) માયાપિંડ-કૂડકપટ કરી, રૂપ પરાવર્તનાદિ કળા કરી, તંત્ર ખ્યાલ દેખાડી આહાર લે. [૧૦] લોભપિંડ-કોઈ ઉદાર પ્રબળ દાન આપનાર જોઈ તથા ઘણા ઘેર ફરી ખપ કરતાં વધારે આહાર લે. [૧૧] પૂર્વ પશ્ચાત્ સંસ્તવ-ગ્રહસ્થના માતાપતા તથા તેના પૂર્વજોના તેમજ તેના પોતાના વખાણ કરી આહાર લે. [૧૨] વિદ્યાપિંડ-અન્નપૂર્ણા દેવી આદ્ય દેવતાનું વિદ્યા વડે આરાધન કરી ગ્રહસ્થના ઘેરથી આહાર લે. [૧૩] મંત્રપિંડ-કામણ, ટુમણ, વશીકરણ કરી કિંવા મંત્ર તંત્ર વિધિથી ચમત્કાર દેખાડી આહાર લે. [૧૪] ચૂર્ણપિંડ-ઓસડ ચુરણ કે વિધક્રિયા કરી આપી આહાર લે. [૧૫] યોગપિંડ-પગે લેપાદિ કરી, ચમકાર દેખાડી લોકોને પોતાને અનુકુળ કરી આહાર લે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

[૧૬] મૂળ કર્મ-પુત્ર વિનાનાં બૈરાંને ગર્ભ રહેવાનાં ઓસડ બતાવે કિંવા દોરા ધાગા કરી આપે તથા દુરાચારી સ્ત્રીને કુકર્મથી ગર્ભ રહ્યો હોય તેને ગર્ભપાતનું ઓસડ વા બનાવી આપે અને એવા નિમિત્તથી આહાર લે.

આહાર ગ્રહણના દશ દોષ-[૧] શંકિત-આહારમાં કોઈ ઉદ્-ગમાદિ દોષની શંકા આવે તેમ છતાં આહાર લે. [૨] પ્રક્ષિપ્ત-અભક્ષ્યાદિક અયોગ્ય વસ્તુ સચિત્ત કે અચિત્ત હોય તેનાથી ખરડાએલા હાથે અથવા યોગ્ય દ્રવ્યથી ખરડાએલા ભાજન વડે આહાર આપે તે લે. [૩] નિક્ષિપ્ત-માટી, પ્રાણી, તથા સચિત્ત વસ્તુના સ્પર્શે કરી અથવા પરસ્પર સંઘટ્ટ થવાથી અચિત્ત થાય એવો આહાર લે. [૪] પીહુત-છકાયને વિષે સ્થાપેલું અન્ન લેવું તથા સચિત્ત અચિત્તના ચાર ભાંગામાંના સચિત અચિત્તનો ભાંગો મુકી આહાર લે. [૫] સંહૃત-આહાર આપવાના વાસણમાં અયોગ્ય વસ્તુ હોય તે વસ્તુ બીજા વાસણમાં નાખી તે વાસણથી આપેલો આહાર લે. [૬] દાયક દોષ-૭ કાયના આરંભનું કામ કરતો હોય, આંધળો પાંગળો, લુલો, લંગડો કે ઘણો ઘરડો હોય અથવા બાળ હોય કિંવા સાત માસ ઉપરાંતની ગર્ભવંતી સ્ત્રી હોય, બાળક ધવરાવતી હોય, બાળક રડતું હોય તેને રડતું મૂકીને આહાર આપે તો તે આહાર લે. [૭] ઉન્મીશ્ર—યોગ્ય ને અયોગ્ય આહાર સાથે મેળવીને આપેલો આહાર લે. [૮] અપરિણુત-કંઈક કાચો, કંઈક પાકો વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ, કંઈક બદલાએલા, કંઈક નહિ બદલાએલા તથા દાતારના ઘરનાં કોઈ માણસની મરજી આપવાની હોય, અથવા કોઈકની ન હોય એવો આહાર લે. [૯] લિપ્તદોષ—દાન દેવા માટે ખરડાએલા હાથે સચિત્ત પાણીથી ધોઈને આહાર વહોરાવે તથા વહોરાવ્યા પછી સચિત્ત પાણીથી હાથ ધોવા પડે એવો આહાર લે. [૧૦] છર્દિત દોષ—ભોંય પર વેરતો કે ઢોળતો આપે તે લે.

પાંચ મંડળીક દોષ—[૧] સંયોજના—આહાર કરતાં સાધુ સ્વાદને અર્થે એક દ્રવ્યને બીજાની સાથે મેળવીને સ્વાદિષ્ટ બનાવી ખાય તે. [૨] પ્રમાણાતિક્રમ—પુરૂષનો ૩૨ (બત્રીસ) કોળીઆનો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

તથા સ્ત્રીનો ૨૮ કોળીઆનો આહાર છે તે કરતાં બે ચાર કવળ વધારે ખાય તે [૩] ધુમ્રદોષ—આહારની તથા આહાર આપનારની નિંદા કરતો થકો ખાય તે. [૪] અકારણ દોષ—સાધુ વિનય, વૈયાવચ્ચ, સંયમ નિર્વાહ પ્રબળ શુભાશુભ ધ્યાન સ્થિરતા ઈત્યાદિ કારણ પ્રબળ કારણ વિના સારો સ્વાદિષ્ટ આહાર ખાય તે. [૫] આમ આહાર સંબંધી આટલી બધી બારીકાઇ જોતાં ઘડીભર આશ્ચર્ય થાય તેમ છે. પણ આહારનો ગુણદોષ સંયમી જીવન પર ઘણી અસર કરે છે, 'આહાર તેવો ઓડકાર' એ ઉક્તિ વિચારણીય છે. એથી આટલી બારીકાઈ રાખવાનું રહસ્ય સહજ સમજાશે.

૫ સાધુ જીવનમાં રાખવાના ૧૪ ઉપગરણ (ઉપકરણ યા સાધન)

(૧) પાત્ર=ખાસ કરી લાકડાના લેપમય પાત્રો (૨) પાત્ર બંધન=ચાર છેડાવાળી ઝોલી પાત્રા રાખવા સારૂ (૩) પાત્ર સ્થાનપક=કંબલ યુકત જેની નીચે પાત્રા રખાય છે. (૪) પાયકેશરીઆ પાત્રા પુંજવાનું લૂગડું. આ કાર્યમાં હાલ નાની ચવલી વપરાય છે. (૫) પડલા=ઝોળી ઉપર ઢાંકવાનું લુગડું. (૬) રજસ્ત્રાણ પાત્રાં વીંટવાનું લુંગડું. (૭) ગોચ્છગ=પાત્રાંની ઉપર બાંધવામાં આવતો કંબળનો કકડો વા ગુચ્છો. (૮+૯) વસ્ત્રો. ૩॥ હાથ લંબાઇવાળાને ૨॥ હાથ પહોળાઇવાળા સુતરાઉ બે કપડા. (૧૦) કામળી=ઉનની સાડાત્રણ હાથ લાંબી અને ૨॥ હાથ પહોળી. (૧૧) રજોહરણ=રાજ-ધુળને ખંખેરવાનુ યા વાળવાનું સાધન=ઓઘો. (૧૨) મુહપત્તિ=મ્હોં આગળ બોલતી વેળા રાખવાનો પ્રમાણ યુકત વસ્ત્રનો કકડો. (૧૩) માત્રક=ગોચરી લાવવાનું સમુદાયનું પાત્ર. (૧૪) ચોલ પટ્ટ=પહેરવાનું વસ્ત્ર. વૃદ્ધને બે હાથનું ને યુવાન માટે ચાર હાથનું.

૬. સાધ્વી જીવનમાં રાખવાના ૨૫ ઉપગરણ—

(૧ થી ૧૩) ઉપર મુજબ ચોલ પટ્ટ વિનાના સાધુ સરખા ઉપકરણો. (૧૪) કમડક=ખાવાની લેપિત કટોરી-દરેક સાધ્વીને પોતાના ઉદર પ્રમાણ હોય (૧૫) અવગ્રહણાંતક=યોનિ ઢાંકવા માટે કછોટો. (૧૬) પટ્ટો=યોનિ ઢાંકણ ઉપરનો પાટો. (૧૭) અર્દ્ધોરૂ=બે કેડ તરફનો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

ભાગ ઢંકાય પણ સાથળ ઉઘાડી દેખાય તેવી ચોળણી જેનુ બીજુ નામ તંગીઓ કહેવાય છે તે. (૧૮) ચોળણી=સીવ્યા વગરની છુટી, ફક્ત કસોટી કેડો બંધાય તેવી ચોળણી. (૧૯) અભ્યંતર નીયસણી=કેડના ઉપલા ભાગથી અર્ધી જાંગ સુધી ઢંકાય તેવું કપડું. (૨૦) બાહ્યા-સણી=કેડના ઉપલા ભાગથી ઘુંટી ઢંકાય તેવો સાડો (૨૧) કંચુક=અણશીવેલો કંચવો જેનાથી સ્તન તથા હૃદય ઢંકાય તથા કસો વડે બંધાય તે (૨૨) ઉપકક્ષિકા=કુખનું ઢાંકણ જેનાથી જમણું પાસુ તથા પૂંઠ ઢંકાય તે અને ડાબું પાસુ તથા ડાબો ખભો બોરીઆ વડે બંધાય તે. (૨૩) વિકક્ષિકા=ઉપકક્ષિકાથી વિપરીત-ડાબે પાસેથી પહેરાય તેવો કંચવો, (૨૪) ચાર ચાદર=એક બે હાથ પહોળી સાડા ત્રણ હાથ લાંબી-બે ત્રણ હાથ પહોળીને સાડાત્રણ હાથ લાંબીને એક યા ચોથી ચાર હાથ પહોળી ને સાડાત્રણ હાથ લાંબી. (૨૫) સ્કંધ ધરણી= ચાર હાથ લાંબીને ચાર હાથ પહોળી કામળ યા કંબળ.

૭. સાધુજીવનના ત્રણ મનોરથ.

(૧) હું બહુ શ્રુત કેવારે (કયારે) થઈશ ? (૨) હું એકલ વિહારી કેવારે થઈશ ? એકલવિહારી એટલે ગુરુની સ્હાય વિના એકાકી (સાથે શિષ્યનો સમુદાય હોય) વિચરી શકવાની શક્તિ વાળો અથવા તો કર્મની નિર્જરા અર્થે કાયકલેશ અને તપદમન માટે એકાંતમાં વિચરનાર (૩) હું સંથારો યા અનશન કેવારે કરીશ ?

૮. ચારવાર સઝાય કરવા પણું—

(૧) ભરહેસરની સઝાય-રાઈ પ્રતિક્રમણવેળા. (૨+૩+૪) ધમ્મો મંગળ મુકિકૂંની સઝાય. પચ્ચખાણ પારતાં તથા સવારની પડિલેહણ વેળા તથા સાંજની પડિલેહણમાં, ઉપયોગ પૂર્વકને પ્રમાદ રહિત જીવન વ્યતિત કરવા સારૂ આ અને ઉપરોક્ત અન્ય ક્રિયાઓ નિમિત્ત ભૂત છે. સાધુ જીવન વિલાસ માટે નથી જ.

૯. સાધુની અવસ્ય કરણીના પંદર ભેદનું સ્વરૂપ-પ્રાયશ્ચિત સહિત—

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

(૧) પડિક્કમણું નિત્ય કરવું જોઇએ. ન કરે તો ફરી ઉઠામણ કરે. (૨) પડિક્કમણું ઉભા રહી કરવું ઘટે. બેઠાં પડિક્કમણું કરે તો ઉપવાસનું પ્રાયશ્ચિત. (૩) કાળવેળા (યોગ્ય સમયે,) પડિક્કમણું કરવું ઘટે. ન કરે તો ચોથ ભકતનુ પ્રાયશ્ચિત (૪) પડિક્કમણું કરવાના ઉચિત સ્થાને ન કરતાં સંથારા ઉપર કરે તો ઉપવાસનુ પ્રાયશ્ચિત (૫) પડિક્કમણું માંડવે (મંડળીમાં) ન કરે તો ઉઠામણ. ફરી કરે. (૬) કુશિલિઆને પડિક્કમે તો ઉપવાસનું પ્રાશ્ચિત આવે. (૭) સંઘને ખમાવ્યા પછી જો વળી પડિક્કમે તો ઉઠામણ કરે. (૮) પોરસી ભણાવ્યા પહેલાં સુવે તો ઉપવાસનું પ્રાશ્ચિત આવે. (૯) દિવસે સુવેતો ઉપવાસનુ પ્રાશ્ચિત આવે. (૧૦) વસ્તિ અણુપળેવે આદેશ માગ્યા વિના સજઝાય કરે તો ચોથભકત આવે. (૧૧) અવિધિએ પડિલેહણ કરે તો ઉપવાસ (પ્રાયશ્ચિત) આવે. (૧૨) નિત્ય પડિલેહણ કરવું જોઇએ, ન કરે તો ઉપવાસ આવે. (૧૩) અણુપડિલેહ્યાં વસ્ત્ર. પાત્ર વાપરે તો ઉઠામણી ફરી કરે. (૧૪) કાજો અણઉદ્ધર્યાં પડિક્કમણું કરે તો ઉઠામણ આવે. (૧૫) ઈરિયાવહી આવે છતે પડિક્કમ્યા વિના બેસે તો ચોથભક્ત આવે. ઉપરોકત પંદર પ્રકાર મહાનિશીથ સૂત્રના આધારે લખવામાં આવ્યા છે.

સાધુજીવન સબંધે આપણે સામાન્ય રીતે વિધિવિચારણા કરી ગયા આખુ આચારાંગ સુત્ર ખાસ કરીને અનગાર જીવન, પરત્વેના નિયમો અને જૂદા જૂદા પ્રકારના આચારોના વર્ણનથી ભરેલું છે. એ ઉપરાંત પવિત્ર કલ્પસુત્ર પાછળની સમાચારીમાં પણ સાધુ-સાધ્વીને હિતશિક્ષા સંભળાવેલી છે. ક્રિયા સાથે જ્ઞાનાભ્યાસ પણ જોડાયેલોજ છે. આત્મ સાધન પરમાર્થ વૃત્તિ વિના સંભવી શકતું નથી. જ. ‘ પરોપકારાય સતાં વિભુતયઃ’ પૂર્વકાળમાં ઘણા ઘણા સાધુ મહાત્માઓએ તીવ્ર તપ તપીને કિંવા અતિ આકરા ઉપસર્ગો સહીને ભિન્ન ભિન્ન લબ્ધિઓ વા શકિતઓ પ્રાપ્ત કરી ધર્મ-સંઘની પ્રભાવના અર્થે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ખરચી છે. શાસ્ત્રકારોએ પ્રભાવનાના આઠ પ્રકાર દર્શાવેલા છે અને એ માર્ગે વીર્ય ફોરવનારને પ્રભાવક આચાર્યો કિંવા પ્રભાવિક પુરુષોની પ્રશંસવાલાયક શ્રેણીમાં મૂકયા છે.

કેટલાક મુનિરાજો સ્વકલ્યાણમાં રકત રહી, પ્રાપ્ત થતાં અવકાશમાં પરને ઉપદેશ દઇ સ્વજીવન પવિત્ર કરી ગયા છે. બીજાઓએ ગદ્ય પદ્ય લખવામાં-નવિન સાહિત્ય સર્જવામાં-ચમત્કૃતિભરી કાવ્ય રચનામાં અથવા તો સાહિત્યની વિવિધ પ્રકારી ફુલ-ગુંથણીમાં સ્વશક્તિ અનુસાર ફાળો અર્પી સ્વજીવન કૃતાર્થ કર્યું છે. આમ મુખ્યતાએ પોતાનો સિદ્ધિ માર્ગ સાફ કરતાં અન્યને એ રસ્તે આવવાનું સુગમ ને સરળતાભર્યું થાય એવા કાર્યો આદરવામાં બાકી નથી રાખી.

આજે પણ એ પવિત્ર સંતોની કૃતિઓ નિરખતાં ભલભલા વિદ્વાનો પહોંચા કરડે છે. દેશની અવ્યવસ્થિત દશામાં, લખવા વાંચવાના આછા પાતળા સાધનોવડે એ મહાત્માઓએ જે અખૂટ સાહિત્ય ખજાનો સોંપરત કર્યો છે તે જોતાં તેમના પ્રત્યે બહુ માન છુટે તેમાં નવાઈ જેવું પણ શું હોઈ શકે! આ બધી કૃતિ નિપજાવતાં તેઓએ પોતીકા જીવનની મર્યાદાને નથી તો ક્ષતિ પહોંચવા દીધી કે નથી તો તેઓ સ્વ લક્ષ્યબિન્દુથી વેગળા ગયા. ધન્ય છે એ સાધુતાને! વંદનહો! એ ત્યાગ દશાને.

સાધુજીવન ઉપસંહાર.

સાધુજીવનમાં પ્રવેશ કરનાર વ્યકિતએ પોતાના માબાપ કે વડિલ પાસેથી રજા મેળવીને, પતિ હોય તો સ્ત્રી પાસેથી અને સ્ત્રી હોય તો પતિ પાસેથી રજા મેળવીને સંયમ ગ્રહણ કરવો જોઈએ આમ છતાં બાળ બ્રહ્મચારી સંયમ ગ્રહણ કરનાર વધુ પ્રશંસાને પાત્ર છે. દિક્ષા લેતાં પૂર્વે સંસારના પદાર્થો પરથી મમત્વ ઉતરી, મૂર્છા પરિહરી સાધુજીવનને યોગ્ય આચાર-વિચારના જ્ઞાનપૂર્વક એ માર્ગમાં પ્રવેશ કરવાનો છે. જીર્ણપ્રાય શ્વેતઃવસ્ત્ર અને હાથમાં દંડ તથા બગલમાં રજોહરણ અને મુખ આગળ મુહપત્તિ એ ખાસ ધ્યાન ખેંચનારા ચિન્હો છે. તેમને આહાર મણ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

લાકડાના પાત્રામાં વહોરી લાવી કરવાનો હોય છે જીર્ણ વસ્ત્રોથી જીવન વ્યતીત કરનાર તે અચેલકને નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે. તેમને કોઈ વસ્તુ પોતાની હોતી નથી. સાધ્વીઓ સાધુ કરતાં વસ્ત્રો વધુ રાખે છે. વરઘોડામાંથી ઉતરી આસોપાલવના વૃક્ષ નીચે કેશનો લોચ કરી કરેમિભંતેના પાઠપૂર્વક ગુરૂદીક્ષાની ક્રિયા કરાવે છે. દીક્ષાપર્યાયની ગણત્રી વડી દિક્ષાના દિનથી થાય છે. જીવનપર્યન્ત ગુરૂની આજ્ઞામાં રહી; સાધુજીવનની આજ્ઞાઓનું પાલન કરવાનું તેમજ શાસ્ત્ર અધ્યયન કરવાનું, ઉભય કાળ આવશ્યક કરવાનું અને સંસારી બાબતોથી તદ્દન અલગ રહી કેવળ આત્મચિંતવનમાં સમય વ્યતીત કરવાનું તેમનું મુખ્ય ધ્યેય હોય છે.

મૃત્યુકાળે શ્રાવકો મૃત દેહને પાલખીમાં બેસાડી, વરઘોડો કહાડી આગળ પૈસા અને દાણા વહેંચતા તેમજ ધુપ ઉખેવતાં 'જય જય નંદા, જય જય ભદ્દાના' આઘોષો પૂર્વક સ્મશાન ભૂમિમાં લઈ જાય છે. સુખડના લાકડા વડે અગ્નિ સંસ્કાર કરે છે. સ્નાન કરી પાછા આવી ગુરૂ સમિપ મંગળિક શ્રવણ કરે છે. ત્યાં લગી સાધુસાધ્વી ગણ પણ આહાર લઈ શકતો નથી. આમાં સર્વત્ર હર્ષાનંદ પ્રવર્તે છે. એવો ભાસ થાય છે. છતાં એના તળીયે થતાં વિરહનું દુઃખ જણાયા સિવાય રહેતું નથી. આમ છતાં આત્મ–દેહનો સબંધ સારી રીતે જાણવાપણું હોવાથી નથી તો છાતી માથા કુટવાપણું કે નથી તો રૂદન કે આંસુ સારવાપણુ. મુનિના મૃત દેહને ચંદન (સુખડ)ના કાષ્ટમાં અગ્નિદાહ કરાય છે, વળી જો એ પ્રસિદ્ધ અને વિદ્વાન્ પુરૂષ હોય છે તો અથવા સૂરિપદ, વા ઉપાધ્યાય પદના ધારક હોય છે તો અગ્નિદાહના સ્થાને દેરી જેવું ચણાવવામાં આવે છે. વળી તેજ સ્થળે અગર તો નગરમાં અથવા તો નગર બહારના ઉદ્યાનમાં એકાદ નિવૃત્તજનક જગ્યા પસંદ કરી ત્યાં તેમની પાદુકા સ્થાપન કરવામાં આવે છે. આવી પાદુકાઓ સંખ્યાબંધ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. મૂર્તિઓ તો માત્ર તીર્થંકરોની અને વિશેષમાં બાહુબળી–પુંડરિકજી કે શ્રી ગૌતમ સ્વામીની અલ્પ પ્રમાણમાં જણાય છે. પણ આજે ઉકત પ્રકારનાં સામાન્ય કક્ષાના મહારાજોની મૂર્તિ બનાવી પધરાવવાનો વાયરો વધુ પ્રમાણમાં વાયો છે, જે ઈષ્ટ નથી.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

વિદ્યમાન સાધન વિભાગ—

વર્તમાન કાળે જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરવાના જે કંઈ સાધનો છે એમાં મૂર્તિ યાને વીતરાગની પ્રતિમા તેમજ આગમ યાને ગણધર મહારાજ પ્રણિત મૂળ અંગો મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. એ સાધનો નો યથા શક્ય લાભ પ્રાપ્ત કરી દરેક આત્મા સ્વકલ્યાણમાં—આત્મ શ્રેયની સાધનામાં—અગ્રગામી થઈ શકે છે. એ કાર્યમાં પૂર્તિરૂપ થઈ પડે એટલા સારૂ; પ્રથમ આવૃત્તિમાં જેનો માત્ર નામ નિર્દેશ કરી સંતોષ માનવામાં આવ્યો હતો એવા તીર્થો, પર્વો, અને આગમ ગ્રંથો સંબંધમાં અહીં જરા વધુ વિસ્તારથી કહેવામાં આવે છે.

તીર્થ સ્થળો—

તીર્થો પણ આત્માને પ્રગતિના માર્ગે આગળ વધવામાં સવિશેષ મદદ કર્તા છે. " તારે તે તીર્થ " એ વ્યાખ્યા તેથી જ યથાર્થ છે. દરેક તીર્થની સ્થાપનામાં કંઇ ને કંઇ જુનો ઈતિહાસ સંકળાયલો હોય છે. આજની શોધ કે ઉપલબ્ધ થતાં સાધનોથી ઘણાંખરાં તીર્થોના સંબંધમાં એ વાત પુરવાર થઇ ચૂકી છે. એ સંબંધી વિસ્તારથી અવલોકન કરવા માટે અહીં સ્થાન નથી, છતાં સામાન્ય સ્વરૂપ વિચારી જવાની લાલસાને થોભાવી ન જ શકાય.

અન્ય દર્શનીઓનાં તીર્થો માફક જૈન તીર્થો ખાસ કરીને નદીકાંઠે કે દરિયાકિનારે આવ્યાં નથી. મોટા ભાગે એ તીર્થો સૃષ્ટિની સપાટીથી ઉંચા વધતા પ્રદેશમાં એટલે કે ડુંગર કે પર્વતો પર સ્થપાયેલાં છે, આથી દુનિયાના વાતાવરણની કે જનતાની ધમાલની અસર ત્યાં પહોચી સકતી નથી. આથી જ એવાં સ્થળનું વાતાવરણ અદ્યાપિ પર્યંત શાંત ને મનોરમ રહેલ છે. એમાં કુદરત પોતાનો ફાળો અર્પે છે. એટલે જૈનતીર્થો નિવૃત્તિનાં ધામ છે એમ કહીએ તો એમાં અતિશયોક્તિ જેવું ન ગણાય. રમણીય પર્વત પ્રદેશોને પસંદગી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આપવામાં જૈનધર્મના પૂરો–ગામીઓએ અલબત દીર્ઘદર્શિતા અને બુદ્ધિકૌશલ્ય દાખવ્યું છે. આત્મિક ઉન્નતિના નિમિત્ત ભૂત શાંતિ–નિવૃત્તિનો સુયોગ મેળવવા ઉપરાંત જગતની દોડધામ અને પ્રવત્તિને દૂર ફેંકી દીધી છે. એ રીતે પુદ્‌ગલાનંદપણાને અને જડતાને ખંખેરી નાંખી છે એમ કહીએ તો ચાલે ' **अतिपरिचयादवज्ञा** ' જેવો પ્રસંગ પણ તેથી ઉપસ્થિત થતો નથી.

તીર્થસ્થાપનમાં શા શા હેતુઓ સમયલા છે એ તરફ જરા દૃષ્ટિ ફેંકી આગળ વધીએ. જૈનધર્મમાં તીર્થંકરો જ્યાં ઉપન્યા હોય, કૈવલ્ય પામ્યા હોય, અને જે સ્થાને સિદ્ધિને વર્યા હોય એ સર્વ સ્થાનો તીર્થરૂપ ગણાય છે. એ રીતે વિચારતાં તીર્થની સંખ્યાનો આંકડો નિશ્ચિત થઈ જાય તેવું છે. પણ આવો એકાંત નિયમ નથી. તીર્થંકરોની નિર્વાણ ભૂમિ જેટલું જ બલ્કે અધિક મહત્ત્વ સંખ્યાબંધ સાધુઓ જે સ્થાને અનશન કરી મોક્ષ સાધી ગયા છે તેને અપાયેલું છે. વળી કેટલાક સ્થાનોમાં–કલ્યાણક ભૂમિનું નામોનિશાન ન હોય છતાં એકાદ ચમત્કૃતિથી તીર્થપણાનો કલશ તેમના પર ઢળી ગયો છે. કેટલાકને તીર્થત્વ પ્રાપ્ત કરવામાં કુદરત યાને દેશકાળનો સધિયારો મળી ગયો છે, જ્યારે કેટલીક કલ્યાણક ભૂમિઓ તીર્થરૂપ હોય છતાં અસ્તોદયના સખત વાવાઝોડામાં અથડાઈ જવાથી આજે વિચ્છિન્ન જેવી થઈ ચૂકી છે; તેમની માત્ર નામ સ્મરણા બાકી રહી છે. કેટલાકનાં સ્થાનો પાના પુસ્તક સિવાય અન્યત્ર દૃષ્ટિયે ચડતાં પણ નથી. આમ તીર્થ સ્થાપનામાં વિવિધતા સમાયેલી છે. તત્ત્વદૃષ્ટિથી વિચાર કરીયે તો જ્યાં અરિહંતનું એકાદ બિંબ પણ વિરાજમાન હોય તે સ્થાન તીર્થરૂપ છે. એ રીતે જ્યાં જ્યાં એક અથવા તો એકથી વધારે દેવાલયો યા જિનાલયો આવેલાં છે એ બધાં નગરો, ગામો અને પરાંઓ તીર્થરૂપ જ છે. એ બધા સંબંધી ખાસ કહેવાનું ન હોવાથી અહીં તો માત્ર પ્રસિદ્ધ અને મોટાં તીર્થો સંબંધી ઉલ્લેખ કરીશું.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

૧ અષ્ટાપદજી—

આ તીર્થ હાલ દૃષ્ટિગોચર થતું નથી. છતાં ગણત્રી મુજબ અયોધ્યાની સમીપમાં હોવું જોઈએ. એની સ્થાપના ભરતચક્રીએ પ્રભુ શ્રી. ઋષભદેવના નિર્વાણ પછી કરી હતી. એ ટેકરી કે ડુંગરપર આઠ મોટા પગથીઆ ચઢયા બાદ જવાતું તેથી એનું નામ અષ્ટાપદજી પડયું. ત્યાં શોભાયમાન મનોહર ચાર દ્વારવાળા સિંહનિષદ્યા નામના પ્રાસાદમાં બે, ચાર, આઠ અને દશ બિંબોની અનુક્રમે ચાર દિશાના ચાર દ્વારો સામે સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. એ બિંબો પણ અમૂલ્ય રત્નોના ભરાવેલાં ને એવી રીતે વિરાજમાન કરેલાં કે ચોવીશ જિનના દેહ પ્રમાણમાં જે ભિન્નતા છે તે જાળવીને પણ શિરોભાગ સર્વનો સમકક્ષામાં આવે. શ્રી અષ્ટાપદ તીર્થનું આ સામાન્ય સ્વરૂપ સમજવું. એના પર સ્વબળે જનાર અવશ્ય તદ્‌ભવ મોક્ષગામી આત્મા જ હોય. આવા અનુપમ તીર્થનું મહાત્મ્ય જળવાઈ રહે અને ભાવિકાળમાં આશાતનાનો યોગ ન સાંપડે એ ભાવનાથી પ્રેરાઈ ભરત રાજની પરંપરામાં કેટલાક કાળે થયેલા સગર ચક્રીના જન્હુકુમારાદિ સાઠ હજાર પુત્રોએ દંડ રત્નવડે તેની ચારે બાજુ મોટી ખાઈ ખોદી અને ગંગાનો પ્રવાહ એમાં વાળી જળથી તેને આકંઠ ભરી દીધી. ત્યારથી સામાન્ય જનતા માટે એ તીર્થ અદૃશ્ય થયું, અથવા તો બહુલકર્મી જીવો હોવાથી અદૃશ્ય થયું.

૨ શત્રુંજય—

આ તીર્થ શાશ્વતું એટલા માટે ગણાય છે કે તે ભૂતકાળે હતું, વર્તમાનમાં વિદ્યમાન છે અને આગામી કાળે તેનું અસ્તિત્વ કાયમ રહેવાનું છે. જો કે સર્પિણીના આરાના પ્રમાણમાં તેની ઉંચાઈ વગેરેમાં વધ ઘટ થતી જ રહે છે તેમજ એનાં નામો પણ જુદાં જુદાં નિમિત્તથી ઘણાં (૧૦૮) ગણાય છે, છતાં દ્રવ્યથી તેની શાશ્વતતા જળવાઈ રહી છે. સર્વ નામોમાં શત્રુંજય નામ સુપ્રસિદ્ધ છે. તે કાઠિયાવાડમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પાલીતાણા નજીક આવેલું છે. ઠેઠ સુધી રેલ્વે ટ્રેન છે. પાલીતાણા સમીપ પહોંચતાં જ મોટો મગર જાણે કે સાગરના જળ પર દેહ પસારી ન બેઠો હોય એવો શ્યામવર્ણી સિદ્ધાચળગિરિ શોભા આપે છે. સવા સોમજીની ટુંક તો જાણે કાળા દેહ પર શ્વેતવર્ણી મુગટ ન હોય તેમ શોભે છે. આજે પણ આ તીર્થની રમણીયતા જળવાઇ રહી છે. યાત્રાળુઓના ટોળેટોળાં આઠ માસ સુધી એની ઉપાસના સારૂં વહ્યાં આવે છે. ગિરિ પરનો માર્ગ, અંતરાળે આવતા વિસામા, ગાળે પડતી દહેરીઓ અને મનોરમ વાયુ આજે પણ માર્ગ કાપતા મુસાફરને આત્મચિંતનમાં મગ્ન કરી દે છે; સંસારના આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિ જનિત તાપોને-કલેશોને-ઘડીભર વીસરાવી દે છે; દાદાના દર્શન માટે અંતરમાં અપૂર્વ વિર્યોલ્લાસને અંકુરિત કરે છે. આ તીર્થના નાયક તરીકે એટલે કે મુખ્ય દેવ તરીકે શ્રી આદીશ્વરજી છે, એનું કારણ એ છે કે આ તીર્થ પર તેઓશ્રી નવાણું પૂર્વવાર પધારેલા છે, જે વાત આ ભૂમિનું ગૌરવ સૂચવે છે, બાકી તેઓશ્રીનું એક પણ કલ્યાણક તેમજ આ ચોવીશીના અન્ય તીર્થંકરોમાંના કોઇનું પણ કલ્યાણક આ સ્થાને નથી થયું; છતાં આ તીર્થનું માહાત્મ્ય અનેરૂં છે. તેથી તો તે તીર્થાધિરાજ કહેવાય છે. ભલે તીર્થંકરોની કલ્યાણકભૂમિ બનવા આ સ્થળ સામર્થ્યવાન નથી બન્યું છતાં આ ભૂમિના વાતાવરણની વિશુદ્ધતા એટલી સીમાતીત છે કે એની શીતલ છાયામાં કોટિગમે આત્માઓ કલ્યાણ પથના પથિકો બની ચૂકયા છે. એમાં માત્ર ગણધરો કે સાધુઓ જ નહીં પણ શ્રાવકો અને સન્નારીઓ અને તીવ્ર પાપના આચરનારા પાપીઓ પણ સમાઇ જાય છે. તારણ નામની સાર્થકતા આ તીર્થે યથાર્થ કરી છે. હત્યારા ને ચોરોનાં જીવનનો સુધારો આ તીર્થ જેટલો અન્યત્ર નથી થયો તેથી તો એના કાંકરે કાંકરે સિદ્ધ થયાના યશોગાન ગવાય છે. આવા કલિયુગમાં પણ તે દુનિયા પરનું સિદ્ધક્ષેત્ર છે. આંગ્લ લેખકો એને 'મંદિરોના નગર'ની ઉપમા આપે છે. એના જેટલાં જિનાલયો ધરાવનાર પર્વત ભાગ્યે જ વિશ્વમાં અન્ય

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

કોઈ હશે ! દાદાના દરબારમાં પગ મૂકતાં જ પરિશ્રમ તો પલાયન કરી જાય છે. એ સાથે સંસારની ચિંતા પણ ટળી જાય છે.

વર્તમાન ચોવીશમાં આ તીર્થપર સિદ્ધિપદ વરેલા સંબંધી પ્રસિદ્ધ નોંધ નીચે મુજબ સમજવી.

૧	શ્રી. ઋષભદેવ પ્રભુના વંશજો અસંખ્યાતા.	
૨	શ્રી. પુંડરીક ગણધર પાંચ ક્રોડ સાથે	
૩	દ્રાવિડ વારિખિલ્લ દશ ક્રોડ સાથે	
૪	આદિત્યયશા (ભરત મહારાજના પુત્ર) એક લાખ સાથે	
૫	સોમયશા (બાહુબલિના વડા પુત્ર) તેર ક્રોડ સાથે	
૬	બાહુબલિના પુત્ર એક હજારને સાઠ	
૭	નમિ વિનમિ વિદ્યાધરો બે ક્રોડ સાથે	
૮	નમિ વિદ્યાધરની પુત્રી પ્રમુખ ચોસઠ	
૯	સાગર મુનિ	એક ક્રોડ સાથે
૧૦	ભરત મુનિ	પાંચ ક્રોડ સાથે
૧૧	અજિતસેન	સત્તર ક્રોડ સાથે
૧૨	અજિતનાથ પ્રભુના સાધુઓ દશ હજાર	
૧૩	શ્રી સાર મુનિ	એક ક્રોડ સાથે
૧૪	શ્રી. શાંતિનાથ પ્રભુ સાથેના ૧૫૨૫૫૭૭૭ મુનિઓ	
૧૫	રામ ભરત (દશરથ પુત્રો) ત્રણ ક્રોડ સાથે	
૧૬	પાંચ પાંડવો.	વીશ ક્રોડ મુનિ સાથે
૧૭	વસુદેવની સ્ત્રીઓ	પાંત્રીસ હજાર
૧૮	વૈદર્ભી	ચુંવાળીશસો સાથે
૧૯	નારદ ઋષિ	એકાણુ લાખ સાથે
૨૦	શાંબ પ્રદ્યુમ્ન	સાડીઆઠ ક્રોડ સાથે
૨૧	દમિતારિ મુનિ	ચૌદ હજાર સાથે

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૨૨	થાવચ્ચા પુત્ર	એક હજાર સાથે
૨૩	શુક પરિવ્રાજક (શુક્રાચાર્ય)	એક હજાર સાથે
૨૪	સેલગાચાર્ય	પાંચસો સાધુ સાથે
૨૫	સુભદ્ર મુનિ	સાતસો સાધુ સાથે
૨૬	કાલિક મુનિ	એક હજાર સાથે

આ સિવાય દેવકીજીના ૭ પુત્રો, જાલી મયાલી ને ઉવયાલી (યાદવ પુત્રો) સુવ્રત શેઠ, મંડકમુનિ, સુકોશલમુનિ, અયમત્તા મુનિ તેમજ ચંદ્રશેખર પ્રમુખ દોષિત આત્માઓ આ પવિત્ર તીર્થપર સિદ્ધિ વર્યા છે. એના પ્રત્યેક રજકણમાં પવિત્રતા ને શુદ્ધતા ભરેલી છે એમ કહીએ તો અતિશયોક્તિ જેવું નથી આજે પણ ત્યાં પરિણામ વિશુદ્ધતા વિશેષ વર્તે છે.

આ તીર્થના મોટા ઉદ્ધાર સોળ થયા છે જે નીચે પ્રમાણેઃ—

૧. ભરત ચક્રવર્તીએ શ્રીનાભ ગણધરની સાથે આવી કરાવ્યો.
૨. ભરતની આઠમી પાટે થયેલા દંડવીર્ય ભૂપાળે કરાવ્યો.
૩. સીમંધર જિનના ઉપદેશથી ઈશાનેન્દ્રે કરાવ્યો.
૪. ચોથા દેવલોકના સ્વામી માહેન્દ્રે કરાવ્યો.
૫. પાંચમા દેવલોકના સ્વામી બ્રહ્મેન્દ્રે કરાવ્યો.
૬. ભુવનપતિના ઇન્દ્ર ચમરેન્દ્રે કરાવ્યો.
૭. અજિતનાથ સ્વામીના બંધુ સગર ચક્રીએ કરાવ્યો.
૮. અભિનંદન સ્વામીના ઉપદેશથી વ્યતરેંદ્રોએ કરાવ્યો.
૯. ચંદ્રપ્રભુના શાસનમાં ચંદ્રશેખર મુનિના ઉપદેશથી તેમના પુત્ર ચંદ્રયશાએ કરાવ્યો.
૧૦. શ્રી શાંતિનાથજીના પુત્ર ચક્રાયુદ્ધજીએ પ્રભુની દેશના સાંભળી કરાવ્યો.
૧૧. શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીના શાસનમાં રામચંદ્રજીએ કરાવ્યો.
૧૨. શ્રી નેમિનાથજી ઉપદેશથી પાંડવોએ દેવ સહાયથી કરાવ્યો.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

૧૩. જાવડશા શેઠે વજ્રસ્વામીની સહાયથી સંવત ૧૦૮ માં કરાવ્યો.
૧૪. શ્રી કુમારપાળ રાજાના સમયમાં બાહડ મંત્રીએ ૧૨૧૩ માં કરાવ્યો.
૧૫. સમરાશા ઓશવાળે સંવત ૧૩૭૧ માં કરાવ્યો.
૧૬. કરમાશા શેઠે સં. ૧૫૮૩ માં કરાવ્યો.

પવિત્ર વસ્તુઓ—

(૧) રાજાદની (રાયણ વૃક્ષ) અને તેની નીચે રહેલાં પ્રભુના ચરણ. આ રાયણ વૃક્ષ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની પાદુકાને લઈ પવિત્ર ગણાય છે. પ્રભુશ્રી અનેક વખત આવીને એની નીચે સમવસર્યા છે. તે પર દેવવાસ મનાય છે અને પૂર્ણ ભક્તિભાવથી તેની પ્રદક્ષિણા દેતાં જો તેમાંથી દુધ વર્ષે છે તો ઉભય લોકમાં સુખ પ્રાપ્તિ થાય છે. એની પશ્ચિમ દિશા તરફ એક દુર્લભ રસકુંપિકા છે. એના રસથી લોહ સુવર્ણતાને પ્રાપ્ત કરે છે. હાલ તો એ અદશ્ય છે. (૨)શત્રુંજયા નદી-શત્રુંજયની સમીપમાં જ દક્ષિણ બાજુએ પ્રભાવિક જળથી પૂર્ણ સર્વાકારે વહી રહી છે. તેનું જળ સતત્ વહેતું હોય છે તેમાં વિવેકથી સ્નાન કરનારનું સકલ પાપ ધોવાઇ જાય છે. (૩) સૂર્યકુંડ—આ કુંડનુ પાણી પવિત્ર અને રોગનિવારક મનાય છે ભૂતકાલે એના પ્રભાવથી કોઢીઆના કોઢ દૂર થયા છે, અને ચંદરાજાનું કુકડાપણું નષ્ટ થયું છે. આ સર્વ બાબતો શ્રદ્ધેય છે કેમકે યાકીન (શ્રદ્ધા) મોટી ચીજ છે. આ ઉપરાંત ચિલ્લણ તલાવડી પણ એક મહાત્મ્યવાળી જગા છે. સંઘના માનવીઓની તીવ્ર તૃષા ટાળવા માટે ચિલ્લણ (સુધર્મગણધરના શિષ્ય) નામના શક્તિવંત સાધુએ માત્ર પાત્રમાં રહેલ અલ્પ જળમાંથી પ્રગટાવેલ એક સુંદર સરોવર અને એ સાથે સંઘ પ્રત્યે એક ત્યાગીના હૃદયમાં ઝળકી રહેલ અપૂર્વ ભાવનું દર્શન થાય છે. તે સ્થળનું જળ પવિત્ર ગણાય છે. આ સિવાય આ તીર્થને ફરતી દોઢ ગાઉની, ૭ ગાઉની અને બાર ગાઉની પ્રદક્ષિણા દેવામાં આવે છે. એ વેળા

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

હસ્તગિરિ અને કદમ્બગિરિ નામના નાનાશા ડુંગર નિરખવાનો યોગ સાંપડે છે. કદમ્બગિરિ પર સંખ્યાબંધ નવિન પ્રાસાદો બંધાયા છે એટલે આજે એ જંગલમાં મંગળ રુપ બની ગયેલ છે.

મૂળનાયક શ્રી. આદિનાથના મનોહર દેવાલયને ફરતા ચોતરફ નાનાં મોટાં મંદિરોની સુંદરશ્રેણી શોભી રહી છે. વળી હાથીપોળની બહાર પણ દહેરાંની સંખ્યા વિપુલપણે દષ્ટિગોચર થાય છે. આ સિવાય મોતીશા શેઠની વિશાળ ટુંક અને એ સિવાય બીજી પણ નાની મોટી ટુંકો દાદાની મોટી ટુંકની સામી બાજુએ આવી રહેલ છે. એમાં ચોમુખજીની ટુંક અતિશય ઉંચી હોઈ સૌ કોઇનું ચિત્ત આકર્ષે છે. વળી ઘેટીપાગ એ શત્રૂંજય પર આવવાના બીજા માર્ગ રૂપ છે. ત્યાં પ્રભુશ્રીની પાદુકા છે. આમ જે તીર્થાધિરાજની પવિત્રતા અને માહાત્મ્ય સંબંધે સંખ્યાબંધ પાનાઓમાં સુવર્ણાક્ષરે વિવિધવર્ણી નોંધો આજે પણ નયનપથમાં આવે તેમ છે તે વિષે આ સ્થાને કેટલો વિસ્તાર કરી શકાય ! ટુંકમાં એટલું જ કહેવું કાફી છે કે આજે પણ આ તીર્થ શાશ્વતતાના અનુપમ નમૂનારૂપ હોઈ એકવાર અવશ્ય દર્શન કરવા યોગ્ય છે. જાત અનુભવ એ જ સારામાં સારૂં પ્રમાણ પત્ર છે.

(૩) રૈવતાચળ યાને ગિરનાર તીર્થ—

કાઠિયાવાડમાં આવેલ આ બીજું મહાન તીર્થ છે. જુનાગઢ સુધી રેલ્વે ટ્રેનમાં જવાય છે. ત્યાંથી ગિરનાર પહાડ થોડો દુર છે. પગે ચાલતા કિંવા ઘોડાગાડી વગેરેના સાધનથી એની ટલેટીમાં પહોંચી શકાય છે. આખો પહાડ વાદળ સાથે વાતો કરતો ન હોય એવો પ્રથમ દર્શને દેખાય છે. શ્રી નેમિનાથના મંદિર સુધી પગથીઆ બાંધેલા છે. આ પહાડ પર જૈનેતર મંદિરો પણ આવેલાં છે તેમજ બાવા સન્યાસીઓ રહે છે. ને ઉપર ખાય છે પીએ છે. આ પહાડ ઉપર ખાવા પીવાનો પ્રતિબંધ જૈનોમાં પણ શ્રી. શત્રૂંજય જેટલો નથી.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

શ્રી. ગિરનારમાં તીર્થપતિ શ્રી. બાવીશમા અરિષ્ટનેમિનું મુખ્ય ને વિશાળ મંદિર છે. તેમજ તેમનું શ્યામવર્ણી બિંબ પણ અતિ મનોહર છે. ચોતરફ નાનાં મોટાં મંદિર આવી રહ્યાં છે. એ ઉપરાંત કિલ્લાથી જૂદી પડતી ટુંકો પણ છે જેમાં કુમારપાળ અને વસ્તુપાળ આદિની મુખ્ય છે. આં સારૂંયે સ્થાન અતિ રમ્ય અને મનોહર છે. પવનની શીતળ લહરીઓ આત્માને નિવૃત્તિજન્ય આનંદમાં લીન કરે છે. મુખ્ય ધામથી થોડે દૂર બીજી અને ત્રીજી ટુંક આવે છે, આગળ વધતાં એક બાજુ રાજુલની ગુફા તરીકે ઓળખાતી ગુફા છે કે જ્યાં મહાસતી રાજુલે, પતિત થતા મુનિ રથનેમિનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. બીજી તરફ થોડો માર્ગ કાપ્યા પછી સહસ્ત્ર આમ્રવન (સહસાવન) તરિકે ખ્યાતિ ધરાવતું સ્થળ આવે છે, જ્યાં તીર્થંકર દેવ શ્રી નેમિનાથને કૈવલ્યની પ્રાપ્તિ થઇ હતી. આ બધું એક બીજાથી બહુ દૂર નથી, પણ ચોથી પાંચમી ટુંક થોડા થોડા અંતરાળે આવે છે. જ્યારે છઠ્ઠી સાતમી ટુંકોનો માર્ગ તો મહાવિકટ છે. રસ્તો પણ ઘણો સાંકડો અને ચઢતાં ભૂલ્યા તો જીવનું જોખમ થવા જેવું છે. વળી એ તરફ અઘોરી બાવાઓ પણ પડયા પાથર્યા રહે છે, અને શિકારી જાનવર વાઘ, ચિત્તાનો પણ સંભવ હોય છે. આમ એ પંથ કષ્ટ સાધ્ય છે. એકંદરે આ પહાડ પર વનસ્પતિ અને જડીબુટ્ટિના છોડો વિશેષ સંભળાય છે, ગિરનાર અને જુનાગઢ સુધીના વચલા માર્ગમાં પણ શૈવ વૈષ્ણવ દેવાલયો અને મુસલમાનની કેટલીક મસ્જીદો આવેલી છે. રાખેંગાર ને રાણક દેવીની તેમજ રા'માંડલિક સંબંધી ઐતિહાસિક જગાઓ પણ અહીં છે. પહાડની તળેટીમાં તેમજ જુનાગઢમાં યાત્રાળુ માટે ઉતરવાની ધર્મશાળાઓ છે, તેમજ દેવાલય પણ છે. શહેર પણ જોવા લાયક છે. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી એ જેમ શત્રુંજય તીર્થની વહીવટી પેઢીનું નામ છે તેમ શેઠ દેવચંદ લક્ષ્મીચંદ એ શ્રી ગીરનાર તીર્થની વહીવટી પેઢીનું નામ છે. વર્તમાન કાળે તીર્થ ઉપરના ઘણાં ખરાં દેવાલયનો

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જીર્ણોદ્ધાર થઈ રહ્યો છે. વળી યાત્રાળુઓને સગવડ મળે અને ડુંગર ઉપર રાંધવા સીંધવાની તરખડ ન રહે અને આશાતના થતી અટકે તેવા શુભ ઇરાદાથી તળેટીમાં રસોડું ખોલવામાં આવેલું છે.

(૪) સમેતશિખરજી

આ તીર્થ પાર્શ્વનાથની ટેકરી તરિકે સુપ્રસિધ્ધ છે. બંગાળ ઇલાકાના મધુવન પ્રાંતમાં આ પવિત્ર સ્થાન આવેલું છે. ત્યાં ચાલુ અવિસર્પિણિમાં થયેલા ચોવીસ તીર્થંકરમાંના વીશ મુક્તિપદને વર્યા છે. પહાડનો ચઢાવ કઠણ છે અને જુદી :જુદી ટેકરીઓ પર જુદા જુદા જિનની પાદુકાઓ આવેલી છે. એ દરેકનો ચઢાવ પણ સામાન્ય રીતે કઠણ છે. અહીં એકાદ ટેકરી સિવાય બીજે કોઇ સ્થળે ચઢવાનાં પગથીઆં ગિરનાર જેવાં નથી. શામળીયા પાર્શ્વનાથનું મુખ્ય મંદિર વચલા નીચાણના ભાગમાં આવેલું છે. પહાડ પર ચઢતાં અધવચ માર્ગે ગાંધર્વનાળું અને સીતાનાળું એવા પાણીના વહેતાં ઝરાવાળી જગ્યાઓ આવે છે. આ ભૂમિના અનુપમ પ્રભાવની સાબિતિ એટલા ઉપરથી પૂરવાર થાય છે કે ત્યાં વીશ તીર્થંકરો પોતાના સમુદાય સાથે મુક્તિસાધના કરી ગયા છે. આજે પણ ત્યાં પથરાઇ રહેલી શાંતિ અને નિવૃત્તિ અનુપમ છે. વસ્તીથી ઘણું દૂર આવેલ છે આ સ્થળ ધમાલથી પર છે. આત્મા સહજ પ્રયાસે અધ્યાત્મદશામાં લયલીન બને છે.

આ પર્વત પર ઔષધિઓ પણ થાય છે. તળાટીમાં એક મોટી ધર્મશાળા અને કારખાનું (કોઠી) આવેલાં છે. નજીકમાં સાથોસાથ દશેક દેરાસરો પણ છે. લગોલગ દિગંબર સંપ્રદાયની ધર્મશાળા તેમજ કોઠી છે, અહીં આગળ હરડે તથા વરાધના પાન વગેરે ચીજો ઘણી સારી મળે છે, આખોયે પ્રદેશ મધુવન તરીકે ઓળખાય છે. શામળિયા પાર્શ્વનાથનું આ ધામ સામાન્ય રીતે ઉચાણમાં આવેલું હોવાથી જૈન યાત્રાળુઓ ઉપરાંત જૈનેતરો અને

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ખાસ કરી યુરોપિયનો સૃષ્ટિસૌન્દર્યના નિરીક્ષણના હેતુથી તેમજ હવાના નિમિત્તે પણ આ તરફ આવી ચડે છે. ગિરિડી તરફ જવાના માર્ગમાં ઋજુવાલુકા નદી આવે છે જ્યાં પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવને કેવળ જ્ઞાન ઉપજ્યું હતું. જો કે આ સ્થળોમાંથી આજે વસ્તી બીલકુલ ઓસરી ગઇ છે અને માત્ર ગણ્યા ગાંઠયા ગ્રામ્યવાસીઓ નજરે ચઢે છે. છતાં પૂર્વસંસ્મરણ તાજાં થતાં આત્મા કંઇ જુદીજ દિશામાં ઉડ્યન કરે છે.

(૫) અર્બુદાચલ યાને આબુજી—

આ તીર્થ શિરોહી સ્ટેટમાં આવેલ છે, અને અમદાવાદથી મારવાડ જંકશન જતી ટ્રેનમાં ખરેડી સ્ટેશને ઉતરી ત્યાંથી મોટર યા ગાડા મારફતે આબુ પહાડ પર જવાય છે. ઉપર દેલવાડા તરીકે ઓળખાતા પ્રદેશમાં જે દહેરાઓનો નાનો સમૂહ આવેલો છે એણે માત્ર ભારત વર્ષના જ નહિ પણ સારી આલમના મુસાફરોનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે. પ્રથમ દર્શને જોતાં દેવાલય સામાન્ય પ્રકારનાં જણાય છે પણ કદમ ઉપાડી જ્યાં અંદરના ભાગમાં પ્રવેશ કરાય છે ત્યાંતો વાતાવરણ પલટાઇ જાય છે. ઘડીભર થઈ જાય છે કે આ તે માનવ લોક છે કે દૈવીસ્થળ છે! શ્રી આદિનાથનું દહેરૂં કે જે વિમળશાનું બંધાવેલું છે અને નજીકમાં શ્રી નેમિનાથનું દહેરૂં કે જે મંત્રી વસ્તુપાળ તેજપાળનું બંધાવેલુ છે એમાં માત્ર થાંભલે થાંભલે જ નહિ પણ સારીયે છતમાં અને ગોખલા—તોરણ કે કમાનોમાં ભારોભાર કોરણી ભરેલી છે, જે જોનારને આશ્ચર્યાન્વિત કરી મૂકે છે. આ કોરણીમાં વેલ-પાન જુદા ને કમળોનો તો પાર નથી, પણ અદ્ભુતતા તો એ છે કે એમાં ભૂતકાલીન ઇતિહાસને મૂર્તિમંત કરવામાં આવેલ છે. આ સર્વનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ એક વાર નજરે જોયા વિના ન જ આવી શકે. જે વિલક્ષણ કોરણી આ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

દેવાલયોમાં દૃષ્ટિયે ચઢે છે તેવી અન્ય સ્થળે સાંભળવામાં આવી નથી. શ્રી નેમિનાથના દેવાલયમાં ગર્ભદ્વારની બે બાજુએ ગોખલા યાને નાનાં મંદિરો દેરાણી-જેઠાણીના બંધાવેલાં જોવામાં આવે છે. એ પરનું કામ જોતાં એના નિર્માતા માટે ધન્યવાદની વર્ષા સહજ વર્ષી જાય છે; મંત્રીપત્ની અનુપમાદેવીની બુદ્ધિમત્તા માટે બહુમાન ઉપજે છે. આ બે ઉપરાંત બીજામાં પણ કોરણી છે. આ બાવન જિનાલય-વાળાં મંદિરોએ મરૂભૂમિનુ નાક રાખ્યું છે. એના આકર્ષણથી જ દૂર દૂરના યાત્રિકો ને મુસાફરો અહીં સુધી ખેંચાઈ આવે છે અને સાક્ષાત્કાર કરતાં સ્વજન્મ પાવન થયાનું અથવા તો પરિશ્રમ સાર્થક નિવડયાનું સદ્ભાગ્ય માને છે વિશેષમાં અહીં શિલાલેખો પણ ઘણા છે. જેનાથી ગુજરાતના અને ખાસ કરીને જૈનધર્મના ઈતિહાસ પર સારૂં અજવાળું પડયું છે.

જો કે આબુ પહાડ એ હવાખાવાનું ઉત્તમ સ્થળ છે તેમજ તે પર અન્ય દર્શનીઓના મંદિરો પણ આવેલાં છે છતાં મંત્રીશ્વરો દ્વારા આવા અનુપમ કારીગરીવાળાં દેવાલાયો ન સર્જાયાં હોત તો પથિકોનુ કે વિશ્વનું આટલી હદે તે તરફ ધ્યાન ન ખેંચાયું હોત. જૈન યાત્રુઓના મોટા સમૂહનું જે લક્ષ્ય આજે ખેંચાઈ રહ્યું છે તે તે વગર ન જ સંભવી શકત. ઉતરવા માટે ધર્મશાળાઓમાં સારી વ્યવસ્થા છે. ત્યાંથી થોડે દૂર આબુ કેમ્પ છે. જ્યાં રાજા મહારાજાઓના તેમજ શ્રીમંતોના બંગલાઓ આવેલા છે. તેમજ મોટો બજાર હોવાથી જોઈતી દરેક ચીજ મળી શકે છે. એની સામી દિશામાં અવચળગઢ તરફ જવાનો માર્ગ છે. દૂરથી આ દેવાલય નજરે પડતાં. ઉચ્ચાં પ્રદેશપર આવેલું હોવાથી ઘણું સુંદર દેખાય છે. એ ટેકરીની તળેટીમાં એક દેરાસર છે. નજીકમાં પાણીના એક નાના તળાવ કાંઠે પથ્થરની ત્રણ ગાયોને એવી સુંદર રીતે ઘડીને ઉભી કરવામાં આવી છે કે દૂરથી જોનાર જરૂર એ ગાયોને જીવતી તરિકે જ ગણી લે. બાજુપર આવેલા અન્ય દર્શની મંદિર પાસેથી અવચળગઢપર જવાનો માર્ગ શરૂ થાય છે. ઉપર જતાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ઝાઝો સમય લાગતો નથી. એ વિશાળ મંદિરમાં ચૌદસોચુંમાલીસ (૧૪૪૪) મણુ પ્રમાણની ચૌદ સુવર્ણમય પ્રતિમાઓ ચોમુખાકારે વિરાજમાન થયેલી છે. આ બિંબો સામે ઉપસ્થિત થતાંજ આત્મા કોઈ અગમ્ય રીતે નૃત્ય કરવા મંડી જાય છે અને કેટલાયે ભૂતકાલીન બનાવમાં ઉંડા ઉતરી જાય છે. એના નિર્માતા માટે અને આજે જે ગૌરવ ત્યાં છવાઈ રહેલ છે એ સારૂ તે મંત્રમુગ્ધ બને છે. ભક્તિવત્સલ અંતર શું કરી બતાવે છે એનો સાચો ખ્યાલ અહીં ચક્ષુ સામે તરવરતો દેખાય છે. દૂર દૂર પ્રદેશોપર અને ત્યાં પથરાઈ રહેલ ધુમસ પર દૃષ્ટિ દોડી જતાં એ વચ્ચે ઉભેલા આ અટુલા પ્રાસાદ માટે કંઈ કંઈ વિચારણા હૃદયપ્રદેશમાં ઉભરાઈ જાય છે. એ સંબંધમાં કહેવાતી દંતકથા શ્રવણ કરતાં ભક્તિનું રહસ્ય સ્પષ્ટ સ્વરૂપે સમજાય છે. શ્રદ્ધાળુ જનો માટે વર્તમાન કાળે પણ આ સ્થાન પ્રેરણા પૂરક તો છેજ, અને આકર્ષક પણું ખરૂંજ.

(૬) શ્રી કેશરીઆજી

આ તીર્થ ઉદેપુર નજીક આવેલ પહાડી-પ્રદેશમાંના ધુળેવા ગામમાં આવેલું છે. ઉદેપુર સુધી ટ્રેનમાં અને પછી મોટર કે ગાડીઘોડાના સાધનથી ત્યાં પહોંચી શકાય છે. સીધા મોટર માર્ગે આવવા સારૂં પણ સડક છે. ઉતરવા સારૂ ધર્મશાળાઓની જોગવાઈ છે. આ તીર્થ એકલા જૈનોનું નથી રહ્યું. એની સરખામણી જગન્નાથપુરી અને નાશિક સાથે અપેક્ષાથી કરી શકાય. જગન્નાથપુરીમાં સૌ કોઈ જઈ શકે ને પ્રભુભક્તિનો લ્હાવ મેળવી શકે તેમ અહીં પણ શ્યામવર્ણી કેશરીયા બાબા (બાપા-પિતા યા દાદા) કે જે શ્રી આદીશ્વરજીનુંજ નામ છે તેમની ભક્તિ સૌ કોઈ-એટલે શ્વેતાંબર દિગંબર, વૈષ્ણવો, શૈવ, ભીલ ને મુસલમાન, રાજપૂત ને અન્યવર્ણી ત્યાં પ્રવેશી કરી શકે છે. મુસલમાન મ્હોટી સંખ્યામાં નથી જણાતા છતાં મંદિરના એક બહારના ભાગ પર મિનારાવાળો નાનો મસીદનો આકાર છે તેથી અવરજવર

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સમજી શકાય છે. નાશિક જેવું એટલા માટે છે કે ત્યાં પગ મૂકતાં જ પંડયાઓ ચોપડાના પોટલા સાથે હાજર થઈ જઈ પેઢીઓની પેઢીઓના ઇતિહાસ ઉકેલી તમો અમુકના યજમાન છો, એ વાત સાબિત કરી તમારા પર એમનો ગોર તરિકેનો લાગો પૂરવાર કરે છે અને ત્યારથી તમો જ્યાંલગી ત્યાં રહો ત્યાંસુધી તમારી સાથે હાજર રહે છે. તેમનો જીવનનિર્વાહ આ વ્યવસાય પર જ અવલંબેલો છે. શ્રી કેશરીયાજી તરિકે આ ઋષભદેવ વધુ ખ્યાતિ પામ્યા તેનું કારણ તો એ છે કે રોજ તેમનાં બિંબપર ચડાવવામાં આવતાં કેશરનો કંઈ સુમાર નથી. વળી બીજી અદ્દ્ભુતતા એ છે કે તેઓ મૂળ ચક્ષુએ વિરાજિત છે. તેમના પર, બીજી મૂર્તિઓ પર ચઢાવાય છે તેવાં ચક્ષુઓ ચઢાવી શકાતા નથી. વીસમી સદીમાં આ જાગતા દેવ છે. એમના પરચા યાને ચમત્કાર સંખ્યાબંધ મનુષ્યોને થયા છે એટલું જ નહિ પણ દૈનિક છાપાઓમાં એ વર્ણવાયેલા છે. ભીલ જેવી અભણ અને જંગલી કોમ પણ એ બાબા (કાળિયા બાબા) ના નામે પ્રામાણિક બની રહે છે. મારવાડી સમાજ તો કેશરચંદનની પૂજા ઉપરાંત પ્રભુ પર ગુલાલ છાંટે છે. આમ શ્રી કેશરીયા દાદા સાચે જ સૌ કોમના દાદા છે. મૂળનાયકજીના મંદિરને ફરતી દહેરીઓ છે અને તે દરેકમાં શ્વેતાંબરી મૂર્તિઓ શોભી રહેલ છે. એક દેવાલયમાં તો સહસ્રફણા પાર્શ્વનાથની અતિ મનોહર પ્રતિમા આવેલી છે કે જેના દર્શનથી આહ્લાદ પ્રગટે છે. એના જેવી આકૃતિ ભાગ્યે જ અન્ય સ્થળે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ધુલેવા ગામ બહુ મોટું નથી છતાં યાત્રાળુઓને જોઈતી સામગ્રી અહીં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ગામ બહાર પહાડની નજીકમાં જયાંથી આ પ્રતિમાજી પ્રગટ થયાં હતાં તે જગ્યા તેમજ બીજી દહેરીઓ આવેલી છે. એકંદરે આ સ્થાન પણ રમ્ય લાગે છે.

(૭) **શ્રી તારંગાજી**—મ્હેસાણાથી ખેરાળુ તરફ જતી ટ્રેનમાં બેસી આ તીર્થે જઈ શકાય છે તારંગા હીલ સ્ટેશને ઉતરતાં નજીકમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ધર્મશાળા છે ત્યાંથી ચાલતાં અગર ગાડામાં બે માઈલ ગયા પછી ટળાટી આવે છે ત્યાંથી ડુંગર પર ચઢવાનું છે. આ પર્વત નથી તો એટલો બધો કઠીણ કે નથી તો અતિશય લંબાણવાળો, આમ છતાં આ પ્રદેશમાં ચિત્તા તથા વાઘ દીપડાના કોઇ કોઇ સમય મેળાપ થઈ જતા હોવાથી સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. પર્વત ઉપર પહોંચતા જ શ્રી અજિતનાથ ભગવાનનું ઉચું મંદિર નયનપથમાં આવે છે અને હારોહાર ધર્મશાળાઓ દેખાય છે. યાત્રીકોને સીધુસામાન મળી શકે તેવી ગોઠવણ છે. વચગાળે શ્રી અજિતનાથજીનું વિશાળ ને ભવ્ય દેવાલય આવેલું છે. એનો જીર્ણોદ્ધાર શ્રી કુમારપાળ ભૂપાળે કરાવેલો છે. એના શિખરની ઉભણી જેવી ઉભણી અન્યત્ર નથી એમ કહેવાય છે. વળી મૂળનાયકજી પણ એટલા ઉંચા છે કે ભાલસ્થળે પૂજા કરવા સારૂ બે બાજુ બે સીડીની ગોઠવણ કરવી પડી છે. શિખરની ઉંચાઈ સવિશેષ હોવાથી અંતરાળે એવા ઝાડના લાકડાના ટુકડા ભરવામાં આવેલા છે કે કદાચ આગનો પ્રસંગ ઉદ્‌ભવે તો એમાંથી પાણી ઝરવા માંડે. મુખ્ય દહેરાને ફરતી છુટી છવાયી દેવળશ્રેણી છે. એકમાં નંદીશ્વરદ્વીપની રચના છે. નજીકમાં દિગંબર સંપ્રદાયનાં દહેરાં છે. ઉભય વચ્ચે દિવાલ ચણેલી છે. સામાન્ય રીતે ફરતી ટેકરીઓ ઉંચાઇએ હોવા છતાં ચઢાવ કઢણ નથી. ઉપર પહોંચ્યા પછી ચોતરફનું દશ્ય કુદરતી રીતે ભાવના સ્ફુરણમાં ઓર ઉમેરો કરે છે. એક તો કોટિશિલા તરિકે સુપ્રસિદ્ધ છે.

(૮) **પાવાપુરી**—બિહાર પ્રાંતમાં આ સ્થળ આવેલું છે. હાલ તો નાના ગામડા કરતાં તેની વસ્તી વધારે નથી, છતાં ચરમતીર્થપતિની એ નિર્વાણ ભૂમિ હોવાથી એનું મહત્ત્વ અને પવિત્રતા સહજ રીતે અતિ ઘણાં છે. દિવાળીમાં ત્યાં મોટો મેળો ભરાય છે. જળમંદિર તરિકે ઓળખાતું દેવાલય કે જે સરોવર વચ્ચે આવેલ છે તે અતિ રમણિક છે. એ સ્થાન પર જ પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવને અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવેલો. આજે પણ ઉક્ત અમાસની રાત્રિયે શ્રદ્ધાળુ હૃદયોને એ સ્થાનમાં પરચો જણાય છે. આ પવિત્ર ભૂમિના દર્શનથી અંતરશુદ્ધિ અવશ્ય થાય છે. આ ઉપરાંત જ્યાં પ્રભુએ બેસી દેશના આપી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

હતી એ હસ્તિપાળ રાજાની લેખશાળા તરિકે ઓળખાતી જગા પણ નિરખવા જેવી છે, આ બધા ભૂતકાળનાં દશ્યો આત્માને જાગૃત કરવામાં સારો ભાગ ભજવે છે. વિચારશ્રેણીમાં રમતો આત્મા ચોવીસશો વર્ષ પહેલાંના કાળની ઝાંખી કરવા માંડે છે. અને એ વેળાનો પ્રભુના જીવનનો ચિતાર ચક્ષુ સામે તરવરતો માલમ પડે છે. યાત્રાનું માહાત્મ્ય અને ફળ આવી ટુંક ઘડીયોમાં જ સમાયલું છે. એ સમયની ભાવના-વિચાર શ્રેણી-હૃદયમંથન કરી નાંખે છે.

(૯) **ચંપાપુરી**—ભાગલપુરથી થોડા અંતર પર આવેલી આ નગરી હાલ તો ભૂંસાઈ જતાં અવશેષરૂપ છે. નાથનગર સુધી ટ્રેનમાં જવાય છે ત્યાંથી ઉક્ત નગરી જવા સારૂ વાહનો મળી શકે છે. એ સ્થાનનું ગૌરવ ભૂતકાળમાં અતિ વિશેષ હતું બારમા શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામીના જન્માદિ કલ્યાણકો તેમજ મોક્ષ કલ્યાણક પણ ત્યાંજ થયેલ છે. વળી એ નગરીની વિશાળતા એટલી બધી હતી કે જેથી પરમાત્મા શ્રી મહાવીરદેવના સમયમાં પણ તેના પૃષ્ઠ ચંપા, મધ્ય ચંપા એવા ભાગો પડયા હતા. શતાનીક રાજવીનો ચંપા પરનો હલ્લો એ તો જાણીતો જ છે. રાજધાનીના મુખ્ય ધામ તરિકે ચંપાનું મહત્ત્વ ઓછું તો નથી જ. પણ બધી વાતો હાલ તો સ્મૃતિનો વિષય માત્ર છે. આજે અફાટ જંગલ વચ્ચે એકાદો જર્જરિત કિલ્લો એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. છુટી છવાયી દહેરીઓ અને ચરણ પાદુકાઓ તેમજ બે મોટા મંદિરો તીર્થપતિ શ્રી વાસુપૂજ્યની યાદ આપે છે. આટલું પણ ભાવુકોના અંતરને ઉલ્લાસાયમાન કરવા સારૂ પૂરતુ છે. કાળે કોને છોડયા છે?

(૧૦) **અયોધ્યા**—પ્રભુશ્રી આદિદેવનું જન્મસ્થળ, સૌધર્મઇંદ્રે વસાવેલી વનિતાનગરી પણ એ જ અને પુરિમતાલપરા તરિકે પ્રસિદ્ધ પામેલ સ્થળ પણ તેજ. સૃષ્ટિના પ્રારંભ કાળે જૂદા જૂદા અખતરાઓ અહીંથી જ શરૂ થયા. યુગલિક કાળ ભૂસાઇ અસિ, મસિ અને કૃષિરૂપ વ્યાપારની પ્રવર્તનાનાં મૂળ પણ અહીં જ નંખાયા. જેમ પ્રથમ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

તીર્થંકર અહીં થયા તેમ પ્રથમ ચક્રવર્તી ભરત પણ અહીં જ થયા. તેમણે અહીંથી કુચકદમ કરી છ ખંડ ધરતી પર આધિપત્ય જમાવ્યું. પણ આજે એ બધાનું સ્મરણ કરવા સિવાય અન્ય કંઇ જ નથી. દેવાલયની મૂર્તિઓ અને ચરણપાદુકા સિવાય ભૂતકાળને યાદ કરાવનાર બીજી કોઇ વસ્તુ વિદ્યમાન નથી. અલબત્ત નજીકમાં સરયુ નદીનો જળ પ્રવાહ છે ખરો. બીજી નગરીઓ કરતાં હજુ અયોધ્યા કંઇક ટકી રહી છે. અન્ય દર્શનીઓના ધામ પણ અહીં સંખ્યાબંધ છે, કેમકે રામલક્ષ્મણનું જન્મસ્થાન થવાનું સૌભાગ્ય પણ એને જ વર્યું છે.

(૧૨) **રાજગૃહ**—ભૂતકાળે જેની વિશાળતા અડતાળીશ ગાઉના એટલે વિદ્યમાન મુંબઇથી ચારગણી હતી અને જેની ઋદ્ધિ સિદ્ધિનો પાર ન હતો એવી ભારતવર્ષની મહાન્ નગરી કહો કે મગધ જેવા મહાન્ દેશનું પાટનગર કહો તે આજ. જ્યાં ચરમ જિનેશ્વરે એક બે નહિ પણ ચૌદ ચોમાસાં કરેલાં છે અને પ્રભુશ્રીનો પરમ ભક્ત શ્રેણિકજ્યાંનો અધિપતિ હતો એવું એ દેશ દેશાંતરમાં પણ સુપ્રસિદ્ધ રાજગૃહ નગર આજે માત્ર થોડા ઝુંપડામાં સમાપ્ત થઇ જાય છે. એક કાળે જ્ઞાન અને વિદ્યાથી ગર્જતો નાલંદાપાડો આજે શોધ્યો પણ જડે તેમ નથી. જ્યાં અભયકુમાર સમા પ્રબળ બુદ્ધિમાન મંત્રીશ્વરે રાજ-કારભાર ચલાવ્યો અને જ્યાં ધન્ય શાલિભદ્ર જેવા શ્રીમાનોએ વ્યવ-હારી જીવન ગાળી દશોદિશ નામના કહાડી અને જે સ્થળના અતિ અલ્પ પુંજીવાળા શ્રાવકરત્ન પુન્યે (પુંજીમાં માત્ર સાડા બાર દોકડા) એવું સમતાયુક્ત ધાર્મિક જીવન વ્યતીત કર્યું છે કે જેની પ્રશંસા ખુદ મહાવીરદેવે સ્વમુખે કરી છે. તેમના સામાયિકની તોળે આવી શકે તેવું ભાગ્યેજ અન્ય કરી શકતું. તેથી તો જ્યાં ઉદાહરણની જરૂર જણાતી ત્યા તેમનું નામ લેવાતું. આવી ખ્યાતિધારક નગરી આજે હતી ન હતી થઇ છે, છતાં પૂર્વની સ્મૃતિ તાજી કરાવવા વિપુલગિરિ વૈભારગિરિ આદિ પાંચ ટેકરીઓ તો વિદ્યમાન છે. આજે પણ ત્યાં દહેરીઓ અને ચરણપાદુકાઓ શોભી રહી છે. વૈભારગિરિની તળેટીમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

ટાઢા-ઉના પાણીના કુંડો યાત્રિકને આનંદ આપે છે. આજે પણ ધન્ય-શાળિભદ્રે અનશન કર્યું હતું તે શિલા સ્થાન અને શ્રેણીકનો જ્યાં ભંડાર હતો એ ગુહા દેખાડવામાં આવે છે, ભૂતકાળની ઝાંખી કરાવવા શું એટલું બસ નથી! ઉતરવા સારૂં ગામમાં સગવડવાળી ધર્મશાળા છે. વળી નજીકમાં દેવાલય પણ છે, સીધુંસામાન મળી શકે છે.

પાવાપુરી અને રાજગૃહીની સમિપમાં જ થોડા માઈલના અંતરાળે એક તરફ કુંડલપુર (ગોબરગામ). બીજી બાજુ ગુણશીલ-વન અને એથી થોડે દૂર ક્ષત્રીયકુંડ નગર આવેલાં છે. નગરથી થોડા ફાસલા પર નાની ટેકરી ચઢયા બાદ જ્યાં પ્રભુશ્રી મહાવીરનો જન્મ થયો હતો એ જગ્યા આવે છે. ધર્મશાળાની નજીકમાં જ નદી વહે છે. એ પ્રમાણે કાકંદી નગરી પણ બહુ દૂર નથી. સુવિધિનાથની એ જન્મ ભૂમિ છે. કુંડલપુરથી બિહાર આવી ત્યાંથી ટ્રેન મારફતે પટણા યાને પાટલીપુત્ર આવવું. આજે પણ ત્યાં જિનમંદિરો તેમજ જૈનોની વસ્તી છે. યાત્રિકો માટે સરાઈઓ તેમજ બીજી સોઈ પણ છે. કુંડ-લપુરથી થોડે દૂર ખોદકામ કરતાં જુના સમયની વિદ્યાપીઠના ખંડિયેર જડી આવ્યાં છે. પુરાતત્ત્વ શોધકો એ સ્થાનને નાંલંદા તરિકે ઓળ-ખાવે છે, એ બનવા જોગ છે કેમકે રાજગૃહથી એ સ્થાન બહુ દૂર નથી. આમ ભૂતકાળની વસ્તુઓ પ્રત્યક્ષ પુરાવાથી ઐતિહાસિક બનતી જાય છે. ટ્રેન માર્ગે જતાં લખનૌ-કાશી યાને વારાણશી (બનારસ) તેમજ તેની સમીપમાં આવેલ નગરીઓ સિંહપુરી, ચંદ્રપુરી, અને રત્નપુરી એ સર્વ કલ્યાણક ભૂમિઓ હોવાથી તીર્થરૂપ છે. કાનપુર, અલ્હાબાદ, દિલ્હી, નજીકમાં હસ્તિનાપુર છે કે જે એક કરતાં વધુ તીર્થપતિઓની કલ્યાણકભૂમિ છે. તેમજ આગ્રા આદિ સ્થળમાં પણ જિનબિંબના દર્શનનો તેમજ ભારતવર્ષની વિશિષ્ટ ચીજોના નિરી-ક્ષણનો લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ છે. ઉત્તરમાં પંજાબ પણ આજે તો જૈનસમાજની દ્રષ્ટિએ ખાસ તીર્થરૂપ છે. કાંગરામાં પણ પ્રાચીન

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

મૂર્તિઓ હોવાનું સંભળાય છે. ગુજરાનવાળા, અંબાલા આદિમાં રમણીય દેવાલયો છે.

બંગાળમાં કલકત્તા, અજીમગંજ, મુર્શીદાબાદ આદિ સ્થાનોમાં રમણીય જિનાલયો છે. કલકત્તામાં બાબુ બદ્રીદાસજીનું વાડીમાંનું દેરાસર એવું તો જોવા લાયક છે કે માત્ર જૈનોજ નહીં પણ સંખ્યાબંધ જૈનેતર મુસાફરો એને જોયા સિવાય કલકત્તા છોડતા જ નથી. મુર્શીદાબાદમાં સ્ફટિકની પ્રતિમાઓ સંખ્યાબંધ દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને જગતશેઠનું કસોટીના પથ્થરથી બાંધેલ મંદિર ને કુંડ સૌ કોઈનું આકર્ષણ કરે છે. વળી આ તરફના જમીનદાર બાબુ સાહેબની સ્વામીભક્તિ પણ અવશ્ય પ્રશંસનીય છે.

આબુ નજીક કુંભારીયાજીનાં કારીગરીવાળાં દેવાલયો કે જ્યાં ખરેડી યાને આબુરોડ થઈ જવાય છે એ દર્શન કરવા યોગ્ય અને એક વાર નજરે જોવા જેવાં છે. મંત્રીશ્વર વિમળે એમાં દ્રવ્ય નહિ પણ અંતર ખરચ્યું છે એમ કહી શકાય. ભક્તિવત્સલ હૃદય શું કરે છે તેનો ખ્યાલ આવે છે.

પાટણમાં પંચાસરા પાર્શ્વનાથ તેમજ ચારૂપમાં શામળા પાર્શ્વનાથ તથા શ્રી. શંખેશ્વરજીનું તીર્થ ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવાં છે. હારીજ સુધી રેલ્વેમાં ગયા બાદ ગાડામાં શંખેશ્વરજી જવાય છે. હવે તો વીરમગામથી મોટર મારફતે પણ ત્યાં જઈ શકાય છે. સપાટ પ્રદેશમાં આ તીર્થ આવેલું છે. એનો મહિમા પણ જાગતો ગણાય છે. ઉતરવા સારૂં ધર્મશાળાઓની સગવડ સારી છે. રાધનપુરની દેખરેખ હેઠળ છે. ભોયણી પાનસર અને સેરીસા પ્રસિદ્ધ જ છે. એ સર્વ અમદાવાદની નજીક હોવાથી ટ્રેન માર્ગે ત્યાં જઈ આવવું સુલભ પડે છે. ખેડા નજીક માતર પણ સાચા દેવના ધામ તરિકે ઓળખાય છે. ખંભાતમાં સ્થંભણ પાર્શ્વનાથની નિલમની પ્રાચીન ને ચમત્કારિક મૂર્તિ છે. એ સ્થાન પણ પ્રાચીન અને ઐતિહાસિક છે. ત્યાં બીજાં પણ જોવા લાયક દેરાસરો છે. આણંદથી ટ્રેન માર્ગે ત્યાં જવાય છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

મુંબાઇ તરફ જતાં જગડીઆમાં આદીશ્વરજી, ભરૂચમાં મુનિસુવ્રત સ્વામી તેમજ જંબુસર લાઇન પર કાવી–ગંધારમાં દેવાલયો છે. આવી જ રીતે રતલામ લાઇન પર થઈ ઉજ્જૈન જતાં ત્યાં શ્રી, અવંતિ પાર્શ્વનાથ ને મક્ષીજીનાં ધામ તેમજ ઇંદોરથી માંડવગઢ ભોપાવરનાં જોવા લાયક દેવાલયો અને ખુદ ઇંદોર અજમેરનાં દેવાલયો પણ દર્શનીય છે. રાણકપુરજીનો ત્રૈલોકયદીપક પ્રાસાદ તેમજ પંચ તીર્થમાં આવતાં વરકાણા, નાડોળ, નાડુલાઇ, સાદડી ને રાતા મહાવીરનાં પ્રસિદ્ધ સ્થાનો તેમજ બામણવાડામાં મુછાળા મહાવીર, ને જીરાઉલી પાર્શ્વનાથની યાત્રા અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે. ઈડરગઢ ઉપરનાં દેવાલયો જુહાર્યા વિના ને ફલોધિ પાર્શ્વનાથ દેખ્યા વિના જીવન-સાફલ્ય ન જ ગણાય. જેસલમીર ને બીકાનેરનાં દેરાસરો પણ વંદન યોગ્ય છે. કાઠીયાવાડમાં ભાવનગર થઇ તળાજા થઇ ત્યાંની નાની સુંદર ટેકરીપર આવેલ સાચાદેવ સુમતિનાથના મનોહર બિંબને જોયા વિના તીર્થયાત્રા અધુરી જ ગણાય, એ ઉપરાંત ઘોઘામાં નવખંડા પાર્શ્વનાથ, પ્રભાસપાટણમાં ચંદ્રપ્રભુજી તેમજ અજાવરા પાર્શ્વનાથ અને જામનગર વેરાવળનાં દહેરા અવશ્ય જોવા જેવાં છે. દક્ષિણમાં આકોલા થઇ શ્રી. અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથજીના દર્શન વગર જન્મ વ્યર્થ સમજવો. એવી જ રીતે નિજામ હૈદ્રાબાદ નજીક શ્રી. કુલ્પાકજીનું તીર્થ છે, જ્યાં માણિકય સ્વામી તરિકે ઓળખાતી શ્રી. આદીશ્વરજીની વિશાળ મૂર્તિ છે. માર્ગમાં દિગંબરી તીર્થ શ્રવણ બેલ્ગુલમાં અતિ ઉંચી શ્રી. બાહુબળજીની મૂર્તિ અવશ્ય પ્રેક્ષણીય છે. કચ્છમાં ભદ્રેશ્વર તીર્થ જાણીતું છે.

આમ નાના તીર્થોની ગણના કરતાં તાગ પમાય તેવું છે જ નહિ. આ સિવાય રાજપૂતાના, મેવાડ, મારવાડ અને શિરોહીના પ્રદેશમાં એવા તો કેટલાયે મંદિરો છે કે જેનાં દર્શન કરતાં આત્મા અનેરો આનંદ અનુભવે અને જેની કારીગરી જોતાં પ્રાચીન શિલ્પ માટે બહુમાન ઉપજે. ટેકરી પર આવેલાં તીર્થોમાંનો મોટો ભાગ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

જૈન તીર્થોનો જ હોય છે. કદાચ કાળને લઈને ભલે તે આજે લુપ્તપ્રાય થયા હોય યા જર્જરિત દશામાં હોય. આ સિવાય હાલ નહિ માલમ પડતાં તીર્થોની યાદી પણ મળી આવે છે. ઇત્યલમ્

પર્વના દિવસો—

પર્વો એટલે પવિત્ર દિવસો, ધર્મકરણીના દિવસો અથવા તો આનંદના દિનો એવો સામાન્ય પ્રકારે અર્થ થાય છે. વળી અન્ય તીર્થીઓના પર્વોથી જૈનોના પર્વો કેટલીક બાબતમાં જુદા પડે છે. જૈનધર્મ મુખ્યતયા આત્મિક શ્રેય તરફ દોરનાર હોવાથી એ ત્યાગપ્રધાન છે એટલે એના પર્વોમાં ત્યાગવૃત્તિ કેળવવાની, ઇચ્છાનો રોધ કરવાની અથવા તો આરંભ-સમારંભ ઓછો કરવાની ભાવના સવિશેષ રમતી નયનપથમાં આવે તેમ છે. વસ્તુતઃ વિચાર કરતાં આમાં સમાયેલ રહસ્ય પણ સહજ ગળે ઉતરે તેમ છે. રોજના કરતાં પર્વદિને આત્મા વધારે ધર્મ સન્મુખ થાય અથવા તો વધારે આત્મનિરીક્ષણ કરી, દોષજનક પ્રવૃત્તિથી વેગળો થાય એ જ ઇષ્ટ છે. તો જ પર્વ માન્યાની સફળતા છે. સમજુઓ માટે પર્વની જુદી અગત્ય ન જ હોય, છતાં બાળજીવોને એ માર્ગે સુપ્રમાણમાં આકર્ષી શકાય છે અને જે કાર્ય રોજ ન બની શકતું હોય તે આવે ટાણે મોટા ભાગને માટે શક્ય બની જાય છે. આમ પર્વસ્થાપનામાં મહાન્ ઉદ્દેશ રહ્યો છે.

પર્વોમાંના કોઈ જ્ઞાન-આરાધન અર્થે હોય છે તો કોઇ વળી ચારિત્ર-સુધારણાની પુષ્ટિ કરે છે. અન્ય તપવૃદ્ધિના હેતુભૂત હોય છે; જ્યારે કેટલાક તીર્થંકરની જન્મતિથિરૂપ હોઇ એ દ્વારા તેમના જીવન-વૃત્તની ઝાંખી કરાવનારા હોય છે. વળી ઘણાખરામાં કેવળ એ વેળા ઉપવાસાદિ તપ કરી, સારોયે સમય જ્ઞાનાર્જન, ધર્મક્રિયાકરણ અને આત્મચિંતનમાં વ્યતીત કરવાનો હોય છે. કષાય પ્રમુખ દોષોનું નામ એ વેળા સ્વપ્નમાં પણ યાદ કરવાનું નથી તો એનું પ્રત્યક્ષ સેવન તો સંભવે જ શી રીતે ? થોડાકમાં તપને સ્થાને જમણ દેખાય છે, છતાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

એમાં સાત્ત્વિક આહારને વિસારવાપણું તો ન જ સંભવી શકે. વર્ષમાં બે વાર આયબિલ કરવાના ખરા પ્રસંગો આવે છે જે વેળા એક વાર નિરસઆહાર કરી નવ દિન ધર્મકરણીમાં વ્યતીત કરાય છે. આમ પર્વોની વિવિધતા છે.

વળી પ્રત્યેક માસની બે આઠમ અને બે ચૌદશ (શુકલ તથા કૃષ્ણ) તથા પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા તો પર્વણી તરીકે જ ઓળખાય છે. એ તિથિ દિવસે વ્રતધારી આત્માઓ જરૂર કંઈ ને કંઈ વ્રત–નિયમ ધારે છે–ઉપવાસાદિના પચ્ચખાણ લે છે. સામાન્ય રીતે આ દિવસો અને આવા બીજા દિવસો તપ આરાધન માટેના છે.

૧. નવું વર્ષ (કા. શુ. ૧) આ દિનનું માહાત્મ્ય જૈનોમાં ઉભય રીતે છે. એક તો પ્રાતઃકાળમાં પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના પ્રથમ ગણધર શ્રી ગૌતમસ્વામીને કેવળજ્ઞાન થયું હતું તે માટે કલ્યાણક દિન તરીકે તેમજ આગળની અમાવાસ્યાની પાછલી રાત્રિમાં ભગવાન મહાવીર મુક્તિ પામ્યા ત્યારથી વીર સંવત્સર પ્રવર્ત્યો તેનો પ્રથમ દિવસ પણ આ હોવાથી અને બીજું કારણ તો શ્રી વિક્રમ સંવત્સરની શરૂઆત પણ આ દિનથી થતી હોવાથી સુપ્રસિદ્ધ છે. આ આનંદના દિન તરીકે ઉજવાય છે. મનુષ્ય પવિત્ર થઇ દેવદર્શન કરવા સારુ સવારમાં વેળાસર નીકળી પડે છે. પરસ્પર. જયજિનેંદ્ર, નમસ્કાર વા સાલ મુબારક કરે છે અને ખાસ કરી ગુરુ પાસે જઇ શ્રી ગૌતમસ્વામીનો રાસ યા છંદ શ્રવણ કરે છે.

૨. ભ્રાતૃબીજ—ભાવનબીજ (કા. શુ. ૨). શ્રી મહાવીરદેવના કાળધર્મ પામ્યાથી તેમના વડિલભ્રાતા નંદિવર્ધનને શોક થયો હતો જે તેમની ભગિની સુદર્શનાએ આ દિને પોતાને ત્યાં જમવા આમંત્રી મુકાવ્યો ત્યારથી આ પર્વ પ્રવર્ત્યું. આ પણ આનંદ–પ્રમોદનો દિન છે.

૩. સૌભાગ્ય પંચમી યાને જ્ઞાનપંચમી (કા. શુ. ૫.) ખાસ કરી આ દિવસ જ્ઞાન–આરાધના અર્થે પસંદ કરવામાં આવ્યો છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

મુખ્ય હેતુ તો એમાં એ પણ છે કે ચોમાસું પસાર થયું હોવાથી ભંડારોમાં સાચવી રાખેલ પ્રત-પુસ્તકોને સુર્યના પ્રકાશમાં ગોઠવવા કે જેથી ભેજ હવા આદિ ઉડી જાય તેમજ આત્માનો જે મુખ્ય ગુણ જ્ઞાન તેની ખીલવણી થાય. એની પૂજા પ્રભાવના કરવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તોડવાની શુભ ભાવના પણ આ પર્વની ઉજવણીમાં સમાયેલી છે. આ દિને દરેક વ્યક્તિએ યથાશક્તિ તપ કરી મતિ આદિ પાંચે જ્ઞાનના આરાધન માટે સારોયે દિવસ દ્રવ્ય-ભાવ-પૂજન ઉપરાંત કાયોત્સર્ગ અને નવકારવાળીદ્વારા જાપમાં વ્યતીત કરવાનો છે. ચાલુ સમયે આ દિને દરેકે દરેક ઉપાશ્રયમાં જ્ઞાનના સાધનો ઠવણીચંદ્રવાદિની સામગ્રી સહિત ગોઠવવામાં આવે છે. લોકો તે સન્મુખ ધુપ-દીપ ધરે છે, નૈવેદ્ય-ફળ ઢોકે છે અને અક્ષત વધાવે છે તેમજ વાસક્ષેપ-પુષ્પવડે તેની પૂજા કરે છે. વળી ખાસ કરી કાગળના ભુંગળા ને બરાના ટુકડા મૂકે છે. આ પ્રથા અસલની રહસ્યમય પ્રણાલિકાનું લીસોટારૂપ આચરણમાત્ર છે.

દેશ-કાળ પર લક્ષ દોડાવી આજે જ્ઞાનપૂજનનો વિસ્તાર જુદી રીતે કરવો જોઇએ. છાપવાની શોધ પછી ગ્રંથ પ્રગટ કરવામાં ઘણી સરલતા થઈ છે, એટલે હવે માત્ર જ્ઞાનને ભંડારમાં બંધ કરી રાખવાને બદલે પાશ્ચિમાત્ય દેશની પદ્ધતિ પ્રમાણે વિશાળ લાયબ્રેરી યાને પુસ્તકાલય તરીકે સુંદર મકાનની પસંદગી કરી સારા કબાટોમાં રાખવું ઘટે અને એ મૂકવા લેવા માટે તેમજ સર્વ કોઇ જિજ્ઞાસુ તેનો છૂટથી ને સરળતાથી લાભ લઈ શકે તેવો ઉચિત પ્રબંધ કરવો જોઇએ. જ્ઞાનપંચમી ભલે મુખ્ય પર્વ રહે, બાકી આત્માના પ્રધાન ગુણરૂપ જે જ્ઞાન એની પૂજા આરાધના સતત થાય એ હેતુથી ઠેર ઠેર સરસ્વતીના મંદિર ઊભા કરવા જોઇએ. એક પૂજ્ય સૂરિમહારાજના વચન અનુસાર કહીએ તો પ્રત્યેક દેવમંદિર કે જ્યાં વીતરાગની ધ્યાનસ્થ મુદ્રાવાળી મૂર્તિ બિરાજતી હોય છે ત્યાં એ જ વીતરાગદેવે દર્શાવેલ આત્મકલ્યાણના માર્ગને સમજાવનાર આગમ-સંગ્રહ અર્થાત

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પુસ્તકસંગ્રહ પણ અવશ્યમેવ હોવો જોઇએ. અરિહંતદેવના અનેકાંત માર્ગને સમજવાના સાધનોમાં વર્તમાનકાળે મુખ્યતા ‘ મૂર્તિ અને આગમ ’ ની જ છે.

ઉપરનો રસ્તો માત્ર સૂચનરૂપ છે. બાકી વીસમી સદીના વિજ્ઞાનયુગમાં જ્ઞાનપ્રચારના ઘણા ઘણા સુંદર માર્ગો પ્રચલિત છે કે જેનો લાભ જૈન સમાજ પણ વિનાસંકોચે લઇ શકે છે અને એ દ્વારા શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માની અમોઘ વાણી માત્ર હિંદુસ્તાનમાં જ નહિ પણ પાશ્ચિમાત્ય દેશોમાં અને સારાયે વિશ્વમાં એટલે કે અમેરિકા, ઑસ્ટ્રેલિયા અને આફ્રિકાના ખૂણામાં પણ ફેલાવી શકે છે. એના પાનથી કોટિગમે જીવો કલ્યાણસાધક બનવા સુલભ છે. વળી સર્વજ્ઞદેવની અનુપમ વાણીને ભિન્નભિન્ન ભાષાઓમાં ઉતારી અતિશય સસ્તી કિંમતે પ્રચાર કરવો ઘટે કે જેથી માત્ર તે વિદ્વાન કે શ્રીમંતોના ઉપયોગનુ સાધન ન બની રહેતાં સામાન્ય કક્ષામાં વર્તતા જીવો માટે અને ઓછી કમાણીવાળા લોકો માટે પણ ભોગ્ય બને. જ્ઞાની પુરૂષોએ સ્વસિદ્ધાંતો સંસ્કૃત જેવી પંડિતભોગ્ય ગિરામાં ન રચતાં પ્રાકૃત જેવી સાદી વાણીમાં સરજ્યા એનો હેતુ તો એટલો જ કે એનો લાભ બાળજીવો અને મંદ બુદ્ધિવાળા આત્માઓ પણ લઇ શકે. જ્ઞાનપર્વનું સુંદર આરાધન ઉપરોક્ત પંથે ગયા વિના ક્યાંથી થઇ શકે ?

૪. મૌન એકાદશી (માગશર શુદ ૧૧). આ પર્વ પણ તપ આરાધન અર્થે જ છે. જ્ઞાનપંચમી જેમ જ્ઞાનગુણની સાધના સારુ છે તેમ આ એકાદશી મૌન ગુણ ખીલવવા માટે છે. દરેક વ્યક્તિ મૌનતાને કેળવીને ઘણી પ્રગતિ સાધી શકે છે. એથી આવતા કર્મો પર ઠીક–ઠીક અંકુશ પ્રાપ્ત થાય છે. માત્ર જરૂર પૂરતી જ ભાષા વાપરવાની શક્તિ સિદ્ધ થાય છે. વળી એ ભાષા પણ વિચારપૂર્વક પ્રગટ કરાય છે, એટલે એની અસર ઘણા જ વેગવાળી હોય છે. આ બધી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન વાણી પર અંકુશ રાખી વિચારપૂર્વક કેળવવામાં આવેલી મૌનવૃત્તિ જ છે. એ વેળા આત્મચિંતનને સંપૂર્ણ અવકાશ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

મળે છે. બાહ્યવૃત્તિઓથી પરાઙ્મુખતા પ્રાપ્ત થાય છે એટલે આત્માને આંતરિક વિષયોમાં વિચારવાનું સરળ થઈ પડે છે. આજે પણ આપણે મહાત્મા ગાંધીજીના મૌન સોમવારનું મહાત્મ્ય આપણી નજર સામે જોઈ રહ્યા છીએ. જો કે આ પર્વના મૂળમાં ઊતરતાં એની ઉત્પત્તિ તીર્થંકરદેવ શ્રી નેમિનાથ સાથે વાસુદેવ શ્રી કૃષ્ણના વાર્તાલાપ પરથી જણાય છે છતાં બુદ્ધિ સહ મેળ મેળવતાં આ ગુણની આવશ્યકતા પણ પ્રત્યેક વ્યક્તિને ઓછી તો નથી જ, કષાયોને રોધવાનો મૌન-સેવન એ રાજમાર્ગ છે.

૫. કાર્તિક ચોમાસી (કા. શુ. ૧૪). આ દિને દેશાવકાસિક વા પૌષધ તપ કરનારાઓની સંખ્યા વિશેષ હોય છે. તપની આરાધના અને ચોવીશ જિનની વંદના એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. સંધ્યાકાળે માત્ર દિવસ સંબંધી જ નહીં પણ ગત ચાર મહિના દરમિયાન થએલ દોષોની ચૌમાસી પ્રતિક્રમ વેળા ક્ષમાપના કરવામાં આવે છે. આ પ્રથમ ચૌમાસી છે. આ દિવસ પછી ભાજી, પાન, ખજુર વીગેરે ખાવાનીછૂટ થાય છે. ઉકાળેલ, પાણી વિગેરેનો કાળ પણ બદલાય છે. તાત્પર્ય એ જ કે શિયાળાની ઋતુ બેસતી હોવાથી તેને અનુરૂપ ક્રમ ગોઠવાય છે.

૬. કાર્તિક પૂર્ણિમા (કા. શુ. ૧૫). આ દિને અવશ્ય તપ કરનારા હોય છે છતાં મુખ્ય રીતે આ પર્વ દેવદર્શન યાને સિદ્ધાચળ યાત્રાદિન તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. એ પવિત્ર દિવસે શ્રી શત્રુંજયગિરિ પર ઘણા જીવો ભૂતકાળમાં મુક્તિપદને વર્યા છે તેથી પાલીતાણામાં એ દિને ખાસ કરીને મોટો યાત્રાળુ સમૂહ એકઠો થાય છે, વળી ચોમાસા પછી યાત્રા શરૂ કરવાનો એ પ્રથમ દિન હોવાથી પણ સહજ જનસંખ્યા વિશેષ હોય છે. જ્યાં જ્યાં જૈન સમુદાય વસ્યો હોય છે. ત્યાં ત્યાં આ દિવસે શહેર યા ગ્રામની નજદીકમાં સિદ્ધાચળનો પટ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

(નકશો) બાંધવામાં આવે છે. જૈન જનતા એના દર્શન કરી યાત્રા કર્યાનું ફળ પ્રાપ્ત કરે છે. આ દિનથી સાધુઓ માટે વિહાર ખુલ્લો થાય છે.

૭. પાર્શ્વ દશમી યાને પોશ દશમ (માગ. વ. ૧૦) આ દિવસે ત્રેવીશમા જિન શ્રી પાર્શ્વનાથ જન્મ્યા છે તેથી એનું મહાત્મ્ય જન્મ-કલ્યાણક તરીકે છે. એ દિને કેટલાક આત્માઓ અવશ્ય એકાશન કરે છે. સામાન્યત: જૈનેતર સમાજમાં ચોવીશ તીર્થંકરમાંથી શ્રી પાર્શ્વનાથની ખ્યાતિ સવિશેષ છે. વળી તેઓ પુરુષાદાની ને પ્રભાવી હોવાથી એમના સંબંધી ચમત્કારો પણ વિશેષ બન્યા છે એટલે ઘણાખરા તો જૈન-ધર્મને પાર્શ્વનાથના ધર્મ તરીકે જ ઓળખે છે. વળી બીજા તીર્થંકરોની પ્રતિમા કરતાં એમની પ્રતિમા–સંખ્યા સવિશેષ દષ્ટિગોચર થાય છે એ પણ સુપ્રસિદ્ધતાનું એક પ્રબળ સાધન છે. આ દિવસને આનંદનો દિન સમજી, પૂજા ભણાવી કેટલાક એ નિમિત્તે જમણ પણ કરે છે.

૮. મેરુ ત્રયોદશી યાને મેરુ તેરશ (પોષ વદ ૧૩), આ પર્વનું મહાત્મ્ય નારીવૃંદમાં સવિશેષ છે. ઘૃતાદિકના મેરુ (પર્વત) બનાવી દેવાલયમાં મુકવામાં આવે છે. વળી એ દિને ખાસ કરીને કંઇને કંઇ તપકરણી કરવામાં આવે છે.

૯. ફાલ્ગુન ચોમાશી (ફા. શુ. ૧૪). શીતઋતુના સમાપ્તિકાળે અને ગ્રીષ્મના મંડાણમાં આ બીજી ચોમાશી આવે છે. એ કાળે ઋતુના ફેરફારોની અસર આહારાદિ વસ્તુઓ પર થાય છે એથી ભાજીપાલો તેમજ ખજુર વિ. ચીજોમાં જીવોત્પત્તિનો સંભવ થાય છે એટલે તે સર્વનો ત્યાગ ઇષ્ટ મનાય છે. આ દિનની ઉજવણી પણ પૌષધ, દેશાવકાસિક કે ઉપવાસ આદિના વ્રતથી થાય છે. ચોવીશ જિન સંબંધી દેવવંદન વિધિ પ્રથમ ચોમાશી માફક સમજવાનો છે. કેટલાક વ્રતધારીઓ ફા. શુ. ૧૪ ને ફા. શુ. ૧૫, જે હોલિકા પર્વ તરીકે ખ્યાત છે તેનો છઠ્ઠ કરે છે. સંધ્યાકાળે ચોમાસી પ્રતિક્રમણ કરાય છે.

૧૦. હોલિકા પર્વ (ફા. શુ. ૧૫) જૈન ધર્મમાં આ સંબંધમાં એક ચોક્કસ કથાનક છે જે હોલિકા તથા ઢુંઢાની ' કથા તરીકે વર્ણવાય

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

છે. અગ્નિમાં કાષ્ઠ બાળવા, ધુળ ઉરાડવી, ફાગ કે અપશબ્દભરી વાણી ઉચ્ચારવી અને યથેચ્છ વિહાર કે કુચેષ્ટાઓ કરવી એ જૈનધર્મને મંજુર નથી. સમજુ વ્યક્તિ એવી પર્વ ઉજવણીમાં પ્રમોદ ન જ માને. વસ્તુતઃ દહન તો કર્મનું કરવાનું છે, જે તપાદિ કરણીના પાલનમાં જ સંભવે છે.

૧૧. શ્રી મહાવીર જયંતિ (ચૈત્ર શુ. ૧૩) વર્તમાન જૈન શાસનને પ્રવર્તાવનાર ચરમ જિનપતિ શ્રી મહાવીર દેવનો એ જન્મદિન છે. આમ તીર્થની દૃષ્ટિએ મૂળપુરુષ ગણાતા અને તીર્થંકરોની ગણત્રીએ છેલ્લા મનાતા તીર્થપતિ શ્રી મહાવીરસ્વામીનું જન્મકલ્યાણક વિવિધ પ્રકારે ઉજવવું એ પ્રત્યેક જૈનનું આવસ્યક કાર્ય છે. કોઈ એ દહાડે તપાનુષ્ઠાન કરે તે માટે મનાઈ ન જ હોય છતાં આ પર્વ આનંદ-ઉલ્લાસનું ગણાય. એ દિને પૂજા–સરઘસ–વરઘોડો અને ભાષણ કે વ્યાખ્યાનોદ્વારા પ્રભુશ્રીનો ઉપદેશ જૈનોમાં જ નહિં પણ જૈનેતરોમાં પણ સારી રીતે પ્રચારી શકાય એવા માર્ગો યોજાય છે અને હજુ સવિશેષ યોજાવાની આવશ્યકતા છે. પ્રભુશ્રીની અહિંસા, સત્ય અને અનેકાંત શૈલી સંબંધી જેટલું જ્ઞાન વધારે વિસ્તારવામાં આવે એટલી હદે વિશ્વ પર શાંતિનું સામ્રાજ્ય વધે એ નિઃસન્દેહ વાત હોવાથી 'સવિ જીવ કરું શાસનરસી' એવી ઉદાર ભાવનાથી આ દિવસનું માહાત્મ્ય સાર્વજનિક કરવા યત્ન સેવવો ઘટે.

૧૨. ચૈત્રી પૂર્ણિમા (ચૈત્ર સુદ ૧૫). કાર્તિકીની માફક જ આ દિનનું માહાત્મ્ય પણ ખાસ કરી શ્રી શત્રુંજય યાને શાશ્વત તીર્થ સહ જોડાયલું છે. એ પુન્ય અવસરે શ્રી યુગાદિ જિનના પ્રથમ ગણધર પુંડરીકજી ઊર્ફે રૂષભસેન શત્રુંજયની શીતળ છાયામાં કર્મોથી કાયમને સારુ મુકત થયા. એ સાથે સંખ્યાબંધ આત્માઓએ સ્વકલ્યાણ સાધ્યું. પાલીતાણામાં ઉકત દિને ખાસ કરી યાત્રાળુઓ મોટી સંખ્યામાં એકઠા થાય છે ને દાદાના દરબારમાં રથયાત્રાદિ મહોત્સવપૂર્વક પૂજા ભણાવી, તપકરણીપૂર્વક આત્મકલ્યાણમાં દિવસ વ્યતીત કરે છે. અન્ય સ્થળોમાં

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

પણ શત્રુંજયનો પટ બંધાય છે ને શ્રદ્ધાળુઓ તેના દર્શનથી યાત્રા કર્યાનો લ્હાવો લે છે. કેટલેક સ્થળે સમવસરણની રચના કરવામાં આવે છે. વળી આયંબિલની હોળીનો આ છેવટનો દિન હોવાથી નરનારીઓ આહ્‌લાદપૂર્વક વિધિ પણ ત્યાંજ આચરે છે. સમવસરણની રચનાથી પ્રેક્ષકને અને દર્શન કરનારાઓને સહજ ખ્યાલ આવી શકે છે. પ્રભુશ્રી પોતાની વિદ્યમાન અવસ્થામાં એનો આશ્રય લઈ બાર પર્ષદા સમક્ષ માલકોશ રાગમાં સૌકોઈને સમજાય તેવી મનોહર શૈલીમાં-દેશના દેતા હતા. એ સાંભળી ઇંદ્રો, ચક્રવર્તીઓ કે રાજા-મહારાજાઓ માત્ર નહીં પણ નરનારી અને તિર્યંચો પ્રમુખ કોટિગમે જીવોનું કલ્યાણ સધાતું. ચાલુ સમયની સામગ્રીનો ઉપયોગ કરી આખુંયે દૃષ્ય ગોઠવવામાં આવે તો તે તાદૃસ્ય ચિતાર રજૂ કરી એક સુંદર બોધપાઠરૂપ નિવડે તેમ છે,

૧૩. અક્ષય તૃતીયા (વૈશાખ શુ. ૩) આ તેજ દિન છે કે જે દિવસે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવે એક વર્ષના ઉપવાસ પછી શ્રી શ્રેયાંસ કુમારને ઘેર ઇક્ષુરસ (શેલડીનો રસ)થી પારણું કર્યું. એ વેળા પ્રભુશ્રીની કરપાત્રશકિતથી હાથ ઉપર ઠલવાતા ઇક્ષુકુંભોમાંથી એક બિંદુ સરખું પણ નીચે પડયું નહીં અને વહોરાવનાર શ્રી શ્રેયાંસકુમારને પણ એ અક્ષય ફળદાતા નિવડયું. વર્ષીતપનું પારણું આજે પણ ઉકત દિને કરવામાં આવે છે. જો કે એ સંબંધી ક્રિયા સિદ્ધાચળ (પાલીતાણા)માં કરાય છે; જ્યારે ખરી રીતે એ શ્રેયાંસકુમારની જન્મભૂમિ (હસ્તિનાપુર) કે જ્યાં તેમણે શ્રી યુગાદીશને પારણું કરાવ્યું ત્યાં કરાવી જોઈએ.

૧૪. અષાડ ચોમાશી (અશાડ શુ. ૧૪). ગ્રીષ્મની પૂર્ણાહુતિ ને વર્ષાનો પ્રારંભ. એ ઋતુ સંબંધી ફેરફારના નાકા આગળ આવતી આ ત્રીજી ચોમાસી છે. એ વેળા પણ આહાર પાણી સંબંધી કેટલાક ફેરફારો જરૂરના છે. વળી વરસાદમાં, જીવાકુળ ભૂમિ થવાથી કેટલાંક

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat	www.umaragyanbhandar.com

બંધનો પણ સાધુ-સાધ્વી માટે નિયત કરાયલા છે. પૂર્વવત્ તપકરણી ઉપરાંત આ દિન પછી પ્રાયઃ સાધુસાધ્વી ચાર માસ પર્યંત એક સ્થાને રહે છે. જીવરક્ષા નિમિત્તે સંથારો પણ પાટ પ્રમુખનો આશ્રય લઈ કરે છે, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનો મોટો સમૂહ પણ આ દિવસ પછી ઝાઝી મુસાફરી કરવાનું કે વારંવાર ગ્રામાંતર કરવાનું ઉચિત ગણતો નથી. હાલમાં રેલ્વે(ટ્રેન)નું સાધન થવાથી અગાઉ માફક આ બંધન દ્રઢતાથી નથી પળાતું.

૧૫. દીપોત્સવી (આસો વદ ૦))). દીવાળી પર્વનું મહત્ત્વ એ તો જગપ્રસિદ્ધ જ છે. ધર્મી પુરુષો માટે આસો વદ ૧૪-૩૦ નો છઠ્ઠ તપ કરવાનો હોય છે. આમ છતાં મોટો ભાગ આ દિનને આનંદનો દિવસ ગણી, સુંદર વસ્ત્રાભૂષણોમાં સજ્જ થઈ દેવદર્શન, પૂજા, પ્રભાવના ને મિષ્ટાન્ન જમણમાં વ્યતીત કરે છે. આ દિવસે છેલ્લા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરદેવ પાછલી રાત્રે મોક્ષપદને પામ્યા. આમ આ નિર્વાણકલ્યાણક તો એક રીતે દુઃખકર પ્રસંગ ગણાય છતાં પ્રભુ તો સર્વથી (કર્મો અને જગત) મુકાયા, સાદિ અનંતકાળ સુધી ટકી રહેનાર અનંત સુખના ભોગી બન્યા એ આનંદનો પ્રસંગ પણ ખરો જ, માટે એની ઉજવણીમાં એ ભાવનાનું પ્રાબલ્ય દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ઘરોમાં દિવા પ્રગટાવાય છે, કારણ કે ભાવ ઉદ્યોત વા દીપકરૂપ પ્રભુ તો આપણી વચ્ચેથી સિધાવી ગયા એટલે લોકોએ-જનતાએ-ભક્તોએ દ્રવ્યદીપકો પ્રગટાવી એ પ્રસંગની યાદગીરી ચાલુ રાખી. વળી સંવત્સરનો છેલ્લો દિન પણ એજ એટલે વહીપૂજન માહાત્મ્ય પણ એની સાથે જોડાયું.

આમ આપણે એકેક દિવસના પર્વની વાત વિચારી ગયા. હવે એક કરતાં વધુ દિવસોવાળા થોડા પર્વો સંબંધી થોડુંક જોઈ લઈએ.

૧૬. પર્યુષણ પર્વ—આ જૈન ધર્મના પર્વોમાં મુખ્ય પર્વ ગણાય છે. એનું માહાત્મ્ય પણ સવિશેષ છે. એની સરખામણી કલ્પવૃક્ષ અને શત્રુંજય સહ કરાય છે, તેથી પર્વાધિરાજ નામ પણ

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

તેને શોભે છે. એ આઠ દિવસનું પર્વ છે. ચોમાસામાં આવે છે કે જે વેળા સંસારસ્થ જીવો ઋતુની પ્રતિકૂળતાને લઇ વ્યવસાયોથી કુદરતી રીતે જ પરાઙ્મુખવૃત્તિમાં વર્તતા હોય અને તેથી નિવૃત્તિ સહજસાધ્ય હોય. શ્રાવણ વદ ૧૨ થી એની શરૂઆત થાય છે અને પૂર્ણાહૂતિ ભાદ્રપદ શુદ ૪ ના સર્વોત્તમ દિને થાય છે. પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના સમયે અને ત્યારપછી કાલિકાચાર્ય નામના પ્રભાવકસુરિના સમયમાં ઉકત આઠ દિનો શ્રાવણ વદ ૧૩થી ભા. શુ. ૫ સુધીના ગણાતા. પાછળથી ફેર થવામાં જે ઇતિહાસ છે તે લાંબો અને વર્તમાનકાળના આપણા સરખા જીવોને નિરસ લાગે તેવો હોવાથી અત્રે એટલું કહી સંતોષ માનીએ કે ધર્મના કામો જ્યારે પણ કરાય છે ત્યારે કલ્યાણકર બને છે. આજે પણ જૂની રીતે એ પર્વનું આરાધન કરનારા છે. આ પર્વના આગલા દિનને અતરવાયણા અને પાછલા દિનને પારણા દિન કહેવાય છે. શ્રા. વ. ૧૨ ઉપવાસદિન, શ્રા. વ. ૧૪ યથાશકિત વ્રતકરણીદિન. પ્રથમના આ ત્રણ દિવસોમાં અઠ્ઠાઇને લગતા વ્યાખ્યાનો વંચાય છે. પૂજા, પ્રભાવના ને પ્રતિક્રમણ સવિશેષ થાય છે, ઉપાશ્રયો ભર્યાભર્યા રહે છે. આત્મામાં કુદરતી રીતે શમનવૃત્તિ ને આરંભ-સમારંભથી પીછે હઠ ઉદ્ભવે છે. સામાન્યતઃ ઉપાશ્રયનું દર્શન નહીં કરનારા પણ આ દિવસોમાં ત્યાં દેખા દે છે. શ્રા. વ. ०)) એ કલ્પધરનો દિન. કલ્પસૂત્ર કે જેની પવિત્રતા ને માહાત્મ્ય માટે એ મત જેવું છે નહીં એની પૂજા (જ્ઞાનની પૂજા) ભણાવી વાંચન શરૂ થાય છે. સવારસાંજ બે વાર વ્યાખ્યાન ચાલે છે. પ્રથમ શ્રી વીરચરિત્ર ટુંકાણમાં શરૂ થાય છે. એ છ વ્યાખ્યાન સુધી ચાલે છે. ભા. શુ. એકમ એ શ્રી વીરજન્મશ્રવણ દિન છે કેમકે ચોથા વ્યાખ્યાનને પ્રાંતે જન્મ થયાનો અધિકાર આવે છે. સ્વપ્ન ઉતારવાની વિધિ થાય છે, પારણા ઝુલાવાય છે, રાત્રિજાગરણ કરાય છે અને મિષ્ટાન્ન ઉડાવાય છે. ભાદ્રપદ શુ. ૨ (તેલાધર) ઉપસર્ગો સંબંધી ને નિર્વાણને લગતા વ્યાખ્યાન, ભાદ્ર શુ. ૩ સવારમાં ત્રેવીશ જિન સંબંધી સાતમુ ને

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સાંજના સ્થવિરો સંબંધી આઠમું વ્યાખ્યાન થાય છે. ભાદ્ર શુ. ૪ સંવત્સરી, મૂળ કલ્પસૂત્ર યાને બારસા સૂત્ર (૧૨૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ઉપરાંત થોડાક) વિધિમુકત શ્રવણ કરાય છે. એ દિને ભાગ્યેજ કોઇ ઉપવાસ વગરનો રહે છે. આ વાર્ષિક પર્વ તરીકે પણ ઓળખાય છે. કેટલાક તો તેલાધરથી સંવત્સરી સુધીનો અઠ્ઠમ કરે છે. પર્યુષણ પર્વના પાંચ કાર્યોમાંનું અઠ્ઠમ પણ એક છે. આ દિવસે વર્ષ સુધીમાં ક્ષમા નહિં કરાયેલા પાપો અને દોષો અવશ્ય સંભારી તેનાથી પાછા હઠવું જ નહિ તો એ પછી આત્મા અનંતાનુબંધી કષાયોની ચોકડીમાં ધકેલાઇ જાય છે, તેથી પરસ્પર ખમાવવાના કાર્યને ખાસ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે. રાઈ અને દેવસી પ્રતિક્રમણ એ દરરોજના પાપ આલોચવા સારૂ છે. પંદર દિન માટે પાક્ષિક અને ચાર માસ માટે ચોમાસી પ્રતિક્રમણની ગોઠવણ છે. એ બધામાં પણ કારણવશાત્ જેનો ફાળો ન ભરાયો હોય અથવા તો જેનાથી એ ચારેનો લાભ ન લેવાયો હોય તે સર્વ માટે આ સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ એ છેવટની તકરૂપ છે. એ વેળા અવશ્ય પશ્ચાત્તાપદ્વારા એણે પાપભારથી મુકત થવું જરૂરી છે. સાચા હૃદયથી અને સમજપૂર્વક એ સર્વ ક્રિયા થાય તો જ એ સાચું 'મિચ્છામિ દુક્કડમ્, છે. આ ઉપરાંત અમારિ પ્રવર્તન અર્થાત્ અભયદાન ને જીવદયાના કાર્યો, આરંભ સમારંભથી નિવૃત્તિ અને ચૈત્યપરિપાટી આદિ કાર્યો પણ આચરવાના હોય છે. આઠે દિવસના ઉપવાસ કરનાર ને સદા પૌષધમાં રહેનાર આત્માઓ પણ આ દિવસમાં મળી રહે છે. કેટલાક આઠ ઉપવાસ કરી અઠ્ઠાઈ કરે છે. કેટલાક આ પર્વ આવતાં પહેલાં બે મહિના, મહિના, પંદર દિનથી ઉપવાસ આદરે છે. આમ આના માહાત્મ્ય અનેરાં છે.

૧૭-૧૮. આયંબિલની ઓળી યાને નવપદ આરાધના પર્વ— ઉપરના પર્વની માફક આ પણ એક દિનથી અધિકનું એટલે નવ દિનનું પર્વ છે. વળી એની વિશેષતા એ છે કે તે વર્ષમાં બે વાર આવે છે. ચૈત્ર સુદ ૭ થી ૧૫ અને આસો સુદ ૭ થી ૧૫. વળી

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

આ પર્વ શાશ્વતું પણ છે કેમ કે એ દિવસોમાં અવર્ણનીય વૈભવશાળી દેવતાઓ પણ આનંદવિલાસને છોડી દઇ નંદીશ્વરદ્વીપે જાય છે અને ત્યાં નવ દિન સુધી વિવિધ વાજીંત્રોના ગાન-તાન ને નૃત્ય યુક્ત અર્હત્ પ્રતિમાની પુજામાં મગ્ન રહે છે. આ પર્વમાં ખાસ કરી સિદ્ધચક્રજી યાને નવપદની ક્રમશઃ આરાધના કરવામાં આવે છે. આયંબિલનો તપ એટલે કે કેવળ લુખું ભોજન, માત્ર એક વાર લઇ નવ દિન સુધી એ તપ સંબંધી વિધિવિધાન અને પૂજાદિમાં સારોયે સમય પસાર કરવામાં આવે છે. ખાસ કરી આ તપના પ્રભાવથી જેમનો કોઢ રોગ નષ્ટ થઇ જવા ઉપરાંત, સિદ્ધચક્રજીના ધ્યાનથી જેમને ઋદ્ધિ-સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થઇ છે એવા શ્રીપાળ રાજાનો રાસ વાંચવામાં આવે છે. ઉપવાસ, એકાસન, નીવી આદિ તપોમાં આયંબિલની એક વિશિષ્ટતા ખાસ તરી આવે છે કે એ તપમાં રસવૃત્તિ પર જય પ્રાપ્ત કરવાની ખાસ શકિત રહેલી છે. રોગચાળાના સમયે કે મરકી આદિના ઉપદ્રવમાં પણ આ તપ દરરોજ હાર્દિક ભાવનાથી ચાલુ રાખવામાં આવે તો વિઘ્નો વિનાશ પામે છે. આ વાત શ્રદ્ધાના મુદ્દા પર અવલંબે છે, બાકી તો દરેક જાતનો તપ જરૂર આત્મિક વિકાસમાં સાધનભૂત થાય છે જ-પણ તે સમજપૂર્વક ને અન્ય સામગ્રી સાથ કરવામાં આવેલો હોય તો જ. જેટલે અંશે આત્મિક વિકાસમાં પ્રગતિ એટલે અંશે કર્મનો નાશ અને કર્મનાશ એટલે કષાયજય વા સંસારભ્રમણમાં ઘટાડો. ક્રોધાદિ કષાયો અને રાગ-દ્વેષાદિ શત્રુઓ પર સર્વથા જય મેળવવો એ જ મુક્તિ, તેથી જ તપને ઇચ્છાનિરોધ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે અને વારંવાર એ સાથે કહેવામાં આવે છે કે તપ એટલે ઇચ્છા યા વાસનાનો જેમ જય તેમજ એ દ્વારા કષાયો પણ પાતળા પડવા જોઇએ. તપાદિ કરણીનું અંતિમ ધ્યેય તો કષાયોનો વિનાશ જ છે. ઈંદ્રિયો પર સંયમ એ કષાયોને પાતળા પાડવામાં સ્હાયભૂત થતો હોવાથી જ આહારાદિ ત્યાગ પર સવિશેષ વજન મૂકાય છે. બાકી બાર પ્રકારના

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

તપનું સ્વરૂપ વિચારતાં સહજ સમજાય તેમ છે કે માત્ર આહાર ત્યાગ કરવાથી કે અમુક વખત આહાર ન વાપરવાથી તપની પૂર્ણાહૂતિ નથી થઇ જતી આહારત્યાગ દ્વારા ઇન્દ્રિયોની ચંચળતા અટકાવી, ખોરાકજન્ય પ્રમાદથી થતી શિથિલતા ટાળી, આત્માને પરમાત્માએ દર્શાવેલ અનુપમ આગમ-શ્રવણમાં, સ્વાધ્યાયમાં અથવા તો ધ્યાન કે આત્મચિંતનમાં તદ્રૂપ બનાવવાનો છે. એવી રીતે જ્ઞાનમાં ઉંડા ઉતરી, ક્રમશઃ વિરતિ યાને ત્યાગવૃત્તિ કેળવી આરંભાદિ પરિગ્રહનું મમત્વ મૂકાવવાનું છે અને એ રીતે આત્માના મૂળ ગુણનું ભાન કરાવવાનું છે-નિસંગતાદિ ગુણોની ખીલવણી કરવાની છે. આમ તપમાં અચિંત્ય શક્તિ છુપાયેલી છે, તેથી તો કહ્યું છે કે सर्वं तपसा साध्यम् तपो हि दुरतिक्रमम् । તપનો પર્વ સાથે સંબંધ ગાઢતર હોવાથી પર્વ સંબંધી સ્વરૂપ વિચારતાં તપ સંબંધી પણ આટલી વિચારણા કરી છે.

બાર અંગો અને દ્વાદશાંગી

પરમાત્મા મહાવીર દેવે જે જે વસ્તુ સ્વરૂપ કહ્યું તે ઉપરથી ગણધર મહારાજાઓએ સૂત્ર રચના કરી. એનું નામ જ અંગ. વિદ્યમાન અંગોની ગુંથણી મુખ્ય શિષ્ય જંબુસ્વામીને ઉદ્દેશીને ભગવંત મહાવીરના પાંચમા ગણધર શ્રી સુધર્મા સ્વામીએ કરેલી છે. એમાં ક્રમ એવો નિયત કર્યો છે કે ભગવાન મહાવીરદેવને શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે અને પ્રભુશ્રી તેનો ઉત્તર આપે છે. આ તો રચના સંબંધી વાત થઇ, પણ એ સર્વ પુસ્તકારૂઢ તો પ્રભુના નિર્વાણ બાદ ૯૮૦ વા ૯૯૩ વર્ષો થયાં અને તે વેળા સ્મરણશક્તિ અનુસાર આચાર્યોએ એકત્ર મળી સર્વ લખી લીધુ. એમાં શ્રી દેવર્દ્ધીગણિએ તેમજ શ્રી સ્કંદિલાચાર્યે મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો છે. પ્રથમ સૂરિજીએ વલ્લભીપુરમાં અને પાછળનાએ મથુરામાં અન્ય વિદ્વાન્ સૂરિપુંગવોની સ્હાયથી એ કાર્ય પાર ઉતાર્યું. તેથી જ વલ્લભી વાચના અને માથુરી વાચના એવા બે ભેદ ગણાય છે. આ

૨૧

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

સંબંધમાં વધુ જાણવાના જીજ્ઞાસુઓએ મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજી કૃત 'વીર નિર્વાણ સંવત ઔર જૈન કાળ ગણના' એ નામનું ઐતિહાસિક પુસ્તક વાંચવું, એમાં સારી રીતે આ વિષય ઉપર અજવાળું પાડવામાં આવ્યું છે અને પ્રચલિત સંવત્સરો સાથે મેળ પણ મેળવ્યો છે. આ રીતે યાદદાસ્ત મુજબ પ્રાપ્ત થયેલ બાબતો આપણને જે વારસમાં અપાઈ છે તેનો ક્રમ નીચે મુજબ છે. એ ઉપર વિદ્વાન્ આચાર્યોએ નિર્યુક્તિભાષ્ય-ચૂર્ણિ અને ટીકાઓ પણ રચેલી છે આ રીતે મૂળ અંગ અને ઉપર પ્રમાણે એના પર ચાર જાતની નાની મોટી સમજુતીઓ મળી પંચાંગી કહેવાય છે. એ સર્વ શ્રધ્ધેય છે.

(૧) આચારંગ સૂત્ર મુળ ૨૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે. એ ૫૨,૪૫૦ શ્લોકની નિર્યુક્તિ ૮૩૦૦ ની ચૂર્ણિ અને ૧૨૦૦૦ શ્લોકની ટીકા છે. એમાં મૂળ જૈન મતનું સ્વરૂપ તથા સાધુસાધ્વીના આચાર સંબંધી વિવેચન મુખ્યપણે છે.

(૨) સુત્રકૃતાંગ કે સૂયગડાંગ છે. મૂળ ૨૧૦૦ શ્લોક ૨૫૦ ની નિર્યુક્તિ ૧૦૦૦૦ ની ચૂર્ણિ અને ૧૨૮૫૦ ની ટીકા છે. મુખ્યપણે ૩૬૩ મતનું સ્વરૂપ વર્ણવેલ છે.

(૩) ઠાણાંગ-મૂળ ૩૭૭૫ અને ટીકા ૧૫૨૫૦ શ્લોકની છે. એકથી દશ સુધી જગતમાં જણાતી વસ્તુઓ સંબંધી વિસ્તારથી કથન છે.

(૪) સમવાયાંગ મૂળ શ્લોક ૧૬૬૭, ટીકા ૩૭૭૬ એમાં એકથી કોટાકોટિ સુધીના પદાર્થોનું કથન છે.

(૫) ભગવતીજી મૂળ શ્લોક ૧૫૭૫૨ ટીકા ૧૮૬૧૬ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ કરેલા ૩૬૦૦૦ પ્રશ્નોત્તરો છે.

(૬) જ્ઞાતા ધર્મ કથા મૂળ શ્લોક ૬૦૦૦ ટીકા ૪૨૫૨ સાધુઓને બોધ અર્થે જૂદા જૂદા કથાનકો.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

(૭) ઉપાશક દશાંગ મૂળ શ્લોક ૮૧૨
(૮) અંતગડદશાંગ „ ૭૯૦
(૯) અનુત્તરોવવાઇ „ ૧૯૨

આનંદાદિ દશ શ્રાવકોનું સ્વરૂપ. ટીકા શ્લોક ૧૩૦૦ મોક્ષે ગયેલા ૯૦ જીવોનું વર્ણન. અનુત્તર વિમાનમાં ઉપજેલા સંબંધી હેવાલ.

(૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ મૂળ શ્લોક ૧૨૫૦ ટીકા ૪૬૦૦ હિંસાદી પાંચ આશ્રવ ને અહિંસાદી પાંચ સંવર વિષે.

(૧૧) વિપાક શ્રુતાંગ મૂળ શ્લોક ૧૨૧૬ ટીકા ૯૦૦ દશ દુઃખ વિપાકી ને દશ સુખ વિપાકી જીવોનું સ્વરૂપ.

(૧૨) દ્રષ્ટિવાદ—આ આખુયે અંગ હાલ વિચ્છેદ ગયુ ગણાય છે. એની પ્રાપ્તિ કોઇ પણ સ્થળેથી થઇ શકે તેમ નથી કેમકે એ સ્મૃતિનો વિષય છે. ચૌદ પૂર્વનું સારૂયે જ્ઞાન એમાં સમાવેશ પામી જાય છે. એનો ક્રમ—

૧ ઉત્પાદ પૂર્વ એક ક્રોડ પદ. સર્વદ્રવ્ય અને સર્વ પર્યાયોની ઉત્પત્તિ સંબધી સ્વરૂપ

૨ આગ્રાયણી—મૂળ શ્લોક છન્નુ લાખ ટીકા સર્વદ્રવ્ય, સર્વ પર્યાય અને સર્વ જીવ વિશેષ સંબધી પ્રમાણ.

૩ વીર્યપ્રવાદ મૂળ શ્લોક સીતેર લાખ ટીકા કર્મ સહિત અને કર્મ રહિત જીવ અજીવ પદાર્થોના વીર્ય શકિત વિષે.

૪ અસ્તિ નાસ્તિકવાદ મૂળ શ્લોક સાઠ લાખ ટીકા સર્વ વસ્તુ સ્વરૂપને લઇ અસ્તિ રૂપ ને પરરૂપે નાસ્તિરૂપ ઇત્યાદિ.

૫ જ્ઞાન પ્રવાદ મૂળ શ્લોક એક ક્રોડ એક પદ ન્યુન ટીકા મતિ આદિ પાંચ જ્ઞાનનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ.

૬ સત્ય પ્રવાદ મૂળ શ્લોક એક ક્રોડને છપદ અધિક ટીકા સત્ય સંયમ વચનનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

૭ આત્મ પ્રવાદ મૂળ શ્લોક છવીશ ક્રોડ પદ આત્મા જીવ વિષે સાતસો નય-મતોથી યુક્ત વર્ણન.

૮ કર્મ પ્રવાદ મૂળ શ્લોક એક ક્રોડ ને એંશી હજાર ટીકા જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મ પ્રકૃત્તિ સંબંધી વિસ્તારથી સ્વરૂપ.

૯ પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાદ શ્લોક ચોરાશી લાખ ટીકા પ્રત્યાખ્યાન એટલે ત્યાગવા લાયક વસ્તુઓનું સ્વરૂપ.

૧૦ વિદ્યાનુપ્રવાદ મૂળ શ્લોક એક ક્રોડ ને દશ લાખ પદ ટીકા અને અતિશયવંત ચમત્કારી વિદ્યાઓનું કથન.

૧૧ અવંધ્ય મૂળ શ્લોક છવીસ ક્રોડ પદ ટીકા જ્ઞાનાદિના શુભ ફળ તથા પ્રમાદાદિના અશુભ ફળ માટે કથન.

૧૨ પ્રાણાયુ મૂળ શ્લોક એક ક્રોડ પચાસ લાખ પદ પાંચ ઈંદ્રિય, ત્રણ બળ, શ્વાસોશ્વાસ ને આયુ સંબંધી વર્ણન.

૧૩ ક્રિયાવિશાળ મૂળ શ્લોક નવ ક્રોડ પદ ટીકા સંયમ ક્રિયા છંદ ક્રિયા વિગેરેનું સ્વરૂપ.

૧૪ લોક બિંદુસાર મૂળ શ્લોક સાડાબાર ક્રોડ પદ ટીકા શ્રુત-જ્ઞાન સંબંધી સર્વોત્તમ સર્વાક્ષરોને મેળવી જાણવાની શક્તિ સંબંધી સ્વરૂપ.

આ આખુંયે સ્વરૂપ જૈન ધર્મ વિષયીક વિવિધ પ્રશ્નોત્તર નામની ચોપડીમાંથી ટુંકાવી લખવામાં આવ્યું છે ઉપરોક્ત પૂર્વોનું જ્ઞાન જો લખવા માંડીએ તો કેટલી વિશાળ સંખ્યાના હાથી સમાન શાહીનો પુંજ થવા જાય તેનું વર્ણન શ્રી કલ્પસૂત્રમાં આવે છે. ટુંકમાં કહેવાનું એટલું જ કે તે લખ્યું ન જાય એટલું વિશાળ જ્ઞાન છે હાથી જેટલું શાહી પ્રમાણ એ તો માત્ર ઊપમા છે. એનો સર્વ આધાર સ્મૃત્તિ પર જ છે. એક પૂર્વ સુધીનું જ્ઞાન શાસ્ત્રોને ગ્રંથારૂઢ કરનાર શ્રી દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણમાં હતું એમ સંભળાય છે. બારમું અંગ વિચ્છેદ હોવાથી પીસ્તાલીશ આગમમાં માત્ર અગીઆર ગણાય છે.

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat   www.umaragyanbhandar.com

બાર ઉપાંગ—૧ ઉવવાઈ, ૨ રાજપ્રશ્નીય, ૩ જીવાભિગમ, ૪ પન્નવણા, ૫ જંબુદ્વિપ પન્નતિ ૬ ચંદ પન્નત્તિ, ૭ સૂર્ય પન્નત્તિ ૮ નિરયાવલિ યા શુરખંડ ૯ કપ્પવડંસિયા, ૧૦ પુપ્ફિયા, ૧૧ પુપ્ફચૂલિયા, ૧૨ વન્હિદશાંગ મળી બાર ઉપાંગ કહેવાય છે.

ચાર મૂળસુત્ર—૧ આવશ્યક, પાક્ષિક આવશ્યક અને ઓઘનિર્યુક્તિ, ૨ દશવૈકાલિક, ૩ પિંડનિર્યુક્તિ ૪ ઉત્તરાધ્યયન. એ મૂળ સૂત્રમાં ગણાય છે.

૭ છેદ સુત્ર—૧ દશાશ્રુત સ્કંધ, ૨ વૃહત્કલ્પ. ૩ વ્યવહાર, ૪ પંચકલ્પ, જીતકલ્પ, ૫ નિશિથ તથા ૬ માહાનિશિથ સુત્ર મળી છનો સમાવેશ છેદ સુત્રમાં થાય છે.

દશ પઈન્ના—ચતુઃશરણ-આયુર પ્રત્યાખ્યાન-ભક્તપરિજ્ઞા-મહાપ્રત્યાખ્યાન-તંદુવેયાલીય-ચંદ્રવેધ્યક-ગણિવિદ્યા-મરણસમાધિ દેવેંદ્રસ્તવને વીરસ્તવ અને ગચ્છાચાર સંસ્તાર તથા ચૂલિકા સહિત મળીને દશ.

૪૪ શ્રી નંદિસુત્ર- જેમાં પાંચ જ્ઞાન સંબંધી વિસ્તારથી સ્વરૂપ વર્ણવેલું છે.

૪૫ શ્રી અનુયોગ દ્વારસુત્ર—સામાયિક આદિ વિષયો પરની વ્યાખ્યાથી યુકત ગ્રંથ.

ઊપાંગાદિ અન્ય સુત્રોના રચયિતા-પ્રભાવક ને વિદ્વાન્ સુરિ પુંગવો છે. એટલે એ સર્વ ગ્રંથો શ્રધ્ધેય છે. આ આ ઉપરાંત જૂદા જૂદા વિષયો ઉપર પણ સંખ્યાબંધ ને બુદ્ધિમાં ચમત્કાર પેદા કરે એવા ગ્રંથો પૂર્વના મહાન્ પુરૂષો દ્વારા સર્જન કરાયેલાં દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે. જેવા કે લોક પ્રકાશ, પ્રશમરતિ, શ્રી કલ્પસુત્ર, વસુદેવ હિંડી, સન્મતિતર્ક, ઉપદેશમાળા, ઉપમતિભવ પ્રપંચા કથા, તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર, યોગશાસ્ત્ર, ઉપદેશ પ્રાસાદ, ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર, ધર્મબિંદુ ષડ્દર્શન સમુચ્ચય, અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ, અધ્યાત્મ સાર, સંગ્રપટ્ટક, કર્મગ્રંથ, કમ્મપયડી, ઉપદેશપદ, શત્રુંજય મહાત્મ્ય,

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

કુમારપાળ ચરિત્ર, ધર્મપરિક્ષાનો રાસ, પ્રાચીન જૈન ઈતિહાસ ભાગ ૧/૨ વર્ધમાન દેશના, પ્રશ્નોત્તર રત્ન ચિંતામણી, અજ્ઞાન તિમિર ભાસ્કર, અઢાર દૂષણ નિવારક, તત્વ નિર્ણય પ્રાસાદ, પ્રભાવક ચરિત્રમ્ જૈન તત્વાદર્શ, શ્રાદ્ધવિધિ, વિવેક વિલાસ, કુવલયમાલા, ચિકાગો-પ્રશ્નોત્તર, Jainism ઉપદેશ તરંગિણી, જૈન દર્શન, History & Literature of Jainism, Outlines of Jainism, જૈન શ્વેતાંબર મંદિરાવલી, કૃપારસકોશ, Epitom of Jainism, Sacred book of Jains Vol I થી V. Notes on modern Jainism આનંદઘન પદ રત્નાવલી ભાગ ૧ લો, સુરીશ્વર અને સમ્રાટ, પરિશિષ્ટપર્વ ઉપદેશ સપ્તતિકા, જ્ઞાનસાર, સ્યાદ્‌વાદમંજરી, ઉપદેશ રત્નાકર. Jain Philosophy, નવતત્વ વિસ્તારાર્થ, જૈન દ્દષ્ટિયે યોગ સિંદુરપ્રકર તત્વાખ્યાન ભાગ ૧/૨ પ્રબંધચિંતામણી માનવધર્મસંહિતા આગમસાર, આધ્યાત્મિક વિકાસ, દ્રવ્યગુણપર્યાસનો રાસ, તત્વાર્થસુત્ર સભાષ્ય ભાગ ૧/૨ સમયસાર, પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ, ધાતુ પ્રતિમા લેખ સંગ્રહ, ઐતિહાસિક રાસ સંગ્રહ. આ ઉપરાંત પ્રાકૃત ભાષામાં તેમજ સંસ્કૃત ગિરામાં, સમરાઈચ્ચિકહા તરંગલોલા તિલક મંજરી આદિ કંઈ કંઇ જાતના ગ્રંથો તેમ જ સંખ્યાને વટાવી જાય તેવા ચરિત્રો અને કથાનકો છે. એના ભાષાંતરો પણ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. વળી એ કથાનકો અને જુના રાસાઓ ઉપરથી નવલકથાના આકારમાં તૈયાર કરાયેલા–સસ્તી વાંચનમાળાના અંકોને પણ વીસરી શકાય તેમ નથી. આનંદ કાવ્ય મહોદધિના મૌકિતકો પણ જુના રાસા સંબંધી ઘણું અજવાળું પાડે છે. એમાં રાયચંદ જૈન કાવ્યમાળા અને કાવ્ય સંગ્રહ તથા જૈન ગુર્જર કવિઓ ભાગ ૧–૨ અને જૈન સાહિત્યનો પ્રાચીન ઇતિહાસ ઠીક ઉમેરો કરે છે, ગ્રથો સંબંધી વિસ્તારથી જોવા જાણુવા માટે કોન્ફરન્સ દ્વારા પ્રગટ થએલ ‘ જૈન ગ્રંથાવલિ ’ પુસ્તક વાંચવું.

સાહિત્ય વિષયમાં એટલું કહેવું કાફી છે કે ભાગ્યેજ એવો કોઈ

વિષય હશે કે જેના ઉપર જૈનધર્મી મહાત્માઓએ અને વિદ્વાન્ શ્રાવકોએ કંઇ ને કંઈ ન લખ્યું હોય. જૈનધર્મ ત્યાગ પ્રધાન હોવાથી આત્મિક ઉન્નત્તિ તરફ દોરી જતાં કર્મ સત્તાનું પ્રાબલ્ય દાખવી એમાંથી કેવી રીતે છુટાય એ વાતનું પ્રકાશન કરતા-ગ્રંથો અવશ્ય અતિ વધુ છે, છતાં માનવ સમાજની સેવા ભાવનાથી અન્ય વિષય ઉપર પણ ઘણું ઘણું લખાયેલું પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ન્યાય, વ્યાકરણ અને અધ્યાત્મ પરત્વે ગ્રંથોના સર્જન થાય એ સમજી શકાય તેમ છે પણ આગળ વધીને વૈદક જ્યોતિષ અને સ્વપ્નશાસ્ત્ર પર અને જનતાને વ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવી બાબતો પર પુસ્તકો જોતાં એક પ્રકારનો હર્ષ પેદા થાય છે અને વિચાર આવે છે કે આ ત્યાગી પુરૂષોએ સેવા વૃત્તિમાં સ્વઅવકાશનો કેવો સુંદર ઉપયોગ કર્યો છે! પરોપકારાય સતાં વિભૂતય: એ સુત્રમાં રહેલું સત્ય આ જોતાં તરત જ અનુભવાય છે: જૈન દર્શન વિષયિક સાહિત્યનો સંપૂર્ણ તાગ મળવો અતિ દુર્લભ છે. આજે પણ ભંડારોમાં કેટલુંયે સાહિત્ય ખડકાયેલું પડ્યું છે કે જેના પર વર્ષમાં એક વાર ભાગ્યે રવિકિરણો પડતા હશે! પાટણ, જેસલમીર, ખંભાત, અમદાવાદ આદિના ભંડારો મુખ્ય છે અને ચાલુ કાળના અભ્યાસથી, માન્યતામાં પલટો થવાથી જેમ જેમ એ અણમુલું સાહિત્ય બહાર આવતું જાય છે તેમ તેમ આશ્ચર્ય ઉપજાવતું જાય છે! એ કંઈ ઓછા આનંદનો વિષય નથી. એનું સંરક્ષણ યોગ્ય રીતે થાય, જનતા અને અભ્યાસી વર્ગ સરળતાથી વધુ પ્રમાણમાં લાભ મેળવી શકે તેવો પ્રબંધ કરવાની ખાસ જરૂર છે. મોટા શહેરોમાં જ્ઞાનભંડારો ઉભા કરવાની અને એમાં સર્વ પ્રકારનું સાહિત્ય પુસ્તકાલયની પદ્ધતિએ સંગ્રહવાની જ્ઞાન માટે બહુમાન ધરાવનાર વર્ગને આગ્રહભરી વિનંતિ છે.

જૈનં જયતિ શાસનમ્

સમાપ્ત

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat www.umaragyanbhandar.com